APOKALYPTICKÝ CYKLUS

Mária Žúborová a Peter Žúbor

1. APOKALYPSA ... 3
2. MUČENIE SV.JÁNA/MARTÝRIUM JÁNA EVANJELISTU ... 11
3. JÁNOVO VIDENIE SIEDMICH SVIETNIKOV/SEDEM FAKIEĽ/ ... 15
SEDEM OHNIVÝCH SVIETNIKOV ... 15
4. APOKALYPTICKÉ BYTOSTI/APOKALYPTICKÉ ZVIERATÁ ... 29
5. DVADSAŤŠTYRI STARCOV ... 33
6. APOKALYPTICKÝ BARÁNOK/KLAŇANIE APOKALYPTICKÉMU BARÁNKOVI ... 36
7. APOKALYPTICKÍ JAZDCI/ROZLOMENIE ŠTYROCH PEČATÍ ... 40
8. MUČENÍCI VOLAJÚ PO ODPLATE/ROZLOMENIE PIATEJ PEČATE ... 45
9. ŽIVELNÉ POHROMY/ROZLOMENIE ŠIESTEJ PEČATE ... 49
10. ŠTYRIA ANJELI CHRÁNIA STROM ŽIVOTA ... 52
11. POZNAČENIE BOŽÍCH SLUŽOBNÍKOV ... 55
12. UCTIEVANIE BARÁNKA/CHVÁLENIE PÁNA MUČENÍKMI ... 58
13. ROZLOMENIE SIEDMEJ PEČATE, TRÚBENIE ŠTYROCH ANJELOV ... 62
14. VTÁK BEDA ... 68
15. TRÁPENIE KOBYLKAMI/PIATE ZATRÚBENIE ... 71
16. ROZVIAZANIE ŠTYROCH ANJELOV/ŠIESTE ZATRÚBENIE ... 77
17. SILNÝ ANJEL ... 80
18. ZMERANIE BOŽIEHO CHRÁMU ... 83
19. TRÚBENIE SIEDMEHO ANJELA ... 86
20. APOKALYPTICKÁ ŽENA ... 88
21. BITKA NA NEBI, PÁD ANELOV, APOKALYPTICKÝ DRAK ... 96
22. MORSKÁ ŠELMA ... 104
23. ZEMSKÁ ŠELMA ... 108
24. HORA SION ... 113
25. HODINA ŽATVY A OBERAČKY/HROZNA HNEVU ... 117
26. SEDEM PLIAG/OSLAVA BOHA PRED PLIAGAMI/VYLIATIE ČIAŠ ... 122
27. VEĽKÁ NEVIESTKA BABYLONSKÁ ... 127
28. SILNÝ ANJEL O PÁDE BABYLONU ... 132
29. VIDENIE JAZDCA MENOM VERNÝ A PRAVÝ/KRÁĽ KRÁĽOV ... 136
30. PREMOŽENIE DIABLA/SPÚTANIE DRAKA ... 138
31. DRAK ODVIAZANÝ Z REŤAZE/ODVIAZANIE DRAKA ... 145
32. VZKRIESENIE MŔTVYCH ... 148
33. POSLEDNÝ SÚD ... 154
33.1. POSLEDNÝ SÚD - SV.MICHAEL A VÁŽENIE DUŠÍ/PSYCHOSTÁZA ... 166
33.2. POSLEDNÝ SÚD - ANJELI PRI POSLEDNOM SÚDE ... 170
33.3. POSLEDNÝ SÚD - ZLATÁ BRÁNA/NEBESKÁ BRÁNA ... 183
34. NOVÉ NEBO A NOVÁ ZEM. NEBESKÝ JERUZALEM ... 187
34.1. NEBO, RAJ ... 193
35. PEKLO ... 204
SLOVNÍK ... 234
LITERATÚRA ... 286

1. APOKALYPSA

(Zjavenie Jána 1-22)

*

Grécky výraz apokalypsis v preklade znamená zjavenie, odhalenie. V širšom význame ide o literatúru, ktorá, vysvetľuje minulé aj prítomné dianie a prorokuje koniec sveta. Preto k rozšíreniu apokalyptickej literatúry dochádzalo vždy v období vyhrotených spoločenských rozporov, v krízových časoch viery a v čase, keď ustali proroctvá (posledné starozákonné proroctvo, Knihu proroka Malachiáša, odborníci datujú približne do roku 443 pr.Kr.).

Prvé predstavy o príchode mesiáša, kráľa a sudcu sveta, ktorý oslobodí izraelský národ od všetkého útlaku, sa zrodili v helenistickom prostredí *diaspóry v 3.st.pr.Kr. Židovská kňazská aristokracia tieto predstavy zapisovala.

Prvý veľký rozkvet apokalyptík nastal okolo roku 150 pr.Kr., za vlády *seleukovského panovníka Antiocha Epifana IV., ktorý sa usiloval stmeliť svoju rozľahlú, národnostne nejednotnú ríšu, aby odolal tlaku mocného suseda, Egypta. Ako účinný prostriedok zjednotenia videl helenizáciu celého impéria. V Palestíne týmto snahám čelila židovská náboženská skupina *chasidov, ktorá sa usilovala židovskú vieru upevniť prostredníctvom apokalyptickej literatúry (Prvá kniha Henochova, Kniha Danielova). Ďalšie obdobie rozvoja apokalyptík nastalo v 1.-2.storočí nového letopočtu, po páde Jeruzalema (r.70) a porážke povstania *Bar Kochbu/Šimona Bar Koseba/ Kosiba (r.135).

Obsahom a cieľom apokalyptických diel je odhalenie tajomstva Božích plánov s dejinami ľudstva a ubezpečenie veriacich o víťazstve Boha na konci vekov. Samotní autori apokalyptických diel neboli prorokmi, ale vykladačmi starozákonných proroctiev. Svoje diela podpisovali menami prorokov, ktorých spisy vykladali.

Celkom sa dochovalo jedenásť židovských a štyri kresťanské apokalypsy, z ktorých najdôležitejšie je Zjavenie Jánovo, tzv.Apokalypsa, posledná kniha *Nového Zákona.

*Starozákonné apokalyptické diela mali za cieľ preklenúť dlhé obdobie medzi Božími sľubmi a zložitou historickou realitou Izraela a ubezpečiť verných, že Boh svoj ľud neopustil a sľúbená spása príde. Pre novozákonné apokalypsy je typická viera, že fáza vykúpenia, spasenia sa prejavuje už v dejinách tohto veku. Sústreďujú sa na postavu Krista a na jeho význam pre osud sveta.

Apokalyptiky využívajú vlastnú symboliku, ktorá sa odvíja až z *kanaánskej a *etruskej mytológie, ktorú si židovskí pisatelia žijúci v *diaspóre osvojili.

*

Pomenovanie spisu Zjavenie Jánovo nevzniklo súčasne s dielom, ako vidieť z verša 1,1. Autor ho nazýval Zjavenie Ježiša Krista. Ide o zložitý text, v ktorom sa prelína niekoľko významových vrstiev. Pôsobí tajomným a mystickým dojmom, čo nebolo typické pre ranú kresťanskú literatúru. Dielo spočiatku iba obťažne prenikalo do širšieho povedomia veriacich. Cirkevný učiteľ Hieronymus (✞420) tvrdil, že dielo má toľko tajomstiev, koľko má slov. Grécky kresťanský filozof Justín (✞164), biskup Irenej Lyonský (✞200) a cirkevný učiteľ Tertullianus (✞220/230) ho považovali za vzácnu knihu, avšak kresťanský dejepisec Eusebios z Cézarey (✞339) spis pripisoval *kacírom, snáď *ebionitovi Cerinthovi žijúcemu v 1.storočí (pozri kapitola *Premoženie diabla*). Cirkevný reformátor Martin Luther (✞1546) Zjaveniu vytýkal

nezrozumiteľnosť, vykladať spis sa neodvažoval Jan Kalvín (✞1564), za čo ho jeho reformátorskí súčasníci chválili.

Kresťania predkonštantínovskej doby, na začiatku 4.st. (pred uznaním kresťanstva za oficiálne náboženstvo Rímskej ríše) pokladali Zjavenie za doslovnú predpoveď posledného zúčtovania Boha s neposlušným ľudstvom, ktoré malo prísť ešte za ich života. Neskoršie bolo Zjavenie Jánovo vnímané ako opis víťazného zápasu Krista so Satanom po Spasiteľovom opätovnom príchode na zem.

Zjavenie Jánovo vzniklo koncom 1.storočia, v čase začínajúceho veľkého prenasledovania kresťanov (Irenej Lyonský, ✞200/, ale aj dnešní biblisti sa prikláňajú k rokom 90-96, ale objavujú sa aj názory, že text vznikol ešte pred koncom židovskej vojny, už v rokoch 69-70). Všeobecne rozšírené presvedčenie, pre ktoré podľa súčasných bádateľov nie je žiadny spoľahlivý historický dôvod, stotožňuje autora Zjavenia s postavou Jána Evanjelistu. Táto tradícia začína už u Justína a v jej prospech hovorí fakt, že Justín žil v Efeze asi len 40 rokov po smrti apoštola Jána. Na druhej strane práve v 2.storočí v spisoch Irenea, ďalej efezského biskupa Polykrata, hierapoliského biskupa Papiasa a iných sa objavujú závažné omyly a nepresné údaje o apoštoloch.

Zjavenie Jánovo nasleduje tradíciu židovskej apokalyptickej literatúry predpovedajúcej oslobodenie Izraela od jeho utláčateľov neočakávaným zásahom Božej vôle. Autor si zo starozákonnej apokalyptiky vypožičal veľa obrazného vyjadrovania (pozri rozbor textu v úvode jednotlivých kapitol). Hoci robí narážky na dobovú situáciu, generácie dávali jeho apokalyptickým alegóriám svoj vlastný výklad. Na rozdiel od predošlých textov, tradične pripisovaných Jánovi (evanjelium a tri epištoly), ktoré sú písané jednoduchou, ale dobrou gréčtinou, v Zjavení sa objavujú barbarizmy a časté chyby, ktoré obrancovia autentickosti textu vysvetľujú prepisovaním rôznymi sekretármi.

Po prológu a úvodnej prorockej pasáži (videnia a listy siedmim maloázijským cirkvám) autor v prvej časti opisuje vzrušeným štýlom prírodné katastrofy, ktoré budú sprevádzať posledné dni sveta. V druhej vykresľuje poslednú bitku dobrých a zlých mocností. Tretia časť predkladá obraz nového neba a novej zeme, nebeského Jeruzalema.

Pri opise *eschatologických znamení autor, rovnako ako apokalyptickí spisovatelia pred ním, používa menšie literárne formy, videnia, sny, zjavenia anjelov atď. Pre tieto štylistické zvláštnosti, ktoré dielo menia na rýchly sled horúčkovitých vízií, je výklad textu veľmi ťažký, ale súčasne mimoriadne inšpiratívny.

Pre *ikonografiu Zjavenia boli mimoriadne dôležité teologické komentáre. Najstarším bolo Comentarii in Apocalypsim Ioannis od Victorina z Petavie (✞304). Victorin bol asi pôvodom Grék a pôsobil ako biskup v dnešnom Pettau v Štajersku (rakúsky Steiemark) a zomrel ako mučeník za Diokleciánovej vlády (cisár Gaius Aurelius Diocletianus Valerius vládol 284-305 a pokúšal sa obnoviť politicky i hospodársky rozvrátenú ríšu centralizáciou, ktorá zahrnovala aj prenasledovanie "nelojálnych" kresťanov, odmietajúcich kult zbožštených rímskych cisárov). Victorin z Petavie napísal veľa spisov, z ktorých mnohé sa nedochovali. Jeho Comentarii vydal v 5.storočí Hieronymus, ale o autorovi nič presnejšie nevedel. Od roku 1916 je opäť známy celý Victorinov spis. Hoci jeho výklad Zjavenia niektorí teológovia odmietali, bol používaný v náboženskej praxi i umení po ďalšie stáročia.

Apokalyptickú ikonografiu ďalej ovplyvnili komentáre Tyconia (✞392), stúpenca radikálnej severoafrickej kresťanskej sekty donatistov, ktorú arelandský koncil z roku 314 odsúdil ako kacírsku, ďalej spis biskupa Primasia (✞560) z Hadrumenta v Numídii, dnešnom východnom Alžírsku. Na Západe mali veľký vplyv komentáre biskupa Ceasaria Arelatensis (✞543), ďalej rímskeho spisovateľa Flavia Magna Aurelia Cassiodora Senatora, nazývaného skrátene Cassiodorus (✞ po 580), ďalej komentáre Apringia z Beje (6.st.) a pápeža Gregora Veľkého (✞604).

Španielsky mních Beatus z Liébany (✞798) spracoval komentáre predošlých autorov, Tyconia, Victorina a Apringia. Jeho texty sa zachovali v bohato ilustrovaných vydaniach z 10.-13.storočia, označovaných ako Beatove rukopisy. Najznámejšími z nich je rukopis *iluminátora Magia z kláštora San Miguel de Escalada (926), rukopis z *katedrály v Gerone (975), Piata rana (11.st.) a Štyria apokalyptickí jazdci (11.st.).

Ďalším západným komentátorom Apokalypsy bol opát kláštora San Vincenzo di Volturno pri Capui, Ambrosius Autperus/A. Aupert (✞784), ďalej dvorný teológ cisára Karola Veľkého, Alkuin (✞804), a predovšetkým Beda Venerabilis/Ctihodný (✞735), cirkevný učiteľ, prvý anglický historik, kronikár a benediktínsky mních. Z 9.-11.storočia pochádzajú komentáre francúzskeho teológa Berengaua/Berengaria Turonensis/Bérangéra de Tours (✞1088), učiteľa školy v Saint-Germain v Auxere Haimona Autissioderensis (✞okolo 875), švábskeho básnika a neskôr reichenauského opáta Walahfrida Straba (✞849) a mnícha montekassineského kláštora Amata (✞1093).

Zlatým vekom komentárov ku knihe Zjavenia bolo 12.-13.storočie. Na začiatku stojí komentár francúzskeho filozofa a teológa Anselma Laodunensis (✞1117). Z tej istej doby pochádzajú výklady mystika a neskoršieho opáta kláštora v Deutze Ruperta Diutinensis (✞1129), ďalej Honoria z Autun (✞1137) a škótskeho filozofa a teológa Richardusa de Saint Victor (✞1173). Výkladom francúzskeho mystika Joachima da Fiore (✞1202) cirkev vytýkala isté kacírske názory (pozri kapitola *Premoženie diabla*), zatiaľ čo do komentárov anglického filozofa a učiteľa na parížskej Sorbone Alexandra Halensis/A. Minority (✞1245) sa premietli aktuálne udalosti cirkevných dejín na prelome 20.-30.rokov 13.storočia, spor rímsko-nemeckého cisára Fridricha II. a pápežov Gregora Veľkého a Inocenta IV.

Veľký vplyv na zobrazovanie Apokalypsy vo vrcholnom stredoveku mal spis Prologus in moralites Bibliorum od františkánskeho teológa a dobrého znalca hebrejčiny Nicolausa Lirana/Mikuláša z Lyry (✞1270). Mikuláš niektoré pasáže Zjavenie vysvetľuje doslova, iné alegoricky, *moralisticky alebo *eschatologicky.

Zo známych výkladov treba ešte pripomenúť nemeckého františkána Alexandra z Brém a tzv.Apokalypsu rádu nemeckých rytierov od Heinricha von Heslera.

Z Jánovej Apokalypsy ťažilo námety predovšetkým stredoveké knižné a nástenné maliarstvo, grafika (drevorezy), ale objavuje sa aj v sochárstve - najmä architektonickej plastike, v katedrálnej sklomaľbe a na tapisériách. Menej bola spracovávaná v monumentálnom maliarstve. Jánova Apokalypsa bola od raného stredoveku rozširovaná v početných rukopisoch, neskoršie po vynájdení kníhtlače v *blokových knihách (Zlomok kníh *Sibyliných/tzv.Mohučský zlomok o poslednom súde, 1445). Rad fantastických zobrazení plných často záhadného symbolizmu (tzv.autorské videnia) vytvára voľný cyklus apokalyptických tém, ktoré sa vyskytujú v sakrálnom výtvarnom umení od čias karolínskej renesancie 9.-10.storočia.

V 9.-13.storočí vyhranili obsahovo i výtvarne tri hlavné cykly ilustrácií. Prvú skupinu tvoria ilustrácie španielskeho, severoafrického a juhofrancúzskeho okruhu.

Vychádzali z apokalyptickej ikonografie, vytvorenej podľa komentárov španielského mnícha Beata z Liébany (Apokalypsa z Gerony, okolo 976; Apokalypsa z Valvacada, 970). Do druhého okruhu patria rukopisy *galské a severofrancúzske (Apokalypsa z Trieru, 9.-10.st.). Tretí okruh tvoria ilustrácie talianskych rukopisov nadväzujúce na starokresťanské ikonografické tradície (Apokalypsa z Bambergu, okolo 1020). Ilustrácie všetkých okruhov sa držia biblickej predlohy a výjavy rozkladajú do troch pásiem nad sebou (nebo, zem, podsvetie). Z tretieho, talianskeho okruhu vzišli vývojové podnety pre francúzske rukopisy 13.-15.storočia a pre anglo-írsku knižnú maľbu, ktorá spätne ovplyvnila kontinentálne umenie. Takým podnetom bola najmä anglická maliarska škola zo St.Albans v Hertfordshire v polovine 13.storočia. Anglické podnety prebralo francúzske knižné maliarstvo a holandské ilustrácie *blokových kníh. V Nemecku mali ostrovné podnety pomerne malú odozvu.

Aktuálne udalosti neskorého stredoveku, kríza pápežstva, feudálne vojny, zrod protestantizmu a sociálne nepokoje (nevoľnícke povstania a sedliacka vojna 17.-18.st.) vniesli do apokalyptických námetov nové prvky: pápež je odnášaný diablami do pekla, pápež sa klania morskej šelme, pápež ako Antikrist, mnísi, kardináli, pápež, Turci sa smažia v pekle, ohnivý krst malého Antikrista (pozri kapitola *Peklo*). Roku 1521 vo Vittenbergu vzniká cyklus Antithesis figurata vitae Christi a Antichristi (Obrazové antitézy Krista a Antikrista). V tomto duchu tvorí svoje grafické cykly Lucas Cranach St. (1522), Matthias Gerung (1547), Hans Burgkmair St. (1523), Georg Lemberg (1523), Jean Duvet (1555), Gerard van Groeningen (1565-1571).

Vynikajúcim a originálnym spôsobom spracoval Jánovu Apokalypsu Albrecht Dürer (✞1528), predstaviteľ nemeckej *renesancie, ktorý v nej aktualizoval dobové sociálne, náboženské a politické, protifeudálne zápasy meštianstva a sedliackeho hnutia. Dielo vytvoril ho v rokoch 1496-1498 a od začiatku ho koncipoval ako knihu; grafické listy mali netradičný fóliový formát (A_3), ktorý sa stal pre autora typický. Kniha vyšla roku 1498 s nemeckým a latinským textom. Druhé vydanie Apokalypsy vyšlo roku 1511 spolu s grafickým dielom Veľké pašie. Apokalypsu tvorí súbor grafických listov prevedených technikou líniového drevorezu. Vyznačuje sa historickou individualizáciou, ku ktorej Dürera inšpirovala Liber Chronicarum/Kniha kroník (1494) od norimberského lekára a kronikára Hartmana Schedela (✞ 1514), ilustrovaná M. Wolgemutom a W. Pleydenwurffom. Títo umelci okrem typových ilustrácií do svojho diela zaradili aj individuálne *veduty miest. Dürer na jednotlivých grafických listoch zobrazil tiež dobové osobnosti.

Súbor Dürerových drevorezov pozostáva z titulného listu, úvodného listu Umučenie sv.Jána a 14 listov:

1. Jánovo videnie siedmich svietnikov
2. Otvorená planúca nebeská brána
3. Štyria apokalyptickí jazdci
4. Rozlomenie piatej a šiestej pečate
5. Štyria anjeli chránia strom života
6. Vták Beda
7. Trestajúci anjeli
8. Silný anjel
9. Žena na slnku vzdoruje drakovi

10. Obrana neba proti útoku draka
11. Dve šelmy zvádzajú ľudstvo na zlú cestu
12. 144 000 spravodlivých vyzýva k odplate
13. Veľká neviestka babylonská
14. Uväznenie draka a Nový Jeruzalem

Na Dürerove dielo nadviazali Lucas Cranach St. (✞1553), Hans Sebald Beham (✞1550) a ďalší nemeckí umelci. Počas reformácie sa rozšírila ilustrovaná Wittenberská apokalypsa, ktorá ovplyvnila dielo nemeckého maliara Hansa Holbeina Ml. (✞1543) a ďalších. Umelci pre svoju tvorbu preberali z Apokalypsy jednotlivé motívy, z ktorých niektoré (*Apokalyptickí jazdci,* podobne ako v *christologickom cykle Ecce homo*) natoľko zovšeobecneli, že stratil pôvodný náboženský význam a premenil sa na alegóriu vojny, vojnového utrpenia a bezprávia.

*

Zjavenie Jána. Podľa tradície cisár Domitian poslal Jána Evanjelistu na ostrov Patmos v Egejskom mori. Ján tam napísal prorocké dielo Zjavenie, v ktorom opisuje svoje videnia posledných dní ľudstva. V úvodnej časti spisu Boh poveruje Jána, aby opísal svoje zážitky (zjavenie Krista) a rozposlal ich siedmim maloázijským cirkvám. Potom bol Ján prenesený na nebo, kde uvidel Boha, ako v spoločnosti nebeskej suity odovzdáva Baránkovi Božiemu zvitok opatrený siedmimi pečaťami. Každé rozlomenie pečate privolávalo nové a nové katastrofy, ktorými Boh zúčtovával so svetom.

Po rozlomení prvých štyroch pečatí sa zjavili zhubní **apokalyptickí jazdci**. Po rozlomení piatej pečate jeden z anjelov rozdal **biele rúcha mučeníkom**, aby ich odlíšil od hriešnikov. Šiesta pečať privolala deň hnevu sprevádzaný **prírodnými katastrofami**, ktoré postihovali bez rozdielu prostých aj mocných. Medzi tým štyria **anjeli skazy** držali na uzde štyri vetry a to dovtedy, kým **anjel s ochranným pečatidlom** nedal znamenie pravej viery na čelá kresťanov. Títo vyvolenci sa zhromaždili okolo Baránkovho trónu oblečení do bieleho rúcha, mávali palmovými ratolesťami a ospevovali Boha. **Velebenia** sa zúčastnili anjeli a apokalyptické bytosti. Výrok: "Baránok ich povedie k prameňom vôd života" vyjadrujú štyri rajské rieky, vytekajúce spod Baránkovho trónu a symbolizujúce štyri evanjeliá. Po rozlomení siedmej pečate nastalo na nebi mlčanie takmer pol hodinu. Potom sa zjavili **siedmi anjeli s poľnicami**. Keď **prví štyria** zatrúbili, spustili sa na zem ďalšie nešťastia a katastrofy v podobe ľadovca, ohňa a krvi. Tretinu zeme a mora spálil oheň, tretina riek bola otrávená, tretina slnka, mesiaca a hviezd vyhasla a orol letiaci uprostred neba začal kričať: Beda! Beda! Beda! **Piata poľnica** privábila na zem húfy kobyliek, ktoré sa vrhli na ľudí neoznačených pečaťou Boha. Kobylky boli bytosťami s ľudskými hlavami a ich chvosty boli zakončené hlavami hadov. **Šieste zatrúbenie** ohlásilo nástup štyroch anjelov smrti a ich jazdeckých oddielov. Ich kone mali hlavy levov, ktoré chrlili oheň, ich chvosty mali hadie hlavy. Zabíjali všetkých, ktorí to zaslúžili. Potom sa Jánovi zjavil **silný anjel**, ktorému namiesto nôh vyrástli ohnivé stĺpy a tvár mu žiarila slnečným jasom. Prikázal Jánovi, aby **zjedol zvitky s božským posolstvom**, ktorého bol práve svedkom, aby mohol vydať svedectvo. Ďalšie zjavenia pokračovali zvukom siedmej poľnice. Po veľkom sa zemetrasení sa zjavila **žena slnkom odetá**, s mesiacom pod nohami a korunou dvanástich hviezd okolo hlavy. Bola tehotná a sedemhlavý drak čakal, až porodí dieťa, aby ho mohol zabiť, ale anjeli ženu preniesli do bezpečia. Nastúpil **archanjel Michael**, aby bojoval s drakom, a zabil ho. Z mora vystúpil ďalší nepriateľ, **morská šelma** so siedmimi hlavami a desiatimi rohami. Ľudia pred ňou

kľakali. Druhá **zemská šelma** s levími hlavami a s rohami navádzala ľudí, aby predošlú šelmu uctievali. Kristus medzitým zahájil **žatvu zeme**. Vyslal svojich anjelov vyzbrojených kosákmi, aby na zemi žali "hrozna hnevu". Diabol vyslal do boja veľkú **neviestku babylonskú**. Potom jeden silný anjel zdvihol balvan ťažký ako mlynský kameň, vrhol ho do mora a zvolal: Tak bude zvrhnutý *Babylon. Potom sa vrútil na scénu **jazdec na bielom koni.** Meno jazdca bolo Verný a Pravý. Z úst mu vychádzal meč, v ruke držal železný prút a celý jeho odev bol od krvi. Mečom zničil svojich protivníkov a s prútom prebral vládu. Potom anjel, ktorý doteraz strážil **kľúče od pekelnej priepasti**, skrotil draka, spútal ho reťazami a uvrhol na tisíc rokov do priepasti.

Po tomto pekelnom predstavení vyviedol anjel Jána na kopec a pred jeho zrakmi rozprestrel **Nový Jeruzalem** - Kristova ríša na zemi. Mesto bolo vystavané do štvorca a vymedzené vysokými hradbami s dvanástimi bránami. Každú bránu strážil anjel. Mesto bolo vystavané z drahokamov a zlata a pretekala ním rieka živej vody - spásne Kristovo učenie.

Zložitosť zaraďovania jednotlivých apokalyptických scén vyplýva z faktu, že sa obsahom veľmi podobajú. Napríklad námet štyroch anjelov po Rozlomení štyroch pečatí (*Apokalyptickí jazdci*), ktorí mali poverenie zničiť štvrtinu zeme, je blízky štyrom rozviazaným anjelom z Rozlomenia šiestej pečate (*Rozviazanie štyroch anjelov*), ktorí škodili tretine zeme. Oba motívy spája zabíjanie pápeža, cisára aj plebejcov. Živelné pohromy z *Rozlomenia šiestej pečate* (krupobitie, oheň, záplavy a kobylky) sú obmenou Siedmich pliag, ktorá patrí k *Rozlomeniu siedmej pečate*. Štyria apokalyptickí jazdci pripomínajú štyroch anjelov smrti z Rozlomenia šiestej pečate atď. Samotné výtvarné zobrazenia preto nemohli byť triedené podľa literárnej predlohy a nakoniec sa zvyčajne obmedzili na všeobecné scény pohrôm v podobe padajúcich kameňov, hviezd, domov apod.

*

Apokalyptik Ján. Raná kresťanská tradícia stotožňuje autora Zjavenia, ktorý sám seba nazýva Jánom, so synom Zebedeovým, apoštolom Jánom, autorom štvrtého evanjelia a troch epištol. V 2.storočí tento názor prijal rad cirkevných autorít. Nakoľko však medzi predošlými Jánovými spismi a Zjavením je viac rozdielov (štylistických aj obsahových) ako podobností, bádatelia začali o Jánovom autorstve pochybovať. Medzi prvými bol v 16.storočí humanistický mysliteľ a učenec Erazmus Rotterdamský (✞1536) a zakladateľ nemeckého protestantizmu Martin Luther (✞1546). Súčasní biblisti usudzujú, že skutočným pisateľom Zjavenia je neznámy Ján Theologos z okruhu Jána Evanjelistu.

Autor Zjavenia žil zrejme v Efeze na konci vlády Tita Flavia Domitiana (✞96), ktorý prenasledoval kresťanov odmietajúcich vyznávať božský kult cisára. Ako dôvody svojich pochybností biblisti uvádzajú, že autor textu pokladá čas, v ktorom žil Ježiš a apoštoli, za obdobie minulé. Prenasledovateľmi kresťanov už nie sú *Židia, ale *pohanskí predstavitelia náboženskej a politickej moci. Otázka autorstva Zjavenia dodnes zostáva otvorená.

Cieľom Zjavenia Jánovho je upozorniť kresťanské spoločenstvo na nebezpečenstvo vo vnútri cirkvi, ktoré hrozí zo strany sektárov, napádajúcich jednotu viery a čistotu kresťanských mravov, ale aj na ochabovanie náboženského zanietenia, ktorého znakom je vlažnosť viery, opúšťanie zásad prvotnej lásky a prispôsobovanie sa požiadavkám sveta. Predovšetkým však dielo malo pripraviť veriacich na blížiace prenasledovanie,

na hodinu skúšky (3,10). Autor sa usiluje povzbudiť kresťanské obce k vytrvalosti v utrpení a pripomenúť im pravdu o konečnom víťazstve Boha.

Lingvisti upozorňujú, že autor spisu rozmýšľa po hebrejsky, ale píše po grécky, preto je jeho reč plná gramatických nedôsledností. Napriek tomu je text písaný slávnostným, priam heroickým štýlom, má *hieratický charakter (básnicky koncipované modlitby, chvály a hymny). Hoci necituje doslovne *Starý zákon, autor je vynikajúcim znalcom hebrejskej Biblie a systematicky sa vyjadruje starozákonnými pojmami. Zatiaľ čo v starozákonných a židovských apokalypsách sa konečný Boží triumf premieta do budúcnosti, v Jánovej apokalypse je už skutočnosťou. Dôvodom je viera, že spása sveta začala zmŕtvychvstaním Krista a moc zla bola zlomená (12,10).

Opisom Božieho súdu (kapitola 4; 14,6-20) autor zdôrazňuje, že pánom sveta a dejín je Boh, ktorý drží v rukách osudy národov, ktorému však súčasne ide o to, aby sa ľudia obrátili k dobru. Keď autor hovorí o tisícročnom kráľovstve Krista na zemi, ktorému bude predchádzať posledný súd, nejde o kvantitatívny časový údaj v zmysle *chiliazmu, ktorý cirkev vždy odsudzovala, ale o symbolickú hodnotu čísla, ktorým sa označuje dĺžka života cirkvi na zemi.

Teológovia upozorňujú, že Zjavenie Jánovo nemá za cieľ predpovedať priebeh svetových a cirkevných dejín, tým menej presne opísať priebeh udalostí spojených s druhým príchodom Krista. Je formou zjavenia Ježiša Krista (prostredníctvom autora) veriacim; preto sa v závere spisu hrozí všetkým, čo by k textu pridávali alebo uberali z neho (22,18-19). Poukazuje najmä na to, že cesta cirkvi uprostred utrpenia a prenasledovania vedie nezadržateľne ku sláve, znázornenej opisom *Nového Jeruzalema.*

*

Božie kráľovstvo. Tradícia hovorí o Ježišových súčasníkoch, ktorí Spasiteľovi dávali otázky týkajúce sa príchodu Božieho kráľovstva (gr. hé basileia tú theú; pozri kapitola *Nebeský Jeruzalem*). Ale Ježiš sa v *kanonických aj *apokryfných textoch bráni udať dobu príchodu nového veku: **„...Nebo a zem sa pominú, ale moje slová sa nepominú. Ale o tom dni a o tej hodine nevie nik, ani anjeli v nebi, ani Syn, iba Otec“** (**Marek** 19,31-32). Niektoré výroky zo *synoptikov hovoria, že Božie kráľovstvo už je medzi Ježišovými súčasníkmi a je prítomné v jeho osobe: **„Keď sa ho *farizeji opýtali, kedy príde Božie kráľovstvo, on im odpovedal: „Božie kráľovstvo neprichádza tak, že by sa dalo spozorovať. Ani nepovedia: »Aha, je tu!« alebo »Tamto je! «, lebo Božie kráľovstvo je medzi vami“** (Lukáš 17,20-21). **„Učeníci mu povedali: Kedy nastane vzkriesenie mŕtvych a kedy príde nový svet? Povedal im: To, na čo čakáte, prišlo** (mesiáš Ježiš)**, ale vy to nepoznávate“** (***Tomášovo evanjelium**, Logion 50; 2.st.).

V duchu apokalyptického myslenia vznikali od stredoveku až po dnešok rôzne sekty a duchovné hnutia, vychádzajúce z Jánovej Apokalypsy alebo svoje učenie budujúce na vízii kataklizmatickej budúcnosti, ktorá bude predchádzať príchodu Božieho kráľovstva. Tie súčasné poukazujú na hrozbu nukleárnej vojny, na vyčerpanie prírodných zdrojov, krízu inštitúcií a rodiny, na úpadok cirkví a spoločnosti. Anglická kresťanská sekta irwirgiánov, založená roku 1832 a pomenovaná podľa svojho zakladateľa Edwarda Irwinga, vychádza z apokalyptického mysticizmu a hlása skorý príchod posledného súdu, vystúpenie Antikrista a zúčtovanie s tými, ktorí sa nepodvolia vedeniu Ducha svätého. Nemecká odnož irwirgiánov prijala pomenovanie Novoapoštolská cirkev. Druhý príchod Krista už niekoľkokrát predpovedali stúpenci

Cirkvi adventistov siedmeho dňa, založenej v USA roku 1863 Ellen Whiteovou a Jamesom Whiteom. V súčasnosti sa delí na rad cirkví a má asi 8 miliónov členov.

Jehovovi svedkovia predstavujú fundamentalistickú cirkev, ktorá o sebe tvrdí, že existuje od nepamäti, avšak v jej súčasnej podobe ju založil v roku 1881 americký kazateľ Charles T. Rusell ako Medzinárodnú spoločnosť pre štúdium Biblie. Hnutie dosiahlo medzinárodné rozmery. Svedkovia Jehovovi rozpracovali predstavu Harmagedonu (pozri kapitola *Sedem pliag*), konečného zúčtovania Boha s hriešnym svetom, pri ktorom bude zničená celá populácia okrem 144 000 vyvolených, medzi ktorých svedkovia počítajú výlučne stúpencov vlastného učenia a medzi zatratencov zahrnujú ostatné kresťanské cirkvi, vrátane katolíckej.

Podľa kresťanskej sekty Božie deti, ktorú roku 1968 v USA založil David Brandt Berg, sám seba nazývajúci Mojžišom Dávidom alebo Mo, Rusko prepadne Izrael a dôjde k harmagedonskej vojne, pri ktorej Amerika a Izrael budú porazené a svetová komunistická vláda bude trvať sedem rokov až do Ježišovho návratu.

Apokalyptickú sektu predstavovala Svätyňa ľudu, ktorej náboženský vodca Jim Jones určil rok 1964 za dátum, keď svet zachváti nukleárna vojna. Prívrženci sekty sa utiahli do Kalifornie a po nenaplnení proroctva odišli do amazonskej džungle, kde roku 1977 spáchali hromadnú samovraždu. Podľa inej sekty, Svetovej cirkvi božej, založenej 1933 pastorom Herbetom W. Armstrongom, katolícka cirkev predstavuje diablovu cirkev - cirkev neviestku, pri zrode ktorej nestál Kristus, ale *Šimon Mág, *samaritánsky čarodejník, známy zo Skutkov apoštolov (8,9-13; 18,24), ktorý si chcel za peniaze od apoštola Petra obstarať pokrstenie a bol odmietnutý. Čoskoro nastanie koniec sveta sprevádzaný hladom a pohromami, ktoré ukončí Kristov návrat a na zemi nastane jeho kráľovstvo. Svetová cirkev Božia má okolo sto tisíc členov po celom svete, predovšetkým v USA, Kanade a Izraeli.

O tézu *parúzie, druhého príchodu Krista, sa opiera aj učenie Cirkvi zjednotenia, založenej roku 1954 ako mesianisticko - chiliastické hnutie za záchranu sveta. Jej členovia sa nazývajú munisti podľa zakladateľa sekty, kórejského kazateľa Sun Myung Moona. Moon sa považuje za mesiáša, lebo sa mu zjavil Kristus a poveril ho vybudovať na zemi kráľovstvo Božie. V súčasnosti má sekta 3 milióny členov po celom svete, vrátane Čiech a Slovenska.

2. MUČENIE SV.JÁNA /MARTÝRIUM JÁNA EVANJELISTU

(Legenda aurea)

*

Štrnásť alebo pätnásť rokov po Ježišovej smrti zomrela aj Panna Mária a apoštol Ján, ktorý ju dovtedy opatroval, opustil Jeruzalem a odišiel do Malej Ázie. Navštevoval jednotlivé mestá, v ktorých vznikali prvé kresťanské zbory, ale najdlhšie sa zdržiaval v Efeze. Keď sa o Jánovom pôsobení dozvedel cisár Domitian, prikázal apoštola predviesť do Ríma. Tu sa ho pokúsil odhovoriť od jeho viery a keď sa mu to nepodarilo, dal ho pred Latinskou bránou vhodiť do kotla s vriacim olejom. Ján sa z oleja zázračne vynoril so zdravou kožou, dokonca omladený. Potom ho cisár poslal do vyhnanstva na ostrov Patmos *(*__Zlatá legenda__, 1263-1272)*__.__

*__Vhodiť do kotla s vriacim olejom__ : varením v oleji, víne alebo vode trestali v stredoveku falšovateľov, podvodníkov a *kacírov; tortúra mala byť predzvesťou utrpenia v pekle, alebo naopak, v kladnom kresťanskom vyznení, posledným prostriedkom ochranu jeho duše (pozri Christologický cyklus II.: Kristus na večeri u farizeja Šimona/Žena hriešnica)*

Námet Mučenie sv.Jána nepatrí k vlastným apokalyptickým motívom, t.j. nenachádza sa v Jánovom Zjavení. V umení zvyčajne tvorí úvodnú scénu apokalyptického cyklu (Dürerova Apokalypsa, 1946-1498). Sv.Jána je vidieť, ako sedí nahý v kotle, zvyčajne má ruky zopäté v modlitbe, zatiaľ čo jeho katiu pomocou mechou rozdúchavajú oheň a naberačkou mu polievajú hlavu olejom. Cisár a senátori sa prizerajú (reliéf Levočského oltára; 15.st.). Kaplnka San Giovanni in Olivo za Latinskou bránou v Ríme vyznačuje údajné miesto.

Prvé príbehy o Jánovej nezraniteľnosti pochádzajú už z 2.storočia a sú predohrou k príbehu Vyhnanie do Patmu. Legendu (verzia situovaná do Ríma) spomína cirkevný otec Tertullián (✞220/230) vo svojom *martyrológiu a niektorí bádatelia sa domnievajú, že v pozadí mohla stáť Tertulliánova snaha vydvihnúť Rím ako mesto mučeníkov (sv.Peter tu bol ukrižovaný a sv.Pavol sťatý) a centrum kresťanského života. Koncom 4.storočia preberá správu o Jánovom mučení cirkevný otec Hieronymus (✞420) a dodáva, že sa to stalo za cisára Nera (adoptívne meno Lucius Domitius Athenobarbus), ktorý vládol v rokoch 54-68. Na inom mieste Hieronymus velebí Jána zasa statočnosť, s ktorou vstúpil do kotla s vrelým olejom „ako Kristov atlét“. V 6.storočí sa epizóda stáva súčasťou apokryfného cyklu Pseudo-Abdiáš a dej je umiestnený do Efezu. Jána do kotla s vrelým olejom odsúdi efezský prokonzul potom, čo Ján odmietne vyhovieť ediktu cisára Domitiana a poprieť Krista, lebo „**viac sa patrí počúvať Boha ako ľudí**“ (Skutky apoštolov 5,29). Ján vystúpi z kade ako atlét, ktorý sa namazal olejom“. Prekvapený prokonzul sa neodváži Jána prepustiť, ale pošle ho na ostrov Patmos. Ján tam napíše knihu Zjavení a po smrti cisára Domitiana je edikt zrušený a Ján sa vracia do Efezu. V 8.storočí sa príbeh Mučenia sv.Jána nachádza v *homílii mnícha a anglického historika Bedy Ctihodného (✞735), kde sa objavuje nový, asketický výklad scény: Ján sa pod Božou ochranou vracia z kotla „práve tak nedotknutý, ako mu bola cudzia telesná vášeň.“ V 13.storočí príbeh zaznamenáva *Legenda aurea/Zlatá legenda od talianskeho dominikánskeho mnícha a *hagiografa Jakuba de *Voragine (✞1298) a dej sa odohráva za vlády cisára Domitiana (✞96).

*

Titus Flavius Domitian. Bol mladším synom cisára Vespasiana a bratom Tita Flavia, ktorý dal roku 70 zrúcať Jeruzalem. Domitian usadol na trón roku 81 a podľa všetkého mal podiel na bratovej smrti. Podobne ako Nero aj Domitian patril k slabým a nie veľmi neúspešným vládcom. Snažil sa upevniť cisárstvo obmedzovaním práva senátu a jeho vláda sa postupne menila na tyraniu. Za jeho panovania sa šírili o kresťanoch rôzne povery a predsudky prameniace zvyčajne z nepochopenia podstaty rodiacej sa viery. Kresťania boli obviňovaní z nevzdelanosti, sexuálnej zvrátenosti, incestu, zločinnosti, ba dokonca z kanibalizmu (zrejme dôsledok nepochopenia podstaty *eucharistie: prijímanie posvätenej hostie a vína ako tela a krvi Pána). Domitian sa napokon stal obeťou sprisahania senátorov i svojich najbližších. Nad jeho osobou mal senát vysloviť damnatio memoriae - prekliatie pamiatky. Pomery za vlády Domitiana najviac ovplyvnili Zjavenie.

Sv.Ján. Patrí k veľkým biblickým postavám, často o ňom píšu kanonické texty, *apokryfy i legendy. Z nich sa dozvedáme, že bol synom rybára Zebedea a Márie Salome (pozri Christologický cyklus III.: *Zbožné ženy pri hrobe*) a bratom apoštola Jakuba Staršieho. Ježiš stretol oboch bratov na brehu Galilejského jazera a vybral si ich za učeníkov (pozri Christologický cyklus II.: *Povolanie prvých učeníkov, Povolanie Matúša*). Ján sa objavuje v Ježišovej blízkosti pri všetkých významných udalostiach: pri *Premenení*, *Vzkriesení Jairovej dcéry,* počas *Poslednej večere*, pri *Modlitbe na Olivovej hore*, počas cesty na Golgotu, pri *Ukrižovaní*. Sv.Ján bol údajne prítomný aj bičovaniu, ale jeho zobrazenie v námete *Bičovanie Krista* je veľmi vzácne. Jeho postava sa objavuje aj v námete *Snímanie z kríža*, *Oplakávanie*, *Ukladanie do hrobu* a *Nanebovstúpenie* (pozri Christologický cyklus III.).

Po Kristovej smrti sa Ján podieľal na organizačnej práci v kresťanských zboroch, často sprevádzal apoštola Petra a bol medzi svedkami jeho prvých zázrakov. Spoločne Petrom uzdravil chromého v jeruzalemskom chráme (Skutky 3,1-10), oboch vypočúvala židovská veľrada (Skutky 4,1-22), sprevádzal Petra na misijne ceste do Samárie (Skutky 8,4-25) a bol pri lôžku zomierajúcej Panny Márie, zúčastnil sa jej pohrebu (Christologický cyklus I.: *Smrť Panny Márie*) a bol svedkom jej nanebovstúpenia (pozri Christologický cyklus I.: *Madona*).

Podľa tradície po mučení v Ríme cisár poslal Jána na ostrov Patmos, kde napísal knihu Zjavenie. Umelci zobrazujú Jána v skalnatej pustatine, ako sústredene píše. Orol, symbol jeho inšpirácie a atribút jeho postavenia evanjelistu (pozri Christologický cyklus I.: *Tetramorf*) je pri ňom a niekedy má okolo krku zavesený kalamár v podobe rožka (legenda vraví, že diabol sa ho pokúšal orlovi ukradnúť). Niekedy (Dürerova Apokalypsa) je súčasťou kompozície Panna Mária s korunou hviezd okolo hlavy, držiaca dieťa, stotožňovaná so ženou slnkom odetou (Zjavenie 12,1; pozri kapitola *Apokalyptická žena*).

Po Domitianovej smrti, v časoch vlády cisára Nervy (96-98), sa Ján z ostrova Patmos vrátil do Efezu, kde napísal svoje evanjelium. S prácou na knihe mu pomáhal Prochor, s ktorým podľa legiend doplával na kúsku korku z Patmu do maloázijského Milétu neďaleko ústia rieky Menderes. Postava Prochora sa objavuje najmä vo východnom umení vedľa evanjelistu (miniatúra v Evanjeliári z Kilikie, 1287).

Legendy spájajú ďalšie pôsobenie sv.Jána s množstvom zázračných príhod, vzkriesení, uzdravení a premenení obyčajných vecí vo vzácne materiály.

*Zlatá legenda vypráva, ako Ján stretol v Efeze pohrebný sprievod s Drusianou, ktorá za svojho života bola kresťankou. Nasledovala život apoštolov a veľmi si želala ešte raz pred smrťou uvidieť Jána. Ján zastavil sprievod, prikázal Drusiane vstať z rakvy, ísť domov a pripraviť mu jedlo. Zobrazenia ukazujú vzkriesenú Drusianu, ako si sadá v rakve alebo ako neskoršie víta Jána v svojom dome.

V apokryfných Skutkoch Jánových (3.st.) prísny filozof Kratón (pravdepodobne kynický filozof Kratón z Téb) prikázal svojim dvom mladým žiakom Attikovi a Eugéniovi rozbiť drahokamy na dôkaz pohŕdania svetom. Na Jána to neurobilo žiadny dojem a naopak pokarhal mládencov, že kamene nepredali a výťažok neposkytli chudobným. Keď apoštol drahokamy zázračne scelil, mládenci sa obrátili na kresťanskú vieru. Drahokamy rozdali, ale potom čo uvideli svojich sluhov v nádherných šatách, oľutovali svoju štedrosť. Ján vzal dve vetve a okruhliaky, premenil ich na zlato a perly a podal im ich. Varoval ich však, že teraz už nezískajú svoju odmenu v nebi. Keď Jánom vzkriesený Stacteus povedal, že videl v nebi plakať anjelov nad tým, že mládenci prídu do pekla, Atticus a Eugénius prosili o zľutovanie. Ján im odpustil a poslal ich so zlatom a perlami späť do lesa a k mori, kde sa premenili do pôvodného stavu. Zobrazenia ukazujú mládencov, ako stoja pred Jánom so svojimi drahými kameňmi a zlatými prútmi.

Efezskí pohania doviedli Jána do chrámu bohyne Diany a nútili ho obetovať bohyni. Ján odmietol a na dôkaz Božej moci vztiahol ruky na chrám a ten sa do základov zrúcal a socha sa rozpadla. Kňaz chrámu Aristodémos vyzval Jána k ďalšej skúške. Chcel, aby vypil čašu s jedom, z ktorej predtým odpili dvaja odsúdenci a obaja zomreli. Ján postúpil skúšku viery. Požehnal kalich a nič sa mu nestalo, dokonca oživil aj mŕtvych odsúdencov. Námet sa objavuje v *naratívnom maliarstve a Jánov kalich so zmijou sa stal *emblémom. Symbolizuje kresťanskú vieru a had (niekedy nahrádzaný drakom) predstavuje Satana.

Niektoré literárne pramene uvádzajú aj intímne scény z Jánovho života. Ján sa v Efeze dožil vysokého veku a zostal tu údajne do čias vlády Traiana (98-117). Podľa Hieronyma bol už taký starý, že ho bratia museli na kresťanské zhromaždenia nosiť. Iné zdroje uvádzajú, ako sa Ján bál, že sa kúpele zrútia, ak sa v nich vykúpe kacír, alebo ako stále vyzýval svojich nasledovníkov, aby sa navzájom milovali, čo opakoval tak často, až sa jeho poslucháči nudili. No on to zdôrazňoval, lebo "to je slovo Pánovo, a keď ho budete dodržiavať, robíte dosť".

Podľa inej legendy si dal Ján vykopať pred oltárom hrob, ktorý sa naplnil mannou a vytryskol v ňom prameň. Podľa Skutkov apoštolských si apoštol v predtuche svojej smrti sám vykopal hrob v tvare kríža a je dokonca zobrazovaný, ako doň vstupuje, zatiaľ čo ho pozorujú jeho žiaci (Martín de Soria, Zaragoza, 15.st.). Na obrazoch Nanebovstúpenie Jána očakávajú apoštola v nebi postavy Krista, Panny Márie, sv.Petra a sv.Pavla a ďalší svätci.

V Jánovej hrobke bola údajne nalezená nádoba s mannou, prechovávaná neskoršie ako cenná relikvia v kaplnke Sancta Sanctorum v Ríme (freska v Lateránskom paláci v Ríme, 11.st.). Za cisára Konštantína Veľkého nechal konštantinopolský patriarcha Johannes Katholikos preniesť Jánove ostatky do Konštantinopola.

Jánovými *atribútmi sú čaša s hadom, orol (v literatúre doby Karola IV. je označovaný ako Ján Orličník), kniha (odkaz na evanjelium) a palma (odkaz na mučeníctvo). Vo výjavoch *Posledného súdu vo* francúzskom gotickom sochárstve Ján občas nahrádza Jána Krstiteľa. Naopak na Západe je často spoločne Jánom

Krstiteľom zobrazovaný (Kubertova štóla, Winchester, 9.st.), pričom Ján zastupuje *Nový zákon a Ján Krstiteľ reprezentuje zavŕšenie starozákonných proroctiev.

Sv.Ján bol v stredoveku veľmi obľúbený ľudovými vrstvami, preto býval zobrazovaný na *emporách kostolov. Z jeho nápisov sú najbežnejšie "Passus sub Pontio Pilato" (Trpel pod Pilátom), prevzaté z *Apoštolského vyznania viery, ďalej úvodný verš z Jánovho evanjelia: "In principio erat Verbum" (Na počiatku bolo Slovo) a verš zo Zjavenia (22,2): "Lignum vitae affereus fructus" (Strom života, ktorý rodí ovocie). Jánovi je zasvätených 181 starobylých kostolov a veľa novších. Stredoveké apokalypsy často zahŕňajú aj výjavy z jeho života. Najstarší cyklus zo života sv.Jána sa nachádzal na mozaike predsiene *baziliky S.Giovanni in Laterano v Ríme, ktorá pôvodne slúžila ako pápežská rezidencia (8.-13.st.), kým nebola v 16.storočí prestavaná v barokovom slohu a premenená na letné rímske sídlo pápežov a v 19.storočí na múzeum. Epizódy z Jánovho života sa objavujú v 13.storočí na *vitrážach francúzskych *katedrál (Remeš, Bourges, Lyon atď.) a na freskách talianskych kostolov (Giotto, Fillipo Lippi). Od raného kresťanstva má sv.Ján na západných zobrazeniach mladistvú tvár bez fúzov (na Východe s fúzami), svetlé, dlhé vlasy. V úlohe evanjelistu a autora Zjavenia býva zobrazovaný ako bielovlasý starec. Ján je patrónom teológov, spisovateľov a všetkých, ktorí sa zúčastňujú na tvorbe kníh.

*

Patmos. Skalnatý ostrovček Patmos (gr. jasle) je jedným z ostrovov prináležiacich k súostroviu Dodekanes (Dvanásť ostrovov), dnes grécke súostrovie Južné Sporady v Egejskom mori. Nachádza sa asi 55km od juhozápadného pobrežia Malej Ázie, oproti Milétu (Skutky 20,15) a 75km od Efezu. Roku 95 naň z Efezu vyhostili na niekoľko mesiacov apoštola Jána.

Dnes nie je jasné, prečo na Patmos Ján prišiel a už vôbec nie je isté, či bol na ostrove v čase písania Zjavenia. Niektorí bádatelia si myslia, že Ján prišiel na ostrov dobrovoľne ako misionár, alebo že prišiel na ostrov hnaný túžbou poznať Božie tajomstvo. Súčasní bádatelia predpokladajú, že apoštol svojimi predošlými vystúpeniami a svedectvami o mesiášovi Kristovi spôsobil okolo seba rozruch, preto bol na Patmos deportovaný. Zdá sa však, že to nebolo ťažké väzenie. Ostrov mal príjemnú klímu a kameňolomy na ňom neboli, tie sa nachádzali na Sardínii. Ján však ťažko mohol na ostrove šíriť vieru, lebo bol takmer neobývaný. Pre ten účel by bol vhodnejší ostrov Samos.

Ostrov Patmos je približne 12km dlhý a 7km široký a má rozlohu 39 km^2. Na východe má prístav Skala (gr. schody), kam prichádzali lode z pevniny. Na ostrove bolo jediné mestečko. Na pamiatku Jánovho pobytu tu v 4.storočí založili kláštor sv.Jána a v 16.storočí kláštor Zjavenia s posvätnou jaskyňou. V kláštoroch sa nachádzajú početné významné rukopisy. Ostrov patril do roku 1920 Turecku, potom Taliansku a od roku 1947 patrí Grécku.

Niektorí biblisti sa domnievajú, že jeho zvrásnený, vulkanický povrch, vrchy dosahujúce výšky 260m a more, ktoré ho obklopuje a v ktorom sa zrkadlia východy a západy slnka, sa odrážajú v niektorých opisoch Zjavenia; konkrétne majú na mysli magický obraz skleného mora zmiešaného s krištáľom (4,6: Oslava Boha stvoriteľa/ *Dvadsaťštyri starcov*) alebo skleného mora zmiešaného s ohňom (15,2: Pieseň Mojžiša a Baránka/*Sedem pliag*).

3. JÁNOVO VIDENIE SIEDMICH SVIETNIKOV/SEDEM FAKIEĽ/

SEDEM OHNIVÝCH SVIETNIKOV

(Zjavenie Jána 1,9-3,21)

(1.videnie. Sedem svietnikov. Rozkaz napísať knihu. List zboru efezskému. List zboru smyrenskému. List zboru pergamonskému. List zboru tyatirskému. List zboru sardskému. List zboru filadelfskému. List zboru laodikejskému.)

*

Ja, Ján, váš brat a spoločník v súžení *(v prenasledovaní pre vieru)*, **kráľovstve** *(v nádeji na kráľovstvo Božie a večný život)* **i vo vytrvalosti v Ježišovi** *(gr. hypomoné en Iésoy; nestačí mystické spojenie s Ježišom, ale je potrebná aktívna vytrvalosť kresťana)*, **bol som pre slovo Božie a Ježišovo svedectvo** *(gr.martyrian, lat. testimonium)* **na ostrove** *(gr.sg. nesos)* **Patmos** *(niektorí komentátori [Bousset, Schlatter] sa domnievajú, že pobyt nebol väzením, ale misiou; podľa iných bol pobyt inšpirovaný túžbou poznať Božie tajomstvo)*. **V deň Pána** *(gr. heméra [tou] Kyríou; v nedelu - v prvokresťanských časoch sa Ježišovo zmŕtvychvstanie slávilo každý týždeň [pozri Chistologický cyklus III.: Zmŕtvychvstanie])* **bol som vo vytržení ducha** *(gr. en pneumati, lat. in spiritu = inšpiráciou, v duchu; duševný stav nie chorobný ani umelo vyvolaný)* **a počul som za sebou mohutný hlas** *(anjela zvestovateľa)*, **ako hlas trúby: Čo vidíš, napíš do knihy, a pošli siedmim cirkevným zborom...** *(podobne Izaiáš 30,8)*. **Nato som sa obrátil, aby som pozoroval hlas, ktorý hovoril so mnou. A keď som sa obrátil, uzrel som sedem svietnikov** *(možno odkaz na Matúša 5,14-16; Mareka 4,21: kresťanské zbory, nositelia svetla - evanjelia; podľa iného výkladu odkaz na sedemramenný svietnik už neexistujúceho jeruzalemského chrámu [Zachariáš4,2; Exodus 25,36-37] alebo na sedemramenný svietnik stánku zmluvy [pozri Christologický cyklus II.: Dvanásťročný Ježiš v chráme])* **a uprostred nich bol niekto ako Syn človeka** *(gr. Hyion homoios anthrópoy; pozri Christologický cyklus I.: Ježišove tituly)*. **Bol oblečený do plášťa** *(gr. poderes = rúcho až po zem; zodpovedalo mu veľkňazské rúcho me'il; pozri Christologický cyklus II.: Uzdravenie ženy trpiacej krvotokom - Odev)* **a na prsiach** *(gr. mestoi = prsia [ženské]; v niektorých rukopisoch sa objavuje výraz madzos = prsia [mužské])* **opásaný** *(gr. perizónnémi = opášem sa)* **zlatým pásom** *(ďalší odkaz na kňazskú hodnosť; podľa Irenea Lyonského [†200] odkaz na kráľovskú hodnosť; podľa Bousseta [†1920] odkaz na zlatý pás kráľov v 1Machabejských 10,89)*. **Jeho vlasy boli ako biela** *(gr. kefaié)* **vlna, ako sneh** *(gr. triches = biele [ako sneh]; čistota a sláva nebeskej bytosti; odkaz na Daniela 7,9, resp. 1*Henoch 46,1)*, **oči ako ohnivý plameň** *(vševidúcnosť)*, **nohy mal podobné lesklému kovu** *(gr. chalkolibanon; symbol nemeniteľnosti; o aký kov ide, nevieme, zrejme mimoriadne vzácna zmiešanina zlata; prírodovedec a encyklopedista Plínius Mladší [†113] hovorí o zlate alebo elektre, *byzantský encyklopedista Suidas 10.st. o elektre, prirodzenej zliatine zlata a striebra; iný výklad hovorí o kadidle = gr. libanon, ktoré sa praží v ohnivej peci; ďalší o medi gr. = chalkos - názov pre meď na Prednom Východe; alebo išlo o bronz; porovnaj kapitola Silný anjel)*, **rozžeravenému** *(gr.sg. peryrómenés)* **v peci a hlas mal ako hučanie mnohých vôd** *(velebnosť Boha; obraz hrozivého Krista v sudcovskej funkcii; podobne Ezechiel 1,24; 43,2 > Daniel 10,5-6 > Zjavenie 14,2: Hora Sion; 19,6: Oslava Boha pred pliagami)*. **V pravej ruke držal sedem hviezd** *(gr.*

*echón asteras heptas; držať v ruke = výraz moci; Kristus ako pán nad kresťanskými zbormi - hviezdami; symbolické vyjadrenie, nie obraz, ani odkaz na *Mitrov kult, ani na sedem protibožských mocností *gnostického *mandaizmu)*, **z úst mu vychádzal dvojsečný meč** *(gr. dístomos spathí; symbol sudcovskej moci)* **a tvár mal ako slnko, keď svieti v plnej sile.**

Keď som ho uvidel, padol som mu k nohám ako mŕtvy *(gr. hós nekros)*. **On položil na mňa svoju pravicu a povedal: „Neboj sa** *(zjavovateľská formula)*! **Ja som Prvý a Posledný** *(skôr stav preexistencie a postexistencie)* **a Živý** *(gr. kai ho dzón)*. **Bol som mŕtvy** *(odkaz na golgotskú udalosť; pozri Christologický cyklus III.: Ukrižovanie)*, **a hľa, žijem na veky vekov a mám kľúče od smrti a podsvetia** *(gr. kleís toy thanatoy kai thoi hadoy = od smrti a podsvetia; podľa židovských predstáv ⌈*Targúm⌋ kľúče od hádesu mal iba Boh ⌈pozri kapitola Peklo, Christologický cyklus III.: Zostup Krista do podsvetia⌋)*. **Napíš teda, čo si videl: čo je a čo sa má stať potom** *(gr. ha mellei genesthai meta taya)*. **Tajomstvo** *(gr. to mysterion)* **siedmich hviezd** *(gr. ton hepta asterón)*, **ktoré si videl po mojej pravici, a siedmich zlatých svietnikov** *(gr. tas heptas lychnias tas Chrysas)* **je toto: sedem hviezd sú anjeli siedmich cirkví** *(gr. angelloi tón hepta ekklésión; podľa jedných angelloi boli ochranní anjeli kresťanských zborov ⌈židovská predstava⌋, podľa iných podriadení služobníci zo synagogálnch zhromaždení š'lijach cibbúr alebo podriadení služobníci, ktorým sú listy určené a majú ich v kresťanskom zhromaždení prečítať, podľa ďalších ⌈Theodor Zahn, †1935⌋ biskupi ⌈nie je však jasné či v Jánových časoch okolo 70.roku existoval monarchický episkopát, ale mohlo ísť aj o akéhokoľvek činiteľa, ktorý mal vedúce postavenie a jednou z jeho úloh bol styk s apoštolom Jánom⌋)* **a sedem svietnikov je sedem cirkví** *(pre nás ťažko zrozumiteľný obraz, navyše štylisticky nie celkom správny, bol zrejme dobre zrozumiteľný čitateľom)*.

<u>Anjelovi efezskej cirkvi napíš</u>: Toto hovorí ten, čo drží sedem hviezd *(gr. kratón asteras heptas)* **vo svojej pravici** *(obraz všemocného Syna človeka)*, **ktorý prechádza medzi siedmimi zlatými svitnikmi** *(hoci neviditeľný, je v cirkvi prítomný)*: **Poznám tvoje** *(gr. soy = tvoje; oslovovanie "ty" v štýle perzských listov nevylučuje určenie listu celému zboru)* **skutky** *(gr. erga)* **a tvoju námahu** *(gr. kopos)* **a vytrvalosť** *(gr. hypomoné)* **a viem, že nemôžeš zniesť** *(gr. oy dynéi bastastai)* **zlých. Skúšal** *(gr. epeirasas < peiradzen)* **si tých, čo hovoria, že sú apoštolmi** *(podrobili v zbore tých, čo prišli noví do zboru; zrejme *nikolatiti)*, **a nie sú, a zistil si, že sú luhári** *(ich náuky neboli inšpirované Kristom, ale išlo iba o vlastné výmysly)*. **Si vytrvalý** *(gr. oy kekopiakas)*, **veľa si zniesol** *(gr. ebastasas; nevieme presne o aké príkorie išlo)* **pre moje meno a neochabol si. Mám však proti tebe to, že si zanechal** *(gr. peptókas)* **prvotnú lásku. Preto si spomeň** *(gr. mnémoney)*, **odkiaľ si padol, rob pokánie** *(gr. metanoéson)* **a konaj ako prv** *(nie slová, ale skutky určovali pôvodnú kvalitu kresťanského zboru)*. **Ak nie, prídem na teba** *(gr. erchomai soi)* **a pohnem tvoj svietnik z jeho miesta** *(pohnutie svietnikom = obraz prísneho nebeského súdu; svietnik = kresťanská obec kontrolovaná samotným Kristom; z histórie vieme, že efezský zbor bol zničený)* **- ak nebudeš robiť pokánie. To máš k dobru, že nenávidíš skutky nikolaitov, ktorých i ja nenávidím** *(gr. ha kagó misó)*. **Kto má uši nech počúva, čo Duch hovorí cirkvám** *(gr. ti to pneuma legei tai ekklésiais; posolstvo určené všetkým, nielen zborom)*. **Tomu, kto zvíťazí, dám jesť** *(gr. fagein)* **zo stromu života** *(gr. ek toy ksyloy; života = symbol nesmrteľnosti a Božieho života, ktorý je určený iba tým, čo zvíťazili v boji nad zlom; pozri Christologický cyklus I.: Strom života)*, **ktorý je v Božskom** *(gr. theoy)* **raji.**

Anjelovi smyrenskej cirkvi napíš: Toto hovorí Prvý a Posledný *(gr. ho Prótos kai ho Éschatos; hebr. rišon va'aharon; podobne Izaiáš 41,4; 44,6)***, ten, čo bol mŕtvy a ožil** *(odkaz na Ježišovo ukrižovanie a zmŕtvychvstanie; odkaz na Izaiáša 44,6)***. Poznám tvoje súženie** *(gr. thípsis)* **aj tvoju chudobu** *(gr. thipsis)* **- ale si bohatý -, i rúhanie** *(gr.pl. ánoígeis blasfemías = rúhania, kliatby; gr.sg blasfemía = rúhanie)* **tých, ktorí hovoria o sebe, že sú Židmi, ale nie sú** *(dôraz na pravý izraelitizmus naznačuje, že apokalyptik je *židokresťanom)***, ale sú synagógou Satana** *(gr. synagógé toy satana; iba kresťania vyznávajúci zmŕtvychvstanie Krista sú pravými dedičmi starozákonných proroctiev; podobne List tyatirkej cirkvi)***. Neboj sa toho** *(gr. mé foboy < fóbos = strach, hrôza)***, čo máš trpieť** *(gr. melleis paschein)***. Hľa, diabol niektorých z vás má uvrhnúť do väzenia, aby ste boli skúšaní** *(gr. peiradzein)***; a budete desať dní v súžení** *(desať v zmysle krátkosti a ukončenosti doby; pozri kapitola Bitka na nebi - Desiatka)***. Buď verný do smrti a dám ti veniec života** *(gr. stefanós tés dzóés; dzóe = život; stefanós = koruna, veniec [pozri Christologický cyklus III.: Korunovanie Krista - Koruna]; pravoverní sa budú podieľať na prvom vzkriesení [pozri Christologický cyklus III.: Vzkriesenie Krista - Vzkriesenie])***. Kto zvíťazí, tomu druhá smrť neublíži** *(druhá smrť človeka = večné zatratenie nasledujúce po poslednom súde; pozri kapitola Posledný súd, Peklo)***.**

Anjelovi pergamskej cirkvi napíš: Toto hovorí ten *(gr. hoytos)***, čo má dvojsečný** *(gr. dístomos)* **meč** *(gr. spathí; Kristus vševládca)***: Viem, kde bývaš; tam, kde je trón satana** *(mesto Pergamon ako sídlo pohanských kultov, ktoré v meste prekvitali Diov, starý pergamský kult cisárov, kult Asklepiov)***. No pridŕžaš sa môjho mena a nezaprel si vieru vo mňa ani v dňoch Antipasa, môjho svedka, ktorého zabili u vás, kde býva satan. Mám však niečo** *(gr. oligon = máličko)* **proti tebe: že máš takých** *(gr. echeis)***, čo sa pridŕžajú *Balaámovho učenia** *(gr. didachen; lat. doctrinam)***, ktorý učil Balaka** *(gr. edidasken tói Balak)* **dávať pohoršenie synom Izraela** *(odkaz na Numeri 22-24)***, jesť mäso obetované modlám** *(gr. fagein eidólothyta)* **a smilniť** *(gr. kai porneysai; v biblickom jazyku smilstvo ako sprenevera pravému Bohu, čiže modloslužba)***. Tak aj takých, čo sa pridŕžajú *nikolaitov** *(známych liberálnym vzťahom k modlárstvu)***. Preto rob pokánie. Ak nie, prídem po teba čoskoro a budem s nimi bojovať mečom mojich úst. Kto má uši, nech počúva, čo hovorí Duch cirkvám: Tomu** *(gr. homoitós)***, kto zvíťazí, dám zo skrytej manny** *(gr. manná = manna, nebeský pokrm, životodarný duchovný pokrm ako náprotivok mäsa obetovaného modlám)* **a dám mu biely kamienok** *(gr. psefon = kamienok [hlasovací]; zrejme znamenie, podľa ktorého môže byť niekto prijatý do Božieho kráľovstva; podobne Izaiáš 62,2; 65,15)* **a na kamienku napísané nové** *(gr. kainos; kvalitatívna novosť v znamení čistoty, dobroty, trvácnosti, dokonalosti)* **meno, ktoré nepozná nik, iba ten, čo ho dostane** *(nové meno vo sviatosti krstu; amulet s menom Ježiša odkazuje na záchranu; zrejme odkaz na biele a čierne kamene používané v staroveku pri súde)***.**

Anjelovi tyatirskej cirkvi napíš: Toto hovorí Boží Syn *(gr. ho Hyios tú Theú - titul sa v Zjavení Jána objavuje iba na tomto mieste; pozri Christologický cyklus I. - Syn Boží; zrejmä odkaz na Žalm 2)***, ktorý má oči ako plameň ohňa** *(gr. flox pyros; vševidúcnosť)* **a jeho nohy sú podobné kovu chalkolibanon** *(zrejme mimoriadne vzácna zmiešanina zlata, alebo čistá meď; opis Syna človeka; podobne Zjavenie 1,14)***: Poznám tvoje skutky** *(gr. erga)***, tvoju lásku** *(gr. apagé)***, vieru** *(gr. pistis)***, službu** *(gr. diakonian)* **a vytrvalosť** *(gr. hypomoné)* **aj tvoje posledné skutky hojnejšie než prvé** *(mravný rast zboru)***. Ale to mám** *(gr. echó)* **proti tebe** *(gr. kata soy [v niektorých rukopisoch oliga = málo zjemňuje význam, v iných polla, poly = mnoho význam zvyšuje])***, že trpíš** *(gr. afeis)* **ženu** *(gr. gynaika soy = ženu tvoju < gyné = žena)*

Jezabel *(gr. Iedzabel; symbol starozákonnej modloslužby v odkaze na 1Kráľov [16,31], 2Kráľov [9,22], alebo konkrétna nemravná žena zboru - gynaikárion; netreba predpokladať, že išlo o biskupovu ženu, ktorá mala naňho zlý vplyv, mohlo ísť o jednu ženu zo zboru)***, ktorá hovorí** *(gr. hé legoysa estin)***, že je prorokyňa** *(gr. profetis)***, a učí a zvádza mojich služobníkov, aby smilnili** *(porušovali vernosť Bohu)* **a jedli mäso obetované modlám. A dal som jej čas** *(gr. edóka)***, aby robila pokánie; ale nechce sa kajať zo svojho smilstva. Hľa, vrhnem** *(gr. balló)* **ju na lôžko bolestí** *(výraz pohlavnú neviazanosť i náboženský zvod)* **a tých, čo s ňou cudzoložia** *(gr. moicheia)***, do veľkého súženia, ak nebudú robiť pokánie z jej skutkov** *(gr. ergón aytes)***. Jej deti** *(gr.pl. tekna aytés < gr.sg. teknon = dieťa, potomstvo; trest zrejme postihne deti falošnej prorokyne, nie jej prívržencov)* **pobijem smrťou** *(gr. apoktenó en thanatoi; v odkaze na Ezechiela 33,27 mohlo byť potomstvo vykynožené morom)* **a všetky cirkvi spoznajú, že ja skúmam** *(gr. dokimadzón)* **vnútro** *(dosl. obličky = nefroys; [v Starom zákone slovný obrat "skúmať obličky" = najtajnejšie vnútro; v Novom zákone slovný obrat iba na tomto mieste])* **i srdce** *(gr. kai kardias)***, a každému z vás odplatím podľa vašich skutkov. Vám ostatným v Tyatire, všetkým, čo sa nepridŕžajú tohto** *(bludného)* **učenia** *(gr. dydaché)***, ktorí nepoznali - ako hovoria - satanove hlbiny** *(gr. tá bathéa satana)***, hovorím: Nekladiem na vás iné bremeno** *(gr. baros [napr. exkomumikovať iných členov zboru okrem Jezábel])***. Len sa držte** *(gr. kratésai)* **toho, čo máte, kým neprídem** *(kresťania sa majú pridŕžať iba príkazmi dohodnutými na apoštolskom konvente v Jeruzaleme)***. Kto zvíťazí a až do konca** *(gr. telous)* **zachová** *(gr. térein)* **moje skutky** *(gr. ta erga moy)***, dám** *(gr. dósó)* **mu moc** *(gr. echoysia)* **nad národmi** *(spolupodieľanie sa na sudcovskej Božej moci)* **a bude nad nimi panovať železnou palicou** *(gr. en rhabdó sidéra)* **a rozbijú sa** *(gr. kai syntribésetai)* **ako hrnce hlinené** *(gr. ta skeoue ta keramiká = hlinené výrobky; nemožnosť opätovného reštaurovania)***, ako som ju** *(moc)* **aj ja dostal od svojho Otca, a dám mu ranú hviezdu** *(ťažko vysvetliteľný výraz: Kristus - ranná hviezda; večný život v spoločnosti Krista; zornička Venuša ako symbol rímskej moci; koniec noci ako symbolu zla; podobne Zjavenie 22,16)***. Kto má uši, nech počúva, čo Duch hovorí cirkvám.**

Anjelovi sardskej cirkvi napíš: Toto hovorí Ten, čo má sedem Božích duchov a sedem hviezd *(podobne Zjavenie 1,20)***: Poznám tvoje skutky; že máš meno** *(gr. onoma)***, akoby si žil, ale si mŕtvy** *(zbor je slabý a vymiera)***. Bdej a posilňuj, čo ešte ostalo** *(gr. ta loipa < loipos = zvyšný, ostatný)* **a už malo zomrieť. Lebo tvoje skutky** *(gr. erga soy)* **nenachádzam dokonalé pred mojím Bohom. Preto si spomeň, ako si prijal** *(gr. eiléfas)* **a počul** *(gr. ekoysas)***, zachovávaj** *(gr. térein)* **to** *(gr. pos)* **a rob pokánie. Lebo ak nebudeš bdieť** *(gr. ginoy grégorón)***, prídem ako zlodej, a ani nezvieš, v ktorú hodinu** *(gr. hóra)* **prídem po teba** *(gr. epi se; podobne Matúš 24,43 > Lukáš 12,39; Zjavenie 16,15)***. Ale máš v Sardách zopár** *(gr. oliga = niektorí, malý počet)* **ľudí, ktorí si nepoškvrnili odev** *(zachovali si pravú vieru; nie je to zásluhou zboru)***. Tí budú chodiť v bielom** *(biela farba ako symbol nevinnosti, ale i víťazstva, najmä nebeského; podobne Zjavenie 4,4)***, lebo sú toho hodní** *(gr. aksioi)***. Kto** *(gr. hoytós)* **zvíťazí** *(gr. nikónti)***, ten takto bude oblečený** *(gr. peribaletai)* **do bieleho rúcha** *(gr. leuká hímatia = biele rúcho)* **a jeho meno** *(gr. ha onomata)* **nevymažem** *(gr. exaleífó = vymazávam)* **z Knihy života** *(gr. ek tes Biblíon tes zoes; Kniha života s menami všetkých vyvolených, ktorí vstúpia do nebeského kráľovstva; kto je v nej zapísaný, bude vzkriesený a nehrozí mu druhá smrť)***, ale vyznám jeho meno pred svojím Otcom.**

Anjelovi filadelfskej cirkvi napíš: Toto hovorí Svätý, Pravdivý *(starozákonné Božie prívlastky; podobne Zjavenie 6,10)***, ktorý má Dávidov kľúč** *(moc kľúčov - mesiášska hodnosť; podobne Izaiáš 22,22)***; keď on otvára** *(význam plnej moci)***, nik nezavrie, a keď zatvára, nik neotvorí** *(Kristus je Pánom smrti a podsvetia)***: Poznám tvoje skutky** *(gr. erga)* **- hľa, nechal som pred tebou otvorené** *(gr. dedóka = nechávať otvorené ⌈otvorený vstup do kráľovstva nebeského, alebo vstup do sŕdc ľudí⌉)* **dvere, ktoré nik nemôže zavrieť -, že máš málo sily** *(nik nemôže filadelfským kresťanom zabrániť v misijnej činnosti, hoci majú navonok slabý vplyv)***, no zachoval si moje slovo a nezaprel si moje meno. Hľa** *(gr. euthys)***, dám** *(gr. didó)* **ti zo satanovej synagógy** *(gr. synagógé toy sataná)* **tých, čo hovoria, že sú Židia, a nie sú** *(podobne List smyrenskej cirkvi; Židia prenasledujúci kresťanov ⌈väčšinou išlo o *židokresťanov⌉ nie sú dedičmi starozákonných proroctiev)***, ale luhajú. Hľa, spôsobím** *(gr. poiesó)***, že prídu a poklonia sa pred tvojimi nohami** *(budú duchovne pokorení; prejdú k veriacima, budú oslavovať ich učenie a obohatia počet filadelfských kresťanov; podobne Izaiáš 43,4; 45,14; 60,14)* **a poznajú, že ťa milujem** *(gr. filei)***. Preto, že si zachoval moje slovo a vytrval si, aj ja ťa ochránim** *(gr. egapésa se)* **pred hodinou skúšky** *(dosl. hodinou pokušenia)***, ktorá príde na *celý svet* a preskúša obyvateľov zeme. Prídem čoskoro. Drž sa toho, čo máš, aby ti nik nevzal veniec. Toho, čo zvíťazí** *(v boji o spásu svojej duše)***, urobím stĺpom** *(gr.sg. stylos = stĺp; budú oporou alebo ozdobou)* **v chráme** *(dosl. príbytku = gr. naoi; lat. temploi; hebr. behékhal)* **svojho Boha** *(gr. tou Theou mou; podobne Zjavenie 21,2)* **a už viac nevyjde** *(gr. hoy mé exelthé)* **von. A napíšem naň meno svojho Boha a meno mesta svojho Boha, nového Jeruzalema** *(zdvojnásobenie pokoja)***, ktorý zostupuje z neba od môjho Otca** *(vernému kresťanovi sa dostane výsadné postavenie medzi spasenými v nebi)***, aj svoje nové** *(gr. kainos; kvalitatívna novosť v znamení čistoty, dobroty, trvácnosti, dokonalosti)* **meno** *(meno Kristovo spojené s tajomstvom spásy)***. Kto má uši, nech počúva** *(ten, komu je daný dar pochopiť proroctvo)***, čo Duch hovorí cirkvám.**

Anjelovi laodicejskej cirkvi napíš: Toto hovorí *Amen *(gr. ho Amén; Kristus stotožnený s významom slova amen ⌈pozri Christologický cyklus III.: Posledná večera⌉; titul vyjadrujúci spolupatričnosť Boha a Ježiša Krista; gr. ho Amén < hebr. ha 'Amén = nech sa stane; odkaz na Izaiáša 65,15: elohé Amén = Boh amena; *Septuaginta čítala výraz amén ako ómen, čiže Boh pravdy, Boh, na ktorého sa dá spoľahnúť ⌈pozri Christologický cyklus III.: Modlitba na Olivovej hore - Amen⌉)***, verný a pravdivý Svedok** *(gr. ho martys ho pistos kai aléthinos < pistos = verný, spoľahlivý, aléthinos = pravý, pravdivý)***, Počiatok stvorenia** *(gr. arché tés kriseós; Kristus existoval už pred stvorením; Kristus bol prvý stvorený; Kristus stotožnený s významom slova amen ⌈pozri Christologický cyklus III.: Posledná večera⌉)***: Poznám tvoje skutky** *(gr. erga)***, že nie si ani studený, ani horúci** *(gr. dzestós = vriaco horúci; vlažnosť viery)***. Kiež by si bol studený alebo horúci** *(gr. ofelon psychros és hé dzestos; ofelon = kiež by; dzestos = zapálený; keby bol zbor celkom zlý ⌈studený⌉, aspoň by mohol iné zbory varovať)***! Takto že si vlažný** *(gr. chliarós ⌈výraz iba v biblickej gréčtine⌉)***, ani horúci, ani studený, už-už ťa vypľúvam** *(gr. eméo = vypľúvam ⌈s odporom⌉)* **z úst** *(postoj vážneho odsúdenia)***. Lebo hovoríš: »Som bohatý, zbohatol som, nepotrebujem nič«** *(nemiestne sebavedomie zboru)* **- a nevieš, že si biedny** *(gr. talaipóros = úbohý, nešťastný)***, poľutovaniahodný, chudobný** *(vo veciach duchovných)***, slepý** *(k vlastným nedostatkom)***, nahý** *(biely odev ako znak duchovnej kvality laodikejským celkom chýba; sebavedomý laodicejský zbor je úbohý v očiach Boha ⌈jeho sebavedomie odráža vonkajšie pomery v Laodikei⌉)***. Radím ti** *(gr. sy)***: odo mňa si kúp** *(gr. par emoi = odo mňa)* **zlato** *(gr. chrysó)* **vyskúšané ohňom** *(viera preverená skúškami; iba za cenu*

utrpenia a skúšok získa kresťan od Boha pravé bohatstvo - spásu), **aby si zbohatol** *(pravé bohatstvo = spása)*, **a biele rúcho** *(čistota nevinnosti)*, **aby si sa zaodel a aby nebolo vidieť hanbu svojej nahoty** *(gr. gymnótes = nahota, obnaženosť; biely odev čistoty je dôležitejší ako drahé tkaniny Laodikey)*, **i masť , ktorou si potrieš oči** *(gr. kollýrion = očná masť < kollyra = okrúhla nádoba [odkaz na vychýrené očné lekárstvo Laodikey])*, **aby si videl. Ja karhám a trescem tých, ktorých milujem. Buď teda horlivý** *(gr. zeleyo = som horlivý < zélos = horlivosť)* **a rob pokánie. Hľa, stojím pri dverách a klopem** *(Kristus prichádza ako priateľ, nie sudca; nástojčivosť, s akou prichádza k človeku; pozri Christologický cyklus II.: Osem blahoslavenstiev)* **. Kto počúvne môj hlas a otvorí dvere, k tomu vojdem a budem s ním večerať a on so mnou** *(odmenou za horlivú vieru je spoločenstvo s Bohom; odkaz na Poslednú večeru Pána)*. **Toho, kto zvíťazí, posadím vedľa seba na mojom tróne, ako som zvíťazil ja a zasadol som s mojím Otcom na jeho tróne** *(verní a horliví kresťania sa budú spolupodieľať na večnej blaženosti nebeského kráľovstva; podobne 20,4: Spútanie draka)*. **Kto má uši, nech počúva** *(ten, komu je daný dar pochopiť proroctvo)*, **čo Duch hovorí cirkvám.**

Námet Videnie siedmich svietnikov predstavuje jeden z hlavých a častých apokalyptických motívov. Zobrazuje sv.Jána (vzácne spiaceho), ktorému na ostrov Patmos prináša anjel knihu, list alebo zvitok (gr. kefalís biblíon) s Božím svedectvom o konci sveta. Niekedy býva pred tento námet zaradená scéna, ako Boh odovzdáva správu anjelovi. Na to nadväzuje vyobrazenie Jána modliaceho sa v pokľaku, v *proskynéze (Dürer) pred tróniacim Bohom s mečom v ústach, obklopenom siedmimi svietnikmi, siedmimi hviezdami a siedmimi chrámami, nad ktorými sa niekedy vznáša anjel či pri nich stojí, alebo zobrazenom so siedmimi tabuľkami, na ktorých sú napísané mená zborov, ktorým mal Ján z Božieho príkazu poslať listy s textom Zjavenia. Videnie siedmich svietnikov predstavuje prvý grafický list Apokalypsy Dürerovej.

*

Jánov opis Syna človeka je symbolickým vyjadrením schopností Krista a svoj základ má v Starom zákone. **Sedem zlatých svietnikov** bádatelia dávajú do súvislosti so svietnikmi v jeruzalemskom chráme (stánok zmluvy mal svietnik sedemramenný, šalamúnovský chrám mal svietnik desaťramenný a herodesovský chrám zrejme svietnik jednoramenný). Svietnik (gr. lychnia) je nositeľom svetla (gr. lychnos), čím opis naznačuje, že kresťanské zbory majú byť nositeľom svetla - evanjelia.

Plášť (gr. poderes) je znakom vysokej kňazskej hodnosti, rovnaký význam má aj **zlatý pás**. Nie je opásaný cez bedrá ako pri práci, ale cez prsia, podľa biskupa Irenea Lyonského (✞200) na znak kráľovskej hodnosti.

Rozžeravený kov nôh predstavuje Krista v úlohe sudcu. Nevie sa, aký kov predstavoval Jánom uvedený výraz chalikolibanon, ale vedci sa domnievajú, že išlo o mimoriadne vzácnu zmiešaninu zlata, iní pripomínajú, že druhá časť slova - libanon znamená kadidlo (ktoré sa praží v horúcej peci).

Sedem hviezd predstavuje autor Zjavenia ako anjelov siedmich cirkví. Niektorí stredovekí komentátori stotožňovali tieto hviezdy alebo anjelov so siedmimi duchmi z Izaiáša (11,2-3): **„Spočinie na ňom Duch Hospodinov, duch múdrosti a rozumnosti, duch rady a sily, duch známosti a bázne Hospodinovej“** (niektorí interpreti v Izaiášových veršoch vidia odraz perzského nebeského dvora s Ahurom Mazdom a duchmi sediacimi pred ním). Sedem hviezd Jánovho videnia iní komentátori stotožňovali so súhvezdím Malého medveďa, ktoré v pohanskom svete označovalo

rímskeho cisára, alebo so siedmimi archanjelmi (Ezechiel 9,2; Tobiáš 12,15), alebo s predstaviteľmi maloázijských zborov, vodcami ich bohoslužobného života, biskupmi, ktorých úlohou zrejme bolo udržiavať styk s apoštolom Jánom (gr. angelos = posol), alebo so služobníkmi synagógových zhromaždení (hebr. š'lijach cibbur), ktorí mali na starosti predčítanie textov. Iní predpokladajú, že Ján mohol mať na mysli nebeských anjelov (podľa židovskej predstavy, že jednotlivec i spoločenstvo má svojich ochranných anjelov). Keď hviezdy drží Kristus v rukách, znamená to, že je pánom nad nimi. Číslo sedem v týchto súvislostiach sa spája s významom plnosti a naplnenia. Hoci dnešnému čitateľovi je zmysel siedmich hviezd a anjelov zborov nejasný, v jánovských časoch bol zrejme dobre zrozumiteľný.

*

Svetlo a život sú prastaré pojmy, ktoré spolu úzko súvisia: život potrebuje svetlo a všetko živé sa ťahá za svetlom. V noci, vnímanej ako čosi zlé, **svetlo ohňa** dávalo teplo a chránilo pred inak nezbadaným nebezpečenstvom. Kult svetla bol neoddeliteľnou súčasťou náboženstiev dávno pred vznikom kresťanstva. Svetlo v podobe ohňa bolo starovekými národmi uctievané ako jedno z božstiev a bolo posvätné. Oheň v Biblii sa stal Božím zjavením.

Kresťanská tradícia zapaľovania štedrovečerných ohňov má predkresťanské korene: Ohne horiace na oslavu zimného slnovratu symbolizovali vzkriesenie Slnka a začiatok nového slnečného roka. V Ríme sa oheň po dobu trvania slávností zimného slnovratu (kalendy) neodnášal z domu. Túto tradíciu dodržiavali aj stredoveké gazdiné: oheň, horiace uhlíky sa nesmeli odnášať z domu, aby z neho neodišlo šťastie budúceho roka. Ľudová mágia udobrovala oheň počas Svätej noci (pozri Christologický cyklus II.: *Narodenie Pána*) kúskami jedla zo štedrovečerného stola a nasýtený oheň potom ako dobrý sluha v dome neškodil, ale slúžil. Svetlo ohňa prijala kresťanská cirkev ako Svetlo sveta, svetlo Kristovo (lumen Christi).

Oheň. Symbolika prezentuje oheň ako jav protikladnej povahy, posvätný, inšpiratívny a osvetľujúci prejav, ale aj nebeský oheň ako pustošivý zásah Božieho hnevu. Teológia povýšila alegórie ohňa nad všetky ostatné. Vplyvný kresťanský filozof zo začiatku 6.storočia, Peter Ibér, v literatúre označovaný ako Pseudo-Dionysius Areopagita, považoval oheň za teofániu, najdokonalejšie zjavenie Boha. Vychádzal pritom zo základnej myšlienky osvetľujúceho, očistného a obnovujúceho ohňa. Podľa bádateľov práve táto predstava bola podkladom pre starozákonné i novozákonné teofánie: horiaci ker, v ktorom sa Mojžišovi zjavuje Boh, Boží anjel (Exodus 3,2), žiariaca koža Mojžiša po rozhovore s Bohom (Exodus 34,29), *Premenenie Krista v* svetelnej žiare (Matúš 17,1-13 a paralely), ohnivé plamene nad hlavami apoštolov počas zjavenia Ducha svätého (Skutky 2).

Fakľa. So symbolikou ohňa úzko súvisí symbolika pochodne, fakle. Fakľa od pradávna odkazuje na víťazstvo a radosť, slobodu a vykúpenie a súčasne symbolizuje nádej uprostred temnej noci. Tomuto poslednému významu je zrejme najbližšie symbolika siedmich ohnivých fakieľ Zjavenia (1), či už predstavovali anjelské bytosti alebo cirkevné zbory, nádeje kresťanskej budúcnosti. Z rovnakých zdrojov pochádza videnie božskej bytosti s tvárou ako blesk, očami ako žiariace pochodne a očami ako ohnivý plameň. Nakoľko ale fakľa a lampáš kresťanom pripomínali pohanské *mystériá, uprednostňovali pokojnejší a mierumilovnejší zdroj svetla, sviecu a svietnik (gr. luchnía), "večné svetlá", čo sa napokon odrazilo v pomenovaní apokalyptického výjavu Videnie ohnivých svietnikov.

Kahance. Plamienky večného svetla horeli v chrámoch zasvätených antickým bohom. Namiesto sviečok zapaľovali Gréci a Rimania na oltároch kahance, ľanové knôty napustené živicou a včelím voskom a ponorené v hlinených alebo kovových nádobkách naplnených olejom. Ako knôt slúžili aj spletené traviny opatrené živicovým a voskovým povlakom. Takéto lampy neboli iba praktickými predmetmi, ale dostávali náboženský význam a ich zapálenie v chráme bol rituálny úkon. Kto vstúpil do príbytku so svetlom, zdravil zvyčajnou buď zvyčajnou frázou alebo ohlásil: „Dobré svetlo“, pričom prítomní odpovedali: „Buď pozdravené svetlo!“

Sviece. V kresťanských *bazilikách začali byť olejové kahance postupne nahrádzané ušľachtilejšími, štíhlymi sviecami zhotovenými z včelieho vosku. Sviece, aké poznáme dnes, sa zrejme objavili v časoch prenasledovania kresťanov v 2.-3.storočí a bežnými sa stali v 4.storočí. Ich prenikanie do chrámov spočiatku odsudzovali nielen protivníci kresťanov, ale aj kresťanská cirkev. Lancatius (☥317), učiteľ Konštantína Veľkého, sa kresťanom posmieval, že zapaľujú Bohu svetlá, ako keby sedel v tme. Cirkevný učiteľ Hieronymus (☥420) odsudzoval zapaľovanie sviec, lebo mu pripomínalo pohanskú modloslužbu, a pripúšťal ho iba ako spomienku na mučeníkov. Zapaľovanie sviec (lat. iluminaria, candelas, ceriolos incedere) opätovne zakazovali niektoré cirkevné snemy, ale nakoniec sa voskové a lojové sviece stali trvalou súčasťou cirkevných obradov ako symbol večného svetla spásy. Počet svetiel v lustroch rímskej Lateránskej *baziliky, v chráme pápeža, je udávaný v Liber Pontificalis číslom 8370.

***Paškál**. Zvláštne miesto v stredovekých cirkevných obradoch mala veľkonočná svieca *paškál, ktorá symbolizovala vzkrieseného Krista a prvý raz je doložená v 6.storočí. (Pozri Christologický cyklus II.: *Panny múdre a nerozumné, Uvedenie Ježiša do chrámu Očisťovanie Panny Márie*).

*

Sedem cirkví. Siedmimi cirkvami, ktorým je určený Jánov list, sú Efez, Smyrna, Pergamon, Tyatira, Sardy, Filadelfia a Laodikea. Boli jednými zo zborov, ktoré vznikli počas Pavlových misijných ciest po Malej Ázii (ďalšími, často významnejšími alebo početnejšími, boli Milétos, Hierapolis, Troas, Kollosy, Tralles a Magnesia). Svojou rôznorodosťou dobre vystihovali život prvých kresťanov. Zbory, ktoré vymenováva Zjavenie, sa nachádzali na okružnej trase pri rímskej ceste v smere, ako chodila rímska pošta (pozri Christologický cyklus II.: *Farizej a colník*) a vytvárali pomyselnú korunu hviezd v rukách Boha sudcu. Nakoľko sedmička je číslom plnosti, právom sa tvrdí, že Jánovo posolstvo nebolo adresované výlučne iba týmto zborom, ale obsahuje trvalé posolstvo pre kresťanov obecne. Listy zo Zjavenia Jánovho sú najstarším pohľadom do pomerov prvotnej cirkvi v Malej Ázii, ale bolo by chybou v nich hľadať iba obecné proroctvo pre dejiny cirkvi. Sú odrazom pomerov v konkrétnych kresťanských spoločenstvách.

Efez (gr. efez = vytúžené miesto) predstavoval most medzi Západom a Východom, vstupná brána rímskeho vplyvu do Malej Ázie. Bol starovekým hospodárskym a kultúrnym strediskom (výroba vlny, kobercov, zlatníctvo), v ktorom sa zbiehali obchodné cesty a stretávali rôzne civilizácie a náboženstvá. Pôvodným náboženstvom efezského obyvateľstva bol kult bohyne plodnosti Tanaitis/perz. Anahity, ktorý bol spojený so sexuálnymi mystériami. Mesto založil v 1100 pr.Kr. grécky kmeň Iónov. Efez mal senát a zákonodarné zhromaždenie občanov ekklesia. Od 133 pr.Kr. sa stal prótos metrópolis, hlavným mestom rímskej provincie Ázia a bol vstupnou bránou rímskeho vplyvu. Už od Claudiovej doby (41-54) tu jestvoval kult rímskych cisárov a boli im stavané chrámy. Obyvateľstvo tvorila zmes Grékov, príslušníkov

maloázijských národov a Židov. Vládol v ňom blahobyt (v Efeze bolo nádherné divadlo), orientálna neviazanosť mravov, podporovaná kultom efezskej Artemis, bohyne plodnosti, ktorej chrám v meste bol jedným zo siedmich divov sveta (keď ho 365 pr.Kr. zapálil Herostratos, vypukol ešte väčší náboženský ošiaľ). V pozadí bohatstva mesta zrejme boli zisky efezských zlatníkov (ženy dávali svoje šperky na opätovné vybudovanie chrámu, aby bola obnovená pozlátená socha bohyne, ktorá údajne spadla z neba). Do Efezu prenikali niektoré orientálne kulty, ktoré sa odrazili v kúzelníckych knihách, tzv.Efezia Grammata, proti ktorým vystupoval apoštol Pavol a pálil ich (Skutky 19,13-14). Ľahostajnosť *pohanov, nepriateľstvo judaizujúcich *Židov a najmä silne zakorenený kult Artemis boli veľkou prekážkou *evanjelizácie obyvateľstva.

Popri Jeruzaleme, Antiochii Sýrskej bol Efz tretím najväčším centrom kresťanstva. Až neskoršie ho predstihol Rím a Alexandria. Kresťanstvo sa dostalo do Efezu počas Pavlovej druhej misijnej cesty (49-52), počas tretej cesty (53-58) strávil apoštol v meste tri roky. Okrem Pavla tu pôsobili aj Pavlovi kresťanskí priatelia Akvila a jeho žena Priscilla (Skutky 18,3), spolupracovníci Timoteus a Títus (pozri List Timoteovi, List Títovi). Okolo roku 70 prišli do Efezu ďalší kresťania a zrejme aj apoštol Ján.

Mesto sa stalo strediskom Jánovej činnosti, základňou, z ktorej spravoval zvyšných šesť maloázijských zborov. Navyše ležalo na začiatku okružnej cesty, spájajúcej Efez s ostatnými evanjelizovanými mestami. Podľa všetkého bol efezský zbor lepšie organizovaný ako iné, a preto ho Ján oslovil vo svojom Zjavení ako prvý. Cirkev tu prekvitala, ale mala ťažkosti so sektármi (*gnostická sekta tzv.nikolaitov/ mikulášovcov, hnutie Nikolaia zo sýrskej Antiochie, známeho zo Skutkov [6,5], ktorí zastávali názor, že kresťan môže pod nátlakom pristúpiť na kompromisy so svetskou mocou). Nevieme meno vedúceho cirkevného zboru, ktorému bol list určený (podľa Kübela mohol byť biskupom Timoteos alebo Onezimos).

Podľa tradície sa v Efeze Ján nielen zdržiaval, ale aj v ňom zomrel. Neopodstatnená sa zdá byť správa, že v Efeze zomrela aj Panna Mária. Tradícia zrejme vznikla zo zmienky o poverení apoštola Jána starať sa o Máriu (Ján 19,26-27). O generáciu neskoršie napísal antiochijský biskup Ignatios (✞110) o sláve a vernosti efezského zboru. Roku 431 sa v Efeze konal tretí všecirkevný snem, ktorý odsúdil carihradského patriarchu Nestoria (✞439) a jeho učenie odmietajúce uznať božské materstvo Márie. V 7.-8.storočí mesto upadalo pod nájazdmi Arabov, od roku 1304 sa stalo súčasťou Osmanskej ríše a premenilo sa na bezvýznamnú dedinu, celkom obkolesenú nánosmi bahna, ktoré prinášali prílivové vlny mora. O znovuobjavenie Efezu sa zaslúžil roku 1863-74 anglický archeológ J. T. Wood.

Smyrna (gr. smyrna = myrha), neskorší turecký Izmir, ležala na západnom pobreží Egejského mora asi 50km od Efezu, v dnešnej ázijskej časti Turecka. Mesto založil na prelome 2.-tis.pr.Kr.grécky kmeň Iónov a v 7.st.pr.Kr.ho dobyli a zničili Lýdovia, ktorých mocné kráľovstvo Lýdia sa nachádzalo na juhozápade Malej Ázie. O štyristo rokov neskoršie Smyrnu obnovil jeden z diadochov, vojvodcov Alexandra Macedónskeho, Lysimachos (✞281 pr.Kr.), a premenil ju na najbohatšie mesto Malej Ázie. Podľa gréckeho spisovateľa Pausania (2.st.) ju založil sám Alexander Macedónsky, podľa niektorých (gr. spisovateľ Pausanius, 2.st.) mesto vystaval *diadoch Antigonos. Smyrna predstavovala prirodzený obchodný prístav staroveku a vystupovala ako spojenec Ríma ešte pred tým, ako začala rásť rímska moc v Malej Ázii. Nachádzala sa v úrodnej oblasti a v helenistickom období patrila medzi najkrajšie mestá s nádhernými chrámami, rovnými ulicami a čulým obchodom. Po zrúcaní Jeruzalemu

Rimanmi roku 70 (pozri Christologický cyklus II.: *Vjazd Krista do Jeruzalema*) sa sem uchýlilo veľa Židov, ktorí získali v meste veľký vplyv. *Evanjelium preniklo do Smyrny pravdepodobne veľmi skoro, podľa dobových správ a Skutkov (19,10) zbor založil apoštol Pavol (spis Vita Polycarpi). Rovnako ako inde aj tu musela cirkev čeliť odporu zo strany židovského obyvateľstva, ktorí nové náboženstvo vnímali ako nebezpečnú herézu ohrozujúcu čistotu židovskej viery opierajúcej sa o viac ako tisícročnú tradíciu. Z listu biskupa Ignáca Antiochijského, zvaného Theoforos (✞110) sa dozvedáme, že okolo roku 110 bol smyrenským biskupom Polykarp (✞155), žiak apoštola Jána, ktorý hájil pravú (kresťanskú) vieru proti *gnostikom Marcianovi a Valentinovi a stal sa jedným z prvých mučeníkov (pozri kapitola *Mučeníci volajú po odplate*). Z Polykarpových listov sa usudzuje, že stál na čele zboru v čase písania Zjavenia a bolo mu (zboru) možno 86 rokov. Výrok o Kristu ako o tom, ktorý zomrel a zasa ožil (2,8), možno naráža na oživenie, christianizáciu mesta a jeho nový rozkvet po dlhom období (duchovnej) temnoty. Počet kresťanských mučeníkov v Smyrne sa odhaduje na dvänásť.

Pergamon (gr. pergamon = pevnosť, hrad) sa nachádzal v Myzii na západnom pobreží asi 70km od Smyrny. V 4.-3.st.pr.Kr. za vlády Alexandra Veľkého, jeho vojvodcu Lysimacha a Lysimachových správcov P. Filetaira a Eumenea I. sa mesto vzmáhalo a po ich smrti v 3.-1.st.pr.Kr. sa stalo hlavným mestom kráľovstva Attalovcov. Za vlády posledného z dynastie, Attala III. (✞133pr.Kr.), ovládli pergamonskú ríšu rímski obchodníci a po panovníkovej smrti sa celé kráľovstvo aj celá Malá Ázia stali rímskou provinciou. Attalos III. poručil kráľovstvo do dedičstva Rimanov a tým skončil rozmach mesta, lebo Rimania uprednostňovali Efezos. Roku 29pr.Kr. získal Pergamon štatút najdôležitejšieho náboženského centra rímskej provincie Ázia a sídlil tu rímsky miestodržiteľ. Podľa sčítania obyvateľstva roku 129 pr.Kr. malo mesto 120 tisíc obyvateľov a bolo známe výrobou pergamenu a veľkou knižnicou. Založil ju ešte Attalos I. Sotér (✞197pr.Kr.) a svojím rozsahom súperila so slávnou knižnicou Ptolemaiovcov v egyptskej Alexandrii. V Pergamone bol od roku 29pr.Kr. prvý oficiálny chrám venovaný cisárovi Augustovi a bohyni Rome, ďalšie boli zriadené cisárovi Traianovi a Severovi. Eumenes II. dal v rokoch 180-160 pr.Kr. postaviť monumentálny Diov oltár, známy ako Pergamonský oltár, na oslavu víťazstva na Galmi (Keltmi), ktorý je jednou z hlavných pamiatok *helenistického sochárstva (dnes umiestnený v Berlíne).

V Pergamone sa nachádzala svätyňa gréckeho boha lekárstva Asklépia. Pri chráme bolo pracovalo asklépion, akési lekárske učilište, v ktorom pôsobil Galenos (✞100), osobný lekár niekoľkých rímskych cisárov (v svojich spisoch zhrnul všetky dovtedy známe lekárske poznatky). Za bohom Asklépiom prichádzali do Pergamonu húfy fanatických prívržencov, ktorí sťažovali postavenie kresťanského zboru ako celku i jednotlivcov. Nádhera procesií nebezpečne priťahovala obyvateľstvo a ich rozvášnení účastníci zrejme nútili pergamonských kresťanov k účasti na kultu, ktorý oni nemohli prijať. Nie je známe, kedy sa kult Asklepia v Pergamone udomácnil. Pôvodom bol z Trikka v Thesálii (historické územie severnom Grécku), kde mal Asklepios účinkovať ako lekár. Do Malej Ázie sa dostal po Trojskej vojne (1200pr.Kr.) a do Pergamonu ho ho uviedol v 3.st.pr.Kr. *diadoch Lysimachos.

Situáciu v meste za vlády cisára Domitiana odráža poznámka v Zjavení (2,13) o pergamonskom kresťanovi Antipasovi, ktorého dav upiekol v mosadznej nádobe v tvare býka, asi na zápalnom oltári na počesť boha Baala, zobrazovaného v podobe ručiaceho býka (pozri kapitola *Apokalypsa*). Zatiaľ zrejme išlo o ojedinelý výbuch násilia a nie o Rímom organizované prenasledovanie kresťanov.

Zmienka v Zjavení o meste s oltárom Satana (1,11), pre ktoré má Kristus prichystaný dvojsečný meč (2,12-13), sa vzťahuje podľa bádateľov práve na Asklépiov kult. Podľa kresťanského filozofa Justína († 165) vyznávači Asklépia iba napodobňovali kult Krista. *Atribút Asklépia, had, bol dávaný do súvislosti so Satanom. *Nikolaiti sú zrejme tou *gnostickou sektou, známou modlárstvom a mravnou neviazanosťou, ktorú spomína Jánov list efezskému zboru.

Na bližšie neupresnených kresťanských sektárov sa vzťahuje pomenovanie balaámovci; podľa iných bádateľov pomenovanie balaámovci je iba charakteristikou sekty nikolaitov. Ide o narážku na veštca *Balaáma z Numeri (20-22; 31,16), ktorý dostal od *moabského kráľa Balaka úkol prekliať Izraelitov, ale v skutočnosti bol nástrojom Boha Izraelitov. Podľa Deuteronomia (23,4) Balaám navádzal Izraelitov na nedovolené spolunažívanie s Moabčankami. Balaámovci v Zjavení zrejme odkazujú na kresťanov, ktorí tiež porušovali pravú vieru, keď si kupovali na trhu mäso zvierat obetovaných pohanským bohom. Išlo o bežnú prax, ktorú prvotná cirkev tolerovala, ale karhala kresťanov, že tak nepriamo podporujú pohanské kulty (niekedy mohlo ísť priamo o účasť kresťanov na pohanských kultoch v chrámoch, pri ktorých pracovali neviestky). Touto problematikou sa zaoberal jeruzalemský snem v rokoch 49-50 (Skutky 15,20) a apoštol Pavol v Prvom liste Korintským (8,10).

Obraz Kristovho všemocného dvojsečného meča zo Zjavenia (2,12; pozri kapitola *Jánovo videnie siedmich svietnikov*) môže byť súčasne narážkou na obmedzenú platnosť rímskeho tzv.zákona meča (ius gladii), ktorý uplatňoval v Pergamone rímsky miestodržiteľ.

Zmienka o bielom kameni, dare, ktorý má pre pergamonský zbor pripravený Kristus, zrejme odkazuje na biele kamene, ktoré sa v staroveku používali najmä pri hrdelných súdoch: Ak odsúdenec dostal od sudcov dostatok bielych kameňov, bol oslobodený. Čierny kamienok svedčil pre vinu, biely zbavoval viny. U latinských spisovateľov platil biely kameň za znak blaženosti. Biely kamienok so svojím menom dostávali víťazi v atletických závodoch a poskytoval im určité spoločenské výhody. *Talmudistický traktát Joma 8 hovorí, že s mannou padali z neba drahé kamene. V Zjavení zrejme biely kameň predstavuje amulet s menom Ježiša Krista (jeho moc nezasvätení neznajú) a odkazuje na záchranu.

Tyatira (gr. tyatira = dcérino [mesto]) bola vzdialená asi 65km na juhovýchod od Pergamonu. Vznikla v 4.-3.st.pr.Kr. za vlády helenistickej dynastie *Seleukovcov a patrila k lýdskemu kráľovstvu. Od 190 pr.Kr. sa stala súčasťou rímskej provincie Ázia. V meste boli chrámy gréckych bohov Apolóna, Artemis a najmä svätyňa orientálnej bohyne Sambethe, ktorá bola akousi východnou *Sibylou. V meste bola silná vrstva macedónskeho obyvateľstva a podľa vysokého rímskeho úradníka Plínia Secunda († 114) tyatirskí patrili do nižšej spoločenskej vrstvy (tzv.inhonoratus). Mesto bolo známe výrobou *purpuru a farbením vlny, pracovali v ňom hrnčiari, výrobcovia odevov a spracovávatelia medi. Nie je známe, kedy bol založený kresťanský zbor, ale ocitol sa v rovnakých podmienkach a riešil rovnaké problémy (sekta *nikolaitov), aké panovali v Pergamone.

Niektoré symboly, ktoré používa Ján v liste tyatirskému zboru, zdá sa reagujú na dobovú situáciu v meste. Biblisti tvrdia, že slovo meď (prekladané ako kov) použil autor pri popise Krista (2,8): **„To hovorí Syn Boží, ktorý má oči ako ohnivý plameň a nohy mal z lesklého kovu.“**

Spomínaná žena Jezábel bola snáď predstaviteľkou zboru alebo manželkou tyatirského biskupa. Zneužívala svoje prorocké schopnosti a možno bola známa sexuálnou neviazanosťou. Opatrný zbor však proti jej správaniu nevystupoval.

Rovnako boli kresťania ochotní pristúpiť na kompromisy s pohanmi v záujme úspešného obchodu a fungovania cechov. Meno ženy Jezábel zrejme v symbolickom význame použil Ján, aby pripomenul starozákonnú *fenickú princeznú, ktorá zviedla siedmeho židovského kráľa Achaba na modloslužobníctvo, ničila oltáre boha Jahve, prenasledovala židovských prorokov a bola otvorenou nepriateľkou Eliáša (1Králov 16,31; 1Kr 21,25-26). Podľa iných išlo o konkrétnu ženu v zboru, nemnravnú gynaikárion = ľahkú ženu, alebo nedodržiavajúci prísne zásady učenia zboru smerom k pohanom a pohanským kultom. Netreba predpokladať, že musela byť biskupovou ženou, mohla byť iba jednou z členok zboru.

V odkaze na Zjavenie (22,16) **„Ja som koreň a rod Dávidov, jasná hviezda ranná“** vidia komentátori v rannej hviezde samotného Ježiša Krista. Iní v rannej hviezde hľadajú narážku na zornicku Venušu, ktorá bola symbolom rímskej nadvlády nad národmi. Už vojvodcovia Sulla (✞78 pr.Kr.) a Gnaesus Pompeius (✞ 48 pr.Kr.) jej postavili chrám a rímski vojaci od čias Caesara mali znak Venuše, resp. jej zvieraťa, býka. Podľa iných odkazuje raná hviezda na planétu Venušu, v staroveku pokladanú za najväčšiu planétu po Slnku a Mesiacu. Ďalší vidia v rannej hviezde odkaz na *mezopotámsku bohyňu Ištar, iní na Ducha Svätého alebo na deň brieždenia - Kristov deň, *parúziu.

Sardy (syr. sardy = slnečný hrad), dnešný Gediz Čay v Turecku, sa nachádzali 50km na juhovýchod od Tyatiry. Asi od poloviny 7.st.pr.Kr.boli sídelným mestom lýdskych kráľov, posledným z nich bol Kroisos (560-547 pr.Kr.), syn Alyatta. Roku 546 pr.Kr. po dobytí Sard kráľom Kýrom II. Starší/Veľký (✞529 pr.Kr.), zakladateľom perzskej ríše, tu sídlili perzskí správcovia. Roku 334 pr.Kr. obsadil mesto Alexander Macedónsky, od 188 pr.Kr. sa stalo súčasťou *helenistického Pergamonského kráľovstva a od 129 pr.Kr. súčasťou Rímskej ríše. Bohatstvo Sard v časoch gréckej kolonizácie zaisťovala zlatonosná rieka Pactol pretekajúca mestom. Po zemetrasení roku 17 po Kr. mesto upadalo. Cisár Tiberius Sardám a ďalším jedenástim mestám daroval na obnovu 10 miliónov sesterciov, avšak Sardy už nikdy nedosiahli svoju predošlú úroveň a boli známe iba obchodom s vlnou. V Sardách boli chrámy zasvätené maloázijskej Kybele, gréckej Artemis a ďalším bohom a Rimania si v ňom zriadili pretorium.

Kedy prišlo do Sárd kresťanstvo, nie je známe. Jánov list určený Sardám naznačuje, že kresťanský zbor, rovnako ako celé mesto, iba ťažilo zo svojej zašlej slávy. Kresťania neboli vystavení prenasledovaniu ani nepodliehali zvláštnym bludom a ich viera bola vlažná. Podľa bádateľov vedúcim zboru bol Zosimos, Zótion alebo Vitalis a tón Jánonovho hodnotenia zboru je natoľko osobný, že budí dojem, že je adresovaný práve jemu osobne.

Opakované výzvy k obozretnosti dávajú niektorí do súvislosti s odkazmi na minulosť mesta, keď nedostatok strážcov v rokoch 549 pr.Kr. a 218 pr.Kr. spôsobil, že nepriateľ prekvapil obrancov a dobyl mesto.

Narážka na biele rúcha (3,4), okrem hlavného významu čistoty a nevinnosti spravodlivých, môže byť pripomienkou, že Sardy boli preslávené svojimi drahými látkami. Možno preto apokalyptik používa slovný obrat o verných, ktorí zvíťazia a budú oblečení do bieleho rúcha a ich meno nebude vymazané z Knihy života.

Staré orientálne predstavy o knihách v nebi, do ktorých nebeské bytosti zaznamenávajú zásluhy a hriechy ľudí, môžu mať podľa niektorých bádateľov pôvod v *babylonskej úcte k bohu-pisárovi Nabu. Podobné predstavy mali Egypťania (boh Thowt), Izraeliti (Daniel 12,1; Malachiáš 3,16; Žalm 139,16; Izaiáš 4,3, 1Henochova 47,3) i kresťania (Lukáš 10,20; Filipským 4,3). V niektorých náboženských predstavách išlo o knihy, v ktorých boli zapísané dobré aj zlé skutky, alebo o knihy, v ktorých boli skutky od seba oddelené. Ak v Knihe spravodlivých, Knihe života, chýbalo jeho meno, človek bol odsúdený na večné nebytie. Podľa inej predstavy boli pôvodne všetci narodení určení pre Knihu života (Exodus 32,33; Žalm 69,29; 1Henoch (108,3), ale niektorí z nej boli vymazaní. Sem zrejme patrí Kniha života z listu sardskému zboru (pozri kapitola *Posledný súd*).

Filadelfia (gr. filadelfia = bratská láska) bolo v helenizme meno niekoľkých miest. Filadelfia z Jánovho Zjavenia sa nachádzala v Lýdii, dnešnom tureckom Alesahire/Ala-Sheker. Leží 45km juhovýchodne od Sard a 120km od Smyrny/Izmiru. Filadelfiu založil v 2.st.pr.Kr. pergamonský kráľ Attalos II. Filadelfos (✞138 pr.Kr.), ktorý podporoval Rimanov v tretej macedónskej vojne. V tom čase mesto patrilo medzi najvýznamnejšie *helenistické centrá v Malej Ázii. Rozkladalo sa na prahu veľmi úrodnej rovinatej krajiny, ktorej vďačilo za svoj hospodársky rozkvet. Išlo však o seizmicky činné pásmo, kde často dochádzalo k zemetraseniam. Jedno z nich roku 17 Filadelfiu rovnako ako Sardy zničilo. Vďaka štedrosti cisára Tiberia sa mesto spamätalo, prijalo rímske meno Neocaesarea a neskoršie, v časoch cisára Vespasiana (✞79 po Kr.), sa premenovalo na Flaviu (podľa priezviska cisárovho rodu). V čase najväčšieho rozkvetu stálo v meste veľa chrámov a konalo sa množstvo slávností.

Smyrenský biskup Polykarp (✞155) spomína v svojom liste, že jedenásť členov filadelfského zboru podstúpilo mučenícku smrť. Inak sa zdá, že filadelfskí kresťania nemali ťažkosti zo strany *pohanov, skôr zo strany *Židov. Iné správy o kresťanskom zbore vo Filadelfii sa nedochovali. Mesto podľahlo v 14.storočí Turkom a dnes na jeho mieste stojí dedinka Ala-Sheker.

Jánov list Filadelfii naráža na situáciu v meste, kde kresťanské zvyky kontrastujú s hrami a náboženskými sviatkami mesta. Obraz stĺpu (3,12) odráža osobitosti antickej kultúry a židovskej metaforiky. Dôležitým článkom antickej architektúry boli stĺpy (gr. stylos), ktoré niesli a upevňovali stavbu. K stĺpom sa prirovnávala stálosť, vernosť alebo ozdoba. Židia používali obraz stĺpu ako ozdobu: vstup do Šalamúnovho chrámu zdobili bronzové stĺpy *Jakín a Boáz, symboly stálosti a sily kultu boha *Jahve; rabbi Jochanan ben Zakaj, zakladateľ jamnickej školy a rabínskeho judaizmu (70-135), bol nazývaný pravým stĺpom a praotec *Abrahám stĺpom sveta. V liste Filadelfii (sužovanej zemetraseniami) sľubuje Boh, že ak vytrvá vo viere, jej verní budú stĺpom v jeho chráme (ktorý nepriatelia nezničia). Víťazi zrušia nové (pohanské) pomenovania mesta a dajú mu meno svojho Boha.

Laodikea (gr. laodikea = právo ľudu, spravodlivosť) sa nachádzala na rieke Lykos (gr. Laodikeia hé pros tói Lykoi = Laodikea na rieke Lykos ⁅na rozdiel od ďalších piatich maloázijských miest toho mena⁆) na východ od Efezu, blízko Hierapolisu a Kolosu. V 3.st.pr.Kr. Laodikeu založil sýrsky kráľ Antiochos II. na mieste frygickej Kydary z 8.st.pr.Kr. a pomenoval ju po svojej manželke. Roku 60 Laodikeu zničilo zemetrasenie, ale jej obyvatelia boli natoľko hrdí a bohatí, že pri obnove mesta sa obišli bez finančnej pomoci cisára Nera. Laodikea mala veľmi výhodnú polohu na križovatke hlavných ciest a stala sa peňažným a remeselným strediskom Malej Ázie, najmä v časoch rímskej nadvlády, takže napríklad rímsky politik Marcus Tullius Cicero (✞43)

odporúčal robiť v Laodikei peňažné transakcie. Mesto bohatlo z výroby látok na odevy, nachádzala sa tu lekárska škola známa v celom vtedajšom svete, v ktorej sa liečili očné choroby.

Kresťanskú obec v Laodikei a v 14km vzdialených Kolosách založil Epafras, priateľ a spoločník apoštola Pavla (Kolosenským 1,7; 4,2). Do Laodikey písal apoštol Pavol, ale jeho list sa stratil a zaqchoval sa iba v podobe latinského *pseudoepigrafu. Sem adresoval apoštol Ján svoj posledný list. Zbor sa nedopustil hrubých previnení proti mravnosti ani rôznych poblúdení, ale nezaslúži si chválu. Zjavenie Jána obsahuje narážky na charakter a pomery v meste, ktoré sa domnieva, že nikoho a nič nepotrebuje, ale v skutočnosti je chudobné, nahé a slepé a potrebuje liečivú očnú masť kollýrion na oči, ktorú mu však jeho bankári, remeselníci a lekári nemôžu poskytnúť. Kresťanský zbor, ktorý nič a nikto neohrozuje, stráca zápal, nemá za čo bojovať a upadá do omylu o svojej dokonalosti. Jánove pasáže o teplej vode, ktorá môže liečiť a posilňovať, studenej vode, ktorá občerstvuje, a vlažnej vode, ktorú je možné iba vypľuť, sú pre bádateľov jasnou narážkou na slávne liečivé pramene, ktoré vyvierali neďaleko mesta.

4. APOKALYPTICKÉ BYTOSTI/APOKALYPTICKÉ ZVIERATÁ

(Zjavenie Jána 4,2-8)

(2.videnie. Sedmopečatná kniha. Oslava Boha Stvoriteľa)

*

Potom som uvidel *(gr. eidon = vidím, pozorujem)*: **Hľa, otvorené** *(gr. éneógmené)* **dvere na nebi** *(nebeská brána oddeľujúca pozemský a posvätný svet; musí byť otvorená, človek ju nemôže otvoriť sám; podobne apokryfný 1Henoch 14,15 > *deuterokanonická Závet Léviho 5,1)* **a ten prvý hlas** *(ťažko si predstaviť, že by apokalyptik "videl hlas", preto sa jeho slová vnímajú ako "hľa, hlas")*, **ktorý som už** *(gr. eytheós = hneď)* **počul ako zvuk** *(gr. fóné)* **poľnice, keď som mnou hovoril** *(hlas anjela ohlasovateľa z kapitoly 1,19)*, **povedal: „Vystúp** *(dosl. vykroč)* **sem a ukážem ti** *(gr. dexió soi)*, **čo sa má stať potom** *(gr. ha dei genesthai meta thaya; meta thaya = potom [odkaz na budúcnosť])*! **Hneď som bol vo vytržení ducha** *(gr. egenómen pneuma; Ján opätovne t.j. druhýkrát upadá do extázy; prvýkrát v 1,10)*: **A hľa, a nebi stál** *(gr. ekeito)* **trón** *(symbol, obraz absolútnej duchovnej nadradenosti, nie "skutočný" trón)* **a na tróne On, Sediaci** *(gr. Kathémenos; Boh Stvoriteľ; podobne Izaiáš 64,1 > Ezechiel 1,26 > Daniel 7,9)*. **Ten čo sedel, vyzeral** *(gr. horasei < horasis = výzor)* **ako** *(gr. hóis)* **jaspisový** *(gr. íaspis < hebr. jasfé; jaspisom niekedy býval označovaný diamant [v Zjavení 21,11 je jaspis uvádzaný ako krištál a budí predstavu číreho, lesklého drahokamu]; hebr. ódem)* **a sardionový kameň** *(gr. sardíon = sardonyx [červený drahokam]; sardius je dnešný karneol mäsovo červenej farby alebo rubín tmavočervenej farby)*. **Okolo trónu bola dúha** *(odkaz na dúhu po potope sveta [Ezdechiel 1,28; Genezis 9,13-14])*, **na pohľad ako smaragd** *(gr. smáragdos; väčšinou zelený a veľmi žiarivý drahokam; presnej identifikácii Boha bráni žiara drahokamov; symbolika drahokamov: jaspis = absolútna čistota Boha, karneol = zápal proti zlu, smaragd = vernosť Božej milosti smerom k človeku; farby drahokamov naznačujú velebnosť a majestátnosť Boha; dúha ako svätožiara okolo Božieho trónu)*. **Okolo trónu bolo dvadsaťštyri trónov** *(najvyššia hierarchia nebeských bytostí Tróny; starozákonní proroci; nebeský poradný zbor starších, ktorý sa účastní na riadení sveta; symbol 24 hodín dňa; pozri kapitola Nebo - nebeské hierarchie)* **a na tých tróno**ch *(videl som)* **sedieť dvadsaťštyri starších** *(gr. presbyteroi; v odkaze na kapitolu 7,13, kde jedného z nich apokalyptik oslovuje Kyrie mou vyplýva, že mali aj nebeský charakter)* **odetých do bieleho rúcha** *(kňazská funkcia)* **a na hlavách mali zlaté vence** *(kráľovská funkcia; podobne Zjavenie 14,14: Hodina žatvy a oberačky/Hrozna hnevu)*. **Z trónu vychádzali blesky, hukot a hrmenie** *(tajomná stránka Božích zjavení; odkaz na Exodus 19,16; podobne Ezechiel 1,13 > Zjavenie 1,15)*; **pred trónom horelo sedem lámp, čo je sedem Božích duchov** *(sedem duchov - symbol plnosti Ducha Svätého; odkaz na kapitolu 1,9)*, **a pred trónom bolo čosi ako** *(gr. hós = ako)* **sklené more** *(gr. thalassa hyaliné; iba apokalyptikov dojem nie "skutočnosť"; symbol vzdialenosti medzi Bohom a stvorenými bytosťami; symbol pokoja)* **podobné krištáľu** *(podobne Genezis 1,6-8; 7,11 > Žalm 104,3; 148,4 > Ezechiel 1,22 > apokryfná Závet Léviho 2,7 > 2Henoch 3,3 > Zjavenie 15,2)*. **V strede** *(gr. en messoi)* **i okolo** *(gr. kai kykloi)* **trónu** *(čo najtesnejšie k trónu)* **boli štyri živé bytosti, plné očí spredu i zozadu** *(strážcovia Božieho trónu)*. **Prvá bytosť** *(gr. prote zoón)* **sa podobala** *(gr. homoión = dosl. podobná)* **levovi** *(gr. liontári)*, **druhá** *(gr. deuteros)* **bytosť sa podobala býkovi** *(gr.*

taurioform), **tretia** *(gr. trítes)* **bytosť mala tvár ako človek a štvrtá** *(gr. tétartíos)* **bytosť sa podobala letiacemu orlovi** *(odkaz na serafov či cherubov z Ezechiela 1,5; 10,8-17; odkaz na Izaiáša 6,2; podobne tetramorf [pozri Christologický cyklus I.], pozri kapitola Anjeli pri Poslednom súde - Cherub, Seraf])*. **A každá z týchto štyroch bytostí mala šesť krídiel** *(gr. pterygas hex; pteryx = krídlo; odkaz na Izaiáša 6,2)*, **dookola** *(gr. kyklothen)* **i zvnútra** *(gr. kai exoithen; služba bytostí v čo najväčej blízkosti trónu)* **boli plné očí** *(vševidúcnosť; podobne 1Henoch 71,7)* **a vo dne v noci bez prestania volali: Svätý, svätý, svätý Pán Boh** *(gr. Hagios ho Theos)* **všemohúci** *(gr. pantokratór; hebr. el Šadaj - staré Božie meno)*, **ktorý bol, ktorý je a ktorý príde** *(hoci *trishagion naznačuje trojičný význam, v apokalyptikovom ponímaní to ešte nie je dogma [pozri Christologický cyklus I.: Svätá Trojica]; podobne Izaiáš 6,3 > 1Henoch 39,12)*.

Súčasťou námetu Apokalyptické bytosti je dvadsaťštyri starcov. Sedia okolo trónu s korunami na hlavách a držia hudobné nástroje. Do kompozície býva začlenený aj sv.Ján v *proskynéze pred Kristom sediacim na tróne. K námetu je zaraďovaný Dürerov grafický list Otvorená planúca nebeská brána, *ikonografi však upozorňujú, že ide skôr o zobrazenie videnia siedmich pliag (15,5-8).

*

Sedenie na tróne predstavuje stvoriteľskú moc, **dúha** odkazuje na zmluvu Boha s ľudstvom po potope sveta (Genezis 9,13-14) alebo na svätožiaru. **Drahokamy** (gr.sg. polytimos lithos = drahokam; pl. gems) a ich farba (červený jaspis a karneol, zelený smaragd) vyjadrujú majestátnosť Boha. Interpreti v týchto súvislostiach poukazujú na Ezechiela (28,13) a na jeho žalospev za mýtickým nebeským pračlovekom a rajskou záhradou. Charakter a kvalita drahokamov (jaspis - gr. íaspis; hebr. jasfé; karneol - gr. sardios, hebr. ódem) nie sú v týchto súvislostiach prvoradé, navyše sa nimi niekedy označovali aj diamanty. **Planúce sklené more**, blesky, horiace fakle sú prejavmi moci a veľkosti Boha, prejavmi Božieho svetla v protiklade k tme ničoty, hriechu a večnej smrti. Opäť sa jedná o prirovnanie v zmysle ako = hós, podobný = homonoin.

Štyri živé bytosti (gr. zoón = bytosť; pozri Christologický cyklus I.: *Tetramorf*) tvoria jeden z troch pomyselných kruhov okolo Božieho trónu (starci, sedem duchov/sedem lámp a štyri bytosti). Podľa bádateľov použil apokalyptik Ján pri ich opise staré predstavy o anjeloch rôzneho stupňa nebeskej hierarchie. Ich zmiešaním vzniklo množstvo znakov, že sa stali takmer nepredstaviteľnými (oči zvonku i zvnútra). Alebo mal na mysli prvý, najvyšší stupeň, Tróny (pozri kapitola *Nebo, raj*).

Všeobecne sa uznáva, že Jánova vízia apokalyptických bytostí nadväzuje na proroka Ezechiela (6.st.pr.Kr.). Ak Ezechiel (1,10) zdôrazňuje štvorakosť podoby každej bytosti (ľudskú, leviu, býčiu, orliu) alebo dvojitú - ľudskú a leviu (41,18), u Jána má každá bytosť svoju vlastnú podobu. V Ezechielovom ani Jánovom prípade sa nejedná o staroveké pohanské symboly moci (lev), plodnosti (býk), rozumu (človek) a rýchlosti (orol). Hoci stredovekí mystici hľadali v štyroch bytostiach spoločné vlastnosti Ducha Svätého, dnes niektorí bádatelia súdia, že v pozadí obrazu štyroch bytostí predsa len doznieva pôvodná *babylonská predstava bohov zverokruhu, súhvezdí Býka, Leva, Orla a Vodnára (pri výbere zvierat určených bola dôležitá symbolika majestátu, sily, múdrosti a dynamiky, ďalej vzťahy k prastarým motívom a prehistorickým tradíciám).

V biblickom uplatnení bol dôležitý aj vzťah týchto zvierat k ťažiskovým cnostiam: múdrosti, statočnosti, rozvahe a spravodlivosti.

Dnešné rozbory odmietajú, že by apokalyptik mal na mysli symboly evanjelistov (pozri Christologický cyklus I.: *Tetramorf*), ktoré as navyše častoi menilo: cirkevný otec Augustín (✞430) uvádza: Matúš = lev, Marek = človek, Lukáš = býk, Ján = orol).

Podľa Ezechiela sú bytosti obdarené očami v podobe lámp a sú v neustálom pohybe, u Jána stoja pred trónom Boží a majú plno očí. Množstvo očí odkazuje na pôvodnú strážnu úlohu a vševidúcnosť nebeských bytostí, ale volanie - Svätý, svätý, svätý - im dáva jediný úkol - velebiť všemocného Boha.

Šesť krídiel bytostí odkazuje na serafov z Izaiáša (6,2), v ktorých podľa mytológov zasa doznieva pôvodná *sumersko-*akkadská predstava serafov v podobe drakov, ktorí potrebovali množstvo krídiel na lietanie v kruhu. Niektorí starší bádatelia v počte krídiel hľadali celok svetových strán (štyri svetové strany, smer hore a dole).

Jánove slová "uprostred a okolo trónu" starší komentátori vysvetľovali obrazom trónu, ktorý mal podobu štvorca a na jeho stupňoch z každej strany stála jedna z bytostí. V apokalyptických bytostiach hľadali stredovekí teológovia symboliku štyroch úradov Krista - kráľovského, kňazského, prorockého a sudcovského. Dnešný rozbor zdôrazňuje často používané výrazy hós = ako a homoión = podobný. Upozorňuje, že ide iba o obraz, ktorým sa apokalyptik usiľuje sprostredkovať čitateľovi presne neidentifikovateľnú velebnosť Boha a jeho nebeskej suity. Pozri kapitola Anjeli pri poslednom súde

V ranom stredoveku cirkevní otcovia Irenej Lyonský (✞200), Hieronymus (✞420) a Augustín z Hippo Regia (✞430) stotožnili štyri apokalyptické bytosti so štyrmi evanjelistami: Matúš - bytosť s ľudskou tvárou, Marek - lev, Lukáš - býk/vôl, Ján - orol. Toto použitie sa menilo. Je však celkom isté, že apokalyptik Ján takéto predstavy nemal.

Apokalyptické bytosti nie sú charakteristikou jednotlivých evanjelistov, ale obrazom Krista v evanjeliách. Preto na začiatku stredovekých rukopisov nachádzame zobrazenie evanjelistu so svojím symbolom, nad ktorým je napríklad napísané: Imago leonis (obraz leva) alebo Imago aquilae (obraz orla). Nakoľko je Kristus v podstate obsahom zvestovania všetkých štyroch evanjelií, môže byť zobrazenie bytostí chápané ako symbol samotného Krista (v časoch raného kresťanstva oboznamovali s významom tetramorfu *katechumenov v štvrtom týždni veľkonočného pôstu (pozri Christologický cyklus II.: *Vjazd do Jeruzalema, Ukrižovanie*).

V kresťanskom umení 6.-7.storočia od čias cirkevného otca a neskoršieho pápeža Gregora Veľkého (✞604) sú bez výnimky jednotlivým bytostiam pripisované nasledujúce vzťahy: atribútom Matúša je **bytosť s ľudskou tvárou**, lebo jeho evanjelium začína rodokmeňom Ježiša Krista, bohočloveka. Motív človeka je upomienkou na vtelenie Krista (kresťan by mal vyvinúť snahu byť v prvom rade človekom, bytosťou, ktorá sa riadi rozumom a je Božím dielom). **Lev** je prideľovaný Markovi, lebo jeho evanjelium začína kázňou Jána Krstiteľa, ktorý bol "hlasom volajúceho na púšti." Nakoľko podľa stredovekých *bestiárov má lev aj v spánku otvorené oči, stal sa symbolom zmŕtvychvstania, Ježišovho ľudského skonu, v ktorom Spasiteľova božská podstata neprepadla smrti. Kresťan by mal byť podľa levieho príkladu statočný a v úsilí o svoje spasenie by sa mal postaviť každému protivníkovi.

Býk/vôl, ktorý bol rovnako ako teliatko a krava obetným zvieraťom, stal sa atribútom Lukáša, lebo začiatok jeho evanjelia opisuje obeť jeruzalemského kňaza Zachariáša a Kristus bol cez svoje utrpenie obeťou (pozri Christologický cyklus I.: *Baránok Boží/Agnus Dei*). Tým je daný príklad pre život kresťana, lebo ten by mal odolať

lákadlám sveta, vziať na seba svoj kríž, niesť ho životom a sám priniesť obeť za spasenie svoje aj sveta. Ak sa v stredoveku objavuje namiesto býka výraz vôl, takmer určite to súvisí s evanjeliami (vôl a osol pri jasličkách v príbehu *Narodenia Pána*). Svoju úlohu mohli zohrať aj ďalšie asociácie: krotký (vykastrovaný), všestranne užitočný vôl ako náprotivok divého býka sa lepšie hodil k obrazu trpezlivého smerovania kresťana k Bohu.

S Jánom je spájaný **orol**, lebo jeho evanjelium na začiatku hovorí o "pravom svetle" božského Logu a orol ako jediný medzi živočíchmi "je schopný hľadieť do slnečného svetla". Pre svoju silu, ktorá ho vynáša do oblakov, je tiež symbolom nanebovstúpenia. Kresťan musí byť orlom, "dvíhajúcim svoj pohľad bez strachu do výšky a pozorujúcim večnosť".

5. DVADSAŤŠTYRI STARCOV

(Zjavenie Jána 4,4-4,11)

(2.videnie. Sedmopečatná kniha. Oslava Boha Stvoriteľa)

*

Okolo *(Božieho)* **trónu bolo dvadsaťštyri** *(gr. eíkosi tésseris)* **trónov** *(najvyššia hierarchia nebeských bytostí Tróny; starozákonní proroci; nebeský poradný zbor starších, ktorý sa účastní na súdení sveta, na riadení sveta; symbol 24 hodín dňa; pozri kapitola Nebo - nebeské hierarchie)* **a na tých trónoch** *(videl som)* **sedieť dvadsaťštyri starších** *(gr. presbyteroi; v odkaze na kapitolu 7,13, kde jedného z nich apokalyptik oslovuje Kyrie mou = Pane môj, vyplýva, že starci mali aj anjelský charakter)* **odetých do bieleho rúcha** *(kňazská funkcia)* **a na hlavách mali zlaté vence** *(kráľovská funkcia; podobne Zjavenie 14,14: Hodina žatvy a oberačky/Hrozna hnevu)*... **Vždy, keď tie** *(štyri)* **bytosti vzdali slávu** *(gr. doxa)*, **česť** *(gr. timé)* **a vďaku** *(gr. eycharistia)* **tomu Sediacemu na tróne** *(Bohu Stvoriteľovi)*, **Tomu, ktorý žije na veky vekov** *(gr. Palaios ton hemeron; palaios = pôvodný, nie znovunarodený; hemeron = každodenný, večný < hemera = deň; odkaz na Daniela 7,13; 7,22; podobne kapitola 10,6: Anjel s otvorenou knihou/Silný anjel)*, **padli dvadsiati štyria starší** *(gr. presbyteroi)* **pred Sediacim na tróne** *(gr. Kathémenos epi toy thronoy = Sediaci na tróne ⌈Boh vševäldny sudca⌉)*, **klaňali sa Žijúcemu na veky vekov** *(starozmluvný titul Boha a súčasne titul používaný pre Krista v starokresťanskej cirkvi ⌈napriek ukrižovaniu stále živý⌉)*, **hádzali svoje vence pred trón** *(prejav úplnej závislosti a podriadenosti)* **a volali: „Hoden si** *(gr. axiós)*, **Pane** *(gr. ho Kyrios)* **a Bože náš** *(gr. kai ho Theós mas)*, **prijať** *(gr. labein)* **slávu, česť a moc** *(gr. dynamis; odkaz na formuláciu cisárskeho ceremoniálu)*, **lebo ty si stvoril všetky veci: z tvojej vôle boli** *(gr. ésan = boli ⌈stvorené⌉; snáď vo význame: boli v mysli Boha ešte pred stvorením)* **a sú stvorené** *(gr. ektithénas = ⌈sú⌉ stvorené; zrejme liturgická modlitba cirkvi z *apoštolských čias)*.“

Jánovský titul **Žijúci na veky vekov**, zodpovedá vo výtvarnom umení obrazovému typu Starec dní (v archaickej češtine: Starého dnů). Ide o zobrazenie Boha Otca a v duchu trojičnej teológie aj o zobrazenie Krista. Výtvarný námet rovnako ako vlastný titul vychádzajú z textu Daniela (7,13; 7,22): „V oblakoch prichádzal ktosi ako Syn človeka; prišiel k Starcovi dní, priviedli ho pred neho. A jemu bola odovzdaná všetka vláda a kráľovstvo.“ Je zobrazovaný ako starec sediaci na tróne, obklopený serafínmi (porovnaj ruský variant Spas v silach v obrazovom type *Kristus vševládca/Pantokrator*; pozri Christologický cyklus I.).

Vo výtvarnom umení motív dvadsaťštyri starcov obsahovo zapadá do Jánovho videnia Božieho trónu a nebeskej suity. Zobrazuje tróniaceho Krista v mandorle so symbolmi štyroch evanjelistov (typ *Kristus v majestáte;* pozri Christologický cyklus I.) a postavami starcov. V *románskom umení sa často prezentuje typ *Maiestas Domini/Kristus v sláve,* v mandorle a bez *tetramorfu*, symbolu evanjelistov, so zvitkom v ruke, prípadne Božou rukou nad hlavou, obklopený zástupom svätcov (freska z kostola v Berzé-la-Ville, 12.st.). Na rozdiel od *Videnia siedmich svietnikov* Kristus v ústach nemá meč. Ak nedrží zvitok, ale Knihu so siedmimi pečaťami, býva na nej zobrazený apokalyptický baránok so siedmimi rožkami (niekedy Baránok sedí vedľa Boha na tróne a tak podčiarkuje myšlienku, že ide o Boha Otca - Živého na veky vekov a Krista-baránka. Mandorlu obklopujú starci s korunami na hlavách a v rukách držia nádoby s kadidlom alebo hudobné nástroje (harfa alebo citera, tradičné nástroje

velebenia Boha), alebo kľačia v *proskynéze (Dürer). Spoločenstvo starcov sa objavuje aj v námetoch *Klaňanie apokalyptickému baránkovi* alebo v scéne *Posledného súdu.*

*

Starší, starci. Vo väčšine civilizácií mali najväčšiu autoritu tí, ktorí vekom získali najviac skúseností; im sa zverovala vláda. Neprekvapuje preto, že vodcovia mnohých starovekých spoločenstiev boli obdarení titulom odvodeným od slovného koreňa s významom starý (hebr. zaquen, homér.gr. gerontes, spart. presbys, rím. senatus, arab. šejch).

Označenie starec, starší (gr.sg. presbyteros) nesúviselo s vekom muža, ale s jeho postavením. V *helenistickom období predstavovalo spoločenstvo starších poradný zbor, radu najvyšších správcov a sudcov.

Starý zákon poznal dvadsaťštyri tried kňazov a levitov: speváci a hudobníci určení na velebenie Boha boli rozdelení losovaním do dvadsiatich štyroch tried po dvanástich mužoch (1*Paralipomena 24,5nn; 25,1nn). Niektorí bádatelia dávajú postavy starších do súvislosti so starými predstavami o nebi zriadenom podobne ako pozemské kráľovské dvory, kde sa okolo panovníka vždy pohybovala suita dvoranov (hádzanie vencov bol starý orientálny zvyk ako vzdať poctu panovníkovi).

V 1Kráľov (22,19-22), Jóbovi (1,6; 2,1) a Danielovi (4,17; 7,9) sa píše, že okolo Božieho trónu sú anjeli, ktorí oslavujú Boha. Niektorí interpreti vidia v dvadsaťštyri starcoch predstaviteľov ľudí alebo skupín ľudí, ktorí si zaslúžia prívlastok spravodlivý a verný Bohu, ako bol *Abrahám, Izák, Jákob, Melchisedech (Genezis 14,18) alebo Jób. Iní v nich vidia zástupcov kresťanov alebo cnostných Židov a *pohanov. V stredoveku bola suita starcov vnímaná ako zbor dvanástich starozákonných prorokov či patriarchov a dvanástich apoštolov a stala sa obrazným vyjadrením prepojenia *Starého a *Nového zákona. Proti predstave, že patriarchovia a apoštolovia po dvanástich reprezentujú Židov a kresťanov, hovorí najmä to, že starci sú v kráľovskom postavení (koruny na hlavách, tróny) a že z textu 5.kapitoly (pozri kapitola *Klaňanie Baránkovi*) vyplýva ich anjelský alebo kňazský charakter (zlaté čaše plné tymianu, modlitby svätých, myriady myriád).

Sám apokalyptik vo verši 7,13 oslovuje jedného zo starších Kyrie (gr. Kyrios/Pán = titul Boha, ktorému zodpovedá hebr. Adonaj/Môj Pán, ktorý nahrádzal meno Jahve; pozri Christologický cyklus II.: *Zvestovanie*). Pod svätými sa občas v kresťanstve mysleli Ježišovi učeníci, alebo kresťania všeobecne, veriaci, ktorí patria Bohu. Podľa toho sa zdá, že Ján mal na mysli anjelské bytosti, ktoré vykonávajú okolo Božieho trónu kňazskú službu, ba dokonca že mohol mať na mysli zvláštnu anjelskú skupinu, lebo popri nich hovorí aj o anjeloch. Okrem velebenia Boha (5,8-14; 7,11; 11,16; 19,4) ich funkciou je vysvetľovať Jánovi určité zjavenia (5,5; 7,13), čiže sú Božími poslami podobne ako v gréckej mytológii boh *Hermes.

V izraelských dejinných spočiatku išlo zrejme o predstaviteľov významných rodín, jednako len Exodus (24,1) pri uzavretí zmluvy medzi Bohom a Mojžišom na *Sinaji stanovuje presný počet starších - sedemdesiat. Práve tento vnútorný kruh starozákonných sedemdesiatich starších Boh obdaril Duchom, aby sa mohli s Mojžišom podieľať na riadení ľudu (Numeri 11,25). Akt vyliatia Ducha svätého na starších na Sinaji a ich počet pripomína novozákonné správy a zhoduje sa aj s počtom misionárov, ktorých vyslal Ježiš šíriť nové učenie (Lukáš 10).

Zdá sa, že po osídlení *Kanaánu každé mesto malo svojich starších. Medzi ich povinnosti podľa *deuteronomických prameňov patrilo zatýkanie vrahov (19,12),

vedenie vyšetrovania (19,12) alebo spochybňovanie manželstva (22,15; 25,7). V azylových mestách sa im predkladali žiadosti o ochranu (Jozue 20,34; Numeri 35,24). Ich počet bol rôzny, v Sukótu, prvej židovskej osade založenej po úteku z Egypta, ich bolo sedemdesiat sedem (*Sudcov 8,14). Zvyčajne sa starší (hebr.pl. zaquenim) zaraďovali k ostatným občianskym úradníkom, predstaviteľom kmeňov (Deuteronomium 5,23; 29,10), správcom a sudcom (Jozue 8,33). V čase izraelského kráľovstva si skupina starších Izraela udržala nezvyčajný vplyv vo funkcii vodcov ľudu. Aj keď ich autorita bola pôvodne občianska, v novozákonnej dobe sa starší z ľudu (gr.pl. presbyteroi tu lau) spolu s veľkňazom (gr.sg. archiereís; hebr.sg. kohen gadol) podieľali na právomoci rozhodovať o náboženských záležitostiach a v prípade nevyhnutnosti o vylučovaní zo synagógy. História rady starších sa úzko dotýka histórie *sanhedrinu, ktorá v mnohých bodoch nie celkom objasnená, ale jej vznik sa spája so sedemdesiatimi staršími zo Sinaja (pozri Christologický cyklus III.: *Kristus pred Kaifášom*).

Spev starších v kapitole 4,11 je snáď prvou starokresťanskou piesňou, ktorá sa nám prostredníctvom Zjavenia zachovala. Pasáž Hoden si, Pane je narážkou na formuláciu cisárskeho ceremoniálu pri slávnostnej aklamácii panovníka, čo pre súčasných kresťanov znamenalo, že ich Boh má všetku vládu v svojich rukách.

*

Číslo dvadsaťštyri. Mytológovia upozorňujú, že počet starších, číslo dvadsaťštyri, môže odkazovať na dlhšiu ako biblickú tradíciu. Dvadsať štvorka hrala dôležitú úlohu v *babylonskej astrálnej mytológii. Babylončania uctievali ako božstvo dvadsaťštyri hviezd, ktoré stáli na sever a na juh od zverokruhu. Peržania mali popri hlavnom bohovi Ahura Mazdovi nebeský dvor s dvadsaťštyri božskými bytosťami.

Aj v učení gréckeho filozofa a matematika Pytagora zo Samu (☥500 pr.Kr.) sa číselná mystika mieša s kozmickým pohľadom na svet: Pytagoras dospel k názoru, že podstatou všetkého je číslo a najvyšším základom kozmu je harmónia. Harmóniu dokonale vyjadruje dvadsať štvorka, ktorá je dvojitou dvanástkou, štvornásobnou šestkou a trojnásobnou osmičkou; zrejme preto má Pytagorove nebo dvadsaťštyri stupňov).

Podľa niektorých výkladov číslo 24 môže odkazovať počet tried izraelských kňazov a levitov. Ich vedúcich označuje Daniel (10,13-20) ako anjelov alebo ráším. Zatiaľ čo na zemi slúžia Bohu ľudia, v nebi sú to anjeli. Pri takomto chápaní sa nevylučuje, že starší sú priamo najvyššou anjelskou kategóriou - Thronoi (pozri kapitola *Nebo* - Nebeská hierarchia).

Podľa iných interpretácií je dvadsať štvorka symbolicko-mystickým výrazom a odkazuje na počet hodín dňa ako výraz nepretržitosti holdu a neobmedzenosti Božej moci a slávy.

6. APOKALYPTICKÝ BARÁNOK/KLAŇANIE APOKALYPTICKÉMU BARÁNKOVI

(Zjavenie Jána 5,1-14)

(2.videnie. Sedmopečatná kniha. Baránok prevzal sedmopečatnú knihu)

*

Potom som uvidel *(Ján)* **v pravici** *(gr. epi tén dexian; pravica = všetko ovládajúca moc)* **Sediaceho na tróne** *(gr. Kathémenos epi toy thronoy [pozícia sudcu])* **Knihu popísanú** *(gr. gegramenon)* **zvnútra** *(gr.sloves. anoixain = zvnútra popísanú)* **i** *(gr. kai)* **zvonka** *(gr.sloves. opisthein = zvnútra popísanú; už nie možné čokoľvek doplniť; podobne dosky zákona v Exodu 32,16; dvojité popísanie = bohatý obsah; písanie zvnútra = tajomstvo, nepoznateľnosť)* **a zapečatenú** *(gr. katesfragimenon)* **siedmimi pečaťami** *(gr. heptá sfragídes; zložité, tajomné a nezmeniteľné zámery Boha s človekom; odkaz na Ezechiela 2,9-10; nie Kniha súdu z listu Sardám [3,5], ale obraz dejín a budúcnosti ľudstva; podľa niektorých bádateľov odraz rímskeho zvyku overovať závet siedmimi pečaťami pred siedmimi svedkami; podľa väčšiny bádateľov symbol sedmičky ako čísla úplnosti [absolútne utajene obsahu knihy])*. **Mocný anjel** *(zrejme archanjel Gabriel, najčastejší posol Boha)* **sa ohlasoval mohutným hlasom: „Kto je hoden** *(gr. axios)* **otvoriť ju a zlomiť jej pečate** *(a poznať Božiu vôľu a zistiť, čo sa má diať [gr. mellei genesthai])*?“ **Ale nik na nebi** *(anjeli)*, **ani na zemi** *(ľudia)*, **ani pod zemou** *(démoni)* **nemohol otvoriť knihu** *(anjeli nemohli, lebo nepoznali hriech, démoni nemohli, lebo nepoznali milosť, ľudia nemohli, lebo nemali moc pochopiť, čo bolo napísané; niektoré preklady hovoria o zvitku)* **a nazrieť do nej. Ja som veľmi plakal** *(Jánov nárek nad ľudstvom, ktorému hrozí, že nespozná a nepochopí Božiu vôľu; bez sĺz nemožno pochopiť zjavenie; zjavenie bolo napísané slzami)*, **že sa nenašiel nik** *(gr. oydeis = žiadny [vyňatý je iba Kristus])*, **kto by bol hodný** *(gr. axios)* **otvoriť knihu a nazrieť do nej** *(gr. blepein ayto < blepo = vidím)*. **Jeden zo** *(gr. heis ek)* **starších** *(gr. presbyteroi = starší symbolizujúci Evanjelium v odkaze na Jána 20,13)* **mi povedal: „Neplač** *(gr. mé klaie = dosl. prečo nariekaš < klaió = nariekam)*! **Hľa** *(gr. idoy = s významom: hľa, tu prichádza)* **Lev z Júdovho kmeňa, Koreň Dávidov** *(odkaz na Mesiáša citátom z Genezis 49,9 a Izaiáša 11,10; ranokresťanské mesiášske tituly; podobne *deuterokanonické Požehnanie patriarchov 34 > apokryfná Apokalypsa Ezdrášova 11,37-46; 12,31-31; pozri Christologický cyklus I.: Koreň Jesse/ Kristov rodokmeň)* **zvíťazil** *(gr enikésen)*; **on môže** *(otvoriť)* **knihu i jej sedem pečatí.“ Potom som uvidel v strede medzi** *(gr. en messoi)* **trónom a štyrmi bytosťami a uprostred starších** *(najtesnejšia blízkosť)* **stáť Baránka Božieho** *(gr. Amnos tou Theou [Ježiš Kristus])* **akoby zabitého** *(gr. hós esfagmenos)*. **Mal sedem rohov** *(rohy = symbol moci a kráľovskej dôstojnosti)*, **sedem očí** *(vševidúcnosť a všadeprítomnosť; odkaz na Zachariáša 4,10)*, **a tie** *(oči)* **znamenajú sedem Duchov, poslaných** *(gr. apestalmenoi < apostolló = prinášam)* **na celú zem** *(prenikanie Božieho Ducha do sveta)*. **Prišiel** *(gr. elthen)* **a vzal** *(gr. eiléfen)* **z pravej ruky Sediaceho na tróne** *(gr. Kathémenos epi toy thronoy)* **knihu** *(gr. to Biblion; Baránok Kristus je uskutočňovateľom jej obsahu)*. **A keď ju vzal, štyri bytosti a dvadsiati štyria starší** *(starší ako nebeskí kňazi)* **padli pred Baránkom** *(odkaz na starozmluvnú chrámovú službu: Žalm 33,2; 71,22; 141,2 > Ezechiel 8,11 > Izaiáš 43,23 > Jeremiáš 6,20 > Zjavenie 14,2; 15,2)*. **Každý mal citaru** *(gr. kithára)* **a zlaté misky** *(gr.sg. fialé = nádoba so širokým hrdlom [pozri Christologický cyklus II.: Ježiš v dome Marty a*

Márie⌉)**, plné kadidla** (*gr. thymíama ⌈libanós = kadidlo; libanótos = miska, v ktorej sa pálil tymian⌉; hebr. levona, ketoret = kadidlo ⌈pozri Christologický cyklus II.: Klaňanie troch kráľov - Kadidlo⌉; odkaz na starozákonnú chrámovú službu ⌈Žalm 33,2; 71,22; Ezechiel 8,11; Izaiáš 43,23; Jeremiáš 69,20⌉*)**, a** (*kadidlo*) **znamená modlitby svätých** (*všetci, ktorí patria Bohu; podľa iných učeníci; mučeníci; kresťania obecne*)**, a spievali novú** (*gr. neos*) **pieseň** (*odkaz novú pieseň po veľkých činoch Boha: Žalm 33,3; 40,4; 96,1; 98,1; 144,9; 149,1; podobne Izaiáš 42,9-10; 43,18-19; odkaz na evanjelium, ktoré je oslavou života a vykupiteľskej smrti Ježiša; s Kristom začal posledný čas, ktorý sa završí v Novom Jeruzaleme; nová pieseň starcov ⌈5,10-11⌉ predstavuje najstarší kresťanský hymnus*)**:**

„Hoden (*gr. axiós*) **si vziať knihu a otvoriť jej pečate** (*gr.pl. sfragídes*)**, lebo ty si bol zabitý** (*gr. esfagmenton*) **a svojou krvou si Bohu vykúpil** (*gr. lytróomai < lytron = výkupné*) **ľudí z každého kmeňa** (*gr. fylé = kmeň*)**, jazyka, ľudu a národa** (*odkaz na Ezdráša 3,7 < Daniela 3,4; 3,7; 3,29; 5,19; 6,29; 7,17; podobne kapitola 7,9; 11,9; 13,7; 14,6; kresťanské zdôraznenie univerzálnosti spásy v rozpore so židovskými apokalypsami namierenými iba k vyvolenému národu Izrael*) **a urobil si ich kráľovstvom a kňazmi nášmu Bohu; a budú kraľovať na zemi.“**

Potom som videl (*gr. eidon*) **a počul hlas mnohých anjelov** (*gr. foné pollón anggéloi*) **okolo** (*gr. kyklói*) **trónu, bytostí a starších. Boli ich myriády myriád** (*gr. myriádes myriadón (jeden milión); bližšie neurčený veľký počet ⌈1myriada = 10 000; pozri kapitola Zatrúbenie šiestej poľnice; 9,13-21⌉; podobne Genezis 24,60; Numeri 10,36; Žalm 57,18; Daniel 7,10; *1Henoch 14,22*) **a tisíce tisícov** (*gr. chiliádes chiliádon; podobne v opačnom poradí 1Henoch 40,1; 60,1; 71,8; Zjavenie 9,16*) **a volali mohutným hlasom:**

„Hoden (*gr. axiós*) **je Baránok** (*gr. Arnion*) **zabitý** (*gr. esfagmenton*) **prijať** (*gr. labein*) **moc** (*gr. dynamis*) **a bohatstvo** (*gr. ploútos*) **a múdrosť** (*gr. sofía*) **a silu** (*gr. ischýs*) **a vládu** (*gr. kyriótes*) **a slávu** (*gr. doxa*) **i dobrorečenie** (*gr. eulogía; záverečné tri hodnoty ⌈vláda, sláva a dobrorečenie⌉ vyjadrujú pomer človeka k Bohu; vymenovanie siedmich hodnôt vyjadruje úplnosť chválospevu; oslava v 3.osobe vyjadruje väčší odstup od Baránka; podľa niektorých ⌈Ernst Lohmayer, †1946⌉ sú liturgické hymny na oslavu Baránka v 2.osobe staršie, ako tie v 3.osobe*)**.“**

A všetko tvorstvo na nebi (*vtáctvo; podľa iných bádateľov hviezdy alebo hviezdne bytosti*)**, na zemi** (*všetky pozemské tvory, vrátane človeka*)**, pod zemou** (*démoni sú vylúčení, lebo nemôžu oslavovať Boha ⌈Izaiáš 38,18⌉; možno spravodliví mŕtvi v odkaze na Ježišovo zostúpenie do pekiel ⌈pozri Christologický cyklus III.⌉; v niektorých rukopisoch táto problematická zmienka chýba*) **i na mori** (*vodné živočíchy; pravdepodobne výraz “na nebi, na zemi, pod zemou a na mori“ je liturgickým označením vesmíru ⌈podobne verš 5,3⌉*) **a všetko, čo je v nich** (*gr. ta en aytois panta*)**, počul som volať: „Sediacemu na tróne a Baránkovi dobrorečenie a česť** (*gr. timé*) **a sláva** (*gr. eulogía*) **a moc na veky vekov** (*gr. gia pánta*)**.“ A štyri bytosti volali: „Amen** (*gr. amén < hebr. amén = naozaj; odvodené z hebr. koreňa aman, ktoré znamená istotu pravdy; liturgický výraz súhlasu ⌈pozri Christologický cyklus II.: Kristus na večeri u farizeja Šimona biblický⌉*)**.“ A starší padli a klaňali sa.**

Klaňanie apokalyptickému baránkovi alebo Apokalyptický baránok patrí k veľmi častým apokalyptickým námetom (porovnaj heslo *Agnus Dei* v Christologickom cykle I.). Objavuje sa v stredovekej knižnej maľbe a grafike, ale aj, na rozdiel od iných námetov inšpirovaných Zjavením, v monumentálnej maľbe. Apokalyptický baránok

stojí prednými nohami na Knihe života položenej na kolenách Boha, alebo drží zástavu vzkriesenia (pozri Christologický cyklus III.: *Vzkriesenie Krista*; kapitola *Vzkriesenie mŕtvych*). Apokalyptickí starci stoja pred Baránkom alebo sa mu klaňajú a k jeho nohám kladú svoje koruny na spôsob obrazového typu *Klaňanie troch kráľov* (nástenná maľba v kaplnke Sv.Kríža na Karlštejne, 1365). Klaňanie Božiemu baránkovi tvorí strednú dosku dolnej časti otvoreného Gentského oltára (1425-1436).

Mnohofigurálnu, zložitú kompozíciu vytvoril *flámsky maliar Jan van Dyck (✞1441) spolu so svojím bratom Hubertom pre *katedrálu sv.Bavona vo flámskom Gente/Gande v dnešnom západnom Belgicku. Motív Apokalyptického baránka je blízky Dürerovmu grafickému listu Rozlomenie piatej a šiestej pečate (pozri kapitola *Mučeníci volajú po odplate*).

*

Apokalyptický baránok. Predstava apokalyptického baránka, baránka Krista, má vyjadriť Kristove posolstvo na zemi. Jednotlivé detaily, rohy a oči, ich počet, má podľa dnešných komentátorov symbolickú podobu, ktorej čitatelia spisu veľmi dobre rozumeli. Staršie výklady (Wilhelm Bousset, ✞1920) hľadali dokonca za predstavou sedemrohého a sedemokého zvieraťa nejaký pohanský mýtus, ktorého jednotlivé čiastky (sedem očí = sedem planét) boli vložené do kresťanského rámca. V starovekých mýtoch skutočne boli scény, keď do zhromaždenia božstiev, ktoré si s niečím nevedelo rady, prišiel nový mocný boh a situáciu vyriešil. V *babylonskom mýte takým bol stvoriteľský Marduk, ktorý ohrozovaných bohov zachránil tým, že podstúpil víťaznú bitku s obludou Tiamat (pozri kapitola *Apokalyptický drak*) a z jej rozseknutého tela stvoril nebo a zem.

Podľa súčasných názorov obraz apokalyptického baránka má svoje korene predovšetkým v židovských predstavách (chrámová obeta > baránok; Genezis 49,9 > lev; moc > rohy). Už Kniha Jozue 19 spomína v súvislosti s levom aj víťaziaceho baránka. To vysvetľuje, prečo nemusel apokalyptik podrobnejšie písať, kto je Baránok. K predstave baránka v mesiášskom zmysle mohlo prispieť aj to, že *aramejský výraz talja' sa prekladá do gréčtiny to arnion = baránok. Súčasní biblisti sa domnievajú, že jazykové paralely židovského sveta sú dostačujúce, že ich netreba kombinovať s orientálnymi zdrojmi, napr. s predstavami perzského zverokruhu.

Roh bol v židovstve, a nielen v ňom, chápaný ako prejav moci (Daniel 8,3, Numeri 23,22; 1Samuelova 2,1; 1Kráľov 22,11) a kráľovskej hodnosti (Žalm 112,9; Zachariáš 1,18; 1Henoch 90,9). Sedem rohov apokalyptického Baránka znamená, že jeho moc bola rozmanitá, dokonalá a úplná. Rohy má nielen na obranu, ale aj na ničenie nepriateľa.

Posvätná sedmička. Sedem očí apokalyptického Baránka celkom určite znamená vševidúcnosť, ktorá sa rozprestiera na celú zem. Keď apokalyptik Ján v tejto súvislosti hovorí o siedmich duchoch, odkazuje na Zachariáša (4,10) a jeho predstavu boha *Jahve, ktorými svojimi siedmimi očami ovláda celý svet.

Sedem očí a sedem rohov apokalyptického baránka komentátori dávajú do súvislosti so siedmimi kresťanskými zbormi, ktorým je venovaný začiatok Jánovho Zjavenia. Avšak číslo sedem nemusí súvisieť iba s nimi. Podľa mytologicky ladených interpretov existuje množstvo odkazov na sedmičku, ktoré mohli dať život zvláštnej sedemrohej a sedemokej bytosti Jánovho Zjavenia.

Vznik posvätnej sedmičky odkazuje zrejme na starobabylonskú *kozmogóniu (slnko, mesiac a päť planét) a na perzské náboženstvo (sedem najvyšších duchov Ameša

Spentas, hlavného boha Ahura Mazdy). Objavuje sa aj v starožidovskej predstave siedmich archanjelov (Ezechiel 9,2; Tobiáš 12,15). Sedmička neoznačovala šťastie, ale vyjadrovala istý stupeň úplnosti, dokončenia bez ohľadu na to, či v dobrom alebo v zlom.

Sedmička má výsadné postavenie aj v Biblii: siedmy deň odpočinku Boha po stvorení sveta (Genezis 1-2), siedmy deň sabatu (Exodus 20,10), sedemkrát siedmy rok milostivého leta (Levitikus 25,8; pozri Christologický cyklus III.: *Vyliatie Ducha svätého*), sedemdňové sviatky nekvasených chlebov a slávnosti stánkov (Exodus 12,15-19; Numeri 19,12), deň zmierenia v siedmom mesiaci tišrí (Levitikus 16,29), sedem baránkov pre zápalnú obeť (Numeri 28,11), sedemnásobné postriekanie krvou alebo ponorenie do vody v očistných rituáloch (Levitikus 14,7; 2Kráľov 5,10), sedem ramien svietnika menora v stane stretávania sa (Exodus 25,32; pozri Christologický cyklus II.: *Ježiš medzi zákonníkmi*), sedem kňazov so siedmimi trúbami sedemkrát za sedem dní obišlo Jericho (Jozue 6,6-20), dvakrát sedem rokov Jákobovej služby u svokra Lábana, kým dostal za manželku Ráchel, pramatku Izraelitov (Genezis 29,15-30), sedem tučných a sedem chudých kráv v sne Jozefa Egyptského (Genezis 41,4), *sedem darov Ducha Svätého (Izaiáš 11,1-2), sedem démonov, ktorých vyhnal Ježiš z Márie Magdalény (Lukáš 8,2), sedem košov chlebov v *Nasýtení piatich tisícov* (Matúš 14,13-21 a paralely), sedem diakonov ranej cirkvi (Skutky 6,3).

V samotnom Zjavení sa to sedmičkami len tak hmýri: sedem fakieľ pred Božím trónom, sedem pečatí Knihy, sedem duchov, sedem kresťanských zborov, sedem poľníc, sedem pliag, sedem nádob hnevu, sedem hláv apokalyptického draka.

Európsky stredovek premietol mágiu sedmičky do predstavy siedmich nebies, *siedmich darov Ducha Svätého, siedmich cností, siedmich hlavných hriechov, siedmich umení a vied, siedmich sviatostí a siedmich prosieb v otčenáši, *sedem skutkov milosrdenstva.

Dôkazom magickej príťažlivosti čísla sedem sú mystické konštrukcie, ktoré sa pokúšajú objaviť tajomstvo stvorenia človeka: pozemskosť človeka symbolizuje štvorakosť, jeho dušu, ktorá túži po Bohu, symbolizuje trojitosť. Stredovek hľadal posvätné číslo sedem vo farbách dúhy a v siedmich tónoch stupnice. V nich videl vyjadrenie plnosti a dokonalosti.

V celom spise apokalyptik pre svoj nový (kresťanský) obsah používal starú symboliku, aby sa text stal zrozumiteľný všetkým, *židokresťanom aj kresťanom z radov *pohanstva v 1.storočí. Jeho obrazy a prirovnania boli celkom zrozumiteľné v dobe vzniku spisu, ale postupom stáročí sa táto prednosť stierala. Svedčí o tom napr. Lutherov zamietaný postoj k spisu pre jeho zložitosť a nejednoznačnosť. Do istej miery pre čítateľov Zjavenie Jána dodnes zostáva nezrozumiteľné bez hlbšieho štúdia hoci očarováva krásou apokalyptikovej štylistiky.

7. APOKALYPTICKÍ JAZDCI/ROZLOMENIE ŠTYROCH PEČATÍ

(Zjavenie Jána 6,1-7)

(2.videnie. Sedmopečatná kniha. Otvorenie štyroch pečatí. Jazdci)

*

A uvidel som *(gr. eidon; videnie = gr. horasis sa odohráva v nebi na tom istom mieste ako predošlé videnia apokalyptik sa nepohybuje; to, čo vidí v duchu ⌈rútiace sa kone⌋, je dej na zemi)***, ako Baránok otvoril** *(gr. mian)* **jednu** *(prvú)* **zo siedmich pečatí** *(Knihy)* **a počul som jednu zo štyroch živých bytostí volať** *(gr. erchoy)* **akoby hromovým hlasom** *(nemožno ho nepočuť; hrom ⌈gr.bronté⌋ ako tradičný prejav Božej sily alebo hnevu; nepatrí Jánovi, ale jazdcovi)***: „Poď** *(gr. koiné; nastal čas, aby sa začal plniť obsah Knihy; pečate nielen ukrývajú tajomstvo knihy, ale spúšťajú určité dianie v rámci ľudskej histórie)***!“ A uvidel som: Hľa, biely** *(gr. leukós = žiarivý, lesklý, biely)* **kôň** *(gr. hípos)***; a ten, čo sedel na ňom, mal luk** *(gr. toksón)* **a dostal veniec a vyšiel ako víťaz, a aby zvíťazil. Keď** *(Baránok)* **otvoril druhú pečať, počul som volať druhú živú bytosť: „Poď!“ Vyšiel** *(gr. exélthen)* **iný ohnivočervený** *(gr. pyrrós)* **kôň a ten, čo na ňom sedel, dostal moc vziať pokoj zo zeme, aby sa ľudia navzájom zabíjali; a bol mu daný veľký meč** *(gr. spathí)***. Keď** *(Baránok)* **otvoril tretiu pečať, počul som tretiu živú bytosť volať: „Poď! A videl som: Hľa, čierny** *(gr. mélas)* **kôň a ten, čo na ňom sedel, mal v ruke váhy** *(gr. zygos - dosl. stredná časť vahadla)***. A počul som hlas akoby spomedzi štyroch živých bytostí ako volá: „Miera** *(gr. choinix ⌈niečo cez liter⌋; 1miera obilia = denná mzda; stačila na tri dni najskromnejšieho živobytia jedného človeka; podľa niektorých Bengel ⌈†1920⌋ situácia najlepšie prilieha na Egypt, kde sa platilo rímskymi platidlami, denármi ⌈pozri Christologiický cyklus II.: Peniaz dane⌋, a kde v čase hladomoru museli iné časti rímskej ríše vypomáhať; tak tomu bolo v rokoch 98 a 110 za Traiana, v možnom čase písania Jánovho Zjavenia)* **pšenice** *(gr. sítos)* **za denár** *(pozri Christologický cyklus II.: Daňový peniaz)* **a tri miery jačmeňa** *(gr. krithe; lacnejší jačmeň musel vystačiť aj pre domáce zvieratá)* **za denár** *(normálne si nádenník za 1denár kúpil 12litrov pšenice)***; oleju a vínu však neuškoď** *(komplikovaný výklad: jarná neúroda obilia a nadúroda hrozna a oleja na jesen; v čase hladomoru ľudia ničili olivové háje a vinice, ktoré neposkytovali potravu; varovanie pred zlou opaterou a zlým zberom oliv a viníc; olej a víno ako symbol určitého druhu rímskeho luxusu; prepych boháčov nebude ohrozený; požiadavka, aby ľudia v čase nedostatku dokázali zaobísť sa bez menej potrebnej, ale posvätnej suroviny ⌈Ernest Lohmayer, †1946⌋; odkaz na Domitianov edikt z r.92 o zničení poloviny viníc, proti ktorému protestovali maloázijské provincie)***!“ A keď** *(Baránok)* **otvoril štvrtú pečať, štvrtá živá bytosť zvolala: „Poď!“ A videl som: Hľa, plavý** *(gr. chloros - žltastá podobná mŕtvolnej farbe; odkaz na Zachariáša 1,8: s'rúkím = žltý > gr. poikilos)* **kôň a ten, čo sedel na ňom, volal sa Smrť** *(gr. Thanatos)* **a za ním išlo podsvetie** *(gr. kai ho Hadés ékolothey met' atoy; Hadés pozri v kapitole Peklo; Smrť ako démonická bytosť zhromažďuje do svojej ríše obeti; možno všetky obete vojny)***. A bola jim** *(jazdcom, vykonávateľom Božieho hnevu)* **daná moc nad štvrtinou** *(gr. tou enós tetártou)* **zeme** *(symbolická hodnota čísla štyri ako veľkého množstva, zatiaľ nie však úplného; celosvetové pôsobenie jazdcov, vykonávateľov Božieho hnevu)***, zabíjať** *(gr. apokteinai)* **dlhým mečom** *(gr. spathí; vojna)***, hladom** *(gr. peína = dosl. hladomor < peináo = hladujem)* **alebo smrťou** *(gr. thánatos; odkaz*

na hebr. deber, ktoré znamená súčasne mor a smrť [citát z Ezechiela 14,21]) **a divou zverou zemskou** *(gr. gés; odkaz na Ezechiela 14,21; príroda sa opäť zmocní toho, čo jej človek vyrval; podľa Theodora Zahna [† 1935]: hady, túlavé divé zvery, jedovatý hmyz, baktérie)*.

Každá doba volila iný prístup a v tejto vari najznámejšej apokalyptickej kapitole hľadala iné skryté a tajomné odkazy. Všeobecná zhoda panuje iba v tom, že text predstavuje Krista ako vládcu nad dejinami a apokalyptickí jazdci sú nástrojmi na presadenie jeho vlády, čiže treba ich vnímať ako celok, nie jednotlivo; sú pohromami a predzvesťou posledného súdu a farba koňa upozorňuje na druh skazy, ktorá má prísť. Podľa iných (Žák, †1998) jazdci katastrófy nespúšťajú, niwe sú trestajúc im Božím prstom, ale umožňujú ľudskému pokoleniu, aby otvorene vyjadrilo dvoje temné stránky.

Udalosti, ktoré nastali po rozlomení pečatí, komentátori vnímali ako predpoveď i minulosť, ktorú človek prežil, čo je v súlade s predstavou Knihy života popísanej zvonku i zvnútra.

Niektorí, predovšetkým starší komentátori rôzneho zamerania, hľadali v tejto pasáži konkrétne historické udalosti, aktuálne dianie, symboly alebo mytologické pozadie. Racionalistické krídlo exegétov sa domievalo, že apokalyptikove vízie vychádzajú z nedávnej histórie a hovoria iba k prítomnosti a pre prítomnosť. Druhé krídlo exegétov videlo iba pohľad do budúcnosti a to dokonaca tak presný, že bolo možné podľa udalostí vypracovať akýsi jazdný poriadok budúcich udalostí a vypočítať, kde sa práve my nachádzame.

Podľa dnešných komentárorov apokalyptik nechce doslovne a presne predpovedať. Skôr pripomína udalosti, ktoré človek v priebehu svojej historie prežil. Katastrofy sú upravené do schém a jednotlivé prvky schémy sú preberané z histórie, menej z mytológie, veľa zo *synoptických evanjelií alebo z ústnej tradície súvisiacej s evanjeliami, resp. priamo zo spísanej *Malej apokalypsy (3.st.pr.Kr.), ktorá mohla tvoriť podklad nielen k textom synoptikov, ale čiastočne aj k Jánovmu Zjaveniu 6,1-8. Všetky obrazy sú symbolmi a ani v jednom prípade ich nemožno alsolútne identifikovať s konkrétnou udalosťou, najmä tou v budúcnosti. Teológovia upozorňujú, že ten, kto symboly stotožňuje sa konkrétnymi javmi v minulosti alebo očakávaniami smerom do budúcnosti, podlieha pokušeniu vlastných výpočtov a interpretácií a napokon sa stáva neschopným pripraviť na druhý príchod Krista.

Obrazy nebeských jazdcov, koní a ich farba odkazujú na starozákonné texty: štyri kone zapriahnuté do štyroch kovových (bojových) vozov Ducha Božieho (Zachariáš 1,8; 6,2; apokalyptik sa farieb však nedrží, lebo u Zachariáša išlo o vetry štyroch svetových strán: biela - juh, čierna - sever, žltá - západ, červená - juh), ohnivé kone z nanebovstúpenia proroka Eliáša (2Kráľov 2,11; 6,17), päť nebeských jazdcov, ktorí sa postavili na čelo Židov pred rozhodujúcou bitkou so *seleukovským panovníkom Antiochom V. Eupaterom (2Machabejských (10,29). To všetko sú však iba vyjadrovacie prostriedky, ktoré apokalyptik volí, lebo vie, že pre jeho súčasníkov budú zrozumiteľné. Dôležitejší je vlastný obsah veršov Zjavenia a symbolika, daná farbou koní a výstrojom jazdcov. Piaty jazdec - Kráľ kráľov z textu 19,11 do tematického celku apokalyptických jazdcov nepatrí, hoci ich účinkovanie pripomína (pozri kapitola *Videnie jazdca menom Pravý a Verný*).

Prvý jazdec (biely kôň, luk, veniec - koruna) podľa uhla pohľadu bol jazdec víťazný dobyvateľ, alebo predstavoval *partského kráľa Vologeza, ktorý roku 62 prinútil Rimanov ku kapitulácii, alebo odkazoval na celý národ *Partov (pri boji používali luk), alebo na Rimanov, ktorí prahli po moci a šírili zlo - vojnu (ako triumfátori vstupovali

do miest na bielom koni). Alebo odkazoval na perzského boha slnka Mitru (jazdil na voze ťahanom bielymi koňmi). V kladom hodnotení, ukazoval na víťazné a postupujúce *evanjelium (Luther v bielej farbe videl mučeníctvo a vykladal bieleho koňa v tomto zmysle), alebo Krista (tento výklad sa objavuje už v 3.storočí); nakoľko však štyria jazdci tvoria významovú jednotu, neskorší výklad identifikáciu Krista s jazdcom na bielom koni vylučuje. Nakoľko podľa Žáka Jánovo Zjavenie obľubuje protiklady (Nový Jeruzalem - Babylon, obetovaný Baránok -smrteľne ranená šelma, Kristus – Antikrist) vidí Žák v bielom jazdcovi Antikrista (v protikladu k jazdcovi Verný a Pravý, ktorý tiež ide na bielom koni). To že mu bol daný luk a veniec víťazstva ukazuje podľa neho na válečníka.

Druhý jazdec (červený kôň, meč) pre niektorých stelesňoval protirímske povstanie v Británii roku 61, ktoré si vyžiadalo 150 tisíc životov, alebo symbolizoval vojnu obecne (červená farba - krv, meč - vojna), alebo celkový rozklad v Rímskej ríši, občťiansku vojnu, ktorá jer strašnejšia, ako akákoľvek iná. Alebo odkazoval na Matúša 10,34 a na Kristove slová, že neprišiel, aby priniesol pokoj, ale meč. Alebo odkazoval na pohanského boha vojny.

Tretí jazdec (čierny kôň, váhy) podľa historického pohľadu stelesňoval hlad z roku 62, ktorý zachvátil Arménsko a Palestínu (podľa Žalospevu 4,8-9 a Jóba 30,30 čierna farba značí biedu a neúrodu). Alebo odkazuje na Domitianov výnos z roku 92 o cenách obilia, alebo na obdobie neúrody obilia, ktoré pripadlo na rok v znamení Váh; aj keď vtedy bola mimoriadna úroda oleja a vína. Hlas o neškodení vínu a oleju podľa týchto výkladov môže odrážať fakt, že ľudia z biedy ničili olivové háje a vinice, lebo z ich výnosov sa nedalo vyžiť, alebo s nimi hospodári neúsporne nakladali. Alebo ide o narážku na kultové používanie oleja a vína (pozri kapitola *Hrozna hnevu*). Alebo ide o odkaz na Domitianov výnos o zničení polovice viníc v provinciách. Podľa iného výkladu tretí jazdec predstavoval pohanského boha úrody, obilia, ktorý sa premenil na štvrtého jazdca, na boha hladomoru.

Štvrtý jazdec má koňa mŕtvolnej farby (gr. chlóros). Antika bola chudobná na názvy farieb, preto výraz chlóros neoznačoval určitú farbu, ale skôr zafarbenie žltozelené, mŕtvolno bledé a zesinalé, rozhodne nie plavé, ako používajú naše preklady (Žák). Nakoľko výraz thanatos v staroveku označoval smrť aj mor, podľa interpretov jazdec symbolizoval chorobu samotnú, alebo súhrn obetí, ktoré si vyžiadal mor.

V umeleckom poňatí stelesňovali dobové nešťastia, najmä vojnu, hlad, mor a smrť. Hoci jestvovali odchýlky, mor zvyčajne predstavoval jazdec s lukom na bielom koni, vojnu jazdec s vytaseným mečom na červenom alebo ryšavom koni. Hlad stelesňoval jazdec s váhami na čiernom koni. Smrť vystupovala v podobe kostlivca s kosákom, trojzubcom (odkaz na podsvetného vládcu Hádesa, peklo) a kopijou sediaca na plavom koni. Jazdci sa rútia krajinou a kopytá zvierat drvia postavy na zemi, čím pripomínajú tému *Živelné pohromy* z Rozlomenia 6.pečate.

Apokalyptickí jazdci sa nazýva tretí grafický list Apokalypsy Dürerovej a je jedným z najznámejších a najviac publikovaných autorových diel. Niektorí historici umenia vykladajú šík Dürerových jazdcov, zrážajúcich všetko, čo im stojí v ceste, ako zosobnenie víťazstva vojny, hnevu a smrti (spoločenská klíma Dürerovej doby). Jazdec s váhami v ruke v strede výjavu údajne predstavuje hlad alebo Božskú spravodlivosť, lukostrelec v pravej časti kompozície symbolizuje mor.

O pätnásť rokov neskoršie, roku 1513, vytvoril Dürer ďalší grafický list s jazdcom. Dnes je známy ako Rytier, smrť a diabol. Má symbolický charakter a ladením (temná osudovosť) stojí kdesi medzi varovnou naliehavosťou Jánovho Zjavenia a filozofiou

márnosti typu *vanitas (lebka v ruke Smrti a presýpacie hodiny pri podpise autora). Pochmúrnosť a tajomnosť diela viedli k množstvu rôznych, často protikladných výkladov.

*

Jazdci. Obraz démonických, trestajúcich jazdcov pozná aj tibetská predbudhistická mytológia, hoci ich príbehu chýba morálne vyznenie trestu za spáchané hriechy, ktoré je vlastné kresťanskému náboženstvu. Boli to bTsan, obyvatelia tretej sféry vesmíru, vzduchu, divokí červení jazdci v prilbách a pancieroch, ktorí jazdili na nachových koňoch. Na čele jazdcov bol ich kráľ a koho stretli, po tom strieľali; hroty ich šípov spôsobovali smrteľné zranenia.

Štvorka. Štvrtina zeme, ktorá má byť zničená po otvorení štyroch pečatí Knihy života, nepredstavuje presný počet obetí poslov Božieho hnevu, ale podobne ako číslo 144 tisíc v 7.kapitole (pozri kapitola *Poznačenie Božích služobníkov*) nesie v sebe symbolickú hodnotu čísla štyri. Štvrtina zničenej zeme je vyjadrením veľkosti Božej moci, sily Božieho hnevu a veľkosti trestu.

V číselnej symbolike štvorka vystupuje ako číslo pozemskosti a na druhej strane aj ako biblický symbol úplnosti a božskej vševedúcnosti (pozri Christologický cyklus I.: *Tetramorf*). Podľa antickej *kozmológie sú len štyri elementy (zem, vzduch, voda a oheň), z ktorých sa všetko skladá a ich kombináciou sa od seba líši. Dôležitú úlohu hrala štvorka pri orientácii v čase, ktorý v staroveku určovali fázy mesiaca (nov, narastajúci a ubúdajúci mesiac a úplnok). Ak chcel človek poznať svet, musel vykonať štyri cesty, ísť do štyroch svetových strán, dôjsť k štyrom koncom sveta, odkiaľ vanuli štyri vetry (pozri kapitola *Štyria anjeli chránia strom života*). Staroveký svet tvorili štyri veľké ríše: Novobabylónska, Médsko-Perzská, ríša Alexandra Veľkého a jeho nástupcov a Rímska ríša (Daniel 2; 7).

Veľmi skoro začala byť štvorka považovaná za posvätné číslo. Predovšetkým filozoficko-náboženské hnutie pytagorejcov v 6.-4.st.pr.Kr. ju uctievalo ako svätú tetrakis (štvorakosť) a kultovo ju vzývalo: „Buď nám milostivé, blažené číslo, ktoré si splodilo bohov i ľudí, Ty, svätá tetrakis, ktorá obsahuješ prameň a koreň večne plynúceho stvorenia...“. Božskú kvalitu pripisovali štvorke pytagorejci na základe súčtu prvých štyroch čísiel (1+2+3+4), ktorým dosiahli výsledné číslo desať, vyjadrujúce dokonalú plnosť. Stredoveká fyziológia rozlišuje štyri šťavy ľudského tela, ktoré určujú temperament človeka (hlien, krv, žlč a čierna žlč). Z pojmu čísla štyri vychádza štvorec, geometrické vyjadrenie poriadku, pevného spojenia, trvanlivosti a spoľahlivosti. Pre tieto vlastnosti štvorca mala väčšina domov štvorcový pôdorys alebo pravouhlú základňu. Najmohutnejšie stavebné diela na svete, pyramídy, mali tiež za základňu štvorec. Štvorku mali v obľube aj Rimania, čo sa odrazilo v štruktúre ich miest: staroveká Roma quadrata bola rozdelená dvomi osami na štyri časti, mestské štvrti (severojužná os - cardo a východnozápadná os – decumanus sa krížili v pravom uhle a tvorili rošt ulíc).

Biblické významy štvorky sa odvíjajú už z Božieho mena Jahve, ktoré má v hebrejčine štyri písmená (pozri Christologický cyklus I.: *Tetragram* - JHVH). Rajská záhrada Eden mala štyri uhly (Zjavenie 7,1; 0,8), vytekali z nej štyri rieky a vanuli štyri vetry (Genezis 2,10). Ezechiel videl štyri živé bytosti porovnateľné so štyrmi *Apokalyptickými bytosťami*.

Štvorka mala významné miesto v prorockej literatúre: štyri rohy - štyria nepriatelia Izraela, štyria kováči - štyria ochrancovia Izraela (Zachariáš 2,1-4); štyria apokalyptickí jazdci, štyri rohy oltára, štyria anjeli skazy (Zjavenie 9,14).

*Nový zákon a kresťanská cirkev žije číslom štyri v samej podstate. Na štyroch evanjeliách je založená kresťanská viera. Cirkev vyhlásila štyri posledné (hlavné) veci človeka (smrť, súd, nebo a peklo) a vymenovala štyri stĺpy cirkvi (cirkevní otcovia Ambróz, ✞397; Augustín z Hippo Regia, ✞430; Gregor Veľký, ✞604; Hieronymus, ✞420). Sú štyri pôvodné liturgické farby, čierna, biela, zelená a červená (spojené so starovekou symbolikou štyroch živlov.

Najvýznamnejším kresťanským vyjadrením čísla štyri je kríž, ktorého symboliku podrobne rozpracovali cirkevní otcovia. Pre nich nebol iba znamením Spasiteľovej smrti, mučeníckym nástrojom kresťanov, ale znamením života a symbolom zjednotenia: všetky smery jeho ramien sa zbiehajú v strede, v pôvodnom zdroji rajského prameňa. Rímsky kňaz a mučeník Hypolit (✞235), najvýznamnejší spisovateľ svojej doby v Taliansku, označil kríž za veľké kozmické znamenie, ktoré spája nebo a zem a objíma celý svet.

8. MUČENÍCI VOLAJÚ PO ODPLATE/ROZLOMENIE PIATEJ PEČATE

(Zjavenie Jána 6,9-11)

(2.videnie. Sedmopečatná kniha. Otvorenie piatej pečate. Mučeníci volajú po súde)

*

A keď otvoril *(Baránok Kristus)* **piatu pečať** *(gr. pémpte sfragída)*, **videl som** *(Ján)* **pod oltárom** *(miesto mimoriadnej blízkosti Božej; duše zabitých nie sú v šeólu ale bloízko Bohu; odkaz na izraelský zápalný oltár, určený pre zápalné obety, pomazaný krvou obetovaných zvierat; nebeský chrám ako obdoba pozemského chrámu: podobne Ezechiel 40,1-44,3 > Zjavenie 8,3)* **duše zabitých** *(gr. thanatóthikan; nejedná sa o substanciu duše, ale o krv, Židmi pokladanú za nositeľa duše či života)* **pre Božie slovo** *(gr. gia ton Lógo tou Theou)* **a pre svedectvo** *(gr. myrtyrion; lat. testimonium; svedecké dielo)*, **ktoré vydali** *(mučeníci za vieru; mučeníci v dôsledku cisárskeho kultu; odkaz na Ježišove slová o dobe skúšok a utrpení až k smrti, ktoré príde na jeho stúpencov ⌈Matúš 24,9⌉)*. **A zvolali mohutným hlasom: Dokedy** *(gr. heós pote)*, **Pane** *(gr. ho Despotés = zvrchovaný vládca)*, **svätý** *(gr. hosios)* **a pravdivý** *(starozákonné Božie prívlastky; podobne Zjavenie 3,7: Jánovo videnie siedmich svietnikov: List filadelfskému zboru)*, **nebudeš súdiť** *(gr. krités)* **a pomstiť** *(gr. ekdikein; problematická pasáž, lebo pomstychtivosť odporuje kresťanskej predstave spravodlivosti ⌈Matúš 5,44⌉; volanie po vykonaní Božieho práva a spravodlivosti, ktorá nedopustí víťazstvo zla; výraz túžby po rýchlom splnení Božích zaslúbení; výraz apokalyptikovho židovského pôvodu, ktoré pripúšťa pomstu)* **našu krv** *(gr. to aíma mas)* **na tých, čo obývajú zem** *(podobne 4Ezdrášova 4,35)*?“ **Každý z nich dostal biele rúcho** *(gr. leuká hímatia; biele rúcho ako výraz Božej milosti; podobne *apokryfy 1Henochova 62,15 a Nanebovstúpenie Izaiáša 4,16 > Zjavenie 3,5; 7,14; 19,14; biele rúcho ako dôkaz čistoty a Božej obľúbenosti; v tom čase bolo zvykom, že súdení stáli pred súdom v čiernom odeve)* **a povedali im, aby ešte krátky čas** *(gr. chronom mikron; s Božou pomocou znesiteľný čas)* **odpočívali** *(zostali mŕtvi; odpočinuli si od námahy ⌈Düsterdieck⌉; prestať s volaním ⌈Bengel, Bousset, Holtzmann⌉)*, **kým sa nenaplní** *(gr. pléróthosin)* **počet** *(podobne apokryfy 4Ezdrášova 4,36-37 > Apokalypsa Baruchova 30,2)* **aj ich spoluslužobníkov** *(titul služobník Boží naznačuje kňazskú funkciu ⌈pozri Christologický cyklus I.: Ježišove tituly⌉)* **a bratov** *(gr. adelfoí; bratia v mučenckej smrti)*, **ktorí majú byť zabití ako oni** *(očakávanie druhého, ešte väčšieho prenasledovania; jeho presný výpočet podľa Bengla ⌈✞ 1752⌉ bude až o 1111 a 1/9 roka)*.

Námet Rozlomenie piatej pečate zobrazuje kresťanských mučeníkov, obete židovského a rímskeho prenasledovania. Stoja okolo trónu a prijímajú od anjela rúcho, ktoré si obliekajú. Niektorí ukazujú svoje rany (Dürer). Námet sa objavuje v stredovekom knižnom maliarstve i v tabuľovej maľbe. Najznámejším dielom tohto typu je Gentský oltár (1425-1436) *flámskych maliarov, bratov Jána a Huberta van Dyckovcov: v strednej časti otvoreného oltára je zobrazený námet Klaňanie Božiemu Baránkovi, v ktorom zástup panenských mučeníčok prichádza s palmovými ratolesťami.

Námet Mučeníkov volajúcich po odplate zobrazuje štvrtý grafický list Apokalypsy Dürerovej pod názvom Rozlomenie piatej a šiestej pečate. Umelec umiestnil scénu obliekania mučeníkov do hornej časti kompozície, v dolnej časti sa nachádza námet

Rozlomenia 6.pečate, Živelné pohromy: z neba padajú horiace hviezdy na postavy kráľa, pápeža, prelátov a prostých ľudí.

*

Predstava duší mučeníkov zhromaždených okolo oltára v Jánovom Zjavení odráža židovskú vieru o dušiach spravodlivých, ktoré čakajú na koniec sveta buď v blízkosti Boha (jeho trónu alebo oltára), alebo pod ochranou anjelov (4Ezdrášova 7,15).

Židia preukazovali súkromnú úctu spravodlivým a mučeníkom, z nej sa rodil kresťanský kult svätých a mučeníkov. Isté rozpaky v čitateľoch budila túžba martýrov po pomste, ktorá bola bytostne cudzia kresťanskej odovzdanosti, ale zodpovedala židovskej predstave spravodlivosti ako istej forme pomsty (pozri trestné právo v Christologický cyklus II.: *Kristus a cudzoložnica*). Komentátori vysvetľovali tento teologicko-morálny problém tak, že volanie mučeníkov nebolo prejavom pomstychtivosti a nedostatkom viery v Božiu spravodlivosť, ale netrpezlivým očakávaním naplnenia Božích sľubov a túžbou čím skôr sa ocitnúť v Božej blízkosti.

Mučeníctvo (lat. martyrium < gr. martyrion < martys – svedok; hebr. kiduš ha šem = posvätenie ⌜Božieho⌝ mena, v svojom pôvodnom význame príprava k sebaobetovaniu) zaujímalo v myslení stredovekého človeka a jeho postojoch k životu významné miesto. Vo vzťahu k viere vystupovalo dokonca ako ideálny vzor správania. Prvým mučeníkom, ktorému kresťanská obec preukazovala kultovú poctu bol Polykarp zo Smyrny (✞155), žiak apoštola Jána, ktorému podľa niektorých bádateľov je určený list smyrenskému zboru (pozri kapitola *Jánovo videnie siedmich svietnikov*). Kresťania sa vo výročný deň smrti zhromažďovali pri hrobe mučeníka a slávili *eucharistiu (pohanský starovek v tento deň slávil pri hrobe zomrelého kultovú hostinu pre mŕtvych, tzv.refrigerium).

Kult mučeníkov a apoštolov sa najprv rozvíjal na miestach ich pohrebu alebo na miestach ich pôsobenia; neskoršie aj na miestach, kde boli uložené ich relikvie, ostatky tiel alebo predmety, s ktorými svätí prišli do styku (hrob alebo ostatky boli podmienkou beatifikácie - blahorečenia).

Úctu požívali aj vyznávači viery (confessores), ktorí síce nezomreli mučenickou smrťou (podľa všeobecnej kresťanskej tradície nie každé prenasledovanie cirkvi alebo šikanovanie jednotlivých kresťanov je mučeníctvom), ale trpeli vyhnanstvom alebo vo väzení. Na konci obdobia prenasledovania kresťanov (4.st., obdobie vlády Konštantína Veľkého) bola úcta preukazovaná významným biskupom (Martin z Tours, ✞397) a neskoršie cirkevným učiteľom. Ako poslední sa začali uctievať askéti a panny pre tzv.nekrvavé mučeníctvo - život plný odriekania a ústrkov. Nad hrobmi svätých, mučeníkov a apoštolov boli stavané *oltáre, kaplnky a kostoly, čítali sa ich životopisy a slávila sa svätá omša.

Mučenícka smrť pre vieru mala pre stredovekého človeka istú príťažlivosť, lebo sľubovala odpustenie všetkých hriechov a večné spasenie. Cirkev mučeníctvo interpretovala ako svätosť, ktorá napodobňuje Krista, ako krst krvou. Preto si takú smrť slobodne a iniciatívne volil značný počet ľudí a rozhodne nemuseli mať vrodené duševné predpoklady. Jednako len svoju úlohu zohrávali aj starozákonné príklady, stredoveké legendy, cirkevné texty, *martyrológiá a v neposlednom rade pocit, že koniec sveta a zúčtovanie Boha s ľudstvom je veľmi blízko. Cirkevný spisovateľ Tertullianus (✞220/230) v svojom spise Povzbudenie mučeníkom vyzýva veriacich, aby znášali nevýslovné utrpenia a sami ich vyhľadávali: „Ak pozemská sláva vládne telu a duši natoľko, že za odmenu v podobe ľudskej chvály človek pohŕda mečom, ohňom,

krížom, šelmami a vôbec mučením, potom môžem povedať, že tieto strasti sú nepatrné vzhľadom na dosiahnutie nebeskej slávy a božskej odmeny“. V ranom stredoveku došlo k nebývalému nárastu počtu svätých a skutočný hrob bol stále častejšie nahrádzaný relikviami. Aby sa kult svätých nemohol nekontrolovateľne rozrastať, bolo zavedené oficiálne svätorečenie (kanonizácia). Ani tieto obmedzenia nezabránili búrlivému rozmachu uctievania. Neustále sa zvyšujúci počet sviatkov, kult svätých relikvií, ktorý niekedy hraničil s modloslužobníctvom, bol jednou z príčin zrodu reformácie. Po Tridentskom koncile (1545-63) postupne došlo k redukcii sviatkov, ktorý sa ustálil na počte 158 svätých.

Vzorom mučeníckej literatúry, na ktorý neskoršie nadviazala kresťanská *hagiografia, bola Druhá kniha Machabejcov (6,18-31; 7,1-42) rozprávajúca o prenasledovaní Židov za vlády Antiocha IV. Epifana (175-161 pr.Kr.): Sedem bratov bolo postupne mučených, lebo odmietali porušovať ustanovenia Zákona. Ich správanie schvaľovala aj ich matka a dodávala im odvahu. Nakoniec bola i ona umučená (v *typológii sa stala predobrazom Sedembolestnej Panny Márie; pozri Christologický cyklus I.: *Smrť Panny Márie*). Kult siedmich machabejských mučeníkov je veľmi starý a zároveň rozšírený. Vznikol pravdepodobne v Antiochii a odhaľuje veľmi úzky vzťah medzi judaizmom a raným kresťanstvom. Spolu so Svätými neviniatkami (pozri Christologický cyklus II.: *Vraždenie neviniatok*) sú jedinými postavami z predkresťanských čias, ktorí sú uctievaní na Západe; na Východe túto úctu mali patriarchovia a proroci. Siedmim židovským mučeníkom boli zasväcované kostoly (*Antiochia, Rím, Lyon, Vienna, Kolín nad Rýnom). Ich údajný hrob si ctili Židia aj kresťania a v 13.storočí príbeh prenikol aj do *Zlatej legendy. História údajných ostatkov Machabejčanov je nejasná a nevie sa, kto a kedy ich preniesol do Ríma a kde sa v kostole Sv.Petra v reťaziach nachádzajú. Podľa cirkevného otca Hieronyma (✝420) na ostatky si robili nárok aj palestínske mestá Modin a Antiochia (tam však roku 1930 analýza zistila, že ide o kosti psov, preto ich okamžite odstránili).

Zobrazenie siedmich umučených Machabejcov sa nachádza na relikviárovej skrini (1520-1527) medzi pašiovými výjavmi a Korunovaním Panny Márie a na oltári s maľbou od Johanna van Damma (1717). Na skrinke relikviára z talianskej Brescie (370) sú zobrazení ako *oranti (pozri Christologický cyklus III.: *Modlitba na Olivovej hore*). Početné príklady sa nachádzajú v nástennom maliarstve (freska v Santa Maria Antiqua v Ríme, 7.st.) a v rukopisoch (Martyrológium zo Zwiefaltenu, 12.st.). Českí husiti sa pokladali za bojovníkov proti nepriateľom Machabejcov. *Iluminácie o hrdinských činoch Machabejcov obsahuje tzv.Boskovická biblia (15.st.).

Výtvarné umenie zobrazovalo mučeníkov iba zriedkavo znetvorených tortúrou, na rozdiel od Krista. V jeho prípade naturalistický opis zdôrazňoval neporovnateľnú veľkosť jeho obeti. Martýri sú zobrazovaní, ako znášajú svoj údel s anjelskou trpezlivosťou a niekedy v prítomnosti a za utišujúcej pomoci anjelov a svätých. Obrazy popráv, mučenie na rošte, odrezávanie prstov, prepichovanie tiel, stínanie hláv umelci štylizovali do pôvabných kompozícií, aby tak vzdali hold trpiacim. Záľuba v drastickom opise ukrutností sa objavuje až neskoršie, v 17.storočí, a je odrazom zmien v myslení, hodnotení a prejavoch novovekého človeka. City ako úcta, súcit, obdiv, hnev, opovrhnutie prešli svojím vývojom a bez znalosti ich odlišností divák nemôže často pochopiť zmysel ikonografie, zobrazených gest a situácie.

Postupom času si mučeníctvo vytvorilo vlastnú symboliku, ktorá mala sklon spájať sa alebo ťažiť z iných symbolov. Využívala významovosť bielej farby (nevinnosť, duchovno, duša) a červenej farby (život, preliata krv, obeta). Pracovala s rôznymi

predmetmi, ktoré zvyčajne vystupovali ako osobné *atribúty spôsobu smrti konkrétnych svätcov (kríž, kopija, šíp, meč, píla, kotol, koleso, bič, čaša, dýka, sekera, fakľa, uťatá ruka...). Mučenícka symbolika čerpala zo starých rituálov zvieracích obetí: ideálnym stelesnením mučeníctva sa stal **baránok**, ktorý od starozákonných čias nahrádzal ľudskú obeť a vyhovoval svojím vzhľadom a postavením v živočíšnej ríši. Ďalším predmetom vzťahujúcim sa k mučeníctvu bola **koruna**. Mala výnimočné a dvojznačné postavenie ako symbol vlády a nástroj trpenia. Od Ježišovej tŕňovej koruny viedla cesta k slobodomurárskej mučeníckej obraznosti štyroch korunovaní.

Významné miesto má aj ďalší symbol, **palma**, rastlina s pružným kmeňom, „ktorú vietor ani bremeno nezlomí.“ S palmou mučeníctva sa stretávame na nespočetných *epitafoch, *sarkofágoch, mramorových doskách a nástenných maľbách, často v spojení s *Kristovým monogramom*. Palmová ratolesť sa preto objavuje na obrazoch konkrétnych mučeníkov ako všeobecný atribút (pozri Christologický cyklus II.: Odpočinok na úteku do Egypta).

Zoznamy kresťanských mučeníkov s krátkym popisom ich života vytvárali **martyrológium**. Jednotlivé mená v ňom boli radené kalendárne podľa liturgického roka. V 6.storočí mali martyrológiá lokálny charakter, od 8.storočia sa stali súčasťou kláštornej chórovej modlitby. Významnou výtvarnou pamiatkou je Martyrológium z Gerony (1410), ktoré ovplyvnilo výzdobu celého okruhu rukopisov (pozri kapitola *Apokalypsa*). Z rozhodnutia Tridentského koncilu vyšlo roku 1584 oficiálne Martyrológium Romanum, ktoré vypracoval cirkevný historik Cesare Baronius so skupinou odborníkov. Okrem mien mučeníkov obsahuje aj mená učiteľov cirkvi, svätcov a svätíc.

Od stredoveku si cirkev pripomína pamiatku kresťanských mučeníkov v rímskom Koloseu počas veľkonočných sviatkov. Sprievod stoviek veriacich na čele s pápežom nesúcim kríž pomaly prechádza miestami, kde cisári Vespasianus (✞79) a jeho syn Titus (✞81) dali vybudovať amfiteáter, v ktorom našlo smrť veľa prvých kresťanov. Pápež Benedikt XIV. (✞1745) vyhlásil Koloseum za sväté miesto a v 19.storočí sa rozšírila legenda, že veľké množstvo bylín, travín a poľných kvetov (odborné botanické publikácie uvádzajú 420 druhov), ktoré sa rozrástli na troskách stavby, symbolizuje zavraždených mučeníkov.

9. ŽIVELNÉ POHROMY/ROZLOMENIE ŠIESTEJ PEČATE

(Zjavenie Jána 6,12-17)

(2.videnie. Sedmopečatná kniha. Otvorenie šiestej pečate. Živelné pohromy)

*

Keď *(Baránok Kristus [vo výtvarnom umení - apokalyptický baránok])* **otvoril šiestu pečať***(gr. hekté sfragída < hektos = šiesty)*, **videl som** *(Ján)* **veľké zemetrasenie** *(gr. megáles seismós; prejav Božieho hnevu)*; **slnko** *(gr. ho hélios)* **sčernelo** *(podobne Amos 8,9 > Matúš 27,45)* **ako** *(gr. hós)* **srstená vrecovina** *(gr. tríchinos sákkos = dosl. srstené vrece [sákkos = vrece]; slnko akoby držalo smútok; vrecovina = odev kajúcnikov)* **a mesiac** *(gr. selené)* **bol celý ako krv** *(odkaz na egyptské rany; odev kajúcnikov a smútiacich [Exodus 7,14-10,29]; podobne Joel 3,4 > apokryf Nanebovzatie Mojžiša 10,5-6)*; **z nebies** *(gr. apó ton ouranó)* **padali hviezdy** *(gr. ta astra pesetai)* **na zem** *(stratili sa; podobne Ezechiel 32,10 > Matúš 24,29)*, **ako keď** *(gr. hós)* **figovník** *(gr. syke; plodnosť figovníka ako obraz rozmnoženia izraelského národa a prejav Božej milosti; takmer dosl. citát Izaiáša 34,4)* **striasa zo seba nezrelé plody, keď ním lomcuje vietor. Nebo sa stiahlo, ako keď sa zvinie kniha** *(zrolovaný zvitok, z ktorého už nemožno čítať; podobne Izaiáš 34,4)* **a všetky vrchy a ostrovy sa pohli zo svojho miesta** *(zemetrasenie ako prejav Božieho hnevu; strata všetkej istoty; podobne Izaiáš 13,10; 34,4 > Joel 2,30 > Ezdráš 32,7-8 > Žalm 102,27 > Matúš 24,29)*. **Zemskí králi** *(gr. basiliás tés gés)* **i veľmoži** *(gr. megisténes)* **a** *(gr. kai)* **vojvodcovia** *(gr. chiliarchoi < chilioi = tisíc; zrejme rímski vojenskí velitelia; každý chiliarches velel tisícke vojakov)*, **boháči** *(gr. ploysoi)* **a mocní** *(gr. ischyroi)*, **všetci otroci** *(gr. pas doylos)* **aj slobodní** *(gr. kai eleytheros; rozdelenie spoločnosti do siedmich tried podľa bohatstva, moci a slobody; sedmička číslo úplnosti a rozmanitosti)* **sa skryli do jaskýň** *(gr. de speliés < spélaion = jaskyňa)* **a medzi bralá** *(gr. spilás = bralo)* **vrchov** *(odkaz na Genezis 3,8: Adam uteká pred Bohom; podobne Izaiáš 2,10-2,19)* **a volali vrchom a bralám: Padnite na nás a skryte nás** *(podobne Ozeáš 10,8)* **pred tvárou Sediaceho na tróne** *(gr. Kathémenos epi toy thronoy - Boh vševládny sudca)* **a pred hnevom Baránkovým** *(gr. kai apo ten orgé tou Arníon; už nie milosrdný baránok Kristus, ale nahnevaný Kristus je najväčšou katastrofou)*, **lebo prišiel veľký deň** *(gr. megále heméra)* **ich hnevu** *(gr. thymós)*! **Kto v ňom obstojí** *(pochabosť a zúfalstvo tých, ktorí neveria v Božiu všemocnosť a milosť; podobne Joel 2,11)*?

Živelné pohromy z Rozlomenia šiestej pečate sa podobajú na katastrofy z *Rozlomenia siedmej pečate* (8,1-12). Znova sa objavujú v kapitolách *Meranie Božieho chrámu* a *Siedme zatrúbenie* (11,1-19). Vo výtvarnom podaní sa preto námety veľmi nerozlišovali, jedine prítomnosťou trúbiacich anjelov. Umelci vždy zobrazujú tie isté motívy, rúcajúce sa domy a kostoly, lode potápajúce sa na mori, horiace hviezdy, ktoré padajú na postavy pápeža, kráľa a plebejcov (Albrecht Dürer, grafický list Rozlomenie piatej a šiestej pečate, 16.st.).

*

Boží hnev. Ničivá sila a najmä všeobecnosť Božieho hnevu narážajú na dnešnú všeobecnú predstavu spravodlivosti, ktorá sa v prvom rade vyznačuje adresnosťou trestu. Túto otázku rieši cirkev i bežný veriaci človek nielen vo všeobecnej filozofickej

rovine, ale aj v skutočnom živote, vo chvíľach osobného, nezavineného nešťastia, ktoré môže javiť ako nepochopiteľný a nezaslúžený trest. (Podľa dnešných historikov predstava kolektívnej viny a zodpovednosti, ako ju predkladá Biblia, svedčí o tom, že človek ešte nedokázal sám seba vnímať ako jedinca, iba ako súčasť kmeňa, národa, celku).

Božia spravodlivosť. Otázky Božej moci a spravodlivosti, trestu a zmyslu utrpenia spravodlivého človeka podrobne rozoberá Kniha Jóbova datovaná do poexilového obdobia (5.-3.st.pr.Kr.). Anonymný autor textu vysvetľuje záhadné Božej otázky spravodlivosti na pozadí dôvery človeka v nekonečnú múdrosť Boha bez možnosti a práva pochopiť ju a očistného, spasiteľského účinku utrpenia. Utrpenie nie je iba trestom za osobnú vinu a smrť neznamená konečné odlúčenie od Boha; smrť je iba dočasným úkrytom, v ktorom Boh chráni a pripravuje človeka pre večnosť. Zmysel utrpenia hľadala stredoveká teológia vo vzťahu k všeobecnej vine padlého stvorenia a pevnú vieru v Boha pokladá ako jedinú možnosť ako sa vyrovnať so všetkými príkoriami života, akými sú choroba, bieda, ohováranie, samota a zúfalstvo (Jóba oveľa viac ako fyzické utrpenie - vredy - trápilo správanie sa jeho okolia, rodiny, priateľov a davu. Bol to dôkaz, že svoju predstavu Božej spravodlivosti spájal s dobrotou a blahobytom). Cieľom spisu je poznanie, že jediným poslaním trpiaceho a pritom nevinného Jóba na svete bolo, aby sa stal príkladom pre poučenie svojho okolia a zástupnou obeťou. Preto v postave Jóba videla cirkev predobraz *Ježiša Krista* (pozri Christologický cyklus I.). Všeobecnosť a tvrdosť Božieho hnevu, ako ho prezentuje Zjavenie v kapitole Rozlomenie siedmych pečatí, vysvetľuje teológia ľudskou neschopnosťou chápať ciele Boha a jeho postoje k hriechu. Upozorňuje, že Boží hnev nie je nárazový, ako býva hnev ľudský, a nastupuje až ako dôsledok pretrvávajúcej ľudskej viny a nespravodlivosti, po ktorých nenastalo ospravedlnenie, katarzia a náprava vinníka. Boží hnev je vždy zmiernený milosťou, ktorá prichádza v čase, ktorý Boh pokladá za najvhodnejší, hoci mu človek nerozumie. Ak však hriešnik Božiu milosť zneužíva a spolieha sa na ňu bez toho, aby sa poučil a napravil, Boh zhromažďuje svoje rozhorčenie pre deň hnevu (apoštol Pavol bol presvedčený, že jednou z hlavných príčin všeobecného úpadku Izraelitov a ich utrpenia bolo práve ich spoliehanie sa na Božiu milosť, v ich očiach zaistenú príslušnosťou k Abrahámovmu pokoleniu). (Pozri skladba Dies irae v kapitole *Posledný súd*).

*

Zemetrasenie. Staroveké kultúry spájali zemetrasenie a iné ničivé seizmické a klimatické zmeny s pôsobením božstva a ešte stredovekí cirkevní otcovia prevažne zastávali názor, že zemetrasenie vzniká Božím pôsobením, ako výraz Božieho hnevu a smútku. S ničivými prírodnými živlami bol spojený staroindický Djaus a hinduistický Indra, slovanský Perun, germánsky Donar, severogermánsky Thor, keltský Taranis a staroanglický Thunor. Hlavný grécky boh Zeus mal prídomok keraunios (bleskotvorný), brontaios (hromovládny), kataibates (zostupujúci do zeme ⁅bleskom⁆). Podobné funkcie mal rímsky Jupiter s prívlastkami tonans (hromovládny), fulminator (metajúci blesky), summanus (boh nočných bleskov), feretrius (vládca bleskov), fulmen (dymiaci). Germáni a Slovania verili, že zemetrasenie a blesky spôsobuje boh, ktorý o seba udiera obrovskými kameňmi. Antickí Gréci boli presvedčení, že zem sa chveje, keď po nej kráčajú bohovia, a zemetrasenie je formou *epifánie - zjavenia božstva. Keď sa Aeneas, hrdina trójskej vojny, vypytoval v Delfách boha Apolóna na svoju novú vlasť Italiu, v ktorej mal založiť nové mesto, aby nahradilo zničenú Tróju, chrám sa zachvel na znamenie, že modlitba bola vyslyšaná.

Podľa Izraelitov vznikalo zemetrasenie (hebr. ríbu) tým, že Jahve triasol stĺpmi zeme (Jób 9,6). Podľa apokryfnej Apokalypse Ezdrášovej (3,19), datovanej do 1.storočia a obľúbenej medzi kresťanmi, Židia si predstavovali, že Božia sláva prechádzala štyrmi bránami - štyrmi formami zjavenia: ohňom, zemetrasením, víchrom a mrazom. Keď Mojžiš vyviedol ľud z tábora v ústrety Bohu, celá hora Sinaj sa zachvela (Exodus 19,18). Zemetrasenie oznamovalo moc víťazného Boha: Kráčal a hory sa pred ním chveli (*Sudcov 5,4; Nahum 1,3). Zemetrasenie sprevádzalo Božie zjavenie pri jeho súde nad nepriateľmi: Odbojní Kórachovci, potomkovia *Ezaua, sa prepadli do trhlín v zemi (Numeri 16,31). Podľa proroka Amosa (4,11) zemetrasenie sprevádzalo skazu Sodomy a Gomory. Prorok Izaiáš (13,12) varoval *Babylon, že zem sa pohne v deň Božieho hnevu a naopak, keď na konci dní sveta Boh nastolí svoje kráľovstvo, upevní zem tak, že ňou nič (žiaden boh) neotrasie (Žalm 93,1).

Zemetrasenie sprevádzalo Ježišovu smrť: **„Zem sa triasla a skaly pukali“**, keď Ježiš vypustil dušu (Matúš 27,51). Aj príchod Ducha Svätého otriasol miestom, v ktorom sa zhromaždila raná kresťanská cirkev (Skutky 4,31). Zemetrasenie oslobodilo apoštola Pavla a predného člena jeruzalemského zboru Silasa z väzenia v macedónskych Filipách, lebo **„zrazu nastalo veľké zemetrasenie, až sa pohli základy žalára“** (Skutky 16,26). Veľké zemetrasenie sprevádza apokalyptickú víziu Rozlomenia šiestej pečate (podľa biblistov apokalyptik Ján neopisuje zemetrasenie ako formu zániku, ale pohnutie poriadkami prírody, ktoré boli jedinými ustálenými istotami v neistom svete súčasníkov). Apokalyptik pritom takmer doslovne cituje Starú zmluvu (Izaiáš 34,4; Ozeáš 10,8; Joel 2,11; 3,4; Amos 8,9). Autor sa zhoduje s Matúšom (24), kde Ježiš prorokuje koniec sveta: **„Povstane národ proti národu a kráľovstvo proti kráľovstvu. Miestami bude hlad a zemetrasenie, ale to všetko bude len začiatok útrap...“**. Podobné obrazy sú aj v židovských *apokryfoch (Nanebovzatie Mojžiša 10,4; Apokalypsa Ezdrášova 6,14; Apokalypsa Baruchova 70,8; *Sibyline veštby, 3kniha: 80; 5kniha: 528).

Blížiaci sa koniec vekov, ako ho opisoval apokalyptik Ján, podporovali prírodné katastrofy: V rokoch 855 a 896 postihlo zemetrasenie oblasti Mohuče, v rokoch 1246 a 1382 Anglicko. Najsilnejšie zemetrasenie na sever od Álp postihlo roku 1356 Bazilej a okolité dediny, pričom v Bazileji boli zničené takmer všetky domy, kostoly a poškodená bola aj *katedrála. Silu zemetrasenia pocítili až v Remeši, Troyes a Paríži a spôsobilo škody v Burgundsku, Franche-Comté a Alsasku. Španielsko zažilo zemetrasenia v Katalánsku v rokoch 1421-1433, boli zničené mestá Besalú, Olot, Puigcerdá a čiastočne Gerona. Roku 1344 postihlo Carihrad už šestnáste zemetrasenie od roku 1010. Následky živelných pohrôm zväčšovalo postupné sústreďovanie obyvateľstva do miest a zdalo sa, že sa naplňujú jánovské vízie.

V minulosti niektorí interpreti (švajčiarsky teológ Wilhelm Hadorn, ✞1929) v Jánových obrazoch hľadali symboly určitých (minulých či budúcich) udalostí a javov: vrchy - svetské veľmoci, ostrovy - malé štátiky, zrolovaná kniha - zánik pápežstva, zatmenie slnka - ukončenie kázne, mesiac - symbol mravno-náboženského života, krvavý mesiac - nahradenie cirkevnej kázne krvavými súdmi nad kacírmi. Súčasná teológia takýto historický výklad spochybňuje.

Prírodné katastrofy, v ktorých mizli hviezdy a slnko, prichádzali pustošivé záplavy, zemetrasenia, ničivé ohne a kruté zimy, sú sprievodným javom novodobého germánskeho mýtu o súmraku bohov. Germánska mytológia ho prebrala zo severských mýtov o ragnaröku, boji smrteľných bohov na konci sveta.

10. ŠTYRIA ANJELI CHRÁNIA STROM ŽIVOTA

(Zjavenie Jána 7,1-3)

(2.videnie. Sedmopečatná kniha. Otvorenie šiestej pečate. Poznačenie Božích služobníkov)

*

Potom *(gr. meta toyto = po krátkom čase)* **som uvidel** *(gr. eidon)* **štyroch anjelov** *(gr. tésseris angeloi)* **stáť v štyroch** *(najvzdialenejších)* **uhloch zeme** *(odkaz na židovskú predstavu zeme ako štvorca alebo kocky; podobne Izaiáš 11,12 > Ezechiel 7,2)***. Držali** *(gr. adikésai = zabránenie [čomu] < adíkema = krivda, bezprávie, neprávosť)* **štyri zemské vetry** *(gr. téssares anemoi = štyri vetry; podobne Jeremiáš 49,36 > Židom 7,1)***, aby neviali na zem** *(gr. gé = krajina, zem)* **ani na more** *(gr. thálassa)* **ani na nijaký** *(gr. gia oydeis)* **strom** *(gr. déndron; podobne Matúš 24,31; zhuba je prírodného charakteru, preto netreba používať alegorický výklad: na štyry vetry = falošné náuky; zem = teokratický poriadok a cirkev; more = kresťanský život; stromy = jednotliví kresťania; stromy uvedené jednotlivo zrejme preto, lebo na nich najlepšie vidieť ničivú silu)***. A uvidel som vystupovať od východu slnka** *(gr. anatolón < anatolé = východ slnka; východ ako symbol spásy; zrejme odkaz na záhradu Eden; podobne Ezechiel 43,2)* **iného anjela** *(zvláštny posol od Boha oprávnený dať znamenie života)***. Mal pečať** *(gr. sfragita, cháragma = znamenie, pečať; symbol vlastníctva; ochrana pred útokmi protibožských mocností [démonmi])* **živého Boha** *(starozákonný Boží prívlastok [v *Novom zákone sa objavuje 12krát]; Boh ako zdroj života a náprotivok mŕtvych modiel; odkaz na Žalm 42,3 atď.)***, zvolal mohutným hlasom na štyroch anjelov, ktorí dostali moc škodiť** *(gr. zemióo = škodím)* **zemi, moru, a hovoril im: Neškoďte** *(dosl. nemali by ste škodiť)* **zemi ani moru ani stromom** *(Boh má vládu na ničivými silami)***, dokiaľ** *(gr. éos)* **nepoznačíme** *(gr. sfragisómen = poznačíme; stigma = značka možno odkazuje na veľkňazov, ktorí mali na čele nápis Svätý Hospodinu, alebo na Židov poznačených krvou pred útekom z Egypta)* **na čele** *(gr. epi to metópon; na najviditeľnejšom mieste)* **služobníkov** *(gr.sg. doulos = služobník, otrok [pozri Christologický cyklus I.: Ježišove tituly])* **nášho Boha** *(gr. tou Theou más; paralela k Ezechielovi 9,4-6: Poznačenie Jeruzalemčanov písmenom* ת*; pozri kapitola Nevestka babylonská - písmeno tav)***.**

Vo výtvarnom umení (knižné miniatúry, grafika) štvorica zemských vetrov, personifikovaná do postáv anjelov, je súčasťou námetu *Živelné pohromy*. Pod rovnakým názvom sa objavujú na piatom liste Apokalypsy Dürerovej, kde zemské vetry - fúkajúce hlavy - tvoria vedľajší motív v hornej časti kompozície. Ide o zvyčajný spôsob zobrazovania v ranom stredoveku (sarkofágy).

*

Anjelská bytosť s pečaťou nie je Kristus, ale anjel so zvláštnym (dobrým) poslaním, lebo z Východu, z krajiny slnka, prichádzali dobré veci; tu sa nachádzal raj (Genezis 2,8; 33,24; 1Henochova 32,3) a odtiaľ mal prísť aj mesiáš (*Sibyline veštby 3Kniha, 652). Anjel s pečaťou prináša večný život tým, ktorých poznačí. Niektoré komentáre anjelskú bytosť s pečaťou nazývajú "anjel siedmej pečate" a stotožňujú ju so sv.Františkom z Assisi; podľa iných ide o "anjela s kadidelnicou" z kapitoly *Rozlomenie siedmej pečate*.

*

Štyri zemské vetry (gr. téssares anemoi < anemos = víchor, víchrica; tessaros = štyri) Jánovho Zjavenia odkazujú na židovskú predstavu zeme ako štvorca alebo kocky (Izaiáš 11,12; Ezechiel 7,2), pričom každá strana určovala jeden smer zemského vetra (Žalm 104,4; Židom 1,7). Izraeliti ich pokladali za nebezpečné a škodlivé (Jeremiáš 49,36; Zachariáš 6,5; Daniel 7,2; 1Henochova 34,3; 76,43). Štyri zemské vetry zo Zjavenia Jána sú obdobou trestajúcich víchrov z proroctva Jeremiáša (49,36), ktoré sú ohlasom *babylonského stvoriteľského mýtu o bohu Mardukovi; Marduk nahnal štyri vetry zo všetkých svetových strán do pažeráka obludy Tiamat. Tým ju premohol a stvoril nový vek.

Štyri vetry vanú zo štyroch rohoch zeme a každý má svojho pána, anjela. Tým, ale iba tým, pripomínajú personifikácie vetrov gréckej mytológie. Podobná myšlienka pánov vetra sa objavuje v Žalme (104,74) a Pavlovom Liste Židom (1,7). Hodnotenie anjelských pánov vetra, vychádza z toho, či sú dobrí alebo zlí, a to závisí od toho, či zadržanie vetrov bolo dobré alebo zlé. Podľa niektorých vykladačov (Bengel, ✞ 1752) je zlé, ak vietor neduje na zem zmietanú pliagami, a tak ju ponecháva jej vlastnému zmätku. Vetry podľa podľa toho boli potrebné na zmiernenie pliagy. Proti tomuto výkladu je pasáž, že vetry by škodili zemi, moru a stromom. Je tiež známe, že v židovstve bola bežná predstava ničivej sily vetrov (Jeremiáš 49,36; Zachariáš 6,5; Daniel 7,2; 1Henoch 34,3; 76,43). Dokonca podľa *Sibyliných veštieb (2.st.pr.Kr.) a *Petrovej apokalypsy (2.st.) bolo ničivé dutie vetrov znakom konca vekov. Podľa súčasných komentátorov (Gabriš) sú anjeli dočasne poverení uchrániť zem pred zlom, sami nie sú ani dobrí ani zlí, ale teraz robia službu ľuďom dobrú službu. Naproti tomu iní (Žák, ✞1998) sú tej mienky, že urobili ľuďom zlú službu, keď ich ponechali samých na seba v utrpení, ktoré sami spôsobili svojím hriešnym spôsobom života.

Tradičný historicko-symbolický výklad v štyroch zemských vetroch hľadal štyri veľké staroveké ríše ohrozujúcich kresťanstvo, alebo štyri veľké náboženstvá konkurujúce kresťanstvu, predovšetkým *mitraizmus. Podľa iných symbolických komentárov zem zastupuje cirkev, more kresťanský život a stromy jednotlivých kresťanov alebo *strom života* (pozri Christologický cyklus I.). Podľa niektorých mytológov štyri anjelské bytosti držiace zemské vetry sú odozvou mezopotámskych *génioov chrániacich spojenými rukami strom života. Podľa súčasných výkladov apokalyptické zemské vetry nie sú symbolmi nepriateľov, ako je tomu v prípade Jeremiáša, ale majú prírodný charakter rovnako ako stromy, na ktorých sa má sila vetra prejaviť.

Štyri zemské vetry poznala aj v antická *kozmológia: severný vietor Boreás (gr. Borrás = sever), južný Notos, východný Euros a západný Zefyros. Gréci ich zväčša zobrazovali ako okrídlené bytosti, zúrivý Boreás mal navyše nohy z hadích tiel.

Vietor. Pôsobivá symbolika vetra v Biblii vychádza z faktu, že slovo ruah (vietor) je gramaticky femininum: Božia ruah (duch, závan, dych) sa tak vznášala na počiatku sveta nad vodami prvotného prúdu. V povestiach Židov, svojsky komentujúcich úvodný verš Genezis, vietor a voda sú dve nestvorené veci, ktoré tu boli vždy od samého začiatku (pre porovnanie v starosýrskych predstavách sa nad počiatočným chaosom vznášal tmavý vietor, ktorý sám seba oplodňoval).

Nakoľko stará hebrejčina nemala jazykové prostriedky na tvorenie nových slov, nové výrazy vznikali voľným radením základných pojmov. Severný vietor ruah sapon súvisel s chladom a dažďom. Južný vietor ruah darom bol premenlivý, búrlivý aj mierny, ak prúdil zo Sinajskej púšte a Arábie, bol suchý a ničil všetku zeleň. Východný vietor ruah quadim vanul z púšte. Bol silný a nárazový, prinášal horúce leto a ničil vegetáciu.

Západný vietor ruah jam, arabsky ako otec dážď, mohol mať podobu príjemnej morskej brízy, ktorá znižovala vysoké teploty, ale aj víchra, ktorý v zime ničil prístavy. Podľa toho, odkiaľ vietor prichádzal, bol zdrojom požehnania alebo prekliatia. Vďaka jeho neviditeľnosti a súčasne veľkej sile sa zrodila predstava vetra ako Božieho dychu (Izaiáš 40,7) a ducha (Ján 3,8). Jahve vietor ovládal, jeho prostredníctvom tvoril zem (Amos 4,13) a používal ho pre svoje účely (Genezis 1,2; Ezechiel 37,9). Vietor symbolizuje ničotu (Izaiáš 41,29), pominuteľnosť človeka (Žalm 78,39; Kazateľ 5,15) alebo tajomnosť (Ján 3,7).

Symbolický vzťah medzi vetrom, dychom života a duchom zdôrazňoval teológ Cyril Alexandrijský (✞444). Vdýchnutia života Adamovi prirovnával k činu vzkrieseného Krista prvý deň po sobote. Kresťanský spisovateľ Hippolyt Rímsky (✞235) v komentári k Veľpiesni prirovnáva verše (4,16) o severnom a južnom vánku a ich vôni k dychu vzkrieseného Krista.

Víchrica. V sumersko-akkadskej mytológii (4.-3.tis.pr.Kr.) bol Pán vietor (Enlil) druhým najvyšším bohom *mezopotámskeho *panteónu po bohu Anovi, svojom otcovi. Enlil sa v hneve zjavoval v podobe veternej búrky alebo smršti. Ničil nepriateľské krajiny a svoj hnev obracal aj proti mezopotámskym mestám Ur, Nippur Uruku a *Eridu. V mnohých textoch (sumerské náreky, pol.2.tis. pr.Kr.) sa usiluje vyhubiť ľudí morom, suchom alebo potopou.

V izraelských predstavách bola víchrica (hebr. supa; ara) stelesnením náhleho útoku nepriateľa (Izaiáš 5,28; Jeremiáš 4,13; Daniel 11,40; Amos 1,14n) alebo ohlasovala príchod Boha: **„Keď na Turíce zostúpil na hlúčik učeníkov Duch Svätý, z neba prichádzalo hučanie, ktoré pripomínalo ženúci sa prudký víchor“** (Skutky 2,2). Pre svoju prudkosť a zničujúce účinky bola víchrica prirovnávaná k Božiemu súdu (Jeremiáš 23,19; Žalm 18,11; Nahum 1,3; Zjavenie 7,1-3) a znameniu konca vekov (apokryf *Sibyline veštby).

11. POZNAČENIE BOŽÍCH SLUŽOBNÍKOV

(Zjavenie Jána 7,4-8)

(2.videnie. Sedmopečatná kniha. Otvorenie šiestej pečate. Poznačenie Božích služobníkov)

*

Počul som *(Ján)* **počet poznačených** *(dosl. zapečatených; pečaťou [gr. cháragma = znak, pečať] anjela z Východu; dosl zapečatených)*, **stoštyridsaťštyritisíc** *(gr. hekatón saránta tésseris chiliádes; podľa niektorých [Theodor Zahn, ✞1935] počet židokresťanov v dobe písania Zjavenia)* **zo všetkých kmeňov** *(gr. ethnous = etnických skupín; lat. gentibus = *pohanov; hebr. hag gojim)* **izraelských** *(ťažko vysvetliteľná pasáž)*: **z kmeňa Júdovho dvanásťtisíc** *(gr. dódeka chiliádon)* **poznačených** *(prvé miesto v zoznamu preto, lebo z neho pochádzal kráľ Dávid a podľa proroctva mesiáš je syn Dávidov)*, **z kmeňa Rúbenovho dvanásťtisíc poznačených, Gádovho dvanásťtisíc poznačených, Aserovho dvanásťtisíc poznačených, Neftaliho dvanásťtisíc poznačených, Manassesovho dvanásťtisíc poznačených, Simeonovho dvanásťtisíc poznačených, Léviho dvanásťtisíc poznačených, Issacharovho dvanásťtisíc poznačených, Zabulonovho dvanásťtisíc poznačených, Jozefovho dvanásťtisíc poznačených, Benjamínovho dvanásťtisíc poznačených** *(posledný najmenší kmeň najmladšieho syna patriarchu Jákoba)*.

Podľa magického počtu spravodlivých bol pomenovaný Dürerov dvanásty grafický list: "144 tisíc spravodlivých volá po odplate". Scéna poznačenia čiel spravodlivých tvorí jeden z vedľajších námetov kompozície.

*

Pečatenie veriacich v 7.kapitole sa líši od zapečatenia Knihy života v 4.-6.kapitole, kde ide o ukrytie tajomstva. Pri poznačení spravodlivých ide skôr o označenie majetku (hebr. segulla), ktorý niekomu patrí (sluhovia Boží patria Bohu) a o jeho ochranu pred mocou iného (démonov a Satana). Znamenie (gr. sigma) na čele preto, lebo je najviditeľnejším miestom na tele človeka (Ezechiel 9,4; Exodus 28,38). Odtiaľ pochádza židovský zvyk nosenia modlitebných remienkov tfilin na čele (pozri Christologický cyklus III.: *Modlitba na Olivovej hore).*

144 tisíc spravodlivých. Komentátorom robil problém identifikovať zástup 144 tisíc. Išlo o Židov, o kresťanov z radov židovstva alebo o kresťanov obecne? O Židov sa zrejme nejedná, lebo neprijali Kristovu misiu a kresťanov zasa nemožno zaraďovať do dvanástich kmeňov Izraela. Niektorí bádatelia (Theodor Zahn, ✞1935) sa domnievali, že išlo o *židokresťanov v čase písania Zjavenia (v pavlovských časoch sa očakávalo veľké obrátenie Židov na kresťanstvo [Rímskym 9-11; Skutky 2,39; 3,21]). Podľa iných výkladov 144 tisíc vyjadrovalo uzavreté číslo, ohraničené proti Židom, pre ktorých už nie je žiadna možnosť spásy, čo však odporuje duchu kresťanskej misie medzi Židmi.

Podľa súčasných interpretov 144 tisíc kmeňov Izraela je iným vyjadrením pojmu "duchovný (nový) Izrael" (Galatským 6,16; Rimanom 9,6; 4,16; 1Petra 1,1; Jakuba 1,1; podobne Zjavenie 14,1-5: *Hora Sion*; 21,17: *Nebeský Jeruzalem*) a apokalyptikove slová o dvanástich kmeňoch izraelských iba odkazujú na autorovu rodovú príslušnosť. Samotné číslo 144 tisíc má veľkú symbolickú hodnotu, ktorá v prvom rade vyplýva

z umocnenia dvanástky, starovekého posvätného čísla dokonalosti, a ďalej z čísla tisíc (hebr. elef, gr. chilioi), ktoré presahuje ľudský rozmer (tisíc prináleží iba Bohu, lebo rozmer čísla je priveľký jak pre telo, tak pre dĺžku života človeka). Podľa dnešného výkladu sa číslo 144 tisíc neprepočítava, nie je presným numerickým údajom, neberie sa doslovne; neskoršie vo verši (7,9), autor o tom istom spoločenstve hovorí ako o veľkom zástupe, ale má byť vnímané s úžasom a súčasne vyjadrovať *eschatologickú úplnosť Božieho ľudu, ktoré Boh zachráni. Bádatelia varujú pred fantáziou a svojvôľou interpretov, alebo pri výklade biblických čísiel vždy zostáva otázkou, koľko zámernej symboliky pisatelia použili.

Poradie kmeňov. Poradie kmeňov v zozname Zjavenia je viac-menej nahodilé, nezodpovedá Starej zmluve (Genezis 9,3-28; Numeris 13,4-15; Deuteronomium 33,6-25; 1Paralipomena 2,3-8). Apokalyptik Ján z neznámeho dôvodu v zozname izraelských kmeňov neuviedol kmeň Dan a nahradil ho kmeňom Manassesa; jeho zakladateľ Manasse/Menašše/Menas (hebr. spôsobujúci zabudnutie; pozri Christologický cyklus II.: *Obrezanie Ježiša* – Meno; *Vraždenie neviniatok*) bol synom Jozefa Egyptského a praotec Jákob/Izrael ho spolu s jeho bratom Efraimom adoptoval (Genezis 41,51). Apokalyptik kmeň Dan vynechal zámerne alebo omylom (slovo DAN sa čítalo ako MAN). Na zámerné vynechanie bolo niekoľko dôvodov. Predovšetkým Danovcov medzi izraelskými kmeňmi už neuvádzajú ani 1*Paralipomena (2), lebo kmeň vyhynul v bojoch (Danovcov deportoval *asýrsky kráľ Tiglat-Pilesar III. roku 732 pr.Kr. ⁅2Kráľov 15,29⁆). Ale už predtým Danovci nemali väčší vplyv na život izraelského národa, lebo niektorí zostali na juhu, na území *Filištíncov, kým ostatní si kúpili sídliská na severe (*Sudcov 18) a, podľa dnešných historikov, zrejme slúžili vo *fenických prístavoch. Podľa Biblie prostredníctvom Danovcov sa dostávalo do Izraela modlárstvo. To pripomína príbeh o hrdinovi Danovcov, *sudcovi Samsonovi (Sudcov 13). Nie je preto div, že cirkevný otec Irenej Lyonský (✞304) videl v kmeni Dan, v jeho rýchlych koňoch, ktoré "prídu a vyžerú krajinu, mesto aj tých, ktorí v ňom bývajú" (Jeremiáš 8,16), ničivých *apokalyptických jazdcov*, a tvrdil, že z kmeňa Dan bude pochádzať Antikrist (pozri symboliku čísla 666 v kapitole *Morská a zemská šelma*). Aj kmeň Simeóna, ktorý bol druhorodeným synom, sa ocitá v apokalyptikovom zozname až na siedmom mieste zrejme preto, lebo podobne ako ôsmy kmeň Lévi bol známy fanatizmom a zničil mesto Šekem (pozri Christologický cyklus II.: Ježiš a Samaritánka - Samária). Navyše kmeň Simeón už neexistoval pred 10 st.pr.Kr. (pozri Christologický cyklus II.: *Uzdravenie stotníkovho sluhu* - Kanaánci, Izraeliti, Židia).

*

Pečať (hebr. hotam, egyp. htm, gr. sfragis, lat. sigillum) je predovšetkým znak (gr. stigma, cháragma), ktorý má doložiť pravosť dokumentu. Najstaršie dochované pečatidlá pochádzajú z Mezopotámie 4.tis.pr.Kr. Majú podobu hlinených valčekov, zdobených klinovými znakmi a figurálnymi motívmi bohov. *Sumeri väčšinou používali ako pečatidlá brúsené drahokamy, ktoré súčasne plnili funkciu amuletov. Ochraňovali nositeľa pred škodami a privolávali na pomoc bohov. V Palestíne kanaánskeho obdobia (pol.2.tis.pre.Kr.) sa pod mezopotámskym a egyptským vplyvom, sprostredkovaným syrsko-fenickou oblasťou, používali valčekové pečatidlá a *skaraby, ktoré sa odtláčali do kúskov vosku alebo hliny pripojených k papyrusom.

V období izraelského kráľovstva (10.-6.st.pr.Kr.) sa užívali gombíkové pečatidlá s dierkou uprostred. To umožnilo nosenie pečatidla na šnúrke okolo krku alebo pripevnenie špendlíkom na odev. Pečatidlá v podobe *skaraba alebo pečatné kamene sa mohli tiež upevniť na kruh, ktorý sa nosil na ruke.

V grécko-rímskej oblasti sa používali pečatné prstene, neskôr pečatné kolky. V islamských krajinách zdobili pečatidlá magickými obrazcami, *pentagramom a hexagramom, a nazývali ich Šalamúnove pečate.

Pečate sa tak stali znakom správnosti a osobnosti. Napríklad prorok Izaiáš (8,16) hovorí: **„Zviazať mám svedectvo, zapečatiť naučenie medzi svojimi učeníkmi.“** Jánovo Zjavenie opisuje knihu so siedmimi pečaťami, ktorú otvára Baránok.

Pečate zaisťovali bezpečnosť. Hlinený dokument v obálke alebo zvitok previazaný šnúrou, ku ktorej bol pripojený kúsok hliny s odtlačkom pečatidla, sa mohol skúmať alebo čítať až potom, čo pečať rozlomila oprávnená osoba.

Tajomnou Božou pečaťou bolo aj zvláštne Kainovo znamenie, nad ktorým si lámu hlavy komentátori už od stredoveku. Podľa tradičného chápania bolo znakom hanby, podľa dnešného výkladu bolo znamením Božieho vlastníctva, pričom iba Boh si privlastnil právo potrestať a vziať život vrahovi, aby chránil nie Kaina, ale človeka pred rozpútaním nekonečného reťazca ďalších zabití.

Pečatili sa dokumenty, ale i vchody. Aby sa zamedzilo nežiaducemu vstupu, dvere sa opatrili šnúrou, pričom pečať sa umiestnila medzi dvere a zámku. Takto bola zaistená aj levia jama v *Babylone, ku ktorej **„priniesli kameň a položili ho na otvor jamy; kráľ ho zapečatil svojím prsteňom...“** Tu prorok čakal na svoje vyslobodenie (Daniel 6,17). V *typológii Zapečatená levia jama sa stala predobrazom zapečateného hrobu, z ktorého tajomným spôsobom vstal Ježiš z mŕtvych (Matúš 27,66).

Pečať ako znak vlastníctva a ochrany majetku sa objavuje v Izaiášovi (44,5), 3Machabejských (2,29) a pripomína ju aj Pavlov List Galatským (6,17), Zjavenie (7,4-8) a nepriamo (9,4), v ktorom kobylky dostávajú moc škodiť ľuďom s výnimkou spravodlivých, poznačených pečaťou Boha.

K pečati prirovnáva apoštol Pavol krst (2Korintským 1,22; Efezským 1,13). Vo východných cirkvách býva k pečati prirovnávané pomazanie *krizmou. V rímskom krstnom ríte sa na čelo krstenca vyznačuje kríž. Podľa tejto “krstnej pečate“, ktorá dáva duši pôvodný charakter Božieho obrazu, si Boh pri poslednom súde nájde tých, ktorí k nemu patria.

V symbolickom zmysle sa pečať užíva v rečových zvratoch, napríklad poznačiť niekoho svojou pečaťou, držať niečo pod pečaťou, potvrdené a spečatené (uzavretá záležitosť).

12. UCTIEVANIE BARÁNKA/CHVÁLENIE PÁNA MUČENÍKMI

(Zjavenie Jána 7,9-17)

(2.videnie. Sedmopečatná kniha. Otvorenie šiestej pečate. Oslava Boha mučeníkmi)

*

Potom som uvidel *(Ján)*; **a hľa, veľký zástup zo všetkých národov** *(hebr. hag gójim)*, **kmeňov ľudí** *(gr. ethnous; lat. gentibus)* **a jazykov** *(paralela k *Babylonskej veži z Genezis 11)*, **ktorý nikto nemohol spočítať** *(mŕtvi nie sú v nejakom medzistave na nejakom oddelenom mieste, ale hneď po smrti u Pána)*. **Stáli pred trónom a pred Baránkom, oblečení do bieleho rúcha** *(slávnostné rúcho i odev čistoty)*, **s palmami v rukách** *(symbol mučeníctva; pozri kapitola Mučeníci volajú po odplate; možno narážka na slávnosť stánkov [hebr. sukot; gr. skenopegía; Levitikus 73,40; Nehemiáš 8,15-17; Zachariáš 14,16; pozri Christologický cyklus II.: Dvanásťročný Ježiš v Chráme, Vjazd do Jeruzalemu]*, **volali mohutným hlasom: „Za spásu** *([vďačíme]; gr. he sotería = záchrana, spása; lat. salus; hebr. ha ješu'ah')* **nášmu Bohu** *(gr. tou Theoú mas)*, **ktorý sedí na tróne** *(gr. kathémenos epi toy thronoy = sediaci na tróne [vladárska a sudcovská pozícia])*, **a Baránkovi** *(podobne Žalm 3,9; 38,23; 42,12; 43,5)*!“ **Všetci anjeli stáli okolo** *(gr. kai kykloi)* **trónu, starších** *(gr. presbyteron < pl. prebyteroi = starší)* **a štyroch bytostí** *(gr. téssera zóa = štyri bytosti)*, **padli na tvár pred trónom, klaňali sa Bohu a volali: „Amen! Dobrorečenie** *(gr. eulogía)* **a sláva** *(gr. doxa)* **a múdrosť** *(gr. sofía)* **a vďaka a česť a moc** *(gr. dynamis)* **a sila nášmu Bohu na veky vekov** *(sedem čestných prívlastkov Boha)*. **Amen.“ I prehovoril jeden zo starších** *(gr. énas apó tous presbyterous; odkaz na apokalyptických starcov z kapitoly 4,4; 4,10-11)* **a povedal mi: „Kto sú títo** *(gr. apekrithé [nie je to otázka, ale biblický výraz pripravenosti odpovedať na otázku; podobne Ján 2,18; 5,17-19; Skutky 3,112; 5,8; 8,34])* **oblečení do bieleho rúcha** *(gr. leuká himation; rúcho čistoty a nevinnosti)* **a odkiaľ prišli?“ Povedal som mu: „Pán môj** *(gr. Kyrie moy [tvar naznačuje, že ide o nebeskú bytosť])*, **ty to vieš** *(gr. eiréka)*.“ **A on mi povedal: „To sú tí, čo prichádzajú** *(gr. erchomenoi)* **z veľkého súženia** *(gr. thipsis megalé; hebr. cárá [posledné a najmäčšie súženie pred koncom vekov; odkaz na Daniela 12,1]; *eschatologické bolesti a utrpenie Božieho ľudu; strádanie maloázijských zborov; mučeníci za vieru)* **a oprali si** *(gr. eplynan = v zmysle očistenie [od hriechu]; ani martýri nedosahujú spasenie svojím hrdinstvom, ale iba milosťou danou Spasiteľovou obetou na kríži)* **rúcha a zabielili** *(gr. eleykanan = v zmysle posvätenie)* **ich v krvi Baránkovej** *(zavŕšenie spásy prostredníctvom Kristovej obeti; spása darovaná krstom a preverená obeťami a prenasledovaním; podobne 1List Jána 1,7)*. **Preto sú pred Božím trónom a dňom i nocou mu slúžia** *(gr. latreousin; hebr. we'óvedhim)* **v jeho chráme** *(gr. naoi; lat. templo; hebr. behékhaló = v chráme [v zmysle: slúžia, uctievajú Boha v jeho paláci]; státie pred trónom nie je zaháľkou, ale službou; podľa iného výkladu sa nejedná vôbec o palác či chrám, ale o symbol Božej prítomnosti)*. **A ten, čo sedí na tróne, bude prebývať** *(gr. skenóo = prebývam)* **nad nimi** *(alebo „rozprestre nad nimi svoj stan [starozákonný obraz Boha ako stanu nad veriacimi])*. **Už nebudú viac lačnieť** *(gr. paisé)*, **ani** *(gr. eti = ešte aj)* **žízniť** *(gr. kayma; odkaz na starozákonné zasľúbenia; podobne Žalm 17,15)*, **nebude dorážať na nich slnce, ani horúčava** *(citát z Izaiáša 49,10; odkaz na ťažkosti putovania Izraela po púšti; Boh už svojich nebude chrániť, lebo ich nič nebude ohrozovať)*, **lebo Baránok, čo je uprostred trónu**

(najtesnejšia blízkosť Bohu a trónu; podiel Krista na Božej moci), **bude ich pásť** *(pozri Christologický cyklus I.: Dobrý pastier)*, **dovedie ich k prameňom vôd života** *(odkaz na rajskú záhradu a rajské rieky; Boh ako dobrý pastier; odkaz na Ezechiela 34,23 > Žalm 23,2 > Ján 4,14; pozri Christologický cyklus I.: Živá voda)* **a Boh im zotrie každú slzu z očí“** *(odkaz na Izaiáša 25,8)*.

Videnie predbieha udalosti a predstavuje triumfujúcu cirkev už po *Poslednom súde*. Spevom oslavuje víťazstvo Boha a svoje spasenie. Zhromaždenie okolo Božieho trónu vytvára niekoľko nebeských stupňov: štyri bytosti, starší, anjeli a cirkev.

Vo výtvarnom umení námet Chválenie Pána mučeníkmi zobrazuje Baránka Božieho so svätožiarou na hlave. Obklopujú ho symboly štyroch evanjelistov (pozri Christologický cyklus I.: *Tetramorf*), anjeli a postavy starcov (pozri kapitola *Dvadsaťštyri starcov*; 4,4). Tým sa kompozícia približuje námetu *Hora Sion* (14,1-5).

Veta “Baránok ich povedie k prameňom vôd života“ je vyjadrená štyrmi prameňmi, ktoré vytekajú z pahorka, na ktorom stojí Baránok. Vodné prúdy symbolizujú štyri evanjeliá a súčasne odkazujú na rajské rieky a *živú vodu,* od ktorých je odvodená *ikonografia Hory Sion (pozri Christologický cyklus I.).

Námet Uctievanie Baránka tvorí strednú dosku otvoreného Gentského oltára od bratov van Eyckovcov (1425-1432). Hlavnými prvkami mnohofigurálnej kompozície sú štyri procesie spravodlivých, anjelmi obklopený *oltár s Baránkom, nad ktorým sa vznáša Duch Svätý v podobe bielej holubice, a pod ním prameň živej vody v podobe studne (odkaz na kresťanskú alegóriu *studňa života*; pozri Christologický cyklus I.). V popredí na pravej strane sa nachádza dvanásť apoštolov v bielych šatách, sv.Barnabáš s *tonzúrou (sprevádzal Pavla na jeho prvej misijnej ceste) a sv.Pavol. Za nimi je skupinka mučeníkov v červených ornátoch. Vľavo od prameňa života stoja tí, ktorí uverili v Krista “skôr ako prišiel“: niekoľko starozákonných prorokov, medzi nimi Izaiáš v modrom plášti a červenej pokrývke hlavy, cirkevní otcovia a cnostní pohania - kresťania duchom, mimo iných aj básnik Vergílius v bielom odeve s vavrínovou ratolesťou v ruke (vo štvrtej časti básnickej zbierky *Bucolica/Pastierske spevy predpovedal príchod Zlatého veku, čo stredovekí cirkevní otcovia vysvetľovali ako predzvesť Kristovho narodenia). Nad touto ľavou skupinou smeruje do stredu kompozície procesia svätcov. Zhora z pravej strany smeruje k oltáru s Baránkom skupina mučeníčok na čele s Uršulou Kolínskou, ktorá drží v ruke šíp (sv.Uršula bola dcérou britského kráľa a spolu so svojimi spoločníčkami sa plavila na lodi do Kolína, aby sa zúčastnili svätej púte; panny boli umučené Hunmi).

*

Rieka. V symbolickom význame je riekou každá voda, ktorá nepôsobí nehybným dojmom, ale svojimi prúdmi a záplavami trvalo ovplyvňuje meniace sa životné procesy a delenie času. Pre antických Grékov predstavovala voda riek a prameňov múdrosť a premenu. Uctievali množstvo riečnych bohov, prinášali im obeti a zobrazovali ich ako zmiešané (premenlivé) bytosti.

Egypťania napriek svojmu početnému nebeskému dvoru rieku Níl nespájali s postavou jedného boha, až v neskoršom období snáď s postavou Usira, ale posvätnú úctu venovali len jeho určitým vlastnostiam: zúrodňujúcu silu Nílu zosobnili s bohom Hapejom, záplavy a úrodné bahno pokladali za dielo bohyne Sopdet alebo slzy bohyne Eset, oplakávajúcej smrť manžela Usira. Níl/Neilos je však grécke meno, starí Egypťania ho nazývali jednoducho Rieka (egypt. Iteru).

V hinduistických mýtoch ázijské veľtoky Brahmaputra, Ganga, Indus a Oxus vytekali z mýtickej hory Meru, nebeského paláca boha Višnu. Bol zo zlata a drahokamov a tvoril stred sveta. V neskorších mýtoch predstava hory Meru splynula so stupňovitým palácom khmérskych vladárov Angkor Vat v dnešnej Kambodži. Vyústenie štyroch ázijských veľtokov do mora predstavovalo pre hinduizmus a budhizmus rozplynutie sa v *nirváne. Ganga je z nich uctievaná dodnes, najmä v oblasti mesta Váránasí, a má údajnú moc odstrániť všetky hriechy ľudí.

*Hebrejčina používala na označenie rieky celý rad výrazov. Nahal bol bežný výraz pre vodný tok, peleg znamenal pravdepodobne čosi ako zavlažovací kanál. Z egyptčiny prevzatý výraz je'or označoval mohutný, zrejme nílsky vodný tok. Prorok Jeremiáš (46,7-8) k nemu prirovnával egyptský vpád do Kanaánu (porážka Izraelitov pri Megide 609 pr.Kr., ktorá ukončila vládu kráľa Joziáša; pozri kapitola *Sedem pliag*). Pre rajské rieky používala hebrejčina výraz nahar (Genezis 2,10-13). To isté slovo v Exodu (7,19) a Žalme (137,1) znamenalo celkom určite čosi ako prieplav. Predstava rajských riek nie je vlastná iba židovskej alebo kresťanskej mytológii, objavuje sa aj v mýtoch iných národov a v niektorých rysoch sa s nimi zhoduje. Podľa hebrejskej tradície rajská rieka premení kdesi vo výškach (Žalm 65,9; Genezis 7,11). Nebeským priepustom ('arubbot) prúdi dole ako výron nebeskej milosti a rozlieva sa štyrmi smermi až do koncov zeme. Mojžišovská predstava štyroch posvätných riek Píšon/Pison (Indus), Gchón/Gíchón/Gihon (Ganges), Chidekel/Hiddekel (Tigris) a Perát (Eufrat) sa zhoduje s indickou predstavou štyroch posvätných ázijských tokov (pozri kapitola *Nebeský Jeruzalem*).

Prvé rameno biblickej rajskej rieky, Píšon, obtekalo zem Chavílu (z hebr. chól - piesok; Deuteronomium 33,19; Jeremiáš 5,22). Chavíla zrejme predstavovala bohaté krajiny na Východ od *Palestíny. Druhé rameno, Gíchón, má rovnaký názov ako prameň, ktorý napájal jeruzalemské rybníky (pozri Christologický cyklus II.: *Rybník Bethesda*), ale v tomto mýte obteká celú krajinu Kúš. Genezis ňou myslí zem národov Noemových synov Cháma a Kenaana v západnej Ázii. Tretie rameno rajskej rieky, Chidekel, tečie východne od *Asýrie, označovanej ako metla Božieho hnevu (Izaiáš 10,5). Štvrté rameno, Perát, tvorilo hranicu Dávidovho a Šalamúnovho kráľovstva. Štyri ramená rajskej rieky teda ohraničovali celý dovtedy známy svet. Kdesi uprostred sa rozprestierala biblická rajská záhrada. V ľudových predstavách ležala na hore *Sion, kde stál aj Šalamúnov chrám a tvorila svojráznu paralelu k hinduistickej hore Meru.

Podľa istej arabskej legendy dali riekam Eufrat a Tigris vzniknúť slzy, ktoré Adam prelial po svojom vyhostení z raja. Štyri rajské rieky židovského mýtu majú svoj náprotivok v štyroch riekach pekla. Kresťanská mytológia ich prebrala z gréckej predlohy: Styx (rieka hrôzy), Acherón (rieka bolesti), Kokytos (rieka bied), Pyriflegetón (rieka ohňa). Rajské rieky obtekajú a zavlažujú rajskú záhradu a podľa neskoršej židovskej legendy ich vody priniesli na zem drahokamy, z ktorých bude vystavaný *Nebeský Jeruzalem*.

V kresťanstve, podľa básnika a biskupa Paulina z Noly (†431) sa stali štyri rieky raja symbolom štyroch *evanjelií, ktoré "plynú z Krista", prameňa života. Preto na mnohých vyobrazeniach stojí Kristus alebo jeho symbol, *Baránok Boží,* na pahorku a z neho vytekajú rieky. Nakoľko cestu do večnej blaženosti otvára krst, často rajské rieky nájdeme na krstiteľniciach (pozri Christologický cyklus II.: *Krst Ježiša*).

*

Baránok (hebr. šé, gr. arníos; lat. agnus) bol pre svoju dojímavú nevinnosť symbolom dôverčivej a čistej bytosti a tiež zbožného človeka. V čínskom

hieroglyfickom písme označuje baránok v susedstve znaku ruky nad obetnou nádobou "veľkú spravodlivosť". *Aramejčina mala spoločný výraz pre pojmy baránok a služobník. V Biblii je poddajnosť ovce a jej závislosť na pastierovi obrazom vzťahu človeka k Bohu (Numeri 27,17; Izaiáš 40,11).

V starovekých obradoch Blízkeho východu vrátane židovských bol baránok ideálnym obetným zvieraťom; *Chetiti a Gréci obetovali bieleho baránka slnečným bohom, čierneho bohom podsvetia. Obety baránka a barana boli obvyklé najmä na jar (Indovia, Peržania, Fíni) a malo priamu súvislosť so zverokruhovým znamením Barana, ktoré pripadá na prelom mesiacov marec - apríl. Baránok ako zástupná obeť sa objavuje v príbehu *Abraháma a Izáka (Genezis 22,13).

*Židia obetovali na oltári v jeruzalemskom chráme baránka každý deň ráno a večer (Exodus 29,38). Baránok židovského sviatku *pesah sa vzťahuje k udalostiam úteku z Egypta (Exodus 12,1-14) a bol slávený za prvého jarného splnu (pozri Christologický cyklus III.: *Posledná večera*). Krv baránka v týchto súvislostiach nebola iba prostriedkom zmierenia, ktorý mal zadržať Boží hnev, bola aj poznávacím znamením príslušníkov izraelského národa.

Spojenie Krista so symbolom baránka vyplýva z časovej zhody Kristovho života a konca veku Barana (Kristus bol obetovaný ako posledný Baran) a začiatku veku Rýb (tiež sa stali Kristovým symbolom). Obetný baránok sa stal symbolom Kristovej obeti a súčasne sa vzťahuje k príbehu Jána Krstiteľa v Jánovom evanjeliu (1,29; pozri Christologický cyklus I.: *Baránok Boží/Agnus Dei*). Baránok vošiel do *eucharistickej liturgie (baránkom je nazývaný posvätený chlieb, v ortodoxnej liturgii malá kocka chleba, ktorá sa pri *konsekrácii stáva telom Kristovým).

Baránok je tiež symbolom obce mučeníkov a veriacich obecne (pozri Christologický cyklus I.: *Dobrý pastier*) a to v odkaze na Ježišove výroky o dobrom pastierovi (Ján 10,12 nasl.), o vyslaní učeníkov ako **"oviec medzi vlkov"** (Matúš 10,16) a v súvislosti s Ježišovým príkazom Petrovi: **„Pas moje ovce! ...pas moje baránky!"** (Ján 21,15). Baránok sa stáva *atribútom svätcov (Zuzana, Agnes, Klement Rímsky, František z Assisi...), biblických postáv (Ábel, *Samuel, Ján Krstiteľ), alegórií teologických *Cností (Trpezlivosť/Patientia, Pokora/Humilitas, Zdržanlivosť/Sobrietas, miernenosť/Temperantia, Láska/Caritas), a alegórií Štyroch temperamentov (flegmatik).

Baránok Boží ako symbol Ježiša Krista bol známy už v rímskych katakombách z 2.-3.storočia, ale v byzantskom umení takýto motív zakázal koncom 17.storočia Trullský koncil.

13. ROZLOMENIE SIEDMEJ PEČATE, TRÚBENIE ŠTYROCH ANJELOV

(Zjavenie Jána 8,1-6)

(3.videnie. Sedmopečatná kniha. Otvorenie siedmej pečate. Sedem trúbiacich anjelov. Zničenie tretiny prírody)

*

A keď *(Baránok Kristus)* **otvoril siedmu pečať, nastalo ticho** *(gr. sigé = mlčanie, ticho)* **na nebi** *(ticho ako predzvesť zjavenia Boha; podobne Žalm 83,2; podobne Daniel 4,16)* **asi** *(hós = približne ⌈zdôraznenie subjektívneho dojmu⌉)* **na pol hodinu** *(gr. ímíoron = pol hodina; nebeský čas nezávislý od kozmických procesov; zdôraznenie dočasnosti)***. A videl som** *(Ján)* **sedem anjelov, čo stoja pred Bohom a dostali sedem poľníc** *(gr. salpinx; môže ísť o signálnu trúbu hasoserá, alebo dutý zvierací roh šófar určený v jeruzalemskom chráme na oznamovanie času; odkaz na sedem archanjelov ⌈pozri kapitola Anjeli pri poslednom súde – Nebeské hierarchie⌉; podobne apokryf Tobiášova 16,15 > apokryf Nanebovzatie Mojžiša 10,2)***. Prišiel aj iný anjel a zastal pred oltárom so zlatou kadidelnicou** *(gr. libanóton chrysoyn)***. Dostal veľa kadidla** *(gr. polý thymíama)***, aby ho pridal k modlitbám** *(gr. tais proseychais = dosl. „k dobru modlitieb“)* **všetkých svätých** *(účinná je iba nebeská bohoslužba, pozemská kňazská bohoslužba je iba odrazom nebeskej a sama o sebe nie je dôvodom k vypočutiu prosieb; modlitba je rozhovorom človeka s Bohom ⌈pozri Christologický cyklus III.: Modlitba na Olivovej hore⌉)* **na zlatý oltár** *(gr. chrysó thysiastério)***, čo je pred trónom** *(odkaz na zlatý oltár z Exodu 40,5; obdoba chrámového oltárika vo svätyni; odkaz na kadidlový oltár ⌈thymiatérion⌉ jeruzalemského chrámu; kadidlová obeť zmierenia < Exodus 30,1;)***. A dym kadidla vystupoval z ruky anjela pred Boha** *(kadidlový dym = dôkaz vypočutia prosieb)***. Potom vzal anjel kadidelnicu, naplnil** *(gr. gemízo = napĺňam)* **ju ohňom z oltára a vrhol ju** *(zrejme iba iba jej obsah, žeravé uhlie, nie samotnú nádobu, ako to vyplýva z našich prekladov)* **na zem** *(vyliatie Božieho hnevu; očistenie zeme ohňom; odkaz na zápalný oltár chrámu; odkaz na Ezechiela 10,2; podobne kapitola 14,18: Hodina žatvy a oberačky; Matúš 3,10; 2Tesalonickým 1,7)***. A nastalo hrmenie** *(gr. bronté)***, burácanie, blesky** *(gr.pl. astrapé)* **a zemetrasenie** *(gr. seismós; odkaz na Ezechiela 10,2; 19,14)***. Sedem anjelov, ktorí mali sedem trúb, pripravilo sa trúbiť.**

Polhodinové ticho. Podľa súčasných výkladov polhodinové ticho po otvorení poslednej pečate je štylistický obrat, ktorý má vyjadriť napätie vystrašených hriešnikov pred ďalším trestom. Jednako len v minulosti sa niektorí komentátori usilovali vypočítať dĺžku tejto božskej polhodiny; napríklad nemecký teológ Johann Albrecht Bengel (✞1752) vypočítal, že predstavovala štyri pozemské dni. Iní komentátori polhodinu pokladali za alegóriu obdobia, keď poľavilo prenasledovanie kresťanov. Do úvahy tu prichádzalo obdobie medzi vládou cisára Nera (54-68) a Domitiana (81-96)

alebo roky židovského povstania (66-70, 132-135), ktoré na čas odpútalo pozornosť Ríma od kresťanov, alebo priaznivé obdobie za vlády Konštantína Veľkého (306-337), ktorý milánskym ediktom (313) povolil kresťanské náboženstvo. Ďalší komentátori (biskup Victorin z Petavie, ✞304) dokonca uvažovali o takých časových horizontoch ako je tisícročné kráľovstvo Božie na konci vekov alebo odpočinutie Boha na siedmy deň stvorenia sveta (Genezis 2,2; Židom 4,4).

Anjel so zlatou kadidelnicou. V mystických predstavách anjel so zlatou kadidelnicou vystupuje pod menom anjel siedmej pečate. Podľa iných výkladov anjel siedmej pečate účinkuje v kapitole *Poznačenie* Božích služobníkov (7,2) a v 13.storočí ho kalábrijský mních Joachym da Fiore stotožňoval so sv.Františkom z Assisi (pozri kapitola *Premoženie diabla*). Podľa iných (Žák) zrejme ide o odkaz na židovského anjela pokoja, účinkujúceho v židovských apokalyptikách.

Kadidlo. Zlatá kadidelnica (gr. libanóton chrystoyn) v rukách anjela odkazuje na skutočnú nádobu, panvicu kappot, do ktorej Izraeliti kládli kadidlo. Presné zloženie posvätnej zmesi podáva Exodus (30,34): gr. stakte/hebr. nataf (doslovne kvapka; zrejme stuhnutá živica stromu Styrax officinalis), lastúrové kadidlo (z lastúry Unguls odoratus alebo Blatta byzantina, ktoré pri spaľovaní prenikavo voňajú), galban (živica rastliny Ferula galbanifera rastúca v Sýrii) a "priesvitné kadidlo", hlavná zložka kadidlovej zmesi (v priesvitnej forme sama vyviera z kôry stromu na jeseň; menej kvalitná načervenavá forma vyviera na jar z narezanej kôry stromu). Všetky zložky v rovnakom pomere zmiešané so soľou boli rozdrvené na jemný prach (pozri Christologický cyklus II.: *Klaňanie troch kráľov*).

Pálením kadidla sa vzdávala Bohu úcta a predkladali pokorné prosby. Stúpajúci dym z kadidelnice bol dôkazom, že modlitby boli vypočuté (Jonáš 2,8). V kresťanskej liturgii 4.storočia sa objavuje pálenie kadidla ako symbol modlitby; okiadza sa kríž, hostia, evanjeliár, svieca *paškál, *oltár, ostatky svätých, ale aj kňazi, veriaci a rakva.

Kadidlový oltár. Podobu kadidlového oltára zjavil *Jahve Mojžišovi na hore *Sinaj (okrem neho existoval aj meďou potiahnutý, dutý oltár zápalný; Exodus 27,1). Jeho popis sprostredkováva Exodus (30,1-10). Kadidlový oltár bol kváder z akáciového dreva, lakeť dlhý, lakeť široký a dva lakte vysoký. Hornú plochu tvorila doska, v štyroch uhloch kvádra vyčnievali rohy (podľa bádateľov spojitosť s kultmi plodnosti: symboly býčích rohov, odkaz na posvätné pohanské koly *ašery), a dookola ho lemoval veniec. Pod ním sa nachádzali krúžky (podobne ako u archy zmluvy), do ktorých sa zasunovali tyče z akáciového dreva, aby sa dal prenášať. Všetky časti kadidlového oltára boli potiahnuté zlatom. Oltár stál v stane stretávania sa pred oponou do veľsvätyne hékal, v ktorej stála archa zmluvy (pozri Christologický cyklus II.: *Ježiš medzi zákonníkmi*). Každé ráno a večer, keď Izraeliti zapálili svetlá, zapaľoval kňaz (Áron) na kadidlovom oltári na panvičke kappot kadidlo. Páliť inú obetu ako kadidlo predpísaného zloženia Boh zakázal. Smrťou bola trestaná výroba tejto zmesi pre iné účely. Iba jediný deň v roku bol kadidlový oltár očistený krvavou obetou zmierenia, krvou býka, aby sa obnovila zmierovacia spôsobilosť oltára.

A videl som *(gr. eidon)* **sedem anjelov, ktorí mali sedem trúb, pripravilo sa trúbiť** *(ohlásenie blížiaceho sa Božieho súdu; odkaz na Joela 2,1 > Sofoniáša 1,16 > Izaiáša 27,13; podobne apokryf Žalm Šalamúnov 11,1 > Ján 2,1 > 1Tesalonickým 4,1,16 > 1Korintským 15,32; anjeli v úlohe heroldov oznamujú významnú udalosť)***. Zatrúbil prvý. Nastalo krupobitie** *(odkaz na siedmu ranu egyptskú; Exodus 9,22)***, oheň zmiešaný s krvou a padlo to na zem** *(podobne Joel 3,3)***. Tretina** *(gr. to tríton)* **zeme zhorela** *(gr. katekaé; odkaz na siedmu ranu egyptskú; Exodus 9,24)***, tretina**

stromov zhorela a všetka *(gr. kai pas)* **zelená tráva** *(gr. chortos chloron; chortos = tráva)* **zhorela** *(paralela k verši 6,8: Otvorenie štyroch pečatí/Apokalyptickí jazdci)*. **Zatrúbil druhý anjel. A do mora padlo niečo ako veľký, ohňom horiaci vrch** *(podobne Jeremiáš 51,25 > 1Henoch 18,13)*. **Tretina mora premenila sa na krv** *(odkaz na prvú ranu egyptskú ⌈Exodus 7,20⌉)*, **tretina morských tvorov a majú životy** *(gr. psychas; lat. animas)* **zahynula** *(odkaz na prvú ranu egyptskú ⌈Exodus 7,20⌉)* **a tretina lodí sa potopila. Zatrúbil tretí anjel. A padla z neba veľká hviezda, ktorá horela ako fakľa a padla na tretinu riek a na pramene vôd. Tá hviezda sa menuje Palina** *(gr. Papsinthos > niektoré naše preklady: Absinth; odkaz na Deuteronomium 29,17 > Náreky 3,15-19 > Jeremiáš 9,14; 23,15)*. **Tretina vôd sa premenila v palinu** *(v Starom zákone rastlina ⌈gr. ápsínthion⌉ považovaná za jedovatú, v novoveku považovaný destilát z nej ⌈absint⌉ za halucinogénny, čo však neskoršie výskumy vyvrátili)* **a mnoho ľudí zomrelo od vôd** *(odkaz na prvú ranu egyptskú ⌈Exodus 6,18⌉)*, **lebo zhorkli. Zatrúbil štvrtý anjel** *(štyri anjeli s trúbami ako paralela k Štyrom apokalyptickým jazdcom z kapitoly 6)*. **A prišla pliaga na tretinu slnca, na tretinu mesiaca a na tretinu hviezd, aby sa ich tretina zatmela a nebolo svetla v tretine dňa ani noci** *(odkaz na deviatu ranu egyptskú ⌈10,22⌉; odkaz na starozákonné proroctvá o konci sveta ⌈Exodus 7,17; Izaiáš 13,10 > Jeremiáš 4,23 > Ezechiel 32,7 > Joel 3,4; 4,15⌉ ; zrejme zmenšenie intenzity svetla o tretinu)*.

Trúbenie anjelov je v texte Zjavenia rozložené na štyri a tri zatrúbenia. Rozdeľuje ich od seba trojnásobný škrek orla (výtvarné umenie ich rozlišuje názvami: Trúbenie štyroch anjelov a Vták Beda).

Katastrofy vyvolané trúbením anjelov sú zostavené čiastočne podľa egyptských rán (krv, zatmenie, úhyn rýb, horkosť vôd, krupobitie, kobylky, tma). Židia vnímali egyptské rany ako obrazy blížiaceho sa konca sveta.

Pokiaľ ide o pohromy zo Zjavenia, súčasní interpreti ich chápu ako predpoveď skutočných prírodných katastrof. Niektorí komentátori (Bengel, ✞1752) vysvetľovali alegoricky: vojny pohanských národov, falošné náuky a herézy (krv), zánik nižších spoločenských vrstiev (ryby) i celých štátov (lode).

V pozadí obrazu horiaceho vrchu v druhom trúbení vidia niektorí (Zahn) výbuch Vezuvu z roku 79, ktorý otriasol vedomím obyvateľov celého Stredomoria a ktorý Židia chápali ako odplatu za zničenie Jeruzalemu. Podľa iných ide o inšpiráciu Jeremiášom (51,25: zničenie zeme, spálené hory), 1Henochovou (18,13: hviezdy ako ohnivé hory). Výraz „ako veľká hora“ však naznačuje, že ide o symboliku, kde hora zastupuje falošné modlárstvo (pohanské svätyne na vrchoch). Podľa iných komentátorom apokalyptikov pohľad na katastrofy v sebe zahrnuje budúcnosť aj minulosť, čoho dôkazom je striedanie slovesných tvarov v budúcom a minulom čase.

Rozsah katastrofy po rozlomení siedmej pečate, ktorá postihla tretinu zeme, vodstva a hviezd, je väčší ako v prvej sérii pohrôm (6,8) po rozlomení prvých štyroch pečatí a nástupe *Apokalyptických jazdcov*, ktorá zničila štvrtinu zeme. Je dokladom stupňujúceho sa Božieho hnevu.

(Príznaky blížiaceho sa posledného zúčtovania opisuje aj Korán: nastanú zemetrasenia, Mesiac sa rozštiepi, Slnko prestane svietiť a voda v oceánoch zovrie. Dôjde k ničivému vpádu severských národov Jádžúdž wa Mádžúdž ⌈Goga a Magoga⌉; pozri kapitola *Drak odviazaný z reťaze* 20,7-11).

Hviezda Palina je pomenovaná po horkej byline, gr. apsinthos, lat. absinthium, hebr. לענה /la'anah. V Starom zákone bola palina považovaná za jedovatú, preto jej význam

bol „prekliatie“. Bola súčasťou „horkej vody“ (vody prekliatia), ktorú pili tehotné ženy obvinené z cudzoložstva. Verilo sa, že cudzoložnica potratí, zatiaľčo nevinnej žene horká voda neublíži (Numeri 5,18/-28). Destilát z paliny, absint, obľúbený koncom 19.storočia najmä v kruhoch bohémy, mal údajne halucinogénny účinok, ale neskoršie výskumy to nepotvrdili.

Hviezda Palina je opisovaná ako meteor alebo kométa, čo bolo vždy neblahé znamenie. Horkú, vo význame jedovatú, rastlinu palinu nájdeme v Jeremiášovi (9,14; 23,15), kde ňou Boh napojí, t.j. potrestá, Izraelitov vyznávajúcich kulty rôznych pohanských baalov.

V *Starom zákone je palina symbolom ťažkého utrpenia a súdu (Deuteronomium 29,17; Náreky 3,15-19; Jeremiáš 9,14; 23,15). Prítomnosť hviezdy Paliny v Zjavení je znamením i trestom súčasne. Hoci vody neotrávi, urobí ich nepožívateľnými. Horké vody Zjavenia pripomínajú horké vody v púšti Marah z Exodu (15,23-24). Nemecký reformátor Martin Luther (✞1546) v apokalyptickej Paline hľadal geniálneho starokresťanského spisovateľa, filozofa a teológa Origena (✞245), ktorý zostavil ucelený filozoficko-teologický systém kresťanských právd a odmietanie pravdy pokladal za horší priestupok ako previnenie proti mravnosti. Bengel (✞1752) v obraze Paliny videl alexandrijského kňaza Aria (✞336), zakladateľa *arianizmu (Arius tvrdil, že Kristus predstavuje iba medzistupeň medzi Bohom a stvorenými bytosťami). Vo všeobecnosti a v súvislosti so slovami Ježiša v texte Lukáša (10,18: **„Videl som Satana padať z neba...“**) bola hviezda Palina interpretovaná ako Satan.

Vo výtvarnom umení sa jednotlivé pohromy zvyčajne objavujú naraz v jednej kompozícii, menej často samostatne. Vymenovaním živelných pohrôm sa Siedma pečať prekrýva s predošlými motívmi a nie je vždy možné ani zmysluplné ich presne zadeľovať podľa textu. Dôležitejšia ako chronológia je symbolika jednotlivých bied.

Námet sa objavuje aj pod názvom Sedem trúbiacich anjelov. Nájdeme ho veľmi často v knižnej maľbe, jednotlivo aj v rámci jednej kompozície. Námet Siedma pečať zobrazuje anjelov s trúbami, najčastejšie štyroch, ktorí privolávajú na ľudstvo nešťastia v podobe ľadovca, ohňa, záplav, kobyliek a zemetrasenia. Skaza sa deje v znamení jednej tretiny, čo rané diela symbolicky zobrazujú ako kotúč (slnko, mesiac) rozdelený na tretiny. Stredom kompozície letí orol.

Do Rozlomenia siedmej pečate patria námety *Vták Beda, Trápenie kobylkami, Rozviazanie štyroch anjelov, Silný anjel* a Dürerov siedmy grafický list, Trestajúci anjeli.

*

Trúby. V staroveku boli trúby najzvučnejšími hudobnými nástrojmi, preto sa používali ako signálne nástroje vo vojne, pri slávnostiach alebo trúbení *heroldov. Svoj význam mali nielen v oblasti svetskej, ale aj kultovej: Izraeliti trúbením ohlasovali posvätné časy, napríklad nový rok.

Prvé trúby sa zhotovovali zo zahnutých rohov dobytka, najčastejšie baraních a kravských, alebo z lastúr. Z nich sa vyvinuli kovové trúbky. V rašeliniskách západného Pobaltska, kde žili germánske kmene, sa dochovali bronzové rohy dosahujúce dĺžku až pol druhého metra. Označujú sa dánskym menom lury a tvarom pripomínajú mamutí kel. Historici ich datujú do 3.tis.pr.Kr.).

Roh. Výraz roh (hebr. qeren, gr. keras, lat. cornu) sa v Starom zákone vyskytuje dosť často. Staroveké rohy zvierat sa uplatňovali jednak ako nádobky na olej, jednak ako hudobný nástroj. Takým je aj židovský šofar.

Šofar. Izraelská rituálna trúbka šofar z neopracovaného baranieho rohu, bez nátrubku, vydáva bľačavé a kvílivé tóny a bola výhradne bohoslužobným nástrojom. Jeho zvuk bolo prvý raz počuť na hore *Sinaj. V Knihe Jozue (6) sa používa na rovnaký účel ako apokalyptické trúby Zjavenia. Podľa tradície šofar odkazuje na barana, ktorého obetoval praotec *Abrahám namiesto syna Izáka. Preto povesť vraví, že vylúdiť tóny na šofare dokážu iba veriaci *Židia, v starozákonných časoch *leviti, ktorí mali na starosti službu v Chráme. V najstarších časoch, s odkazom na príbeh Abraháma, sa šofaru pripisovala aj zmierovacia funkcia, lebo "až keď sa dlho zatrúbi na roh, smie ľud vystúpiť na horu *Sinaj" (Exodus 19,13). V staroveku sa šofar používal na ohlásenie blížiaceho sa šabatu, sviatkov a novolunia roš chodeš (Numeri 10,10), pri bohoslužbe v Chráme, povolávaní do vojny, vyhlásení jubilejného roku jobel (Levitikus 25,9-10) a pri niektorých ďalších presne určených príležitostiach. Zvuky vydávané na šofar sú tiahle a neprerušované tki'a, kvílivé švarim a krátko chvejivé tru'a. Ich kombináciou vzniká predpísaný sled zvukov seder tki'ot. Židovský filozof Moše ben Salamon (✞1204), známy ako Maimonides, sa domnieval, že zvuk šofaru pripomína hriešnikom potrebu kajať sa.

Jahve (pozri Christologický cyklus I.: *Tetragram*) prikázal Mojžišovi vyrobiť dve trúbky z tepaného striebra, pre ktoré hebrejská Biblia používa výraz hasoserá. Boli posvätným nástrojom používanám predovšetkým pri pri bohoslužobných slávnostiach. Ich prenikavý hlas, pred ktorým sa triasol všetok ľud v tábore, ohlasoval, že Jahve je pripravený milostivo pozrieť na svoj národ (Exodus 19,16). Dlhé kovové trúbky hasoserá boli aj vojenským nástrojom. O ich vzhľade Biblia nehovorí, ale rímsky historik židovského pôvodu *Josephus Flavius (✞100) poznamenáva, že boli necelý lakeť dlhé, hrubé ako grécka flauta, na jednej strane opatrené náustkom, na druhej rozšírené do tvaru zvonu. Podobné vidieť na Titovom triumfálnom oblúku v Ríme, oslavujúcom víťazstvá v židovskej vojne roku, a na židovských minciach (pozri Christologický cyklus II.: *Peniaz dane*). Ide však už o neskoršie vyhotovenie z obdobia druhého Chrámu (po návrate z *babylonského zajatia 538 pr.Kr.).

Za kráľa Šalamúna (10.st. pr.Kr.) bol zhotovených 120 trubiek, ale naďalej na ne smeli trúbiť iba kňazi (2*Paralipomena 5,12; 7,6; 13,12; 29,26). O používaní trúb pri stavaní druhého Chrámu píše aj Ezdráš (3,10) a Nehemiáš (12,35). Numeri (10,1-10) dáva presné pokyny, kedy a ako trúbiť. Povel na ďalšie ťaženie sa dával dlhým vrešťavým trúbením, možno spojeným s rykotom davu. Pri prvom zatrúbení sa dávali na pochod kmene utáborené na východnej strane stanu stretávania sa, kde boli stany Júdovcov; druhé zatrúbenie povolávalo Rúbenovcov na južnej strane, tretie Efraimovcov na čelnej strane priestranstva svätyne, štvrté (podľa *Septuaginty) povolávalo Danovcov. Práve takého dlhé a vrešťavé trúbenie povolávalo aj do boja. Trúbenie bolo zverené kňazom a tým už bolo naznačené, že ide posvätný úkon.

Trúbilo sa tiež pri rôznych bohoslužobných príležitostiach, slávnostiach a zápalných obetiach. Ich hlahol terú'a vyzýval boha Jahve, aby pamätal na svoj ľud. Izraeliti tak na seba upozorňovali Boha a trúby boli akýmsi zvukovým prostredníkom medzi Jahvem a jeho ľudom. V starozákonných *eschatologických súvislostiach sa trúbka stala tiež symbolom posledného súdu: **„Keď Pán zatrúbi na trúbu, kráčať bude v južnej víchrici"** (Zachariáš 9,14). **„Trúby zaznejú pred koncom vekov"** (Joel 2,1).

V *Novom zákone sa trúbenie porovnáva so zrozumiteľným zvestovaním Božej vôle v protiklade k zmätenému rozprávaniu rôznymi jazykmi (1Korintským 15,51; 1Tesalonickým 4,16; Matúš 24,31; Zjavenie 1,10). Trúbenie bolo symbolickým zvestovateľom zmŕtvychvstania (Zjavenie 8,6-9,13; 11,15).

V názvoch apokalyptických námetov alebo v rôznych scénach, kde vystupujú anjeli, a objavuje z nemčiny odvodený výraz pozauna. Išlo o trúbku v tvare úzkeho písmena S (až v 13.storočí bola vybavená zvláštnym zariadením, ktoré umožňovalo predĺžiť tubus a meniť výšku tónu). Namiesto názvu pozauna sa používal (v svetskej hudbe) aj výraz trombón (z tal. tromba - trúbka). Pokiaľ ide výraz trompeta (z fr. trompe - trúbka), ktorý sa tiež sporadicky objavuje v slovníku komentátorov a kunsthistorikov najmä v súvislosti s anjelským chórom, jedná sa iba o starší typ dlhšej kovovej trúbky. Veľmi často sa užíva v námetoch s anjelmi výraz poľnica. Išlo o jednoduchú zahnutú trúbku odvodenú z lesného rohu (vo výtvarnom umení poľnicou nazývajú aj rovné trúbky). Podľa výkladov cirkevného otca Augustína (✞430) odkazuje poľnica na ovládané pudy, pretože "roh čnie nad telom" a trúbka vyrobená z kovu chváli Boha v čase utrpenia.

14. VTÁK BEDA

(Zjavenie Jána 8,13)

(3.videnie. Sedmopečatná kniha. Otvorenie siedmej pečate. Trúbenie štyroch anjelov. Vták Beda)

*

Potom som *(Ján)* **uvidel a počul nejakého** *(gr. henos)* **orla** *(gr. aytoy < aetos = orol; niektoré rukopisy uvádzajú výraz aggeloy < aggelos = posol, v tomto prípade možno zlý duch, Satanov posol; orneón = vták, orol)* **letiaceho prostriedkom neba** *(gr. en mesúranémati < mesoyrania = zenit; mesoyranein = beh slnka vo výške nad poludnie)***, ktorý volal mohutným hlasom: Beda, beda, beda** *(gr. oyai, uai; lat. vae; podobne Lukáš 6,24-26)* **tým, čo bývajú na zemi, pre ostatné zvuky trúb** *(gr. toys katoikoytas = trúbenie)* **troch anjelov, ktorí ešte majú trúbiť** *(beda tým, ktorí netušia, aké utrpenia ich ešte len postihnú)***.**

Vo výtvarnom umení býva orol zobrazený s latinským nápisom "vae, vae, vae", prípadne iba vo fonetickej podobe "ve, ve, ve". Podľa kriku dostal orol i celý výjav svoje meno. V slovnom vyjadrovaní sa stal vták Beda, podobne ako apokalyptické kone z rozlomenia prvých štyroch pečatí, obrazom veľkého zúfalstva. Námet Vták Beda predstavuje šiesty grafický list Albrechta Dürera.

Typologickým náprotivkom Vtáka Beda na niektorých zobrazeniach je apokalyptický drak. Tak je tomu aj v obrazovom type *Mystický mlyn* (pozri Christologický cyklus I.). Reformačné umenie ho aktualizovalo a dávalo mu niekedy satirický (letáky: drevorez Hansa Leu ml., 1521; drevorez Tobiasa Stimmera, 1577). Drevorez Hansa Leu ml. zobrazuje Krista, nad ktorým sa nachádza postava Boha Otca. Kristus sype do násypky mlyna postavy sv.Pavla a evanjelistov. Z mlynice vychádzajú nadpisové pásky s textom Glaube/Viera, Hoffnung/Nádej, Liebe/Láska, Stärke/Sila. Múku naberá lopatkou Erazmus Rotterdamský a sype ju do vrecia. Chrbtom k nemu stojí Martin Luther, ktorý vyťahuje zo slamenice chlieb v podobe knihy a tú ponúka všetkým cirkevným hodnostárom, ktorí ju odmietajú. Nad nimi letí Apokalyptický drak a kričí: Ban, Ban (bán, miestodržiteľ, vládca). Škriekajúci drak je náprotivkom apokalyptického Vtáka Beda.

*

Citoslovce beda. Grécke citoslovce uai, oyai (lat. vae) vo význame "beda tomu" použil Ježiš v *Kázni na hore* (Lukáš 6,24-26), keď vymenováva podmienky blaženosti a večnej spásy. Vo svojom prejave nevyslovuje ani tak súd, ako skôr vyjadruje hlbokú ľútosť nad tým, v akom biednom stave sa nachádzajú v očiach Boha tí, ku ktorým hovorí. Ich nešťastie spočíva v nemalej miere v tom, že žijú v klamnej nádeji a neuvedomujú si nešťastie, ktoré ich očakáva.

V Zjavení používa Vševediaci (Boh) slovo uai, oyai ako citoslovce vo svojom žalospeve nad padlým *Babylonom (Rímskou ríšou) a ako podstatné meno pri opise troch bied, ktoré ešte len prídu s poslednými zatrúbeniami: ničivé kobylky (9,12), zemetrasenie (11,14; pozri kapitola *Zmeranie Božieho chrámu*) a ľadovec (11,9; pozri kapitola *Trúbenie siedmeho anjela*).

Jednako len slovo uai v gréčtine vôbec neexistuje. Francúzsky katolícky filozof Claude Tresmontant v knihe Hebrejský Kristus píše: Ide o prepis hebrejského slova hoj

(beda), ktoré sa v hebrejskej Biblii (*Tóra) nachádza veľmi často (Izaiáš 3,9; 6,5; 24,16; Jeremiáš 4,13; 10,19; 15,10; 13,27; 48,46...) a ktoré *Septuaginta preložila výlučne na tento účel slovom uai. Nie je to teda gréčtina, ale hebrejčina prevedená do gréckej abecedy (autor prípad slova uai používa na jednu z mnohých argumentácií o písanej hebrejskej predlohe evanjelií).

*

Orol bol starovekým symbolom neba, slnka a božskej vlády. Antickí spisovatelia orla (gr. aetos = orol aj sup; lat. aquila) označujú za kráľa vtákov. Bol poslom nešťastia a pohrôm, zlovestným vtákom, ale aj, v rímskych mýtoch sprievodcom boha Jupitera a prinášal správy o víťazstvách. Preto sa tiež stal rímskym vojenským a cisárskym symbolom a hlavným zvieraťom heraldiky. Antické knihy o zvieratách mu pripisovali schopnosť pozerať sa do slnka bez žmurknutia a lietať vo sférach neprístupných človeku.

Úlohu sprievodcu nebeských božstiev (baalov) má aj vo *fenických, *kanaánskych a *semitských mýtoch.

Orol (hebr. nešer; peres; ide o rôzne druhy; vo všeobecnosti nie je jednoduché rozlíšiť, o aký druh sa jedná) je v *Starom zákone obrazom obnovujúcej sa sily (Žalm 103; Izaiáš 40,31). Exodus (19,4) prirovnáva starostlivosť Boha o vyvolený národ k orlovi, ktorý nesie mláďatá hore na svojich krídlach k pravému cieľu. Na druhej strane orol patrí medzi nečisté zvieratá a jeho mäso Zákon zakazuje (Levitikus 11,13).

Pre svoju dravosť bol orol súčasne najstrašnejším vtákom a neblahým poslom, lebo orly i supy sa zjavovali po nešťastí. Rovnaké slová volí evanjelista Matúš (24,28) v obraze Posledného súdu: **„Kde bude mŕtvola, tam sa zhromaždia aj orly.“** V nadväznosti na tento verš býva orol vykladaný ako symbol diabla kradnúceho dušu (cirkevní otcovia, románske umenie). Medzi siedmimi smrteľnými hriechmi zastupuje pýchu.

Výraz mesoyranein, ktorý apokalyptik použil pre let orla uprostred neba, znamená, že vták letí vo výške na pravé poludnie, v zenite, letí v plnej žiare slnka, aby ho videlo a počulo najviac ľudí. Jeho krik, prvé beda sa vyplní v zatrúbení piatej poľnice (pozri kapitola *Trápenie kobylkami*; 9,3-12), druhé beda v šiestom zatrúbení (*Rozviazanie štyroch anjelov*; 9,14-20), tretie beda vo videní o nádobách (pozri kapitola *Vyliatie čiaš hnevu*; 15,1-16,21).

Úloha orla vo verši 8,13, vtáka Beda, robila interpretom isté ťažkosti. V židovskej tradícii platil za nečisté zviera a za symbol Rímskej ríše (apokryfná Apokalypsa Ezdrášova 11,1; 12,11; 14,7; *apokryf Mojžišovo nanebovzatie 10,8), preto bolo ťažké identifikovať ho so zvestovateľom Božej vôle (podľa niektorých komentátorov je Satanovým poslom). Niektorí komentátori preto hľadali paralelu k anjelovi zvestovateľovi z kapitoly 14,6: Baránok vyhlasuje súd nad nepriateľmi (pozri kapitola *Hora Sion*), letiacim uprostred neba. Vták Beda tak plní úlohu anjela zvestovateľa, akú by sme čakali predovšetkým od archanjela Gabriela.

Nakoľko je orol súčasne symbolom evanjelistu Jána, vytvára sa významový oblúk medzi tradičným orlom zvestovateľom nešťastí, orlom ako atribútom evanjelistu Jána, zvestovateľa pravdy o Kristovi, a orlím vtákom Beda, zvestovateľom apokalyptických pohrôm.

Apokalyptik si však mohol zvoliť obraz orla zvestovateľa bez ohľadu na všetky zložité špekulácie, lebo hrozivo veľký orol platí za vtáka, ktorý má zo všetkých najväčšie krídla a najvyššie a najďalej doletí.

Orol v úlohe zvestovateľa Božej vôle a Božieho hnevu sa objavuje aj v židovskom apokryfe Apokalypsa Baruchova (77,19; 87), o ktorom väčšina odborníkov súdi, že vznikol približne v rovnakom čase ako Jánovo Zjavenie. V tej istej roli vystupuje aj v *mandejskej Knihe Jánovej, datovanej do 5.-6.storočia.

V ranom kresťanstve sa stáva orol symbolom Krista a zmŕtvychvstania (k letu orla bolo prirovnávané stúpanie duše zosnulého rímskeho cisára) a v tomto zmysle býva orol zobrazený na krstiteľniciach (pozri Christologický cyklus II.: *Krst Ježiša*).

15. TRÁPENIE KOBYLKAMI/PIATE ZATRÚBENIE

(Zjavenie Jána 9,3-12)

(3.videnie. Sedmopečatná kniha. Otvorenie siedmej pečate. Trúbenie piateho anjela. Trápenie kobylkami)

*

Zatrúbil piaty anjel. A videl som *(Ján)* **hviezdu** *(Satan alebo trestajúci anjel; hviezda meniaca sa pri páde na anjela)* **padnúť** *(gr. peptókota = padajúca < piptein = padať)* ***z neba*** *(gr. ek toy oyranoy)* **na zem** *(gr. eis tén gén)* **a dostala kľúč od studničnej priepasti** *(gr. to fréar = šachta jama ⌈snáď podobná kráteru sopky alebo šachta studny⌉)* **podsvetia** *(gr. Abbysos; podsvetie ako miesto démonov; odkaz na Zachariáša 1,8; podobne 2Petra 2,4)***. Otvorila studnicu priepasti** *(gr. abyssos; totožná s priepasťou z Genezis 1,2, ktorá v starozákon. súvislostiach má hebr. meno tehom)* **a vystúpil zo studnice dym** *(gr. kapnós; výraz Božieho hnevu; podobne Genezis 19,28)***, ako dym veľkej pece** *(gr. káminos)***, i zatmelo sa** *(gr. skotóomai = zatemňujem sa< skotía = tma, temnota)* **slnce a vzduch od dymu studnice.**

Z toho dymu vyšli *(gr. eksélthon = vystúpili)* **kobylky** *(gr.pl. akrídes, aytois)* **na zem** *(odkaz na ôsmu ranu egyptskú ⌈Exodus 10,14⌉; zlí duchovia; podobne Joel 1)* **a dostali moc, akú majú zemské škorpióny** *(gr.pl. skorpioús)***. Bolo im povedané, aby neškodili** *(dosl. nezachádzali nespravodlivo)* **tráve na zemi ani nijakej zeline** *(gr. tó chliarón)* **ani nijakému stromu, ale len ľuďom, ktorí nemajú na čele Božie znamenie** *(gr. tén sfragita = pečať; cháragma = znak, pečať; odkaz na kapitolu Poznačenie Božích služobníkov)***. Dostali rozkaz, aby nezabíjali, ale aby ich trápili päť mesiacov** *(dočasnosť a neúplnosť trestu)***. Ich trápenie** *(gr. basanismós)* **bolo ako trápenie od škorpióna, keď uštipne** *(gr. paío = bodám)* **človeka** *(odkaz na Deuteronomium 8,15; Ezechiel 2,6)***. V tie dni ľudia budú hľadať smrť, ale jej nenájdu. Budú si žiadať umrieť** *(druh fyzicky-duševnej choroby vháňajúcej človeka do zúfalstva; Starý zákon dobrovolnú smrť zakazoval 2Samuelova 17,23)***, ale smrť utečie od nich** *(príčina úteku smrti nevysvetlená; podobne Jób 3,21; Jeremiáš 8,3)***. Kobylky** *(gr. aytois)* **sa podobali** *(gr. homoióma = podoba ⌈kobyliek⌉)* **koňom, pripraveným do boja** *(odkaz na Joela 2,4)***. Na hlavách mali vence zo zlata** *(odkaz na antické triumfálne insígnie)***, ich tváre boli ako** *(gr. hós)* **ľudské, vlasy mali ako ženy, zuby** *(gr.sg. ódous)* **ako levy** *(odkaz na Joela 1,6)***, panciere** *(alebo hruď; gr.sg. thórakas = pancier ⌈zo železa⌉)* **ako z ocele, zvuk ich krídiel bol ako hrmot** *(gr. bronté)* **mnohých vojnových vozov** *(gr. pollá armata; alebo „mnohých vozov a koní“ = gr. pollá armata kai tous hippous)***, rútiacich sa do boja** *(odkaz na Zachariáša 1,8; 6,2)***. Chvosty** *(gr.sg. ourá)* **a žihadlá mali ako škorpióny** *(starozákonný symbol pohromy a trestu; symbol diabla)***. Vo chvostoch mali moc škodiť** *(gr. paiséi = biť, raniť, štípať)* **ľuďom päť mesiacov** *(údaj nemá kalendárny význam; dĺžka života sarančat; päť prstov jednej ruky)***. Nad sebou mali kráľa** *(paralela k Príslovia 30,27)***, anjela priepasti** *(Satan)***, ktorý sa hebrejsky** *(gr. hebraisti)* **menuje Abaddon** *(hebr. 'abadon = „⌈miesto⌉ skazy“; starozákonné synonymum smrti a podsvetia; odkaz na Jóba 26,6)* **a grécky** *(gr. hellénisti)* **Apollyon** *(gr. Apollyon = Ničiteľ < apollymi = narúšam, kazím, usmrcujem ⌈ vo výraze súčasne bolo počuť meno gr. boha Apolóna⌉; lat. Exterminans)***. Prvé beda** *(gr. próte oyai/uai ⌈vo význame thlipsis = tieseň, úzkosť⌉; lat. vae; podobne Lukáš 6,24-26 ⌈pozri kapitola Vták Beda⌉)* **prešlo. Hľa, za ním príde ešte dvoje beda** *(gr. dúo uiai; vystupňovanie hrôz)***.**

Trápenie kobylkami je prvým z troch trestov, prvým beda ohláseným orlom vo verši 8,13, v *Rozlomení siedmej pečate*. Je to dočasné uvoľnenie pekelných mocností (preto obmedzenie päť mesiacov). Ide o varovanie, výzvu na pokánie, o upozornenie, že je posledná príležitosť, aby si človek uvedomil, čo bude znamenať stav večnej odlúčenosti od Boha. Kobylky pripomínajú ôsmu ranu egyptskú (Exodus 10,14), ktorou Boh varoval faraóna, kým neprikročil ku skutočnému trestu, zabíjaniu ľudí. Kobylky ako trest vystupujú v Joelovi (1,4; 2,25), Žalme (78,9; 105,34), 1Kráľov (8,37) a Deuteronomiu (28,38).

Kobylky (gr.pl. aytois; akrídes; sg. akrís) v Zjavení nie sú iba živelnou pohromou a Božím trestom, ale správajú sa ako satanské bytosti: vystupujú z hlbiny, z dymu, sužujú ľudí. Sila ich trápenia sa podobá na bolestivé a jedovaté pohryzenie škorpiónom (Starý zákon niekedy píše, že škorpion uštipol, inokedy hryzol). Bolesť, ktorú spôsobujú je tak veľká, že ľudia si želajú smrť (tú im však Zákon jednoznačne odopiera ⁅2Samuelova 17,23; Jób 3,11; 2,9-10⁆), alebo nemôžu zomrieť. Podľa niektorých komentátorov (Žák) ide skôr o bolesť duševnú ako fyzickú.

Niektorí starší komentátori (Bengel, ✞1752) v kobylkách videli alegóriu Novoperzskej ríše - sasánovských Peržanov (483-540), ktorí *Židov utláčali (Jazdagir III. zrušil r. 455 výnosom šabat, jeho syn Peroz údajne dával mučiť židovských náboženských vodcov). Protižidovské výklady naopak v kobylkách hľadali alegóriu herézy, kam stredoveká cirkev zaraďovala aj judaizmus (roku 499-505 Židia dokončili *Talmud a tým opätovne oživili svoju vieru, čo bolo veľkým sklamaním pre ranú cirkev, ktorá verila, že dôjde ku skorej a všeobecnej konverzii Židov na kresťanstvo). Nemecký cirkevný reformátor Marin Luther (✞1546) vzťahoval tento obraz na Turkov a pápeženstvo, rímski katolíci na sektu kalvinistov, iné výklady (české husitské prostredie) videli cisára Žigmunda Luxemburgského (✞1437), Napoleóna I. Bonaparta (✞1821) alebo Adolfa Hitlera (porovnaj kapitola *Zemská šelma*).

Biskup Samuel Š.Osuský (✞1975) pasáž vysvetľuje nasledovne: kone - rýchlosť, vence - víťazná sila, ženské vlasy - vábenie, zuby - dravosť, pažravosť, pancier - nepremožiteľnosť.

Katolícky jadrový fyzik Bernhard Philberth (✞2010) vidí v prvých štyroch zatrúbeniach úder medzikontinentálnych rakiet s jadrovými hlaviceami, v kobylkách letecké a jadrové útoky, v oddieloch jazdy (*Zatrúbenie šiestej poľnice*) útoky pancierových divízií. Preto hľadá v zlatých vencoch jazdcov priehľadné kryty lietadlových kabín s kovovým rebrovím, ľudské tváre sú hlavy pilotov, vlasy žien kondenzované pary výfukových plynov, viditeľných na oblohe, levie zuby sú prístroje v kabinách strojov, železné pancierorové hrude predstavujú pláty strojov, hluk vojnových vozov je rev ryskových motorov. Žihadla sú palubné zbrane a bomby...

Podľa súčasných mytológov opis kobyliek prezrádza orientálnu inšpiráciu: Jedno arabské porekadlo priamo hovorí, že lúčne kobylky sú zvieratá, ktoré sú na hlave podobné koňovi, na hrudi levovi, na nohách ťave, na tele hadovi a na rohoch vlasom panny. Podľa niektorých interpretov je opis kobyliek Jánovho Zjavenia ovplyvnený starovekou *sumersko-*babylonskou a *chetitskou mytológiou a astronómiou. V nich majú k sebe blízko škorpióny a *kentauri, bytosti s telom koňa a hlavou, príp. hlavou a trupom človeka. Ako kentaur s chvostom škorpióna bol zobrazovaný na hraničných kameňoch kudurru sumerský boh Pabilsag, ktorý sa v 1.tis.pr.Kr. stal astrálnym božstvom. K babylonským prameňom zrejme odkazuje škorpión ako ôsme znamenie zverokruhu. Jeho cesta na nebeskú oblohu však viedla cez grécky mýtus o mocnom poľovníkovi Oriónovi, ktorého usmrtil škorpión. Je otázne, do akej miery sa oplatí

špekulovať o súvislostiach mezopotámskej astrálnej osmičky (súhvezdie Škorpión) a biblickej osmičky - egyptskej rany (kobylky). Isté (diabolské) asociácie môže vyvolávať aj fakt, že najznámejšou hviezdou súhvezdia Škorpión je červený Antares/Anti-Mars.

Zreteľnú súvislosť s apokalyptickými škorpiónmi-démonmi majú postavy škorpiónov-strážcov vstupu do podsvetia v *akkadskom Epose o Gilgamešovi (2.tis.pr.Kr.; pozri kapitola *Bitka na nebi*), alebo fakt, že škorpióny spolu s hadmi boli odporcami perzského boha svetla Mitru, o ktorom mytológovia predpokladajú, že mohol zohrať istú úlohu v obraze boha Krista (pozri Christologický cyklus I.: *Ježiš Kristus*; *Kristus Sol invictus*).

Podľa iných vlasy kobyliek odkazujú na maloázijské mýty; v jednom z najobľúbenejších kultov, v kulte Dionýza účastníci v opojení poskakovali s rozpustenými vlasmi a brečtanovým vencom na hlave. V opitosti sa navzájom zraňovali a napádali až napokon klesali na zem ako zrazení levami. Túto interpretáciu ako aj né treba brať opatrne (Žák), lebo ide o autorovu snahu zaujať obrazom pozornosť čitateľa. Vždy sa objavuje gr. častica hós „ako (keby boli)“, čiže ide o prirovnanie.

A tak napriek zaujímavým mytologickým kombináciám hlavné črty kobyliek zo Zjavenia Jána zrejme vychádzajú z oveľa bližšieho, biblického zdroja, a to z apokalypticky ladených pasáží Joela (2,4) a Zachariáša (1,8; 6,2).

Päť mesiacov trápenia kobylkami možno odkazuje na päťmesačný životný cyklus tohto hmyzu, na päťmesačné ohrozenie prírody (od mája do jesene lúčne kobylky kedykoľvek napádali úrodu). Alebo je číslo päť symbolickým vyjadrením neúplnosti a dočasnosti. Iné interpretácie (Hadorn, ✞1929, hľadajú nejakú súvislosť so zverokruhom (cesta Slnka) a Mesiacom (cesta Mesiaca), kedy sa na oblohe objavuje súhvezdie Škorpióna.

Padajúca hviezda vystupuje ako Boží posol, čo však neznamená, že musí ísť iba o anjela. Podľa niektorých mal apokalyptik na mysli anjelskú bytosť (prichádza z neba, dostáva kľúč) podobnú padajúcej hviezde alebo hviezdu, ktorá sa po dopade premenila na anjela. Podľa iných, nie veľmi presvedčivých argumentov, mal Ján na mysli démonickú bytosť, zlého anjela, lebo grécky výraz piptein znamená padať, zatiaľ čo dobrí anjeli z neba zostupujú. Navyše bolo treba brať do úvahy aj Lucifera, ktorého stredovek vnímal ako padlého anjela (pozri kapitola *Peklo*). Aj keď zo Zjavenia (12,8-9) vyplýva, že satan sa môže pohybovať v nebeskej sfére (pozri kapitola *Bitka na nebi*), jeho ríša sa nachádza v podsvetí. Hviezda otvára bránu podsvetia Abyssos a z šachty vystupuje hustý pekelný dym, ktorý zatemňuje vzduch zeme aj slnko, čiže Božie milosrdenstvo a dobrotu.

Studničná priepasť. Prívlastok “studničná“ podľa niektorých komentátorov zrejme prezrádza, že v prvých izraelských predstavách bolo podsvetie vodnou hlbočinou meculá, podzemným oceánom, v ktorom panoval *Leviatan, starší výraz Livjátan (prepis hebr. slova odvodeného od tvaru lawa = do záhybov stočený, ktorý je prevzatý z babylonského slovného základu). V Biblii bol tvorom pravekého chaosu a starí Izraeliti a neskoršie generácie si podsvetného Leviatana zrejme predstavovali ako vodného plaza > Jób 3,8; 41,1-34; Žalm 104,26). Podsvetná studničná priepasť Zjavenia odkazuje na hlbinu meculá zo Zachariáša (1,8), do ktorej bol na čas aj Jonáš (2,4) a do ktorej Boh zvrhne hriešnikov (Micheáš 7,19), alebo (podľa iných: Žák) k pažeráku obludy Tiamat (pozri kapitola *Peklo* - Drak).

Priepasť z Jánovho Zjavenia však nemá onen starožidovský vodný charakter, ale vyvoláva predstavu hlbokej šachty, tunelu do podsvetia, podobný snáď kráteru sopky. Oddeľuje zem od hlbín plných ohňa. Podľa rabínskych predstáv šachta (pažerák podsvetia) ústila pod oltárom *Sijónu a zatiaľ bola zatvorená a zapečatená, ale keď nastane doba zúčtovania, Boh dovolí, aby anjel piatej poľnice či anjel padlej hviezdy cestu odomkol. Potom sa stretne podsvetie so zemou a spôsobí všetkému živému (nie rastlinstvu ale ľuďom) veľké utrpenie. Niektorí interpreti v obraze tmavého dymu hľadali erupciu Vezuvu v roku 79.

Podľa teologického výkladu (Žák) otvorenie priepasti v Jánovom Zjavení znamená uvoľnenie spútaného zla, ktoré je podobné tomu, čo si ľudia spôsobujú navzájom. Tým dáva Boh hriešnemu ľudstvu (poznačených Božou pečaťou sa hrôzy nedotknú) priestor, aby ukázalo, aké je. Boh ani Baránok (Kristus) nemá záľubu v smrti hriešnikou, ale chcú, aby sa obrátili a boli živí (dosiahli večného života, spasenia). Hriešnici už však nie sú schopní oslobodiť sa od démonických síl, čo dokazuje modlárstvo (uctievanie roznych modiel vyrobených ľudskými rukami) a dokonca aj zneužitie evanjelia (v jeho mene sa hriešnici dopúšťajú smilstva - herézy, vrážd a kúziel).

Abaddon. Tzv. „anjel priepasti“ a „kráľ kobyliek“ Abaddon (z hebr. ’Avaddón; gr. Apollyón; prekladané aj ako Ničiteľ, Záhubca; latinská *Vulgáta dodáva Vykynožiteľ = Exterminans) odkazuje (Gábriš) na starú izraelskú predstavu podsvetia - šeólu. Hebrejské slovo Abaddon/Abyssos/’Avaddón je odvodené z aramejského koreňa slova s významom zmiznúť (alebo z hebr. koreňa ’-b-d = hynúť).

Pôvodne Abaddon bolo miestne meno a znamenalo zemská priepasť, miesto skazy (Genezis 1,2; 7,11), neskoršie ríša mŕtvych (Žalm 70,21; 88,12; Jób 26,6; Príslovia 15,11; Rímskym 10,7), najmä ríša démonických síl, ríša skazy, ktorá trestá v Božom mene, t.j. je v jeho područí. Podľa mytológov je pravdepodobné, že ríša Abaddon bola pomenovaná po jednom z mezopotámskych podzemných bohov.

V rabínskej literatúre Abaddon vystupuje ako jedna zo štyroch častí pekla a podľa rabínskej tradície priepasť Abyssu vyúsťuje pod oltárom na *Sijóne. Bola týmto oltárom zatvorená a zapečatená (pozri kapitola *Peklo* - obluda Tiamat).

Vládcu kobyliek Abaddona z Jánovho Zjavenia niektorí bádatelia stotožňujú s anjelom Urielom. V Biblii sa Uriel síce nevyskytuje (pozri kapitola *Anjeli pri Poslednom súde*), ale v apokryfnej 1*Henochovej (20,2) datovanej do 2.st.pr.Kr. bdie nad podsvetím a v Druhej knihe Sibyliných veštieb (2.st.pr.Kr.) otvára podsvetie pri *Poslednom súde* (pozri Christologický cyklus III.: *Zbožné ženy pri hrobe*).

Apollyon. Meno Apollyon (gr. ničiteľ) zrejme upomína na boha Apolóna, ktorého meno sa odvodzovalo od gréckeho apollyein = ničiť, hubiť, ale aj (pasívny význam) hynúť. Teraz nie je dôležitá (Gábriš) Apolónova hlavná funkcia (v gréckej mytológii účinkuje ako boh svetla a života), ale jeho menej známa úloha: Gréci ho vzývali na pomoc proti kobylkám. Ak je tento predpoklad správny, apokalyptik Ján v tejto pasáži bojoval proti stále živému kultu Apolóna tým, že ho degradoval na anjela podsvetia, podružného démona (druhého po Abaddonovi), ktorý v žiadnom prípade nemôže byť hoden úcty (Gábriš). Podľa Žáka tu navyše zohral svoju úlohu fakt, že cisár Octavianus (pozri kapitola *Zemská šelma*) vyhlásil Apolóna za hlavného boha rímskeho cisárstva. Podľa iných (Žák) Apollyona nemožno stotožňovať so Satanom a rozhodne má veľa rysov mesiášskych (pre jeho vzťah ku gréckemu Apolónovi, ktorý bol aj ochrancom proti nebezpečenstvu kobyliek). Niektorí katolícki interpreti v postave Apollyona - v Jánovom texte toho druhého a menej významného démona - hľadali historické postavy, napríklad náboženského reformátora Martina Luthera. Iní na základe

podoby mien v ňom videli Napoleona Bonaparta, neurodzeného medzi európskou šľachtou. Obe mená, Abaddon i Apollyon, sa často používali v ľudových zaklínadlách. Podľa komentátorov apokalyptik Ján súčasne nepriamo bojoval proti kultu Apolóna.

Námet Trápenie kobylkami je takmer výhradne záležitosťou knižnej maľby produkovanej kláštornými skriptóriami. Maliarske školy, ktoré patrili do rôznych, aj národných okruhov (pozri kapitola *Apokalypsa*), určovali štýl ilustrácií, ktorý siaha od jednoduchých lineárnych kresieb s expresívnou farebnosťou, ale zložitou symbolikou (ilustrácie rukopisov Beata z Liébany, ✞798) po kompozície veľkolepo poňatých monštier (Apokalypsa sv.Severa, 11.st.). Niekedy kobylky majú priamo podobu škorpiónov (škorpión v stredoveku symbolizoval satana, nebezpečenstvo herézy, smrť). Ich jedovaté žihadlá sú premenené na telá hadov s hryzúcimi papuľami. Bytosť otvárajúca studničnú priepasť má podobu anjela s krídlami a kľúčom.

K téme Božieho trestu v podobe trápenia kobylkami sa hlási aj motív „Božieho biča" v Ikonografii Cesara Ripu (1560-1625). Spis vyšiel v Ríme roku 1953, pôvodne bez ilustrácií, neskoršie s drevorezmi, a silne ovplyvnil *barokové umenie. Boží bič zobrazuje muža v červenom habitu s bičom v pravej a bleskom v ľavej ruke, ktorý stojí medzi kobylkami. Bičom ľudí karhá, aby ich napravil podľa hesla „Quos amo, arguo et castigo" (Koho milujem, toho desím a trestám"). Bleskom trestá tých, ktorí tvrdohlavo zostávajú v hriechu v presvedčení, že na konci života si ľahlo u Boha vyprosia odpustenie. Kŕdeľ kobyliek predstavuje pohromy, ktorými z času na čas Boh trestá ľudí. V latinskom písomníctve bol k Božiemu biču prirovnávaný hunský vodca Atila, ktorý napádal rímske provincie Thrákiu, Illýriu a Galiu.

*

Hmyz hral vo viere národov často veľmi dôležitú úlohu; existovali dokonca náboženstvá s vlastnými hmyzími božstvami, napríklad egyptský Cheprer v tvare *skaraba, mayský Ah-Munzen-Cab v podobe včely, slovanské mýty poznali démonické nočné mory, v Biblii (Matúš 12,24-27) najvyšší démon - Belzebub (*fenický Baal-zebúb - Pán vznešenosti sa v posmešnom židovskom výklade premenil na Pána múch; ide o rovnaké znevážení, aké použil apokalyptik Ján v prípade Apolóna/Apollyona). V perzskej mytológii preniklo na svet zlo (stelesnené Ahrimanom) v podobe muchy a ohrozovalo dobro a svetlo, boha Mitru. V gréckej mytológii sa duše mŕtvych menili na motýle a v starofínskej mytológii na muchy. Všeobecnými symbolmi nebezpečenstva, zákernosti a démonických síl sa stali rôzne druhy hmyzu, kobylky, škorpióny, chrobáky, pavúky.

Biblia vníma **kobylky** jednoznačne záporne. Sú obrazom neverného Izraela, jednou z podôb Božieho trestu a stelesnením živelnej pohromy. Stará ľudová viera v nich videla predzvesť moru a vojny, cirkevní otcovia v ich množstve a rýchlom rozmnožovaní hľadali obraz rôznych protivníkov pravej cirkvi. V Dantovom predpeklí (Peklo III) sú duše trápené hmyzom, symbolom malých každodenných špatností. Na obraze Hieronyma Boscha "Fúra sena" (1500-1502) sú *padnutí anjeli zobrazení ako okrídlení, na hmyz sa ponášajúci démoni.

Stredovek kobylky čiastočne morálne prehodnotil. Stali sa stelesnením poriadku a vedomej kázne, ktorá nepotrebuje vodcu, symbolom svätých mužov klesajúcich neustále ku skazenej zemi, strhávaných prírodnými silami, ale vytrvalo sa pokúšajúcimi o vzlet k nebu, o dosiahnutie duchovného cieľa svojho života. Kobylka ako potrava pustovníka sa stala symbolom askézy. Ďalšie kladné hodnotenie priniesla renesancia. Pre schopnosť lúčnych kobyliek zbavovať sa starej schránky z nich stal jeden zo symbolov zmŕtvychvstania. Cirkevný otec a neskorší pápež Gregor Veľký (✞604)

v spise Moralia in Job sa odvoláva na Jóba (39,20) a predstavuje kobylky ako symbol obrátených pohanov bojujúcich v spojení s Kristom proti Satanovi, ba dokonca ako symbol vzkriesenia samotného Krista. Kobylky sa preto stávajú súčasťou Kristovej typológie: Na hlavici stĺpu z 13.storočia vo francúzskom Vezelay zápasí kobylka (predobraz Krista) s *baziliškom, stelesnením Antikrista.

Na mariánskom obraze talianskeho maliara Giovanniho Baronzoniho z Rimini (14.st.) dvíha Jezuliatko v ľavej rúčke kobylku - symbol cesty ku vzkrieseniu duše. Rovnaký význam má lúčna kobylka na Dürerovej farebnej skice Madona so zvieratami a na obraze Madona s kobylkou.

Kobylky sú najdôležitejším hmyzom, o ktorom sa Biblia zmieňuje. Spomína ich 56 ráz, pričom na to používa deväť rôznych hebrejských slov (hagab, sol'am, 'arbe, hargol, gazam, jeleq, hasil, selasal, gob) a grécky výraz akrís. Vedci sa ešte nezhodli na tom, prečo hebrejská Biblia používa toľko rôznych pomenovaní tohto hmyzu. Niektorí sa domnievajú, že išlo o navzájom odlišné druhy kobyliek, hoci tejto teórii odporuje fakt, že mohlo ísť iba o tri druhy skutočných kobyliek: sťahovavé, púštne a marocké. Iní vedci sa domnievajú, že jednotlivé výrazy mohli odrážať rôzne fázy sfarbenia alebo štádiá hmyzu. Ďalší uvažujú, že výrazy boli iba popisnými priezviskami, ktoré sa vzťahovali k určitej vlastnosti hmyzu. Písmo kobylky farbisto opisuje a Levitikus (11,21-22) presne vymedzuje, ktoré druhy bolo možné jesť: druhy kobylky sťahovavej, lysej, poľnej a lúčnej (iné preklady verša 11,22: druhy kobylky sťahovavej: pažravé, senné a saranče). Podľa biológov z hebrejského textu vyplýva, že v podstate išlo o kobylky lúčne či saranče. Zaujímavosťou je, že Levitikus opakovane zdôrazňuje štyri nohy hmyzu.

Levitikus (11) je tiež jediným písomným dôkazom, že Izraeliti kobylky jedli podobne ako iní obyvatelia Stredomoria a Mezopotámie (asýrsky reliéf v Sancheríbovom paláci v Ninive zo 7.st.pr.Kr. zobrazuje služobníkov, ktorí nesú okrem vetvičiek s granátovými jablkami aj palice so sušenými kobylkami). V staroveku kobylky sušili, rozomleli na múku a potom konzumovali v rôznych úpravách.

Kobylky patria medzi živočíchy žijúce v spoločenstvách, ale dnes už jestvujú dôkazy o tom, že v určitých fázach žijú osamotene a ich zhromažďovanie je pravdepodobne fyziologickou reakciou na zmenené podmienky. Sťahovanie hmyzu nemá pevný poriadok a kŕdle bývajú z veľkej časti unášané vetrom, a to aj cez veľké vzdialenosti, ako tomu zrejme bolo v Exodu (10,13), keď ich východný vietor priniesol do egyptskej krajiny. Predstavu o tejto pohrome poskytli vedci, ktorí roku 1885 zistili, že kŕdeľ púštnych kobyliek letiacich cez Červené more pokryl územie o rozlohe 5 000 km^2.

ROZVIAZANIE ŠTYROCH ANJELOV/ŠIESTE ZATRÚBENIE

(Zjavenie Jána 9,14-20)

(3.videnie. Sedmopečatná kniha. Otvorenie siedmej pečate. Trúbenie šiesteho anjela. Oheň zničí tretinu nekajúcnikov)

*

Zatrúbil šiesty anjel a od štyroch rohov *(gr.sg. kéras = rohovitá tkaná ozdoba na oltári jeruzalemského chrámu)* **zlatého oltára** *(gr. thysaiastétion; odkaz na Rozlomenie siedmej pečate ⌈vypočutie modlitieb mučeníkov⌉)* **pred Bohom počul som** *(Ján)* **hlas** *(alebo zvuk; neznámy hlas; hlas Boha alebo Krista)***, ktorý hovoril šiestemu anjelovi, majúcemu trúbu: Rozviaž štyroch anjelov** *(určitý člen pred slovom anjeli naznačuje, že ide o bytosti všeobecne známe, hoci nie sú bližšie opísaní ⌈ako dlho a prečo boli spútaní, ani spôsob ich uvoľnenia⌉)***, spútaných pri veľkej rieke Eufrat** *(bežný biblický zvrat ⌈Genezis 15,18⌉; podobne Ezechiel 38; paralela ku kapitole Štyria anjeli chránia strom života: 7,1-3; paralela k apokryfu 1Henochova 56; východné hranice Rímskej ríše, za ktorými sídlili obávaní Parthovia, nepriatelia Rímskej ríše, známi svojim jazdeckým vojskom; obecne východný smer príchodu trestajúcich anjelov; narážka na hranice Rímskej ríše)***. A boli rozviazaní tí štyria anjeli** *(gr. tésseris engeloi; démoni, zlí duchovia)***, pripravení** *(gr. hoi hétoismamenoi = sú pripravení) Boh sám určuje čas)***, aby pobili tretinu** *(gr. trítos)* **ľudí** *(gr. anthrópoi; ľudia bez Božej pečate ⌈pozri kapitola Poznačenie Božích služobníkov⌉; časové vymedzenie zabíjania neurčené, Bengel ⌈†1752⌉ uvádza presné číslo 207 rokov: od 634-840)***. Počet ich jazdy** *(gr. strateúmata tú hippikú = jazdecké oddiely < to híppikós = jazdecké vojsko)* **bol dve myriady myriád** *(gr. dúo myrias myriadón; alebo dvadsaťtisíckrát desaťtisíc = 200 mil.; nepredstaviteľná sila zlých duchov; podobne Daniel 7,10 > Zjavenie 5,11)***; počul som ich počet. Kone a jazdcov na nich som videl vo videní takto: mali ohnivé** *(gr. pýrinos)* **hyacintové** *(gr.hyakínthyinos)* **a žltosírové** *(gr. theiódes = sírový ⌈porovnaj chloros – žltastú, t.j. mŕtvolnú farbu v kapitole Štyria apokalyptickí jazdci⌉)* **panciere** *(gr.sg. thórakas = pancier ⌈zo železa⌉)***, hlavy koní boli ako hlavy levov a z ich tlám vychádzal oheň** *(gr. pyr)***, dym** *(gr. kapnós)* **a síra** *(gr. theíon; dymiaca síra = pekelný pôvod bytostí podobne kapitola Hora Sion: 14,10)***. Od týchto troch rán zahynula tretina ľudí; od ohňa, dymu a síry, čo vychádzali z ich tlám** *(podobne Genezis 19,24-28 > Jób 41,11-13)***. Sila koní totiž bola v ich tlamách a chvostoch, lebo ich chvosty boli podobné** *(gr. homoioi = podoba)* **hadom, mali hlavy a nimi škodili. A ostatní ľudia, ktorých tieto pliagy nevyhubili, nekajali sa zo skutkov svojich rúk a neprestali sa klaňať démonom ani zlatým** *(gr.sg. chrysous)***, strieborným** *(gr.sg argyrous)* **a medeným** *(gr.sg. chalkíon)***, kamenným** *(gr.sg. líthios)* **a dreveným** *(gr. ksýlinon)* **modlám** *(gr.sg. eídólon; hriech modloslužobníctva;)***, ktoré nemôžu ani vidieť, ani počuť, ani chodiť** *(smiešne obrazy falošných a bezmocných bohov; výtvory ľudských rúk aj fantázie, ktorá sa vymkla ľuďom spod kontroly a bráni náprave)***. A nerobili pokánie ani za svoje vraždy** *(gr.pl. fónos = krvavé činny)***, ani za svoje čary** *(gr. farmakeia = kúzelníctvo alebo miešanie jedov < farmakon = dosl. drogy; mágia - častý prejav ľudovej zbožnosti východného Stredomoria)***, ani za svoje smilstvo** *(gr. porneía = smilstvo ⌈aj vo význame modloslužobníctvo⌉)***, ani za svoje krádeže** *(hlavné mravné prehrešky z Exodu 20,13 > Matúš 5,21-27; kritika smeruje k symbolickým dvom tretinám, ktoré nepostihli pliagy piatej poľnice)***.**

Vo výtvarnom umení námet zobrazuje jazdcov, anjelov smrti, nazývaných tiež anjeli od Eufratu, ako ich pozoruje Boh z neba alebo trónu (Dürer). Anjeli zabíjajú s vytasenými mečmi pápeža, cisára aj plebejcov. Rozlíšiť anjelské postavy tohto námetu

od štyroch *Apokalyptických jazdcov* a *Štyroch anjelov chrániacich strom života* je možné iba podľa vzhľadu koní, lebo spoločným motívom je zabíjanie tých istých postáv. K námetu Rozviazania štyroch anjelov patrí Dürerov siedmy grafický list Trestajúci anjeli, v ktorom popri štyroch zemských vetroch v podobe fúkajúcich hláv v rohoch oltára a trúbiacom anjelovi sú zobrazení jazdci na koňoch s levími hlavami.

*

Jazdci zo 6.trúbenia sú zvláštnymi démonickými bytosťami, podobne ako kobylky z predošlého výjavu. Pripomínajú zhubných anjelov zadržiavajúcich zemské vetry (pozri kapitola *Štyria anjeli chránia strom života*: 7,1-3), ale líšia sa od nich podstatným rysom: tentoraz ide o démonické sily, ktoré Boh využíva ako nástroj svojho hnevu. Prichádzajú ako druhé beda (prvým boli kobylky) ohlásené orlom vo verši 8,13 (pozri kapitola *Trápenie kobylkami/Šieste zatrúbenie*. Tentoraz nestoja v rohoch zeme (neprichádzajú zo všetkých strán) ako anjelskí ničitelia, ale blížia sa z Východu, od Eufratu, kde boli hranice Rímskej ríše.

Podoba jazdcov a koní má v sebe prvky babylonských, perzských a antických monštier (asýrsky lamassu - zmes býčieho alebo levieho tela s fúzatou hlavou; grécka Chiméra - zmes leva, kozy, draka a s hada), ale zároveň čerpá z biblickej a židovskej apokalyptickej literatúry (Zachariáš 9,13-14; 1Henochova 56,5-6; Jób 41,11-13; obluda *Leviatan chrliaca oheň a síru; pozri kapitola *Peklo*). Jazdci bojujú dychom svojich úst a ich kone majú ničivú moc v chvostoch, čím sa podobajú na drakov; sú ničiví od ohnivých tlám po hadie chvosty. Ich pekelná sila a účinok je v znamení trojky: oheň, dym, síra; za obeť im padne tretina ľudí.

Eufrat. (Z gr. eu frátes = sladká voda [oproti vode slanej, morskej]). Zmienka o Eufratu, odkiaľ skazonosní jazdci prichádzajú, sa všeobecne chápe ako narážka na *Partov, ktorí na Východe susedili s Rímskou ríšou. Ich päťstoročné dejiny (250 pr.Kr. -224 po Kr.) boli v znamení neustálych vojen, najprv s helenistickými *Seleukovcami a neskoršie s Rimanmi. Židia nového letopočtu dúfali, že Partovia zničia nenávidenú Rímsku ríšu, a zdá sa, že apokalyptik Ján na túto nádej reagoval. Pre Partov hovorí aj pasáž (4) z apokryfnej Ezdrášovej apokalypsy, ktorá vznikla v rovnakom čase ako Jánovo Zjavenie. Verše sú veľmi podobné Jánovým: **„Bolo počuť hlas: majú byť uvoľnení štyria králi, ktorí sú spútaní na veľkej rieke Eufrat, a tí zničia tretinu ľudí“.**

Odporcovia hypotézy, že ide o Partov, argumentujú bielou farbou partských zástav, ktorá nesúhlasí s fialovožltou farbou pancierov jazdcov Zjavenia. Ďalší pripomínajú, že Eufrat (16,12) a Babylon (16,19; 17,5; 18,10; 18,21) symbolizujú v Zjavení Rím a pohanstvo (Rímska ríša Jánovej doby na východe siahala k rieke Eufrat).

Nemecký teológ a komentátor Jánovho Zjavenia Johann Albrecht Bengel (✞1752) mieril do budúcnosti a v jazdcoch hľadal stredovekých Saracénov (väčšinu života strávili na koňoch, niektorí kalifovia si dávali prímerie levy). Veľkosť skazy jazdeckých oddielov Zjavenia prirovnáva Bengel ku skutkom kalifa Omara (Umar ibn al Chatťáb, ✞644, za desať a pol roka svojej vlády dobyl 36 tisíc kresťanských a pohanských miest v Sýrii, Perzii a Egypte).

Dve myriady myriád (gr. dúo myrias myriadón) vojakov démonického vojska v službách Božieho hnevu sa rovnajú 200 miliónom (t.j. 20 000 x 10 000). Tradičné číslo myriada (Daniel 7,10) vyjadruje nekonečne veľké množstvo. Ide o hodnotu skôr symbolickú ako matematickú gréckej číslovky myriada.

Pre starých Grékov znamenalo 10 000 nepredstaviteľne vysoké číslo a jeho mocnina bola používaná na vyjadrenie nekonečna (podobne Genezis 13,16; 15,5; Deuteronomium 33,2; 33,17; Židom 12,22; Júdov 14). Ako synonymum nekonečna a nespočetného množstva je myriada používaná dodnes napr. v literatúre (myriady hviezd trblietajúcich sa na oblohe). Dvojnásobok myriady - 20 000 - bol posledným číslom, pre ktorý mali starozákonní *Izraeliti vlastný výraz (pre porovnanie: starí Egypťania mali vlastný hieroglyf ešte pre číslo 5 miliónov). Počet trestajúcich síl svedčí o veľkosti Božieho hnevu; je dokonca dvakrát väčšie ako *chór anjelov ospevujúcich Baránka (pozri kapitola *Klaňanie apokalyptickému baránkovi*).

Vysoké čísla spôsobujú bádateľom značné ťažkosti. Sem patria i zdanlivo (podozrivo) presné údaje (1656, 2262, 1307, 969, 720 atď.), ktoré sa objavujú najmä v grécky písanej Biblii, *Septuaginte, v súvislosti s obdobím po stvorení sveta, vekom patriarchov, počtom bojovníkov a zabitých nepriateľov po odchode z Egypta. Rovnako je tomu v Novom zákone (144 000, 1260, 666; pozri kapitoly *Mučeníci volajú po odplate, Zmeranie Božieho chrámu, Šelma zemská a morská*). Vznikla celá škála rôznych výkladov týchto čísiel. Bádatelia tvrdia, že Židia používali desaťtisícové číslice iba na označenie neurčito veľkého počtu (Kazateľ 6,3; Numeri 3,43; Deuteronomium 32,30; Levitikus 26,8; *Sudcov 5,8 atď.). Zmysel týchto veličín bol podmienený ich kombináciou s magickým číslom 1000 (hebr. ’elep). Podľa niektorých názorov konečné “veľké číslo“ mohlo byť tiež výsledkom opisovania textov, dodatočného výkladu a prepočítavania.

16. SILNÝ ANJEL

(Zjavenie Jána 10,1-11)

(3.videnie. Sedmopečatná kniha. Otvorenie siedmej pečate. Trúbenie šiesteho anjela. Anjel s otvorenou knihou)

*

Videl som *(Ján)* **iného mocného** *(gr. ischyros; hebr. gibbór = bohatier [pozri Deuteronomium 10,17; Žalm 24,8; Jeremiáš 32,18])* **anjela** *(podľa K.Gábriša možno archanjel Gabriel; podľa J.Wellhausena [†1918] možno Kristus alebo Boh)* **zostupovať** *(gr. katabainonta; dosl. schádzať)* **z neba** *(gr. ek toy oyranoy; podobne Zjavenie 1,7: Pozdrav)*; **bol zahalený oblakom** *(gr. néfos = oblak, mračno ako Božský atribút a Boží jazdecký voz; oblečený do oblakov)*, **na hlave dúha** *(gr. íris = farebná *svätožiara, aureola = symbol Božieho milosrdenstva [pozri Christologický cyklus I.]; podobne Zjavenie 4,3: Videnie štyroch bytostí/Apokalyptické zvieratá; podľa iných komentátorov [Kübbel, Osuský] oblak a dúha symbolizujú anjela posledného súdu [pozri Christologický cyklus I.: Kristus sudca; kapitola Posledný súd])*, **tvár ako slnce** *(anjel ako zdroj svetla; odkaz na Syna človeka/Krista v Zjavení 1,16: Videnie siedmich svietnikov)*, **nohy ohnivé stĺpy** *(starozákonný obraz Božej moci a majestátu; podobne Zjavenie 1,15: Videnie siedmich svietnikov)* **a v jeho ruke otvorená kniha** *(gr. biblaridion = dosl. malá knižka; paralela ku kapitole 5,7: Apokalyptický baránok - Kniha života)*. **Pravou nohou postavil sa na more, ľavou na zem** *(zvesť sa týka celého sveta)* **a volal mohutným hlasom, ako** *(gr. hósper = práve ako)* **keď lev reve** *(gr. mykasthai = pôvodne hlas býka, ručanie; mykáomai = revem, vrieskam; symbol Božieho hlasu; podobne Ozeáš 11,10 > Amos 3,8 > Joel 4,16)*. **Hneď ako zavolal, zaznelo sedem hromov** *(gr.pl. heptá brontaí [nie sedemnásobné zahrmenie, ale pomenovanie hlasu, pričom sedmička vystupuje ako číslo úplnosti]; hrom ako Boží hlas [Gábriš: doznievanie predstavy Boha ako hromovládneho božstva]; tajomné posolstvo Boha; podobne Žalm 29)*, **chcel som to napísať, ale počul som hlas z neba: Zapečať, čo hovorilo sedem hromov** *(Boh)*, **a nepíš to** *(istá časť zjavenia, zrejme tá, čo sa netýka spásy, zostane Božím tajomstvom; tajné vedomosti nemajú byť uchované pre budúcnosť; táto časť zjavenia nesúvisí s Jánovou úlohou, ale možno sa týka tajomstva Božieho majestátu; príležitosť na pokánie sa pominula; podobne Daniel 12,4 > Apokalypsa Ezdrášova 14,18-48)*. **Anjel však, ktorého som videl stáť na mori a na zemi, zdvihol pravú ruku k nebu a prisahal** *(odkaz na Daniela 12,4-9; podobne Genezis 14,22; Exodus 6,8; Ezechiel 20,15-28)* **pri Živom** *(gr. ho dzón)* **na veky vekov** *(palaios ton hemeron; palaios = pôvodný, nie znovunarodený; hemeron = každodenný, večný < hemera = deň; odkaz na Daniela 7,13; 7,22; starozákonný Boží prívlastok; najvyšší druh prísahy; odkaz na Daniela 12,7; podobne Zjavenie 4,9: Sedmopečatná kniha/Dvadsaťštyri starcov)* **a stvoril nebo a čo je v ňom, zem a čo je na nej, i more a čo je v ňom** *(lat. *Vulgata „more a čo je v ňom“ vynecháva)*: **Už viac nebude čas** *(gr. chronos oyketi estai; nebude čas skúšok - čas ukrývania Božích zámerov s ľudstvom po porážke Satana)*! **Ale v dňoch hlasu siedmeho anjela, keď zatrúbi** *(gr. mellé salpizén)* **a dokoná sa** *(gr. kai etelesthé)* **tajomstvo Božie** *(gr. mystérion toy theoy)*, **ako radostne** *(gr. chará)* **zvestoval svojim služobníkom, prorokom** *(kresťanskí proroci; podobne 11,18: Trúbenie siedmeho anjela; 16,6: Sedem pliag; 18,20-24: Silný anjel o páde Babylonu; plán Božej spásy je istý)*. **Ale hlas** *(hlas Krista alebo Boha; neznámy hlas)*, **ktorý som počul z neba, ktorý opäť prehovoril** *(gr. laloysan)* **ku**

mne a povedal *(gr. legoysan)*: **Choď a vezmi** *(gr. hypage lege; zrejme hebraizmus, *transliterácia hebr. lék kach [Genezis 27,13; Ozeáš 1,2])* **otvorenú knihu z ruky** *(gr. en cheiri)* **anjela, ktorý stojí na mori i na zemi. Nato odišiel som k anjelovi a povedal som: Daj mi tú knihu! Odpovedal mi: Vezmi a zjedz ju** *(podobne Ezechiel 2,8; 3,1-3; Jeremiáš 15,15-16)*, **v bruchu** *(gr. stómachos = brucho, žalúdok)* **ti zhorkne** *(gr. pikrós = horký; trpký údel zvestovateľa Božích posolstiev; zvestovanie spôsobí Jánovi utrpenie a prenasledovanie)*, **ale v ústach bude ti sladká** *(gr. glykús)* **ako med** *(gr. méli; Ján už vie, že víťazstvo Boha je isté; kniha obsahuje radostné i bolestné skutočnosti; sladkosť a horkosť súvisí s obsahom knihy; podobne Ezechiel 2,8; 3,1-3)*. **Ešte mi povedali: Musíš ďalej** *(gr. palin)* **prorokovať** *(gr. euéngelisen = oznamovať, hlásať)* **ľuďom, národom, aj jazykom aj mnohým kráľom** *(poverenie šíriť prorocké posolstvo do celého sveta)*.

Zobrazovanie anjelských zjavení vždy predstavovalo pre umelca značný problém. Ešte ťažšie to bolo v prípade Silného anjela z Jánovho Zjavenia. Tu umelec nemohol nevystačil s tradičnými atribútmi, krídlami a svätožiarou. Text plný mystiky, symboliky a zvláštnych svetelných efektov si žiadal rovnocenné umelecké vyjadrenie, ku ktorému výtvarné myslenie dospelo až o niekoľko storočí neskoršie v romantizme a symbolizme, napríklad v tvorbe anglického grafika a ilustrátora Williama Blakea (✝1827).

Silný anjel je názov ôsmeho grafického listu Dürerovej Apokalypsy. Zobrazuje kľačiaceho Sv.Jána a anjela, ktorý mu podáva knihu (zvyčajne *kódex). Umelec realisticky zobrazil akt *bibliofágie: Ján otvára ústa a hryzie jeden roh veľkej knihy, nie malej knižky. Dürer sa však usiloval o doslovné prevedenie textu do obrazovej plochy, ako to žiadala dobová zbožnosť, bibliolatria so svojím doslovným chápaním biblických výrokov, príkazy cirkvi a napokon i vlastný text Zjavenia (22,18-19), ktorý prikazoval nič nemeniť, nič neubrať ani nepridať. Dürerov pokus napokon vyznel trochu groteskne.

*

Silný anjel podľa názoru väčšiny biblistov nepatrí do okruhu siedmich anjelov s trúbami. Prvýkrát sa objavuje sa už v scéne s *Apokalyptickým baránkom* (5,2), kde sa pýta, kto je hoden otvoriť sedmopečatnú knihu. Podľa niektorých bádateľov „Silný anjel“ alebo tiež „anjel s knihou“ z kapitoly 10 je totožný s archanjelom Gabrielom (hebr. Božia sila). Upozorňujú, že Gabriel v mandejskom (*gnostickom) podaní má takmer všetky rysy „silného anjela“ z Jánovho Zjavenia. Gabriel má významné miesto v apokalyptike (Daniel 8,16; 9,21), účastní sa *Posledného súdu* (1Henochova 90,1; Sibyline veštby 2Kniha 214-219; 1Tesalonickým 4,16; Zjavenie 8,2). Niektorí bádatelia v Gabrielovi vidia aj bytosť od veľkej rieky Tigris z Daniela (10,5): tvár ako blesk, oči ako ohnivé fakle, ramená ako bronzové zrkadlo, zvuk ako hluk davu.

Iní komentátori (Bengel,✝1752) vidia v silnom anjelovi obraz samotného starozákonného Jahve: “ohnivé stĺpy nôh“ prirovnávajú k Božiemu ohnivému stĺpu, ktorý kráčal na púšti pred Izraelitami (Exodus 13,21). „Silný anjel“ - Boh - prichádza na oblaku v Exodu (16,10) a 1Kráľov (8,10).

Niektorí v obraze „Silného anjela“ hľadali Krista: Prichádza v oblaku ako Ježiš v *Premenení na hore* (Matúš 17,2; 17,5 a paralely; pozri Christologický cyklus II.). Rovnako je tomu v Zjavení (1,7, kapitola). Jeho tvár sa podobá Synu Božiemu z kapitoly 1: tvár je ako slnce (10,1) - oči ako plameň (1,14), nohy ako ohnivé stĺpy (10,1) - nohy podobné lesklému kovu rozžeravenému v peci (1,15).

Iní interpreti v Silnom anjelovi vidia obraz Božieho súdu (zahalený do oblakov, otvorená kniha, hlas leva) a Božieho milosrdenstva (dúha).

Väčšina bádateľov však v silnom anjelovi vidí majestátnu anjelskú bytosť, ako ju opisuje Žalm (104,3), Daniel (7,13) a Ezechiel (1,18). Kniha v jeho rukách nie je symbolom moci, ako je tomu v kapitole *Apokalyptický baránok* (5,7), ale tajomným Božím posolstvom.

*

***Homofágia** (Z lat. homo - človek, gr. fagito - jedlo) je rituálne, magicko-kultové ľudožrútstvo, ktoré sa vyskytovalo u primitívnych národov. Išlo predovšetkým o konzumovanie niektorej časti ľudského tela s cieľom prisvojiť si silu a niektoré žiadané vlastnosti obete.

Keď do jednoduchej mágie prenikali zložitejšie mytologické a náboženské predstavy, predstavy personifikovaných božstiev, rituálna homofágia dostávala podobu teofágie - konzumácie božstva. Ľudia jedli boha v jeho vtelenej podobe, zvyčajne do určitého zvieraťa, alebo neskoršie jeho symbol: počas dionýzií, náboženských slávností na počesť gréckeho boha Dionýza, jedli kňažky maninády boha prevteleného do býka. Zložitejšou formou teofágie bolo aj židovské obradné jedenie pesahového baránka (pozri Christologický cyklus III.: *Posledná večera*), mitraistické pitie vína (Mitrovej krvi), kresťanské konzumovanie ryby a oblátok s Kristovým symbolom (*kríž, Kristov monogram*; pozri Christologický cyklus I.), v ľudovej viere jedenie pečiva v nejakom symbolickom tvare (baránok, ryba...). Podľa súčasných bádateľov formou teofágie je tiež kresťanská *eucharistia - konzumovanie Kristovho tela a krvi v podobe posväteného chleba a vína. Teofágia vo všetkých mytológiách a náboženstvách sledovala, okrem prisvojenia si niektorých vlastností, splynutie s bohom a dosiahnutie nesmrteľnosti.

Magické praktiky homofágie a teofágie boli prenesené aj na bibliofágiu - jedenie kníh. V kladnom zmysle bibliofágia predstavovala vstrebanie vedomostí, osvojenie si posvätného tajomstva, vzdelanie a osvietenie. Príkladom bola bibliofágia sv.Jána. Sladkosť a horkosť knihy, ktorú Ján je, sa vysvetľuje rôzne. Sladkosť môže spočívať v prijatí Božieho slova, horkosť v povinnosti uskutočniť ho. Podľa iných sladkosť znamená ohlasovanie spásy a vyvolenia, horkosť zase ohlasovanie súdu, trestu, alebo to, že kniha obsahuje radostné aj bolestné skutočnosti. V každom prípade ide o zjavnú podobnosť s Ezechielom (2,8-9; 3,1-3): **„Zjedz tento zvitok a choď! Hovor domu Izraela!... Nakŕm si telo a naplň si vnútro týmto zvitkom, ktorý ti dávam. Keď som ho zjedol, bol v mojich ústach sladký ako med.“**

V zápornom zmysle bola bibliofágia formou trestu, ku ktorému sa uchyľovali tyrani, keď nechávali autorov, aby pre potupu a za trest zjedli svoje diela, ktoré oficiálna moc vyhlásila za zločinné, *kacírske alebo mylné. Podobné výjavy bibliofágie možno nájsť na stredovekých letákoch.

17. ZMERANIE BOŽIEHO CHRÁMU

(Zjavenie Jána 11,1-14)

(3.videnie. Sedmopečatná kniha. Otvorenie siedmej pečate. Zmeranie Božieho chrámu)

*

Potom som dostal (Ján) **trstinu** (gr. kálamos) **podobnú prútu so slovami: Vstaň a zmeraj Boží chrám** (raná cirkev; podobne 1Korintským 3,10-16; Galatským 2,9) **i oltár** (odkaz na vnútorné priestory Chrámu a zápalný oltár neprístupné pohanom) **a tých, čo sa v ňom klaňajú** (cirkev pod Božou ochranou; cirkev ako miera pre ostatných; odkaz na Ezechiela 40,3-42,20; podobne Zachariáš 2,5-9). **Ale vonkajšie nádvorie vynechaj a nemeraj ho, lebo bolo dané pohanom; budú šliapať po svätom meste štyridsaťdva mesiacov** (odkaz na vonkajšie priestory Chrámu otvorené aj pohanom a svätokupcom; vonkajší život cirkvi vydaný prenasledovaniu). **Ale pošlem svojich dvoch svedkov** (Mojžiš a Eliáš; *Starý a *Nový zákon; Ján Krstiteľ a Ježiš; podobne Zachariáš 4,3; 4,11-13) **oblečených do vrecoviny** (odev prorokov a askétov), **dám prorokovať tisíc dvestošesťdesiat dní** (3 1/2 roka = vek cirkvi na zemi v čase písania textu; dĺžka času, v ktorom žijú kresťania; podobne Zjavenie 12,6: *Apokalyptická žena*; 13,5: *Morská šelma*). **Oni sú dve olivy a dva svietniky** (hebr. symboly svetla a života), **ktoré stoja pred Pánom zeme** (odkaz na Zachariáša 4,3-14). **Keby im niekto chcel škodiť, z úst im vyšľahne oheň** (prorocké schopnosti) **a strávi ich nepriateľov... Oni majú moc zatvoriť nebo, aby nepršalo v dňoch ich prorokovania** (podobne 1Kráľov 17,1; *Sírachovec 48,3), **a majú moc premeniť vody na krv** (odkaz na prvú egyptskú ranu z Exodu 7,17 alebo na *eucharistiu; pohromy obecne; podobne Ezechiel l7,17-19) **a biť zem všetkými ranami** (gr. latásso en plége = bijem ranami)**.. Keď dokončia svoje svedectvo, šelma, čo z priepasti vystúpi** (Rímska ríša; podobne kapitola 13: *Šelma morská a zemská*), **bude viesť proti nim vojnu, zvíťazí nad nimi a zabije ich. Ich telá budú ležať na námestí veľkého mesta** (poníženie obeti; podobne Jeremiáš 8,2; Tobiáš 1,18-20; 2,3), **ktoré sa obrazne volá Sodoma a Egypt** (Egypt = symbol otroctva a vykorenenosti; Sodoma = miesto pošliapania Božej vôle a jeho prikázaní; symboly nemravnosti; miesto Božieho zavrhnutia; každé veľké mesto na svete; Rím alebo rímska moc; odkaz na Deuteronomium 32,12; podobne Izaiáš 1,10 > Jeremiáš 23,14), **kde bol ukrižovaný ich Pán** (Jeruzalem alebo judaizmus). **Mnohí z ľudí, kmeňov, jazykov a národov** (Bohu nepriateľský svet; podobne Zjavenie 10,11; odkaz na Ezechiela 3,1) **budú pozerať na ich telá tri a pol dňa** (neúplné a dočasné víťazstvo zla) **a nedovolia ich telá uložiť do hrobu** (zneuctenie obetí). **Obyvatelia zeme sa budú radovať... navzájom si posielať dary** (rímsky zvyk po hostinách), **lebo títo dvaja proroci trápili obyvateľov na zemi** (výzvami k pokániu a odriekaniu; svojou mocou nad ľuďmi). **Ale o tri a pol dňa vstúpil do nich duch života od Boha, postavili sa na nohy** (odkaz na Ezechiela 37,5-10) **a na tých, čo ich videli, doľahol veľký strach. A oni** (proroci) **počuli mohutný hlas z neba, ktorý im hovoril: „Vystúpte sem!“ I vystúpili v oblaku do neba** (vzkriesenie a nanebovzatie; podobne 2Kráľov 2,11 > 1Tesalonickým 4,16) **a ich nepriatelia ich videli. V tú hodinu nastalo veľké zemetrasenie: desatina mesta sa zrútila a pri zemetrasení zahynulo sedemtisíc ľudí** (7000 = symbolické číslo v odkaze na starozákonné obeti: 1Kronická 19,18; 1*Paralipomena 15,11; 29,4; Jób 1,3). **Ostatných sa zmocnil strach a vzdali slávu Bohu na nebi** (pokora a oslava mocného božstva bez pokánia hriešnika). **Druhé beda pominulo; hľa, čo skoro príde tretie beda** (odkaz na Zjavenie 16,1-21: *Sedem pliag*).

Vo výtvarnom umení sa námet Zmeranie Božieho chrámu objavuje pomerne zriedkavo (nástenná maľba v kaplnke Panny Márie na Karlštejne; 1357).

*

Trstina (hebr. qáném; gr. kalamos; lat. arundo), ktorá dosahovala obvykle 3m dĺžky, slúžila ako prút na meranie. Išlo skôr o nástroj na meranie, ale bol natoľko presný, že sa dal pokladať za jednotku dĺžky. Od neho bola odvodená jednotka šesť lakťov (laket' - hebr. 'ammá; lat. cubitus), ktorá sa objavuje v Ezechielovi (40,5; 41,8; 42,16-19) a v Zjavení (21,15: *Nový Jeruzalem*).

Jeruzalemský chrám. Starý zákon obsahuje množstvo odkazov na meranie jeruzalemského chrámu; niektoré sa týkajú jeho budovania (Ezechiel 40,2-43,13; Zachariáš 2,2-8; Jeremiáš 31,39), ďalšie jeho zrúcania (Izaiáš 34,11; 2Kráľov 21,13; Amos 7,2-9), iné jeho zachovania (2Samuelova 8,2). Podrobnosti o jeruzalemskom chráme pozri v Christologickom cykle II.: Dvanásťročný Ježiš v chráme.

Niektorí komentátori videli v chráme, ktorý mal sv.Ján zmerať, jeruzalemský chrám, a celú pasáž pokladali za dielo niektorého *zéloty, ktorý v časoch židovského povstania (66-70) v Chráme videl posledné útočisko pred Titovými vojakmi. Celú kapitolu potom chápali ako predpoveď pádu Jeruzalema a porážky Židov. Presvedčenie, že ide o hmotný jeruzalemský chrám, vyplývalo z odkazov na jednotlivé časti stavby a ich charakter (vnútorný chrám, vonkajšie chrámové priestory, nádvorie pohanov, na ktorom nebol oltár, a tí, ktorí sa tam pohybovali, nepatrili k vyvolenému ľudu a neboli pod ochranou Boha; pozri Christologický cyklus II.: *Dvanásťročný Ježiš v chráme*). Avšak prirovnávanie Chrámu k Sodome a Egyptu (obrazom nemravnosti a modloslužobníctva) naznačuje, že takýto chrám by neposkytol útočisko pred Božím hnevom, a preto musí ísť o iný chrám. Navyše apokalyptik písal v čase, keď chrám v Jeruzaleme už bol zničený. Zjavne mal na mysli duchovný chrám, o akom hovoril Ježiš farizejom (Ján 2,19): „Zborte tento chrám a ja za tri dni postavím nový.“ V jánovských časoch už existovalo úslovie Boží chrám - kresťanská obec (1Korintským 3,10-16; Galatským 2,9). Preto súčasní interpreti chápu chrám čisto symbolicky: chrám, oltár a modliaci znamenajú cirkev, vonkajšie časti chrámu sú židovstvo a pohania, ktorí neprijali Ježišovu misiu. Pohania, ktorí budú chrám plieniť štyridsaťdva mesiacov, sú démonické bytosti. Meranie chrámu naznačuje, že cirkev, Boží chrám, je pod Pánovou ochranou.

Číselné údaje majú symbolický charakter, ako to vyplýva z ich opakovania a vzájomného prelínania sa v texte: 42 mesiacov plienenia vonkajšieho nádvoria - 42 mesiacov otvorenej tlamy morskej šelmy (13,5); 1260 dní prorokovania svedkov - 1260 dní, ktoré sa ukrývala na púšti žena, zatiaľ čo prebiehala bitka na nebi (12,6). Tri a pol dňa ležania mŕtvych tiel svedkov - čas a časy a pol času, ktoré strávila žena na púšti (pozri kapitola *Apokalyptická žena*), zatiaľ čo prebiehala bitka na zemi (12,14). Opakované zdôrazňovanie presného času zrejme vyjadruje obmedzenosť doby skúšok a utrpenia. Rovnaký údaj (čas a dva časy a pol času, t.j. dva a pol roka) v Danielovi (7,25; 12,7) predstavuje obdobie tyranskej vlády sýrskeho kráľa Antiocha IV. Epifana (175-164 pr.Kr.).

Jednako len sa našli interpreti (Johann Albrecht Bengel, ✞1752), ktorí sa pokúsili vyrátať dĺžku jedného “času“ a použiť ho pri výpočte. Fantastickými špekuláciami (“malý čas“ je viac ako 3 1/2 času, čiže 4 časy) a prepočtami Bengelovi vyšlo číslo 222 a 2/9 roka. Keď ho použil pri výpočte “málo času“ (kapitola 12,12: *Bitka na nebi*), došiel k intervalu 222 a 8/9 roka.

V prípade desatiny a siedmich tisíc obetí Božieho hnevu snáď ide o symbolické čísla, ktoré vychádzajú z parciálnosti desatiny v pomere k celistvosti 7000 v súvislosti so starozákonnými obeťami a stratami (1Kronická 19,18; 1*Paralipomena 15,11; 29,4; Jób 1,3). Alebo ide o inú číselnú väzbu.

Dvaja svedkovia sú podľa tradície proroci Eliáš a Mojžiš. Obaja proroci vystupujú v Ježišovom *Premenení na hore* (Matúš 17,1-13 a paralely; pozri Christologický cyklus II.). Očakávanie Eliášovho príchodu na konci dní sa objavuje v Markovi (6,15; 8,28) a Matúšovi (11,10-14). V neskorších židovských apokalyptikách počet svedkov vzrastal, napríklad v Ezdrášovej apokalypse (6,26), ktorá vzniká približne v rovnakom čase ako Jánovo Zjavenie, prichádzajú pred koncom sveta opäť na zem Mojžiš, Ezdráš, Jeremiáš a Jób. V ďalších apokalyptikách sú to mýtický Henoch (Genezis 5,18-21) a proroci Ezdráš, Jeremiáš a jeho pomocník Baruch.

Niektorí historicky zameraní komentátori v dvoch svedkoch Zjavenia vidia odkaz na židovskú súdnu prax, kde pravdivosť svedectva (hebr. te'uda; gr. martyrion) museli potvrdiť dvaja svedkovia (Deuteronomium 17,6; 19,5; 2Kráľov 13,1; Matúš 18,16; Ján 8,16; 1Timoteovi 5,19; Židom 10,28). Symbolicky ladení komentátori v svedkoch videli personifikovaný Zákon a Prorokov, alebo Božie Milosrdenstvo a Pokánie, ba dokonca Cirkev a Štát. Ďalší ich identifikovali ako apoštolov Petra a Pavla, alebo damaského kresťana Ananiáša (Skutky 9,10) a samotného Ježiša. Katolícki teológovia k nim prirovnávali františkánov a dominikánov, ktorí v svojej dobe usilovali obnoviť poriadky v cirkvi. Protestantskí teológovia v dvoch svedkoch videli reformátora Martina Luthera (✞1546) a jeho spolupracovníka Philippa Melachtona (✞1560).

Ďalšia identifikácia svedkov vychádza z rozboru textu Zachariáša (4,3-14). Prorok prirovnával k olivám kňaza Jošua a izraelského kráľa Zeruábela, ktorí dokončili stavbu druhého Chrámu, zahájenú po návrate z babylonského zajatia (olej z dvoch olív vyteká do sedemramenného svietnika, symbolu Božej prítomnosti; pozri Christologický cyklus II.: *Dvanásťročný Ježiš v chráme*). Grécky výraz sakkos (vrece, vrecovina) označujúci odev svedkov sa objavuje v Genezis (37,34), Izaiášovi (37,1-2) a Matúšovi (11,21) ako znamenie kajúcnosti a pokánia.

Zemetrasenie, ktoré postihne mesto, je posledným z druhého beda, ktoré prorokoval orol (1.kobylky, 2. zničenie tretiny nekajúcnych obyvateľov, desatiny mesta a siedmich tisíc, 3. *Siedme zatrúbenie*). Keď sa interpreti zamýšľali nad číslom 7000 mŕtvych a desatina obetí, pokúšali sa odhadnúť, či postihnutým mestom mohol byť myslený Jeruzalem alebo Rím. Podľa rímskeho historika *Josepha Flavia (✞100) mal Jeruzalem 120 tisíc obyvateľov a Rím viac ako milión, preto číslo v žiadnom prípade nevyhovuje. Zdá sa, že význam siedmich tisíc obetí živelnej pohromy treba hľadať v symbolickej rovine (sedem - plnosť, tisíc - božský rozmer).

18. TRÚBENIE SIEDMEHO ANJELA

(Zjavenie Jána 11,15-19)

(3.videnie. Sedmopečatná kniha. Otvorenie siedmej pečate. Trúbenie siedmeho anjela)

*

Zatrúbil siedmy anjel. A na nebi zazneli mohutné hlasy (štyri bytosti z 4,11 alebo zbor spravodlivých z 7,9-17) **a volali: „Kráľovstvo tohto sveta sa stalo kráľovstvom nášho Pána a jeho Pomazaného** (odkaz na Žalm 2,2; poukaz na nedeliteľnú vládu oboch, Boha i Krista) **a bude kraľovať na veky vekov“** (odkaz na Daniela 7,14-27). **Vtedy dvadsiati štyria starci, čo sedia na trónoch pred Bohom** (odkaz na nebeskú suitu z 4,4; 4,10-11), **padli na tvár, klaňali sa Bohu a volali: „Vzdávame ti vďaky, Pane, Bože Všemohúci** (hebr. el Šadaj – staré Božie meno), **ktorý si bol, že si sa ujal svojej veľkej moci a začal si kraľovať. Národy sa rozhnevali, ale prišiel tvoj hnev a čas súdiť mŕtvych a odmeniť tvojich služobníkov, prorokov a svätých a tých, čo sa boja tvojho mena, malých i veľkých** (všetci kresťania), **a zničiť tých, čo kazia zem.“ A v nebi sa otvoril Boží chrám a v chráme bolo vidieť archu jeho zmluvy** (definitívna prítomnosť Boha uprostred spoločenstva veriacich - nového Izraela; pozri Christologický cyklus II.: *Dvanásťročný Ježiš v chráme*). **A nastali blesky, burácanie, zemetrasenie a veľké krupobitie** (podobne 6,12: *Živelné pohromy*; 8,7: *Rozlomenie siedmej pečate*; *Posledný súd*).

Siedme trúbenie podľa niektorých *exegétov nie je oznámením posledného súdu, ale súd sám, ktorý začína oslavou príchodu Božieho kráľovstva. Nie je to ešte tretie beda, ale úvod k nemu v kapitolách 14 - 16 (*Hrozna hnevu, Sedem pliag*). Niektorí starší komentátori (Bengel, ✞1752) v anjelovi siedmeho trúbenia videli archanjela Gabriela.

Vo výtvarnom umení námet Siedmej poľnice ikonograficky splýva s *Živelnými pohromami* z Rozlomenia 6.pečate (6,12-17). Jediným ustáleným znakom je prítomnosť trúbiaceho anjela, zvyčajne všetkých siedmich. Na Michelangelovej freske Posledného súdu (1541) siedme, záverečné trúbenie zobrazuje guľovitý zhluk anjelov dramaticky šermujúcich dlhými poľnicami v strede spodnej časti kompozície, medzi davom anjelov a démonov bijúcich sa medzi sebou (vpravo) a anjelov zachraňujúcich zmŕtvychvstalých (vľavo). Pre umelca je príznačné, že sa nedal spútať predlohou a zobrazil nie sedem, ale osem trúbiacich anjelov. Iba sa možno domýšľať, či hlboko filozoficky a mysticky založený umelec sledoval osmičkou nejaký zvláštny odkaz: cirkevný otec Augustín z Hippo Regia (✞430) hovoril o siedmich dňoch stvorenia a ôsmom dni nekončiacej blaženosti, 1List Petra (3,20) píše o osmičke ako o číslu záchrany a znovuzrodenia, ležatá osmička (lemniskáta) je číslom nekonečnosti, celok osmičky (ogdoada) je číslom, ktoré tvorí hranicu pozemského a nadpozemského... (pozri Christologický cyklus II.: *Kázeň na hore/*Osem blahoslavenstiev*)

*

Proroci (hebr. nabí, gr. profetes) v kapitole Siedmej poľnice sa vzťahujú na novozmluvnú dobu. Ide o mužov aj ženy, ktorí zvestovali príchod Mesiáša Krista a kráľovstva Božieho. Prvými novozákonnými prorokmi, okrem Ježiša Krista v ľudskej forme jeho prirodzenosti, boli Anna a *Simeon z príbehu *Uvedenia Ježiša do chrámu* (Lukáš 2,36), jeruzalemský veľkňaz Zachariáš (Lukáš 1,5 a nasl.) a predovšetkým jeho syn Ján Krstiteľ (Matúš 3,13-17; 11,3; Marek 6,14-29; Lukáš 3,2). Potom nasleduje rad

postáv, mužov i žien, väčšinou neuvádzaných menami, ako boli napríklad štyri dcéry evanjelistu Filipa, prvého diakona jeruzalemského zboru (Skutky 21,9), účastníci *Vyliatia Ducha Svätého* (pozri Christologický cyklus III.), ktorí dostali dar Ducha. V prvotnej cirkvi (Skutky 15,32; 21,10) sa za prorokov, ohlasovateľov pravdy o mesiášovi Ježišovi, označovali aj niektorí starší (gr.sg. presbyteros < z gr. presbytes = starec; poradcovia biskupa, starší) a diakoni (gr.sg. služobník < diákonos = sluha, pomocník; duchovní nižšieho svätenia).

Vo všeobecnosti vládne názor, že v poapoštolskej dobe, po smrti apoštola Jána, predpokladaného autora Zjavenia, nemohli existovať proroctvá a proroci v novozákonnom zmysle. Ak sa hovorí o prorokoch, má sa za to, že ide skôr o kazateľov obdarených silnou charizmou. Tieto tvrdenia vychádzajú z existencie kánonu Nového zákona, ktorý vylučuje možnosť nového zjavenia pravdy.

(Prvým novozákonným kánonom bol tzv.Muratoriho kánon z 2.pol.2.st.; posledným bol katolícky kánon prijatý na Tridentskom koncile r. 1546. Jednako len koniec kanonizácie západnej cirkvi sa kladie do 5.st. Svoje kánony prijala protestantská cirkev, nie však prostredníctvom synod, ale podľa výtlačkov Biblie (King James Biblia z 1611; Kralická Biblia, 1613). Svoje Písmo "kanonizovali" aj Židia, stalo sa tak roku 90 na palestínskej synode v Jabne/gr. Jamnia).

Podobné názory na proroctvá a prorokov poapoštolskej doby na prvý pohľad podopierajú výklady autorít, ako je apoštol Pavol: **„Proroctvá sa pominú, jazyky umĺknu, poznanie sa pominie..."** (1Korintským 13,8). Kontext textu tak jednoznačný nie je. V skutočnosti Pavol tvrdí, že proroctvá ustanú, až príde doba, keď uvidíme (pravdu, Boha) bezprostredne, "tvárou v tvár", čo nepochybne znamená v čase mimo tento vek a život. Preto podľa dnešných teológov nie je žiadny dobrý dôvod, aby Boh nemohol použiť dar proroctva k tomu, aby viedol konkrétny zbor, národ či jednotlivca, aby ho varoval, povzbudzoval alebo napomínal prostredníctvom prorockej výpovede. Tá sa vzťahuje k minulosti, prítomnosti i budúcnosti, hoci ľudovo sa proroctvo chápe ako predpoveď budúcej udalosti. Prirodzene cirkev od prorokov nežiadala a nežiada inováciu, doplnenie či úpravu už jestvujúceho, kodifikovaného učenia; očakáva od nich, že v každom okamihu budú stáť v prednej línii a čeliť prenasledovaniu odporcov Boha.

19. APOKALYPTICKÁ ŽENA

(Zjavenie Jána 12,1-6; 12,13-18)

(4.videnie. Sedem bojov Antikrista. Žena a drak. Boj draka na nebi)

*

Potom sa na nebi ukázalo veľké znamenie: Žena odetá slnkom, pod jej nohami mesiac (úkazy na slnku a mesiaci ako predzvesť posledného súdu: odkaz na Joela 4,14) **a na jej hlave veniec** (koruna; symbol triumfu a nepremožiteľnosti) **dvanástich hviezd** (odkaz na dvanásť kmeňov Izraela; ľud oboch Zákonov; Cirkev; matka Mesiáša; Panna Mária; izraelské spoločenstvo; Eva - žena z Genezis 3,12; odkaz na Izaiáša 7,11-14 > Micheáša 5,2 > Jeremiáša 3,6-10,20 > Ezechiela 16,8-14 > Ozeáša 2). **Bola ťarchavá a kričala v bolestiach** (odkaz na Micheáša 4,9-10), **lebo mala rodiť** (bolesti posledného času, ktorý nastáva s príchodom Syna Božieho Krista; podobne 1Tesalonickým 5,3 > Marek 13,8 > Matúš 24,8 > Skutky 2,24). **A bolo vidieť aj iné znamenie na nebi: Veľký ohnivý drak** (Satan; odkaz na Genezis 3,1); **mal sedem hláv a desať rohov a na hlavách sedem *diadémov** (plnosť moci Satana a protibožských síl; podobne Zjavenie 13,1: *Morská šelma*; 17,3-7; 17,12; 17,16: *Neviestka babylonská*; odkaz na Daniela 7,7); **jeho chvost zmietol tretinu nebeských** (gr. ouránios = nebeský) **hviezd a vrhol ich na zem** (pád hviezd ako znamenie počiatku konca času; odkaz na Daniela 8,10; podobne Zjavenie 6,13: Otvorenie šiestej pečate/*Živelné pohromy*; 8,10-12: *Rozlomenie siedmej pečate*). **A drak sa postavil pred ženu, ktorá mala rodiť, aby zhltol jej dieťa, len čo sa narodí** (podobne Jeremiáš 51,34). **I porodila syna, chlapca** (Syn Boží; odkaz na Izaiáša 7,14; 66,7), **ktorý má železným** (gr. sideroús) **prútom** (podobne Žalm 2,9; odkaz na Zjavenie 2,27: *Videnie Siedmich svietnikov*; 19,11-16: *Videnie jazdca menom Pravý a Verný*) **panovať nad všetkými národmi. A jej dieťa bolo odnesené k Bohu a k jeho trónu** (Syn Boží v postavení vladára; intronizácia Syna Božieho ako predpoklad existencie cirkvi). **Žena potom utiekla na púšť** (hebr. tohu; pozemský svet), **kde jej Boh pripravil miesto, aby ju tam živili tisíc dvestošesťdesiat dní** (vyše trojročná doba existencie cirkvi na zemi v čase písania textu; vymedzená lehota skúšok viery; podobne Zjavenie 11,3: *Zmeranie Božieho chrámu*; strastiplný čas v odkaze na Daniela 7,25).

...Keď drak uvidel, že je (po predošlej bitke s anjelmi) **zvrhnutý na zem, prenasledoval ženu, ktorá porodila chlapca. Žena však dostala dvoje krídiel** (odkaz na Ezechiela 17,1-9 > Izaiáša 40,31; podobne Exodus 19,4; Deuteronomium 32,11), **aby odletela pred hadom na púšť** (na zem; púšť ako miesto Božej milosti a útočisko: odkaz na Exodus 3,18; 13,18; podobne Lukáš 1,80: Ján Krstiteľ na púšti; Matúš 4,1-11 a paralely: Ježiš na púšti; púšť ako miesto očakávania konca: podobne Izaiáš 40,3 > Jeremiáš 31,2 > Ezechiel 34,25 > Ozeáš 2,16-25), **na svoje miesto, kde by ju živili čas a časy a pol času** (obmedzený čas; podobne Daniel 7,25; 12,7; pozri kapitola *Zmeranie Božieho chrámu*). **Had** (had/drak/satan) **za ženou vychrlil z tlamy vodu ako rieku** (odkaz na *Leviatana)**, aby ju prúd rieky odniesol. Ale zem pomohla žene, otvorila ústa a pohltila rieku** (sľub Božej ochrany a pomoci; podobne Numeri 16,32; 26,10). **Drak sa na ženu nahneval a odišiel bojovať s ostatnými z jej potomstva** (kresťanská duchovná rodina, kresťania ako deti jednej matky-cirkvi), **ktorí zachovali Božie prikázania a majú Ježišovo svedectvo. I zastavil sa na morskom piesku.**

Zobrazenie apokalyptickej ženy bolo v stredovekom umení veľmi časté a zahrnovalo všetky výtvarné druhy: nástenné maliarstvo (francúzske St.Savin/Poitou, 12.st.; talianske Civate pri Como v Lombardii, 12.st.), sochárstvo (portál *katedrály v Remeši, 13.st.), sklomaľba (*vitráž *katedrály v Auxerre, 13.st.), užité umenie (koberec z Angers, 14.st.), maľba (triptych Majstra z Moulins, 1498; triptych Chiesa dei Carmi v talianskom Bergame v Lombardii, 15.st.; Peter Paul Rubens: Madona v slnku, 1610), kresba a grafika (Albrecht Dürer: drevovez Žena na slnku vzdoruje drakovi, 1498; medirytina nemeckého maliara a grafika Martina Schongauera (✞1491).

Zo stotožnenia apokalyptickej ženy s Pannou Máriou v období vrcholiaceho mariánskeho kultu, vznikol v západoeurópskom umení obrazový typ apokalyptická madona, zvaný tiež Mária na kosáčiku alebo Mária v slnku. Zobrazuje Pannu Máriu obklopenú lúčovitou slnečnou žiarou na spôsob *mandorly alebo dvanástimi hviezdami, Dieťa je často označené *nimbom (pozri Christologický cyklus I.: *Madona/Panna Mária*).

V protireformácii prebral *atribúty apokalyptickej ženy obrazový typ Immaculata (Panna Mária Nepoškvrneného počatia). V tomto variante, zvanom tiež Zostúpenie nepoškvrnenej Panny na zem, stojí Mária na kosáčiku mesiaca, na hlave má hviezdnu korunu, ruky má prekrížené na prsiach alebo roztiahnuté v geste *oranta, zrak upretý k zemi. Kompozíciu vytvoril španielsky barokový maliar Bartolomé Estéban Murillo v rokoch 1660-1670. Riadil sa pritom odporúčaniami španielskeho maliara Francesca Pacheca zobrazovať Pannu Máriu ako apokalyptickú ženu vo veku 12-13 rokov, čo zodpovedalo veku dospelosti židovských dievčat. Na Murillovom obraze z madridskej galérie Museo del Prado je zobrazená polopostava mladučkej Márie s rozpustenými vlasmi a s rukami prekríženými na prsiach; pred jej telom sa objavuje kosáčik mesiaca. Ďalší obraz namaľoval roku 1650 pre Arcibiskupský palác v Seville a dnes je známy ako Veľká Immaculata. Immaculatu v štýle apokalyptickej ženy namaľoval aj Francisco Zurbarán (1632) a Alonzo Cana vytvoril sochu (1650).

Ďalší variant apokalyptickej ženy odvodený z obrazového typu Tota pulchra (lat. Celá si krásna) obohatený o symboly Piesne Šalamúnovej (4,7): slnko, mesiac, studňa, morská hviezdica, *hortus conclusum, prameň, záhrada, céder, Dávidova veža, ľalia medzi tŕňmi, ružový ker, zrkadlo bez škvŕn atď. (pozri Christologický cyklus I.: *Madona*).

V českom prostredí, v ktorom bola Immaculata veľmi obľúbená, v čase vlády Karola IV. a Václava IV. (14.-15.st.; nástenné maľby Emauzskom kláštore v Prahe Na Slovanoch a v Libuši, ďalej v kaplnke Panny Márie na Karlštejne, 1357), bol námet apokalyptickej ženy obohatený o zvláštny, lokálny obsah - bol spájaný s českými kráľovnami.

V 17.-18.storočí snáď každé väčšie námestie českého kráľovstva malo mariánske stĺpy zakončené sochou Immaculaty typu Purísima (lat. Najčistejšia), zašliapavajúcej hada obtáčajúceho sféru, niekedy s jablkom hriechu v tlame. Najstaršie vyobrazenie tohto typu v Čechách vytvoril barokový sochár Jan Jiří Bendl (✞1680) pre mariánsky stĺp na Staromestskom námestí v Prahe (vztýčený 1653 na pamiatku zázračného zachránenia Prahy pred Švédmi; 1918 zrúcaný ako symbol rakúskej monarchie).

Okrem sféry vzácne stojí Immaculata na drakovi. V barokovom katolíckom prostredí sa presadil aj obrazový typ Víťazka nad hadom, v ktorom Panna Mária s dvanástimi hviezdami drží na rukách dieťa Krista, ktoré na niektorých vyobrazeniach prebodáva draka krížom (typ *Kristus triumfujúci*, pozri Christologický cyklus I.).

K obrazovému typu apokalyptická žena nepatrí tzv.Madona na levovi. Objavuje sa v polovine 14.storočia v strednej Európe a zrejme pochádza z českého prostredia. Zobrazenie nevychádza z textu Zjavenia, ale je inšpirované Žalmom (91,13): „Budeš si (spravodlivý) kráčať po vretenici a po zmiji, leva a draka pošliapeš.“ Ikonografiou (stúpanie po levovi - symbolu satana) aj obsahom textu (pravý veriaci sa nemusí báť temnej moci) sa však hlási námetu apokalyptická žena.

Niekedy má apokalyptická žena orlie krídla (odkaz na verš 12,14 a Žalm 91,4), pomocou ktorých uniká pred drakom (Apokalypsa z Bambergu, 11.st.). Zaujímavé zobrazenie apokalyptickej ženy - Cirkvi sa nachádza v rukopise Liber depictus z roku 1320: Okrídlená ženská postava pridržiava na pravom boku oblečeného Krista s knihou v ruke. Strednú časť tela jej zakrýva veľký slnečný kotúč s polopostavou *Bolestného Krista* (pozri Christologický cyklus I.).

*

Apokalyptická žena. Niektorí interpreti sa pozastavovali nad spôsobom, akým kapitola 12 opisuje boj dobra a zla a štylizuje apokalyptickú ženu do podoby akéhosi solárneho božstva. Podobné príbehy o boji dobrých božských síl so zlom v dračej podobe sa nachádzajú v babylonskej, perzskej, egyptskej a gréckej mytológii a iste aj v izraelskej (Jób 3,8-9; 26,13; Daniel 8,10 a nasl.; apokryfy Ezdrášova apokalypsa 5,9-10; 1Henochova 42,2-3).V babylonskom mýte Enuma eliš (akk. Keď tam hore; 2.tis.pr.Kr.) obluda Tiamat a jej jedenásťčlenné dračie vojsko bojuje proti nebeským mocnostiam a ranou z chvosta zmetie z oblohy hviezdy. Jedna verzia mýtu vraví, že za týchto okolností prišiel na svet hlavný sumersko-babylonský boh Marduk (akk. syn slnečného pahorka). Jeho matku, bohyňu nebies Damkinu/Damgalnunnu prenasledovala Tiamat a jej vláda trvala tri a pol času, t.j. v období medzi zimným a letným slnovratom.

V perzskom mýte zlo stelesnené bohom temnoty Angara Manju/Ahrimanom posiela draka Azhi Dahaka ozdobeného siedmimi *diadémami, aby zničil božskú ríšu dvanástich hviezd, stvorenú bohom svetla Ahurom Mazdom/Ohrimanom, na čele ktorej stála žena-bohyňa.

V neskoršom egyptskom mýte božskú matku Eset/gr. Isis, charakterizovanú slnečným kotúčom na hlave, a jej dieťa Hora - boha slnka, ohrozuje drak Tyfón s množstvom dračích hláv, s býčím, psím a ľudským hlasom. Bohyňa hľadá útočisko v papyrusových húštinách Achbitej, v gréckych textoch uprchne na plávajúci ostrov Chemmis.

V gréckom mýte drak Pytón ohrozuje Titanku Léto, ktorá čaká s Diom dieťa. Jeho žiarlivá manželka Héra zariadi, aby Léto mohla porodiť iba tam, kde nesvieti slnko, čiže nie na súši. Keď sa Pytón dozvie, že sa má narodiť ten, ktorý ho v budúcnosti usmrtí, prenasleduje rodičku, ale boh severného vetra Boreas ju odnesie k bohovi oceánu Poseidónovi a ten ju ukryje na ostrove Ortygia/Délos, ktorý sa odtrhnutý odo dna zmietal vo vlnách. Pytón ju nenájde a vráti sa do svojho sídla, rokliny Pytó na úpätí horského masívu Parnassos. Poseidón zdvihne ostrov, štíty hôr zakryjú rodičku pred očami Pytóna i pred slnkom a Léto môže porodiť deti: syna Apolóna (boha svetla) a dcéru Artemis. Na štvrtý deň chlapec vyhľadá draka, zabije ho a na tom mieste založí svätyňu a veštiareň Delfy, aby ľuďom oznamoval Diovu vôľu.

Podľa súčasných mytológov apokalyptik Ján niektoré motívy známych príbehov použil pre svoj opis veľkého stretu svetla a tmy, Božích a diabolských síl na konci času.

Historici sa domnievajú, že pasáže o žene prenasledovanej drakom a boji draka na nebi boli napísané v posledných dňoch Jeruzalema, keď už útočiace vojská rímskeho

vojvodcu Tita pochodovali krajinou a posledný zvyšok obyvateľstva sa zachraňoval útekom. Autorom textu je podľa nich niektorý Žid, ktorý všetky tieto udalosti zažil. Strádanie ženy chápu ako obraz zničeného Jeruzalema. K tomuto presvedčeniu ich viedlo aj množstvo hebraizmov v texte. Ďalší historici stotožňovali útek ženy na púšť s útekom kresťanov z Jeruzalema do Pelly, vzdialenej 100km od Ammánu v dnešnom Jordánsku, v tom istom čase. Súženie apokalyptickej ženy vnímali ako alegóriu prenasledovania kresťanov rímskou mocou. Alebo hľadali narážku na nejaké prírodné úkazy z doby Jánovej. V chrlení vody z tlamy draka videli opisy vystrekovania vody veľrybami. Podľa nich veľryba ako vodný živočích mohla mať blízko k predstave podsvetnej obludy Leviatana a ten ďalej k obrazu satana.

Symbolický výklad, ktorý sa opiera o učenie kresťanského filozofa Filóna Alexandrijského (✞40), hľadá v žene a dieťati personifikovanú Múdrosť a *Logos: v 2.storočí gnosticky ladení kresťania uctievali Sv.Božiu Múdrosť; mala dcéry Fides/Vieru, Caritas/Lásku a Spes/Nádej, ktoré zomreli mučeníckou smrťou za vlády cisára Hadriana 117-138. Ďalšie alegórie podávali detailný výklad veršov Zjavenia: slnko = pravé poznanie, mesiac pod nohami ženy = dočasné a menlivé poznanie filozofov, 12 hviezd = 12 apoštolov. Alebo Slnko = kresťanské cisárstvo, mesiac = islam, 12 hviezd = Izrael...

Postupom času vznikli štyri hlavné typy interpretácií ženy odetej do slnka, vo výtvarnom umení nazývanej apokalyptická žena (pozri Christologický cyklus I.: *Madona*).

V katolíckom výklade bola dlhý čas, od neskorého stredoveku (Mikuláš z Lyry/Nicolaus Lirano, ✞1270) rozšírená mariánska interpretácia. Na jeho začiatku stojí komentár františkánskeho teológa, kardinála a cirkevného otca Bonaventuru (✞1274; pozri Christologický cyklus III.: *Kristus sa lúči s matkou).* Nakoľko podľa verša 12,5 má žena porodiť mesiáša, musí byť apokalyptická žena Ježišovou matkou. Proti tomuto názoru sa stavajú tí, ktorí upozorňujú, že verš 12,17 ženu označuje za matku kresťanov, preto ju nemožno stotožňovať s individuálnou postavou.

Iná interpretácia v nej vidí ľud Izrael: dvanásť hviezd odkazuje na dvanásť izraelských kmeňov (Genezis 37,9), trpiaca rodička odkazuje na Micheáša (4,9-10): **„Zvíjaj sa a namáhaj, dcéra Sionu, ako rodička, lebo teraz vyjdeš z mesta a budeš bývať na poli. Pôjdeš do Bábelu, tam ťa vyslobodí, tam ťa vykúpi Pán“** (celá pasáž je myslená ako proroctvo o porážke judského kráľovstva a odchode Židov do zajatia a Božej záchrane). V tom prípade by mohla byť Jánova apokalyptická žena matkou mesiáša aj matkou kresťanov. Avšak verše 12,10-12, ktoré tvoria vsuvku v texte (pozri kapitola *Bitka na nebi*), nepíšu nič o údele Židov. Naopak píše sa v nich iba o kresťanoch a presne sú vymedzení výrazmi ako krv Baránka Božieho, anjeli a anjel Michael.

Ďalší bádatelia v apokalyptickej žene vidia kresťanskú obec - cirkev v jej pozemskom i nebeskom poňatí. Z tohto pohľadu je narodenie dieťaťa symbolom začínajúceho súdu a spásy. Proti tomu protestujú tí, ktorí tvrdia, že cirkev nepriviedla na svet dieťa Mesiáša, ale naopak, najprv bol mesiáš Kristus a potom cirkev. Tento argument sa však mnohým javí ako veľmi nedostatočný a stále je veľa tých, ktorí v Jánovej žene vidia cirkev. Podobné personifikácie často používa Biblia i židovské texty (Izaiáš 50,1; Jeremiáš 50,13; Ezdrášova apokalypsa 9,45 a nasl.; Galatským 4,26).

V súčasnosti bádatelia vidia v apokalyptickej žene Boží ľud v jeho starozákonnej a novozákonnej jednote, ktorý dal svetu mesiáša Krista. V tomto výklade žena predstavuje Boží ľud v stave najvyššej núdze. Pôrodné bolesti symbolizujú posledný čas

ľudstva pred nastolením Kristovho nebeského kráľovstva. 1260 dní a 42 mesiacov predstavujú dobu strádania, v ktorej sa musí pravý kresťan osvedčiť; podobnú úlohu mal štyridsaťdňový pobyt proroka Eliáša na púšti (1Kráľov 19,8 a nasl.). Koruna na hlave ženy symbolizuje nepremožiteľnú silu Boha. Astrálne motívy, hviezdy, slnko, mesiac, oblak, sú iba literárnymi prostriedkami na oslávenie božstva a opísanie ťažkostí a skúšok, ktoré cirkev čakajú. Útek ženy mohol byť odkazom na útek Izraelitov pred faraónovými vojskami na púšť/hebr. tohu (Exodus 12-14) alebo je ovplyvnený príbehom o pohltení synov *levitu Kóracha/Chóry, ktorý sa na púšti vzbúril proti Mojžišovi a odmietal ho nasledovať a **“zem otvorila svoje ústa a pohltila ich“** (Numeri 16,32) alebo ide o iný biblický odkaz. Gerhard Wehr v predstave Márie, ženy obklopenej slnečnými lúčmi a stojacej na kosáčiku mesiaca, vidí skrytú kresťanskú podobu *mysteria coniuctionis, mystického zjednotenia, známeho aj ako mystický sobáš, hieros gamos (pozri Christologický cyklus I.: *Mystický sobáš*).

*

Ľudstvo od pradávna vnímalo **Mesiac** (hebr. jareah; lebaná; gr. selené) ako jeden z prejavov všeobecného zákona opakujúceho sa zomierania a zrodenia. Podobne ako ľudia pozorovali vplyv Mesiaca na príliv a odliv, hľadali jeho vzťah k chorobe a smrti, plodnosti a vzkrieseniu. Jeden *babylonský hymnus oslavoval Lunu ako materské lono, ktoré všetko rodí. V *sumerských a *akkadských časoch mesiac vystupoval božstvo pod menom Nanna, Nannar, Sín, Su’en a zobrazovali ho (amulety) ako pribúdajúci mesiac. Strediskom mesačného kultu boli stupňovité chrámy (*zikkuraty) v Uru a Charráne na juhu *Mezopotámie, späté s príbehom Teracha a jeho syna *Abraháma (Genezis 11,26-31; 15,7), ale aj na severe Mezopotámie v Eble, Mari, *Ugarite (Sýria) a v *chetitskej a *churritskej Malej Ázii. Boh mesiaca Nanna/Sín bol v mýtoch spájaný s pozemskou sférou, ktorú svojím nočným pohľadom ochraňoval.

*Starý zákon síce nevypracoval vlastnú lunárnu symboliku, ale používal mesiac v prirovnaniach: V Žalmoch (72,5; 89,38) je, vďaka tomu, že jeho svetlo svieti “po všetky pokolenia“, obrazom nepominuteľnej ríše Mesiáša. Podľa Izaiáša (24,23) je nočné aj denné nebeské teleso, Mesiac a Slnko, zreteľne zapojené do diania spásy: **“Mesiac sa začervená a slnko sa zahanbí, lebo Boh mocností je kráľom na hore *Sion a v Jeruzaleme pred svojimi staršími bude mať slávu.“**

V *eschatologických predstavách je zatmenie Mesiaca predzvesťou Božieho súdu: **„Blízko je deň Boha v údolí rozhodnutia. Slnko a mesiac sa zatmejú a hviezdy stratia svoj jas“** (Joel 4,14-15). Zdá sa, že aj židovská ľudová viera prisudzovala mesiacu vplyv na plodnosť. V tomto zmysle treba chápať kosáčiky mesiaca, ktoré nosili židovské ženy ako šperk i amulet a ktoré boli vešané okolo krku aj zvieratám. Tento zvyk zrejme odrážal mýtus o Nannarovej láske k bohyni Ningale, o posvätnom sobáši v trstinách južnej Mezopotámie, ktorý z mesačného božstva urobil ústrednú postavu boha-milenca a muža.

Pôsobivý príbeh sa nachádza v židovských legendách, ktorý sa vzťahuje na *duálny systém slnko - mesiac a vysvetľuje, prečo má mesiac ako jeden z nebeských lampášov slabšie svetlo. Podľa legendy Stvoriteľ vysvetlil mesiacu, že jestvujú dva svety, pozemský a záhrobný, preto existujú aj dve svietidlá. Mesiac napriek tomu, že mu bol prisúdený väčší z dvoch svetov, záhrobie, bol nespokojný, lebo túžil mať silnejšie svetlo ako slnko. Tu povedal Boh: Je mi jasné, že by si chcel, aby som zmenšil slnko a teba zväčšil. Pretože však zle zamýšľaš so slnkom, budeš ty ten menší a tvoj svit bude šesťdesiat razy slabší ako slnečný. Tu povedal mesiac: Ó, Pán sveta, bolo to len jediné slovo, ktoré som vyslovil, a preto mám byť tak tvrdo potrestaný? Tu povedal Boh: Raz

(na konci času; v deň posledného súdu) budeš opäť veľký ako slnko a svit mesiaca bude ako svit slnka.

Podľa Joela (4,15) však príznakom posledného súdu bude práve zatmenie mesiaca. Podľa Marka (13,24) pri druhom príchode Krista na zem nastane zatmenie (gr. aposkíasma) slnka a mesiaca, ktoré stratia svoju žiaru. Podľa Zjavenia (21,23) dokonca mesiac sa stane zbytočný, lebo Boh bude svetlom v *Novom Jeruzaleme*.

V ranokresťanskom poňatí, podľa gréckeho kresťanského učenca Theofila Antiochijského (✞181) sa slnko a mesiac stávajú výrazom veľkého tajomstva viery: slnko je symbolom Boha, mesiac symbolom človeka. Cirkevný otec a spisovateľ Origenes (✞245), ktorý kresťanstvo považoval za zavŕšenie antickej filozofie, interpretoval mesiac ako obraz Cirkvi/Ecclesie: Cirkev prijíma svetlo od Krista - slnka (pozri Christologický cyklus I.: *Kristus sol invictus*) a odovzdáva ho veriacim. Origenova ecclesiologická lunárna symbolika mesiaca bola v stredoveku väčšinou prenesená na Matku Božiu. Ako apokalyptická žena bola zobrazovaná, ako stojí na kosáčiku mesiaca, čo v oblastiach Rakúska dostávalo špecifický obsah: pripomínalo víťazstvo kresťanských vojsk nad Turkmi, ktorých vojenským znakom bol polmesiac. Nakoniec aj kresťanstvo stotožnilo mesiac s jeho viditeľnými fázami so vzkriesením: Biskup Zeno z Verony (✞371) upozorňuje na nový mesiac rodiaci sa na nočnej oblohe, ktorý nesie všetky rysy ľudského bytia, začínajúceho zrodom, prežívajúceho vrchol úplnku a končiaceho smrťou. Mesiac sa najčastejšie znázorňuje ako kosáčik, zväčša s profilom obráteným naľavo (pozri Christologický cyklus III.: *Ukrižovanie*).

*

Slnko (sumer.-akkad. Šamaš/Utu; hebr. šemeš; gr. helios; lat. sol) ako denná hviezda má v symbolike prirodzene prvoradé miesto medzi všetkými nebeskými telesami. Nakoľko každé ráno vystupuje z temnoty, stalo sa slnce zárukou vesmírneho poriadku a istoty. Sila jeho žiary a teplo priviedli prehistorického človeka k tomu, že ho uctieval ako prejav nadzemskej moci.

V *Mezopotámii, na rozdiel od Egypta, nebol slnečný kult určujúci a v *sumersko-*akkadských zoznamoch je boh slnka Utu/Šamaš zaradený až do tretej generácie bohov ako syn mesačného boha Nanny/Sína. Strediskom jeho kultu boli irácke mestá Sippar a Larsu, kde stáli chrámové komplexy zvané Ebabbar (žiariaci dom). Šamaš/Utu, ktorý všetko videl, vo dne na zemi a v noci v podsvetí, bol pokladaný za dozorcu a správcu sveta, ochrancu práva a spravodlivosti, za božského sudcu. Dozeral na všetky kúty sveta, ktoré osvetľoval, prežaroval a prerezával sa do nich svojou pílou. Tá sa stala symbolickým nástrojom jeho cesty. Inak bol zobrazovaný ako okrídlený žiariaci kotúč melam alebo štvorcípe nebeské teleso. V číselnej symbolike mal dvadsiatku ako svoje posvätné číslo (odtiaľ možno vedie cesta k posvätnej myriade a k dvadsiatim tisícom démonických bojovníkov z kapitoly *Rozviazanie štyroch anjelov*).

Melam, pôvodný egyptský symbol putujúceho slnka, odvodený z letu vtákov po oblohe, prevzali po *Sumeroch a *Akkadčanoch *Asýrčania a Peržania. Mystické špekulácie o západe a východe slnka urobili v *Babylonii zo slnka hrdinu a víťaza v boji so smrťou a hlásateľa božieho práva. Podľa legendy babylonský kráľ Chammurapi (1792-1750 pr.Kr.) prebral zákony z rúk slnečného boha Šamaša, o dvesto až päťsto rokov skôr ako židovský zákonodarca Mojžiš prevzal uprostred púšte na hore *Sinaj dosky Zmluvy od boha *Jahve. V *ikonografii sa slnko najčastejšie znázorňovalo ako slnečný boh so žiarivou korunou na hlave, alebo ako disk s lúčmi okolo ľudskej tváre.

Približne v tom istom období v Egypte faraón 18.dynastie, Amenhotep IV. (1365-1348 pr.Kr.) reformoval náboženstvo a kult slnka. Kult slnečného boha Amona-Ré, jedného z viac ako štyridsaťčlenného božského zboru, premenil na kult jediného boha Atona a sám prebral jeho meno. Vytvoril tak najstarší doložený pokus o monoteistický systém staroveku. Experiment trval iba počas panovníkovho života a bol skôr politickou akciou namierenou proti kňazskej vrstve Amonovho chrámu vo Wasete/Tébach ako novátorskou teologickou predstavou. Jednako len sa objavujú pokusy dať do súvislosti faraónovu monoteistickú revolúciu a Mojžišovo vystúpenie približne v rovnakom čase (Nový bibl. slovník vymedzuje Mojžišovo pôsobenie rokmi 1350-1230).

*Starý zákon uctievanie slnka výslovne zakázal (Deuteronomium 4,19; 17,3). Vnímal ho ako Bohom stvorený objekt, ktorý má vplyv na prírodu a človeka (Deuteronomium 33,14; 2Samuelova 23,4; Žalm 121,6; Izaiáš 49,10; Jonáš 4,8; Zjavenie 7,6). Prastaré mytologické korene prezrádzajú iba poetické narážky typu: **„Boh slnku na nebi postavil stan“** (Žalm 19,5) a **„obydlie slnka“** (Habakuk 3,11) alebo výraz bo (hebr. vojsť, vstúpiť), ktorý zodpovedá vyobrazeniu slnka v bráne na babylonských pečatiach. Chválospev na Boha Stvoriteľa v Žalme (104: **„Ó Pane, Bože môj, ty si veľmi veľký! Odel si sa so slávy a veleby, do svetla si sa zahalil ako do rúcha. Nebesia rozpínaš ako stan, nad vodami si buduješ komnaty. Po oblakoch vystupuješ ako po schodoch, na krídlach vánku sa prechádzaš. Vetry sú tvojimi poslami, ohnivé plamene tvojimi služobníkmi....“**) je podľa bádateľov prekladom egyptského Chválospevu na Achnatona. Ako nepodstatný sa dnes berie fakt, že hebrejské slovo šemeš/slnko je ženského rodu.

Podľa starozákonných mýtov vzniklo slnko z Božieho slova dábar na štvrtý deň stvorenia a stalo sa vládcom dňa (Genezis 1,14-19). Oslavné piesne o babylonskom slnečnom hrdinovi Šamašovi opäť ožívajú v Žalme (19,6): **„Slnko...sa teší ako hrdina, že vychádza na jednom okraji nebies a obieha až na druhý okraj, pred jeho žiarou nič sa neukryje.“** K vychádzajúcemu slnku prirovnáva Kniha *sudcov (5,31) tých, ktorí majú Boha v srdci. Z kresťanského hľadiska najvýznamnejší starozákonný solárny text s babylonskou inšpiráciou sa nachádza v Malachiášovi (3,20): **„Vám, ktorí sa bojíte môjho** (Pánovho) **mena, vyjde slnko spásy a uzdravenie pod jeho krídlami.“** Výrazy „krídla slnka“ alebo „jazyky svetla“ (*Sírachova 43,4) dokladajú, že hebrejčina nemala vlastný výraz pre slnečnú žiaru.

Solárnu symboliku používajú aj novozákonné texty. Preto Kristus vychádza ako slnko z výsosti (nebies), aby svietil tým, ktorí sedia v tme smrti (Lukáš 1,78). Ježiš sám prirovnával Božiu lásku k slnku, ktoré obopína dobré aj zlé (Matúš 5,45). Kristova tvár žiarila ako slnko pri *Premenení na hore Tábor* (Matúš 17,2). Aj apoštol Ján videl z ostrova Patmos Syna Božieho ako slnko, keď žiari v plnej sile (Zjavenie 1,16) a prirovnával spravodlivých, ktorí nasledujú Krista, k slnku v kráľovstve Otca.

Prvotná cirkev prepožičala antickému dňu slnka nový obsah tým, že ho dala do súvislosti s tajomstvom vzkriesenia: Pápež Klement Alexandrijský (✞100) opisuje Krista ako toho, ktorý vstáva z mŕtvych ako slnko zapadajúce na západe a vychádzajúce na východe, a prirovnáva kresťanstvo k slnku, ktoré “vrátilo západ na východ a smrť ukrižovalo k životu.“ Kresťania sa v najstarších dobách modlili obrátení k vychádzajúcemu slnku a kostoly až do novoveku boli zvyčajne orientované na východ. Podľa vynikajúceho rečníka, latinského spisovateľa, biskupa Hilaria Pictaviensis/Hilaria z Poitiers (✞368) je *Logos, Božie slovo, ako slnko, ktorého lúče otvárajú okná ľudských duší. Keďže je Kristus tiež chronokrator, vládca času, často ho v *románskom období spájali so slnkom, ktoré udáva dĺžku dňa.

Pamiatka Ježišovho narodenia, slávená pôvodne 6.januára, bola niekedy v polovine 4.storočia preložená na 25.december, aby potlačila slávnosť rímskeho *Sola invictus*, ktorá pripadala na tento deň (pozri Christologický cyklus II.: *Narodenie Pána*). Preto sa na karolínskych miniatúrach popri kríži objavuje postava rímskeho Sola zakrývajúceho si hlavu zo studu nad ukrižovaním "pravého slnka".

Grafickým symbolom slnka, okrem známeho kruhu, z ktorého vychádzajú lúče, je tradične kruh s centrálnym bodom, z ktorého vychádzajú osi, vytvárajúce slnečné koleso - slnečný kríž (pozri Christologický cyklus III.: *Ukrižovanie*). Jeho existencia je oveľa staršia ako kresťanstvo, objavuje sa v Ázii ako symbol spojenia neba a zeme a je základným prvkom štruktúry budhistického meditačného obrazca, *mandaly.

20. BITKA NA NEBI, PÁD ANJELOV, APOKALYPTICKÝ DRAK

(Zjavenie Jána 12,7-12)

(4.videnie. Sedem bojov Antikrista. Boj draka na nebi. Boj draka na zemi)

*

Na nebi sa strhol boj: Michal a jeho anjeli bojovali proti drakovi (odkaz na Daniela 10,13-21: archanjel Michael ako knieža anjelov a vodca nebeského vojska; Michael ako obhajca Božieho ľudu; podobne *deuterokanonická Závet patriarchov: Závet Leviho 5,7 a Závet Danova 6,2). **Bojoval drak i jeho anjeli, ale neobstáli a už nebolo pre nich miesto v nebi** (všetky útoky aj porážky zlých síl od začiatku do konca sveta). **A veľký drak, ten starý had** (odkaz na hada našepkávača z Genezis 3), **ktorý sa volá diabol a satan, čo zvádzal celý svet, bol zvrhnutý; zvrhnutý bol na zem a s ním boli zvrhnutí jeho anjeli** (pád anjelov: pozri kapitola *Anjeli pri Poslednom súde*; podobne Lukáš 10,18 > Ján 12,31 > 2Petra 2,4 > Júdov 6). **A počul som** (Ján) **mohutný hlas volať v nebi: Teraz nastala spása, moc a kráľovstvo nášho Boha a vláda jeho Pomazaného** (jednota Boha Otca a Syna Božieho Krista), **lebo bol zvrhnutý žalobca** (gr. kategor = odvodenina z kategoros; vulgárny výraz kategor používaný aj v hebrejčine) **našich bratov, ktorý na nich dňom i nocou žaloval pred naším Bohom** (odkaz na Jóba 1,9-11: satan ako nepriateľ spravodlivosti; podobne Zachariáš 3,1-2 > 1*Paralipomena 21,1 > *apokryf 1Henoch 40,7). **Ale oni zvíťazili pre Baránkovu krv** (konečná spása podmienená Kristovou obeťou) **a pre slovo svojho svedectva** (víťazstvo nad silami zla je v rukách samotných kresťanov). **Preto radujte sa, nebesia, aj vy, čo v nich bývate** (podobne Izaiáš 44,23; 49,13). **Beda však zemi i moru** (podobne Izaiáš 1,4-24 > Jeremiáš 4,13 > Ezechiel 24,9 > Ozeáš 7,13; 9,12 > Amos 5,16 59 9,12), **lebo zostúpil k vám diabol, plný** (gr. gémo) **zlosti, lebo vie, že má málo času** (útecha pre veriacich; obmedzená doba; Bengelov výpočet pozri v kapitole *Zmeranie Božieho chrámu*).

Vo výtvarnom umení je námet Bitka na nebi jedným z ústredných zobrazení triumfu kresťanstva a podobne ako *Apokalyptickí jazdci* patrí k tým apokalyptickým námetom, ktoré sú veľmi časté a zvyčajne sa vyskytujú ako samostatná kompozícia prakticky vo všetkých výtvarných druhoch: knižná maľba, nástenné maliarstvo (kostoly St.Pierre-les-Eglioses v Chauvigny/Vienne, 11.st.; St.Savin/Poitou, 12.st.; S.Pietro al Monte v Civate pri Come, 12.st.; freska Paula Trogera v kupole kláštorného kostola v Altenburgu, 1735), sochárstvo (reliéf *tympanónu kostola St.Michel v Entraigues/Charente, 12.st.), užité umenie (koberec z Angers, 14.st.), sklomaľba (okenná *rozeta v St.Chapelle v Paríži, 15.st.), maľba (Raffael Santi z Urbina, 16.st.; Hieronymus Bosch v rámci námetu Posledný súd, 15.st.; Pieter Brueghel St., 1562; Frans Flos, 1554; Tintoretto: Bitka na nebi, 16.st.), grafika (desiaty list Dürerovej Apokalypsy: Obrana neba proti útoku draka, 1498; Gustave Doré, 1864).

Stred kompozície Bitka na nebi zvyčajne tvorí zápas Michaela, niekedy v brnení, častejšie v anjelskom rúchu a s krídlami). V neskorej *renesancii 16.storočia splynula Bitka na nebi so scénou Pád anjelov. Námet zobrazuje odbojných anjelov, ako sa rútia z neba, ich telá počas pádu nadobúdajú chvosty a pazúry. V spodnej časti obrazovej plochy leží Satan, niekedy v tlame Leviatana, ktorý vo výjave stelesňuje peklo. Hore na nebi sú zobrazení anjeli a tróniaci Boh.

Motív padlých anjelov rútiacich sa do priepasti sa objavuje v pravoslávnom umení pri zobrazení synaxis (lat. zhromaždenie; bohoslužba), nebeského poradného zboru, ktorý obklopuje Kristov medailón ako erbový znak a vyznanie viery. Apokalyptický drak sa objavuje aj v kompozíciách *Apokalyptická žena, Veľká neviestka babylonská* a *Spútanie draka* (v Dürerovom grafickom liste *Nebeský Jeruzalem* tvorí apokalyptický drak vedľajší námet).

Stredoveké diela zvyčajne zobrazujú sedem dračích hláv s korunkami, aby netvora odlíšili od iných námetov a legiend. Identifikácii pomáhajú tiež krídla archanjela Michaela, ktorý by mohol byť zamenený za rytiera Juraja (námet bitky sv.Juraja s drakom je vnímaný ako paralela k Bitke na nebi).

Apokalyptický drak sa objavuje v námete *Mystický mlyn* (pozri Christologický cyklus I.), ktorému sa venovalo sa venovalo aj reformačné umenie. Námet aktualizovalo a niekedy mu dávalo aj satirický obsah (letáky: drevorez Hansa Leu ml., 1521; drevorez Tobiasa Stimmera, 1577). Drevorez Hansa Leu ml. zobrazuje Krista, nad ktorým sa nachádza postava Boha Otca. Kristus sype do násypky mlyna postavy sv.Pavla a evanjelistov. Z mlynice vychádzajú nadpisové pásky s textom Glaube/Viera, Hoffnung/Nádej, Liebe/Láska, Stärke/Sila. Múku naberá lopatkou Erazmus Rotterdamský a sype ju do vrecia. Chrbtom k nemu stojí Martin Luther, ktorý vyťahuje zo slamenice chlieb v podobe knihy a tú ponúka všetkým cirkevným hodnostárom, ktorí ju odmietajú. Nad nimi letí Apokalyptický drak a kričí: Ban, Ban (bán, miestodržiteľ, vládca). Škriekajúci drak je náprotivkom apokalyptického *Vtáka Beda.*

*

Apokalyptický drak. Zjavenie apokalyptickej ženy a apokalyptického draka bolo ďalším znamením blížiaceho sa konca sveta. Drak (gr. drakón; hebr. tanín; lat. draco) vystupuje v kapitole 12 ako nepriateľ nebies, Boha a jeho ríše, a slovné spojenie "ten starý had" odkazuje do Genezis (3), na nepriateľstvo medzi Bohom a hadom/satanom, ktoré v izraelskom stvoriteľskom mýte (datovanom do 2000-1500pr.Kr.) začalo v rajskej záhrade pri strome poznania (pozri kapitola *Peklo* - Satan).

Samotný jánovský boj draka/satana s nebeskými silami a pád anjelov - satanových pomocníkov - má podľa bádateľov svoje predobrazy v starozákonnej minulosti, v nepriateľstve a neposlušnosti záhadných nebeských bytostí zvaných synovia Boží, bené ha-'elohím (Genezis 6,4) a oblúd nefilím (Numeri 13,33; pozri kapitola *Anjeli pri Poslednom súde*). Ďalšie súvislosti draka/satana z Jánovho Zjavenia sa nachádzajú v Lukášovi (10,17-20), kde Kristus hovorí sedemdesiatim učeníkom, ktorí sa práve vrátili z úspešnej misie: **„Videl som satana padať z neba ako blesk. Hľa, dal som vám moc šliapať po hadoch a škorpiónoch..."** *Kumránsko-*esejskou verziou nebeskej bitky je boj synov svetla s temnými silami Beliala (pozri kapitola *Šelma zemská a morská*).

Podoba apokalyptického draka, ohnivé (červené) telo a rohy zrejme odkazujú na staroveké predlohy: sumersko-akkadský Mušchuššu s rohatou hlavou; egyptsko-grécky červený okrídlený Tyfón s množstvom hláv; židovský mnohohlavý, šupinatý Leviatan zo Žalmu 74,14; starogrécke monštrum (z gr. derkomai - strašne hľadieť) kombinované z okrídleného hada alebo z jaštera s niekoľkými hlavami chrliacimi oheň, vzdialene spájané s baziliškom, grifom, chimérou, v Indii v podobe krokodíla, strážcu pokladu. Z draka podľa niektorých východných verzií vznikli drahokamy.

Najmä v stredoveku sa komentátori sústreďovali na detaily dračieho tela (počet hláv, počet *diadémov, počet rohov). Súčasní interpreti sa domnievajú, že dôležitejší je

celkový obraz a význam ozdobenej, korunovanej dračej hlavy napodobňujúcej „mnohé diamantové čelenky“ (gr. diadémata polla) na hlave Krista kráľa kráľov (19,12: *Videnie jazdca menom Pravý a verný*). Ide o insígnie moci a slávy.

Zrazenie hviezd z oblohy odkazuje na staré orientálne príbehy (epos Enuma eliš: babylonsko-akkadská obluda Tiamat ranou z chvosta zmetie z oblohy hviezdy) a starozákonné texty s ich konkrétnymi súvislosťami (Danielova strašidelná, pažravá obluda so železnými zubami a pazúrmi a desiatimi rohami a jedným rohom s očami a ústami ako symbol Rímskej ríše z čias *Seleukovcov, Daniel 7,20; Izaiášova démonická Zornička zvrhnutá z nebeských výšok ako symbol *babylonského kráľa Nebukadnezara, Izaiáš 14,12).

Sedem dračích hláv. Komentátorov Zjavenia neodolateľne priťahovala možnosť rozlúštenia detailov Bitky na nebi i apokalyptického draka. Tradičný výklad hľadal v drakovi symbolom rímskeho cisárstva (sedem rímskych pahorkov - sedem hláv draka). V 15.storočí komentátori stotožňovali sedem dračích hláv so *siedmimi smrteľnými hriechmi (iní oponovali, že jestvuje aj sedem *cností). Podľa iných je obraz apokalyptického draka odvodený z nočného videnia proroka Daniela (7,20), lebo aj Danielov drak mal desať rohov na hlave, ktoré odkazovali na desať panovníkov seleukovskej dynastie od Seleuka I. Nikátora až po Antiocha IV. Epifana. Preto sa komentátori usilovali obdobným spôsobom identifikovať desať najväčších nepriateľov kresťanov.

Desať rohov apokalyptického draka. Ďalšie výklady dávajú desať rohov apokalyptického draka do súvislosti so siedmimi rohami apokalyptického baránka a vychádzajú pritom z mágie čísiel sedem a desať (symboliku čísla sedem v kapitole *Apokalyptický baránok*). Desiatka ako guľaté číslo a číslo úplnosti sa v Písme objavuje často, v dobrých i neblahých súvislostiach: desať spravodlivých v meste Sodoma (Genezis 18,32), desatoro prikázaní z hory *Sinaj (Exodus 34,28); desať rán egyptských (Exodus 7-11), desať svietnikov Šalamúnovho chrámu (2*Paralipomena 4,7); desať mužov všetkých národov hľadajúcich spásu v Bohu (Zachariáš 8,23); uzdravenie desiatich malomocných (Lukáš 17), desať dní súženia smyrenských kresťanov (Zjavenie 2,10)...

Ďalší hľadajú kľúč v grafémoch: Desiatym písmenom hebrejskej abecedy bol znak jód י. Jod bolo súčasne aj slovo a znamenalo ruka (snáď odkaz na desať prstov človeka). Rímsky znak pre číslo desať je X, ktoré sa používa pre grécke písmeno chí, a to sa číta ako prvé písmeno slova Christus. Grécke písmeno I (jota) je začiatočným písmenom mena Iesus a malo číselnú hodnotu desať. Všetky tieto číselné vzťahy a významy pokladal stredoveký človek za známky hermeneutiky, umenia ukryť a odkryť skrytý biblický význam. Pomoc sa hľadala aj v židovskej kabale 12.-16.storočia, židovskom mystickom výklade *Starého zákona.

Hviezdy. Jednako len v jánovskej Bitke na nebi nie sú dôležité detaily, ale hlavný zámer: Hviezdy sú nositeľkami svetla a patria do sféry vplyvu Boha, boj na nebi je obrazom veľkého boja Božích a satanských síl, padanie hviezd je neblahým znamením blížiaceho sa konca sveta, zničenie tretiny hviezd je iba čiastkovým víťazstvom draka a dáva predstavu o sile zápasu a veľkosti sily Božieho protivníka.

*

Drak. Z gréckeho derkomai - „strašne hľadieť“ > gr. drakón > lat. draco = drak, had; hebr. tanín = drak, had. Predstava draka alebo obrovského hada bola v starovekých mýtoch bežná. Podľa niektorých bádateľov (nemecký paleontológ Eduard Dacqué,

✞1924) sú dávnou spomienkou na prehistorických plazov, dinosaurov, ktorých kosti čas od času človek objavoval a ktoré podnecovali jeho predstavivosť. Okrem toho na zemi vždy žili skutočné obludné tvory, veľhady, veľjaštery, krokodíly alebo hrochy. A veľa dračích monštier, zmiešanín hada, krokodíla, leva, vtáka, vystupovalo prednoázijských mýtoch.

V sumersko-akkadskom mýte Ninurtova cesta do *Eridu (2.tis.pr.Kr.) sa objavuje démon Anzú s telom orla a hlavou leva. V novoasýrskej verzii príbehu ukradne bohovi Enlilovi tabuľky osudov a poruší tak božský poriadok na zemi. Bohyňa-rodička Mach prehovorí bohov k boji s démonom. Do boja je zapriahnutých sedem zlých veterných búrok, Anzú príde o svoje orlie krídla a je navždy zmrzačený.

V *akkadskom mýte Enuma eliš (Keď tam hore) datovanom do 1800-1700 pr.Kr. a čerpajúcom z rôznych *sumerských, akkadských a možno aj západosemitských textov, vystupuje drak Mašhuššu/Mušchuššu (akk. zúrivý had < sumer. mušchuš - červený had) s rohatou haďou hlavou, šupinatým hadím telom, prednými levími a zadnými orlími nohami a vztýčeným hadím chvostom. Z tlamy mu vyčnieva rozoklaný jazyk. Niekedy je vybavený krídlami a namiesto hadieho chvosta má chvost škorpióna alebo vtáka, prípadne hlavu nejakej mačkovitej šelmy. Stáva sa účastníkom bitky, ktorú viedla obluda Tiamat proti božskému kráľovi nebies a zeme, Mardukovi.

Tiamat (z akkad. tiámtu - more) vystupuje v mýte Enuma eliš ako stelesnenie chaosu a plodivej sily praoceánu. Nemala podobu draka (na pečatných valčekoch však zrejme áno), ale mala podobnú úlohu. Vytvorila jedenásť dračích bytostí, ktoré mali v tele na miesto krvi jed, a zapojila ich do boja proti Mardukovi. Na čelo svojho vojska postavila nižšieho boha Kingu, obdarila ho vládou nad všetkými bohmi a zverila mu do rúk tabuľky osudov. Marduk sa obludám vzoprel spolu s nebeskými vetrami, porazil ich a nakoniec Tiamat zabil. Z jej rozťatého tela stvoril nebo a zem a z jej očí pramene riek Eufrat a Tigris. Obluda Tiamat, resp. jej pažerák, ktorý dýchal, prehltal a pľul, stál v pozadí starohebrejskej predstavy o priepasti vedúcej do podsvetia Abyssos (pozri kapitola *Trápenie kobylkami* - Drak, obluda Tiamat).

*Mezopotámske mýty (akkadský Epos o Gilgamešovi, pasáž Boj proti strážcovi cédrového lesa, proti nebeskému býkovi) s ich dračími božstvami a monštrami ovplyvnili kultúru a umenie starovekých nomádskych Skýtov. V horských oblastiach Iránu okolo Luristánu a v severnej Číne okolo Ordos na sever od Veľkého čínskeho múru vznikol v rozmedzí 1000-700 pr.Kr. istý druh zoomorfného štýlu, známy ako luristánske a ordoské umenie (tzv.luristánske bronzy). Zobrazuje zápasy šeliem, *gryfov, monštier zo zvieracích a ľudských prvkov. Výtvarný i duchovný vplyv skýtskeho zoomorfného štýlu sa prejavil v 4.-1.st.pr.Kr. v umení *Etruskov (pozri kapitola *Peklo*) a od 3.storočia v západnej Európe v umení Keltov. Pretrval až do 10.-13.storočia v románskom umení.

V iránskych posvätných náboženských textoch Avesty, v novoperzskej verzii datovaných do 8.-3.st.pr.Kr., sa nachádza o tisíc rokov starší príbeh o večnom nepriateľstve boha svetla Ahura Mazdy a draka Ahrimana/Angra Manju, boha temnôt. Na konci vekov je Ahriman vypustený na slobodu a zhltne tretinu ľudstva. Príbeh bol živý až do rozpadu Rímskej ríše okolo roku 400 a ešte r.307 bola Ahurovi Mazdovi a jeho pomocníkovi Mitrovi, prostredníkovi medzi bohom a ľuďmi, zasvätená nová svätyňa pri Dunaji.

Had/drak v mýtoch vystupuje ako monštrum s dôležitým symbolickým významom: telo plaza a skrytý spôsob života v dierach a vodných hlbinách, zdanlivé omladzovanie vyzliekaním starej kože vyjadrujú prelínanie protichodných významov smrti a života.

Preto sa had/drak stáva symbolom podsvetia a ríše mŕtvych. Obyčajne vystupuje ako násilnícka bytosť, proti ktorej musia bohovia bojovať. Dvojznačnosť draka sa ukazuje predovšetkým v orientálnych (indických, čínskych, japonských) mýtoch. Drak v nich účinkuje ako blahodarné božstvo spájané s úrodným a životodarným vodným živlom (japonský boh dažďa - dračí kráľ). Stáva sa výrazom jednoty protikladných síl: ako tvorivá nebeská sila reprezentuje mužský princíp jang, ako bytosť blízka vodnému živlu, zemi reprezentuje ženský princíp jin. V Číne a Japonsku sa stáva symbolom šťastia, ochrancom pred zlými démonmi a emblémom cisárstva (zatiaľ čo modrozelený drak Čching-lung vystupuje v čínskej mytológii ako reprezentant Východu a symbol cisára, biely drak/tiger Paj-chu je vládcom Západu a smrti). V hinduizmu a taoizmu predstavuje drak mocného ducha, ktorý chráni poklady a je schopný zadovážiť nápoj nesmrteľnosti. Je to zázračná bytosť, ktorá sa dokáže zmeniť do veľkosti húsenice priadky morušovej a vyplniť priestor medzi zemou a nebom. Cez deň drak lieta po nebi a nie je ho vidieť, lebo ho zakrývajú dažďové mraky. Drak sa stáva obľúbeným dekoratívnym motívom: samotný drak letiaci na oblakoch, dvaja draci hrajúci si s perlou (hromom) spôsobujú dážď. Drak je piatym znamením čínskeho zverokruhu a zodpovedá znameniu Leva.

Svojich drakov mali zrejme aj Izraeliti (Livjátan/Leviatan, Behemot, Rahab). Niektorí bádatelia sa domnievajú, že príbeh o potope sveta v sebe skrýva mýtus o boji chaotickej sily praoceánu (Tehom), obdobný akkadsko-babylonskému mýtu s bohyňou chaosu a praoceánu Tiamat; izraelská verzia iba zamenila mezopotámske zosobnené božstvá za Jahvem stvorené živly, ako to zodpovedalo monoteizmu. Túto hypotézu podľa bádateľov potvrdzuje obrazné vyjadrovanie Izaiáša (51,9): „Zobuď sa, zobuď a obleč si moc rameno Pánovo! Zobuď sa ako v dňoch minulých, časoch pradávnych! Čo práve ty si nerozťalo ozrutu a draka neprebodlo... čo si nevysušilo vody veľkej priepasti?“

S hadom, drakom, veľrybou alebo krokodílom je stotožňovaný netvor Leviatan, opisovaný v Jóbovi (3,8; 26,13; 40,25-31 atď.). Na ňom Boh demonštruje svoju zvrchovanosť a nezávislosť. Výraz leviatan (z lawa - stočený) má svoje korene vo *fenickej mytológii, kde predstavoval monštrum prapôvodného chaosu, ktoré sa každým okamihom môže zobudiť a ohroziť všetok existujúci poriadok. Je schopný dokonca zatemniť slnko, žije v mori (Jób 7,12). Vodné prostredie ho do istej miery spája s predstavou krokodíla, symbolom Egypta alebo s mezopotámskou obludou Tiamat. Starozákonný *Jahve je dôrazne vyzdvihovaný ako premožiteľ tejto sily chaosu (Izaiáš 51,9). Rysy Leviatana a jeho mezopotámskych druhov očividne prebral Jánov apokalyptický drak.

Mytológovia upozorňujú, že obyvatelia v okolí Téb a jazera Moiris vybraného krokodíla, stelesnenie boha Sobeka, zdobili náušnicami zo zlata a taveného skla a na predné nohy mu dávali náramky > Židia prirovnávali Egypt k Leviatanovi, ktorý mal niektoré znaky krokodíla > k Leviatanovi bol prirovnávaný satan a ten v Jánovom Zjavení vystupuje ako apokalyptický drak ozdobený *diadémami.

Leviatanovi bola blízka obluda Rehab (hebr. pýcha, nadutosť, zúrivosť). Rehab nemal znaky draka a hada ako Leviatan, ale bol bližšie predstave chaosu a tým aj oblude Tiamat. Spôsoboval rozbúrenie mora a biblické texty (Žalm 87,4; 89,11; Jób 9,13; Izaiáš 30,7) k spupnosti Rehaba prirovnávali rozpínavosť Egypta. Ezechiel (29,3) dokonca s Rehabom stotožňoval faraóna.

Príšera Behemot/Benemot/Behamot (z behema = šelma) sa v *Starom zákone objavuje v Deuteronomiu (32,24), Jóbovi (12,7; 40,15), Žalmoch (49,13-21; 50,10;

73,22), Jeremiášovi (12,4) a Habakukovi (2,17). Niektorí bádatelia sa domnievajú, že ide o odvodeninu z predpokladaného egyptského výrazu .p'.ih.mw (vodný býk), ale väčšina sa prikláňa k názoru, že išlo o hrocha. V Egypte bol hroch symbolom svetskej moci a stelesnením boha vojny Sutecha. V Biblii bol Behemot obrazom moci a sily boha Jahve, preto sa s hrochom často stretneme na vyobrazeniach Stvorenie zvieracej ríše (pozri kapitola *Peklo*).

Kresťanský drak/had symbolizuje úhlavného nepriateľa Boha a človeka, Satana, nad ktorým zvíťazil v boji archanjel Michael a hodil ho do najhlbšieho pekla-hádu. Preto sú európske stredoveké draky spájané elementom ohňa a sú zobrazované ako chrlia plamene. Nakoľko latinsky dracon znamená drak ako aj had, sú obe zvieratá v úlohe Božieho nepriateľa zameniteľné a drak vystupuje ako bytosť "in serpente deus" - boh v hadej podobe. K podobe plaza odkazuje aj nemecký výraz Wurm (červ), niekedy aj Lindwurm - žiariaci (ohnivý/červený) červ.

Stredoveké zobrazenia draka/satana mali podobu *baziliška, tzv.malého kráľa, drobného dráčika s kohútou hlavou a korunkou, s pazúrmi a krídlami, alebo hada s korunkou. Obraz upomína na staré dračie monštrá s prvkami hada-vtáka, ale jeho pôvod je pomerne mladý. Vznik predstavy draka-satana-baziliška, meno i vzhľad, sú odvodené od drobnej jašterice s hrebeňovitým výrastkom na hlave. Podľa neho dostalo zvieratko grécke meno basileus/bazilišok (kráľ), v stredovekých legendách a alchýmii meno "malý kráľ". Stredovek tejto jašteričke prisudzoval magickú moc, popol z jej tela mal dôležité miesto v čiernej mágii a jej jedom alebo slinami na konci 15.storočia liečili syfilis (tu niekde je možno väzba na baziliška ako symbol zmyselnej rozkoše, jeden zo smrteľných hriechov). Cirkevný otec Augustín z Hippo Regia (✞ 430) baziliška prirovnal k satanovi - kráľovi démonov, ktorého môže premôcť iba Kristus. Benediktínska rehoľníčka a vizionárka Hildegarda z Bingenu (✞1179) opísala svoje videnie vzniku tohto rajského draka z hadieho vajcia vysedeného ropuchou. Podľa iných verzií bazilišok vznikol z kohútieho vajca a premôcť ho bolo možné iba vtedy, ak zbadal v zrkadle svoj jedovatý obraz.

V ranokresťanskom umení sa vytvára ustálený obrazový typ draka/diabla: okrídlený, šupinami pokrytý a niekedy oheň chrliaci plaz, občas s krokodíľou alebo vlčou hlavou. Drak v celkovej podobe krokodíla je veľmi zriedkavý, s výnimkou malých *koptských sošiek zo 4.storočia, ktoré v súvislosti s miestnou legendou zobrazujú svätca zabíjajúceho znamením kríža egyptského posvätného krokodíla. Dračie motívy v románskej architektonickej plastike a knižných iniciálach symbolizujú vždy porážku zla v obecnej i náboženskej súvislosti (drak spútaný, zašliapnutý alebo prebodnutý). Preto sa drak objavuje v type *Kristus triumfujúci* (pozri Christologický cyklus I.) alebo pri nohách Panny Márie v obrazovom type *Apokalyptická žena*. V stredovekom umení ak má drak dve nohy a krídla, hovorí sa o drakovi, ak má štyri nohy, označuje sa ako šarkan/čes. ekvivalent - saň.

V stredoveku bol drak vojnovým znakom s jasným ochranným poslaním; jeho vzhľad mal zastrašovať nepriateľov. V tejto úlohe prenikol do heraldiky: Od 9.storočia má kráľovský znak Walesu na bielo-zelenom poli červeného draka. Tento znak i červený drak (podľa legendy) pochádza zo štandardy kráľa Artuša.

Satan/had/červ, nazývaný "červ hriechu", sa stáva pevnou súčasťou pravoslávnych ikon s námetom *Posledného súdu*.

V ľudových povestiach drak vystupuje ako strážca pokladov a stelesňuje ťažkosti, ktoré treba prekonať pri dosiahnutí vysokých cieľov. Víťazstvo nad drakom sa stáva

obľúbenou témou kresťanského umenia a drak sa stáva atribútom archanjela Michaela a mnohých svätcov.

Dračie motívy na slonovinových sponách z 5.-8.storočia (merovejské umenie) niekedy predstavujú draka v susedstve kríža alebo písmen alfa-omega. Sú svedectvom prenikania kresťanskej obraznosti do pohanskej kultúry. Samostatnú ikonografiu tvoria motívy apokalyptického draka.

*

Archanjel Michael. Drak obyčajne vystupuje ako násilnícka bytosť, proti ktorej musia bohovia bojovať. Jánovský drakobijca archanjel Michael mal svojich mýtických predchodcov v indickom Indrovi (zabíja draka/plaza Vrtrahana - démona sucha!), gréckom Diovi (zabíja Tyfóna, stohlavú obludu s dračími hlavami), Apolónovi (zabíja draka/hada Pytóna), egyptskom Horovi (zabíja draka/krokodíla/boha Sutecha).

Archanjela Michaela, strážneho anjela židovského národa (Daniel 10,13-21), prijalo za svojho ochrancu aj kresťanstvo. Ak apokalyptik Ján zo všetkým anjelov menuje jediného Michaela, je to zrejme preto, lebo jeho meno (hebr. Kto je ako Boh?) naznačuje výzvu a je prejavom neporaziteľnosti Boha. V bitke na nebi vystupuje ako vodca (archistratégos) a podľa niektorých bádateľov práve táto pasáž urobila z neho patróna vojakov.

Zobrazenia Michaela v boji proti drakovi sa nachádzajú najmä v kostoloch zasvätených svätému Michaelovi. Má na sebe drôtenú košeľu a je vyzbrojený štítom a mečom, alebo kopijou, alebo obidvomi. Rovnako ako takmer všetci anjeli má krídla, ktoré bránia jeho zámene so svätým Jurajom. Satan, buď vo svojej polo ľudskej podobe alebo ako drak, leží natiahnutý s tvárou k zemi pod nohami svätca, ktorý je pripravený ho zabiť.

Ďalším biblickým drakobijcom/levobijcom bol starozákonný sudca **Samson** (hebr. šemeš - slnko). Mytológovia dávajú jeho osobu do súvislosti s *mezopotámskymi slnečnými mýtami a iní stotožňujú Samsonove pozoruhodné výkony s dvanástimi úlohami mezopotámskeho hrdinu Gilgameša alebo gréckeho Herakla. Stredovek považoval Samsona, obdareného zázračnou mocou, za jeden z predobrazov Krista. Prvé paralely k Ježišovi sa objavujú už na samom začiatku hrdinovho života: Samsonova matka bola dlho neplodná, no nakoniec jej anjel zvestoval, že porodí syna (*Sudcov 13,3). Do povedomia čitateľov sa Samson dostal predovšetkým ako zradený manžel, ktorému Dalila/Delila (hebr. tá s lokňami) odstrihla vlasy a tým "Slnko" zbavila jeho sily - slnečných lúčov. Nasledovalo zrúcanie stĺpov Dagonovho chrámu, pod ktorými zahynul izraelský hrdina i jeho *filištínski nepriatelia (Sudcov 16,4-22). Samsonove stĺpy zaradilo kresťanské umenie k symbolom Odvahy (lat. Fortitudo), jednej zo štyroch kardinálnych cností. Zápas Samsona s levom (Sudcov 14,5-9) vysvetľoval stredovek ako boj Krista so satanom. Albrecht Dürer v tomto duchu vytvoril drevoryt Boj Samsona s levom (1498) a zaradil ho do apokalyptického cyklu.

Ako drakobijca vystupuje aj **Kristus**, jednak v obrazových typoch triumfujúceho Krista, jednak v *apokryfoch a legendách. Zlatá legenda Jakuba de *Voragine (13.st.) vypráva príbeh o Jezuliatku skrotilo nielen lupičov, levov a vlkov, ale aj draka (pozri Christologický cyklus II.: *Útek do Egypta*).

Po bohoch, *hérooch (Herakles) a biblických postavách (Samson) preberajú úlohu drakobijcov prapredkovia šľachtických rodov, rytieri a hrdinovia stredovekých legiend (germánsky Siegfried, staroanglický Beowulf), svätci: francúzsky mních Beatus z Vendôme (3.-5.st.), palestínsky pustovník Hilarion (†371), nórsky patrón a kráľ Olaf

(✝1030), Lupus Sienský, Clemens z Mertz, Mangold Bavorský, Adelphus z Neuweileru v Lotrinsku, Margaréta Antiochijská, betánska Marta (pozri Christologický cyklus II.: *Vzkriesenie Lazára*) a predovšetkým sv.Juraj, rytier, mučeník a patrón Anglicka. Niekedy sa protivníkmi drakov (aspoň na obrazoch) stávajú vladári. Kronikár Eusebios z Cézarey (✝338), prezývaný aj otec cirkevných dejín, vo svojom spise De vita Constantini uvádza, že rímsky cisár Konštantín Veľký (✝337) sa dal vymaľovať vo vestibule svojho cisárskeho paláca ako dvíha labarum (kopiju s krížovou zástavou; pozri Christologický cyklus I.) a prebodáva ňou draka ležiaceho pod ním; ťažko povedať, či drak predstavoval pohanstvo, proti ktorému kresťanský vladár chcel bojovať, alebo išlo o zvečnenie náboženskej hry - Konštantín v úlohe boha Krista - lebo Eusebios v svojom spise spomína aj také divadelné predstavenia na cisárovom dvore.

Sv.Juraj. Námet sv.Juraja bojujúceho s drakom, najmä jeho *devocionálne poňatie, je veľmi blízke bitke anjelského vojska pod vedením Michaela. Rytier drží vytasený meč, niekedy zlomenú kopiju, ktorá ho pomáha odlíšiť od ostatných svätcov v brnení, alebo zástavu s červeným krížom, alebo štít s krížom.

Juraj bol rytier a mučeník pochádzajúci údajne z maloázijskej Kapadócie. Tú na stredovekých obrazoch stelesňuje krásna dievčina, ktorá sama, podľa dobových zvyklostí, symbolizuje ohrozovanú a zachránenú kresťanskú obec. Sv.Juraj je mýtickou postavou, v legendách sa objavuje v 3.storočí a od raných čias je uctievaný najmä v gréckej cirkvi. Jeho obľuba na Západe začína až v 13.storočí, keď príbeh o sv.Jurajovi, drakovi a krásnej princeznej prerozprávala Zlatá legenda. Predkladá rozprávkový príbeh o kráľovstve ohrozovanom drakom, ktorému statočný a zbožný rytier ponúka ochranu. Nežiada odmenu, utešuje obyvateľov kráľovstva a sľubuje im, že stačí, aby verili v Krista a prijali krst, a on ich nepriateľa zabije. Kráľ súhlasí a rytier premôže šelmu. Prevedie ju spútanú iba princezniným opaskom pred kráľa a vladár a 15 tisíc jeho poddaných prijme krst. Legenda pokračuje rozprávaním o Jurajových utrpeniach, prenasledovaní rímskymi cisármi Dioklecianom a Maximianom. Pasáž o svätcovej smrti roku 303 v palestínskej Lydde je pravdepodobne jedinou historicky pravdivou časťou príbehu.

Od 6.storočia boli sv.Jurajovi zasväcované kostoly v Jeruzaleme a Antiochii a od dávnych čias bol uctievaný ako patrón *byzantských armád. Porážke Saracénov a pádu kresťanmi obliehanej palestínskej Antiochie počas prvej križiackej výpravy (1095) predchádzalo videnie sv.Juraja (podobná legenda o videní Santiaga/sv.Jakuba Staršieho pred bitkou španielskeho kráľa Ramiréza Kastílskeho so Saracénmi pri Clavijo okolo roku 930; v tejto súvislosti je Santiago označovaný ako Mataramos - Maurobijec a Mauri sú vnímaní ako stelesnenie apokalyptického draka). Sv.Juraj sa stal osobitným patrónom všetkých vojakov. Jeho kult vyvrcholil koncom stredoveku, keď ho prijalo za svojho patróna Anglicko, Benátky, Janov, Portugalsko a Katalánsko. V Nemecku sa stal jedným zo štrnástich pomocníkov v núdzi a uctievali ho aj v Rusku a Etiópii. Jeho kult začal upadať až v 16.storočí, v časoch zavádzania strelných zbraní do armády, ktoré znížili význam jazdy kopijníkov.

21. MORSKÁ ŠELMA

(Zjavenie Jána 13,1-10)

(4.videnie. Sedem bojov Antikrista. Morská šelma)

*

I videl som (Ján) **vystupovať z mora šelmu** (šelma ako pozemská obdoba draka/satana; šelma ako *inkarnácia draka; rímski cisári; odkaz na Izaiáša 27,1; podobne apokryfy Ezdrášova apokalypsa 6,49-52; 11,1 a nasl. > 1Henoch 60,7-9 > Baruchova apokalypsa 29,4; more ako nepriateľský, protibožský živel), **ktorá mala desať rohov a sedem hláv; na rohoch desať *diadémov** (podobne *Apokalyptický drak*) **a na hlavách rúhavé mená** (niektorí rímski cisári; Caligula; Nero, Domitian). **Šelma, ktorú som videl, podobala sa leopardovi** (gr. lárdalis)**; nohy mala ako medveď** (gr. arkos) **a jej tlama bola ako tlama leva** (odkaz na Daniela 7,7-26; 8,23-25). **Drak jej dal svoju silu, svoj trón i veľkú moc** (paralela k intronizácii Baránka Krista v 5,6-7; šelma ako Antikrist). **Jedna z jej hláv bola akoby smrteľne zranená, ale jej smrteľná rana sa zahojila** (paralela k ranám Baránka 5,6; odkaz na Zjavenie 13,14: *Šelma zemská*; smrť Nera). **Celá zem obdivovala šelmu; klaňali sa drakovi, že dal moc šelme, a klaňali sa šelme a volali: „Kto je podobný šelme a kto môže s ňou bojovať** (antitéza k Exodu 15,11)“? **A dostala tlamu, aby hovorila veľké veci, aby sa rúhala** (odkaz na tituly zbožštených rímskych cisárov: augustus/vznešený, divus/božský, pán a boh, boží syn), **a dostala moc na štyridsaťdva mesiacov** (dočasnosť vlády; podobne 11,2-3: *Zmeranie Božieho chrámu*; 12,6: *Apokalyptická žena*) **...aby sa rúhala Bohu, aby sa rúhala jeho menu a jeho stánku i tým, čo bývajú v nebi** (božské nároky rímskych cisárov; podobne Daniel 7,8). **A bolo jej dovolené viesť vojnu proti svätým a zvíťaziť nad nimi** (podobne Daniel 7,28). **Dostala moc nad každým kmeňom, ľudom, jazykom a národom** (paralela k pozícii Baránka Krista v kapitole 5,9: *Apokalyptický baránok*). **Budú sa jej klaňať všetci...ktorých mená nie sú zapísané od začiatku sveta v knihe života Baránka** (zatratenci; odkaz na knihu života v 5,1-8: *Apokalyptický baránok*), **ktorý bol zabitý. Kto má uši, nech počúva** (gr. akúó = počúvam; podobne 2,7: *Videnie siedmich svietnikov*): **Kto iných väzní, sám bude väznený; kto mečom** *(gr. spathí = meč)* **zabíja, mečom zahynie** (odkaz na Jeremiáša 15,2)! **V tom je trpezlivosť a viera svätých** (vážnosť výzvy, varovanie; výzva k vernosti Bohu aj za cenu mučeníctva).

Výtvarné umenie morskú šelmu zvyčajne zobrazuje ako netvora s levími hlavami, rohami a ohňom okolo tela. Na stredovekých *iluminániách niekedy má šelma podobu Danielových štyroch zvierat. Zámene s apokalyptickými zvieratami (4,2-8: *Apokalyptické bytosti*) bráni ich vzhľad: pazúry a prítomnosť štvorhlavého leoparda so škvrnami a desaťrohé monštrum s jedným rohom v tvare ľudskej hlavy. Nebeská sféra je zastúpená tróniacim Kristom v *mandorle obklopenej anjelskou suitou (Beatov komentár k Apokalypse, 1100). Kolesá po stranách mandorly ju menia na Boží trónny voz (Christologický cyklus I.: *Tetramorf*).

Na Dürerovom jedenástom grafickom liste Dve šelmy zvádzajú ľudstvo na zlú cestu (1498) je zobrazená morská šelma v podobe sedemhlavého draka s korunami na hlavách, pred ktorým kľačia zástupcovia ľudstva, cirkevný hodnostár s mitrou na hlave, šľachtic a prostá žena. Zľava prizerá zemská šelma s baraňou hlavou a levími pazúrmi, v strede hornej časti tróniaci Boh a anjel s mečom a krížom, pripravený

zasiahnuť. Vzhľad šelmy sa zhoduje z apokalyptickým drakom, na ktorom sedí *Veľká neviestka babylonská*.

Postupom času prenikajú do ikonografie Morskej šelmy nové motívy (wittenberský spis Antithesis figurata vitae Christi et Antichristi, 1521; Codex Gigas, 1204-1227), ktoré odrážajú dobové pomery, feudálne a sedliacke vojny, pápežské dvojvládie, zrod protestantizmu. Možno preto sa v neskorom stredoveku a v *renesancii zhoduje podoba šelmy/Antikrista a Apokalyptického draka/Satana.

*

Morská šelma predstavuje jednu z najznámejších pasáží Zjavenia. Je pokračovaním zápasu nebeských a satanských síl, ktorý začal bitkou na nebi. Podľa Hadorna (✞1929) je morská šelma inkarnáciou draka, ktorý sa po prehranom zápase ocitá na brehu mora (12,8): na nebi bol porazený anjelským vojskom, na zemi ženou, ktorá mu uniká a odlieta na púšť. Drak vode vidí svoj odraz a ten obživne...

Podľa tradičného výkladu šelma morská vystupuje ako Antibaránok/Antikristus: je smrteľne zranená, zomiera a obživne, je povýšená na trón, uctievaná jednotlivcami i vlastnou cirkvou, šelmou zemskou.

Prvé výklady stotožňovali morskú šelmu priamo s postavami rímskych cisárov 1.storočia, Caligulom (✞41), Nerom (✞68), Domitianom (✞96). Komentátori hľadali a "nachádzali" konkrétne podobnosti: zranenie morskej šelmy = choroba a uzdravenie Caligulu. Alebo ide druhý príchod Nera rediviva: v polovine 2.storočia vznikali legendy, že cisár Nero nezomrel, ale žije medzi *Partami a vráti sa, alebo že obživol a vráti sa ako posledné veľké trápenie na konci časov (Židia naopak dúfali v jeho návrat a videli v ňom pomstiteľa za zrúcaný Jeruzalem).

Iní bádatelia rozoberali jednotlivé detaily šelmy a z nich vyvodzovali konkrétne závery: sedem hláv = sedem rímskych cisárov (každý z nich predstavoval jedinca, ale dokopy tvorili rímske cisárstvo), desať rohov s čelenkami = desať "iných" pohanských panovníkov alebo desať rímskych provincií alebo (podľa interpretov z radov reformácie) desať rímskych pápežov, ktorí sa spreneverili pôvodnému kresťanskému učeniu. Rúhanie šelmy (pápežstva) je pripodobňované k ťaženiu proti sekte valdénskych (12.-13.st.), ktorá odmietala mocenské ambície katolíckej cirkvi. Alebo naopak z pohľadu oficiálnej cirkvi je k šelme prirovnávané vystúpenie anglického reformátora Johna Wiklefa (✞1384), Jana Husa (✞1415), Martina Luthera (✞1546) atď. V predhusitských časoch (kazateľ Jan Milíč z Kroměříže, ✞1376) komentátori videli Antikrista v cisárovi Václavovi IV. (✞1419), husiti zasa v jeho bratovi, cisárovi Zigmundovi Luxemburskom (✞1437; okrem iného aj preto, lebo založil dvorský rád draka). Tento historizujúci prístup k textu prehliada celkový zámer diela a súvislosti medzi kapitolami a sústreďuje sa na objavenie nejakého kľúča, kódu k zašifrovanému a tajomnému obsahu. Jánovo Zjavenie však niečo také nesleduje, naopak prináša poznanie, je varovaním v hodine dvanástej a výzvou k náprave. K tomu autor použil vyjadrovacie prostriedky, obrazy a mýty, ktoré boli súčasníkom zrozumiteľné a dávali tušiť, že posolstvo je nanajvýš závažné, lebo sa týka života a smrti na večnosti; iba dnes sa tieto obrazy javia ako tajomné šifry, lebo pôvodná symbolika je zabudnutá.

Niektorí komentátori v morskej šelme videli jednoducho pokračovanie orientálnej mytológie. Šelma vystupuje z mora ako Tiamat, ako Leviatan, lebo z mora prichádza na svet zlo. Ďalší upozorňujú na židovskú inšpiráciu, proroctvo Daniela (7). V Danielovi síce nevystupuje sedemhlavé monštrum, ale jeho štyri démonické obludy (lev s orlími krídlami, medveď s ľudským srdcom, leopard so štyrmi hlavami

a monštrum so železnými zubami a desiatimi rohami a panter so štyrmi hlavami) majú spoločne sedem hláv (ako morská šelma).

Takmer *gnosticky podfarbený výklad (Hadorn) hľadal v morskej šelme *inkarnáciu draka (siedmimi hlavami a desiatimi rohami sa na draka podobá). Apokalyptický drak stojí na brehu mora a na vodnej hladine sleduje svoj obraz a ten obživne. Táto konštrukcia sa pokúša hľadať podobnosť medzi *gnostickým mýtom o pyšnom samozvancovi, bohovi Jaldabaothovi, ktorý sa usiloval zmocniť vlády nad celým vesmírom; pozri kapitola *Nebo*). Výklad o inkarnácii draka, ktorou sa chce vyrovnať vtelenému Kristovi, našiel svoju podobu v *ikonografii (Antithesis figurata vitae Christi et Antichristi).

Dnešné výklady sa prikláňajú k tomu, že v Jánovom prípade ide skôr o metafory, o výrazové prostriedky než o bájny obsah. Ak Daniel opisuje tri zvieratá (medveď, lev, pardál) a jedno neidentifikovateľné monštrum, apokalyptik Ján píše o monštre, zmiešanine troch zvierat (pardál s nohami medveďa a tlamou leva). Vytvoriť si jeho obraz nie je možné, lebo sám o sebe je absurdný: sedem hláv a jedna tlama. Dôležitejšie je pôvodné (danielovské) posolstvo zvieracích prvkov: lev - kráľovská moc, medveď - sila, pardál - šikovnosť, ktoré odkazuje na silné vlastnosti prastarých monštruóznych božstiev. Tak ako Daniel svojimi šelmami myslel veľké staroveké ríše ohrozujúce Izrael, apokalyptik Ján v šelmách skrýval rôzne podoby zlovoľnej Rímskej ríše, ktorá sa v Traianových časoch upevnila (t.j. “ozdravela“) a jej tlak na kresťanstvo silnel.

*

Antichristos znamená doslovne Kristov protivník. Grécko-latinský výraz sa k nám dostal z nemčiny, z Lutherom používaného slova Endechrist (zo stredohorno-nemeckého Entecrist).

Antikrist je ten, ktorý má podľa kresťanského učenia prísť na konci sveta ako zosobnenie Zla a Kristov protivník. So satanovou pomocou bude konať lživé zázraky, ale Ježiš ho zničí pri svojom druhom príchode.

Predstava a podoba Antikrista, Božieho protivníka, sa kryštalizovala už v starozákonných textoch: a) Gog a Magog - nepriatelia Boha (Ezechiel 38; pozri kapitola *Drak odviazaný z reťaze*), b) Socha/modla/obraz (aram. celem) pominuteľnosti a slávy Božou rukou (Daniel 2,31-45), c) Krvilačné štvorhlavé, rohaté monštrum Božieho protivníka z rôznych kovov a hliny, zničené kameňom hodeným neviditeľnou Božou rukou (Daniel 7,7-26); d) Pustošivé, rohaté monštrá baran a cap; cap s rohom medzi očami, rastúci až do nebies (Daniel 8,23-25), e) Belial (hebr. belija’al - zloba; alebo odvodenina z hebr. balla - prehltnúť), v *kumránsko-*esejských textoch vodca temných síl v boji proti synom svetla (pozri kapitola *Peklo*).

V *Novom zákone sa výraz Antikrist používa v Jánových listoch pre tých, ktorí popierajú, že Ježiš je mesiáš a vtelenie Syna Božieho (2Jánov 7). Antikrist je ten, ktorý sa v najhrozivejšej podobe objaví na konci sveta. Evanjelista Ján tvrdí, že povaha, postoj a podoba Antikrista už existuje a že po svete chodí už teraz veľa antikristov (1Jánov 2,18; 4,3). Iní bádatelia stotožňujú Antikrista s apokalyptickou beštiou, ktorá vystúpi z priepasti a zabije dvoch prorokov (pozri kapitola *Meranie Božieho chrámu*, 11,7). Alebo Antikrista stotožňujú s falošnými/nepravými prorokmi zo Zjavenia (16,3: *Vyliatie čiaš/Sedem pliag*), so šelmou zvrhnutou do ohnivého jazera (19,20: Víťazstvo Kráľa kráľov; 20,10: *Premoženie diabla*/*Drak odviazaný z reťaze*) alebo s Pavlovým “hriešnym človekom a synom zatratenia“ (lat. homo pecati et filius perditionis), ktorý

so satanovou pomocou bude konať divy a zvádzať mnohých, ale ktorého Kristus nakoniec premôže (2Tesalonickým 2,3-9).

Podľa stredovekej židovskej legendy vznikol Antikrist menom Armilus z telesného spojenia pohanských zlosynov s mramorovou sochou krásnej panny (povesť je zrejme inšpirovaná pasážou z Genezis 6,4 o synoch Božích/bené ha-'elohim a ich obcovaní s dcérami ľudskými (pozri kapitola *Anjeli pri poslednom súde* – padlí anjeli).

Učenie o Antikristovi rozpracovala stredoveká *patristika: cirkevní učitelia Augustín (✞430), Izidor Sevillský (✞630) a kresťanský spisovateľ Tychonius/Tyconius (✞asi 400). Od čias raného kresťanstva, keď vznikali prvé spisy cirkevných otcov, ale predovšetkým od reformácie 15.-16.storočia, predstava Antikrista nadobúdala rysy konkrétnych historických postáv a diania (choroby, epidémie moru, živelné pohromy, sociálne nepokoje, sedliacke vojny, vojny medzi feudálmi a iné katastrofy), ktoré nezodpovedali náboženskému modelu. V predhusitských časoch videli Antikrista v cisárovi Václavovi IV., lebo za jeho vlády Kostnický koncil (1414-1416) odsúdil učenie Viklefa i Husa a rozhodol o upálení Husa a Jeronýma Pražského. Husiti videli Antikrista vo Václavovom bratovi, cisárovi Zigmundovi Luxemburskom, lebo za jeho vlády do Čiech prišli križiacke armády. Niektorí stredovekí myslitelia videli Antikrista v tureckom vojsku, ktoré roku 1529 zvoľna postupovalo z Balkánu k viedenských bránam. Ďalší ho videli v Mauroch vzdorujúcich v Španielsku kresťanským aragónskym kráľom (pozri kapitola *Bitka na nebi*). Iní ho videli v horlivých zlepšovateľoch sveta a stúpencoch reformácie. Od 13.storočia často reformátori a zakladatelia heretických siekt a protestantských cirkví označovali za Antikrista osobu pápeža alebo pápežský úrad (inkunábula Des Entkrist Leben/Život Antikrista; Štrasburg, 1480).

Prvým väčším obrazovým dokumentom o predstavách Antikrista v časoch reformácie je spis Pasional Christi und Antichrist (1521) s drevorezmi nemeckého maliara a grafika Lucasa Cranacha St. Život Antikrista je prezentovaný ako náprotivok života Krista: krst ohňom namiesto vodou, dieťa Antikrist sedí na kolenách Lucifera/satana podobne, ako sedí *Jezuliatko* na kolenách Panny Márie apod. Istý vplyv na zobrazovanie Antikrista mali aj náboženské hry. Najstaršie vyobrazenie Antikrista (korunovaná postava s veľkými očami, sediaca na tróne a s drakom) sa objavuje v Bamberskej apokalypse okolo roku 1000. Ďalšie sa objavujú od 12.storočia v *iluminovaných rukopisoch (najznámejší rukopis tých čias: encyklopédia *Hortus deliciarum/Záhrada rozkoše s veršami mníšky Herady z Landsberga; doba vzniku 1167-1185 v alsaskom opátstve), v cykloch zo života Antikrista, v bibliách (Velislavova biblia, 1340), na *vitrážach (kostol Panny Márie vo Frankfurte nad Odrou, 14.st.). Podobu Antikrista má pápež na miniatúre Jenského *kódexu, kde tvorí náprotivok k pokornému Kristovi (1480-1500), čo neskoršie opakuje nemecký maliar Lucas Cranach St. v Pasionálu Christi et Antichristi (podrobnosti k heslu Antikrist v kapitole *Peklo*).

22. ZEMSKÁ ŠELMA

(Zjavenie Jána 13,11-18)

(4.videnie. Sedem bojov Antikrista. Zemská šelma)

*

Potom som videl (Ján) **inú šelmu vystupovať zo zeme** (Ázia - oblasť rozšíreného cisárskeho kultu a uctievania sôch zbožštených cisárov). **Mala dva rohy podobné baránkovým** (snaha o zámenu s Baránkom Božím, Kristom; narážka na orientálne božstvá s baraními rohami), **ale hovorila ako drak** (kňazi v službách cisárskeho kultu; mitraistická liturgia podobná kresťanskej; falošní proroci ako náprotivok kresťanských prorokov; podobne 16,13: *Vyliatie čiaš*; 19,20: *Kráľ kráľov*; 20,10: *Drak odviazaný z reťaze*). **Vykonáva všetku moc prvej šelmy pred jej očami a pôsobí, že sa zem a jej obyvatelia klaňajú prvej šelme, ktorej sa zahojila smrteľná rana** (odkaz na 13,3: *Šelma morská*). **A robí veľké znamenia** (náprotivok k mocným činom Mesiáša; aj falošní proroci robia divy; podobne apokryf Ezdrášova apokalypsa 5,4 > Marek 3,22-13,22 > 2Tesalonickým 2,9-10), **ba spôsobuje, že aj oheň z neba pred zrakmi ľudí zostupuje na zem** (snáď narážka na stroj, ktorým v Caligulových časoch napodobňovali blesky a hromy)... **a nahovára obyvateľov zeme, aby robili obraz šelme, čo má ranu od meča** (gr. spathí) **a ožila. A bolo jej dané, aby do obrazu šelmy vložila ducha, aby obraz šelmy aj hovoril a pôsobil** (odkaz na orientálne kúzelníctvo; triky šarlatánov s oživovaním sôch; odkaz na Žalm 115,5), **aby každý, kto sa nebude klaňať obrazu šelmy, bol usmrtený** (podobne Daniel 3,5-15: Nabuchodonozor; odkaz na cisársky kult). **A pôsobí aj to, že všetci, malí i veľkí, bohatí i chudobní, slobodní i otroci, dali si znak** (gr. charagma) **na pravé ruky alebo na čelá** (náprotivok k *Poznačeniu Božích služobníkov,* 7,1-8; odkaz na židovské modlitebné remienku tefilim nosené na čele a pravej ruke > cechové pečate, pečate rímskych vojakov a otrokov ako znamenie cisárskeho vlastníctva; členstvo v cechu podmienené účasťou na rímskych náboženských slávnostiach), **takže nikto nemohol ani kupovať ani predávať, kto nemal znak mena šelmy alebo číslo jej mena** (vonkajšie výhody neslobody a otroctva zo strany Ríma; podobne znamenia šelmy v 16,2: *Vyliatie čiaš*; 19,20: *Kráľ kráľov*; 14,9: *Hora Sion*). **V tom je múdrosť: Kto má rozum** (dar od Boha; schopnosť vnárať sa do Božích tajomstiev; podobne 17,9: *Neviestka babylonská*; Marek 13,14: Ježiš hovorí o znamení konca sveta), **nech spočíta číslo tej šelmy, lebo je to číslo človeka a počet jeho je šesťstošesťdesiatšesť** (gr. χξς [ch, dz, s]; zrejme Domitian ako Nero Redivivus; zašifrovanie mena má ochrániť kresťanov, ak by sa text dostal do nepovolaných rúk; podobne 17,9: *Veľká neviestka babylonská*).

Výtvarné umenie zobrazuje zemskú šelmu ako netvora s levími hlavami, baraními rohami a ohňom okolo tela, alebo s hlavou barana a levími pazúrmi (Dürer), čo ju približuje perzským božstvám zahaleným do ohnivej svätožiary (v tom prípade *ikonografia vychádza v výkladu, že zemská šelma je symbolom *mitraizmu). Zemská šelma sa stáva súčasťou námetu *Morská šelma* (Albrecht Dürer: Dve šelmy zvádzajú ľudstvo na zlú cestu, 1498).

*

Zemská šelma vystupuje ako protiklad ranokresťanských prorokov, ktorí celý svoj život zasvätili zvestovaniu Kristovho posolstva. Dnes pod zemskou šelmou interpreti nehľadajú jednu konkrétnu osobu, ale na cisársku mašinériu a cirkevnú organizáciu,

ktorá v Malej Ázii presadzovala kult cisára. Tu sa mestá pretekali v stavaní oltárov a chrámov počesť zbožštených panovníkov.

Iný výklad hľadá v zemskej šelme perzský mitraizmus, vieru prinášanú rímskymi legionármi a svojimi obradmi (krst, *eucharistia) podobnú kresťanskej liturgii, prítomnú na Západe až do 10.storočia.

Ďalšia identifikácia zemskej šelmy vychádza z **dešifrovania čísla 666** (porovnaj číslo 888 ako číslo Ježiša; pozri Christologický cyklus: *Kristove symboly*). Používali sa k tomu rôzne *gematrické, číselno-písmenové metódy, bežné v židovskom i *helenistickom svete. Vykladači vychádzali sa pritom z charakteru gréckej a hebrejskej abecedy, v ktorých jednotlivé písmená majú aj číselnú hodnotu. Podľa poradia písmen hebrejskej abecedy číslo 666 dáva význam Neron Kesar alebo Neron Qesar (jedenáste písmeno hebrejskej abecedy kaf (כּ /כ /ך) zodpovedalo gréckemu písmenu kappa, pre ktoré platili dva znaky K/Q). Hebrejská transkripcia Neron Kesar alebo Neron Quesar zodpovedá gréckemu výrazu NERON KAISAR (Nero cisár). Nakoľko predmasoretská hebrejčina nemala samohlásky A, E, výsledný číselný súčet sa vypočítava iba z písmen mena N - R - W/Ω - N + K - S - R (N=50; R=200; W=6; N=50; K=100; S=60; R=200). Bolo veľmi lákavé vidieť v 666 cisára Nera, lebo bol prvým prenasledovateľom kresťanov a navyše bol zabitý mečom. Slabinou tohto výkladu je skutočnosť, že v časoch písania Zjavenia (r. 90-96) bol Nero už mŕtvy. Avšak existovala legenda o Neronovi redivivovi, zmŕtvychvstalom, ktorú mohol apokalyptik brať do úvahy (pozri kapitola *Mučenie sv.Jána*). Nevadí, že hebrejské KESAR je bez jod (malo by znieť KEJSAR), lebo podobné nedôslednosti sa vyskytovali v hebrejčine často; navyše pre ňu boli príznačné rôzne prešmyčky. Námietky, že priečny súčet hebrejského mena v gréckom texte nie je možný, sú podľa bádateľov nepresvedčivé, lebo apokalyptik sám upozorňuje na istú zvláštnosť šifry.

(Hebrejčina nemala medzery medzi písmenami a v jej súvislom textovom obrazci nesmelo byť, snáď z magických dôvodov, voľné miesto. To umožňovalo vertikálne, horizontálne či diagonálne výpočty, aké používala predovšetkým stredoveká *kabala a *gematria, aby objavila ďalší, skrytý obsah hebrejského Písma, Tóry. Neskoro stredovekí *talmudisti údajne poznali kód, pomocou ktorého je možné text rozšifrovať a odkryť tajomstvá budúcnosti. Niektorí dnešní bádatelia sa snažia pomocou modernej počítačovej technológie tzv.biblický kód objaviť). Podľa gréckej abecedy číslo 666 (niektoré rukopisy uvádzajú číslo 616) dáva význam KAISAR THEOS (cisár boh). V tom prípade mohlo ísť aj o Domitiana alebo iného cisára z minulosti, prítomnosti alebo budúcnosti. Navyše na prelome 1.-2.storočia existovala legenda, že v Domitianovi prišiel na trón Neron redivivus.

Výklad o vzťahu šelmy 666 a Domitiana sa objavuje u E. Stauffera (1947). Bol toho názoru, že pri výklade je dôležité meno i funkcia jeho nositeľa. Slovo Domitian má síce hodnotu 755, ale úradné označenie panovníka znelo: AYTOKRATOR KAISAR DOMITIANOS (alebo DOMETIANOS) SEBASTOS GERMANIKOS. Toto dlhé meno bolo používané v skratkách (Staeffer použil nápis z mince Domitianovej doby). Jedna z takýchto skratiek znela: A KAI DOMET (alebo DOMIT) SEB GE (alebo G). Číslo tejto skratky je 666 (A=1; KAI=31; DOMET=419; SEB=207; GE=8).

Gematrický výklad (hebr. gematria = geometria) používal aj tzv.trojuholníkové čísla; také, ktorých súčet je daný sčítaním všetkých hodnôt od 1 po určité číslo. Tak ako šestka je trojuholníkovým číslom trojky (1 + 2 + 3 = 6), tak číslo 36 je trojuholníkovým číslom osmičky a 666 je trojuholníkovým 36. A práve v prípade osmičky upozorňujú

vykladači na šelmu vystupujúcu z priepasti v Zjavení (17,11; pozri kapitola *Veľká neviestka babylonská*).

Stredoveký mysticizmus ponúkal ďalšie súvislosti: Každá číslica zo 666 je o jedno menšia ako sedmička, ktorá je dokonalým číslom. Preto sa vykladači domnievali, že jánovské 666 môže byť symbolom židovskej predstavy odvekého chaosu, na ktorý odkazuje Genezis (1,2). Podobné metódy a číselno-písmenové špekulácie boli blízke stredovekým kláštorným školám. Učení mnísi verili v existenciu "svätých čísiel", ktoré údajne boli organizačnými veličinami odhaľujúcimi štrukturálnu výstavbu stvorenia. Mních Hrabanus Maurus (✞869) napísal spis o Svätom písme "ukrývajúcom mnohé tajomstvá, ktoré musia zostať skryté pred tými, ktorí nepoznajú význam čísiel." *Novoplatonici 3.-6.storočia, ktorí sa izopsephiou (rovnakopočetnosťou), boli toho názoru, že mená s rovnakými číselnými hodnotami písmen sú si navzájom priradené, a hľadali rad osôb, ktoré by prichádzali do úvahy pre číslo 666.

Stredoveká numerológia vychádzala z významov čísla dvanásť a šesť: dvanástka číslom plnosti, preto je šestka vyjadrením polovičatosti (Antikristovým neustálym a márnym pokusom dosiahnuť Kristovu dokonalosť). Trojnásobne umocnená šestka dostáva nádych démonickosti a stáva sa "hybridnou mocou, zatvorením nevykúpeného a hriešneho do seba." Zdá sa, že takto chápal číslo 666 cirkevný otec Irenej Lyonský (✞200), keď písal: „Tri razy opakované číslo šesť predstavuje rekapituláciu celej apostázy (odpadlíctva) na počiatku, uprostred času a na konci."

Biskup Irenej Lyonský (✞200) sa s číslom 666 veľmi zaoberal a navrhoval čítať ho ako 616 so zjavným úmyslom, aby vyhovovalo zneniu GAJUS KAISAR, t.j. Caligula (nechal pred jeruzalemským chrámom vystaviť svoju sochu). Irenej robil viacero pokusov, ako vylúštiť 666 a vytvoril pritom hypotetické slová LATEINOS, TEITAN/GEITAN, EUANTES. Gematrickou metódou boli vytvorené ďalšie slová s hodnotou 666: napríklad HO NIKÉTÉS, KAKOS HODÉGOS, AMNOS ADIKOS.

Neprijateľnou sa dnes javí narážka na cisára Traiana (✞117), ktorého rodové meno gr. OYLPIOS/ULPIOS má tiež hodnotu 666. Podobne vyznieva pokus aplikovať číslo 666 na slovo THÉRION (gr. zviera/šelma) zo Zjavenia (17,11).

Na tradíciu mystických výkladov nadviazal okultista Rudolf Steiner (✞1925), zakladateľ *antropozofie. Tvrdil, že zlomocné číslo 666 otvára dvere k čiernej mágii, je znamením slnečného démona Soratha, ktorý sa údajne koncom 20.storočia (666 x 3 - 1998) zmocní duší väčšiny ľudí, ktorí sa potom vrhnú proti všetkému duchovnému. Avšak duch tejto epochy (*eónu), archanjel Michael, nad ním napokon zvíťazí.

Súčasné výklady uprednostňujú predstavu čísla 666 ako obludnú podobu hriechu lebo odkaz na Domitiana, ktorý bol súčasníkom Zjavenia. Ako nesprávne sa vidia tak odkazy na postavy z minulosti ako budúcnosti.

Výklad novodobých numerológov vychádza z „diabolského vynálezu", akým je ruleta, kde súčet čísiel od 1 do 36 = 666.

Vlastný, prekvapivo jednoduchý výklad čísla 666 prináša C. Tresmontand (Otázky našej doby – Apokalypsa, str. 20). Vychádza z hebrejského zápisu mena Herodes, gr. Hóródós, ktoré sa v hebrejčine píše s tromi vav (ו). Hláska vav v hebrejčine súčasne označuje číslo 6. V transliterácii do hebrejčiny sa meno píše H6R6H6S. Táto šifra, pre nás nepreniknuteľná, bola zrozumiteľná maloázijskému kresťanskému spoločenstvu, prenasledovanému jeruzalemským vysokým kňazstvom a kráľmi, *etnarchami herodesovskej dynastie, tak v Jeruzaleme ako v provinčných mestách a cudzine.

Číslo zosobneného zla 666, podobne ako iné čísla, napr. trinástka, vyvolalo dokonca pomerne častú fógiu zvanú hexakonsioihexekontahexafóbia. Panický strach z 666 vedie k jeho odmietaniu ako značky vozidla, ulice, domu...

*

Kabala (hebr. prijatie, tradícia) je mystické učenie, tajné židovské učenie, ktoré do Európy preniklo v 8.-9.storočí a vyprofilovalo sa vo francúzskom Languedocu v 2.polovine 12.storočia. *Kabala predstavuje kultúrny vrchol provensálskeho židovstva a nadväzuje na ústnu talmudskú tradíciu z obdobia okolo roku 200. Korene učenia sa nachádzajú v niektorých častiach Biblie (stvoriteľské mýty), v *apokryfoch a židovskej apokalyptickej literatúre (Ezechiel, Daniel). Kabalu ovplyvnila tiež *helenistická a orientálna filozofia a *gnosticizmus 1.-3.storočia (pozri Christologický cyklus I.: *Tetragram*). Podstatou kabaly je intenzívna viera v neprerušovaný vzťah medzi Bohom a človekom.

Hlavnými dielami filozofickej kabaly (praktická kabala sa sústreďuje na mágiu, mystické formuly, amulety...) je Kniha stvorenia (hebr. Sefer jecira/Jecira; 6.-9.st.), Kniha lesku (Sefer ha-bahir/Bahir) a Kniha žiary (Sefer ha-zohar/*Zohar, pol.13.st.). Prostredníctvom číselnej mystiky kabala predkladá svojrázny obraz stvorenia sveta a vzťahov makro a mikrokozmu. Kabalistické vedomosti mali učenému človeku umožniť, aby pochopil akt stvorenia a aby prostredníctvom správnej kombinácie čísel sefirot (hebr. počítanie, sféry) do procesu stvorenia zasahoval. Zrejme tak treba rozumieť citátu z *Mišny a *Talmudu (Sanhedrin 65b; 67b) o dvoch učencoch, ktorí každý predvečer sabatu študovali Jeciru a následkom toho dokázali urobiť si teľa, ktoré potom skonzumovali. Na tradíciu príbehu nadväzuje ranokabalistická Sefer ha-bahir (136) a vypráva o Ravovi (provensálska podoba titulu Rabbi; pozri Christologický cyklus I.*: Ježišove tituly*), ktorý stvoril muža Golema a poslal ho rabbimu Zerovi, ktorý ho opäť zmenil na prach.

Zo židovskej mystiky čísiel obsiahnutej v Sefer jecir a Sefer ha-bahir sa zrodilo stredoveké úsilie vyrobiť umelého človeka, homunkula. Hoci sa dnes kabala skôr študuje ako praktikuje, podržala si vplyv na niektoré oblasti židovstva a kabalistické formulácie prenikli aj do štandardnej židovskej liturgie.

Podľa Sefer jecira Boh stvoril svet na tridsaťdva cestách múdrosti. Týmito cestami je desať duchovných pračísiel sefirot, netelesných duchovných ideí, ktoré vyvierajú z Boha: keter, chochma/hokhmah, bina/binah, chesed/hesed, gebura/gevurah, tiferet, jesod, malchut, hod, netzach/nezah, a dvadsaťdva písmen hebrejskej abecedy:

	sl. názov	*transliterácia*		*sl.názov*	*transliterácia*
1. א	alef = 1	’	12. ל	lamed = 30	l
2. ב בּ	bét = 2	b / bh	13. מ ם	mem = 40	m
3. ג גּ	gimel = 3	g / gh	14. נ ן	nún = 50	n
4. ד דּ	dalet = 4	d / dh	15. ס	samech = 60	s
5. ה	hé = 5	h	16. ע	ajin = 70	‘
6. ו	vav = 6	w	17. פ פּ ף	pé = 80	p / ph / f
7. ז	zajin = 7	z	18. צ ץ	sadé = 90	s
8. ח	chet = 8	h	19. ק	kóf = 100	q, k

9. ט	tét = 9	t	20. ר	réš = 200	r
10.ע	jód = 10	y	21. שׂ	sín = 300	s
11. ך כ כּ	kaf = 20	k / kh	22. שׁ	šín	š
			23. ת תּ	tav = 400	t / th

Boh tieto písmená vyryl, sformoval, vycibril, zvážil a zamenil a potom s nimi vytvoril celé stvorenie a ešte všetko to, čo malo byť stvorené v budúcnosti. Aby človek pochopil Božie stvorenie, musel by poznať správnu kombináciu písmen. Podľa rabínov *Abrahám ako otec prvej zmluvy s Bohom (Genezis 17) všetkým týmto číselno-písmenovým vzťahom rozumel a jeho prostredníctvom nadviazal človek spojenie s myšlienkou vyvolenosti.

Desať sefirot menovite zodpovedá desiatim prstom ľudskej ruky a je nimi zapečatené nebo a zem; k tomuto obsahu sa viaže zobrazenie dvoch rúk na židovských náhrobných kameňoch.

23. HORA SION

(Zjavenie Jána 14,1-13)

(4.videnie. Baránok vyhlasuje súd nad nepriateľmi)

*

Potom som uvidel (Ján), **a hľa, Baránok stál na vrchu Sion** (Mesiáš; podobne Joel 3,5; 4,17 > Apokalypsa Ezdrášova 13,35-40 > Apokalypsa Baruchova 2,42) **a s ním stoštyridsaťštyritisíc tých, čo mali na čele napísané jeho meno a meno Otca** (celé kresťanské spoločenstvo; podobne 7,4-8: *Poznačenie Božích služobníkov*). **A počul som hlas z neba; bol ako hukot veľkých vôd** (odkaz na rajské rieky) **a rachot mocného hromobitia** (gr.sg. bronté = hrom; výraz Božej prítomnosti; podobne 1,15: *Videnie siedmich svietnikov*; 19,6: *Videnie jazdca menom Pravý a Verný*; 6,1: *Štyria apokalyptickí jazdci*). **Hlas, ktorý som počul, znel, ako keď citaristi hrajú na svojich citarách** (nástroje blahoslavenia Boha; odkaz na starozmluvnú liturgiu; podobne 5,8: *Apokalyptický baránok*; 15,2: Oslava Boha pred pliagami). **A spievali novú pieseň pred trónom** (blažené posolstvo o spáse), **štyrmi bytosťami a pred starcami** (odkaz na nebeskú suitu z kapitoly 4: *Apokalyptické bytosti*; *Dvadsaťštyri starcov*). **A tú pieseň** (pieseň víťazstva nad Antikristom; podobne 5,9: *Apokalyptický baránok*; podobne Žalm 33,3; 96,1; 149,1 > Izaiáš 42,10 > *Sudcov 16,2) **sa nemohol nik naučiť** (vyvolení sa pieseň neučili - bola im daná, a ostatní sa ju nemohli naučiť, lebo ju nemohli počuť - nemali podiel na víťazstve - spáse), **iba tých stoštyridsaťštyritisíc vykúpených zo zeme. To sú tí, čo sa nepoškvrnili so ženami** (smilstvo a cudzoložstvo ako symbol modloslužobníctva; podobne Ozeáš 2,4-25 > Jeremiáš 2,2-6), **lebo sú panici** (gr.pl. parthénes; nepodľahli pokušeniam cisárskeho kultu; panictvo/panenstvo ako duchovné manželstvo; vernosť Bohu; podobne Matúš 19,12 > Marek 12,25). **Tí nasledujú Baránka** (svojho skutočného ženícha), **kamkoľvek ide. Oni sú vykúpení z ľudí ako *prvotiny Bohu a Baránkovi** (paralela k Jeremiášovi 2,3). **V ich ústach sa nenašla lož** (odkaz na Sofoniáša 3,13): **sú bez poškvrny** (odkaz na zmluvu medzi Bohom a človekom; starozákonné obetné predpisy: Exodus 12,5; Levitikus 23,12). **Potom som uvidel iného** (gr. allos; odkaz na postup udalostí ako v 8,7-13: Trúbenie štyroch anjelov) **anjela letieť stredom neba** (paralela k *Vtákovi Beda* z 8,13: *Rozlomenie siedmej pečate*). **A mal večné** (trvalá platnosť) **evanjelium** (radostná zvesť obecne; podobne Marek 13,10), **aby ho zvestoval obyvateľom zeme, každému národu, kmeňu, jazyku a ľudu** (celému svetu; podobne Izaiáš 25,6; Žalm 67,3). **Volal mocným hlasom: „Bojte sa Boha a vzdajte mu slávu, lebo prišla hodina jeho súdu** (odkaz na 1Samuelovu 6,5 > Izaiáša 42,12 > Jeremiáša 13,16), **a klaňajte sa tomu, ktorý stvoril nebo i zem, more i pramene vôd** (odkaz na Exodus 20,11)**.“ Za ním išiel iný anjel a volal: „Padol, padol veľký Babylon** (krycí názov Ríma; podobne Zjavenie 18,10: *Silný anjel o páde Babylonu*; odkaz na Izaiáša 21,9 > Jeremiáša 50,2; 51,8 > Daniela 4,27; podobne Ezdrášova apokalypsa 3,1-2,31 > Baruchova apokalypsa 67,7 > Veštby Sibyline 149-158 > 1*Paralipomena 5,13 > 1Petra 5,13), **ktorý opájal všetky národy vínom vášne svojho smilstva** (gréc. thymos tes porneías < thymos = zlosť, hnev; podobne 18,3: *Silný anjel o páde Babylonu*)!“ **Po nich nasledoval iný, tretí anjel a volal mocným hlasom: „Ak sa niekto bude klaňať šelme a jej obrazu** (Rím a jeho predstaviteľ) **a prijme znak na svoje čelo alebo na svoju ruku** (odkaz na modlitebné remienky tefilim: Židia odmietajúci Kristovu zvesť sú tiež pohania), **aj ten bude piť z vína Božieho hnevu** (gr. thyros tes orges = rozhorčený hnev; zatratenie; odkaz na Jeremiáša 51,7), **nezriedeného vína, naliateho do kalicha Jeho hnevu**

(odkaz na Izaiáša 51,17 > Jeremiáša 25,15 > Habakuka 2,16; podobne Zjavenie 18,6: *Silný anjel o páde Babylonu*) **a bude mučený ohňom a sírou** (odkaz na Sodomu Gomoru v Genezis 19,24; podobne Jozue 30,3 > Ezechiel 38,22 > 2Machabejských 2,5 a nasl., kapitola *Šieste zatrúbenie*) **pred svätými anjelmi** (starozákonné pomenovanie Boha; podobne Izaiáš 66,24 > Daniel 12,2 > Apokalypsa Ezdrášova 7,36 > 1Henoch 48,9; Lukáš 12,9; 15,10) **a Baránkom. A dym ich múk bude stúpať na veky vekov a nebudú mať oddychu vo dne v noci** (krajné utrpenie, zúfalstvo; podobne Izaiáš 34,9-10) **tí, čo sa klaňajú šelme a jej obrazu a ktokoľvek by prijal znak jej mena** (odkaz na 13,16: Šelma zemská)**. V tom je trpezlivosť svätých, ktorí zachovávajú Božie prikázania a vieru v Ježiša** (vytrvalosť viery kresťanov za všetkých okolností). **A počul som hlas z neba** (Pánov posol zo Zjavenia 1,1: Prológ)... **Blahoslavení sú mŕtvi, ktorí umierajú v Pánovi, už odteraz. Áno, hovorí Duch** (Duch Boží ako inšpirácia zjavenia; podobne Židom 3,7), **nech si odpočinú od svojich námah; veď ich skutky idú s nimi“** (dobré skutky ako podmienka spasenia: podobne Jób 31,6 > Príslovia 16,2; 21,2; dobré skutky ako odovzdaná viera v Krista; trvalá platnosť dobrých skutkov: podobne 1Timoteovi 4,16 > 2Korintským 5,9; Filemonovi 1,23; *eschatologická útecha určená Kristovým verným, presnejšie maloázijským zborom, ktorým je Zjavenie adresované).

Námet Hora Sion je typovo prevzatý z námetu *Uctievanie baránka* (Zjavenie 7,9-17). Zobrazuje baránka Božieho Krista ako stojí na pahorku (hora *Sion ako symbol *Cirkvi) a pod ním vyviera prameň živej vody, stotožňovaný s riekou Jordán v jej kresťanských súvislostiach (krst). Hora Sion sa objavuje už na ranokresťanských mozaikách (apsida *baziliky v Nole vo Francúzsku, 4.st.) a udržala sa až do neskorého stredoveku (Gentský oltár, 1425-1432).

*

Odkaz verša (14,4) na veriacich ako na tých, ktorí sa nepoškvrnili so ženami chápu interpreti rôzne. Najčastejšie sa vníma symbolicky ako vyjadrenie duchovnej nepoškvrnenosti, opaku modloslužobníctva. V týchto súvislostiach sa pripomína *Podobenstvo o desiatich pannách,* (Matúš 25,1-13), kde čistota piatich panien je obrazom vernosti Kristovmu učeniu.

Panictvo. Katolícky výklad, vychádzajúci z učenia cirkevných otcov Augustína z Hippo Regia (✞340) a Hieronyma (✞420), vidí v panicoch/parthenos tých, ktorí sa zriekli pohlavného styku so ženami aj v rámci manželstva. Aj tento výklad hľadá oporu v evanjeliách (Matúš 19,12; Marek 12,25; Lukáš 16,18), keď Ježiš vysvetľoval podstatu kresťanského manželstva a označil zrieknutie sa manželstva z lásky k Bohu za záslužný skutok, pomocou ktorého je možné dosiahnuť kresťanskú dokonalosť (podobné stanovisko k panenstvu, manželstvu a pohlavnej zdržanlivosti zaujímal apoštol Pavol v Prvom liste Korinťanom 7,10-11). Aj v starej cirkvi boli skupiny, ktoré pokladali manželstvo s jeho telesným stykom za poškvrňujúce. K nim patril smyrenský biskup Polykarp (✞155), ktorý bol Jánovým žiakom (Polykarpov List Filipanom, 5,3). Jednako len tento výklad verša (14,4) naráža na skutočnosť, že nikde v *Novom zákone nie je otvorená výzva k celibátu. Navyše grécky výraz parthenos neznamenal iba panic, ale aj žijúci mravne čisto. Navyše niektorí apoštoli žili v manželskom zväzku (Peter). Niektorí vykladači práve preto pokladali verš za dodatočnú vsuvku, ktorou chceli mnísi obhájiť celibát, predstaviť ho ako vzorové správanie a zabezpečiť si vyšší spoločenský status.

Celibát. Stredoveký celibát mužov (askétov, mníchov a kňazov) sa v určitom ohľade zrodil z dobového opovrhovania a nevraživosti k ženskému pohlaviu, ktoré čiastočne pramenilo z *gnosticko-dualistického pohľadu na svet, ako večný zápas dvoch

nezmieriteľných princípov svetla a tmy, ducha a hmoty, stálosti a premenlivosti...dobra a zla. V tomto filozoficko-náboženskom svete protikladov bola žene stále viac prisudzovaná sféra tmy, hmoty... a zla. Z pohľadu mužov, ktorí sa usilovali upriamiť svoj život na duchovné ciele, bolo najlepšie ženskej (pozemskej) sfére sa úplne vyhnúť. To platilo predovšetkým pre nositeľov cirkevného úradu, kňazov, ktorí prijali svätenie. Postupné privilegovanie tých kresťanov, ktorí mali na starosti náboženský život obce, vznik kresťanskej kňazskej vrstvy a jej sakralizácia, zrod dvoch stavov, kvalifikovaných kňazských obetníkov (lat. sacrificuli ac vates) a obyčajných laikov, mala dopad na život kňazov. Popri rôznych privilégiách, ktoré funkcia prinášala (boli zbavení niektorých daní), sa začalo sa od nich žiadať, aby okrem výkonu posvätnej služby viedli aj posvätný život. Pod pojmom svätosť sa začal črtať predovšetkým obraz sexuálnej zdržanlivosti. V ďalších storočiach sa zrodil skutočný kult panictva a panenstva, oslavujúci pohlavnú zdržanlivosť. Vedľa toho pôsobili na myslenie kňazov príklady askétov, ktorí sa v ranej cirkvi tešili veľkej úcte.

Ranostredoveký celibát, predovšetkým celibát žien, bol na samom počiatku vecou osobnej voľby a tým aj istej statočnosti a vzdoru: žena sa vzdávala svojej (nanútenej) prvoradej funkcie a povinnosti, slúžiť manželovi a plodiť deti. Vyjadrovala tak svoju potrebu zasľúbiť svoj život inému, duchovnému cieľu. V 4.storočí sa okolo cirkevného otca Hieronyma sústreďujú zbožné ženy (Paula, zbožná vdova spriaznená so vznešenou rímskou rodinou Scipionovcov a Cracchovcov, a jej dcéra Eustochium). Zakladajú spolu s ďalšími spoločníčkami v Betleheme ženský kláštor, ktorý sa časom premenil na skutočné študijné centrum. Vzdelaná Paula svojimi hmotnými prostriedkami a veľkou znalosťou gréčtiny pomáhala v rokoch 383-384 Hieronymovi s prekladom Biblie do latinčiny. Tým sa líšili prvé ženské kláštory od mužských kláštorov, ktoré boli zasvätené skôr odriekaniu, rozjímaniu a pokániu.

Odriekanie, pokánie, dobré skutky kresťanov a obete mučeníkov pomohli vytvoriť v neskorom stredoveku ideu akéhosi pokladu, do ktorého mohli pápeži a biskupi načrieť a udeliť tak hriešnikom za istú finančnú sumu, odpustok. Pápež Lev X. vyhlásil, že len čo zacengá peniaz v chrámovej pokladničke, vyletí jedna duša z očistca.

*

Hora Sion (správne Síon) je totožná s vrchom Chermon v Antilibanonskom pohorí alebo aspoň s jednou jeho časťou (Deuteronomium 4,48). Hebrejské slovo Síon (kopček) je zrejme iba iným tvarom mena Sirjón (pancier), ktorý sa nachádza v Deuteronomiu (3,9) a ktorý kanaánski Amorejčania znali ako Senír a považovali ho za miesto zasvätené *Baalovi. Na vrcholku Sionu/Chermonu vo výške 2814 m leží väčšinu roku sneh. Jeho roztápajúce sa ľady prinášajú životodarnú vlahu do vyprahnutej krajiny a sú hlavným zdrojom vôd Jordánu. Zrejme preto Žalm (133,3) opisuje pôvab bratskej zhody slovami: **„Ako dobré a milé, keď bratia žijú pospolu...sťa rosa na Chermonu, čo padá na vrchy sionské.“** Sion ako dnešný Džebel es-Šejk (Šejkova hora) leží 48km od Damasku blízko Cezarey Filipovej, čo viedlo niektorých bádateľov k domnienke, že by mohol byť tou vysokou horou z Matúša (9), na ktorej došlo k udalosti *Premenenia Pána* (pozri Christologický cyklus II.).

Celkom iné miesto predstavuje (jeruzalemský) **Sijón**, v Kralickej biblii a inde (predovšetkým vo výtvarnej terminológii) tiež uvádzaný ako Sion. Sijón (v hebr. Cijjon/Cijon) znamenalo pevnosť, miesto pôct. Podľa niektorých lingvistov slovo Sijón pochádza z arabského sána - chrániť. Zrejme pôvodne išlo o náhornú pevnosť a sídlisko Jebusejcov, kde sa tiež asi nachádzal náhrobok sýrskeho boha súmraku Šalima, ochrancu mesta (pozri Christologický cyklus II.: *Vjazd do Jeruzalemu*), vytvárajúceho

s bohom úsvitu Šarom božskú dvojicu. Keď kráľ Dávid v 10.st.pr.Kr.dobyl toto kanaánske sídlisko (2Samuelova 5,6), na oslavu ho premenoval Ir David (Mesto Dávidovo). Jeho syn Šalamún v ňom postavil bohu Jahve prvý Chrám a tak vzniklo kráľovské a náboženské centrum Jeruzalem.

Nevyhovujúce pôvodné vysvetlenie mena Cijjon sa koncovkou zmenilo na výraz "miesto, odkiaľ prichádzajú príkazy, prikázanie Božie." Cijjon/Sijón/Sion rýchlo nadobudol štatút svätého miesta. Neskoršie sa Sijón stal poetickou narážkou na Chrámovú horu alebo Jeruzalem ako celok. Zvlášť Izaiáš mal výraz Sijón v obľube a označoval ním mesto Jeruzalem, celé Judské kráľovstvo i duchovné stredisko ľudstva: **"Sijón bude vykúpený spravodlivosťou"** (1,27); **"Zo Sijónu vyjde zákon"** (2,3). V Zachariášovi (8,2-4) o ňom boh Jahve hovorí: **„Nesmierne horlím za Sijón a horlím zaň s veľkým hnevom** (gr. thyros tes orges = rozhorčený hnev)**. Toto hovorí Pán: vrátim sa na Sijón a budem bývať uprostred Jeruzalema a Jeruzalem sa bude volať verným mestom a vrchom Hospodina mocností, svätým vrchom."** *Židia verili, že na konci času príde Mesiáš a zhromaždí na Sijóne okolo seba svojich verných, obec spásy (Joel 3,5; Izaiáš 59,20; Zjavenie 14,1; Ezdrášova apokalypsa 13,25; 2Baruchova 40,2). Synonymom krajiny Izrael (hebr. Erec Izrael) sa stal výraz Sijón a to predovšetkým v stredovekej hebrejskej poézii, v skladbách nazývaných sionidy (Jehuda Halevi: Óda na Sijón). Keď rabín alebo kazateľ, končí svoju kázeň, pobozká záves svätostánku v *synagóge a cituje Izaiáša (59,20): **„Vykupiteľ príde k Sijónu."** Aj posledný verš izraelskej hymny (Hatikva) hovorí o zákonnom mieste pre slobodný ľud v "zemi Sijónu a Jeruzalema."

Slovný obrat **"dcéra Sijónska"** (Žalm 9,15), pôvodne vo význame dcéra izraelská, a meno Sijón vo význame Izrael prežili pád Jeruzalema v roku 70 a stali sa označením kresťanskej cirkvi. Či práve tento jeruzalemský Cijjón/Sijón/Sion alebo antilibanonský Sion/Senír/Chermon mal na mysli Ján vo vízii vyhlásenia súdu nad nepriateľmi, s určitosťou nevieme.

Sion, na ktorom stojí Baránok Kristus, vo verši 14,1 zrejme neznamená, že udalosti sa odohrajú v Jeruzaleme, hoci podľa Joela (3,5), židovských legiend a kabaly predstavoval (z pohľadu Židov) stred sveta (pozri kapitola *Posledný súd*). Skôr ide o symbol, o vyjadrenie súvislostí medzi starozákonnými a novozákonnými prisľúbeniami.

24. HODINA ŽATVY A OBERAČKY/HROZNA HNEVU

(Zjavenie Jána 14,14-20)

(4.videnie. Baránok vyhlasuje súd nad nepriateľmi. Hodina žatvy a oberačky)

*

Potom som uvidel (Ján) **biely oblak** (zjavenie božstva; podobne Žalm 97,15 > Matúš 17,5 a paralely: *Premenenie Pána* > podobne 1,7: Kristov druhý príchod) **a na oblaku sedel** (sedenie ako výraz sudcovskej funkcie) **ktosi ako Syn človeka** (titul Ježiša Krista v odkaze na Daniela 7,13; podobne 1,13: *Videnie siedmich svietnikov*). **Na hlave mal zlatý veniec** (kráľovský a sudcovský majestát; podobne 4,4: *Apokalyptické bytosti*) **a v ruke ostrý** (gr. óksys) **kosák** (kultový symbol; sudcovská moc). **A z chrámu** (od Boha) **vyšiel iný anjel** (Boží posol), **ktorý volal mohutným** (mocným vo význame božským, zázrakov schopným) **hlasom na toho, čo sedel na oblaku: „Hoď svoj kosák a žni** (Syn Boží rešpektujúci vôľu svojho Otca; Kristus sudca sveta), **lebo prišla hodina žatvy; žatva na zemi dozrela“** (podobne Joel 4,13). **A ten, čo sedel na oblaku, hodil na zem svoj kosák a zem bola zožatá** (žatva a oberačka ako obrazy Božieho súdu; podobne Izaiáš 63,3 > Matúš 13,39 > Zjavenie 19,11-20: *Kráľ kráľov*). **Potom z chrámu, čo je v nebi, vyšiel iný anjel** (postupnosť udalosti; podobne 8,7-13: Trúbenie štyroch anjelov; 14,1-13: *Hora Sion*); **aj on mal ostrý kosák. Od oltára zasa vyšiel anjel, ktorý má moc nad ohňom** (odkaz na obetný zápalný oltár; podobne 8,5: *Rozlomenie siedmej pečate*), **a zvolal mohutným hlasom na toho, čo mal ostrý kosák: „Hoď svoj ostrý kosák a ober** (gr. trygáo = oberám) **strapce** (gr. bótrys = hrozno, strapec hrozna; Bohu nepriateľské ľudstvo) **vinice zeme** (odkaz na Izaiáša 3,14 a Ozeáša 9,10: vinica ako vyvolený národ; Božie vlastníctvo), **lebo jej hrozna** (gr. stafylía) **už dozreli** (gr. ákmazó = zrejem)**!“ A anjel hodil svoj kosák na zem, obral vinicu zeme a vhodil do veľkého lisu Božieho hnevu. Lis šliapali** (sám Boh alebo Kristus v odkaze na 19,15: *Kráľ kráľov*; podobne Izaiáš 63,1) **vonku za mestom** (podobne Zachariáš 14,4: súd nad svetom sa má odohrať za hranicami mesta na Olivovej hore > Joel 4,12: súd mimo mesta v Kidrónskom/Jošafatovom údolí (hebr. Jošafat = Jahve súdi); výrazy “mesto“ a “mimo mesta“ ako vyjadrenie oddelenia spasených od hriešnikov; “mimo mesta“ ako antitéza k Sionu, zhromaždisku spasených) **a z lisu vyšla krv až po uzdy koní na tisícšesťsto stadií** (podobne 1Henochova 100,3; obrazné vyjadrenie veľkosti a hrôzy Božieho hnevu; krviprelievanie v odkaze na Izaiáša 63,3 > Joel 3,13; 1600 stadií = 160 míl = 320km; dĺžka Palestíny; symbolické číslo: stonásobok druhej mocniny štyroch ako symbol sveta; podobne 7,1: *Poznačenie Božích služobníkov*).

Vo výtvarnom umení je námet Hrozna hnevu súčasťou širokej témy *Posledný súd*. Zobrazuje Krista sediaceho na oblaku. Na hlave má zvyčajne korunu a v ruke (vždy) kosák. Niekedy je obklopený anjelmi ozbrojenými kosákmi, prípadne sa výjav obmedzuje na anjelskú postavu s kosákom. Námet sa objavuje aj pod názvom Žeň na vinici Pána (mozaiky mauzólea Santa Constanza, 4.st.; miniatúra Bamberskej apokalypsy, 1020; Václav Vavrinec Reiner, freska kupole kostola sv.Františka v Prahe, 1722-1723). Niekedy je súčasťou námetu aj vedľajší motív: vínny lis (*kódex z Burgo de Osma, 11.st.; rukopis z Valvacada, 11.st.; porovnaj Christologický cyklus I.: *Mystický lis*).

*

Kosák. Praveké kultúry mladšej doby kamennej (na Blízkom východe okolo 9.-5.st.pr.Kr.) vyrábali kosák, svoj hlavný nástroj na zber úrody, najskôr z pazúrika.

Neskôr sa kosák stal kultovým symbolom mesačných božstiev pre svoju tvarovú príbuznosť s mesačným kosáčikom. Ako kosáky sa neraz zobrazovali zahnuté meče, napríklad zbraň stvoriteľského boha Marduka, ochrancu mesta *Babylonu.

Kosák ako nebezpečná a kultová zbraň sa objavuje v gréckej mytológii. Diamantový kosák daroval boh *Merkúr hrdinovi Perseovi, aby uťal hlavu Medúze. Grécky básnik Hésiodos (8.-7.st.pr.Kr.), tvorca didaktického eposu, vo svojej Theogonii (Zrodenie bohov) vypráva príbeh Krona, predhelenského boha úrodnosti, ktorý kamenným kosákom vykastroval svojho otca, praboha Urana (kosák sa stal Kronovým *atribútom).

V 6.st.pr.Kr.stúpenci grécko-tráckeho náboženského hnutia, *orfizmu, Krona stotožňovali s Chronom, prvopočiatočným princípom. Chrona ako personifikáciu času uctievali najmä Rimania. Jeho postava sa často objavuje v stredovekých knihách a výtvarných dielach. Chronos je zobrazovaný s kosákom alebo neskôr s kosou, čo upozorňovalo na neúprosné plynutie ľudského času. Z tohto dôvodu sa kosák a kosa stali aj symbolmi smrti. Vo výjavoch Tancov smrti (pozri kapitola *Posledný súd*), rozšírených v 14.storočí, v období morových epidémií, kostra (imortela) s kosákom a presýpacími hodinami stelesňovala smrť.

Kosák má dôležité miesto aj v Biblii. Kosák v rukách Boha a anjelských bytostí je kultovým nástrojom i zbraňou, symbolom hnevu a trestu, posledného súdu, žatvy a oberačky, času a smrti: **„Chopte sa kosáka, lebo dozrela žatva, poďte a stúpajte, lebo lis je plný** (gr. gémo)**, pretekajú kade; veľká je ich zlomyseľnosť“** (Joel 4,13). **„Sám som šliapal v lise a z národov žiaden nebol so mnou. Pošliapal som ich v svojom hneve, zgniavil som ich vo svojej prchkosti; ich šťava mi postriekala rúcho“** (Izaiáš 63,3). Kristus Kráľ kráľov vyrazí k poslednému boju na bielom koni, povedie národy v krvavom rúchu a železným prútom a **„sám bude tlačiť vínny lis rozhorčeného hnevu všemohúceho Boha“** (Zjavenie 19,15: *Kráľ kráľov*).

V apokalyptickom námete Hrozná hnevu preberá kosák funkciu ostrého vinárskeho noža, ktorým sa zrezávajú strapce (gr. toys botryas) na vinici Pána. Tieto metaforické vyjadrenia dali vzniknúť ikonografii *mystického lisu* (obraz Božieho hnevu a súdu), *Krista vo vinárskom lise* a *mystického mlyna* (nádej a znovuzrodenie prostredníctvom Ježišovho utrpenia).

Samotný výraz **mystický lis** je jedným z prostriedkov prorockého apokalyptického jazyka, ktorý pre svoje opisy využíva symboliku drvenia vínnych strapcov v lise (trest a mučiaci nástroj) a vína (vykupiteľská krv). Prázdnota a plnosť vínneho lisu symbolizuje núdzu a bohatstvo (2Kráľov 6,27; Jób 24,11; Ozeáš 9,2), plnosť lisu Božie požehnanie (Príslovia 3,10; Joel 2,24), prázdnota lisu trest (Jeremiáš 48,33), plný lis pretekajúci šťavou naznačuje hroziace krvipreliatie (Zjavenie 14,14-20). Židovská predstava lisu ako nástroja Božieho hnevu a trestu, prirovnávanie vína ku krvi a ich stotožňovanie, sa objavuje už v egyptskej mytológii (Šesmu, boh lisu na olej a víno, pripútava hriešnikov ku klátu popraviska, zatiaľ čo v lise sú ako bobule hrozna drvené ich hlavy. Na druhej strane lisu ten istý boh podáva mŕtvym víno ako nápoj večného života). Lis, podobne ako mlyn, je symbolom premeny: z hrozien sa stáva víno, z utrpenia radosť, zo smrti vzchádza nový život. Tak ako vinice sú symbolom ľudu Izraela a veža symbolom Chrámu, tak lis odkazuje na obetný oltár.

*

Víno (hebr. šekar, jajin; gr. oinos, lat. vinum), vinič, viničový strapec, vinica predstavovali najvýznamnejšie staroveké symboly, hneď po obilí a obilnom zrne (pozri Christologický cyklus II.: *Podobenstvo o rozsievateľovi kúkoľa*). Vinič je starodávna

kultúrna plodina, ktorú poznali v Egypte a Oriente už okolo 3.tis.pr.Kr. pod názvom erpi - Horove oči. Prvé správy o pestovaní viniča sú dávané do súvislosti s horou Ararat v dnešnom Arménsku (Genezis 9,20), čo možno bola prvá oblasť jeho výskytu. Staroveké grécke mýty tvrdili, že vinič vznikol z popola tela boha plodnosti Dionýza zabitého Titánmi. Legenda, zaznačená v stredoveká zbierka asi z roku 1300, hovorí, že Noe našiel divý vinič nazvaný Labrusca podľa medze (labra) pri poliach a cestách. Keďže jeho plody boli kyslé, vzal Noe krv štyroch zvierat, leva, baránka, prasaťa a opice, zmiešal ju so zemou a urobil hnojivo, ktoré dal ku koreňom divého viniča. Tak hrozná zosladli z krvi týchto zvierat. Po požití vína sa preto niektorí cítia bez zmyslov ako zlostný lev, iní sa od hanby stávajú baránkami, niektorí sa zasa cítia ako zvedavé a nehanebné opice. O "svinských" následkoch pijatiky niet zmienky, keďže tento účinok bol zrejme aj tak veľmi dobre známy.

V *Kanaáne existovalo vinohradníctvo ešte pred príchodom Izraelitov. Svedčia o tom dary (chlieb a víno) sodomského kráľa Melchisedecha *Abrahámovi (Genezis 14,18), správa izraelských zvedov o Údolí hrozna (Numeri 13,25) a Mojžišova zmienka o zasľúbenej zemi ako krajine viníc a olivových sadov (Deuteronomium 6,11). Známe boli vinice sabamské v severnom *Moabe pri Mŕtvom mori, pod ktorými nariekal prorok Jeremiáš (48,32), libanonské víno, ktorého vôňu si pripomínal Ozeáš Efraimský (14,8). Vysnívaný život pre Izraelitov nastal až vtedy, keď sa mohli trvale usadiť na určitom mieste a **"usadnúť pod svoj vinič a svoj figovník"** (1Kráľov 5,5).

Vinohrady boli zakladané na terasách kopcov a chránil ich buxusový alebo kamenný plot so suchým ostnatým tŕním a zabezpečenie pred zverou a zlodejmi. Vinohrad strážili kamenné veže na vyvýšenom mieste (Marek 12,1) alebo chatrče, kde prespávali robotníci. Na vinici sa nesmeli vysádzať iné rastliny (Deuteronomium 22,9) a každý siedmy rok, milostivé leto - jobel (pozri Christologický cyklus III.: *Zoslanie Ducha svätého*) bola vinica ponechaná ladom (Exodus 23,11; Levitikus 25,3). Po oberačke sa otvorila pre chudobných, aby si mohli pozbierať všetko, čo zostalo po zbere (Levitikus 19,10; Deuteronomium 24,21). Keď prestala byť vinica úrodná, bola opustená (Izaiáš 16,8) a suchý vinič sa používal ako kurivo a vyrábalo sa z neho drevené uhlie (Ezechiel 15,4; Ján 15,6). V čase úrodnosti vinice sa plodonosné vetve viniča podopierali zo zeme podperami (Ezechiel 17,6) a na jar sa vinič prerezával vinárskymi nožmi (Joel 4,10). Zrelé hrozna sa zberali do košov a nosili do vinárskych lisov (Ozeáš 9,2) vytesaných z tvrdého kameňa. Hrozna šliapali robotníci a bolo zvykom pri tom radostne spievať a kričať (Izaiáš 16,10; Jeremiáš 25,30). Tí, ktorí pracovali na vinici, boli často oslobodení od vojenskej služby. Kvasiace víno sa skladovalo v pevných nových vakoch z kozej kože (Matúš 9,17) alebo vo veľkých hlinených nádobách. Vínom sa splácala určitá časť dane (Izaiáš 3,14) a dlžoby (2*Paralipomena 2,9). Úroda sa konzumovala nielen v podobe vína, ale aj ako potrava vo forme hrozienkových placiek simmuqim, ktoré Židia jedli už od najstarších čias (Numeri 6,3) a boli súčasťou (pohanskej) obety (Ozeáš 3,1).

Víno bolo v staroveku pre svoj účinok pokladané za nápoj oslobodzujúci od pozemských starostí a prinášajúci životnú radosť (kult Dionýza/Bakcha). Víno symbolizovalo mladosť a večný život. Na Východe bol viničový ker pokladaný za bylinu života a bol symbolom nesmrteľnosti a plodnosti. V *sumerskom písme bol viničový list znakom života. Podľa jedného egyptského mýtu bohyňa Eset otehotnela po konzumácii hrozna a porodila Hora. *Sumeri uctievali bohyňu Geštianu, ktorá mala styky aj s podsvetím, ako vinič nebies. Egyptský boh vegetácie Usir bol pokladaný za pána vína a Paňou vína bola bohyňa-matka Hathor. Grécky boh vegetácie Dionýzos bol stelesnením sily smrti a života, ktorá sa vo víne neoddeliteľne prelína. Gréci ho

nazývali Vínny muž, Kvitnúci, Strapec, Uvoľňujúci, Zasvätenec; Dionýzovými atribútmi boli vinič a strapec hrozna (pozri Slovník: Orfizmus). Na Kréte omývali horúcim vínom zosnulých. Gréci a Rimania hovorili o víne ako o krvi zeme a motív viničových úponkov na antických minciach naznačoval blahobyt miest a plodnosť krajiny.

Staroperzskí *mandejci prirovnávali Boha k viniču, ktorý rastie mimo svety, a oblohu s jej hviezdami pripodobňovali k viniču a hroznám (zrejme odkaz na *strom života*; pozri Christologický cyklus I.). Podľa islamského *súfizmu žije duša pred stvorením sveta obklopená vínom nesmrteľnosti. Podľa islamských legiend, keď archanjel Džibríl (hebr. Gabriel) vyháňal Adama a jeho (nemenovanú) ženu z raja, mal s nimi súcit a podal im na cestu strapec hrozna. Podľa inej verzie jeho palica, zmáčaná slzami súcitu, vyrazila výhonky a jej ovocie bolo ako anjelské slzy, okrúhle a sladké. No diabol Iblíz pričaroval rastline zlo a tak víno nemá len blahodarný účinok a veriaci ho nesmú piť. Pijú ho, ochutené pižmom, až vyvolenci v raji. Víno tu tečie v jednom z rajských potokov, chutí, ale neopíja. Mieša sa s vodou z prameňa Tasmin, z ktorého pijú Alahovi blízki priatelia.

V židovských predstavách (slovo víno sa v Biblii vyskytuje viac ako 200krát; vinica 100krát, vinič 27krát; s viničom súvisí päť Ježišových podobenstiev: Lukáš 13,6-9; Matúš 21,28-32; 21,33-41; Marek 12,1-11; Lukáš 20,9-18) vystupuje víno ako obraz životnej radosti (Sudcov 9,13; symbol spasenia (Žalm 104,15; Genezis 49,11; Izaiáš 25,6; Marek 14,25), Božskej múdrosti (Príslovia 9,2) a lásky (Žalm 80,9-12), národa Izrael (Žalm 80,9-15; Izaiáš 5,2; 32,12), bohatstva zasľúbenej zeme a naplnenia Božích prísľubov (Numeri 13,23; Deuteronomium 6,11), mieru a bezpečia (Micheáš 4,4; Zachariáš 2,10). Víno je obetou (Exodus 29,40), ale aj predzvesťou súdu (Izaiáš 7,23; Habakuk 3,17; Zjavenie 14,10; 16,19; 17,2; 18,3; 18,13; 19,15). *Nový zákon užíva metaforu vína aj v zápornom zmysle, keď hovorí o obyvateľoch krajiny spitých smilstvom Babylonu (Zjavenie 17,2).

Podľa tradície bol prvým výrobcom kvaseného vína Noe (Genezis 9,20-21). Zákon zakazoval jeho pitie kňazom v dobe, keď vykonávali svoju posvätnú prácu (Levitikus 10,9), a zasvätencom - nazirejcom v čase ich zasvätenia (Numeri 6,3). Konzumovanie vína *Kanaáncami k navodeniu mystického opojenia prísne odmietali militantní stúpenci Jahveho kultu, Rechabovci (Jeremiáš 35), a preto sa vína mal odriekať kráľ ako strážca a ručiteľ práva. Zo špeciálne pripraveného muštu z hrozna sa pripíjalo pri požehnaní sviatku Kidduš pred večerným jedlom, po rannej bohoslužbe o šabate a sviatkoch. Pohanské konzumovanie vína k modloslužobným účelom viedlo u Židov k úplnému zákazu takého (obyčajného) vína alebo manipulácie s ním. Tento zákaz platí aj v súčasnosti. Talmudskí učenci sa na umiernené pitie kóšer vína, pripraveného podľa rituálnych predpisov o čistote pokrmu, pozerali veľmi pozitívne a odporúčali ho pre jeho liečivé účinky.

Niektoré významy viniča a vína prebralo aj kresťanstvo: víno je krvou Krista (Matúš 26,27) a Kristus sám seba charakterizoval ako pravý vínny kmeň (Ján 15,1nn); víno sa spája s významom *živej vody* (na znamenie večnosti života je do vína primiešaná voda). Inokedy je význam vína spájaný s významom oleja alebo medu (helenizmus); majú liečivý a spasiteľský účinok v pozemskom (Lukáš 10,34; Marek 10,24) i nadpozemskom/*eschatologickom zmysle (pred olejom a vínom sa musí zastaviť aj *apokalyptický jazdec* (Zjavenie 6,6).

Víno, vinič, vinica sa stávajú súčasťou podobenstiev i zázrakov (Jeremiáš 49,9; 25,30; Matúš 21,1-16; 21,33; Marek 12,1-11; Ján 15,1; 2,1-11). Cirkevní otcovia

nachádzali už v Genezis (49,11) predobraz Kristovho utrpenia: **„Vo víne** (*Júda, syn Jákoba) **vyperie si šaty a v krvi hrozna svoje rúcho.“** Rímsky kresťanský filozof a cirkevný otec Tertullianus (✞220/230) spája túto pasáž v Genezis s Izaiášom (63,2) a vidí v krvi vytlačenej lisom Kristov *eucharistický nápoj. Cirkevný otec Augustín z Hippo Regia (✞430) prirovnáva Krista k hroznu zo zasľúbenej zeme, ktoré sa dostalo do vínneho lisu. Narážal pritom na dve pasáže zo Starého zákona: Mojžiš vyslal vopred dvoch mužov, aby preskúmali kanaánsku krajinu. Tí odrezali ratolesť viniča so strapcami hrozna a priniesli ju na kláte (Numeri 13,17-29).

Obrazy viniča, viničových strapcov a úponkov sa objavujú už v ranokresťanskom, románskom umení a ešte viac v *gotike, kde je symbolika komplikovanejší: Kristus vo vínnom lise (pozri Christologický cyklus I.: *Mystický lis),* Kristov rodokmeň v tvare viniča (pozri Christologický cyklus I.: *Koreň Jesse*), stromový kríž v tvare viniča s Ukrižovaným (pozri Christologický cyklus I.: *Kríž*).

SEDEM PLIAG/OSLAVA BOHA PRED PLIAGAMI/ VYLIATIE ČIAŠ

(Zjavenie Jána 15,1-16,21)

(5.videnie.Pieseň Mojžiša a Baránka. Sedem anjelov s čašami Božieho hnevu. Hrôzy siedmich čiaš)

*

Videl som (Ján) **na nebi iné znamenie** (iné ako v kapitole 12,1-3: *Apokalyptická žena*), **veľké a obdivuhodné: sedem anjelov, ktorí mali sedem posledných rán, lebo nimi sa dovŕšil Boží hnev** (pokračovanie a zavŕšenie pohrôm z kapitol 6,1-17**;** 8,7-13; 11,15-19: *Apokalyptickí jazdci, Živelné pohromy, Rozlomenie siedmej pečate/Trúbenie štyroch anjelov, Trúbenie siedmeho anjela*). **Videl som čosi ako sklené more** (podobne 4,6: Oslava Boha stvoriteľa/*Dvadsaťštyri starcov*), **zmiešané s ohňom** (blesky ohlasujúce posledný súd)**, i tých** (mučeníkov a spravodlivých), **čo zvíťazia nad šelmou, nad jej obrazom a číslom jej mena** (odkaz na 13,18: *Zemská šelma*), **stáť na sklenom mori; mali Božie citary** (nástroje velebenia Boha) **a spievali pieseň Mojžiša, Božieho služobníka a Baránkovu pieseň: Veľké a obdivuhodné sú tvoje skutky, Pane, Bože všemohúci** (hebr. el Šadaj – staré Božie meno; podobne Zjavenie 4,8; 11,17; 16,7); **spravodlivé a správne sú tvoje cesty** (podobne Žalm 145,17 > Deuteronomium 32,4), **Kráľ národov** (odkaz na Jeremiáša 10,7). **Kto by sa nebál, Pane, a neoslavoval tvoje meno** (odkaz na chválospev z Exodu 15,1-19; chválospev Božích skutkov vykonaných prostredníctvom Mojžiša a Ježiša; zdôraznenie paralely medzi vykupiteľským činom Baránka Krista a vyslobodením Izraela z egyptského zajatia pod vedením Mojžiša)?! **Veď ty jediný si Svätý** (odkaz na Deuteronomium 32,4; Daniel 3,45); **prídu všetky národy** (podobne Izaiáš 2,2-4 > Jeremiáš 16,19) **a budú sa ti klaňať** (podobne Žalm 85,9), **lebo sa zjavili tvoje spravodlivé súdy. Potom som uvidel: V nebi sa otvoril chrám stánku svedectva** (Boží príbytok; odkaz na Exodus 25; 40; Židom 8,5) **a z chrámu vyšli siedmi anjeli, čo mali sedem rán** (pohromy ako Boží trest). **Boli oblečení do čistého skvostného ľanového rúcha a cez prsia boli prepásaní zlatým pásom** (kráľovská a kňazská dôstojnosť Božích poslov; podobne 1,13: Videnie Syna človeka/*Videnie siedmich svietnikov*; odkaz na Daniela 10,5). **Jedna zo štyroch bytostí** (odkaz na Zjavenie 4,2-8: *Apokalyptické bytosti* > odkaz na Ezechiela 10,7) **podala siedmim anjelom sedem zlatých čiaš** (gr. fiále = čaša; paralela k siedmim pečatiam a siedmim poľniciam), **plných** (gr. gémo) **hnevu Boha, žijúceho na veky vekov** (starozákonný Boží prívlastok; odkaz na Daniela 7,13; 7,22; podobne Zjavenie 10,6: Anjel s otvorenou knihou/*Silný anjel*; 4,10: Oslava Boha stvoriteľa/*Dvadsaťštyri starcov*). **A chrám sa zaplnil dymom Božej slávy a jeho moci** (dym ako zjavenie Božstva; Boží hnev ako výraz slávy a moci; podobne Ezechiel 10,4; Exodus 40,35; 1Kráľov 8,10) **a nik nemohol vojsť do chrámu** (a prihovoriť sa za vinníkov), **kým sa nedovŕši sedem rán siedmich anjelov. Potom som počul mocný hlas** (Boha) **z chrámu, ako hovorí siedmim anjelom: „Choďte a vylejte na zem sedem čiaš Božieho hnevu!“** (odkaz na egyptské rany z Exodu 7,8-12,36; podobne Žalm 69,25 > Jeremiáš 10,25; 42,18; 44,6 > Sofoniáš 3,8) **...prvý vylial svoju čašu na zem: a povyhadzovali sa zhubné a zlé vredy na ľuďoch** (odkaz na šiestu egyptskú ranu: morové vredy; súvislosť s epidémiou moru v neronovských časoch), **čo mali znak šelmy** (odkaz na *Zemskú šelmu* z kapitoly 13,1-10), **aj na tých, čo sa klaňali jej obrazu. Druhý vylial svoju čašu na more: a zmenilo sa na krv ako z mŕtveho a zahynulo všetko živé, čo bolo v mori** (odkaz na prvú ranu egyptskú). **Tretí vylial**

svoju čašu na rieky a pramene vôd: a zmenili sa na krv (podobne 8,10-11: *Rozlomenie siedmej pečate/Trúbenie štyroch anjelov*). **Potom som počul anjela vôd volať: „Spravodlivý si ty, ktorý si a ktorý si bol** (meno Boha Stvoriteľa v odkaze na Exodus 3,14; podobne Zjavenie 1,4: Pozdrav čitateľom), **Svätý** (podobne 4,8: Oslava Boha stvoriteľa/*Apokalyptické bytosti*), **že si vyniesol takýto rozsudok. Keďže preliali krv svätých a prorokov, dal si im krv piť; zaslúžili si to!“** (starozákonná súdna prax: spravodlivosť ako trest a odveta; podobne Izaiáš 49,26; Rimanom 1,22-32; Skutky 7,42). **Štvrtý anjel vylial svoju čašu na slnko: a bolo mu dané páliť ľudí ohňom** (variant k 8,7: *Rozlomenie siedmej pečate*, pri ktorom zhorela tretina zeme; antitéza k 7,16: *Poznačenie Božích služobníkov*, ktorým slnko neublíži; náprotivok slnka z Genezis 1,14-18 stvoreného na službu ľuďom)... **Piaty anjel vylial svoju čašu na trón šelmy** (cisársky Rím ako reprezentant satana): **a jej kráľovstvo stemnelo** (súmrak Rímskej ríše). **Od bolesti si hrýzli jazyky a rúhali sa** (tzv. rúhačské jazyky ako výraz modloslužby cisárskeho kultu)... **pre svoje bolesti a vredy... Šiesty anjel vylial svoju čašu na veľkú rieku Eufrat** (Perzská/*Partská ríša, mitraizmus; odkaz na Izaiáša 11,15; 44,27; Zachariáša 10,11; podobne Ezdrášova apokalypsa 13,43-47): **a jej voda vyschla, aby pripravila cestu kráľom od východu slnka** (*partskí králi; kresťanstvo; pripomienka Božieho zásahu pri Červenom mori, Exodus 14,15-22; podobne Izaiáš 11,15 > Zjavenie 9,13-21: *Rozviazanie štyroch anjelov/Šieste zatrúbenie*). **I videl som troch nečistých duchov ako žaby** (gr.pl. batráchia) **vychádzať z tlamy draka** (uvoľnenie satanských síl; odkaz na orientálnu symboliku žaby: v mitraizme je priamym výtvorom podsvetného boha temnôt Ahrimana; bezvýznamnosť nečistých duchov pred Bohom; odkaz na druhú ranu egyptskú), **z tlamy šelmy a z úst falošného proroka** (podobne 12,13-13,18: *Morská šelma, Zemská šelma*). **To sú duchovia démonov, ktorí konajú znamenia: vychádzajú ku kráľom celého sveta** (nepriateľom Krista), **aby ich zhromaždili na boj vo veľký deň všemohúceho Boha. Hľa, prichádzam** (druhý príchod Krista - *parúzia) **ako zlodej** (nečakane; podobne Matúš 24,42; Marek 13,33-37; zrejme dodatočná vsuvka vytrhnutá z iného kontextu). **Blahoslavený, kto bdie** (podobne Lukáš 12,37) **a chráni si odev, aby nechodil nahý a aby nevideli jeho hanbu** (duchovná pripravenosť kedykoľvek predstúpiť pred Boha ako podmienka záchrany). **I zhromaždil ich** (Boh alebo zlí duchovia z Božieho dopustenia) **na miesto, ktoré sa po hebrejsky** (gr. hebraisti) **volá Harmagedon** (krycie meno; symbolické miesto posledného zápasu Boha a jeho protivníkov; vrch Har Meggido s jeho starozákonnými súvislosťami). **Siedmy anjel vylial svoju čašu do vzduchu a z chrámu od trónu vyšiel mocný** (Boží) **hlas** (podobne 11,15: *Trúbenie siedmeho anjela*); **hovoril: „Stalo sa!“ A nastali blesky, burácanie, hrmenie aj veľké zemetrasenie** (podobne 8,5: *Rozlomenie siedmej pečate*; 11,13-19: *Zmeranie Božieho chrámu*)... **Veľké mesto** (Rím) **sa rozpadlo na tri časti a mestá národov padli. Boh si spomenul na veľký Babylon** (Rím; podobne 14,8: Anjeli ohlasujú hodinu súdu) **a dal mu kalich vína svojho rozhorčeného hnevu** (gr. thymos tés órges = rozhorčený hnev; podobne Izaiáš 7,4 > Jeremiáš 4,26; 25,16; 32,23 > Nahum 1,6 > Zjavenie 14,10: *Hora Sion/Vyhlásenie súdu nad nepriateľmi*; 19,15: *Kráľ kráľov*). **Všetky ostrovy** (gr.sg. nesos) **zmizli a ani vrchov viac nebolo** (koniec civilizácií a národov; podobne Ezechiel 26,15-18 > Zjavenie 6,14: *Živelné pohromy*; 20,11: *Drak odviazaný z reťaze* > podobne Mojžišovo nanebovzatie 10,4; 1Henochova 1,6 > Veštby Sibyline 8,234-236). **Z neba padali na ľudí krúpy ťažké ako talenty** (1 talent = 40kg; podobne 11,19: *Trúbenie siedmeho anjela*; odkaz na siedmu ranu egyptskú) **a ľudia sa rúhali Bohu pre ranu krupobitia, lebo táto rana bola veľmi veľká.**

Námet Vyliatia čiaš hnevu zobrazuje tie isté živelné pohromy ako *Rozlomenie piatej pečate* (6,12-17), *Rozviazanie štyroch anjelov* (9,14-20), *Trúbenie siedmeho anjela* (11,15-19), preto v kompozíciách jednotlivé prvky väčšinou splývajú a často nie sú rozlišované ani názvom. Na niektorých vyobrazeniach anjeli vylievajú na ľudí nádoby symbolizujúce Boží hnev. Táto pasáž zrejme ovplyvnila motív čiernej smrti (pozri kapitola *Posledný súd* - Mor), v ktorom duch vylieva na ľudí z dvoch nádob čiernu tekutinu, aby zamoril vzduch.

*

Víťazi nad šelmou stojaci na **sklenom mori** odkazujú k Izraelitom kráčajúcim po dne zázračne rozdeleného Červeného mora. Víťazná pieseň spasených (15,3-4) je pokračovaním Mojžišovej piesne (Exodus 15,11), ktorá znela pri prechode medzi vodnými stenami, zatiaľ čo tmu osvetľoval ohnivý oblačný stĺp, vtelenie boha Jahve: **„...Moja sila a moja udatnosť je Pán a stal sa mi spásou. Toto je môj Boh, budem ho velebiť, Boh môjho otca, budem ho chváliť. Pán je bojovník. Pán je meno jeho...“**

Ohnivé záblesky planúceho mora (15,2) sú obrazným vyjadrením a chválospevom Božieho hnevu. Autorove prirovnania, sklené more ako krištáľ (4,6: *Apokalyptické bytosti*) a planúce sklené more (15,2), sú dokladom vysokej umeleckej úrovne literárneho jazyka. Zmienka o ohni mohla byť vyvolaná autorovou snahou dať toto videnie do súvislosti s nastávajúcim súdom alebo s pohromami, ktoré prichádzajú (spaľujúca slnečná žiara). Paralelou k obrazom skleného a planúceho mora je ohnivé sírové jazero (20,14: Tisícročné kráľovstvo) ako miesta konečného trestu Satana. Je zrejme inšpirované Genezis (19,24: Skaza Sodomy a Gomory) a predstavou Mŕtveho mora ako miesta trestu.

Podľa iných výkladov pôsobivé spájanie protikladov, vody a ohňa, do jedného obrazu je jednoducho výsledkom pozorovania prírody ostrova Patmos, oblohy, z ktorej padá dážď a blesky a to všetko sa zrkadlí na vodnej hladine, a kde východy a západy slnka majú podobu nezvyčajne silnej oranžovej žiary.

Sila obrazu krištáľové/sklené more a prirovnanie morskej hladiny ku sklu sa opiera o hodnotu tohto materiálu. Prvé doklady o sklu pochádzajú asi z 2600 pr.Kr. Bolo prepychovým tovarom až do rímskej doby (2.st.pr.Kr.) a malo rovnakú hodnotu ako zlato (Jób 28,17). V niektorých starých textoch je výraz sklo prekladaný ako kovová plocha. Spočiatku sklo nebolo veľmi priehľadné, lebo východzie suroviny obsahovali veľa nečistôt. Ako farbivo sa používal kobalt alebo mangán. Od 1300 pr.Kr. sa *chetejské a asýrske texty zmieňujú o glazúre. **Sklo** sa spracovávalo odlievaním alebo obtáčaním sklených vlákien a prútov okolo pieskového jadra. Prvé nádoby, fľaše, poháre, misky, zhotovené takýmto spôsobom, boli vyrobené v severnej Mezopotámii, *Babylonii, severnej Sýrii a v *Palestíne (lokalita Megiddo). Dnešné dúhové zafarbenie starého skla je výsledkom rozkladu a zvetrávania materiálu. V neskorej dobe železnej a v izraelskom období (od 11.-10.st.pr.Kr.) sa do Sýrie a Palestíny privážalo egyptské sklo, ktoré jemným mliečnym zákalom. Napodobňovalo *alabaster - sadrovec (alabastrová nádobka, ktorej obsah vyliala žena na Ježišovu hlavu, zrejme bola práve o takouto sklenou fľaštičkou s dlhým hrdlom, tzv.fľašou na slzy; pozri Christologický cyklus II.: *Kristus na večeri u farizeja Šimona*; Matúš 26,7 a paralely). Obrátene: tzv.mariánske sklo bola v tenkých lístkoch štiepaná sadra, ktorá vyzerá ako sklo alebo ľad (v stredoveku používaná na výzdobu obrazov svätých ako náhrada skla). V rímskej dobe sa vo veľkom vyrábalo fúkané sklo (jedálenské servisy); bolo matné alebo s vysoko leštenou glazúrou. Podľa niektorých bádateľov k takému sklu sa vzťahujú

apokalyptikove slová o planúcom sklenom mori z kapitoly (15), a *Novom Jeruzaleme* (21,18). Dokonalá priezračnosť "nebeského materiálu" protikladná k bežnému sklu mala zrejme zdôrazniť svätú, absolútnu čistotu neba. Z týchto dôvodov sa sklo stáva mariánskym symbolom, symbolom nepoškvrneného počatia (pozri kapitola *Apokalyptická žena*). Sklo (v staroveku malo rovnaké názvy ako jantár: gr. lamprós = žiarivý, žiariaci, lesklý) pre svoje kvality nachádza uplatnenie v mýtoch: staroseverské Glaesisvellir - trblietajúce sa pláne na onom svete - v raji; rozprávkové sklené hory a výstupy na ne boli cestou do iného sveta, zásvetia (bádatelia v nich videli varianty starodávnych pohorí mŕtvych).

*

Harmagedon (16,2) je meno, ktoré sa okrem Zjavenia v Biblii nevyskytuje. Jeho výklad je veľmi rozmanitý a obecne sa má za to, že ide o hebrejský výraz har megiddo - vrch Megiddo. Nakoľko v Palestíne existuje archeologická lokalita Megiddo/Mageddo a texty hovoria o meste tohto mena, niektorí bádatelia navrhujú čítať slovo Harmagedon ako Armagedon, ako by pôvodne išlo o znenie ar megiddón (mesto Mageddo/ Magedon), alebo ara megiddón (krajina Megiddo).

Najstarší známy výklad výrazu Harmagedon, doložený iba v arabčine, je "udupané, rovné miesto". Zo štyroch moderných výkladov Harmagedonu (hora Megiddo, mesto Megiddo, hora zhromaždenia a "Jeho [Boha] úrodný vrch"), väčšina uprednostňuje výklad prvý - hora Megiddo. Hebraisti favorizujú výklad hora oznamovania alebo veštiareň.

Megiddo sa nachádza v Izraelských horách na via maris, morskej ceste, ktorá spájala kanaánske mestá so Stredozemným morom a spájala Egypt s *Mezopotámiou. Archeologický výskum, ktorý začal roku 1925, odhalil 20 vrstiev osídlenia, najstaršia z doby 4 tis.pr.Kr. Ezdráš (39,1-4) Izraelské hory uvádza ako svedkov porážky kniežaťa Goga, ktorého niektoré výklady ho spájajú s lydským kráľom Gýgom, žijúcim okolo 660 pr.Kr. Je možné, že práve toto miesto mal na mysli apokalyptik Ján v 6.videní, keď písal o krajine Gog a Magog (20,8: *Drak odviazaný z reťaze*). Pahorok so zrúcaninami Megidda sa nachádza na juhovýchodnom konci dlhého hrebeňa hory Karmel necelých 30km od dnešného prístavu Haifa. Dvíha sa nad križovatkou starovekých obchodných ciest, ktoré smerovali z Egypta do Mezopotámie.

Megiddo bolo svedkom mnohých vojen a skazy od 4.tis.pr.Kr. do počiatku helenizmu 4.st.pr.Kr. Jeho meno sa objavuje v egyptských oficiálnych dokumentoch. Opisujú odvážne dobytie kopca Thutmosom III., ktorý ho po sedemmesačnom obliehaní 1478 pr.Kr. vyrval z rúk *Kanaáncov. Hoci prvé doložené historické udalosti Megidda súvisia s vojnou, zdá sa, že miesto sa postupne stalo strediskom náboženstva a obchodu. Napriek opakovaným egyptským vpádom sa sem Kanaánci vytrvalo vracali a postavili tu oltár niektorému z kanaánskych baalov. Sídlil tu kanaánsky vládca a k mestu patrili aj niektoré dediny (Jozue 12,21). Z akéhosi dôvodu sa nezachovali žiadne obranné múry z čias Thutmoseho útoku, a pokiaľ ich Megiddo skutočne nemalo, potvrdzovalo by to domnienku, že bolo predovšetkým kultovým centrom. Že bolo Megiddo aj obchodným strediskom, dosvedčuje bohatá korisť, ktorú si faraón odniesol a ktorú popisujú nápisy na múroch v egyptskom Karnaku. Prezrádzajú, že sídlisko pod tristoročnou egyptskou nadvládou prekvitalo. Keď ho v 11.st.pr.Kr. dobyli Izraeliti, kráľ Šalamún dal postaviť megalitické stavby (1Kráľov 4,12; 9,15; 1*Paralipomena 7,29). Napriek tomu mesto v 10.st.pr.Kr. niekoľko razy ovládol egyptský faraón Šešonk I. Podľa *Sudcov (4,4; 5,19) spievala prorokyňa Debora víťaznú pieseň po víťazstve Izraelitov pri vodách Meggida (pri potoku Kišon) potom, čo porazili Sísera, veliteľa kanaánskeho kráľa,

ktorý dvadsať rokov sužoval Izrael. V tomto príbehu je Megiddo miestom, kde boli nepriatelia Izraela zničení. V 9.storočí v Megidde zabil izraelský panovník Jehú judského kráľa Achaziáša, lebo robil ústupky uctievačom kultu Baala (2Paralipomena 9,21-27).

Predovšetkým však sa pri Megidde odohral príbeh židovského kráľa Joziáša, ktorý sa postavil faraónovi Nehovi a ten ho v Megidde zabil (2Kráľov 23,29; 2Paralipomena 35,20-24). Cieľom faraónovej výpravy (609 pr.Kr.) bolo mesto Sipparu pri rieke Eufrates (niektorí bádatelia domnievajú, že tento príbeh môže súvisieť s vyliatím šiestej čaše na Eufrat), aby pomohol *asýrskemu kráľovi proti *Babyloncom a Médom. Joziášova porážka pri Meggide mala za následok, že Izrael musel platiť Egyptu vysokú daň. Táto potupa podľa niektorých výkladov hlboko zapôsobila na autorov evanjelií, a preto apokalyptik umiestnil do Meggida/Harmagedonu záverečné stretnutie bezbožných kráľov, ktorí tu na mieste niekdajších víťazstiev nepriateľov vyvoleného národa utrpia definitívnu porážku. Teológovia však upozorňujú na pôvodný zámer textu: kráľ Joziáš bojoval proti Nehovi, hoci vedel, že Jahve tentoraz stojí pri faraónovi (2Paralipomena 35,20-27). Odmietol sa podriadiť tajomným Božím zámerom a riadil sa vlastným rozhodnutím. Tým sa previnil, a preto ho stihol trest, porážka a smrť. Podľa tohto výkladu Jánov Harmagedon/Megiddo je výstrahou pre tých, ktorí sa z akýchkoľvek dôvodov nesklonia pre vôľou Boha.

V čase rímskej nadvlády bola v Megidde a jeho okolí posádka, od ktorej mesto dostalo nové meno Legio a pôvodný názov bol zabudnutý. Podľa niektorých výkladov preto apokalyptik pripomína pôvodný hebrejský názov. Nakoľko je v mene Harmagedon narážka na vrch (har), hľadajú v tom niektorí odkaz na vrch Karmel, ktorý tvorí dominantu megiddskej lokality.

Iní bádatelia sú toho názoru, že je zbytočné hľadať význam Meggida v jeho skutočnej výške (v Jánových časoch bol kopec vysoký 21m). Išlo skôr o symbolické vyvýšenie, o vyhrotenie situácie: tak ako sa Kristovi verní sústredia na vrchu *Sion (pozri kapitola *Hora Sion* 14,1-13), prívrženci satanských síl budú zhromaždení na Harmagedone. (Podľa stredovekej viery a v odkaze na 4.kapitolu Joela sa Kristus druhý raz vráti do Jeruzalemu, do Jošafatovho údolia; pozri Christologický cyklus II.: *Vjazd do Jeruzalemu*).

25. VEĽKÁ NEVIESTKA BABYLONSKÁ

(Zjavenie Jána 17,1-18)

(5.videnie. Vyliatie čiaš. Súd nad neviestkou babylonskou)

*

Potom prišiel jeden zo siedmich anjelov, čo mali sedem čiaš (odkaz na 15,1-16,21: *Sedem pliag*), **a prihovoril sa mi** (Jánovi): **„Poď, ukážem ti odsúdenie veľkej neviestky** (Rím, centrum kultu cisára), **ktorá sedí na mnohých vodách** (podobne Jeremiáš 51,13 o Babylone a najmä rieke Eufrat; prenesenie obrazu Babylonu na Rím, hoci prirovnanie nezodpovedá skutočnosti: Rím leží iba na Tiberu; mnohé vody ako mnohé národy Rímskej ríše; celosvetová moc Ríma), **s ktorou smilnili králi zeme a vínom jej smilstva sa opíjali** (gr. methyskomai = opíjam sa) **obyvatelia zeme“** (modloslužobníctvo ako smilstvo; podobne o Jeruzaleme Jeremiáš 51,7 > Izaiáš 23,17 > Ozeáš 1-3; Ezechiel 16,15-63; 23,1-49; podobne o Týre Izaiáš 1,21 > Nahum 3,4). **V duchu ma preniesol na púšť** (púšť/hebr. tohu, ako miesto démonov; púšť ako kontrast k hore, z ktorej anjel ukázal Jánovi *Nový Jeruzalem* ⁅21,10⁆; púšť ako Taliansko obklopujúce bohorúhačský Rím; púšť ako náprotivok scény 12,6: *Apokalyptická žena*; podobne Izaiáš 21,1-2). **I videl som ženu na šarlátovej** (gr. kokkinós = šarlátovočervený) **šelme** (v postavení orientálneho božstva s vlastným jazdeckým zvieraťom; odkaz na Deu Romu, bohyňu mesta Ríma) **so siedmimi hlavami a desiatimi rohami, plnej rúhavých mien** (podobne kapitola 13: *Šelma morská*; vzťah medzi ženou a šelmou morskou). **Tá žena bola oblečená do purpuru a šarlátu** (purpur a šarlát ako kráľovské *atribúty: 8,26 > Daniel 5,7; symboly luxusu i mučeníckej krvi), **vyzdobená zlatom, drahými kameňmi a perlami** (prepych cisárskeho dvora; podobne Zjavenie 18,12: *Silný anjel o páde Babylonu*) **a v rukách mala zlatý pohár** (odkaz na Jeremiáša 51,7: Babylon ako zlatý pohár v rukách Boha; náprotivok siedmich zlatých čiaš plných Božieho hnevu z 15,1-8: *Sedem pliag*), **plný** (gr. gémo) **ohavností** (starozákonný výraz /hebr. toʿeba/ pre niečo, čo uráža náboženské cítenie: 2Kráľov 23,13; 16,3; Deuteronomium 18,9-14; alebo čo znamená sexuálny hriech: Levitikus 18,22) **a nečistoty svojho smilstva. Na čele mala napísané meno, tajomstvo** (čelo ako najzreteľnejšie miesto; podobne 7,3: *Poznačenie Božích služobníkov*; 7,13: *Chválenie Pána mučeníkmi*; 13,16: *Zemská šelma*; 14,1: *Hora Sion*): **„Veľký Babylon** (gr. Βαβυλὼν ἡ μεγάλη/Babylon e Megale; od roku 70 židovský krycí názov Ríma; podobne Apokalypsa Baruchova 67,7), **matka smilstva** (gr. ἡ μήτηρ τῶν πορνῶν/e meter ton pornōn; matka smilstva ako náprotivok čestného titulu ľudskej matky) **a ohavností zeme“** (gr. καὶ τῶν βδελυγμάτων τῆς γῆς/kai ton bdelygmatōn tes ges; Rím ako zdroj každého modlárstva).

I videl som ženu spitú krvou svätých (kresťanov obecne) **a krvou Ježišových mučeníkov** (Rím v časoch Neronovho a Domitianovho prenasledovania kresťanov; smrť kresťanov v cirkoch v zuboch šeliem; podobne Daniel 7,15; 10,8 > Apokalypsa Ezdrášova 12,3-5)... **Ale anjel mi povedal: „...Ja ti poviem tajomstvo ženy a šelmy so siedmimi hlavami a s desiatimi rohami, ktorá ju nosí. Šelma, ktorú si videl, bola a nie je** (zašifrovaný odkaz na meno konkrétneho cisára, podrobne 17,10); **má vystúpiť z priepasti** (satanský pôvod šelmy; podsvetie) **a pôjde do záhuby. A obyvatelia zeme, ktorých mená nie sú zapísané v knihe života od ustanovenia sveta** (odkaz na knihu života z 1,11; 3,12: Videnie siedmich svietnikov), **budú sa diviť, keď uvidia šelmu, že bola, a nie je, a zasa bude** (postupné upresňovanie šifry, podrobne 17,10; Doimitian

ako Nero redivivus; paródia zmŕtvychvstania Krista v odkaze na 2,8: List smyrenskej cirkvi; paródia na Božie prívlastky z 1,4: Pozdrav čitateľom). **Kto je múdry** (dar vnárať sa do Božích tajomstiev; podobne 13,18: Šelma zemská), **tu má vysvetlenie: Sedem hláv je sedem vrchov** (sedem rímskych pahorkov), **na ktorých žena** (mesto Rím; rímska cisárska rezidencia; rímsky cisár) **sedí; aj kráľov je sedem:** [17,10]**piati padli** (zvyčajné stotožnenie: rímski cisári Augustus ✞14, Tiberius ✞37, Caligula ✞41, Claudius ✞54, Nero ✞68), **jeden je** (zrejme Vespasianus ✞79), **iný ešte neprišiel; a keď príde, bude smieť ostať len na krátky čas** (Titus ✞81; vláda iba dva roky). **Šelma, ktorá bola a nie je, ona je ôsmy kráľ, je z tých siedmich a ide do zatratenia** (Domitian ✞96 ako Nero redivivus - démon a Antikrist; Domitian ako náprotivok zmŕtvychvstalého Krista). **Desať rohov** (náprotivok k siedmim rohom Baránka Božieho z 5,6: *Apokalyptický baránok*), **ktoré si videl, je desať kráľov** (číslo úplnosti; všetci), **ktorí ešte nedostali kráľovstvo** (stúpenci rímskeho cisára, možno partskí samovládcovia, ktorí ašpirovali na cisársky titul, ale nedosiahli ho; odkaz na Daniela 7,24), **ale na jednu hodinu** (na krátky čas) **dostanú kráľovskú moc spolu so šelmou. Majú rovnaké zmýšľanie a svoju silu a moc dajú tej šelme. Budú bojovať proti Baránkovi** (Kristus; podobne 14,1-5: *Hora Sion*) **a Baránok nad nimi zvíťazí, lebo on je Pán pánov a Kráľ kráľov** (starý orientálny titul vladárov používaný v *Babylonii aj Egypte; titul Boha v Ezechielovi 26,7 > Deuteronomiu 20,7 > 2Machabejských 13,4 > 1Henochovej 9,4 > 1Timoteovi 6,15; odkaz na kapitolu 19,16: *Kráľ kráľov*), **aj tí, čo sú s ním, povolaní, vyvolení a verní.“ A povedal mi** (anjel): **„...Vody, ktoré si videl tam, kde sedí neviestka, to sú ľudia, zástupy, národy a jazyky** (vody ako symbol rás a národov; podobne Izaiáš 8,7 > Jeremiáš 47,2). **A desať rohov** (spojenci Ríma), **ktoré si videl, a šelma znenávidia neviestku, spustošia ju a obnažia** (zlo zničí samé seba; proroctvo o skaze Ríma jeho niekdajšími spojencami); **budú jesť jej telo a spália ju ohňom** (podobne Ezechiel 16,15-41; 23,11-35 > Micheáš 3,3 > Žalm 27,2; krvavé násilie v časoch Domitiana). **Lebo Boh im vložil do srdca, aby uskutočnili jeho zámer** (satanské sily ako nástroje Boha), **aby mali rovnaké zmýšľanie a odovzdali šelme svoje kráľovstvo, kým sa nezavŕšia Božie slová. A žena, ktorú si videl, je veľké mesto** (Rím ako princíp Bohu nepriateľskej vlády a viery), **ktoré kraľuje** (gr. basileúo tiná = kraľujem nad) **nad kráľmi zeme.“**

Babylonská neviestka je zaraďovaná medzi najčastejšie a najdôležitejšie apokalyptické motívy, lebo sa týka bezprostredného nepriateľa kresťanstva jánovských čias, kultu rímskych cisárov a perzského mitraizmu. Stredoveké umenie Veľkú neviestku zobrazuje ako vedľajší motív, aj samostatne ako ženu s turbanom neveriacich, alebo s *hradbovou korunou na hlave (hradbovou korunou boli vyznamenávaní rímski vojaci, ktorí prví zdolali hradby nepriateľa). Ženská postava sedí na sedemhlavom drakovi a v natiahnutej ruke drží čašu; niekedy má odhalené ňadro ako atribút neviestky; možno však ide o prevzatie ikonografie rímskej Dey Romy (pozri nižšie).

*

Dnešní komentátori sa zhodujú v tom, že apokalyptik Ján postavou **babylonskej neviestky** mienil cisársky Rím; nie však mesto samotné, ale jeho princíp: modloslužobníctvo - kult zbožštených cisárov. Sú však takí (C. Tresmontand: Otázky našej doby – Apokalypsa, str. 20), ktorí tvrdia, že apokalyptik mal na mysli o herodesovský Jeruzalem (v odkaze na Ozeáša a Izaiáša) a herodesovských panovníkov, známych ukrutnosťami a kolaboráciou s rímskou mocou.

V priebehu stáročí bola Jánova vízia Veľkej neviestky stotožňovaná s najrôznejšími temnými stránkami doby, veľmi často bola tendenčne interpretovaná, aby poslúžila ako

zbraň v mocenskom a politickom boji. Pre reformáciu 16.storočia bola Neviestka obrazom nerestí pápežstva (predajnosť, pýcha, prepych a vládychtivosť), protireformační katolíci 17.-18.storočia v nej naopak videli protestantskú herézu a reformátorov (John Wyclif, Jan Hus, Martina Luther a Jean Calvin). Neskoršie výklady v apokalyptickej neviestke hľadali "bezbožné" voľnomyšlienkarstvo nového veku, francúzskych osvietencov 18.storočia (Voltaire, Denis Diderot, Charles-Louis Montesquie), alebo dobyvačné napoleonské vojny...

Jánovská predstava neviestky babylonskej vychádza z jazyka *Starého zákona. Jeho terminológia, ale i novozákonné spisy (Matúš: *Panny múdre a nerozumné*; pozri Christologický cyklus II.) často prirovnávali vzťah veriacich a boha Jahve k ženíchovi a neveste (pozri Christologický cyklus I.: *Mystické zasnúbenie sv.Kataríny*). Výraz neviestka/smilnica/cudzoložnica, resp. smilstvo, cudzoložstvo, používali proroci na vyjadrenie bezbožného života človeka, pričom mali na mysli predovšetkým modlárstvo (Ozeáš 1-3; Izaiáš 1,21; 23,15-18; Ezechiel 16,15-63; 23,1-49; Nahum 3,4). To je zrejme skutočný obsah slovného spojenia "vínom smilstva sa opíjali obyvatelia zeme" (17,2), ktorý dal vo výtvarnom umení vzniknúť ikonografii Neviestky s pohárom v ruke. V samotnej židovskej predstave neviestky (hebr. zona) podľa niektorých historikov doznieva staroveká orientálna chrámová prostitúcia, praktikovaná ako dôležitá súčasť kultu bohov plodnosti, predovšetkým maloázijskej Aštarty a Kybely a ako prostriedok najtesnejšieho = duchovného kontaktu človeka s božstvom. Západosemitská, predovšetkým *fenická Astarta (hebr. Aštarta = hviezda), bohyňa plodnosti a rozkoše, kráľovná nebies a vojny, bola uctievaná asi od 1500 pr.Kr. do 200 pr.Kr. Astarta je krásna a súčasne odpudivá, divo jazdí na drakovi a v pravej ruke drží hada. Je vládkyňou nad dušami mŕtvych, ktoré sú hviezdami na nočnom nebi. Astarta je pravdepodobne totožná s *filištínskou Aštoret a obidve sú odvodené od *mezopotámskej bohyne plodnosti Ištar. Centrum kultu Aštarty/Aštarot/Aštoret/ Astarty bolo v dnešnom Tell Aštarta asi 30km východne od Galilejského jazera. Kult sa v kanaánskej praxi vyznačoval zvrátenosťami. Izraeliti Aštartu uctievali skoro po zábere *Kanaánu (*Sudcov 2,13; 10,6) a jej kult sa rozšíril v Samuelovej dobe (10.st.pr.Kr.; 1Samuelova 7,3; 12,10). Kráľovským výnosom ho schválil kráľ Šalamún (9.st.pr.Kr.; 1Kráľov 11,5; 2Kráľov 23,13). Biblický tvar jej mena (Aštoret) vznikol kontamináciou so samohláskami herbr. slova bóšet = ohavnosť, lebo išlo o odsúdenie jej kultu. V izraelskom prehodnotení mení na démona, ktorý sa pripojil k Satanovi.

Podľa výkladov niektorých mytológov predstava Veľkej neviestky babylonskej sediacej na šelme mohla súvisieť s kultom rímskej bohyne Dey Romy, dcéry Marta. Roma bola uctievaná od 2.st.pr.Kr. a za cisárstva (1.st.pr.Kr.) bol jej kult spojený s kultom cisára (na Východe mala chrámy v Smyrne, Efeze, Sardách a Milétu, čiže aj v mestách, kde sídlili prvé kresťanské zbory, ktorým Ján adresoval svoje listy, a pretrval až do 4.storočia. Dea Roma bola zobrazovaná v prilbe a splývavom odeve, s jedným odhaleným ňadrom (odkaz na grécky mýtus o bojovnom kmeni maloázijských/ krymských Amazoniek), s vlčicou pri nohách a niekedy so siedmimi rímskymi pahorkami (práve na ne možno odkazuje sedem dračích hláv Zjavenia). V ruke držala Dea Roma *roh hojnosti, ktorý prináša rímskemu svetu blahobyt a mier, v prípade Veľkej neviestky babylonskej premenený na čašu smilstva.

Pri vzniku symboliky babylonskej neviestky tiež mohla hrať svoju úlohu v tom čase rozšírená legenda, že cisár Nero roku 68 nezomrel, ale uchýlil sa k Partom (s ich panovníkom Vologézom veľmi dobre vychádzal) a s nimi sa vráti na čele vojska, aby sa vysporiadal so svojimi protivníkmi. Pod dojmom týchto očakávaní prichádzali od Východu rôzni pseudoneronovia, získavali stúpencov a vyvolávali povstania.

Predstava oživeného Nera dostávala postupom času démonické a súčasne duchovné rysy, čo vidieť v 5.Knihe *Sibyliných veštieb (str.95-110; 140-160).

Hoci červená farba šiat neviestky jasne odkazuje na farebnú symboliku *purpuru a šarlátu, farieb určených výhradne pre vladárov (neviestka babylonská - vládkyňa nad bezbožnými), niektoré protižidovské výklady berú do úvahy aj hebrejskú farebnú symboliku: kultovými farbami Tóry boli svetlý šarlát, tmavá purpurová červeň (purpurová fialová) a biela farba, farba čistoty, "o ktorú sa Jahveho ľud pripravil ukrižovaním Ježiša".

*

Modloslužba (hebr. avoda zara; gr. eidololatreía /z gr. eidolon = modla; latreia = pocta/; lat. idolatria) predstavuje uctievanie obrazov, symbolov, modiel či nepravých božstiev ako božstva samého. Výraz sa používal pre akýkoľvek kult, ktorým sa veciam pripisujú nadprirodzené vlastnosti a sily. Izraeliti označovali modloslužbu ako ohavnosť toe'ba a ohyzdnosť šiqqus. Týkala sa predovšetkým zhotovovania modiel a zvykov spojených s modlárstvom. Idolatria protirečí prvému prikázaniu, a preto je judaizmom, kresťanstvom, ale i islamom posudzovaná ako najťažší hriech, prehrešok proti bohopocte, vyhradenej iba Bohu. Modloslužobníctvom býva mienený aj chybný spôsob vykonávanej bohopocty, ktorý pramení z rôznych povier. Biblia tak označuje každé počínanie, ktorým sa iný boh alebo iní bohovia vzývajú s takou úctou, ktorá prináleží iba Bohu Starej alebo Novej zmluvy. Desatoro (Exodus 20,5), prezentujúce Jahve ako žiarlivého, rozumej horlivého Boha, je svedectvom, že starí Izraeliti pripúšťali jestvovanie aj iných bohov. Aj sama Biblia hovorí o tom, že popri Jahvem uctievali Baala, Aštartu a ďalšie božstvá, čo obrazne povedané pokladá za smilstvo s inými bohmi (Sudcov 2,11; 2,13; 1Samuelova 12,10). Izraeliti si podoby svojich modiel vypožičiavali od svojich susedov, lebo jahvizmus, kult nepoznateľného a transcendentálneho Božstva nedával možnosť vlastných foriem (Genezis 31,19; Sudcov 17,5-18,30; 1Samuelova 15,23; 19,13-16; 2Kráľov 23,24; Ozeáš 3,4; Ezechiel 21,21; Zachariáš 10,2). V idoloch pohanských národov hrala významnú úlohu červená farba, všeobecne pokladaná za vitálnu, energickú, agresívnu, spriaznenú s ohňom a láskou. V *Kanaáne išlo predovšetkým o masseká (z kovu odlievané a potom opracované modly), posvätné stĺpy v kulte Baala (niekedy zrejme čiastočne duté na odlievanie krvi obete), *ašery (drevené zobrazenia kanaánskej bohyne-matky Aštar v podobe falického kolu alebo sochy) a sošky domácich bôžikov terafim určené na veštenie a mágiu (z *chetej. tarpiš - duch; podľa niektorých /Galling/ masky nasadzované na tvár; podľa iných súvislosť s kultom predkov: refa'im = zomrelí). Biblia nikde nepíše ako modly vyzerali, ani ako ich človek používal. Z polemík prorokov a žalmistov vyplýva, že modla je ničotná a prázdna, ale treba počítať s jej démonickou duchovnou silou; preto je reálnou duchovnou hrozbou (Izaiáš 2,8). Kontakt s falošným božstvom nakazí človeka duchovnou slepotou srdca a mysle (Izaiáš 44,18) a tí, ktorí modly uctievajú, sa im začínajú podobať (Žalm 115,8).

Polemika s modlárstvom bola obľúbenou témou prorokov (Izaiáš 40,19-20; Jeremiáš 10,1-5, Ozeáš 13,1). Bádatelia sú presvedčení, že niektoré zmienky o viere praotcov v sebe skrývajú známky modloslužby: Sem zaraďujú príbeh pramatky Ráchel (Genezis 31,19), ktorá svojmu otcovi ukradla terafim, snáď aby oslabila Lábanovu silu. Modlami mohli byť aj Jákobove kamene (Genezis 28,18; 31,13; 35,20). Podľa niektorých bádateľov snáď išlo o posvätné kamenné stĺpy, ktoré súviseli nejako s oltárom alebo ho nahrádzali a ktoré neskoršie Zákon (Levitikus 26,1; Deuteronomium 16,22) zakazoval pre ich uplatnenie v kultoch plodnosti.

Jasným modlárstvom bolo zlaté teľa a rituálny tanec okolo neho (Exodus 32). *Áron sošku vyrobil na želanie Izraelitov, ktorí chceli mať pri sebe magickú záruku Božej prítomnosti. Išlo o amulet, zrejme v podobe sošky býka. Kult býka ako mystického oplodňovateľa a výraz životodarnej sily božstva, bol rozšírený vo všetkých starovekých kultúrach (býk boha Marduka v *Babylonii, boha Ela vo *Fenícii, boha Bela v *Asýrii, boha Baala v Kanaáne...).

Vrcholným príkladom modloslužobníctva pre zajatých Izraelitov bolo, keď kráľ Nebukadnekar II., v histórii známy aj pod menom Nabuchodonozor, vyplienil sväté mesto Jeruzalem a zrúcal Chrám, príbytok boha Jahve. Potom v meste Babylon dal vystavať chrámový okrsok Esagila s chrámom Etemenanki v tvare poschodovej veže, zasvätený bohu múdrosti Nabovi alebo Mardukovi (2Paralipomena 36,7). Prorok Izaiáš (14,13-14) vložil do úst babylonského vladára rúhačské slová: **„Vystúpim do nebies, hore nad Božie hviezdy vyvýšim svoj trón...vystúpim na výšiny oblakov, podobný budem Najvyššiemu.“** Babylon sa zmenil na veľkú neviestku babylonskú, nevernú bohu Jahve, na symbol zvrhlých kultov a ríš (napr. Rímska a Perzská ríša), ktorý modlárstvom opájal celú zem. Národy pili z jeho vína, preto boli zbavené rozumu (Jeremiáš 51,7-8; pozri kapitola *Silný anjel o páde Babylonu*).

V *Novom zákone prežíva starožidovské ponímanie, ktoré na jednej strane odsudzuje pohanských bohov, no na druhej strane ich pokladá za prázdne a bezobsažné modly. *Nový zákon (Galatským 5,19; 1Korintským 5,11; 10,7-14; Efezským 4,19; 5,3-5; 1Tesalonickým 4,6; Kolosenským 3,5) pozerá na modlárstvo ako odklon človeka od duchovnosti a spája ho s charakterovými defektmi (hriešna sexualita, chamtivosť).

Protestantizmus 16.storočia videl idolatriu, kult idolov, aj v kultu svätých a svätcov, v mariolatrii, kultu Panny Márie, východná ortodoxia 8.-9.storočia v kultu **ikon* (pozri Christologický cyklus I.). Podľa súčasnej teológie modernými prejavmi idolatrie a novými modlami sú materializmus, konzumizmus, prázdne pôžitkárstvo, karierizmus a honba za bohatstvom...

26. SILNÝ ANJEL O PÁDE BABYLONU

(Zjavenie Jána 18,1-24)

(5.videnie. Nebeský hlas o páde Babylonu)

*

Potom som videl (Ján) **z neba zostupovať iného anjela, ktorý má veľkú moc, a jeho sláva ožiarila zem** (žiara ako atribút božskej bytosti; podobne Ezechiel 43,2). **Zvolal mohutným hlasom: „Padol, padol veľký Babylon** (Rím; podobne Daniel 4,27) **a stal sa príbytkom démonov, skrýšou všetkých nečistých duchov a skrýšou nečistej a odpornej zveri** (podobne o Babylone: Izaiáš 13,21; Jeremiáš 50,39; 51,37; Izaiáš 34,11-14; Baruch 4,35 > o Edome: Izaiáš 34,11-14 > o Jeruzaleme: Jeremiáš 9,10 > o Týru: Izaiáš 23,15-17 > o Ninive: Sofoniáš 2,14-15; Nahum 3,4). **Lebo všetky národy pili z vína vášne jeho smilstva** (podobne Jeremiáš 25,15) **a králi zeme s ním smilnili a kupci zeme zbohatli z jeho obrovského rozkošníctva** (gr. strénos megálo; strénos = bujnosť, prepych, rozkošníctvo)**!“** (odsúdenie hriešneho prepychu Ríma a vyhlásenie rozsudku; podobne Izaiáš 21,9 > Zjavenie 17,2: *Veľká neviestka babylonská*).

A počul som iný hlas volať z neba: „Vyjdite z neho, môj ľud, aby ste nemali účasť na jeho hriechoch (výzva k vnútornému odstupu od hriechu bezbožnosti; podobne Genezis 19,12 > Izaiáš 48,20; 52,11 > Jeremiáš 51,6; 51,45 a nasl.) **a aby sa vám nedostalo z jeho rán, lebo jeho hriechy siahajú až po nebo** (podobne Genezis 18,20) **a Boh sa rozpamätal na jeho neprávosti** (gr.sg. adíkema)**. Odplaťte mu, ako aj on odplatil** (podobne Jeremiáš 50,15)... **Do pohára, do ktorého nalieval, nalejte mu dvojnásobne** (gr. dipló)**! ...toľko mu dajte útrap a smútku. Lebo si v srdci hovorí: »Sedím ako kráľovná** (gr. basílissa)**, vdova** (gr. chéra) **nie som a smútok neuzriem«** (podobne o Babylone: Izaiáš 47,7-8). **Preto jedného dňa prídu jeho rany, smrť** (podobne 2,23: *Videnie siedmich svietnikov*; 6,8: Otvorenie piatej pečate/*Mučeníci volajú po odplate)* **i smútok a hlad a ohňom bude spálený** (podobne Zjavenie 17,16: Veľká neviestka babylonská < Jeremiáš 50,32; 51,25-58). **Lebo mocný je Pán Boh, ktorý ho odsúdil.**

I budú nad ním plakať a nariekať králi (gr.pl. basiliás) **zeme, ktorí smilnili s ním a hýrili, keď uzrú dym jeho požiaru** (gr. pýrosis = požiar; odkaz na požiar Ríma r.64; sebecký žiaľ kráľov, ktorí spolu so skazou mesta strácajú vlastnú moc; plač kráľov ako súmrak rímskej kultúry)... **a budú volať: „Beda, beda** (časté starozákonné citoslovce: podobne 1Kráľov 13,30 > Jeremiáš 22,13; 34,5 > Zjavenie 8,13: *Vták Beda*; 9,12: *Trápenie kobylkami*; 11,14: *Zmeranie Božieho chrámu*), **ty veľké mesto Babylon, mesto také mocné** (rituálny pohrebný žalospev), **lebo** [18,10] **v jedinú hodinu** (náhle) **prišiel na teba súd** (podobne o Týru: Ezechiel 26,15 -27,36)!“

Kupci zeme budú nad ním plakať a žialiť, lebo nik nekúpi ich tovar: Náklad (gr. gómos = lodný náklad, stav zásob) **zlata a striebra, drahých kameňov a perál, kmentu** (gr. tó býssinon; hebr. buz; ľanový batist - jemná tkanina) **a purpuru, hodvábu a šarlátu** (podobne 17,4: *Veľká neviestka babylonská*), **všelijaké tujové drevo** (gr. ksýlon = drevo)**, všelijaké predmety zo slonoviny ...predmety z najvzácnejšieho dreva, medi, železa a mramoru; škoricu** (gr. kinnámomon) **a balzam, voňavky a masti, kadidlo, víno a olej, múku a pšenicu, dobytok a ovce, kone a vozy, otrokov a ľudské duše** (gr. somata a psychas antropon; v Genezis 36,6:

hebr. nefeš prekladané do gréčtiny ako somata s významom otrok; psychas antropon = dobové označenie nevoľníkov; somata ako výraz prostituovaných mužov i žien; vlastníctvo tela aj duše otroka; podobne Ezechiel 27,13). **A rané ovocie, túžba tvojej duše** (gr. opóra sou tés epitymías tés psychés; opóra = ovocie; prvé rané plody na rímskych hostinách ako znak bohatstva hostiteľa a zdroj jeho pýchy), **odišlo od teba, všetko cenné a skvostné stratilo sa a už ich viac nenájdu.**

Kupci týchto vecí, ktorí z neho zbohatli, zastanú si obďaleč od hrôzy nad jeho útrapami a budú volať a žialiť: „Beda, beda, ty veľké mesto (rituálny pohrebný žalospev)**... lebo v jedinú hodinu** (zrazu; rýchlo) **bolo spustošené toľké bohatstvo** (obraz Ríma na vrchole moci; podobne o Týru Ezechiel 27,1-24)**!“**

Všetci kormidelníci (gr.sg. kybernetes = kormidelník i kapitán lode; majiteľ lode = naukleros) **a všetci, čo sa tadiaľ plavili, námorníci** (gr.pl. nautikón; sg. nautes = lodník) **a všetci, čo pracujú na mori** (gr. ergázomai tén thalassan; majúci zisk z obchodného loďstva), **zastali obďaleč a keď videli dym požiaru, volali: „Ktoré mesto sa podobá tomuto veľkému mestu?“ Sypali si prach** (gr. choys) **na hlavu a s plačom** (narážka na pohrebnú prax: trilógia rituálneho žalospevu: králi, obchodníci, námorníci) **a žiaľom** (gr. ho ouaí = žiaľ, zármutok, bôl; pozri kapitola *Vták Beda*) **volali: „Beda, ty veľké mesto... lebo v jedinú hodinu** (náhle; podobne 18,10) **bolo spustošené** (podobne o Týru: Ezechiel 27,30-32). **Plesaj nad ním, nebo a svätí** (kresťania všeobecne), **apoštoli a proroci, lebo Boh rozsúdil váš súd v ňom!“** (radosť kresťanov nad zánikom zlej kultúry; podobne o Babylone: Jeremiáš 51,48 > o nepriateľoch Izraelitov: Deuteronomium 32,43 > Izaiáš 44,23).

Potom jeden silný anjel vzal kameň veľký ako žarnov (gr. mylos; hebr. rekeb)**, hodil ho do mora** (žarnov, horný mlynský kameň sa používal ako vrhačská zbraň vo vojne: *Sudcov 9,53; 2Samuelova 11,21) **a zvolal: „Takto prudko** (gr. ormena) **bude zvrhnutý Babylon, to veľké mesto a viac ho nebude** (podobne Jeremiáš 51,63-64 > Ezechiel 26,21). **Už v tebe nebude počuť hlas citaristov** (gr.pl. kitharístas)**, hudobníkov** (gr.pl. mousikoús; spevákov za sprievodu citár), **flautistov** (gr.pl. auletés; hudba a spev ako radosť zo života: podobne Ezechiel 26,13 > Izaiáš 24,8) **ani poľnicu** (gr.sg. salpistés = trubač)**; už v tebe nebude majster v nijakom remesle** (gr. techné = remeslo)**, ani zvuk mlyna v tebe už viac počuť nebude** (zvuk žarnova ako symbol každodennosti života > utíchnutie žarnova = výraz pustošenia a smrti; podobne Jeremiáš 25,10); **svetlo lampy ti už nezasvieti a neozve sa v tebe hlas ženícha** (gr. nymfíos = ženích) **a nevesty** (gr. nýmfe = nevesta, mladucha; mesto bez budúcnosti: podobne Jeremiáš 27,35), **lebo tvoji kupci boli veľmoži na zemi** (podobne Izaiáš 23,8) **a tvoje čary zviedli všetky národy** (skaza Ríma bude úplná). **Našla sa v ňom krv prorokov a svätých a všetkých zavraždených na zemi** (hlavná vina Ríma je v činoch proti Božím prorokom a martýrom; podobne Jeremiáš 51,49)**!“**

gr. chéra = vyludnené (mesto)

Námet pád Babylonu patrí k tým apokalyptickým výjavom, ktoré sa vo výtvarnom umení, i novovekom (symbolizmus: Gustave Doré, 1864), objavujú častejšie. Dorého rytina v pochmúrnom osvetlení zobrazuje zrúcaniny mezopotámskej metropoly, neusporiadanú nádheru teraz už mŕtveho mesta s pozostatkami rôznych pohanských kultov (stĺpy s papyrusovými hlavicami, monumentálne kamenné sochy slona, sfingy). Uprostred ruín sa ako prízraky objavujú iba zatúlaná, striehnuca šelma a kŕdeľ bielych vtákov.

*

Biblické meno **Babylon** sa koreňom bll (zmätok) spája s povesťou o vzniku rozličných, navzájom odlišných jazykov. Zmätene hovoriť (bľabotať) sa hebrejsky povie bacal, ale táto biblická etymológia je podľa bádateľov zrejmou snahou Izraelitov zneucitiť mocného súpera - starobylý, mocný, bohatý a kultúrne vyspelejší Babylon. Zmätenie jazykov odráža zrejme dojmy nomádov, akými zrejme starí Izraeliti v tom čase stále ešte boli, z obrovského mesta, ktoré bolo zmesou rás a jazykov.

Lingvisti slovo Babylon (akkad. Báb-ilu/Báb-ilim, novobabylon. Báb-ilání; *sumer. Kadingirra) prekladajú ako Brána bohov. Podľa Genezis (11,9) mesto založil Noeho potomok, *mezopotámsky hrdina a bojovník *Nimród, ako svoje hlavné mesto, podľa inej tradície to bol sumersko-*akkadský stvoriteľský boh Marduk, alebo podľa chybnej tradície Sammu-ramát/gr. Semiramis, manželka novoasýrskeho vládca Šamši-Adada V., ktorá si po manželovej smrti roku 810 pr.Kr. podržala niekoľko rokov značný politický vplyv (grécka tradícia, či skôr jej nepochopenie, Semiramis pripisujú stavbu tzv.visutých záhrad Babylonu).

Archeologická lokalita Babylon sa dnes nachádza v Iraku asi 90km južne od Bagdadu. Osídlenie je doložené od počiatku 2.tis.pr.Kr. do 3.-2.st.pr.Kr. Najstaršie nálezy, ako sú obytné domy a hroby, pochádzajú z 1400-1200 pr.Kr. Jednotný urbanistický celok bol vytvorený za vlády Nebukadnezara II. (604-562 pr.Kr.), čiže v období, keď do Babylonu prišli izraelskí zajatci. Centrum Babylonu tvoril Južný hrad, kráľovská rezidencia so sálami obloženými glazovanými tehlami a s preslávenými tzv.Semiradinými visutými záhradami (podľa dnešných bádateľov nemajú nič spoločné s historickou osobou Sammu-ramát; grécky mýtus staviteľku visutých záhrad a mesta Babylon stotožňoval so Semiramis, dcérou sýrskej bohyne Derketó a manželkou *asýrskeho kráľa Nina). Vo vnútri mestských hradieb v severnej časti mesta sa nachádzal kultový pavilón, od ktorého smerovala 16m široká tzv.Cesta procesií k bráne bohyne Ištar s dvojicou veží pri zemi obložených glazovanými tehlami s podobami posvätných zvierat, kráčajúcich posvätných býkov, levov a *gryfov (dnes umiestnená v Štátnom múzeu v Berlíne). Smerovala pozdĺž východnej strany Južného hradu do svätyne Esagila (*sumer. Dom s vysokým vrcholom), zasvätenej bohovi Mardukovi. Jej súčasťou bol *zikkurat Etemenanki (sumer. dom, základňa nebies a zeme) s pôvodnou výškou 92metrov. Rozsiahly babylonský mestský komplex zabezpečovali zdvojené hradby. Správy o svojej návšteve Babylonu zanechali mnohí cestovatelia: grécky historik Hérodotos z Halikarnassu asi 460 pr.Kr., Benjamin Tudely v 12.storočí a mnohí ďalší v nasledujúcich storočiach. Po nich prišli v 19.storočí odbornejší bádatelia, ktorí vykonali sondáž a zhotovili plány trosiek. Podľa priebežného výskumu Austena Henri Layarda (1850) a Fulgnce Fresnela (1852) nasledovali vykopávky vnútorného mesta (nemecký archeológ a architekt Robert Koldewey, 1855-1925).

Dnes vieme, že len samotné hradby Babylonu sú predmetom obdivu. Mesto obklopoval zložitý systém dvojitých až trojitých hradieb s vonkajším obvodom 27km. Hradby boli natoľko pevné, že po nich mohli jazdiť vozy podobne ako po niektorých úsekoch čínskeho múra, ktorý pre porovnanie začali stavať o 2000 rokov neskoršie. Na južnej strane boli babylonské hradby podopreté baštami a mali osem brán. Vonkajšia hradba bola asi 10m hrubá a asi každých desať metrov bola veža, teda spolu mal Babylon viac ako 350 strážnych veží. Jednako len najznámejšou pamiatkou zostal zikkurat Etemenanki, ktorý vstúpil do povedomia ako babylonská veža.

Mezopotámske a *elamské zikkuraty (z akkad. zakáru - vyčnievať) boli stupňovité veže s tromi, piatimi až siedmimi (novobabylonské stavby) terasami a chrámom božstva na vrchole. Zikkuraty vznikli asi na konci 3.tis.pr.Kr. Slúžili na kultové a neskoršie

astronomické účely. Symbolizovali rôzne sféry sveta (podsvetie, zem, nebo), ktorými musí prejsť ten, ktorý sa chce dostať do božieho domu - chrámu na vrchole. Mali niekoľko metrov hrubé, zvislé alebo smerom hore sa zužujúce múry. Vnútorný priestor bol z nepálených tehál, vonkajšie steny spevňovali pálené, niekedy aj emailové tehly. *Sumerské a babylonské zikkuraty stáli na oddelenom nádvorí a boli zvyčajne svojimi rohmi orientované voči svetovým stranám. Ich pôdorys bol štvorcový alebo obdĺžnikový, výnimočne kruhový (Lagaš; taký namaľoval Pieter Brueghel na obraze Stavba Babylonskej veže; 1563).

Babylonská veža bola päť alebo sedem stupňová stavba. Začali ju stavať za vlády Chammurapiho (1728-1686 pr.Kr.), dokončili v 6.st.pr.Kr. v čase vlády Nabukanezara II. Peržania ju zrúcali v 5.st.pr.Kr. pri dobývaní Babylonu. Jej rozmery boli zrejme 91x91x91 m, plášť mala s pálených tehál spájaných asfaltom a na šiestej/siedmej terase stál dvojstupňový chrám boha Marduka, kde sa odohrával posvätný sobáš boha a kňažky (pozri Christologický cyklus I.: *Mystické zasnúbenie sv.Kataríny/Mystický sobáš*).

Pre starovekých Izraelitov babylonská veža symbolizovala pýchu človeka, ktorý chce pozemskými prostriedkami dobyť nebo a proti Božej vôli postaviť priame spojenie medzi nebom a zemou, ktoré bolo prerušené vinou hriechu. Podľa židovskej legendy zaznamenanej v *Talmude však trest Boží privolali babylonskí stavebníci, ktorí pohŕdali ľuďmi. Keď sa jeden z robotníkov zrútil z vysokého lešenia a zomrel, majstri, posadnutí túžbou ukončiť dielo čo najskôr a preslávi sa, nevšímali si nešťastníka a nechceli mŕtve telo odpratať. O pár dní neskôr sa uvoľnil jeden kameň a kus muriva sa zrútil. To už stavbári nariekali nad časovým plánom a výdavkami. Kameň, ktorý sa zrútil, pre nich znamenal viac ako mŕtvy robotník. To bol jeden z dôvodov, prečo sa Boh rozhodol ich potrestať. Pomútil rozum staviteľov, pomiešal ich reč, takže sa nedorozumeli a stavba ostala nedokončená. Remeselníci sa rozpŕchli do všetkých strán...

Mesto bolo veľa razy dobyté, roku 539 pr.Kr. jeho bránami prešiel Gobryas, generál perzského kráľa Kýra II., roku 331 pr.Kr. sa ho zmocnil Alexander Macedónsky a potom prechádzalo rukami helenistických *Seleukovcov, *partských Arsakovcov, perzských Sasánovcov až ho nakoniec roku 641 dobyli Arabi. Staroveký Babylon tvoria už iba trosky; dnešný Babylon je iba málo významná osada, ktorá má so slávnou minulosťou spoločné iba meno.

27. VIDENIE JAZDCA MENOM VERNÝ A PRAVÝ/KRÁĽ KRÁĽOV

(Zjavenie Jána 19,11-16)

(6.videnie. Posledné veci na konci sveta.

Príchod Kráľa kráľov)

*

Potom som uvidel (gr. horasis = videnie, vízia) **otvorené nebo** (podobne Ezechiel 1,1 > Zjavenie 4,1-2: *Apokalyptické bytosti*; *parúzia ako forma spojenia neba a zeme) **a hľa, biely kôň** (zviera kráľovské i vojnové /napr. biely kôň slovanského solárneho boha Bělboga/; podobne Ezechiel 23,6-12; biela farba symbol nebeskej čistoty; biely kôň ako symbol oblaku, ktorým sa zjavuje Božstvo, podobne ako v 1,7: Videnie Syna človeka; 14,14: *Hodina žatvy a oberačky*) **a ten, čo sedel na ňom, sa volal Verný a Pravdivý** (podobne apokryfná 3Machabejských: Šalamúnova modlitba 2,11); **spravodlivo súdi i bojuje** (spravodlivý súd a boj = znaky mesiášstva > identifikácia Krista ako Mesiáša; odkaz na kapitolu 3,14: *Videnie siedmich svietnikov* - List Laodikejským; podobne 6,2: *Apokalyptickí jazdci* > 1Henochova 38,2; 53,6).

Oči mal ako plameň ohňa (gr. flox pyros; podobne Daniel 10,6; odkaz na Syna Božieho v Zjavení 1,14 a 2,18: *Videnie siedmich svietnikov*) **a na hlave mnoho *diadémov** (diadémy = symbol víťaza; symbol vlády nad mnohými alebo všetkými ⌈mnoho = nespočítateľne⌋ oblasťami zeme; nespočetné diadémy Mesiáša v protiklade k desiatim diadémom Draka z 12,3 a Šelmy z 13,1). **Napísané mal meno, ktoré nik nepozná, iba on sám** (odkaz na 2,17: *Videnie siedmich svietnikov* - List tyatirskému zboru; nepoznateľnosť Kristovej božskej podstaty; meno Mesiáša je poznateľné iba totožnosť nedovoľoval zverejňovať: pozri Lukáš 9,21; stará predstava: poznanie mena človeka ako zbraň na jeho ovládanie). **Oblečený bol v odeve skropenom** (gr. peri'rraió = kropím dookola; gr. besammenon - zmáčaný, vypraný) **krvou** (krv martýrov alebo naopak krv nepriateľov Krista) **a jeho meno je: Božie Slovo** (gr. ho Logos tou Theou; Božie Slovo ako najvyššia identita Božského bytia; definícia vzťahu Krista k Bohu; autorovo vyjadrenie viery v trojjedinosť Boha; odkaz na hebr. dábar - slovo ⌈Božie⌋, ktoré k ľuďom prichádza od Boha ako nariadenie, proroctvo, varovanie či povzbudenie: raná cirkev Slovo Božie chápala ako Božie posolstvo zjavené ľuďom v Kristovi, ako predstavenie sa Ježiša Krista samého). **Za ním išli nebeské** (gr. ouránios = nebeský) **vojská na bielych koňoch** (anjelské vojsko; praví kresťania - martýri; podobne Matúš 16,27 25,31; Lukáš 9,26; 2Tesalonickým 1,7), **oblečené do čistého kmentu** (kment - jemné ľanové plátno na odev kráľov, oslávencov, anjelov a martýrov; podobne kment na odev nevesty Kristovej – cirkvi z 19,7: Pozvanie na svadbu Baránkovu). **Z jeho úst vychádzal ostrý meč** (gr. spathí)**, aby ním bil národy** (odkaz na Izaiáša 11,4; 49,2; podobne Zjavenie 1,16: *Videnie siedmich svietnikov*; Kristus/Slovo Božie ako vykonávateľ Božej vôle); **a on bude panovať žezlom železným** (odkaz na Izaiáša 11,4 > Žalm 2,9; podobne 1Henoch 62,2; Apokalypsa Ezdrášova 13,5-11 > Zjavenie 2,27: *Videnie siedmich svietnikov* - List zboru tyatirskému; 12,5: *Bitka na nebi*); **sám šliapať bude lis vína rozhorčeného hnevu všemohúceho Boha** (odkaz na Izaiáša 63,3; podobne Zjavenie 14,19: *Hodina žatvy a oberačky*/*Hrozna hnevu*; porovnaj *Mystický lis* v Christologický cyklus I.). **Na plášti a na bedrách** (alebo na tej časti plášťa, ktorá leží na stehne) **má napísané meno: Kráľ kráľov a Pán pánov** (titul veľkokráľov Orientu;

podobne Daniel 2,47 > Deuteronomium 10,17 > Žalm 136,2 > 2Machabejských 13,4 > 3Machabejských 5,35 > 1Henochova 9,4 > Zjavenie 1,5: Pozdrav; náprotivok k titulu kráľ zeme a plášťu Šelmy v Zjavení 17,2-3: *Neviestka babylonská*).

Námet aj obrazový typ Kráľ kráľov zobrazuje Mesiáša Ježiša Krista, ktorý má prvky starozákonného Boha. Ak ide o obrazový typ, potom priamo vychádza z textu Zjavenia (19,16): jazdec s plášťom a nápisom Kráľ kráľov. *Naratívna verzia je známa pod názvom Videnie jazdca Verný a Pravý. Mečom v ústach sa Kristus približuje obrazovému typu *Kristus sudca*, ale chýba mu prítomnosť ľalie (zmierenie súdu) a kompozícia je celkovo dramatickejšia (pozri Christologický cyklus I.).

28. PREMOŽENIE DIABLA/SPÚTANIE DRAKA

(Zjavenie Jána 20,1-6)

(6.videnie. Tisícročné kráľovstvo)

*

Potom som uvidel (Ján) **z neba zostupovať anjela** (anjel ako nositeľ Božej vôle; podobne 10,1: Anjel s otvorenou knihou/*Silný anjel* > 18,1: *Silný anjel o páde Babylonu*), **čo mal kľúč od priepasti** (priepasť ako sídlo démonov, podsvetie; podobne 9,1: Trúbenie piateho anjela/*Trápenie kobylkami* > 11,7: *Zmeranie Božieho chrámu*; priepasť = satanovo väzenie v protiklade k ohnivému jazeru = satanovo zničenie v 20,10: *Drak odviazaný z reťaze*) **a v ruke veľkú reťaz** (kľúč a reťaz ako symboly žalárnika). **Chytil draka, toho starého hada, ktorým je diabol a satan** (odkaz na Genezis 3,1: úloha satana/hada v prvotnom hriechu; satan ako odveký nepriateľ Boha; odkaz na satana/draka v 12,9: Boj draka na nebi/*Apokalyptická žena*), **a sputnal ho** (podobne spútané zlo v Izaiášovi 24,21 > apokryfy: 1Henochova 18,13-16; 21,6-10; Závet Leviho 18,12; Apokalypsa Baruchova 40) **na tisíc rokov. Hodil ho do priepasti** (pád satana do podsvetia v odkaze na predošlý pád z neba v 12,13: Boj draka na nebi/*Apokalyptická žena*), **zavrel ju a zapečatil nad ním** (Karol Gabriš: možno odkaz na perzský mýtus o uvrhnutí draka-hada Azi Dahada/Azhi Dalaka do väzenia pri brale Demaved; drak je spútaný, ale na konci príbehu /20,7-10/ opäť prepustený, aby bol na záver definitívne porazený; podobne boj Jahve s morskou obludou v židovskej apokalyptike: Izaiáš 24,21-22; 1Henochova 11,21; Baruchova 40; podľa židovských predstáv [*Targúm k Deuteronomiu 28,12] kľúče od podsvetia mal iba Boh: v jeho rukách boli štyri kľúče: kľúč života, hrobov, jedla a dažďa; traktát A Sanhedrin 113a hovorí o troch kľúčoch: nrodenia, vzkrisenia a dažďa), **aby nezvádzal národy, kým sa nedovŕši tisíc rokov** (tisíc ako magické číslo; symbolické číslo odvodené z predstavy sedem tisícového svetového týždňa, v ktorom siedmu tisícku, obdobie odpočinku, tvorí tzv.svetový sabat; obrovská dĺžka času presahujúca ľudský rozmer); **potom musí byť na krátky čas uvoľnený** (gr. mikros chronos; krátkosť času v porovnaní s 1000 rokmi trvania Božieho kráľovstva; cirkev nebude zachránená automaticky, ale čaká ju ešte boj so satanom; hoci skazený Rím padol, ešte nie všetky národy prijali pravú vieru). **Ďalej som videl tróny** (Kristus a anjeli; vzkriesení mučeníci a svätí; praví kresťania, všetci, ktorí sa vzopreli cisárskemu kultu a prešli prvým vzkriesením; podobne Daniel 7,9 > Zjavenie 6,9: *Otvorenie šiestej pečate/Mučeníci volajú po odplate*); **sadli si na ne tí, čo dostali moc súdiť** (1.funkcia blahoslavených = sudcovská: účasť v Kristovom zbore počas posledného súdu; podobne Daniel 7,22 > Lukáš 22,30 > 1Korintským 6,1-3 > Zjavenie 3,21: *Videnie siedmich svietnikov* - List laodikejskej cirkvi). **Videl som aj duše tých, čo boli sťatí** (gr. pelekíksó = stínam [hlavy]) **pre Ježišovo svedectvo** (gr. martyrion; smrť sťatím sekerou bola častá v Ríme 1.storočia) **a pre Božie slovo, aj tých, čo sa neklaňali šelme ani jej obrazu a neprijali jej znak na čelo a na ruky** (Rím; kult cisára; odkaz na kapitolu 13: *Šelma morská a zemská*). **Tí ožili a kraľovali s Kristom tisíc rokov** (2.funkcia blahoslavených = spoluvláda: stav blaženej novej telesnosti ako oprávnenie spoluvlády v novej ríši - Kristovom kráľovstve). **Ostatní mŕtvi neožili, kým sa nedovŕšilo tisíc rokov. To je prvé vzkriesenie** (vzkriesenie Kristových verných; vzkriesenie blahoslavených; podobne 1Tesalonickým 4,16). **Blahoslavený a svätý** (gr. makarioi kai hagioi; praví kresťania, aj tí, ktorí nepodstúpili mučenícku smrť), **kto má podiel na prvom vzkriesení! Nad tými druhá smrť** (s hrozbou zatratenia po druhom všeobecnom vzkriesení a poslednom súde; podobne Ján

8,51) **nemá moci, ale budú kňazmi Boha a Krista** (3.funkcia blahoslavených = kňazská: úloha svedkov novej viery; podobne Izaiáš 61,6 > Ján 1,6) **a budú s ním kraľovať tisíc rokov** (vláda vykúpených kresťanov ako výraz nekonečnej blaženosti; sudcovská, kráľovská a kňazská funkcia blahoslavených ako výraz dokonalej jednoty s Kristom).

Námet Spútanie draka býva zvyčajne vedľajším motívom stredovekých ilustrácií, menej často hlavným motívom (miniatúry rukopisu blaženého Fernanda I y Sancha, 8.st.). Hodnota týchto ilustrácií nie je v kresbovej schopnosti kláštorného pisára, ale v kompozícii a expresívnej farebnosti, typických pre umenie raného stredoveku, a v neposlednom rade (alebo predovšetkým) vo faktografickom bohatstve a realizme dôležitom pre dnešné historické vedy.

Na Dürerovom poslednom, 14.grafickom liste s názvom "Uväznenie draka a Nový Jeruzalem" (1498) sa Spútanie draka uplatňuje ako obsahovo, kompozične i proporčne rovnocenný motív: Zatiaľ čo anjel v pravej hornej časti obrazovej plochy (nebo) ukazuje svätému Jánovi ideálne mesto v údolí, ktoré má zrejme podobu Norimbergu 15.storočia, iný anjel odvádza šupinatého satana/draka na reťazi do skalnatej jaskyne (pozri kapitola *Peklo*). Na oblohe letí kŕdeľ vtákov, zvyčajný stredoveký symbol duší, znamenie, že peccatum originale, dedičný hriech prarodičov, neposlušnosť voči Božiemu zákonu, je zažehnaný.

*

Myšlienka prvého **vzkriesenia** (blažených) mŕtvych sa objavuje v Biblii iba v 20.kapitole Jánovho Zjavenia, ale jej náznaky sa dajú vytušiť v Pavlovom Prvom liste Tesalonickým (4,16) a v Zjavení (16,6-7: *Sedem pliag/Vyliatie čiaš*).

Predstavy prvého vzkriesenia vyvolených (caddikim) sa objavovali už v židovskom prostredí prelomu letopočtu. Niektorí Židia očakávali, že potom, čo príde Mesiáš, budú ako prví vzkriesení Izraeliti, aby mohli byť svedkami všeobecného vzkriesenia a súdu. V 3.storočí vznikol názor, že najprv budú vzkriesení obyvatelia Izraela, až potom spravodliví, ktorí mali to nešťastie, že boli pochovaní mimo Izrael. Cieľom odkladu bolo, aby sa mohli včas dostaviť k poslednému súdu. Táto myšlienka sa zrodila z výkladov Zachariášovho proroctva (14,4). Prorok píše o apokalyptickej bitke proti Jeruzalemu v deň Pána. Sám Jahve privedie nepriateľov Izraela, ktorí dobyjú mesto. Po ťažkých skúškach a v najväčšej tiesni Jahve zasiahne. Zjaví sa na "hore olív", rozdelí ju a vytvorí široké údolie, ktorým obyvatelia Jeruzalema budú môcť uprchnúť pod Božiu ochranu. S príchodom Boha sa na zemi obnoví rajský stav a prúd živej vody bude opäť napájať celú krajinu (podobne Joel 4,18; Ezechiel 47,1). Boh bude Kráľom. Na základe týchto proroctiev vznikli legendy o tom, že pravoverní Židia môžu byť vzkriesení iba v Izraeli a tí, ktorí zomreli na iných miestach, budú v ten deň podzemnými chodbami dovedení späť do svojej pravej vlasti. Na povrch vyjdú práve pri rozdelenej Olivovej hore (pozri Christologický cyklus III.: *Modlitba na Olivovej hore*).

Jánova predstava prvého vzkriesenia ku spáse je široko rozvinutá, zatiaľ čo druhé vzkriesenie, oživenie ostatných mŕtvych pred posledným súdom, apokalyptik priamo nespomína, iba vyplýva zo zmienky o druhej smrti v kapitole 21,8. Jednako len práve druhé vzkriesenie predstavuje jeden z najobľúbenejších apokalyptických námetov kresťanskej kultúry a umenia. Prvé vzkriesenie sa týka iba vyvolenej časti, podľa niektorých komentátorov ide o apoštolov, svätcov a martýrov. Podľa iných zahrnuje všetkých spravodlivých, stúpencov Kristovho učenia. Ostatní mŕtvi nebudú oživení a apokalyptik nevysvetľuje, kde sa budú nachádzať počas tých blažených tisíc rokov Kristovho ideálneho kraľovania, po ktorom nastane koniec vekov, posledný súd nad

všetkými bytosťami zeme a neba, aj nad anjelmi, a konečné zatratenie všetkých nepriateľov Boha.

*

Milenarizmus (z lat. mille - tisíc; z toho jednotka miery míla = tisíc krokov) alebo tiež chiliazmus (z gr. chilioi - tisíc; chilia eté - tisíc rokov) je viera v budúcu tisícročnú Božiu ríšu na zemi pod vládou mesiáša Krista, ako to predpovedá 20.kapitola.

S myšlienkou kráľovstva nebeského na zemi prišiel už židovský mosaizmus (od hebr. Mose - Mojžiš). V podmienkach asýrskeho, babylonského a perzského prenasledovania (pozri Christologický cyklus II.: *Stotníkov sluha*) sa rodil židovský sen o svetovej teokratickej ríši pod vládou *mesiáša*, v ktorom budú Židia kraľovať nad pohanmi (hebr. akronym akum < ovdej kochavim u-mazalot = uctievači hviezd a súhvezdí). *Židokresťanstvo 1.storočia prenieslo mosaizmus do rodiacej sa kresťanskej cirkvi vystavenej prenasledovaniu zo strany rímskych cisárov.

Podľa apokalyptika Jána sa blížil záver dejín starého sveta. Poznávacími znameniami konca boli živelné pohromy, všeobecná bieda, hlad, mor, vojny a mravný rozklad. Skazu zavŕši príchod Antikrista, ktorým bude Satan alebo niektorý z jeho služobníkov. Potom, čo Kristus porazí svojich nebeských i zemských nepriateľov, podmaní si pohanov, spúta Satana a nastane tisícročný zlatý vek. Koncom blaženej mesiášskej doby sa Satan oslobodí a spolu s Gógom a Magogom sa vzbúri proti Kristu...

Chiliazmus prvých storočí sa šíril buď v hrubšom a doslovnom podaní ako chiliasmus crassus alebo v duchovnom poňatí ako chiliasmus subtilis. V 1.storočí prevládalo doslovné chápanie pojmu tisícročné kráľovstvo, spojené so snahou o presné vypočítanie termínu príchodu Mesiáša a konca sveta. Išlo o rôzne fantastické špekulácie, ako to dokladá novozákonný *apokryf List Barnabášov. Jeho autor rozumel apokalyptickému tisícročnému panovaniu Krista ako poslednému článku zo šesť tisíc rokov trvajúceho úseku od stvorenia sveta (podľa šiestich stvoriteľských dní z Genezis). Každý stvoriteľský deň bol predobrazom pre počítanie jednotlivých *eschatologických dní. Autor k tomuto záveru došiel na základe Žalmu (90,4), kde sa píše o dni, ktorý u Boha trvá tisíc rokov.

Tieto špekulácie boli zjavne ovplyvnené rabínskym prostredím jamnickej školy 1.storočia. Tu sa o výpočet vlády mesiáša pokúšali rabbi Jehošua a rabbi Eliezer ben Hykarnos. Rabbi Jehošua svoj výpočet založil na tzv.Božom týždni (s dĺžkou 7000 rokov od stvorenia sveta), pričom prvých 2000 rokov predstavovalo dobu bez *Tóry, druhých 2000 rokov dobu vlády Tóry a tretích 2000 rokov dobu vlády mesiáša, po ktorej príde sabatov deň, deň odpočinku a radosti, dlhý tisíc rokov. Jehošuov výpočet je zjavne založený na kombinácii siedmich dní týždňa s tisíckou (čísla sú v tomto výklade symbolické, ale Židia týmto *kabalistickým spôsobom vypočítavali beh sveta; pozri kapitola *Zemská šelma*). Jánov súčasník, Rabbi Eliezer ben Hykarnos, o ktorom bolo známe, že starostlivo uchovával židovskú tradíciu, sa priamo zmieňuje o tisícročnom panstve mesiáša. *Talmud odhadoval príchod mesiáša do doby okolo konca 5.storočia, medzi roky 450-490. Väčšina rabínov sa však stavala proti pokusom vypočítať čas príchodu mesiáša, lebo výpočty vzbudzovali nádeje, ktoré sa nakoniec ukázali ako falošné. Dôrazne preto varovali: **„Nech sú prekliati tí, ktorí vypočítavajú koniec...lebo je povedané: „Ak sa oddiali, čakaj naň“** (Habakuk 2,3). Podľa jedného názoru „bude Izrael vykúpený v mesiaci tišrí (siedmy mesiac židovského kalendára, do ktorého spadá Nový rok). Podľa inej mienky sa tak malo stať v mesiaci nísan (prvý mesiac židovského kalendára, obdobie marec-apríl, lebo vtedy boli Izraeliti vykúpení z egyptského otroctva). Proti presvedčeniu, že Boh stanovil pre príchod mesiášskej

doby presný termín, bolo postavené učenie opierajúce sa o Izaiáša (60,22): **„Ja som Pán, vykonám to presne, v pravý čas.“**

Úradný chiliazmus bol bežný až do 3.storočia, iba alexandrijská škola (Klement Alexandrijský, ✞ 215; Origenes, ✞ 251), známa svojím alegorickým výkladom Biblie, sa časom proti nemu postavila, tvrdiac, že slasti v Božej ríši treba chápať iba slovne. V 3.storočí sa v kresťanstve sformoval názor, ktorý odmietal doslovný výklad textu a proti nemu staval spirituálny výklad (Eusebios z Cézarey, Epifanios a Theokrétos z Kyrrhu). Nadšenými stúpencami chiliazmu boli montanisti, sekta 2.-6.storočia, ku ktorej patrili v 2.storočía Papias z Hierapole, Irenej Lyonský, Tertullianus, v 3.-4.storočí Lucius Lactanius, Victorin z Petavie a Metod z Olympu. Chiliazmus slúžil týmto osobnostiam predovšetkým ako účinný nástroj proti *gnosticizmu, ktorý popieral vzkriesenie tela a pozitívnu hodnotu hmoty a dejín. Okrem spomenutého Listu Barnabáša idey chiliazmu obsahujú apokryfy Hermov pastier, Závet patriarchov a *Sibyline veštby.

Chiliastické tendencie v spoločnosti a cirkvi posilnilo prenasledovanie kresťanov počas vlády cisára Decia (249-251), ktorý sa usiloval obnoviť v ríši starorímske tradície. Na konci 3.storočia sa chiliazmu držali iba biskup Metod Olympský a Lactanius. Postupom času, pod vplyvom heretických prúdov, ako bola *židokresťanská sekta *ebionitov, problematizujúca Ježišov božský pôvod (verili, že Ježiš bol človek na ktorého zostúpila božská emanácia, Duch Svätý, počas krstu v Jordáne, a hlásali v pokrvnú spriaznenosť Krista a Satana), sa pod chiliazmom začali vnímať rôzne výstredné kresťanské názory.

Prelom v pohľade na Jánovo proroctvo o tisícročnej vláde Krista priniesol až filozof a cirkevný otec Augustín z Hippo Regia (✞430). Spočiatku tvrdil, že tisícročné kráľovstvo nastane až po dni súdu, neskoršie že už začalo, keď prestali byť prenasledovaní kresťania v Rímskej ríši a ich viera sa stala štátnym náboženstvom (milánsky edikt 313). Tým boli zmarené chiliastické snahy, lebo cirkev dosť dobre nemohla túžiť po záhube ríše, v ktorej voľne hlásala svoje učenie. Chiliazmus sa postupne stal vierou nespokojných ľudových vrstiev a v latinskom kresťanstve bol pokladaný za heretický (Tomáš Akvinský, ✞1074).

Okolo roku 1000 a 1033, tisíc rokov po narodení a smrti Ježiša, sa myšlienky chiliazmu šírili nielen pre samotný prelomový dátum, ale celkovo sa zdalo, že Jánovo proroctvo o konci sveta sa naplňuje: Nastali úkazy na nebi, objavila sa kométa, trikrát za päťdesiat rokov nastalo v západnej Európe zatmenie Slnka, šírili sa epidémie moru a následne trojročný hladomor. Podľa dobových správ (burgundský mních a kronikár Radulf Glaber, ✞1074) obyvateľstvo jedlo zdochliny všetkého druhu a napokon sa takmer bežne uchyľovalo ku konzumácii ľudského mäsa (vyhrabávanie nebožtíkov z hrobov, zabíjanie osamelých pocestných a bezbranných detí).

S týmito tradičnými názormi polemizujú dnešní bádatelia (tal. literárny kritik, teoretik a spisovateľ Umberto Eco: Dějiny ošklivosti; kap. III.: Apokalypsa, peklo, diabol), ktorí tvrdia, že dobové texty nijakým spôsobom nesvedčia o strachu, o ľuďoch očakávajúcich v noci 31.decembra v kostoloch koniec sveta. Jediné pramene toho typu pochádzajú z pera autorov 16.storočia. Prostí ľudia vtedy nevedeli, že žijú v roku 1000, lebo počítanie času od Kristovho narodenia, a nie od počiatku sveta, nebolo ešte bežné. Ak však obyvateľstvo vidieka prežívalo príchod roku 1000 pasívne, inak tomu bolo v ostatných spoločenských vrstvách, komunitách vykorenencov i vzdelancov, ktorí videli v Zjavení sv.Jána prísľub lepšej budúcnosti, ku ktorej bolo možné dospieť

vzburou. Začali sa objavovať falošní proroci - *kacíri, ktorí šírili nepokoj v ľudových vrstvách a o ktorých oficiálne prirodzene texty mlčia.

Okolo roku 1200 hlásal kalábrijský mních Gioachimo/Joachym da Fiore, že nastáva tretie obdobie veku dejín. Po veku Otca, ktorý patril ženatým mužom (*Starý zákon, judaizmus), po veku Syna, ktorý patril kňazom (*Nový zákon, kresťanstvo, oficiálna cirkev) prichádza vek Ducha Svätého, keď sa vedenia spoločnosti ujmú mnísi a očistia Kristovu cirkev. 13.storočie označil za obdobie Ducha Svätého, lebo pred nástupom vlády Ducha Svätého bude tri roky panovať Antikrist a veriaci budú musieť čeliť posledným a najhorším skúškam. Z Joachymovho mysticizmu sa zrodila sekta joachymitov, ktorá inšpirovala široké hnutie flagelantov. Rôzne interpretácie vyústovali do anarchie, neviazanosti a banditizmu, často zameraných nielen proti bohatstvu a boháčom, ale aj proti nevercom, pohanom a Židom.

Chiliastickú orientáciu malo aj križiacke hnutie 11.storočia, lebo križiaci mali nielen vyrvať Boží hrob z rúk neveriacich, ale ich hlavnou úlohou bolo vyčistiť priestor pre poslednú bitku Boha a jeho nepriateľov, priestor pre posledný súd, ktorý mal nastať v Jeruzaleme (pozri kapitola *Sedem pliag/Vyliatie čiaš*). Preto pápež Urban II. kládol na srdce militia Christi (armáde Kristovej), križiackym bojovníkom, aby obracali pohanov (medzi nich začali byť zahrnovaní aj Židia) na vieru, a kto sa bráni, toho aby zabili, lebo tým iba pripravujú bojové pole ("vylepšia pomer síl") pre blížiacu sa poslednú bitku Kristových verných a satanových stúpencov. Cynicky vyznieva jeho výrok o zabitých nedopatrením alebo omylom, kde upokojuje svedomie kresťanských bojovníkov tým, že Boh si svojich (spravodlivých, nevinných) v deň posledného súdu pozná. S týmito ideami súviseli aj pogromistické nálady, lebo zapáleným chiliastom sa zdalo, že treba vyhubiť aj Židov, dovtedy vnímaných skôr priaznivo ako Abrahámov ľud, ktorí odmietali prijať Kristovo učenie.

Chiliazmus sa šíril vo flagelantských piesňach alebo napríklad v opisoch "Nebeského listu", ktorý údajne nechal anjel na príkaz Boha v Jeruzaleme ako varovanie súčasníkom. Spis Speculum historiale (Zrkadlo dejepisné) francúzskeho encyklopedistu Vincentia Bellovacensis (✞1264) upresňuje Jánove vízie: Prvý deň sa more dvihne o štyridsať lakťov nad hory a povstane ako múr. Druhého dňa sa prepadne tak, že ho bude možné vidieť iba s veľkými ťažkosťami. Tretí deň sa na morskej hladine objaví morské príšery, ktorých rev sa ponesie až k nebi. Štvrtý deň zachváti more a všetko vodstvo oheň. Piaty deň sa rastliny a stromy orosia krvou. Šiesty deň sa zrúcajú stavby. Siedmy deň o seba udrú kamene. Ôsmy deň celý svet zachváti zemetrasenie. Deviaty deň sa zemský povrch vyrovná. Desiaty deň vyjdú z jaskýň ľudia, budú sa túlať ako šialení a nebudú schopní hovoriť. Jedenásty deň vstanú kosti mŕtvych. Dvanásty deň sa zrútia hviezdy. Trinásty deň zomrú všetci živí, ktorí ešte zostali, aby mohli vstať spolu s mŕtvymi. Štrnásty deň zhorí zem i nebo. Pätnásty deň povstane nové nebo a nová zem a všetci vstanú z mŕtvych...

Chiliastické názory sa ďalej šírili v heretických skupinách a ľudových hnutiach nespokojných s cirkevnou hierarchiou a stavom spoločnosti. V 13.-15.storočí v Holandsku, Nemecku, Taliansku, Švajčiarsku a čiastočne Čechách vystupovali beghardi, *pikardi, husiti a ich rôzne odnože (adamiti). Chiliastické myšlienky úplne ovládli Európu za reformácie 16.storočia. Ľudoví vodcovia a rôzni proroci v Nemecku, Švajčiarsku, Holandsku a na Morave (novokrstenci/anabaptisti, na Slovensku pod menom habáni) na čele s Thomasom Münzerom, Melchiorom Hoffmannom, Balthasarom Hübmaierom, Konradom Grebelom, Michaelom Sattlerom pripravovali ľud na koniec sveta a budúcu Kristovu vládu. Celkom rozložili súkromný i verejný

život spoločnosti, že napokon samotní reformátori Luther a Kalvín boli nútení ich názory vyhlásiť za nekresťanské. S myšlienkami chiliazmu bol spätý pietizmus, nemecký reformačný smer 17.storočia (Philip Jakub Spener ✞1705, Johann Albrecht Bengel, ✞1752), ktorý odmietal všetky náboženské dogmy a náboženstvo vyhlásil za záležitosť srdca. Pietisti sa usilovali o presnejšie údaje o dobe konca vekov (s nimi polemizoval saský luteránsky kňaz a skladateľ, gróf Nikolaus Ludwig Zinzendorf, ✞1760, pôvodne pietista a zakladateľ lužickej ochranovskej obce, hlásiaci sa k odkazu moravskej jednoty bratskej). Mocne bujnel chiliazmus v Anglicku (irwingiáni/ apoštolská cirkev) a najmä v Amerike, kde v novšej dobe vznikla sekta mormónov, nadväzujúca na hnutie pietistov, a vyznávajúca úplne hrubý chiliazmus 2.storočia, podobne ako fundamentalistická cirkev Svedkov Jehovových založená 19.storočí.

Myšlienka tisícročného kráľovstva, milenarizmus, je pre moderných komentátorov väčšinou apokalyptickým obrazom, štylistickým obratom, ale nie históriou. Pre iných je dobou vlády cirkvi a súčasne časom prípravy na záver vekov - splynutie tvorstva a Stvoriteľa. Podľa dnešnej cirkvi vláda Mesiáša a jeho verných v žiadnom prípade po tisíc rokoch nekončí, o čom svedčí verš Zjavenia (22,5: *Nebeský Jeruzalem*): **„...bude im žiariť Pán, Boh, a budú kraľovať na veky vekov.“** Podľa dnešných bádateľov apokalyptikova tisícka je symbolickým číslom, ktorej základom je staroveká mystická predstava svetového týždňa, ktorý tvorí sedemkrát tisíc rokov a jej židovská verzia v podaní rabbi Jehošua.

V tejto schéme sa siedma tisícovka rovná kozmickému sobotnému odpočinku, tzv.svetovému sabatu (*apokryf 2Henochova/Henoch slovanský, verzia A: 33,1; 2.st.pr.Kr.-1.st.po Kr.). Myšlienku mystického svetového týždňa obsahuje aj 6.kapitola Vergiliovej Eneidy: „Potom, keď za tisíc rokov sa kruhom dokončí obeh, v zástupoch všetkých boh zasa volá k (podsvetnej) rieke Léthe, aby potom pod nebeskú klenbu, zbavení všetkej pamäte, vyšli zasa a chceli (ich duše) vstúpiť do ľudských tiel“. Sv.Ján volil túto schému na zdôraznenie privilegovaného postavenia verných kresťanov.

V súčasnosti sa k chiliazmu, resp. dogmaticky ladenému milenarizmu, hlási cirkev adventistov. Luteránska cirkev augsburského vyznania chiliazmus odsúdila ako heretické učenie, katolícka cirkev k tejto otázke zachováva zdržanlivý odstup. Chiliastické hnutia vznikajú dodnes v okrajových spoločenstvách a občas v nich dochádza k hromadným samovraždám.

*

Flagelanti (Z lat. flagellare - bičovať) boli stredovekým kresťanským hnutím kajúcnikov, ľudí, laikov aj kňazov, ktorí sa verejne vyznávali zo svojich hriechov, ale súčasne hľadali rôzne spôsoby ako trpieť, aby očistili seba aj ľudstvo. Zmyslom hnutia kajúcnikov bol návrat k pravej viere.

Najznámejším kajúcnickým hnutím boli flagelanti. Prejavovali verejné pokánie seba bičovaním a ďalšími formami sebatrýznenia. Boli organizovaní ako bratstvá; kto sa chcel kajať, musel sa zaviazať k účasti na procesiách na 33 a pol dňa (často aj oveľa dlhšie), lebo takého veku sa dožil Ježiš. Muži, ženy a deti tiahli krajom, kráčali v dvojstupe ako pri procesii, často vedení kňazmi, a z oboch strán niesli zástavy, kríže a sviece. Flagelanti kráčali, modlili sa, vykrikovali, vrhali sa na zem a rozťahovali ruky do tvaru kríža. Keď prišli do väčšieho mesta, zhromažďovali sa za zvuku zvonov na otvorených priestranstvách. Tu verejne vyznávali hriechy, bičovali sa alebo jeden druhého po obnaženom tele remienkami, do ktorých boli zapletené ihly, kým sa im prsia a chrbát nezaliali krvou. Potom im ich vodca udeľoval rozhrešenie.

Vznik hnutia flagelantov ovplyvnil svojimi proroctvami Gioachimo da Fiore, snívajúci o spoločenstve založenom na rovnosti, ktoré nastolí zlatý vek. Prvá veľká vlna flagelantstva sa datuje do Perugie roku 1260, kde vyzýval k sebabičovaniu obyvateľov mesta dominikánsky mních Reiner. Z Perugie sa šírilo hnutie do severného Talianska, cez Alpy do Provensálska a ďalej do Alsaska, Nemecka, Uhier, Čiech (Praha) a Poľska. Čoskoro začali prehlasovať, že iba ich utrpenie je pravým prejavom viery a odmietali autoritu kňazov. Požadovali, aby ich domáci ľudia živili všade, kade prechádzali. Niekde dokonca vyvolávali pogromy a iné násilnosti. Nakoniec pápež Urban IV. vyhlásil flagelantov za kacírov a ich davy boli rozohnané vojskom. Napriek tomu sa flagelantské hnutie z času na čas objavovalo opäť.

K ďalšej veľkej vlne došlo roku 1349, najmä v Nemecku a Nizozemsku, keď Európu zachvátila morová epidémia. Hnutie zasiahlo celú Európu, v Nemecku vytvorilo samostatnú inovereckú sektu, v Španielsku asketickú sektu Hermanos Penitentes (Bratia kajúcnici), ktorej odnož doposiaľ pôsobí na juhozápade USA, v Novom Mexiku (Brothers of our Father Jesus/Bratia nášho otca Ježiša).

Ako námet výtvarného umenia umení sa hnutie preslávilo prostredníctvom Goyovho obrazu Procesia flagelantov (1808).

29. DRAK ODVIAZANÝ Z REŤAZE/ODVIAZANIE DRAKA

(Zjavenie 20,7-10)

(6.videnie. Premoženie diabla. Koniec sveta)

*

Až sa dovŕši tisíc rokov, bude satan uvoľnený zo svojho väzenia a vyjde, aby zvádzal národy, ktoré sú na štyroch uhloch zeme (predstava zeme ako plochy, podobne 7,1: *Poznačenie božích služobníkov*; jeho prívrženci v Ríme sú zničení, preto sa satan obracia na ostatný svet), **Goga a Magoga** (odkaz na Ezechiela 38,2: Gog = národ, Magog = krajina), **aby ich zhromaždil do boja; a bude ich ako piesku v mori. Vyšli na šíru zem a obkľúčili tábor svätých** (paralela k svätému mestu; podobne kumránsky Vojnový zvitok ⸢1QM 3,5; 4,9⸣ o *eschatologickej vojne synov svetla proti synom tmy) **a Bohom milované mesto** (kresťanská obec v Jeruzaleme alebo Ríme v protiklade k židovskému a rímskemu Jeruzalemu v Zjavení 11,8: *Zmeranie Božieho chrámu*; podobne Ezechiel 38,12). **Ale zostúpil oheň z neba** (rovnaká zbraň ako v Lukášovi 9,54) **a strávil ich** (odkaz na 2Kráľov 1,10; Ezechiela 38,22; podobne apokryfná 4Ezdrášova 13,2-26; 14,9 > *Sibyline proroctvá 3,663). **A diabol, ktorý zvádzal, bol zvrhnutý do ohnivého a sírového jazera** (odkaz na Zjavenie 19,20: Víťazstvo Kráľa kráľov; ohnivé sírové jazero ako miesto definitívnej skazy), **kde je aj šelma i falošný prorok** (odkaz na Zjavenie 19,20: Víťazstvo Kráľa nad šelmou a Antikristom); **a budú mučení dňom i nocou na veky vekov** (bezútešnosť trestu; odkaz na Zjavenie 14,10: *Hora Sion*).

*

V časoch písania Zjavenia boli obe mená **Gog a Magog** stotožňované s názvami mýtických armád (podobne Proroctvá Sibyline 3,319-512, 2.st.pr.Kr.). Podľa rabínskej verzie (Targúm Jeruš II.) tieto vojská tiahnu do boja proti svätému mestu Jeruzalemu.

Magog v Genezis (10,2) je menovaný ako jeden zo siedmich synov Noemovho tretieho syna Jáfeta (aj mená niektorých jeho ďalších synov majú apokalyptický charakter: predovšetkým Gomer, Túbal, Mešek). V 1*Paralipomena (1,5) je Gog potomkom Jákobovho syna Rúbena a jedným zo synov Joela. V Ezechielovi (38) je Gog severským kniežaťom prichádzajúcim z krajiny Magog. O národoch alebo krajinách Mešek a Túbal sa zmieňuje grécky historik Hérodotos (✝430 pr.Kr.) a umiestňuje ich niekde na sever k Čiernemu moru, snáď na Kaukaz, kde sa v 7.-6.st.pr.Kr. pohybovali iránske kmene Skýtov, kým ich v 4.st.pr.Kr. nezačali vytláčať im príbuzní Sarmanti (skýtske kráľovstvo na Kryme zaniklo v 3.st.pr.Kr.).

Židia hľadali v mene Magog skrytý názov *Babylonu (písmená židovskej abecedy sú o jedno posunuté a písané v obrátenom poradí; pozri kapitola *Zemská šelma*). Osobné meno Gog sa dnes rôzne vykladá, ale žiadny výklad nie je uspokojivý. Lingvisti usudzujú, že slovo pochádza z *akkadského agagu - hnevlivý, rozširujúci, alebo zo *sumerského gog - tma. Dnešní lingvisti predpokladajú, že výraz magog v *asýrčine znamená "krajina Goga".

Podľa moderného výkladu, ktorý podporujú asýrske nápisy, Gog a Magog sú mená obyvateľstva, kmene, ktoré z pohľadu Izraela žili na úplnom okraji vtedy známeho sveta. Také boli pre Izraelitov oblasti na severe. Severné pohanské kmene predstavovali

pre Palestínu obávaného nepriateľa a súhrn všetkých vojnových hrôz. Temné oblasti (bez slnka) na konci sveta Židia pokladali za sídlo pohanským božstiev.

Niektorí mytológovia v Gogovi hľadajú mýtického predstaviteľa severských národov Gyga, vladára Lýdie okolo 660 pr.Kr., krajiny v Malej Ázii pri rieke Halys (v klinopisných textoch vystupuje pod menom Gugu). Spôsob jeho vlády podľa niektorých zrejme inšpiroval vznik ranej gréckej tyranie 7.-6.st.pr.Kr. Lýdsky Gyges sa preslávil bohatstvom a stal sa hrdinom mnohých povestí, napríklad o prstene, ktorý robil človeka neviditeľným.

Iní bádatelia predpokladajú, že môže ísť o krajinu Gaga alebo Gajaga z egyptskej korešpondencie (listy z El-Amarny, 1360 pr.Kr.), alebo o horský národ či kmeň Gagša žijúci kdesi v Melitene. Zdá sa, že vo všetkých súvislostiach mala postava Goga mýtický nádych.

Gog z Jánovho Zjavenia má najbližšie k apokalyptickému textu Ezechiela (593 pr.Kr.), ktorý v kapitole 38 prorokuje, že na sklonku času dôjde k poslednému boju Božieho ľudu. Jeho protivníkom bude Gog z krajiny Magog, veľkoknieža Mešeku a Túbalu. V kapitole 32,26 Mešek a Túbal patria medzi odsúdencov do podsvetia. Ak sú v kapitole 38,2 spomínaní spolu s Gogom, potom ako keby sa proti Božiemu ľudu postavilo samotné podsvetie. Gog v Ezechielovi účinkuje ako Antikrist *Starého zákona. Podobne ako Satan v Zjavení, aj Gog v Ezechielovi má jasnú úlohu: Boh na ňom preukáže svoju prevahu a raz navždy skončí s útokmi proti Božiemu kráľovstvu na zemi. Povolá Goga, ale sám sa postaví do boja proti nemu. Boj sa odohrá na izraelskej pôde a vzdialené krajiny Magog sa presvedčia, kto je ich skutočným pánom, a že nemôžu uchvátiť nič z toho, čo je Božie. Jahve Goga porazí a ako lapenú šelmu ho odvlečie na háku pretiahnutom cez jeho čeľusť. Ezechiel, rovnako ako apokalyptik Ján, pripomína, že Gogovo ťaženie proti Božiemu ľudu nebude z jeho vlastného rozhodnutia. Rozhoduje o ňom Boh a demonštruje ním svoju prevahu nad každou ľudskou i démonickou mocou. Pochmúrnu scénu dokresľuje opis pochovávania Gogovho ľudu, ku ktorému sa pripojilo vtáctvo a zver; mrchožrúti zneuctia mŕtvoly. Hrob Gogových ľudí je zriadený v údolí pri Mŕtvom mori, ktoré uzavrie cestu všetkým ďalším dobyvateľom. Pochovávanie nepriateľa bude trvať sedem mesiacov až do úplného vyčistenia zeme od nepochovaných mŕtvol.

Gog a Magog sa dostali aj do islamskej *eschatológie. V Koráne pod menami Jádžúdž a Mádžžúdž predstavujú apokalyptické severské národy, služobníkov Antikrista ad-Dadždžála. V islamskej mytológii prosil jeden z ázijských národov rímskeho cisára Alexandra Veľkého o pomoc proti prenasledovaniu Jandžúom a Mándžžúdžom. Ten dal zhotoviť múr zo železa a bronzu, ktorý nebolo možné preraziť a ktorý chránil trpiace obyvateľstvo. Vymknutý (neveriaci) ľud sa noc čo noc pokúšal žeravými a ako nôž ostrými jazykmi preraziť kovovú stenu, avšak zakaždým, keď sa rozvidnelo, museli útočníci ujsť, lebo Alah znova múr obnovil. Na konci dní sveta však Alah prisľúbil, že ohrozovaní obyvatelia, modliaci sa k nemu, sami múr prerazia. Prikázal im, aby zničili všetkých neveriacich skôr, ako on sám ich vrhne do Gehenny. Podľa exegétov treba Jadžúdža a Mádžžúdža chápať ako démonov Goga a Magoga známych z biblickej mytológie. Sú to synonymá pre sily chaosu.

Gog a Magog vystupujú pochopiteľné tiež v legendách, židovských (Targúm Jeruš II Num 11,26; voľný preklad Biblie, napísanom *galilejskou *aramejčinou v posledných storočiach pred kresťanským letopočtom) i kresťanských. Ako mýtické vojská sa spomínajú 3.Knihe Sibyliných proroctiev, známej po celom rímskom a gréckom svete. Tu však žijú v Etiópii.

Posledná ozvena mien Gog a Magog sa objavuje v legende o kresťanskom kráľovstve kňaza Jána. Vznikla v Európe 12.storočia. Jánova ríša sa rozkladalo kdesi v Ázii, medzi "tromi Indiami, Babylonskou púšťou a babylonskou vežou", alebo, podľa novovekých predstáv, v Afrike (stotožňovanej s kresťanskou Etiópiou a *Koptami). Kráľovstvo obývali cnostné a bohaté národy. Legendy o kňazovi Jánovi očarovávali po stáročia cestovateľov a dobrodruhov (Benátčan Marco Polo, ✞1324), dejepiscov, kronikárov a spisovateľov. Autor ich predlohy (List kňaza Jána, podvrh z 12.st.) bol vzdelaný kňaz, ktorý poznal orientálnu literatúru a vedel o existencii kresťanských osád v Ázii. Jánova ríša ponášajúca sa na prvotný raj (pozri kapitola *Nebo*) mala množstvo bájnych ľudských i zvieracích obyvateľov, ku ktorým patrili aj ľudožrútske národy Gog a Magog. Žili vysoko v horách, kde ich uväznil Alexander Macedónsky. Obyvatelia týchto divých národov boli najímaní proti nepriateľom, aby ich roztrhali a zožrali.

30. VZKRIESENIE MŔTVYCH

(Zjavenie Jána 20,11-12)

(7.videnie. Sedem vecí vo večnosti. Vzkriesenie)

*

Videl som (Ján) **veľký biely trón** (podobne 4,7: Videnie štyroch bytostí/ *Apokalyptické bytosti*) **a toho, čo na ňom sedel** (tróniaci Boh ako sudca sveta; podobne Daniel 7,9 > Izaiáš 6,1). **Pred jeho pohľadom utiekla** (gr. feúgó apó tou prosópon tinos = miznem) **zem i nebo a už pre ne nebolo miesta** (zánik neba a zeme, času a priestoru). **Videl som mŕtvych** (druhé vzkriesenie ako náprotivok k prvému vzkrieseniu blažených spravodlivých ku spáse z kapitoly 20,1-6: *Premoženie diabla/Spútanie draka*), **veľkých i malých** (univerzálnosť súdu; oživenie všetkých ostatných mŕtvych; oživenie hriešnikov a odpadlíckych kresťanov určených k odsúdeniu a nebytiu): **stáli pred trónom a knihy sa otvorili** (knihy dobrých a zlých skutkov: odkaz na Daniela 7,10 > Malachiáša 3,16; podobne *apokryfy Apokalypsa Ezdrášova 6,20; Nanebovstúpenie Izaiáša 9,22; Apokalypsa Baruchova 24,1; 1Henoch 89,68-71; 90,20; 104,7). **Aj iná kniha, kniha života** (odkaz na 3,5: *Videnie siedmich svietnikov* - List sardskému zboru; podobne Filipským 4,3 > Lukáš 10,10 > Daniel 12,1 > 1Henoch 47,3; 103,1; 108,3) **sa otvorila a mŕtvi boli súdení podľa zápisov v knihách, podľa svojich skutkov.**

Námet Vzkriesenie mŕtvych v kresťanskom výtvarnom umení uvádza širokú tému *Posledného súdu*. Vzkriesenie spravodlivých i zatratených sa stáva súčasťou jednej scény, ktorá od 8.-9.storočia nechýba na žiadnej kompozícii. Za zvukov anjelských poľníc mŕtvi vystupujú z otvorených hrobov, z trhlín v zemi, občas sa vynárajú z mora (v tejto vodnej verzii zrejme doznieva pôvodná hebrejská predstava podsvetia ako temnej morskej hlbiny). Vzkriesení niekedy prechádzajú zmenou, vidieť, ako sú kosti poťahované svalmi.

Inšpiráciou tohto variantu je pasáž z Ezechiela (37) o údolí suchých kostí: **„...Suché kosti, počujte slovo Pánovo! ...vložím do vás ducha, že ožijete! ...strhol sa lomoz: kosti sa zbližovali, každá kosť k svojmu stavcu... na ne sa uložili žily a mäso a na povrchu sa im natiahla koža...vtom vstúpil do nich duch...postavili sa na nohy, vojsko nadmieru veľké...“** Podľa niektorých mytológov táto pasáž odkazuje dokonca na antické mýty, na *dračiu siatbu, zuby Áresovho hada, z ktorých vyrástli vojaci pre tébskeho kráľa Kadmosa, alebo na rituály prírodných národov (zakopávanie kostí, ktoré malo prinavrátiť život zvierat).

Námet Údolie suchých kostí ako predobraz Posledného súdu sa objavuje v ranom stredoveku (Apokalypsa z Trieru, 9.st.) a často na renesančných *epitafoch. V 15.storočí námet zobrazil Luca Signorelli (✞1523) na nástennej maľbe kaplnky dómu v talianskom Orviete.

Cirkevný otec Augustín z Hippo Regia (✞430) sa domnieval, že všetci vzkriesení sa ocitnú v Kristovom veku 33 rokov bez ohľadu na dĺžku svojho života. Ich telá budú bezchybné, zbavené všetkých neduhov. Podľa tejto predstavy ich stredovekí umelci zvyčajne maľovali. Väčšinou zobrazovali vzkriesené telá nahé, avšak s atribútmi hodností, ako sú mníška *tonzúra, pápežská *tiara alebo kráľovská koruna; niekedy sú nebožtíci oblečení (bazilejská Gallusova brána, 1185). Na *tympanóne západného *portálu *katedrály Notre Dame v Paríži (12.st.) sú medzi vykúpenými zobrazení iba francúzski králi a kráľovné, ktorí boli *donátormi stavby. Vykúpení majú blažené tváre

a anjeli im pomáhajú do raja, zatratencov s tvárami plnými bolestných grimás ťahajú do pekla diabli.

Východokresťanské umenie si vytvorilo vlastný obrazový typ vzkriesenia, v ktorom anjel otvára oblohu, objavuje sa motív *Abrahámovho lona (praotec *Abrahám skrýva do záhybov svojho plášťa duše veriacich) a Bohorodičky s ochranným plášťom (pozri Christologický cyklus I.: *Madona*). Zem je zastúpená divými zvieratami, more zosobňuje žena s *rohom hojnosti (odkaz na antické vodné božstvá), obklopená morskými obludami, ktoré zo svojho vnútra vydávajú mŕtvych. Pre tento variant vzkriesenia sa používa grécko-latinský termín *anastasis/anastáza* (pozri Christologický cyklus I.), rovnaký ako pre námet *Kristovho zostúpenia do podsvetia* (pozri Christologický cyklus III.).

Vzkriesenie mŕtvych sa spája s bohatou symbolikou: baránok (Kristus), čierna farba (smrť), *fénix, orol a páv (podľa antických mýtov a stredovekých *bestiárov znovuzrodenie a obnovenie tela), veľryba (Jonáš 2,1-10: vyslobodenie proroka z brucha veľryby ako symbol vzkriesenia ku spáse, pokore k Bohu), zajac (podľa stredovekej ľudovej mienky večne bdie, lebo nikto ho nevidel spať so zatvorenými očami), rybárik (podľa bestiárov vymieňa svoje perie), pštros (podľa *Physiologu dáva svoje vajce vysedieť Slnku tak ako Boh dal život Jeržišovi Kristovi). Symbolom všeobecného vzkriesenia, ale aj dokonalosti a kontemplácie, bolo vajce; v tomto význame na niektorých obrazoch spustené na tenkom závese pod kupolou chrámu.

*

Vzkriesenie. Vieru v zázračné vzkriesenie zo smrti k novému životu obsahujú takmer všetky náboženstvá. Vo vzkriesenie duše a tela, nový telesný život po smrti zrejme verili už neandertálci a starovekí obyvatelia Mezopotámie a Egypta, preto pripravovali pre svojich zosnulých hroby s bohatou výbavou.

Egyptská múmia, vypreparovaná telesná schránka, bola akýmsi dopravným prostriedkom, ktorý premiestnil zosnulého na druhý svet, do záhrobia. Tu poslúžila ako matrica pre nové, večné telo. Preto bolo tak dôležité zachovať telesné pozostatky čo najlepšom stave a najväčším zlom bolo, ak celistvosť múmie niekto porušil alebo ju zničil. Praktické rady o záhrobnom bytí podávali Knihy mŕtvych (pozri kapitola *Váženie duší*).

Prehistorickí Gréci verili, že v mŕtvom človeku zostával zvyšok života, kým z neho neostane iba kostra. Potom z neho neostane nič. V homérovských časoch 9.-8.st.pr.Kr. si mysleli, že mŕtvy existuje ďalej ako tieň vo svete vzdialenom od pozemského, žije spomaleným tempom, jednako len spôsobom podobným životu pozemskému.

Ani Izraeliti nevideli v smrti úplný zánik svojej existencie a verili, že odídu do záhrobia, šeólu, kde bude nejakým bližšie neurčeným spôsobom trvať ich bytie, prípadne že sa tu stretnú so svojimi predkami. Podobné závery však niektorí dnešní bádatelia (Kurt Schubert) odmietajú ako zlý alebo zjednodušený výklad starozákonných textov.

V starovekých predstavách zväzky mŕtvych a živých neboli pretrhnuté a mŕtvi sa mohli z podsvetia vracať, buď v určitých dňoch, keď sa slávila ich pamiatka, alebo zo zvláštnych dôvodov (napr. pomsta za násilnú smrť). Zosnulého mohol z podsvetia odviesť a do pozemského života vrátiť zásah bohov. Keď však do tohto usporiadania sveta začal zasahovať héros Asklépios, ktorý sa vyučil lekárskemu umeniu a naučil sa kriesiť mŕtvych, Zeus ho zabil bleskom, aby obnovil poriadok.

Pohanskí Kelti verili že bohyňa Cariwen v svojom treťom aspekte stareny (prvý aspekt Dievča, druhý Bohyňa-Matka) vlastní kotol, do ktorého sú ukladaní mŕtvi, aby tam čakali na svoje znovuvzkriesenie. Pohanskí Slovania spájali so záhrobím tretí, zimný aspekt Perunovej družky, Baby (Baby Jagy, Baby jahy, Baby Ihy, Jendži Baby, Jedzyny, Jezinky...). Jej synmi boli draky a svojich nepriateľov pálila ohnivým štítom. Samotné slovo "jadž" či "jaga" nesie v sebe význam "páliť".

Podľa Biblie smrť bola na človeka zoslaná Bohom ako trest za prvotný hriech (v Genezis 10.-9.st.pr.Kr. chápaný ako hriech pýchy a výzvy človeka voči Bohu; až od stredoveku sexuálny hriech, smilstvo). Najdôležitejším a najtypickejším bodom kresťanského učenia je dôraz na myšlienku vzkriesenia duše a tela: ľuďom na onom svete bude navrátené telo, jedným preto, aby ním trpeli v pekle, druhým, aby sa tešili oslávenému telu v raji, "kde bude ich päť zmyslov zažívať hody: zrak bude vidieť do tváre Božej a nebeského svetla, čuch bude opájať vôňa kvetín, sluch hudba anjelských *chórov, chuť lahodnosť nebeského pokrmu a hmat jemnosť nebeského ovzdušia". Podľa stredovekých predstáv budú oslávené telá vzdušné, dokonale krásne a večne mladé v náprotivku k biednym, nedokonalým, chorobami a starobou dokaličeným, pominuteľným telesným schránkam.

Prví hlásatelia evanjelia sa bez výhrad stotožňovali s vierou v Kristovo zmŕtvychvstanie a v dôsledku toho vôbec nepochybovali, že aj kresťania v pravý čas vstanú z mŕtvych (pozri Christologický cyklus III.: *Ukrižovanie*). Tým sa odlišovali od ostatných náboženských vodcov staroveku, ktorí síce tiež hovorili o rôznych vzkrieseniach, ale väčšinou išlo o mytologické príbehy, ktoré súviseli s personifikovaným striedaním ročných období a každoročným príchodom jari, alebo boli záležitosťou výnimočných osobností a bohov. Evanjeliá ako prvé, keď neberieme do úvahy tajomného *Henocha z 2Kráľov (2,11), hovoria o človeku, ktorý skutočne zomrel, avšak premohol smrť a znova ožil.

V *Starom zákone sa o vzkriesení (hebr. tchijat ha-metim) hovorí veľmi málo, to však neznamená, že tam chýba. Iba nie je prvoradou témou, ako je tomu v Novom zákone.Vo všeobecnosti platí, že staroveký človek mal úžitkový vzťah k svetu a taký bol aj starozákonný ľud. Bol praktický a sústredil sa na úlohu, ako v pozemskom živote slúžiť svojmu Bohu, aby si ho naklonil a získal jeho ochranu predovšetkým počas pozemského života. Ak jestvoval nejaký starozákonný koncept vzkriesenia, vzťahoval sa na nádeje znovuzrodenia celého izraelského národa (Ezechiel 37). V tom odrážal myslenie starovekého človeka, ktorý seba vnímal nie ako individualitu, ale iba ako súčasť nejakého celku. Prvým nespochybniteľným svedectvom v Starom zákone je Deuteronomium (12,1): **„Toto sú zákony a nariadenia, ktoré máte zachovať v krajine, ktorú vám dá Pán, Boh vašich otcov, aby ju vlastnil po všetky dni, kým budete žiť na zemi..."** Ďalším je 2Machabejských (7,9): **„Pán všehomíra, pre ktorého my zomierame, vzkriesi nás pre večný život."**

V starozákonných *apokryfoch je vzkriesenie uvádzané ako výsada spravodlivých; neskoršie je očakávané pre všetkých, dobrých aj zlých. Ak jestvuje nejaká zmienka o vzkriesení jednotlivca, obsahuje ju Danielov text (12,12): **„Mnohí z tých, ktorí spia v prachu zeme, precitnú; jedni na večný život, druhí na hanbu a večné zavrhnutie"**) Daniel tu zreteľne hovorí o všeobecnom vzkriesení spravodlivých aj nespravodlivých a jeho proroctvo definuje jasné dôsledky ľudských činov pre večnosť. Existujú ďalšie starozákonné texty, ktoré píšu o vzkriesení v zmysle ľudského jedinca, predovšetkým Žalmy (16,10; 49,14-21 a ďalšie). Presný výklad Jóbovho veľkého vyznania (Jób 19,25-27) je síce protirečivý, ale ťažko tvrdiť, že by neobsahoval

myšlienku vzkriesenia: **„Ja viem, že môj Vykupiteľ žije a nakoniec sa postaví nad prachom. Aj keď moja koža bude tak rozrušená, zo svojho tela uzriem Boha...moje oči, nie cudzie Ho uvidia.“** Občas zaznejú tieto myšlienky vzkriesenia v textoch ďalších prorokov, napríklad Izaiáša (26): **„Tvoji mŕtvi ožijú! Vstanú moje mŕtvoly! Vzbuďte sa a plesajte, ktorí bývate v prachu!“** V Ezechielovi (37,1-14) je spomínaná pasáž, známa ako tzv.Suché kosti, ktorá dokonca ovplyvnila kresťanskú ikonografiu Posledného súdu: **„Suché kosti, počujte slovo Pánovo: Toto hovorí Pán, Boh, týmto kostiam: Hľa, ja vložím do vás ducha, že ožijete. Pokladiem na vás žily, poobkladám vás mäsom, obtiahnem vás kožou, vložím do vás ducha, že ožijete a dozviete sa, že ja so Pán.“**

Ak Starý zákon hovorí o vzkriesení málo, možno čiastočne preto, že si učenie o vzkriesení vytvorili aj Egypťania a Babylončania. Pre malé a mladšie národy, medzi ktoré Izraeliti patrili, predstavoval náboženský *synkretizmus, prelínanie rôznych kultov, vážne nebezpečenstvo. Je možné, že sa židovskí náboženskí predstavitelia obávali prílišného záujmu o vzkriesenie, ktoré by mohlo priblížiť vlastné náboženské predstavy náboženstvu iných, silnejších, starších a nepriateľských národov. V *intertestamentárnom období, keď ohrozenie izraelského národa nebolo také akútne, sa myšlienka vzkriesenia dostala viacej do popredia. Napriek tomu, že starovekí Židia nedospeli k žiadnej názorovej jednote, väčšina nejakú predstavu o vzkriesení mala. Zvyčajne si mysleli, že k životu budú vzkriesené telá v takom stave, v akom boli pred smrťou. V posledných dvoch storočiach starého letopočtu a v novozákonných časoch bolo vzkriesenie mŕtvych hlavným bodom sporu medzi *farizejmi a *saducejmi. Saduceji vzkriesenie tela vytrvalo odmietali, lebo Zákon ho nespomína, okrem spomínaného náznaku v Deuteronomiu súvislosti s bohoslužobným poriadkom.

Vlastné učenie o vzkriesení sa vykryštalizovalo až v talmudskom období 2.storočia. Ustálený pohľad na vzkriesenie podáva súbor tradícií Ústneho zákona, *Mišna. Vieru vo vzkriesenie potvrdzuje aj židovská liturgia, každodenné poobedňajšie požehnanie Amida, spomienkové modlitby za mŕtvych hazkarat nešamot, spomienkové dni v židovskom kalendári a posledný z Maimonidesových Trinástich článkov viery Šloša asar ikarim, kde sa píše: „Dôjde ku vzkrieseniu a človek bude musieť podať o sebe v posmrtnom živote pravdivú správu.“ Jednako len sám veľký židovský filozof Maimonides (✞1204) zdôrazňoval, že žiadny človek nie je schopný si rozumom predstaviť podobu telesného vzkriesenia, ani kedy k nemu dôjde.

Novozákonní autori sa nepozerali na Ježišovo vzkriesenie ako na nejaký jav, týkajúci sa iba bohočloveka, ale ako na Boží čin, ktorý ovplyvnil človeka vo všeobecnosti (Skutky 24,15; 24,21). Pre nich platilo, že vzkriesením Krista Boh dal svoju pečať na Kristovu vykupiteľskú smrť na kríži, demonštroval svoju moc nad smrťou a súčasne preukázal svoju vôľu spasiť človeka. Evanjeliá zdôrazňujú, že všeobecné vzkriesenie veriacich má priamu súvislosť so vzkriesením Krista, čo však neznamená, že budú spasení všetci vzkriesení, lebo niektorí **“vstanú k životu, ale iní k odsúdeniu“** (Ján 5,29). *Nový zákon jednoznačne učí, že všetci budú vzkriesení, ale pre tých, ktorí Krista odmietli, bude vzkriesenie definitívnym odsúdením a smrťou. Apoštol Pavol (Filipským 3,21; 1Korintským 15,35) hovorí o vzkriesení pneumatickom (gr. pneuma = duch, vdýchnutie), vnútornom a duchovnom, ktoré si ponecháva spojenie s pozemským telom, aj keď premeneným (1Korintským 15,36) Pavol dôsledne rozlišuje duchovné telo, zodpovedajúce potrebám ducha, od fyzického. Vlastnosťami duchovného tela sú jeho večnosť, sláva a moc (1Korintským 15,42). Marek (12,25) ďalej rozvádza učenie o vzkriesení, v ktorom zaznievajú debaty Krista s poslucháčmi a židovskými náboženskými predstaviteľmi. Píše, že po vzkriesení sa ľudia nebudú ženiť a vydávať,

a preto ani pohlavne sa rozmnožovať. Teológia zaoberajúca sa otázkou Kristovho vzkrieseného tela konštatuje, že telo Vzkrieseného sa v istom ohľade podobalo fyzickému a v určitom zmysle bolo iné. Vďaka tomu mohli učeníci poznať svojho Majstra okamžite (Matúš 28,9; Ján 20,19) a inokedy nie (*Cesta do Emauz*). V súvislosti s týmito predstavami Lukáš (24,39; 24,41-43) zdôrazňuje, že vzkriesený Kristus o sebe vyhlasoval, že má mäso a kosti, niekedy prijímal pokrm, hoci z pohľadu neskoršej teológie z toho netreba robiť záver, že pre život po smrti bude nevyhnutná fyzická potrava (záver, aký prijali a podržali si starovekí Egypťania, *Babylončania i *Kanaánci). Z pasáží Lukáša odvodili stredovekí teológovia (Ota z Freisingu, 12.st.), že vzkriesenie človeka zahrnuje tak jeho dušu ako aj telo, nielen to, ktoré pochované v hrobe sa zachovalo celistvé, ale aj také, ktoré podľahlo rozkladu vo vode v prípade utopencov, alebo ho roztrhali šelmy, alebo uhorelo pri požiari... V neskorom stredoveku sa objavuje predstava okamžitého, resp. predbežného súdu hneď po smrti človeka, ktorá ho obdarí nebom alebo uvrhne do očistca, do pekla, kde bude čakať na definitívny k súd na konci času. Keď sa šírilo kresťanstvo, praktikovali pohreb spopolnením často pohania (viera v magickú očistu duše ohňom). Kresťania, pokračovatelia židovskej pohrebnej tradície, uprednostňovali pohreb do hrobu; tiež preto, lebo lepšie vyhovoval myšlienke vzkrieseného tela. Súdilo sa, že ten, kto dá svojich príbuzných spopolniť, neverí vo vzkriesenie mŕtvych (za vlády Karola Veľkého za spopolnenie nebožtíka hrozil trest smrti).

O pravdivosti vzkriesenia mali svedčiť rôzne očité svedectvá. Jedno z nich zahrnul do svojej knihy (Legenda aurea) dominikánsky mních Jakub de *Voragine (✞1298). Ide o legendu o sedmospáčoch: Pri prenasledovaní v polovine 3.storočia zaspalo zázračným spôsobom sedem kresťanov a po dlhom čase (187 alebo 372 rokov) sa na prechodnú dobu zobudili a oznámili zázrak užasnutému cisárovi Theodosiovi: „Ver nám, že kvôli tebe nás vzkriesil Pán pred dňom veľkého zmŕtvychvstania, aby si bez všetkých pochybností uveril, že zmŕtvychvstanie existuje“. Potom opäť zaspali a vypustili dušu (ide o cisára Theodosia I. Veľkého, ✞397, posledného panovníka nad celou Rímskou ríšou).

O vzkriesení pohanov a nespravodlivých Pavol nepíše, iba predpokladá riešenie v rámci Posledného súdu. Stredovekí náboženskí myslitelia (Augustín), stúpenci tzv.predestinačného pesimizmu, odsudzovali na večné zatratenie všetkých nepokrstených bez rozdielu, aj nepokrstené nemluvňatá, aj tých, ktorí nepoznali kresťanstvo. Ale už pápež Inocent III. (1198-1216) vyjadril nádej, že milosrdný Boh nejakým spôsobom vyrieši túto situáciu v prospech nevinných obetí hriechu.

Mnohí stredovekí teológovia sa domnievali, že všetci budú vzkriesení v podobe mužských tiel, aj ženy, lebo Boh vymodeloval z hliny iba Adama, zatiaľ čo Evu stvoril z jeho tela; súčasní bádatelia v tejto myšlienke vidia prejav starovekého a stredovekého antifeminizmu, ktorý vnímal ženu ako bytosť duchovne, eticky a fyzicky nedokonalú a hriešnu. Podľa Ota z Freisingu blažení zmŕtvychvstalí budú vyhovovať istej ideálnej miere, budú bezchybné, obri a trpaslíci vstanú v normálnom vzraste, černosi “nebudú mať odporne čiernu kožu“, ozrutní (monstruoi) a predčasne narodení (abortivi) budú vzkriesení, ak boli pri narodení obdarení rozumom (verilo sa, že plod je obdarený dušou na štyridsiaty deň od počatia; pozri mágiu štyridsiatky v Christologický cyklus III.: *Nanebovstúpenie Pána*). Vzkriesené telo vyvolených bude nahé v prvotnej nevinnosti, alebo si uchová stud a bude oblečené, síce do bieleho odevu, ale predsa len na znamenie poslednej stopy hanby a hriešnosti.

Dôležitú úlohu hralo aj miesto, kde mŕtvy čakal na vzkriesenie (pozri kapitola *Spútanie draka*). Verilo sa, že pred hrôzami posledného súdu obstojí ľahšie v spoločenstve ľudí, ktorí žili podľa klasických rehoľných sľubov alebo v blízkosti svätých osôb i miest; niektorí za týmto účelom cestovali do Jeruzalema, lebo verili, že pohreb v blízkosti Ježišovho hrobu im zaistí večnú blaženosť. Ak to situácia a postavenie človeka dovoľovalo, želal si byť pochovaný v kláštore alebo kostole. Zrejme z tých istých dôvodov boli zriaďované konfesijne oddelené cintoríny; zomierajúci sa obávali, aby ich vzkriesenie nezastihlo v nevhodnom spoločenstve a neboli opomenutí pri udeľovaní spásy. Tí najmocnejší zriaďovali kláštory pre potreby vlastného rodu: jednou z hlavných úloh mníchov bolo nepretržitými orodovnými modlitbami zabezpečiť zosnulým rodu lepšie vyhliadky na spasenie.

Niektorí stredovekí učenci 4.storočia, ako bol Lucius Lactanius, Victorinus z Petavie (☥340) a ďalší po nich, verili, že vzkriesenie mŕtvych nastane v období veľkonočných sviatkov. Zlomok VII. židovsko-kresťanského apokryfného evanjelia, datovaného do 9.storočia, uvádza: **„Tak tých osem dní veľkonočných sviatkov, v ktorých Kristus, Boží Syn vstal z mŕtvych, znamená osem dní poslednej veľkej noci, keď bude celé Adamovo pokolenie súdené, ako sa oznamuje v *Evanjeliu Hebrejov. Múdri ľudia sa domnievajú, že deň súdu pripadne do obdobia veľkej noci, lebo v ten deň vstal z mŕtvych Ježiš Kristus, preto v ten deň takisto vstanú z mŕtvych svätí. V deň Veľkej noci začal tiež Boh tvoriť tvorstvo na počiatku sveta a po šesť dní v týždni ho vytváral, až do siedmeho dňa, v ktorom si odpočinul. Podobne sa domnievame, že svet zanikne v priebehu siedmich dní súdu a ôsmeho dňa budú povolaní spravodliví, aby boli po pravici Boha Otca. Rovnako po sedem dní pred dňom súdu budú veľké znamenia: toto sú znamenia prvého dňa, to sú veľké hromobitia a ďalšie.**

Súčasné poňatie vzkriesenia tela predstavuje jeden zo základných článkom kresťanskej viery, v ktorom sa hlása, že v určitom Bohom stanovenom čase opäť ožijú aj naše smrteľné telá a vo svojej vzkriesenej podobe sa opäť spoja s nesmrteľnou dušou.

Náuku o vzkriesení (arab. kijáma) obsahuje aj islamské náboženstvo. Smrť nastáva odlúčením duše od tela, keď anjel smrti Azra'il/Izra'il, vysoký 70 000 stop, so 4 000 krídiel s množstvom očí, na pokyn Alaha berie človeku dušu. Pre dušu má Korán dva výrazy: nafs predstavuje nižšiu, fyzickú dušu, ktorá je spájaná s fyzickými túžbami a prežitkami (v arabskej filozofii nafs predstavuje to isté čo intelekt akl). Výraz rúh znamená vyššiu dušu.

Z Koránu nie je celkom jasné, čo sa deje s ľudskou dušou medzi smrťou a súdnym dňom. Prevláda názor, že upadá do spánku bez snov až do chvíle, keď sa v deň zmŕtvychvstania znova spojí s telom. Mnohí islamskí teológovia zastávajú názor, že duša sa podrobí súdu hneď po smrti tela. Ojedinele, na rozdiel od ortodoxnej tradície, sa objavuje názor, že večne žiť bude iba duša, čiže nedôjde k oživeniu tela ale duše. Prvým vzkrieseným bude Mohamed...

31. POSLEDNÝ SÚD

(Zjavenie Jána 20,13)

(7.videnie. Sedem vecí vo večnosti. Posledný súd)

*

More vydalo svojich mŕtvych, čo boli v ňom (utopení bez miesta trvalého odpočinku na zemi), **aj smrť** (mŕtvi, ktorí ešte neboli pochovaní; prejav židovskej viery v niekoľkodňový pobyt duše pri zosnulom), **aj podsvetie vydali mŕtvych** (mŕtvi, ktorí už boli pochovaní), **čo boli v nich, a každý bol súdený podľa svojich skutkov** (odkaz na 20,12: *Vzkriesenie mŕtvych*; podobne Matúš 25,31-46).

*

Predstava kresťanského súdneho dňa nie je vôbec totožná so židovským súdnym dňom. Ten bol sviatkom po židovskom Novom roku a jeho súčasťou bolo desaťdňové pokánie. Počas tohto sviatku Jahve preveroval skutky svojho ľudu a pripravoval svoje rozhodnutia o ich osude. V ľudovom judaizme to bol pôvodne deň, ktorý mal prísť v čase medzi panovaním kráľa Šalamúna a vystúpením proroka Amosa, t.j. 10.-8.st.pr.Kr. Očakávalo sa, že Jahve prinesie blahobyt a zničí nepriateľov Izraela. Po babylónskom zajatí sa tieto nádeje eschatolizovali; proroci hovorili o súdnom dni, v ktorom mali byť zničení *pohania, očistení Židia a mal prísť Mesiáš.

Posledný súd spolu so *Vzkriesením mŕtvych* predstavuje najzávažnejšiu tému stredovekého myslenia a sakrálneho umenia. Idea posledného súdu spočíva v tom, že na konci dejín nastane deň Pána (1Korintským 5,5; 2Korintským 1,14; 1Tesalonickým 5,2), keď sa dostaví Kristus (Skutky 17,31) v rovnakej sláve, s akou vystúpil na nebesia (pozri Christologický cyklus III: *Nanebovstúpenie Pána*), a ako sudca bude súdiť všetko živé aj mŕtve, aby každý dostal spravodlivú odplatu za to, čo robil dobre či zle (Rímskym 2,6-7; 2Korintským 5,10).

V stredovekej teológii sa diskutovalo o vzťahu súdu partikulárneho, osobného, ktorý sa koná po smrti, a súdu generálneho, všeobecného, čiže posledného. Podľa týchto predstáv najprv prebehne súd individuálny, pri ktorom sú duše rozdelené na dobré a zlé, a v tomto stave čakajú na posledný súd (pozri Christologický cyklus III.: *Zostúpenie Krista do predpeklia;* kapitola *Peklo*). Do problematiky vzťahu oboch súdov zásadne zasiahol teológ škótskeho pôvodu Richardus de Saint Victor (✞1173), predstaviteľ teologicko-mystickej školy svätoviktorskej. Jasne rozlišuje medzi partikulárnym súdom po smrti (multiforma) a generálnym súdom (omniforma), avšak bez sudcovského úradu Krista. Podľa teológa Tomáša Akvinského (✞1274), popredného predstaviteľa vrcholnej *scholastiky, je u partikulárneho súdu človek posudzovaný ako indivíduum, zatiaľ čo u generálneho ako príslušník ľudského spoločenstva (pozri kapitola *Váženie duší*).

Ľud s dôverou očakával, že roku 1000 Kristus naplní svoj sľub (resp. potvrdí sa súčasný teologický výklad apokalyptického textu), vráti sa na zem a nastane jeho tisícročná vláda (pozri kapitola *Premoženie diabla/Spútanie draka*). Keď sa tak nestalo, cirkevná náuka začala klásť stále väčší dôraz na učenie o štyroch posledných veciach človeka: smrť, súd, nebo, peklo.

Pre ikonografiu raného stredoveku bola mimoriadne dôležitá pasáž Matúša (25,31-46): „Keď Syn človeka príde v svojej sláve a všetci anjeli s Ním, posadí sa vtedy na trón svojej slávy. I zhromaždia sa pred Neho všetky národy; a oddelí ich, ako pastier

oddeľuje ovce od capov a postaví ovce sprava, capov však zľava (pozri Christologický cyklus I.: *Dobrý pastier*). Vtedy povie tým po pravici: Poďte, požehnaní môjho Otca, a všetci potom budú súdení podľa svojich skutkov kresťanskej lásky, ktoré vo svojom živote vykonali.“

Veľmi zložitá ikonografická predstava posledného súdu, dňa Pána, bola určovaná dobovými zvyklosťami, sociálnymi, politickými a duchovnými rozpormi. Námet Posledný súd sa objavuje od raného stredoveku, ale rozšíril sa najmä v 12.-13.storočí. Rozsiahla téma sa člení do niekoľkých častí, pričom ústredný bod tvorí tróniaci Kristus (pozri Christologický cyklus I.: *Kristus sudca*). Po oboch jeho stranách sú zobrazovaní apoštoli, ktorým Ježiš počas poslednej večere povedal: „Ako mne dal Otec, aj ja dávam vám kráľovstvo, aby ste jedli a pili za stolom v mojom kráľovstve a sedeli na trónoch a súdili dvanásť kmeňov Izraela“ (Lukáš 22,30).

V ranokresťanskom *katakombovom umení sa autori viacej zaoberali posmrtným životom veriaceho ako vlastným procesom posledného súdu. Prvé výjavy zobrazovali jedného alebo niekoľko veriacich, ako stoja tvárou v tvár sudcovi Kristovi. Alebo umenie využívalo novozákonnú symboliku oddelenia oviec od capov (vrchnák sarkofágu z 3.st.; mozaika *baziliky S.Apollinare Nuovo v *Ravenne, 520-525). Od 4.storočia Posledný súd zastupuje námet *Panny múdre a nerozumné* (*portál kostola St.Denis, 1140), v ktorom nebeský ženích Kristus vedie múdre panny (vyvolených, spravodlivých) k otvorenej nebeskej bráne, zatiaľ čo pred nerozumnými (zatratenými, hriešnymi) je brána zatvorená (pozri Christologický cyklus II.). Kompletný námet Posledného súdu s postavou Krista sa objavil snáď prvý raz na nástennej maľbe západnej steny kostola sv.Jána v Müstaire (okolo r.800).

V blízkosti Božieho trónu sa objavujú námety nebeských poslov. Typickým motívom západných zobrazení sa stáva anjel s nadpisovou páskou v rukách a s veršom Matúšovho evanjelia. Na tympanóne vo francúzskom Moissacu má anjel po pravej strane kompozície (t.j. po ľavici Krista, určenej pre hriešnikov) pásku stočenú, anjel na protiľahlej strane ju má rozvinutú (odkaz na *Starý a *Nový zákon a význam pravoľavosti). Niekedy sa objavujú anjeli s poľnicami smerujúcimi do štyroch svetových strán. Od 11.storočia držia *pašiové nástroje* (Rogier van der Weyden, 1450). Ak sú znázorňované anjelské *chóry, odkazujú na Pseudo-Dionýzia Areopagitu (pozri kapitola *Anjeli pri Poslednom súde*). Niekedy v rohoch kompozície vidieť štyri fúkajúce hlavy, trestajúce zemské vetry (odkaz na kapitolu *Štyria anjeli chránia strom života*), ktorým vo fúkaní bránia anjeli (nástenná maľba v kaplnke Sv.Kríža na Karlštejne, 1365).

S reprezentatívnymi kompozíciami Posledného súdu sa stretávame na tympanónoch románskych a gotických portálov, pod ktorými bol umiestňovaný trón vladára počas výkonu jeho moci, či na víťaznom oblúku dedinských kostolíkov, na Východe potom v predsieni pravoslávnych chrámov. Väčšinou opakujú tie isté prvky: Kristus sudca, Vzkriesenie mŕtvych, Váženie duší a Oddelenie vyvolených a zatratených. Vzácne sa objavujú pri Kristových nohách postavy prarodičov, Adama a Evy.

Od 9.-10.storočia je Kristus zobrazovaný s krížom v ruke (Kristus Victor v rukopisoch zo skriptória kláštora v Reichenau; Perikopár Henricha II.; Bamberská apokalypsa; pozri Christologický cyklus I.: *Kristus triumfujúci*). V *románskom a *gotickom umení sa objavuje *hieraticky poňatý Kristus v *mandorle. Ide o obrazový typ *Maiestas domini*, tróniaci a žehnajúci Boh, s Knihou života v ruke, sediaci na tróne alebo na oblúku (obrazový typ Kozmokratora = vládcu vesmíru; dúha ako znamenie novej zmluvy ľudu s Bohom; pozri Christologický cyklus I.: *Kristus sudca* – Dúha;

Pantokrator), niekedy obklopený symbolmi štyroch evanjelistov (pozri Christologický cyklus I.: *Tetramorf*). Občas sú zobrazené aj písmená alfa a omega ako symboly začiatku a konca (na *renesančných zobrazeniach sa Ω omega niekedy podobá na latinské písmeno W; nakoľko omega bola posledným písmenom gréckej abecedy, nie však latinskej, bola nahrádzaná rôznymi inými grafickými znakmi), ktoré poukazujú, že Kristus je tu od večnosti a je jednej podstaty s Bohom Otcom a Duchom Svätým (pozri Christologický cyklus I.: *Svätá Trojica*). Z úst mu vychádza dvojsečný meč smerom k strane hriešnikov po jeho ľavej strane a ľalia do strany mučeníkov. Má zdvihnuté ruky so zopätými dlaňami, aby bolo vidno rany. Zdôrazňovanie rán na rukách, nohách a v boku odkazuje na zmysel Kristovej obeti, ktorou bolo očistenie ľudstva od dedičného hriechu a vykúpenie. Rany pripomínajú veriacim, že k spáse nestačí konať dobré skutky kresťanskej lásky, ale v prípade potreby podstúpiť aj mučenícku smrť (pozri kapitola *Chválenie Pána mučeníkmi*). Tento obrazový typ sa v rôznych obmenách objavuje až do renesancie. Kristus sudca je väčšinou je obklopený suitou starcov (pozri kapitola *Dvadsaťštyri apokalyptických starcov*) a trúbiacimi anjelmi (pozri kapitola *Trúbenie siedmeho anjela*). V spodnej časti kompozície je námet *Vzkriesenia mŕtvych*: z otvorených hrobov vychádzajú mŕtvi.

Neskoršie vyobrazenia vychádzajú viac z vízií Daniela a Jóba, z apokalyptických pasáží v Matúšovi, z gréckych *apokryfných apokalýps, Dantovej Božskej komédie a diabolských výjavov *mystérií. V gotickom umení postava Krista viacej zodpovedá evanjeliám. V románskom umení vystupuje Kristus ako výhradný sudca, bez prítomnosti Panny Márie alebo iných postáv. Slnko a mesiac sú odnášané anjelmi (odkaz na kapitolu *Živelné pohromy*), alebo sa neobjavujú vôbec. V 12.-13.storočí sa s výjavmi Posledného súdu stretávame predovšetkým vo francúzskom katedrálnom sochárstve, najmä na západných priečeliach chrámov (západný *portál kostola S.Lazare v Autune, 1120; *tympanón južného portálu *katedrály v Chartres, 13.st.). V Autune ukazujú dlane spustených Kristových rúk k vykúpeným i zatrateným. V Chartres má ruky s výraznými ranami vztýčené ako *orant (pozri Christologický cyklus III.: *Modlitba na Olivovej hore*) a nad hlavou mu anjeli pridržiavajú kríž. Súčasťou námetu býva archanjel Michael, drží váhy (pozri kapitola *Váženie duší*). Spravodlivých, umiestnených po pravici Krista, anjeli odvádzajú do nebeského raja symbolizovaného nebeskou bránou (pozri kapitola *Zlatá brána*), zatiaľ čo hriešnikov, zobrazených po Kristovej ľavici, diabli ženú do pekla, kde vidieť ich muky (pozri kapitola *Peklo*). V niektorých talianskych dielach ranej renesancie (15.st.) Kristus vrhá šípy na zatratencov. Občas výjavu okrem dvadsaťštyri starcov zahrnuje aj obľúbených stredovekých svätcov, sv.Dominika, sv.Františka z Assisi, prípadne ďalších lokálnych patrónov (mozaika Zlatej brány katedrály sv.Víta v Prahe, 1370-1371). Kristovi najbližšie po jeho pravici je zvyčajne priradený apoštol Peter.

Súčasťou výjavu býva *Deésis* (pozri Christologický cyklus I.). V úlohe hlavného príhovorcu za hriešne ľudstvo sa ocitá Panna Mária, zvyčajne na tej istej strane ako Peter. V niektorých dielach 14.storočia sa objavuje Mária aj v postavení samotného sudcu, potom sedí vedľa Krista v rovnoprávnom postavení. Tento obrazový typ je výrazom šíriaceho sa mariánskeho kultu a dokladá ho aj Legenda aurea (13.st.), podľa ktorej údajne bola Mária po svojej smrti a pri telesnom nanebovzatí (pozri Christologický cyklus I.: *Smrť Panny Márie*) "vyzdvihnutá na kráľovský stolec hneď vedľa Krista". Symetricky proti Panne Márii kľačí Ján Krstiteľ, vo francúzskom gotickom sochárstve občas zastupovaný apoštolom Pavlom, zakladateľom kresťanskej cirkvi. Zriedkavo sa objavuje Panna Mária s rozprestretým plášťom, chrániaca postavy

pod sebou (obrazový typ Madona s ochranným plášťom; pozri Christologický cyklus I.: *Madona*).

Vo vrcholnom stredoveku sa stali súčasťou témy Posledný súd personifikácia *Ecclesie a *Synagógy (pozri Christologický cyklus III.: *Ukrižovanie*; Christologický cyklus II.: *Panny múdre a nerozumné*), Ars morendi (Umenie zomrieť; zápas o dušu zosnulého), *Sedem smrteľných hriechov (Hieronymus Bosch, 15.st.; Pieter Brueghel St., 16.st.; pozri Slovník), prípadne legenda východného pôvodu z 13.storočia: Stretnutie troch živých a troch mŕtvych. Legenda existuje v dvoch verziách: Stretnutie troch princov, vracajúcich sa bezstarostne z poľovačky, s tromi mŕtvymi, ktorí ich oslovia: „To, čo ste vy, boli sme my; to, čo sme my, budete aj vy“. Úslovie sa vyskytuje aj ako latinský *epitaf (náhrobky, nápisy na vstupných bránach cintorínov): „Sum quod eris, quod es olim fui“. Iná verzia hovorí o pustovníkovi, ktorý trom princom alebo kráľom ukázal tri rakvy s mŕtvolami. V umení sa námet objavujú obe verzie (talianske a francúzske stredoveké a renesančné chrámové fresky). Traja živí majú zvyčajne na hlavách koruny a väčšinou idú na koňoch. Ich tváre vyjadrujú hrôzu (nástenná maľba v kostole sv.Mořice v Anníne pri Sušici, 1310; Francesco Traini, Campo Santo v Pise, 14.st.). O posmrtných skúsenostiach hovorí Beda Ctihodný (✞735) a obľúbeným námetom bol stredoveký príbeh o írskom rytierovi Tundalovi, ktorý ležal priotrávený tri dni ako mŕtvy, zatiaľ čo jeho dušu sprevádzal anjel peklom.

Posledný súd predstavoval veľkú kozmologickú a kozmogonickú tému aj v renesančnom umení. Dôkazom je toho Michelangelov monumentálne poňatý súbor fresiek v Sixtínskej kaplnke. Napriek spoločným rysom jestvujú určité odlišnosti vo východnom a západnom kresťanskom okruhu.

Starozákonným predobrazom Posledného súdu bolo Údolie suchých kostí z proroctva Ezechiela (37). Boh vyviedol proroka do stredu planiny, na ktorej bolo veľa suchých kostí. Boh ich oživil a tie začali sa pokrývať svalmi a na povrchu kožou (podrobne pozri kapitola *Vzkriesenie mŕtvych*).

K téme Posledného súdu sa hlásia neskorostredoveké alegórie a *morality **Triumf smrti a Tanec smrti**, ktoré ilustrujú presvedčenie, že pred smrťou sú si všetci rovní a rovnako bezbranní.

*

***Mor**. Námety Triumf smrti a Taniec smrti sa zrodili sa v čase morových epidémií 14.storočia, ktoré v rokoch 1347-1352 zahubili štvrtinu obyvateľstva západnej Európy. V antike ľudia veriri, že mor prinášajú Apolónove šípy, v stredoveku sv.Dominik (✞1221) hlásal, že ich vystreluje Kristus v súvislosti s poslednými dňami ľudstva.

Prvé správy o more pochádzajú z rokov 541-767, vtedy však neboli podmienky väčšieho šírenia nákazy, ako koncentrácia obyvateľstva v mestách a rozmach námorného obchodu. Epidémia 14.storočia vyšla z janovskej osady Kaffa pri Čiernom mori, odtiaľ sa po lodiach dostala do Talianska. Išlo o žľazovú formu choroby, prenášanú najmä blchami a hlodavcami. Do dejín vošla ako čierna smrť. Svoj názov dostala podľa bolestivých fialovo čiernych hľúz, zapálených a odumierajúcich lymfatických uzlín, najmä v trieslach, sprevádzaných vysokými horúčkami. Po ich prasknutí na 8.-10.deň vytekala vysoko infekčná tekutina, zmes hnisu a krvi, po ktorej nasledoval buď pokles horúčky a postupné uzdravovanie, alebo, veľmi často, smrť. Tí, ktorí prežili, získali zvyčajne imunitu, ale bacil moru rozširovali ďalej svojím dychom. Podľa súčasníka, francúzskeho kronikára Froissarta, čierna smrť rozvrátila tradičné spoločenstvo živých a mŕtvych a otriasla základnými princípmi kresťanskej morálky.

V mestách boli zakázané smútočné sprievody a obrady, nevyhnuté podmienky pre spásu zosnulého. Pred dverami domov sa vŕšili kopce mŕtvol, ktoré nemal kto pochovať, čo bolo základnou povinnosťou dobrého kresťana (pozri Slovník: *Sedem skutkov milosrdenstva). Všade vládol panický strach, telesné a duševné utrpenie, ktoré na druhej strane viedli k zúfalému pôžitkárstvu a ľahkomyseľnosti (Dobovú atmosféru najlepšie vystihuje Giovanni Boccacio vo svojom cykle noviel Dekameron).

Ochrancom chorých na mor bol mních, neskoršie biskup a kardinál Damian/Peter Damiani (✞1072), jeden z českých zemských patrónov. Pred morom mali chrániť modlitby ku sv.Šebastiánovi, drevorezy s vyobrazením pustovníka sv.Rocha (✞1380), obrazy Krištofa, jedného zo štrnástich pomocníkov v núdzi a ochrancu pred náhlou a zlou smrťou, rôzne zmesi mŕtvych substancií (prach niektorých zvierat, ktoré mali dôležité miesto v alchýmii a mágii), opiátov, hadieho mäsa, extraktov z vreteníc a korytnačieho prášku...

Námet **Triumf smrti** zobrazuje Smrť v podobe kostlivca. Ide na koni (znamenie moci, vlády a triumfu, znamenie rýchlosti, s akou dostihuje všetko živé, čo nemôže smrti uniknúť), s lukom a šípmi (zrejme odkaz na antickú vieru o more prenášanom Apolónovými šípmi), alebo na voze či pojazdnom katafalku ťahanom čiernymi býkmi. Drží kosák (odkaz na Chrona, rímskeho boha času) a sprevádza živých, kosí ich alebo drví pod kolesami svojho voza. Alebo odvádza živých, v podstate podľa zostupného spoločenského postavenia (pápež, cisár, kňaz, obchodník, sedliak, žobrák, muž, žena), od ich márnej snahy dosiahnuť nejaký úspech, spokojnosť, blahobyt a úctu tu na zemi, a vedie ich kamsi do hrobu (Francesco Traini: nástenná maľba v Campo Santo v Pise, 1370; Lorenzo Costa: nástenná maľba v S.Giacomo Maggiore v Bologni, 1489). Námet Triumf smrti predstavuje taliansky náprotivok francúzskych a nemeckých Tancov smrti.

O rozšírenie témy **Tanec smrti**, lat. Chorea machabateorum/fr. Danse macabre (podľa lingvistov nepreložiteľný, onomatopoický výraz macabre napodobňuje zvuk hrkajúcich kostí) sa zaslúžili na svojich kázňach dominikáni. Téma čoskoro prenikla aj do dobovej literatúry (Jan zo Žatca: Oráč z Čech). Najstaršie vyobrazenie zobrazuje pápeža a kráľa, ako ich za ruku drží Smrť v podobe kostlivca (drevorez Danse macabre, pred 1460). Rozsiahle nástenné cykly sa od 15.storočia objavujú na stenách chrámových predsiení, vo vedľajších kaplnkách či v objektoch cintorínov. Na začiatku radu býva zobrazenie kazateľa na kazateľnici či námet *Ukrižovanie* (pozri Christologický cyklus III.). Najstaršie cykly sa nachádzajú na stenách chrámu vo Würzburgu (1530), vo Francúzsku v chráme La Chaise-Dieu (1460). Cykly zdobili aj svetské stavby (reliéfy Charlesa Waltera v drážďanskom zámku, 1534; až neskoršie v 18.storočí boli prenesené na drážďanský cintorín). Námet bol hojne rozširovaný grafickými listami (Hans Holbein St.: Bildern des Todes, 1538). V Tancoch smrti kostlivci hrajú na nejaký hudobný nástroj, zvyčajne flautu (v kresťanskom umení dychové nástroje symbolmi nerozumu a emócií), ťahajú do smrteľného kruhu zdráhajúce sa postavy, ktoré pochádzajú z rôznych sociálnych vrstiev. Samotný námet Tanca smrti nám pripomína, ako stredovek pozeral na hudbu, spev a predovšetkým tanec. Cirkev ich pokladala za hriešnu záhaľku, činnosť, ktorá odvádza človeka myšlienok na Boha a spásu svojej duše. Námet Tanca smrti tiež odzrkadľuje v stredoveku hojne rozšírenú poveru o mŕtvych, ktorí vstávajú o polnoci z hrobov a púšťajú sa na cintoríne alebo na popravisku do tanca predtým, ako si začnú žiadať čerstvé obete z radov živých. V predstave živej Smrti doznievajú staré funkcie cintorínov, ktoré boli svätým poľom, miestom, kam sa ľudia utekali, kde hľadali azyl; tu sa schádzali, tu sa vykonávala spravodlivosť, podpisovali sa, pred tvárou obávaných mŕtvych svedkov, zmluvy

a konali sa trhy. Nad pozostatkami mŕtvych, aby sa im živí priblížili a súčasne si ich udržali v určitom odstupe, sa dokonca (možno s rituálnym podtextom) tancovalo.

Pôvodne boli oba námety Triumf smrti a Tanec smrti odlišované, ale napokon splynuli (napr. námet samotnej Smrti s vavrínovým vencom na hlave pískajúcej na flautu). Zobrazenia sa bežne objavovali v ilustrovaných knihách, ako grafika na letákoch, na nástenných maľbách kostolov a cintorínov. Nástenné obrazy (cintorín Campo Santo v Pise, okolo 1350; Peter Brueghel St., 1562) zobrazovali v interiéroch kostolov postavy v životnej veľkosti, ktoré v počte až päťdesiatich figúr obklopovali veriaceho (Bazilej, 15.st.). Koncom stredoveku sú zobrazenia Tanca smrti stále zriedkavejšie, o to častejšie sa objavujú jednotlivé vyobrazenia motívu Smrti: Smrť číha s kosou na milencov (Albrecht Dürer: Prechádzka, 1506), nesie vlečku majestátne kráčajúcej dámy (Hans Schäufelein, 1506), v úlohe kata víťazí nad mladým bojovníkom (Hans Burgkmair, 1510), bozkáva nahé dievča (Hans Baldung Grien, 1517). Personifikovaná Smrť vystupuje v rade ďalších ikonografických motívov (Ars morendi, Contempus mundi, Memento mori, Vademori, tzv.veselá smrť).

Námety typu **Ars moriendi/Umenie zomrieť** sú inšpirované rovnomenným spisom rozšíreným v 15.-16.storočí v Anglicku, Francúzsku, Holandsku, Taliansku a Španielsku. Traktát v podobe *blokovej tlače (tlač z drevenej dosky tesne po vynájdení kníhtlače) s množstvom ilustrácií hovorí o príprave na smrť. Životné postoje Ars morendi alebo Sapientia morendi/Múdra smrť (v odkaze na dielo Horologium Sapientiae od Heinricha Susa, 1334) vyjadrovali životné postoje v časoch morových epidémií a sociálnych nepokojov. Námety boli rozšírené najmä v rádoch dominikánov a františkánov nabádajúcich k pokániu, v šľachtických kruhoch a obľubovala ich aj nastupujúca buržoázia, ktorej ideálom bol skromný a pracovitý spôsob života. Diela zobrazovali zvyčajne Smrť v podobe kostlivca, ako stojí pri lôžku zomierajúceho a sleduje zápas diablov a anjelov o jeho dušu, ktorá mu uniká z úst a je prijímaná jednou zo skupín anjelov. Všetky tieto a podobné námety nejakým spôsobom patria do okruhu tzv.Vanitas.

Vanitas je prvé slovo latinského citátu z knihy Kazateľ (1,2): „vanitas vanitatum et omnia vanitas“ (márnosť nad márnosť a všetko je márnosť). Vanitas predstavujú jedny z najvýznamnejších alegórií moralít o nezmyselnosti a pominuteľnosti sveta v protiklade k vidine nebeskej blaženosti. Námet rozpracovali predovšetkým umelci manierizmu a baroka (holandský maliar Willem Claesz Heda, ✞1680; nemecký grafik pôsobiaci v Čechách Michael Jindřich Renz, ✞1785). K Vanitas sa hlásia diela, predovšetkým zátišia, navodzujúce atmosféru melanchólie, pominuteľnosti a zmaru: lebky, rozpadávajúce sa a tlejúce predmety, staré knihy, zlomené hudobné nástroje, vädnúce kvetiny, suché lístie, rozbité poháre...

Na rozdiel od dneška sa stredovekí ľudia viac ako bolesti a zomierania báli náhlej, nečakanej smrti bez možnosti zaopatrenia a pokánia, ktorá ich vystavovala nebezpečenstvu, že odídu zo sveta v smrteľnom hriechu, čo im privodí večné zatratenie. Makabrózna *ikonografia koncom stredoveku prenikala do všetkých foriem umenia (fresky, sochy, miniatúry, rytiny, hracie karty...) a vyvolávala v mysliach ľudí strach zo smrti a odpor k ľudskému telu. Strach zo smrti budil zrejme tiež spôsob smrti, sprievodné znaky choroby, predovšetkým spomínaného moru a tiež lepry (pozri Christologický cyklus II.: *Uzdravenie malomocného*). Pustošili tesnú schránku a menili ju na odpudivú a strašidelnú masu. Na obrazoch postupne dostávala mŕtvola prednosť pre kostlivcom, lebo ten sa nezdal tak strašidelný, ba niekedy, oblečený do koketných šiat, mohol byť aj trochu komický. Skulptúry rozkladajúcej sa, červami pokrytej

a ohlodanej mŕtvoly sa objavujú napríklad na náhrobkoch, niekedy spolu s mementom mori v podobe rôznych typov nápisu: Raz budeš to čo ja, odporná mŕtvola, pastva červov.

Východná ikonografia Posledného súdu popri inšpirácii Bibliou vychádza z myšlienok Efraima Sýrskeho (✞373), z hymnov recitovaných na tretiu pôstnu (veľkonočnú) nedeľu alebo z kontakionu Romana Melodosa (✞560), básnika a pevca, ktorý slúžil v konštantinopolskom chráme Zmŕtvychvstania a platí za jedného z najväčších skladateľov piesní v ortodoxnej cirkvi (kontakion = *byzantský a slovanský liturgický spev). Východokresťanské umenie rozvíja program Posledného súdu najmä vo freskovom maliarstve (kostoly a kláštory). Na ikonách býva súčasťou Posledného súdu anjel zvinujúci hviezdnu oblohu (Izaiáš 34,4; Zjavenie 6,14: *Živelné pohromy*) a *Abrahámovo lono s odpočívajúcimi dušami veriacich (podrobnosti v Christologický cyklus II.: *Boháč a Lazár;* kapitola *Nebo*). Niekedy sú súčasťou výjavov Posledného súdu aj patriarchovia Izák a Jákob s dušami veriacich v podobe detí, *Henoch a Eliáš alebo Mojžiš, ďalej dobrý lotor Dismas, ktorému Ježiš na kríži prisľúbil bezprostredný vstup do raja (jeho atribútom je kríž). Námet Posledného súdu má aj podobu *hetimasie* - prázdneho Božieho trónu s Knihou života, s potným rúškom - sudariom, s krížom, niekedy s Adamom s Evou (pozri Christologický cyklus I.); ďalej motív ohnivej rieky vystupujúcej z Kristovej *mandorly alebo spod hetimasie a unášajúcej zatratencov do pekelného pažeráka. V strede hriešnikov sa plazí obrovský had, ktorý nesie na chrbte *sedem smrteľných hriechov. Z jeho podoby sa v malokarpatskom okruhu vyvinul tzv.*červ hriechu (predstava pekelného hada podľa bádateľov môže odkazovať až na staroegyptského hadieho démona Apopa, ktorý ohrozoval slnečného boha Re počas jeho plavby oblohou v slnečnej bárke). Námet *Deésis* s Pannou Máriou orodujúcou za hriešne ľudstvo je vo východnom výtvarnom okruhu samostatným výjavom. Na ruských a rumunských **ikonách* často preberá úlohu Krista sudcu obľúbený sv.Mikuláš. *Váženie duší* je vo východnom umení ľahko pozmenené. Rumunské ikony Posledného súdu pri zobrazovaní neba a pekla používajú symbolický motív nebeského rebríka, vystavaného z príkladných činov a odriekania. Rebrík symbolizuje jednotlivé stupne nebeských skúšok duše. Je odvodený z Jákobovho rebríka (Genezis 28,12) a zo spisov cézarejského biskupa Bazilea Veľkého (✞379). Sú ním vyzdobené moldavské kláštory a kostoly. Objavuje sa konfesijné a národnostné zafarbenie námetu Posledného súdu: Sv.Peter otvára bránu do raja príslušníkom pravoslávia, zatiaľ čo v zástupe zatratencov rozpoznať Židov so špicatými klobúkmi, moslimov s turbanmi a nemeckých luteránov v plochých plstených klobúkoch.

Vlastný štýl námetu Posledný súd v 17.-18.storočí vytvorili maliari malokarpatských ikon. Hoci sa pridržiavali tradičnej stredovekej ikonografie, pri zobrazovaní zložitých kozmogonických a *eschatologických javov si vypomáhali umeleckou zásadou pars pro todo (časť namiesto celku). Umelci k sebe priraďovali početné výjavy, ktoré udržiavali divákovu pozornosť v nepretržitom pohybe. Výsledok nemožno vnímať ako ucelenú kompozíciu, ale skôr ako putovanie po obrazovej ploche od detailu k detailu. Aby pritiahli záujem najširších vrstiev, umelci znázorňovali scény tak, aby boli blízke divákovej životnej skúsenosti a mentalite. Preto prekračovali tradičné hranice náboženského námetu a aktualizovali jeho etické problémy. Usilovali sa zobraziť rôzne deformácie sveta, faloš, bezprávie, hriešne vášne a požívačnosť. Veľkú časť kompozície zaberá výjav pekelného podsvetia ako odplaty za činy, ktorých nie sú ušetrení ani najmocnejší svetskí a cirkevní vladári. Dobro a zlo je personifikované groteskými strašidlami, krížencami ľudí a zvierat s chvostmi, veľkými ušami, krídlami, vytvorených podľa dobových strašidelných predstáv. V pažeráku podsvetia sedí obrovský Leviatan

s Judášom v lone alebo vidieť obludného Belzebuba stáť pri pekelnej bráne, s kopijou a lukom v rukách, pílou a šípmi, predmetmi prevzatými zo západnej ikonografie, kam prenikli z Orientu, z indických a tibetských mýtov. Príšery vytvárajú smiešne figurálne kompozície, ktoré kontrastujú s jednoduchými výjavmi pokánia. Takýmto umeleckým postupom vznikali *morality, ktoré zosobňovali zápas rôznych cností a nerestí. Malokarpatskí ľudoví umelci vytvorili výchovné a vyprávačské diela, ktoré poúčajú obrazom aj písaným slovom. Štýl malokarpatských ikon Posledného súdu je vedome antiklasický, expresívny a deformujúci. Umelci zjednodušujú tvar, sústreďujú sa na nevyhnutné znaky a obmedzujú farebnú škálu až na hranicu monochrómie.

*

Boží súd nad zomrelými, resp. nad ľudstvom, predstavuje dávny náboženský motív. Poznala ho staroveká *Mezopotámia, hoci podrobnosti sa nedochovali. V úlohe sudcu vystupoval najvyšší boh Utu/Šamaš, boh slnka, o ďalšom osude mŕtvych rozhodoval mesačný boh Nana. Pisárkou a účtovníčkou podsvetného tribunálu bola bohyňa Geštiana, matka vínnej revy, alebo akkadská pani stepi Bélet-séri.

Boží súd na dušou mŕtveho podrobne rozpracovala egyptská mytológia. Egyptskí kňazi vypracovali posvätné texty (Knihy mŕtvych, 2.tis.pr.Kr.), ktoré boli aj príručkami, ako sa orientovať na ceste podsvetím a ako obstáť pred súdom v Sieni oboch právd. Súdu predsedal hlavný boh Usir, v tejto úlohe zobrazovaný ako muž zavinutý do mumifikačných ovínadiel, s bielou korunou Horného Egypta na hlave. Váhy obsluhoval Anupev, väčšinou zobrazovaný ako šakal alebo muž s hlavou šakala. Bdel aj nad balzamovaním mŕtveho a sprevádzal ho bludiskom podsvetia. Váženia srdca bola prítomná bohyňa spravodlivosti a osudu Maat, zobrazovaná ako žena s pštrosím perom na hlave. Jeho mávnutím mohla vychýliť váhy, ak mala pocit, že by sa mŕtvemu diala krivda. Boh múdrosti a zákonov Thowt, zobrazovaný ako muž s hlavou ibisa, ktorý oprávňoval mŕtveho vstúpiť do podsvetia, nakoniec zapísal výsledok váženia a konečný rozsudok.

Predstavy o božom súde mali aj antickí Gréci. V podsvetí pracoval tribunál troch spravodlivých božských sudcov, Diových synov, Mínos, Radamantys a Aiakos, ktorí v týchto funkciách účinkovali už za svojej pozemskej existencie. Teraz mali rozhodnúť o tom, na akom mieste podsvetnej ríše bude pokračovať zásvetná existencia človeka. Podľa prvých predstáv trest stihol tých, ktorí sa mimoriadnym spôsobom previnili proti bohom, inak neexistoval trest za to, ako sa človek správal pred smrťou. Avšak už v homérovských časoch (8.-7.st.pr.Kr.) básnik Hesiodos robí narážky na ďaleké ostrovy, kam bohovia odnášajú duše tých, ktorých mali radi, a poskytujú im blažený pobyt.

Izraelské predstavy Božieho súdu boli inšpirované predovšetkým egyptskými mýtami. V Starom zákone vystupuje Boh veľmi často v úlohe sudcu zeme (Genezis 18,25: Skaza Sodomy) alebo obecnejšie ako stelesnenie práva (Malachiáš 2,17). Boží súd predstavuje nestranné a objektívne posúdenie dobrého a zlého a predovšetkým rázne a definitívne zakročenie proti zlu. V závere starozákonného obdobia (3.-2.st.pr.Kr.) sa myšlienka Božieho súdu stále viac spájala s *eschatologickým očakávaním príchodu mesiáša (Joel 2,1n; Amos 5,18n; Abdiáš 15; Sofoniáš 1,7-14n; Malachiáš 4,1n).

*Nový zákon nadväzuje na starozákonné poňatie Posledného súdu ako súčasti Božieho zámeru s ľudstvom. Ani tu sa Boží súd neobmedzuje iba na budúcnosť, ale ovplyvňuje život človeka už v prítomnosti (Ján 8,50; Rimanom 1,18-22; Zjavenie 18,8). Súd je dokonca spájaný s Kristom, ktorý vykonáva Otcove rozsudky (Matúš 3,11n; Ján

3,19). Ku konečnému súdu, dňu Pána, podľa stredovekej viery sa Kristus objaví v Jeruzaleme v Jošafatovom údolí (pozri Christologický cyklus II.: *Vjazd do Jeruzalemu*; Christologický cyklus I.: *Smrť Panny Márie*). Na to isté miesto kladú posledný súd aj Židia, ktorí vychádzajú z proroctva Joela (4,1; pozri Christologický cyklus II. : *Modlitba na Olivovej hore*). Súd nad ľuďmi prebieha už teraz, lebo ľudia svojimi zlými činmi ukazujú, "či si zamilovali viac tmu ako svetlo" (Ján 3,19; pozri Christologický cyklus II.: *Ježiš poučuje Nikodéma*). V centre pozornosti Nového zákona však stojí "nadchádzajúci súd", ktorý bude definitívny a ku ktorému dôjde počas Kristovho návratu na zem (gr. Deutera *parúzia tú Chrístú). Vtedy na súdnom stolci zasadne sám Kristus a súdení budú všetci ľudia, nikto mu neunikne, dokonca ani anjeli (2Petra 2,4; Júdov 6). Kristus zhodnotí všetky stránky života vrátane toho, "čo je skryté v ľuďoch" (Rimanom 2,16). Súd nepostihne iba neveriacich, ale pred súdom stanú aj kresťania (Matúš 7,22n; Lukáš 19,12-28; Zjavenie 20,12). Tomuto súdu nie je možné sa vyhnúť, lebo je rovnako istý ako smrť (Rimanom 2,3; Židom 9,27). Kristus pri svojom súde vezme do úvahy rôzne stupne poznania Božej vôle a tým aj rôzne stupne schopnosti ju plniť (Matúš 11,24; Rimanom 2,12-16). Súd bude celkom spravodlivý a presvedčivý. Samotný text Zjavenia v otázke posledného súdu hovorí zdanlivo protirečivo: na jednej strane zdôrazňuje, že ospravedlnenie a milosť pred Bohom je otázkou viery v nekonečnú Božiu lásku bez ohľadu na naše skutky (Rimanom 5,1; 3,28), na druhej strane hlása, že bude vychádzať z ľudských činov (Matúš 16,27; 25,31-46; Rimanom 2,6). Súčasná teológia chápe Božiu milosť ako *eschatologický pojem, ako akt konečného Božieho súdu, pri ktorom každý kresťan, ktorý verí v dokonalosť Kristovho spasiteľského činu, má záruku, že v posledný deň bude oslobodený.

Posledný súd pozná aj arabská eschatológia. V deň súdu jawm ad-dín anjel Isra'fil dva razy zatrúbi, vzkriesi ľud aj džinov a zhromaždí ich na veľkej planine. Objaví sa Alah na tróne, ktorý ponesú anjeli. V ten deň budú ľudia súdení, spravodlivých postavia na pravú stranu, zlých na ľavú. Moslimovia sa budú zodpovedať zo svojej životnej cesty dín, z toho, ako splnili božské príkazy a ustanovenia. Skúšaním duší hriešnych moslimov a neveriacich je poverený anjel Nakír (súra 50,17-19). Za najväčší a neodpustiteľný hriech sa pokladá stavať niečo alebo niekoho na úroveň Boha. Rozsudok Alaha bude konečný; znamená buď raj džanna (arab. záhrada) alebo peklo džahanna (v bežnej reči nár - oheň).

Do raja sa bez súdu dostanú iba mučeníci šuhadá, ktorí položili život za svätú vec. O pekle prevláda v kruhoch učeného duchovenstva názor, že pre moslimov trest môže byť iba dočasný. Islam je v tejto veci zmierlivý: neuznáva očistec ani dedičný hriech, lebo Adam a Eva (Korán hovorí iba žena) sa kajali a bolo im odpustené.

*

Úvahy o poslednom súde inšpirovali talianskeho františkána Tommasa de Celana (✞1255), životopisca Františka z Assisi, k napísaniu básne Dies irae/Deň hnevu (podľa bádateľov môže byť dielo oveľa staršie; badať v ňom vplyv proroka Sofoniáša a rímskeho básnika Vergília).

Báseň pozostáva z osemnástich trojveršových slôh, v ktorých opisuje hrôzy posledného súdu a vyjadruje prosbu o Kristovo milosrdenstvo. Súčasný text pochádza zo 14.storočia a do rímskeho *misála ho prijal roku 1570 prísny pápež Pius V. Zhudobnená duchovná skladba (sekvencia) sa stala súčasťou rímskokatolíckej pobožnosti za zosnulých (requiem) a počiatočné slová sa povinne recitovali pri zádušnej omši.

Po revízii rímskokatolíckeho misálu 2.vatikánskym koncilom roku 1970 (pontifikát Pavla VI.) sa skladba Dies Irae bežne nepoužíva. Navrhovateľ reformy arcibiskup Bugnini k tomu povedal, že podobné duchovné texty ako Libera me, Domine a Dies Irae boli z bohoslužieb vylúčené preto, lebo pôsobia dojmom negatívnej spirituality, zdedenej po stredoveku. Príliš zdôrazňujú obrazy posledného súdu, strachu a zúfalstva. Dnes je sekvencia Dies Irae slúžená iba ako súčasť tridentskej latinskej liturgie.

*

Skladba Dies Irae má vysokú estetickú hodnotu; súdi sa, že ide o najlepšiu báseň napísanú v stredovekej latinčine. V svojom čase bola rozšírenejšia ako samotný biblický text. Báseň je napísaná v rýmovaných veršoch sylabotonickým trochejských veršom o štyroch stopách.

Dies irae, dies illa	V deň hnevu, v onen deň,
solvet saecum in favilla	svet bude na popol premenený,
teste David cum Sibylla.	prorokoval Dávid a Sybila.
Quantus tremor est futurus	Aká hrôza nastane,
quando iudex est venturus,	až sudca na trón zasadne,
cuncta stricte discussurus.	aby všetko prísne súdil.
Tuba mirum spargens sonum	Mocný zvuk poľnice zaznie,
per sepulcra regionum	hroby sa otvárajú,
coget omnes ante tronum.	každý pred trón je zavolaný.
Mors stupebit et natura,	Smrť a príroda žasne,
cum resurget creatura	keď povstane stvorenie,
iudicanti responsura.	aby sa zodpovedalo sudcovi.
Liber scriptus proferetur,	Bude prinesená kniha,
in quo totum continetur,	kde je zapísaná každá vina,
unde mundus iudicetur.	svet bude súdený podľa nej.
Iudex ergo cum sedebit,	Až sudca zasadne,
quidquid latet apparebit,	ukáže sa, čo je skryté,
nil inultum remanebit.	nič nezostane bez odmeny.
Quid sum miser tunc dicturus,	Čo budem ja nebohý hovoriť,
quem patronum rogaturus,	akého ochrancu mám volať,

cum vix iustus sit securus?	keď aj dobrý obstojí ťažko?!
Rex tremendae maiestatis,	Kráľ hrozivý a mocný,
qui salvandos salvas gratis,	potrebným ponúkaš spásu,
salva me, fons pietatis.	spas aj mňa, prameň súcitu.
Recordare, Iesu pie,	Tiež si spomeň, Ježiš,
quod sum causa tuae vitae,	že som dôvodom tvojej cesty,
ne me pardas illa die.	nezatracuj ma v onen deň.
Quaerens me sedisti lassus,	Hľadal si ma, unavený sadol,
redemisti crucem passus	kríž niesol pre moje vykúpenie,
tanus labor non sit cassus.	nech nie je veľký čin márny.
Iuste iudex ultionis,	Sudca spravodlivo rozhnevaný,
donum fac remissionis	dopraj mi dar odpustenia,
ante diem rationis.	skôr ako nastane zúčtovanie.
Ingemisco tamquam reus,	Moja duša s hrôzou narieka,
culpa rubet viultus meus	tvár rudne previnením,
supplicanti parce, Deus.	prosím, ušetri ma, Bože.
Qui Mariam absolvisti	Ty si odpustil Márii (Magdaléne)
et latronem exaudisti,	a lotra si vyslyšal,
mihi quoque spem dedisti.	aj mne si dal nádej.
Preces meae non sunt dignae,	Moje prosby nestačia,
sed tu bonus fac benigne,	daj láskavo ty, dobrý,
ne perenni cremer igne.	nech ma nezničí večný oheň.
Inter oves locum praesta	Medzi ovcami urči mi miesto
at ab haedis me sequestra	a zlých capov postav ďaleko,
statuens in parte dextra.	nech som po tvojej pravici.
Confutatis maledictis,	Potom až budú zlí odsúdení,

flammis acribus addictis,	zvrhnutí do strašných plameňov,
voca me cum benedictis.	s vyvolenými ma zavolaj.
Oro supplex et acclinis,	Skláňam sa pokorne a prosím,
cor contritum quasi cinis:	s veľmi skrúšeným srdcom,
gere curam mei finis.	postaraj sa o môj koniec.
Lacrimosa dies illa,	Až nastane onen deň sĺz,
qua resurget ex favilla	z popola povstane hriešnik,
iudicantus homo reus.	aby bol prísne súdený.
Huic ergo parce, Deus,	Ty ho potom, Bože, ušetri,
pie Iesu Domine,	súcitný Pán Ježiš,
dona eis requiem.	Daruj mu odpočinutie.
Amen!	Amen.

Celanov text zhudobnili mnohí skladatelia, z tých najznámejších Wolfgang Amadeus Mozart (✞1791) a Giuseppe Verdi (✞1901).

Mozartova skladba nazvaná Rekviem D-mol mala byť najväčším a najrozsiahlejším autorovým dielom; napokon bola jeho dielom posledným. Dokončenia a premiéry sa skladateľ nedožil. Pri zapisovaní mu pomáhal jeho najväčší rival, taliansky skladateľ a kapelník, ktorý žil na viedenskom dvore, hudobný pedagóg (učiteľ Beethovena, Schuberta, Liszta a ďalších), Antonio Salieri, ktorý si chcel Rekviem D-mol privlastniť.

31.1. POSLEDNÝ SÚD - SV.MICHAEL A VÁŽENIE DUŠÍ/ PSYCHOSTÁZA

(kázne Cassiodora a Pseudo-Jána Zlatoústeho)

*

Obrad **váženia duší** poznali rôzne staroveké náboženstvá, v rímskej mytológii to bola jedna z úloh Merkúra, ktorý v tomto aj v ďalších ohľadoch vystupuje ako pohanský predchodca archanjela Michaela. Svoju funkciu prevzal rímsky Merkúr (lat. Mecurius) od gréckeho *Herma. V tomto postavení Hermes vystupoval s prídomkom Psychopompos a počas súdu vyvažoval duše zosnulých dušami mŕtvych hrdinov. V kresťanskom okruhu úlohu psychopompa (gr. psyche = duša; pompos = sprievodca; odvodené z pompein = poslať, sprevádzať) preberá archanjel Michael.

Hoci *Nový zákon váženie duší neuvádza ani v symbolickej podobe (váhy v ruke apokalyptického jazdca majú iné významové súvislosti), pramene jeho kresťanských predstáv možno odvodzovať z metaforických pasáží starozákonného textu, zo Žalmu (62,10): **„Ľudia sú iba preludom. Keby si stali na váhu, dohromady sú ľahší ako para“**, a Knihy Jóbovej (31,6): **„Nech ma na spravodlivej váhe odváži, nech Boh pozná moju nevinnosť“**, alebo z kázní Pseudo-Jána Zlatoústeho (Proklos Konštantinopolský, ✞446, bezprostredný nástupca Jána Zlatoústeho, ✞407) a rímskeho spisovateľa a kalábrijského mnícha Cassiodora (✞580).

Váženie duší predstavuje veľmi obľúbený motív od raného stredoveku (kostol Hagios Stephanos v gréckej Kastorii, po r.1000; mozaika dómu v talianskom Torcelle, 1200). Námet zobrazuje archanjela Michaela s krídlami, v brnení (odkaz na *Bitku na nebi*), a s váhami v ruke. Na každej miske váh sa nachádza malá nahá postavička, predstavujúca ľudskú dušu. Spravodlivá duša je zvyčajne ťažšia (dobrými skutkami), kľačí a modlí sa. Alebo to môže byť obrátene, keď je ťažší hriech (Rogier van der Weyden, 1446). V stredovekej grafike v rámci satirických výjavov tzv.prevráteného sveta (lat. mundus inversus) sa objavujú scény váženia duší, v ktorých diabol, stelesnenie zla a bezprávia, váži viac ako spravodlivá ľudská duša. Démon sa niekedy sa pokúša vychýliť váhy (obľúbený motív v holandskom a pravoslávnom maliarstve).

V západoeurópskom umení psychostázu vykonáva okrem archanjela Michaela tiež Dextra Dei - ruka Božia, ktorá zostupuje v oblaku z nebies (*tympanón kostola St.Lazare vo francúzskom Autune), alebo v pravoslávnom umení spod *hetimasie* - prázdneho Božieho trónu (pozri Christologický cyklus I.).

Panna Mária môže v prospech hriešnikov prikladať na misku váh svoj ruženec alebo paličku (ťarcha mariánskych príhovorov a modlitieb cirkvi za mŕtvych; nástenná maľba v kostole sv.Tomáša v Pretziene, 14.st.; maľba v kostole sv.Maurícia v Anníne pri Sušici, 1310). Ako protiváha môže slúžiť aj kalich alebo baránok, Kristove symboly... (pozri Christologický cyklus I.: *Kristov monogram*).

*

Podľa egyptských predstáv sa dostal duch mŕtveho po ceste plnej nebezpečenstiev do Siene oboch právd, kde sa musel zodpovedať za svoje činy pred tribunálom štyridsiatich dvoch bohov, ktorému predsedal vládca podsvetia Usir (niekedy slnečný boh Re). Tribunál mal k dispozícii akýsi detektor lži v podobe váh, kde na jednej miske ležalo pero bohyne Maat, symbolizujúce pravdu, a na druhej srdce - svedomie zomrelého. Po otváracích formalitách dal každý z prísediacich mŕtvemu jednu otázku,

týkajúcu sa jedného predpokladaného druhu previnenia. Mŕtvy musel na otázku odpovedať záporne, potom všetky svoje odpovede zopakovať v súvislom prednese a napokon štyrikrát vyhlásiť na štyri strany sveta: Som čistý! Zoznam týchto otázok a odpovedí predstavoval morálny *kódex starých Egypťanov a bol pomerne zložitý. Mŕtvy ho však vopred poznal, alebo mal poznať vďaka kňazom, ktorí ho s ním oboznámili. Bohov nemohol oklamať, lebo pri každej nepravdivej odpovedi sa váhy vychýlili a jeho srdce sa ukázalo ľahšie ako pravda - pero bohyne Maat. Boh Thowt stál pri váhach a zaznamenával počet výchyliek. Potom spočítal kladné i záporné body a oznámil výsledok.

Pri váhach striehla Amemait, obluda s levím a hroším telom a krokodíľou hlavou, nepodobná žiadnemu monštru starovekého Východu (podrobnosti v kapitole *Peklo*). Podľa výsledku váženia Usir alebo Re rozhodol, či má duch zomrelého skončiť v útrobách bohyne Amemait, Veľkej požieračky, alebo môže vstúpiť do podsvetnej ríše, aby tam žil večne. Podľa niektorých textov zožrala Amemait ducha hriešnika, podľa iných jeho srdce (podľa Egypťanov v ňom sídlila duša, na rozdiel od Židov, ktorí verili, že duch človeka sídli v krvi). Výsledok bol v oboch prípadoch rovnaký a zomrelý, resp. jeho duch, prestal naveky existovať.

V Textoch pyramíd (Stará ríša, 3.tis.pr.Kr.), sa o bohyni pravdy a spravodlivosti Maat, zobrazovanej vždy v ľudskej podobe s pštrosím perom na hlave, hovorí často v podvojnom čísle, dakedy rovno o dvoch Maatách. Niektorí egyptológovia v tom vidia rozlišovanie medzi Maat, bohyňou živých, a Maat, bohyňou mŕtvych.

Boha múdrosti, písma, lekárstva a čarodejníctva Thowta, zobrazovaného v podobe ibisa alebo paviána, resp. muža s hlavou týchto zvierat, považovali Egypťania za jedného z najvýznamnejších bohov. Nebol len Veľkým, ale Trikrát veľkým, čo Gréci, stotožňujúci Thowta so svojím Hermom, neskôr vyjadrili tým, že ho nazývali Hermes Trismegistos (Hermes trikrát najvyšší). Thowt svoje učenie spísal v knihách, ktoré dal do úschovy kňazom chrámu v Chemene, gréckom Hermopole a dnešnom Ešmugéne, a tí ich prísne chránili. Napriek tomu sa dostali, resp. to, čo sa za ne vyhlasovalo, na verejnosť. Podľa cirkevného otca Klementa Alexandrijského (✞212) ich bolo štyridsať dva, t.j. rovnako ako prísediacich na súde. Na začiatku nášho letopočtu z nich zostavili zbierku, nazvanú Corpus Hermeticum, z ktorej sa zachovalo 17 kníh a niekoľko fragmentov. Hoci k nim grécki autori mali výhrady, ovplyvnili veľa mysliteľov neskorej antiky, a to aj kresťanských.

Podsvetný boh Usir je zo všetkých egyptských bohov pre nás najzrozumiteľnejší. Podobá sa na ľudskú bytosť, kým ostatní bohovia sú zvyčajne zložité abstrakcie prírodných a spoločenských síl, zhmotnené do kombinácií ľudských a zvieracích tiel. Na rozdiel od nich má Usir vlastný životopis a pozemskú cestu, poznačenú snahou o zdokonalenie ľudí, láskou a závisťou, zradou a smrťou, víťazstvom, vzkriesením a spravodlivou odmenou. Informácie o Usirovi máme nielen z egyptských prameňov, ako sú Texty pyramíd, *Knihy rakiev/Texty rakiev a Knihy mŕtvych, ale aj od gréckych autorov. Najstaršie správy sa nachádzajú spisoch gréckeho historika Hérodota (✞430 pr.Kr.). a najpodrobnejšie v diele spisovateľa, filozofa a historika Plutarcha z Chairóneie (✞127), ktorý okrem iného opisuje poslednú hostinu na počesť Usira, počas ktorej bol zradený.

*

Archanjel Michael je pokladaný za reprezentanta nebeskej ríše, čomu zodpovedá aj jeho meno (hebr. Míkael - Kto je Boh? alebo Kto je ⌜ako⌝ Boh alebo Ten, ktorý je ako Boh).

V Danielovi (10,13; 10,21; 12,1) je nazvaný kniežaťom (gr. archón). V tejto úlohe je zobrazovaný, ako drží žezlo a sféru.

V ranokresťanskom umení býva ako Boží posol v starorímskej tunike a v starogréckej *chlamyde, s palicou v ruke. Ide o priamy odkaz na antického posla bohov *Herma a jeho poslovskú palicu (gr. kérykeion/lat. caducet). Preto na mieste pohanských svätýň boli zakladané kostoly zasvätené archanjelovi Michaelovi, napríklad svätyňa Mont-Saint-Michel v Normandii a Monte S.Angelo v Apulii. Mont-Saint-Michel leží na normandskom pobreží a legenda vraví, že okolo roku 700 sa biskupovi Aubertovi z Avranches zjavil na jednom z ostrovných vrchov archanjel Michael, ktorý označil toto miesto za posvätné. Od toho času na ostrove, ktorý bol bez vody, vyvieral prameň. V deň svojho sviatku Michael dvakrát spôsobil, že more ustúpilo, a tak pútnici mohli pokračovať v ceste suchou nohou. Pôvodný keltský názov ostrovčeka bol Mons Tumbae (Hrobový vrch), lebo ľudia verili, že neviditeľné lode sem privážajú mŕtvych z pevniny (podľa toho vidieť, že na vznik svätyne mala vplyv predstava Michaela vo funkcii psychopompa). Veľmi bohatú ikonografiu má Michael v pravoslávnom umení. Je predstavovaný ako archistrategos, vodca nebeského vojska bojujúci proti Satanovi. Zvyčajne je oblečený do brnenia, drží štít, plamenný meč, prípadne kopiju, kadidelnicu alebo knihu; niekedy sedí na koni. Rovnako ako všetci anjeli má krídla, ktoré bránia jeho zámene so sv.Jurajom (pozri kapitola *Bitka na nebi*). Satan buď v polo ľudskej podobe alebo ako drak leží s tvárou otočenou k zemi pod nohami Michaela, ktorý sa ho chystá zabiť. V námete Psychostázy s váhami v ruke tvorí často ústredný motív Posledného súdu (Rogier van der Weyden, 1443-1451; pozri kapitola *Nebo, Anjeli pri Poslednom súde*).

V islame sa Michaelovi (arab. Míkaíl) nepripisuje veľký význam, jeho meno sa v Koráne objavuje iba raz (súra 2,98). Bol jedným z prvých anjelov, ktorí sa na Boží príkaz poklonili Adamovi. Vystupuje ako majster poznania a znalec duší. Stará sa o udržanie pozemského sveta a v niektorých prípadoch ho volajú k stavom posadnutosti. Mikaíl má nádherný vzhľad. Z jeho sĺz, ktoré prelial nad hriechmi ľudí, sa zrodili *cherubovia. Váženia duší sa bude zúčastňovať spolu s archanjelom Gabrielom (arab. Džibrílom).

Archanjel Michael je pokladaný za strážneho anjela Izraela (Daniel 12,1; 1Henochova 20,5; 89,76). V priebehu jednej noci porazil a zabil 175 tisíc mužov z vojska asýrskeho kráľa Sancheríba (2Kráľov 19,35); zadržal ruku praotca *Abraháma, keď chcel obetovať svojho syna Izáka (Genezis 22,1-19); zjavil sa Mojžišovi uprostred horiaceho kra (Exodus 3,1-10; Skutky 7,38); pri Mojžišovej smrti vybojoval víťazný zápas o prorokovu dušu so Satanom (List Júdov 9).

V *apokryfnom 1Henochovi (71,8-13) vystúpil s niektorými anjelmi proti skaze, ktorú spôsobili nebeskí hriešnici, ktorí mali pohlavný styk s pozemskými ženami. Michael spolu s ďalšími archanjelmi, Urielom, Rafaelom a Gabrielom, oboznámil Boha s následkami hriechu anjelov a bol poverený ich potrestaním (1Henoch 9,1; 10,11; 54,6; pozri kapitola *Bitka na nebi*/Pád anjelov).

V Novom zákone na konci vekov zostúpi Michael z nebies, bude držať kľúč od priepasti (Albrecht Dürer: Anjel s kľúčom od priepasti, 1498) a veľkú reťaz (pozri kapitola *Spútanie draka*) a podstúpi boj so Satanom (pozri kapitola *Bitka na nebi*).

Z ochrancu Izraelitov sa stal v kresťanstve patrónom cirkvi a jednotlivých národov, zvlášť Nemcov.

Ranokresťanský spis Pastier z Hermu datovaný do 2.storočia opisuje Michaela ako anjela majestátneho vzhľadu, ktorý je najvyšším rozhodcom pri odmeňovaní, keď sa prinášajú na kontrolu a posúdenie vŕbové halúzky, z ktorých niektoré rastú a iné vyschli. V Abrahámovom testamente, židovskom alebo azda kresťanskom apokryfe z 1.-2.storočia, opisujúcom cestu do neba a do pekla, vystupuje Michael ako hlavná postava. Jeho postavenie v tribunáli je tak veľké, že svojím príhovorom môže zachrániť aj duše z pekla. Podľa cirkevného otca Mikuláša z Lyry (✞1270) v deň posledného súdu prinesie archanjel Michael Longinovu kopiju (pozri Christologický cyklus I.: *Svätá kopija*).

S osobou Michaela sú spojené rôzne legendy; v pravoslávnom umení je zvlášť zobrazovaný námet Zázrak archanjela Michaela v Chonae, ktorý vychádza z vyprávania patriarchu Sisinnia z Konštantinopola (✞427).

Formálne uctievanie Michaela sa pravdepodobne začalo na Východe, kde ho prosili, aby sa staral o chorých. Slávne zjavenie archanjela Michaela na vrchu Monte Gargano v južnom Taliansku roku 492 zohralo dôležitú úlohu pri šírení jeho kultu na Západe. Najprv sa objavuje v keltských krajinách (Írsko, Bretónsko), potom sa šíril ďalej. Kult archanjela Michaela bol spätý s cisárskym a kráľovským majestátom: Sv.Michal bol uctievaný ako ochranca kresťanského ľudu, bojovník proti diablovi a ochranca ríše. Franský kráľ a neskorší rímsky cisár Karol Veľký (✞814) mal pri tróne v Aachene oltár archanjela Michaela a roku 813 zaviedol vo svojej ríši jeho sviatok.

Archanjelovi Michaelovi boli zasväcované kostoly s pohrebnými kaplnkami (kaplnka sv.Michaela vo Fulde, 822) a westwerky, vežovité stavby pri západných stranách *otonských predrománskych a ranorománskych kostolov, v ktorých sa často nachádzala uzavretá modlitebná miestnosť, kráľovské oratórium. V 17.-18.storočí v katolíckom prostredí archanjel Michael zosobňoval boj proti reformácii; pod nohami drví protestantov (Matthias Günther, nástenná maľba v kostole v Pessenburgu). V ľudovej viere, v odkaze na víťazstvo nad drakom (pozri kapitola *Bitka na nebi*), poskytoval zomierajúcim mocnú ochranu pred nástrahami démonov; verilo sa, že dušu dokáže vyrvať z ich pazúrov.

31.2. POSLEDNÝ SÚD - ANJELI PRI POSLEDNOM SÚDE

*

V apokalyptických scénach vystupujú anjeli s poľnicami alebo *pašiovými nástrojmi* (pozri Christologický cyklus I.) ako *heroldi, ospevujú Boha, ohlasujú katastrofy konca sveta, z Božieho poverenia trestajú hriešnych, bojujú s démonmi, zobúdzajú mŕtvych, asistujú pri Poslednom súde, zaháňajú hriešnikov do pekla, sprevádzajú spravodlivých do neba. Častým motívom Posledného súdu (tabuľové *oltáre) sú anjelské chóry: anjeli spievajú alebo hrajú na hudobné nástroje. Nástrojmi určenými na velebenie Boha sú harfa, lýra, husle, violocello, *organový portatív či psalterium; pozauny, tympany alebo zvonce slúžia na hlásanie Božieho rozhodnutia alebo hnevu. Kristus Sudca, zvyčajne v *mandorle (typ *Maiestas Domini/Kristus v sláve*; pozri Christologický cyklus I.), niekedy s ranami po ukrižovaní na rukách, obklopený suitou anjelských postáv s poľnicami a **pašiovými nástrojmi*, sa objavuje predovšetkým v *románskom umení (mozaika katedrály sv.Víta v Prahe, 1370-71). Anjelské bytosti sú dôležitou súčasťou kresťanskej viery a častým motívom stredovekého výtvarného umenia. Obraz anjelov sa mení v priebehu stáročí a v rôznych podobách a funkciách preniká do liturgie, filozofie, jazykového prejavu a umenia:

Filozofia: anjelská hudba vyludzovaná duchmi planetárnych sfér (pozri kapitola *Nebo*). Podľa antických a stredovekých predstáv boli za harmonický pohyb nebeských telies zodpovední anjeli. Predpokladalo sa, že pohyb týchto telies je sprevádzaný blahodarnými, no ľudským uchom nezachytiteľnými tónmi.

Liturgia: anjelská omša (gregoriánske spevy pri príležitosti Zvestovania a Narodenia Pána, najznámejšie a najviac spievané; ľudové pomenovanie prvej z troch omší celebrovaných počas Vianoc), Anjel Pána (modlitba ako upomienka na Zvestovanie Panne Márii, spočiatku čítaná večer, od konca 16.st. ráno, napoludnie a večer)...

Obrazné pomenovania a úslovia: anjelské jazyky (ovplyvňovanie sociálneho prostredia jedinca prostredníctvom jazykového prejavu), anjelské manželstvo (manželská dohoda o zrieknutí sa pohlavného styku), anjelské pravidlá a anjelský život (pravidlá pustovníckeho alebo rehoľníckeho života), anjelský chlieb (stredoveké pomenovanie hostie), anjeličkárka (ľudové pomenovanie ženy vykonávajúcej potraty a meniacej tak nenarodeniatka na malé anjeliky); byť niekomu anjelom (strážcom, ochrancom, príhovorcom), byť niečí anjel, anjelik (výraz nehy a vďačnosti), byť ako anjel (ušľachtilý, krásny, dokonalý, nevinný, bez sexuálnej skúsenosti), tváriť sa ako anjel (nevinne, s ironickým podtextom: byť pokrytec), spievať a hrať ako anjel (krásne, čisto), počuť spievať anjelov/nebeské chóry (mať silné bolesti), byť anjelom mieru (byť poslom mieru), čierny anjel/padlý anjel (diabol, dievča, ktoré prišlo o panenstvo, predajná žena), anjelská trpezlivosť (prikladná, veľká trpezlivosť)...

Literatúra: Pieseň o Rolandovi (12.st.), Božská komédia (Dante Alighieri, 1307-1321), Zadig (Voltaire, 1747), Mesiáš (Klopstock, 1748-1778), Markíza z O. (Heinrich von Kleist, 1810), Pád anjela (Alphonse de Lamartine, 1838), Kvety zla (Charles Baudelaire, 1857), Anjel mieru (Jakub Arbes, 1890), Zápas s anjelom a iné prózy (Jiří Sumín, 1917), Clio (Charles Péguy, 1909), Saténová črievička (Paul Claudel, 1945), Co zbylo z anděla (Jan Skácel, 1960), Anděl strážný (Václav Havel, 1968), Odchyt andělů (Iva Kotrlá, 1983)...

Hudba: Ohnivý anjel (opera Sergeja Prokofjeva, 1927), Na pamiatku anjela (koncert Albana Berga, 1935)...

Film: Život je krásny (Franc Capra, 1946), Teoréma (Pier Paolo Pasolini, 1968), Michael Kohlhaas (Volker Schöndorf, 1968), Fanny a Alexander (Ingmar Bergmann, 1982), Nebo nad Berlínom (Wim Wenders, 1987), Sex, lži a video (Steven Sodenbergh, 1989)...

*

Anjel. Kresťanské nebo je neodmysliteľne spojené s existenciou služobných nebeských bytostí, anjelov. Anjel (hebr. mal'ak, gr. angelos, lat. angelus, arab. malak), s pôvodným významom posol, vystupuje v židovsko-kresťanskom a islamskom význame ako Boží posol, ktorý pozná Boha tvárou v tvár. Patrí medzi stvorené bytosti, je svätý a neporušený hriechom, ale disponuje slobodnou vôľou, takže pokušeniu a hriechu nemusí vždy odolať. Biblia na viacerých miestach hovorí o páde anjelov vedených samotným Satanom (Jób 4,18; Izaiáš 14,12-15; Ezechiel 28,12-19; Matúš 25,41; 2Petra 2,4; Zjavenie 12,9: *Apokalyptická žena*). *Septuaginta, prvý grécky preklad Biblie (okolo 250 pr.Kr.) označuje anjelské bytosti štyrmi výrazmi: dynamis (Božia energia, moc), semenia (znamenie), teras (mimoriadne zjavenie) a thaumasios (úžasný). Židovsko-kresťanská tradícia sa prísne držala myšlienky stvorenia anjelov, hoci sa Biblia nezmieňuje o okolnostiach tohto aktu a Žalm (148) je jediným miestom, kde sa označujú ako stvorené bytosti. Mimobiblické texty sú v tejto otázke nejednotné: podľa jedných boli anjeli stvorení v prvý deň (Jubileá 2,2; 2.st.pr.Kr.), v tretí deň po stvorení oblohy (2Henoch, 1.-2.st.po Kr.) alebo ku koncu siedmich dní. Vyskytli sa však aj názory, že anjeli tu boli už pred stvorením sveta alebo boli všetci stvorení v poslednej sekunde dňa a obdŕžali nesmrteľnosť až do dňa posledného súdu. Početné zmienky o anjeloch sa objavujú v *apokryfnej židovskej literatúre 2.st.pr.Kr.: Kniha Tobiášova a 1Henochova, ktorá opisuje cestu do siedmich nebies (pozri kapitola *Nebo*).

Odchýlky v angelológii nastávajú buď na úrovni mýtov (13.st., Legenda aurea: po nanebovstúpení je Mária povýšená na kráľovský stolec hneď vedľa Krista), alebo viac menej v rovine symbolických vyhlásení (1962-65, II. Vatikánsky koncil: Panna Mária bola povýšená milosťou Božou nad všetkých anjelov a ľudí), alebo v ľudových predstavách (ešte nenarodené deti, novorodenci a malé deti sa po smrti menia na anjelov). *Talmud (kodifikácia okolo r.200) hovorí (zrejme v symbolickej rovine), že pri každom slove z Božích úst sa rodí jeden anjel, zaspieva hymnus na chválu Boha a zomrie. Stredovek veril, že uvidieť anjela môže iba ten, ktorého srdce je čisté, kontaktovať s ním vyžaduje veľké poznanie, sebaovládanie, duševnú čistotu, hlboký pokoj duše a morálne kvality.

V kresťanskej vierouke sa počet anjelov považuje za stály a nemenný. Podľa biblických textov (Daniel 7,10; Zjavenie 9,16) sú ich tisíce a desaťtisíce, ale už Pseudo-Dionysios Areopagita v 5.storočí zdôrazňoval symbolickosť týchto vyjadrení. Teológovia neskorého stredoveku sa pokúšali vypočítať ich množstvo. Vychádzali pritom z Ježišovej reči o dvanásti nebeských légiách (Matúš 26,53) a toto číslo násobili 6 tisícmi (počtom mužov v rímskej légii). Iné špekulácie operovali s magickým číslom 6 666 a dosahovali počet 44 435 556 anjelov. Albertus Magnus (✝1280), učiteľ Tomáša Akvinského, tvrdil, že anjelov sú 4 miliardy, stredovekí mystici hovoria o počte anjelov a ľudí v pomere 1: 99, židovská mystika (*Kabala) uvádza presné číslo 301 655 722, z čoho od Boha odpadlo 133 306 668 anjelov...

V predexilovom období židovstva (do 6.st.pr.Kr.) anjeli stále ešte pôsobia ako ozvena vyššej vôle bez vlastnej nezávislej osobnosti, fungujú ako poslovia Boží a sú zaujímaví iba svojimi funkciami.

V poexilovom židovstve (od 6.st.pr.Kr.), do ktorého sa datuje zrod judaizmu (predtým sa náboženstvo Židov označuje ako jahvizmus, úzko prepojený na izraelský národ a územie), bolo vypracované učenie o nebeskom vojsku a Božom dvore. Zrejme sa tak stalo pod perzsko-babylonským vplyvom; opisy anjelov (Izaiáš) vo všeobecnosti zodpovedajú blízkovýchodným predstavám, ako ich poznáme z akkadských a *ugaritských textov (3.tis.pr.Kr.). V Knihe Danielovej, najstaršej židovskej apokalypse (2.st.pr.Kr.), ktorá predstavuje vrchol starozákonnej angelológie, anjeli dostávajú svoje mená, Michael a Gabriel, a prejavuje sa u nich čosi ako osobnosť. V židovských mimobiblických textoch (1Henoch, VI. kapitola: Kniha bdelosti, 2.st.pr.Kr.) sa píše o dvesto anjeloch, ktorí majú svoje mená (Arameel, Akibeel, Samael, Ramuel, Tabiel, Ukarib, Semjansa...) a všetci majú negatívne ľudské vlastnosti a stretávajú sa s ľudskými ženami.

Židia mali na anjelov dva rozdielne názory: *saduceji (podľa Skutkov apoštolských) v anjelov neverili (čo je diskutabilné, lebo si iba ťažko predstaviť, že by práve táto elitná kňazské vrstva bola schopná spochybňovať autoritu Biblie), naopak *farizeji mali pevnú vieru v ich existenciu. O rišu anjelov prejavovala osobitný záujem *kumránska sekta esénov. Podľa niektorých komentátorov sa dokonca sami pokladali za polovičných ľudí s polovičných anjelov, alebo dokonca za bytosti, v ktorých sa ľudská podstata miesi s božskou.

V ježišovských časoch zasiahnutých gréckou filozofiou sa objavuje predstava anjelov ako duchovných nehmotných síl. Angelológiu rozvíjal aj Talmud, ale nepriniesol žiadne originálne príspevky, na rozdiel od iných oblastí. Zmyslom rabínskej náuky o anjeloch nebolo uvažovať nad rôznymi prostredníkmi medzi Bohom a svetom, lebo ich nebolo treba, ani pre nich nebolo miesto. Pravým (pôvodným) zámerom anjelov bola oslava Boha. Stredoveká judaistická angelológia sa uberala dvoma smermi: Prvý, ovplyvnený arabskou filozofiou, hľadal v anjeloch sily pôsobiace vo vesmíre a človeku, duchovné sily, ktoré podnecujú v človeku vizionárske a prorocké skúsenosti. Španielsky učenec a rabín Maimonides (✞1204) zastával názor, že tam, kde Biblia hovorí o anjeloch, ide v skutočnosti o opis sna alebo extatické videnie. Druhý, mystický smer, ktorý vyvrcholil v učení Kabaly, vnímal anjelov ako sprostredkovateľov nebeských tajomstiev alebo ako pomocníkov v každodennom živote.

Anjeli v *Novom zákone sú úzko spojení s udalosťami Kristovho pozemského života. Prvý raz sa objavujú v súvislosti s Ježišovým vtelením a narodením (pozri Christologický cyklus II.: *Zvestovanie*, *Narodenie Pána*). Sú prítomní *Pokušeniu Krista*, účinkujú v *Agónii v Getsemanskej záhrade*, nechýbajú vo *Vzkriesení Krista*. S anjelom sa stretávajú *Zbožné ženy pri hrobe Ježiša*, sú prítomní pri *Nanebovstúpení* (pozri Christologický cyklus II. a III.). Častejšie ako evanjeliá sa o nich zmieňujú Skutky apoštolov.

Viera v anjelov sprevádza celé kresťanské náboženstvo. V obľube ich mala predovšetkým ľudová zbožnosť. Kresťanská cirkev na I.Nicejskom koncile roku 325 povolila kult anjelov, ale v 4.storočí ho veľmi obmedzila kvôli poverám. *Nový zákon nabáda veriacich, aby mali na pamäti, že stvoriteľom anjelov je Boh a aby sa v stave núdze obracali v myšlienkach k Bohu a Kristu, lebo anjeli boli stvorení k službe Bohu. Zobrazovanie anjelov povolil II. Nikajský koncil roku 787.

Na Západe položil základy angelológie cirkevný otec Augustín z Hippo Regia (✞430), keď definoval podstatu anjelov ako čisto duchovnú a slobodnú. Trval na tom, že anjel a človek sú bytosti stvorené k obrazu Božiemu, jedna je však duchovná a druhá telesná). V období vrcholného stredoveku sa angelológii veľmi venoval dominikánky

mních a teológ Tomáš Akvinský (✞1274). V anjeloch videl pura spiritualis - čisto duchovné bytosti bez akejkoľvek telesnosti. Vychádzajúc zo spisu "O nebeskej hierarchii" Pseudo-Dionysia Areopagitu (osobnosť autora pozri v kapitole *Nebo*), usporiadal anjelov do deviatich chórov: prvá trojica obklopuje Boha, druhá vládne hviezdam a živlom, tretia je povolaná k ochrane pozemskej ríše (podobná štruktúra sa objavuje aj v islame 12.storočia). Z padlých anjelov a tých, ktorí prepadli pýche, sa stali démoni. Akvinského učenie o anjeloch malo po stáročia v cirkvi platnosť zákona.

Reformácia 16.storočia odmietla tradičné stredoveké teologické poňatie anjela (členenie na chóry, delenie podľa funkcií a vzhľadu, účinkovanie v ľudskom živote) a k angelológii obecne si zachovávala zdržanlivý odstup. O to viac venovala pozornosť úlohe démonov a diabla.

Podľa pôvodnej židovsko-kresťanskej tradície úlohou anjelov je ospevovanie Boha, prípadne poskytovanie ochrany a pomoci jednotlivcom alebo celému národu. S výnimkou padlých anjelov majú s Bohom vzťah úplnej jednoty, dôvery a poslušnosti (1Samuelova 29,9; 2Samuelova 14,17-20; 19,28). Môžu sa ukázať človeku ako poslovia konkrétnych Božích príkazov a správ (Sudcov 6,11-23; 13,3-5), sú schopní pomôcť smrteľníkom v núdzi (1Kráľov 19,5-7). Stávajú sa nástrojom vojenskej pomoci Izraelu (2Kráľov 19,35), alebo sú poslami skazy (Genezis 19; 2Samuelova 24,16). Ich vojnový potenciál (Genezis 32,2; 1Kráľov 22,19; Jozue 5,13-15; 2Kráľov 6,17) dal vzniknúť označeniu Jahve ako Boha zástupov. Známi sú anjeli rozprávajúci sa s praotcom *Abrahámom (Genezis 18,1-16), anjeli varujúci Lota (Genezis 19,15) a anjeli stúpajúci po rebríku v Jákobovom sne (Genezis 28,12).

V určitých biblických pasážach vo vzťahu k anjelom zaznieva zvláštny nepriateľský a podozrievavý podtón. Je zaujímavé, že niečo podobné sa objavuje aj v rabínskych textoch, hoci tu nie sú žiadne súvislosti. Keď Genezis (6,1) vysvetľuje príčinu Jahveho hnevu a následnej potopy sveta, spomína Božích synov, ktorí si brali ľudské ženy, koľko len chceli (niektorí bádatelia v nich hľadajú *Setových synov, ktorí boli zbožnejší ako Kainovo potomstvo, z ktorého pochádzali spomínané ľudské ženy). Apoštol Pavol hovorí o anjeloch, kniežactvách a mocnostiach (o nebeských hierarchiách), ktoré nemajú moc oddeliť veriaceho od Krista (Rímskym 8,38). Ten istý autor vyhlasuje: **„Aj keby sme vám hlásali my alebo anjel z neba (iné) evanjelium... nech je prekliaty"** (Galatským 1,8). Na inom mieste píše: **„Keby som hovoril ľudskými hlasmi aj anjelskými, a lásky** (kresťanskej viery) **by som nemal, bol by som cvendžiaci kov..."** (Korintským 13,1). Alebo: **„Nech vás nik nepripraví o víťaznú cenu samoľúbou poníženosťou, uctievaním anjelov a upútaním pozornosti na to, čo videl..."** (Kolosenským 2,18). Niektorí pokladajú za zarážajúci príkaz apoštola Pavla, týkajúci sa správania žien počas modlenia a prorokovania, kedy **"má mať žena na hlave znak moci** (závoj) **kvôli anjelom"** (1Korintským 11,10). Okrem množstva iných vysvetlení (závoj = znak mužovej moci, vlády a vlastníctva ženy; závoj ako symbol pokory a odvrátenia od vonkajšieho sveta; anjeli = mužskí strážcovia poriadku pri bohoslužbách) uvažovali niektorí bádatelia o Pavlových obavách, aby medzi anjelmi, ktorí určite boli prítomní bohoslužbe, nenastala podobná situácia, akú spomína 1Henochova a ktorá sa týka pádu anjelov. Toto vysvetlenie Pavlovho textu sa však dnes chápe ako prehnané.

Padlí anjeli. Biblia pád anjelov priamo nespomína, ak nerátame dodatočnú interpretáciu Ezechiela (14,3-21), kde je samoľúby kráľ Nebukadnezar/ Nabuchodonozor prirovnávaný k Luciferovi a je mu prorokovaný pád, a Genezis (6,1-4), ktorá píše o hriechu Božích synov. V Novom zákone tvorí Pád anjelov dôležitú

pasáž v Jánovom Zjavení (*Bitka na nebi*) a spomína sa v Lukášovi (10,18), 2Liste Petra (2,4) a Liste Júdu (6). O páde anjelov sa píše v Sedrachovej apokalypse (5,2), jednej z troch verzií apokryfnej Apokalypsy Ezdrášovej, datovanej do 1.storočia.

Podľa mimobiblickej tradície súvisel pád anjelov s hriechom anjelov. Sám *Henoch videl počas svojej cesty nebeským kráľovstvom v piatom nebi uväznených padlých anjelov (1Henoch 21; 67,5-6) a dozvedel sa o ich minulom osude: Keď niekoľko sto anjelov zostúpilo na horu Arias (Chermon v časoch Henochovho otca Járeda), namiesto aby pomohli anjelom pri budovaní rajskej záhrady, zmocnili sa pozemských žien, spali s nimi a učili ich čarám. V tom istom zdroji sa hovorí aj o Sirénach ako manželkách padlých anjelov. Z tohto spojenia sa zrodili obri, ktorí priniesli na zem zlo. Ich obeťami sa stali všetky stvorené bytosti žijúce vo vode a na vzduchu. Keď sa o tom dozvedel Boh, vyslal svoje nebeské vojsko na čele s Michaelom, aby obnovili poriadok. Anjeli boli uväznení v temnej časti nebies a obri spolu so svojimi potomkami boli popravení alebo, podľa inej verzie, sa navzájom vyvraždili. Z mäsa ich tiel však uniklo veľa zlých duchov, ktorí až do konca vekov budú rozosievať zlo po zemi (1Henoch 6-16; 69). Iné texty uvádzajú, že veľa anjelov bolo pre svoju pýchu a spupnosť zvrhnutých z nebies (Život Adama a Evy, 13-16). Podľa kresťanskej tradície padlým anjelom bol Lucifer, najkrajší z anjelov (pozri kapitola *Peklo*); nahnevali ho Adamove črty tváre, ktoré nápadne pripomínali praexistenciu Krista. Podľa 2Henochovej (29,4) si chcel Lucifer postaviť svoj trón v nebi vedľa trónu Božieho a bol za to zvrhnutý do pekiel.

O počte zvrhnutých anjelov špekuloval britský teológ, filozof a encyklopedista Honorius Augustodunensis (✞1153) v spise Liber duodecim quoestionum, rovnako ako kabalisti, ktorí uvádzajú presný počet 133 306 668 padlých anjelov. Cirkevný učiteľ Augustín z Hippo Regia (✞430) a pápež Gregor Veľký (✞604) boli presvedčení, že človek bol predurčený k tomu, aby na nebesiach zaplnil miesta padlých anjelov. K tejto úvahe mal výhrady cantenburský arcibiskup Anzelm (✞1109), ktorý akýkoľvek príčinný vzťah medzi pádom anjelov a stvorením Adama odmietal. Podľa neho človek nemá doplniť na nebesiach miesto anjelov, ale Boh ho stvoril iba pre neho samého, a nie aby napravil nebeskú drámu (pozri Christologický cyklus II.: *Uzdravenie posadnutého z Gerasy*).

Pokiaľ ide o padlých anjelov, vyhnaných archanjelom Michaelom a jeho vojskom v závere dejín (pozri kapitola *Bitka na nebi*), podľa ortodoxnej viery sú zavrhnutí navždy bez nádeje na vykúpenie (pozri kapitola *Spútanie draka*). Sú odsúdení prebývať pod zemou alebo v hlbinách pekla, kam budú poslaní po *Poslednom súde*. Ale aj po svojom páde si zachovajú rovnakú podstatu ako anjeli: éterické telo, ktoré im však nebráni, aby sa zjavovali ľuďom v rôznych podobách (pozri diabol v kapitole *Peklo*).

Svoju verziu padlých anjelov má islam; podľa neskoršej tradície dvaja anjeli Harut a Marut namyslene vyčítali Adamovi jeho hriech a za trest ich Alah vyslal na zem, kde takisto podľahli hriechu. Padlým anjelom je aj šajtán (zlý duch) Iblíz, ktorý podobne ako jeho židovsko-kresťanký náprotivok Satan odmietol uctiť si Adama po jeho vytvorení z hliny.

V minulosti (Bavorsko) náhodne vykopané krídlo archeoptera (prehistorický okrídlený jašter z obdobia jury, najstarší predchodca vtákov, veľký ako holub) bolo okamžite identifikované ako čierne krídlo padlého anjela a ako Luciferovu relikviu ho spálili (Josef Dinbeck).

Nebeské zástupy. Nebeské vojská (hebr.pl. Zebaoth; gr.pl. stratia tou ouranou; lat.pl. militiae caeli) patria ku klasickému obrazu Jahveho nebeského štátu (Jozue 5,14; 1Samuelova 1,3; 1Kráľov 22,19; Nehemiáš 9,6; Žalm 24,10; 33,6; 46,8; 46,12; 103,21;

148,2; Joel 2,11; Lukáš 2,13). Ide o kozmické sily podriadené Jahvemu (podobne o hviezdach Sudcov 5,20-21: Deborina pieseň). Podľa mytológov sa jedná o pozostatok polyteizmu, pred ktorým varuje Deuteronomium (4,19 a nasl.). V mnohých *gnostických a ezoterických textoch sa nebeské vojsko Zebaoth mení na anjela Sabaota. V apokryfe 1Henoch vystupujú Sabaot a Zebaoth ako správcovia šiesteho neba (pozri kapitola *Nebo*).

Anjel smrti. Zrejme vystupuje v Jóbovi (33,23), hoci Biblia doslovne nepozná anjela, ktorý by v Božom mene prinášal človeku smrť. Na niektorých miestach (Žalm 49,15; Ozeáš 13,14) je smrť (hebr. mavet) zosobňovaná a jej názov pripomína *kanaánske božstvo Mot. Až v časoch helenizmu (od 4.st.pr.Kr.) a pod vplyvom gréckej filozofie sa v židovskom náboženstve vytvára predstava anjela smrti, ktorého úlohou je oddeliť dušu od tela (*apokryfná Apokalypsa Baruchova 21,23). Inak je tomu v Koráne (súra 32,11), ktorý priamo o anjelovi smrti hovorí; je ním je Azra'il/Azrael/Izrail, v ľudovej tradícii anjel vysoký 70 tisíc stôp, so 40 tisíc krídlami, posiatymi nespočetným množstvom očí. Keď jedno z nich žmurkne, zomrie človek.

Anjel zatratenia. V Biblii sa objavuje sa ako ničiteľ (hebr. mešchit, gr. olothreutes), ktorý zabíja egyptských prvorodencov (Exodus 12,23). Niektorí mytológovia usudzujú, že ide o zachovanie archaickej predstavy démona polnoci, ktorého odháňali pomaľovávaním vchodových dverí krvou. Na iných miestach v úlohe anjela zatratenia vystupuje anjel Pána (2Samuelova 24; 1Kronické 21,15). Anjel zatratenia účinkuje aj v Novom zákone: trestá Herodesa Agrippu za jeho rúhačské slová (Skutky 12,20), kňaza Zachariáša za pochybnosti stihne dočasná nemota (Lukáš 1,11-21). Mytológovia predpokladajú, že židovský anjel zatratenia prevzal úlohu niektorých pohanských bohov, ktorí podľa svojej vôle trestali smrteľníkov.

Anjel Pána. Pôvodne v najstarších biblických textoch Genezis (16,7; gr. Pôvod; dokončenie asi 1500pr.Kr.) išlo o samotného boha Jahve. Staršie časti Starého zákona - Exodus (hebr. ve'elleh šemot = Toto sú mená; datovanie do 1300 pr.Kr.) poznajú anjela Pána, doslovne Jahveho anjela (Exodus 3,1-5). Biblisti predpokladajú, že anjel Pána nepredstavoval samostatnú duchovnú bytosť, ale že šlo skôr o vyjadrenie skúsenosti človeka z Božej prítomnosti, o prechodnú personifikáciu Božieho zjavenia. V texte ťažko rozlíšiť, kedy ide o anjela alebo samotného Boha, ktorý hovorí a koná. V texte ťažko rozlíšiť, kedy ide o anjela alebo samotného Boha, ktorý hovorí a koná.

Boha Jahve a anjelia Pána rozlišuje neskoršia angelológia (Tobiáš 5,4; 200pr.Kr.), až dostáva typické znaky nebeského posla a ako taký sa zjavuje v evanjeliách píšúcich o Ježišovom detstve (Matúš 1,20-24; 2,13-19; Lukáš 1,11; 2,9) a potom v ďalších pasážach (Matúš 28,2; Jánh 5,4; Skutky apoštolov 5,19; 8,26; 121,7-23).

Synovia Boží. Niekedy Biblia namiesto slova anjel používa výraz synovia Boží (hebr. bene 'elohim). Naznačuje tým ich duchovný pôvod, nie telesný. *Septuaginta výraz Synovia Boží prekladá ako Boží anjeli. Pravdepodobne ide o bytosti patriace do blízkosti Boha. Takíto anjeli môžu byť očividne dobrí (Jób 38,7), potenciálne dobrí (Jób 1,6; 2,1) alebo evidentne zlí, padlí anjeli (Genezis 6,4).

Svätí. Niekedy Biblia namiesto anjeli používa zvláštny výraz svätí (hebr. qedošim/kadišim). Výraz svätí označujúci nebeské bytosti sa používa v Starom zákone (Jób 1,6; Žalm 89,6-8; Zachariáš 14,5; Daniel 8,13 atď.) a často v mimobiblických textoch (*Kumránske zvitky). Svätí sú výrazom trochu formálnym. Používa sa v kontexte, ktorý obsahuje kritiku: **“Čo je človek, aby zostal čistý, a ten, kto sa zrodil zo ženy, aby bol spravodlivý? Veď ani Boh svojim svätým nedôveruje, ani nebesá nie sú dosť čisté v Jeho očiach“** (Jób 15,14-15).

Elohim. Hebrejský výraz ’elohim/Elohim je množné číslo slova El (Pán), čo starí Izraeliti chápali ako Synovia Boží (benej ha elohim). Kralická biblia (1579-1594) elohim prekladá ako anjeli. Súčasný výklad ho vysvetľuje ako Božský alebo Boh (v hebrejskom texte sa objavujú tri výrazy pre označenie Boha: El, Elohim a JHVH/ *Jahve), čo cirkev raného stredoveku chápala ako odkaz na *Svätú Trojicu*; pozri Christologický cyklus I.).

Serafovia (hebr. serafim; od saraf/seraf = horieť, páliť, žiariť). V Numeri (21,6) sa slovom seraf označuje ohnivý had, čo podľa niektorých bádateľov má znamenať jedovatého tvora (ktorého uštipnutie pálilo ako oheň). V zjavení Knihy Izaiáša (6,2-3) majú serafovia podobu bytosti s tromi pármi krídiel, tento počet mali aj vo videní sv.Františka z Assisi roku 1224. Grécky receptár Hermeneia z 18.storočia preto odporúčal maľovať serafov so šiestimi krídlami. Podľa mytológov serafovia môžu byť odvodení od magických štvorkrídlych hadov, ktoré v starovekom Egypte chránili kráľa a kráľovský trón. Moderní bádatelia súdia, že slovo seraf je možná odvodené z babylonského šarrapu, spájaného s Nargulom, bohom ohňa, prípadne z egyptského seref, ktorým sa označovali bytosti podobné vtákovi Nohovi, strážiace hrobky pri Beni Hassan. Serafovia v Biblii účinkujú ako strážcovia Božieho trónu (Izaiáš 6,1-8), majú dva-tri páry krídiel a podobu ľudí. Krídla im slúžia nielen na lietanie, ale aj na znak odstupu od Boha**,** preto si nimi zakrývajú tvár a nohy (ako Biblia eufemisticky označuje pohlavie).

V Nebeskej hierarchii Pseudo-Dionysia Areopagitu sú zodpovední za prvotný pohyb a sféru stálic a sú zaraďovaní na jedno z najvyšších miest. Serafom a ich hlavnej úlohe byť neustále v blízkosti Boha a chváliť ho, zodpovedá v islamskej mytológii najvyššia anjelská trieda mukarrabún. V umení sa pre biblických serafov používa latinské pomenovanie serafín. V ranom kresťanstve sú zobrazovaní s tromi pármi krídiel, ktorým na rozdiel od cherubov chýba znázornenie očí, s červeným telom (farba ohňa) alebo červenou tvárou. Niekedy držia sviecu. V románskom sochárstve (*portály) sa objavujú spolu s Kristom v *mandorle ako jeho sprievodcovia.

Cherubovia. Sú pravdepodobne inšpirovaní mezopotámskym karíbu (lamassu, šédu), monštrom podobným *kentaurovi, s ľudskou, zvyčajne fúzatou mužskou hlavou, levím telom, prípadne býčími kopytami a orlími krídlami. Podobne ako egyptské sfingy aj karíbu chránil babylonské brány, asýrske chrámy a paláce.

Hebrejskí cherubovia podobne ako serafovia mávali (nie vždy) tri páry krídiel, ľudskú hlavu a postavu, ktorú si zakrývali mohutnými krídlami. Jedným párom si halili tvár, jedným nohy a jedným sa nadnášali. V Biblii cherubovia obývajú miesto východne od záhrady Eden a plamenným mečom strážia prístup ku stromu života (Genezis 3,24). Dvaja cherubovia chránili trón boha Jahve (Ezechiel 1,4 a nasl.; Žalm 80,2; 99,1; 2Kráľov 19,15). V Šalamúnovom chráme strážili príchod k veľsvätyni (1Kráľov 6,29-31), chránili archu zmluvy, ktorú zakrývali ju svojimi krídlami (Exodus 37,5-9). Zatiaľ čo serafovia sú označovaní ako okrídlení, cherubovia sú vševidiaci (apokalyptik píše o krídlach posiatych očami), lebo čelia samotnému poznaniu Boha, ktorého sú spoločníkmi (Žalm 18,11; 2Samuelova 22,11).

Za cherubov sú zvyčajne pokladané “Božie vozy“ zo Žalmu (68,18; pozri kapitola *Nebo*); zrejme ide o tie isté nebeské bytosti, ktoré videl *Elizeus, keď unášali proroka Eliáša do neba (2Kráľov 2,11), a ktoré zachránili z obkľúčenia mesto Samária (2Kráľov 6,17).

Obraz cherubov je nejasný: Ezechiel (1,6-10) píše, že mali 4 krídla, 2Kráľov uvádza, že v Šalamúnovom chráme boli cherubovia s dvoma krídlami, apokalyptik Ján

píše o šiestich. Ezechiel raz uvádza, že mali štvorakú podobu (človek, lev, býk, orol; 1,6-10), inokedy iba dvojakú (človek, lev; 41,18 a nasl.; pozri kapitola *Apokalyptické bytosti*). Starší exegéti hľadali v jednotlivých detailoch zložitú symboliku (napr. šesť krídiel = štyri svetové strany + smer hore, dole).

V Novom zákone sú cherubovia stotožňovaní so štyrmi živými bytosťami zo Zjavenia Jána (4,2-8), ktoré výtvarné umenie nazýva *apokalyptické bytosti* alebo *apokalyptické zvieratá*. Sú podobné levovi, býkovi, človeku a orlovi a neskôr sa z nich vyvinuli symboly štyroch evanjelistov (pozri Christologický cyklus I.: *Tetramorf*). Cherubov, ktorí vďaka schopnosti vidieť a rozpoznať Boha sa stali sami zdrojom poznania, viackrát spomína anglický básnik John Milton (†1674) v epose Stratený raj.

V 1Henochovej cherubovia spolu s *fénixmi obývajú šieste nebo a spevom oslavujú Boha. V Koráne sa cherubovia zrodili zo sĺz, ktoré prelial archanjel Michael nad hriechmi ľudí.

V Nebeskej hierarchii Pseudo-Dionysia boli zodpovední za prvotný pohyb a sféru stálic a stotožnení (pod menom galgalim/galgalin) s Trónami (pozri kapitola *Nebeský Jeruzalem*) obývajúcimi tretí chór nebeskej hierarchie. V umení sa používa latinské pomenovanie cherubín. Často sa však zamieňa s biblickým cherubom. *Byzantský patriarcha Germanos I. z Konštantinopola (8.st.) a učebnica byzantskej maľby Hermeneia, spracovaná v 18.storočí podľa starších prameňov mníchom Dionýziom z Furny (asi 13.st.), predpisovali maliarom zobrazovanie cherubov s dvoma krídlami. Renesanční maliari zobrazovali cherubínov ako krásnych nedospelých anjelov. V ranokresťanskom umení (Rabulov *kódex, 586) sa cherub objavuje v tetramorfnej zloženine so štyrmi krídlami, očami a štyrmi hlavami (človek, býk, lev, orol), v redukovanej podobe iba dve hlavy, a so štyrmi ohnivými kolesami. V literatúre sa pre tento typ cheruba používa aj hebrejský názov galgalim (kolesá).

V umení západnej Európy sa zaužíval typ cheruba v ľudskej podobe s dvoma pármi krídiel, na ktorých sú zobrazené oči. Alebo ako modrý anjel (symbol svetla a neba), alebo zlatožltý (božskosť), s knihou v ruke (symbol poznania). Nakoľko cherubovia patrili k nebeskému dvoru Boha, bývajú väčšinou zobrazení ako asistenčné figúry vedľa Kristovho trónu (kupola baptistéria Dómu sv.Marka v Benátkach, 13.st.).

Archanjeli (gr. archangelos < arché = začiatok). Sú anjeli ôsmeho nebeského chóru. Vystupujú ako prostredníci medzi Bohom a ľuďmi a sú zodpovední za ich blaho. Pod vplyvom Východu bol obecne silno poznačený kultom archanjelov raný stredovek. V Biblii sa o ich počte a menách (Gabriel, Michael) nájde iba niekoľko poznámok (Daniel 10,13; 1Tesalonickým 4,16; Júdov 9;). V mimobiblickej literatúre sa hovorí o siedmich archanjeloch (1Henoch 20; 90,21) alebo o štyroch (1Henoch 9,1; 40,9; 54,6; 71,8-13), alebo šiestich. Okrem Michaela, Gabriela a Rafaela sa v niektorých textoch objavuje Uriel, Raguel, Sariel alebo Fanuel, zhoda v menách neexistuje, je iba v tom, že sa mená vždy končia na el (hebr. boh). Práve táto koncovka privádza niektorých na myšlienku, že pôvodne išlo o božstvá. **Michael** má najvyššie postavenie; vystupuje ako bojovník, premožiteľ diabla a ten, ktorý váži duše zosnulých (podrobnosti v hesle *Váženie duší*). **Gabriel** je anjelom zvestovania Božej vôle, v odbornej literatúre uvádzaný ako angelus interpres (tlmočník, vykladateľ). Jeho meno sa viackrát uvádza v mimobiblických textoch: V 1Henochovi (40,8; 71,7-13) patrí k "štyrom tváram" obklopujúcim Boha po stranách. Ako vládca cherubov a serafov je jedným z tých, ktorí oboznamujú Boha s pohromami, aké spôsobili nebeské bytosti známe ako strážcovia alebo synovia Boží (1Henoch 9,1) a ktorých hodili do "planúcej pece". V Novom zákone Gabriel vystupuje v príbehoch Ježišovho detstva. Predstavuje sa Zachariášovi

pred narodením Jána Krstiteľa (Lukáš 1,5-22); Boh ho posiela k Márii do Nazareta (Lukáš 1,26-38). V islame vystupuje pod menom Džibra'il/Džibríl a je mu pripísaná výnimočná úloha zvestovať Mohamedovi Korán (súra 2,97). Inokedy vystupuje ako ničiteľ nepriateľov (súra 2,98). Podľa legendy zadržal kamenný kváder v jeruzalemskom chráme, ktorý chcel nasledovať Mohameda pri jeho nanebovstúpení. V kameni sa údajne zachoval odtlačok Džibrílovej dlane. V kresťanskom umení je Gabriel zobrazovaný ako nezarastený mládenec s poslovskou palicou a ľaliou, symbolom čistoty, alebo tiež s olivovou, prípadne palmovou ratolesťou. Milton v Stratenom raji ho nazýva hlavou anjelských vojsk. **Rafael** je predovšetkým ochrancom a sprievodcom dobrých a trpiacich. Jeho meno osemkrát spomína *deuterokanonická Kniha Tobiášova, kde vystupuje ako sprievodca mladého Tobiáša na cestách a liečiteľ slepoty starého Tobita. Často sa objavuje v 1Henochovej: Zjavuje sa Henochovi počas jeho cesty po nebesiach, je prítomný jeho povýšenia v nebeskom kráľovstve (1Henoch 71). Umenie zobrazuje Rafaela od počiatku 16.storočia ako mladého muža s pútnickou palicou a batôžkom na opasku, resp. prehodeným cez plece, niekedy s rybou v ruke (odkaz na uzdravenie žlčou ryby z príbehu o Tobiášovi). Z motívu archanjela Rafaela, sprievodcu zbožného Tobiáša, sa zrejme vyvinula ľudová viera v anjela strážneho, hoci o anjeloch strážnych ochraňujúcich človeka pravdepodobne hovorí Žalm 91,11. **Uriel** (1Henochova 4; 4Ezdrášova) je priradený pre doplnenie štvorice (v niektorých textoch 1Henocha ho nahrádza Saríel). Kresťanská tradícia ho stotožňuje s anjelom pri Kristovom hrobe (pozri Christologický cyklus II.: *Zbožné ženy pri hrobe*). Podľa apokryfnej Knihy Jozefovej práve s Urielom zápasil Jákob (Genezis 32,22-32). V mimobiblických textoch Uriel bdie nad svetom a podsvetím (1Henoch 20,2). Je jedným z pánov súhvezdí (2Henoch) a sprevádza Henocha na jednom úseku jeho nebeskej cesty (1Henoch 19; 21,5; 33; 82,7). Pri Poslednom súde otvára bránu podsvetia a privádza mŕtvych pred Boží súd (2Sibylline veštby). V umení sú jeho atribútmi meč, fakľa, prípadne lampáš alebo kadidelnica. **Raguel** trestá svet a svietiace telesá, t.j. zodpovedajú sa mu za svoje činy anjeli (1Henoch 20,4). Vysvetľuje nebeské tajomstvá (1Henoch 23,4). Jeho meno sa často objavuje na amuletoch. Na niektorých miestach 1Henocha ho nahrádza **Raziel.** Raziel sprevádza Henocha po nebi (2Henoch) a je autorom *Kabaly. Podľa legendy mal na Boží príkaz odovzdať svoju knihu ako útechu padlému Adamovi, ktorý v nej mohol ako v zrkadle pozorovať všetky žijúce bytosti vrátane seba ako Božieho obrazu. Neskôr sa kniha dostala do rúk Henochovi a potom Noemovi, ktorý podľa nej postavil archu. **Sariel** je dobrotivý anjel, ktorý na niektorých miestach 1Henocha vystupuje namiesto Uriela. Oboznamuje Boha s nešťastiami a zlom po hriechu anjelov. **Fanuel** (1Henoch: v gréckej recenzii 1Henocha pod menom **Remiel**) je anjel ustanovený nad pokáním a nádejou tých, ktorí dostanú večný život. Jeho úlohou je zahnať démonov, aby nemohli obviňovať ľudí pred Bohom. Postupné rozšírenie počtu archanjelov na sedem (Tobiáš 12,15) je odrazom učenia o *eónoch a babylonskej astronómie. Tento počet archanjelov bol na niekoľkých cirkevných koncilioch zamietnutý. Za obmedzením počtu apokryfných archanjelov, vzývaných ako ochranné sily dokonca aj klerikmi, sa riešil problém kultu anjelov. Zdá sa však, že na vidieku pretrvával aj naďalej.

Anjeli strážni. Východiskom predstavy je Genezis (21,9-21) o Abrahámovej slúžke Agar, ktorú anjel zachraňuje od smrti smädom; ďalej príbehy o prorokovi Eliášovi zachránenom na púšti pred prenasledovaním a smrťou hladom (1Kráľov 19,4), o Danielovi zachránenom anjelom z levovej jamy (Daniel 6; Deutero-Daniel od teológa, filozofa a encyklopedistu Honoria Augustodunensis (✞1153). Súčastí bádatelia predpokladajú, že anjel strážny vznikol ako konkretizácia ochranných funkcií archanjela Michaela a súvisí s presadzovaním individuality ako takej v 12.storočí. Postava

osobného anjela strážneho nadobudla význam v Novom Zákone (Matúš 18,10; Lukáš 1,11-20; 1,26-38; Skutky 5,19; 12,7-10).

V predkresťanskom období sa predpokladalo, že každému človeku sú prisúdení dvaja anjeli, jeden dobrý a jeden zlý, ktorí zodpovedajú za príslušné ľudské skutky. Filozof a cirkevný otec Origenes (✞245) dokonca uvažoval o tom, že anjeli strážni budú v deň Posledného súdu súdení za to, že pripustili, aby ich zverenec chyboval. V ľudovej viere každého človeka sprevádzala duchovná bytosť, dvojník, ktorá sa prejavovala ako tušenie a svedomie. Vzhľadom na nebeskú hierarchiu (pozri kapitola *Nebo*), anjeli strážni pochádzali z deviateho, zemi najbližšieho chóru; niektorí uvažovali, že tvoria desiaty chór.

Konečná predstava o anjelovi strážnom sa sformovala až vo vrcholnej fáze stredoveku. Popri individuálnom anjelovi strážnom sa objavuje aj anjel ochraňujúci kolektív, mesto, spolok, krajinu (Pyrenejský polostrov, koniec stredoveku). Pápežská bula z roku 1518 schvaľuje prvý slávny sviatok anjelov strážnych (na počesť anjelov strážnych sa dodnes koná v Španielsku slávnosť - Fiesta de los Santos Custodios). Kult vrcholí v protireformácii 17.storočia. Uctievanie anjela strážneho za účelom konkrétneho prospechu niekedy viedlo aj k zakázaným praktikám súhrne nazývaným "anjelské umenie".

Vieru v anjelov prijal aj islam. Podľa proroka Mohameda (✞632) patrí viera v anjelov (arab. malá'ika; sg. malák) k základnému vierovyznaniu moslima. Samotní anjeli sa v Koráne spomínajú päťdesiatkrát. Ako jemné bytosti sú stvorené zo svetla a môžu nadobudnúť akúkoľvek formu (súra 55,15). Nejedia a nepijú, majú rôzny počet krídiel. Ich úlohou je velebiť Boha (súra 7,206; 39,75) a podobne ako v židovsko-kresťanskej tradícii pôsobia v silách prírody. Islam pozná aj anjelov strážnych (súra 6,61; 13,11; 86,3) a anjelov, ktorí bdejú nad ľuďmi (súra 6,61; 13; 11; 86,3). Sedia na pleciach každého človeka a fungujú ako pisári. Ten z pravej strany zaznamenáva dobré činy a ten z ľavej strany zlé činy (súra 50,17-19; 43,80; 82,10-12). Zaznamenané skutky sú potom prečítané pri Poslednom súde. Iní anjeli sú prítomní počas modlitieb a ich úlohou je tlmočiť Bohu želania a starosti veriacich (súra 40,7-9). Niektorých anjelov Korán uvádza menovite: Džibra'íl/Džibríl (Gabriel), Míka'il/Mikail (Michael), Málik. Najvyššia trieda anjelov mukarrabún (priblíženie) je neustále v Božej prítomnosti a nepretržito chváli Boha (funkciou podobná kresťanským serafom). V ranných súrach sa píše o devätnástich anjeloch (zabánija), ktorí pod vedením Málika strážia peklo (súra 74,30-31). Po Mohamedovej smrti v rámci islamu vznikla rozsiahla angelológia v učení arabského prírodovedca, lekára, filozofa a básnika Avicenu (✞1037). Učenie o anjeloch sa uplatnilo predovšetkým v mystických školách súfizmu (Súhrawádí, ✞1191). Ten vytvoril predstavu množstva anjelov, ktorí pochádzajú priamo od Boha. Na základe zmienky v Koráne o anjelovi smrti Azra'ilovi/Azrailovi/Izrailovi vzniklo učenie o dvoch anjeloch Munkarovi a Nakírovi, ktorí po smrti človeka hodnotia jeho dobré a zlé činy. Džibríl s Miká'ílom nesú nebeský trón a anjel smrti Azrá'il s anjelom hudby Israf'ilom trúbia v deň zmŕtvychvstania...

*

Obraz anjelov. Raný stredovek (ak sa nejedná o *tetramorfnú* podobu s kolesami) zobrazuje anjelov zvyčajne bez krídiel ako mladíkov s červenou tvárou (symbol duchovnej podstaty a ohňa Božej lásky). Cherubíni a serafíni majú ľudskú hlavu, ale ich postavu zakrývajú až tri páry krídiel. Líšia sa farbou: serafín je červený, cherubín modrý alebo zlatožltý. Prvý drží sviece, druhý knihu.

Pomerne dlhodobé odmietanie okrídlených anjelov mohlo prameniť zo snahy predísť ich zámene s rôznymi pohanskými *erosmi, *géniami a bohyňami víťazstva, najmä gréckou Niké a rímskou Victoriou.

Bezkrídlosť anjelov je typická aj pre väčšinu mimobiblickej literatúry z počiatku nášho letopočtu, ako aj pre *Nový zákon. *Apokryfná 1Henochova hovorí o anjeloch, ktorí si pri plnení Božieho príkazu "zobrali krídla" a leteli (1Henoch 61,1), z čoho sa dá predpokladať, že krídla pôvodne nepatrili k ich základnej výbave. Podobne je tomu aj v evanjeliách, kde sú opisy anjelov veľmi skúpe. Ani pri Gabrielovom zvestovaní Panne Márii alebo pri zvestovaní Ježišovho zmŕtvychvstania nikde neuvádza zmienka o krídlach; anjeli vystupujú ako muži bez zvláštnych odlišujúcich znakov.

Najstaršie zobrazenie anjela sa zachovalo na nástennej maľbe s výjavom Zvestovania z 1.pol. 2.storočia v Priscilliných *katakombách v Ríme, ktoré boli jedným z prvých ranokresťanských pohrebísk.

Od 4.storočia sú anjeli zobrazovaní bez rúcha, ale zvyčajne sú oblečení do bielej *tuniky a *pallia. Od konca 4.storočia sú vybavení krídlami a *nimbom. Ide o mládencov alebo mužov, často nezvyčajne vysokých, čím je zdôraznená ich dôstojnosť. Oblečení sú do žiarivo bieleho rúcha na znamenie dokonalej čistoty kresťanskej viery. Od 5.storočia sú vybavení krídlami všetci anjeli, nielen serafíni a cherubíni. Tvar krídiel a ich farebnosť je rozmanitá, od majestátnej veľkosti a lesku pávích pier až po malé krídelka s krátkymi pierkami.

Svoj vlastný typ anjela si vytvorilo *koptské umenie (Egypt raného kresťanstva), v ktorom sa prelína vzhľad gréckej bohyne Niké a rímskej Victorie, prípadne *eros a anjel.

Umelecké stvárnenie anjelov bolo dlho pod vplyvom *byzantskej tradície: Umelci anjelom príležitostne obliekajú purpurové šaty, *heroldský alebo dvorský odev (v úlohe sprievodcov Krista a Panny Márie) na znamenie vznešenosti (*bazilika San Apollinare Nuovo a kostol San Vitale v *Ravenne, 5.st.). Byzantskí anjeli sa vyznačujú vznešenou dôstojnosťou, strohými črtami s neobyčajne vážnym výrazom očí, ktorý má signalizovať schopnosť pozerať sa do Božieho svetla. Takýto spôsob vrcholí v knižnej maľbe raného stredoveku. Neskôr, pod vplyvom františkánskeho rádu, vzniká pokornejšia a láskavejšia umelecká podoba anjelov.

V umení vrcholného a neskorého stredoveku, v 13.-14.storočí, sa anjeli intenzívnejšie zúčastňujú diania. Objavujú sa predovšetkým v námetoch Zvestovanie a Narodenie, Ukrižovanie, Ukladanie do hrobu, Smrť a Korunovácia Panny Márie, Posledný súd a Boj so zlými anjelmi. Stále častejšie sa objavujú anjeli oblečení do kňazských šiat (Jan van Eyck, ✞1441).

V stredoveku je ich základné vybavenie, krídla, čelná páska, svätožiara, obohatené o ďalšie predmety: stonka ľalie vo výjave Zvestovania, palmová ratolesť ako znamenie víťazstva, kniha alebo zvitok na znamenie hlbokého poznania, poslovská palica, žezlo, glóbus, prípadne *krížová zástava,* hudobné nástroje, kadidelnica na ospevovanie Boha, plamenné meče alebo kopije na potieranie zla, *pašiové nástroje* ako odkaz na umučenie Krista (pozri Christologický cyklus I.).

Na rozmedzí 10.-11.storočia sa hudobné nástroje v náboženských výjavoch všeobecne objavujú veľmi zriedkavo. Muzikológovia diskutujú, či pred zavedením organu do chrámovej hudby vôbec spev kresťanov sprevádzala nejaká hra na hudobný nástroj. Na druhej strane cirkevní otcovia rozpracovali symboliku jednotlivých hudobných nástrojov do závratných detailov. Spojenie anjela a hudobného nástroja,

resp. hudby a spevu, malo dlhú tradíciu, tak židovskú (Žalm 148, 103,20-21; 89,6) ako antickú.

V talianskom umení 14.storočia sa vyskytuje typ anjela, ktorý má druhý pár krídiel umiestnený v spodnej časti tela a čiastočne na nohách, čím pripomína posla olympských bohov, *Herma.

Umenie 15.storočia sa vracia k typu anjela bez krídiel a od mládeneckého typu sa prikláňa k dievčenskému anjelovi s hlavou zdobenou *diadémom, kvetinovým vencom a vencom z ohňových plamienkov.

Objavujú sa liturgické rúcha (*dalmatika, *pluviál, *alba) na vyjadrenie paralely nebeskej a cirkevnej hierarchie, alebo dobové šaty, cez ktoré je prevlečená *štóla. Farby anjelského rúcha majú symbolický význam: biela (čistota a krása), červená (duchovnosť), modrá (vzduch a jeho dotyk so zemou).

Účinkovanie anjelov sa rozširuje na biblické a mimobiblické námety, ktoré prerastajú do podoby vešteckých videní: Stvorenie anjelov, Pád Lucifera a zlých anjelov, anjelské hierarchie (pravoslávne umenie). Anjelov objavujúcich sa v nebiblických námetoch, poslov, hudobníkov okolo Panny Márie a *Jezuliatka*, alebo tých, čo sprevádzajú svätcov, anjela strážneho v motíve *Sacra conversazione*, tých všetkých je možné pokladať za príslušníkov deviateho, najnižšieho chóru (pozri Christologický cyklus I.).

Ďalej sa rozširuje obrazový typ dievčenského anjela, ktorý niekedy pripomína Praxitelove sochy alebo Leonardove záhadné usmievavé ženské tváre. To, že sa s dievčenskými anjelmi stretávame v dielach ranej renesancie, zrejme súvisí s častejším zobrazovaním anjelov hrajúcich na hudobné nástroje (Francesco Angelico, Fillipo Lippi, nemeckí maliari Hans Memling a Matthias Grünewald). Stále pribúda detských anjelov najmä na svätých obrázkoch.

Od 12.storočia sa objavujú prví anjeli v podobe okrídlených detských hlavičiek. V renesancii nadobúda detský anjel podobu amorka. Amorkovia súvisia s antickými erotmi, okrídlenými chlapčekmi, ktorí zdobili rímske pohrebné tabule. *Eroti mali pôvodne mali zrejme svetský charakter a až v neskoršom období dostali krídla. Amorkovia sa stávajú spoločníkmi *Jezuliatka* a v štylizovaných výjavoch Narodenia sú zosobnením čistoty a nevinnosti. Zvyčajne bývajú zobrazovaní v pároch alebo kŕdľoch, tancujú, hrajú na hudobné nástroje alebo nesú kvetinové závesy - girlandy (v umení sa často zamieňa výraz amorek/amor a erot).

Z okrídlených renesančných amorkov vzniká v talianskej renesancii a baroku dekoratívny typ *putto (tal. putti - dieťatko), nahý chlapček s *bedrovým rúškom, s farebnými motýlími krídelkami, alebo (častejšie) bez nich. Ako dekoratívny motív (*oltáre, obrazy, organy, stropy a galérie kostolov) bol putto veľmi obľúbený; objavuje ešte v historizme 19.storočia.

Od barokových, ešte náboženských puttov, viedla cesta k detským kupidom vo svetských výjavoch (v rímskej mytológii bol Cupido/Amor náprotivkom gréckeho *Erosa). Pre vzájomnú blízkosť motívu sa výrazy amor, erot, kupido, putto často zamieňajú aj vo výtvarnej literatúre.

Západné umenie neskorej renesancie (Michelangelo, ✞1564) sa vracia k mužným anjelom bez krídiel a svätožiary. Barok (Rubens, ✞1640) dáva anjelom živočíšne tvary ľudského tela a zdôrazňuje estetické a dekoratívne prvky motívu na úkor duchovnosti a dôstojnosti.

Duchovnosť a dôstojnosť zobrazenia anjelov vyžadoval v súlade s byzantskou tradíciou východný kresťanský okruh; grécky receptár Hermeneia z 18.storočia odporúčal zobrazovanie anjelov v odeve diakona, s palicou zakončenou krížom a so symbolom *eucharistie (diskoi) v ruke. K týmto hodnotám sa vracia aj západné umenie 19.storočia (neskororomantická skupina nazaréni).

Umenie 20.storočia (symbolizmus, secesia, surrealizmus....) skôr zdôrazňuje tajomnosť, nepoznateľnosť a nezobraziteľnosť anjelov (Paul Klee, ✝1940). Postupom času stráca námet anjela pôvodný náboženský obsah a zovšeobecňuje sa na humanitný symbol súcitu s trpiacimi a lásky k blížnym.

31.3. POSLEDNÝ SÚD - ZLATÁ BRÁNA/NEBESKÁ BRÁNA

*

Zlatá brána predstavuje vedľajší motív Posledného súdu, *v* ktorom duša spravodlivého prechádza do rajského sveta. Kým bude vpustená dnu, zápasí o ňu anjel s diablom, dobro so zlom. Výjav nebeskej brány je častý už od 4.storočia (mozaiky, reliéfy sarkofágov, *renesančné maliarstvo). Iný variant (Jan van Eyck; Hans Memling, 15.st.) zobrazuje anjelov privádzajúcich za ruku spravodlivých k bráne v múre, za ktorým niekedy vidno obrysy stromov rajskej - nebeskej záhrady (pozri kapitola *Nebo*). Občas pri bráne stojí ako ochranca kajúcny lotor z výjavu *Ukrižovania* (pozri Christologický cyklus III.). Úlohu nebeského vrátnika niekedy preberá sv.Peter s kľúčom (pozri Christologický cyklus II.: *Odovzdanie kľúčov Petrovi*). Okrem neho vystupuje ako strážca nebeskej brány archanjel Michael.

Vo východnom okruhu (malokarpatské *ikony) nebeskú bránu stráži cherubín s dvoma pármi krídiel. Ak Posledný súd zastupuje personifikácia *Panny múdre a nerozumné* (plastiky *portálov; pozri Christologický cyklus II.), k otvorenej nebeskej bráne tvare kostolných vrát (asociácia: chrám = nebo) vedie postavy vyvolených sám Kristus. Architektonickým variantom nebeskej brány boli tzv.zlaté brány v kresťanských chrámoch, symbolizujúcich kúsok neba uprostred pozemského sveta (Zlatá brána *katedrály sv.Víta v Prahe s mozaikovou výzdobou Zavrhnutia hriešnikov; 1370-1371). V anglických oblastiach sú symbolom nebeskej brány, *neba* a *nebeského Jeruzalemu* pearl gates - tzv.perlové brány. Ich názov odkazuje na Zjavenie (21,21): **„Dvanásť brán** (nového Jeruzalemu) **je dvanásť perál; každá brána bola z jednej perly...“**

V neskoro stredovekom umení a v čisto meditatívnej podobe zastupuje nebeskú bránu (symbol božskej a rajskej sféry, cieľa života človeka) horné rameno *živého kríža* zakončené rukou s kľúčom (pozri Christologický cyklus I.). Skutočná Zlatá brána bola jednou z dvanástich jeruzalemských brán. Nachádzala sa vo východnom mestskom múre a podľa stredovekej legendy, prevzatej z *apokryfnej literatúry, sa pod ňou stretli Jáchym s Annou a svojím manželským bozkom počali Pannu Máriu. Zlatá brána vo zvyšku zachovalého múra niekdajšieho Chrámu má podobu zdvojeného oblúka a je zamurovaná, aby sa *pohanom (nemoslimom) zabránilo vstupu do posvätného chrámového okrsku. Podľa kresťanskej legendy práve touto bránou vstúpi Kristus v deň Posledného súdu. Svätými bránami sú osobitné vchody do *baziliky Sv.Petra v Ríme a troch ďalších rímskych bazilík (Sv.Pavol za hradbami, Sv.Panna Mária Snežná a Lateránska bazilika). Sú otvorené iba počas tzv.Svätého roka (zavedený pápežom Bonifácom VIII. r.1300 ako kresťanský variant židovského Jóbelovho/Jubilejného roka; Svätý rok pôvodne slávený každých 50 rokov, potom každých 33 a od roku 1475 každých 25 rokov) a na jeho konci ich opäť zamurujú.

Stredoveké nemecké povesti označujú bránu raja ako Phirsichquellenhöhlen - jaskyňu s broskyňovým prameňom.

*

Brána. V mytológiách brána úzko súvisí predstavou neba. Vystupuje ako most medzi pozemskou (profánnou) a nebeskou (posvätnou) sférou, ako prechod do nebeskej ríše. V náboženských predstavách väčšiny kultúrnych národov jestvujú obrazy nebeskej alebo slnečnej brány, ktorou vstupuje zosnulý človek, resp. jeho duša do nadzemnej, božskej oblasti. Túto magickú funkciu plní indická tórana i japonská torii.

Indická budhistická tórana je kamenná monumentálna brána s trojnásobným prekladom, ktorého konce sú mierne prehnuté hore. Štyri tórany na štyroch svetových stranách vymedzujú posvätný priestor s chrámom alebo kláštorom uprostred.

Japonská brána torii pri vchode do šintoistických chrámov a cisárskych hrobiek pôvodne označovala hranicu medzi svetským a posvätným okrskom; neskoršie sa priamo stala symbolom cesty nebeských božstiev kami. Základný tvar torii tvoria dva stĺpy spojené dvomi priečnymi brvnami, z ktorých horné brvno prekrýva stĺpy. Pôvodný význam slova torii bol tori = vták, i = bidlo. Tórii tak zrejme odkazuje na živých kohútov (pozri Christologický cyklus III.: *Peter zapiera Krista* – Kohút) chovaných vo svätyniach, aby svojím raným kikiríkaním vítali východ slnka, čiže príchod bohyne Amaterasu ómikami (bohyne ožarujúcej nebesá), uctievanej ako pramatka cisárskeho rodu. Torii boli pôvodne z prírodného dreva, až neskoršie sa objavili brány natreté jasno červeným lakom, dokonca z kameňa, betónu alebo kovu. Existuje niekoľko štýlov torii, niektoré stoja osamotene, iné tak husto vedľa seba, že brány tvoria tunel (torii vo Fušimi Inari pri Kjóte sa ťahajú do dĺžky niekoľkých kilometrov po horských cestách). Takého brány sú votívnymi darmi božstvu od veriacich.

Vo východoázijskom kultúrnom okruhu (Japonsko) sa mágia sakrálnej brány preniesla aj do svetskej architektúry: na ochranu proti démonom sa na brány pribíjali kovové platne s obrazom zvieraťa pripomínajúceho leva; na Nový rok sapo stranách brány nalepujú postavy generálov, ktorí bránili duchom vstúpiť; v južnej Číne sa ešte dnes nesmú nechať dvere alebo brány ani pootvorené, lebo to prináša nešťastie. Otvorila by sa cesta zlým démonom do príbytku ľudí. Veľkým oblúkom sa k tomuto významu brány hlási Zjavenie (21,25) o bránach Nebeského Jeruzalema, ktoré sa nebudú zatvárať cez deň (lebo noci tam nebude, t.j. démonov, ktorí by ohrozovali jeho obyvateľov).

Kresťanská symbolika brány sa zakladá na Ježišovom výroku: **„Ja som dvere. Keď cezo mňa niekto vojde, bude spasený..“** (Ján 10,9). Z tejto pasáže je priamo odvodený výtvarný motív odovzdávania kľúča Petrovi na znamenie postúpenia moci nad cirkvou a nebeskou ríšou (pozri Christologický cyklus II.: *Odovzdanie kľúčov Petrovi*). V ľudovej verzii sa tak apoštol Peter sa takto stáva kľučiarom a sudcom ľudských činov pred nebeskou bránou.

V mytológiách rovnako existuje predstava brán, ktorými sa zostupuje do podsvetia, do sveta mŕtvych (pozri Christologický cyklus III.: *Zostúpenie Krista do pekiel*; kapitola *Peklo*). Sú zatvorené brány, lebo skrývajú tajomstvo, a vstup do nich je spätý so zákazom alebo nejakou podmienkou. Do tohto myšlienkového okruhu patrí mariánsky námet Zatvorená brána (Porta clausa), ktorý odkazuje na Máriino panenstvo (nástenná maľba kostola v Schwarzheidendorfe, 12.st.; mariánsky portál *katedrály v Laone, 12.st.).

Symbolika Zatvorenej brány (Christologický cyklus II.: *Zvestovanie Panne Márii*-*Hortus conclusus) je založená na výklade Ezechiela (44,1-4) o vonkajšej východnej bráne do jeruzalemského chrámového okrsku, ktorá je pre každého človeka zatvorená preto, lebo ňou vstúpil do Chrámu Boh. Cirkevní otcovia učili, že z tej istej príčiny ostalo aj sväté telo Matky Božej nedotknuté a panenské, lebo jeho prostredníctvom vkročil na svet Kristus.

*

Zlato. Nadpozemské a magické súvislosti zlata (egypt. nuba, gr. chrysos, lat. aurum) sú známe vo všetkých väčších kultúrach. Už od konca doby kamennej sa so zlatom

spájali kladné významy. Zlato fascinovalo leskom, drahocennosťou, trvácnosťou, lebo mu neuškodil oheň, hrdza alebo žieravina.

Egypťania zlato objavili hneď po medi a stalo sa tak približne 4500 pr.Kr. (podľa iných údajov však 6000 alebo dokonca 10 000 pr.Kr.) a získavali ho predovšetkým z nílskeho piesku.

V *kozmogóniách, mýtoch o vzniku vesmíru, usporiadaní a zákonitostiach bytia sveta, je zlato prirovnávané ku svetlu, slnku (Egypťania slnko nazývali Veľký kotúč trblietavého zlata), nebu a solárnym božstvám (egyptský Hor a Re, grécky Élektor či Hélios).

Zlato sa často chápalo ako súhrn síl Zeme, a hoci spočiatku nemalo žiadnu praktickú hodnotu (starí lekári síce tušili, že má liečivé účinky a dnes vieme preukázať jeho schopnosť zvyšovať obranyschopnosť organizmu a používame ho pri liečbe pľúc, hrtana a očí), vždy sa dávalo do súvislosti so svetom bohov a nesmrteľnosťou.

Rozšírená bola predstava zlata ako najväčšieho a najhlbšieho tajomstva zeme: V antike sa na vykopávanie liečivých rastlín používali zlaté nástroje, aby neoslabovali tajomnú liečivú silu bylín; ľudia nosili zlaté šperky na ochranu pred účinkami zlých čarov; zlatá farba bola "neznečistiteľnou farbou Budhu"; pre stredovekých alchymistov bolo zlato symbolom úsilia o duševnú čistotu a hralo preto hlavnú úlohu v získaní kameňa mudrcov.

Vzácnosť zlata (priemerný obsah zlata v litosfére sa odhaduje na milióntiny percenta; predpokladá sa, že všetko (reálne zmerateľné) zlato sveta by vytvorilo kocku o strane 16m; vedci vypočítali, že od roku 1493 do roku 1963 bolo vyťažených 63 tisíc ton), jeho lesk i skutočnosť, že nehrdzavie, čiže nepodlieha skaze, učinili z tohto kovu symbol dokonalosti a večnosti.

V skutočnosti je zlato v prírode značne rozšíreným prvkom. Platí to však o zlate rozptýlenom, ktorého prítomnosť sa dá zistiť špeciálnymi analytickými metódami. Nachádza sa napríklad v mnohých rastlinách, ich prostredníctvom v organizmoch bylinožravcov, je prítomné vo vode mnohých riek a v oceáne (vo vode i telách morských živočíchov ako sú napr. ulitníky a ich produkty, perly atď.). Tu sa jeho celkové množstvo odhaduje na viac ako 10 miliárd ton.

Zlato bolo zbožšťované i zbožňované. Podľa *ugaritského fragmentu z 3.tis.pr.Kr.bol Baalov nebeský dom potiahnutý zlatom a striebrom. Pre Egypťanov bol Hor, božský vládca Dolného Egypta, súčasne bohom Slnka a bohom zlata. O faraónovi, synovi boha slnka Re, sa hovorilo, že je "zlatým pohorím, ktoré ožiari celú krajinu" a verilo sa, že po svojej smrti bude putovať po oblohe v slnečnej/zlatej bárke. Iba faraón a jeho žena mali právo nosiť zlatý šperk ako atribút svojej božskosti. Egypťania nazývali Slnko "Veľký kotúč trblietavého zlata", čím vlastne stavali zlato nad Slnko (oveľa neskoršie označoval Slnko a zlato ten istý alchymistický znak). Spojenie zlata a Slnka dokladá grécka mytológia, zlatý, planúci voz slnečného boha Hélia. Spojenie zlata a Slnka poznalo aztécke náboženstvo, pre ktoré bolo zlato výlučkom boha Slnka. Aj v Číne reprezentovalo zlato Slnko a pokladali ho za plod mužského princípu jang v protiklade k striebru - ženskému princípu jin.

V staroveku zlatý vek (aureum saeculum) bol dobou vlády slnečného boha a znamenal to isté, čo šťastná (rajská) doba. V gréckej mytológii to bolo obdobie vlády bohov druhej generácie, doba Kyklopov, Gigantov a Titánov, nad ktorými panoval Kronos a Rheia, kedy si všetci ľudia boli rovní. Človek žil v stave pôvodnej harmónie so svojimi blížnymi i zvieratami; nepoľoval, neobrábal pôdu a jeho nároky

uspokojovala príroda: zbieral bobule a žalude, jedol med stekajúci zo stromov (Zlatý vek skončil otvorením Pandorinej skrinky). Podľa kresťanov obdobie zlatého veku sa vráti v podobe *nového Jeruzalema*. Zlatým vekom mala byť aj vláda francúzskeho kráľa Ľudovíta XIV., kráľa slnka - "slnka svojho ľudu". Na znak svojho božského majestátu Ľudovít poňal svoj zámok vo Versailles ako Héliovo odpočívadlo, spálňu mal na východe a lôžko zo zlata.

Izraeliti síce nepokladali zlato za božské, ale v metaforickom vyjadrovaní bol Všemohúci (hebr. el Šadaj – staré Božie meno) najčistejším zlatom (Jób 22,25); schránka zmluvy (príbytok Boha; pozri Christologický cyklus II.: *Dvanásťročný Ježiš v chráme*), zhotovená z akáciového dreva, bola zvonku aj zvnútra pozlátená a na zlatom vrchnáku mala cherubov z tepaného zlata (Exodus 25,10-18). O pretrvávajúcich sakrálnych významoch zlata svedčí príbeh zhotovenia zlatého teľaťa (Exodus 32,4), poukazujú naň aj kresťanské pramene: apoštol Pavol v Prvom liste Korintským (3,12) uvádza zlato medzi vzácnymi kovmi, ktoré raz vydržia skúšku ohňom pri Božom súde. Na konci vekov ponesie Syn človeka na svojej hlave zlatý veniec (Zjavenie 14,14: *Hrozna hnevu*). Blaženosť nového života kresťanov predstavuje nebeské mesto vystavané z drahých kameňov, s námestím z rýdzeho zlata (Zjavenie 21,18-21: *Nebeský Jeruzalem*). K zlatu je prirovnávaná viera v Krista (1Petra 1,7). Pre kresťanstvo je zlato symbolom mravného princípu spoločenského života, „zlaté pravidlo" správania človeka k človeku: **„Ako chcete, aby robili ľudia vám, tak robte vy im"** (Matúš 7,12; Lukáš 6,31; pozri Christologický cyklus II.: *Kázeň na hore/*Osem blahoslavenstiev*).

Zlato sa používalo a stále ešte používa ako výzdoba Božieho príbytku, chrámu (pozri Christologický cyklus II.: *Dvanásťročný Ježiš v chráme*), a pri liturgii: zlaté výšivky kňazského ornátu, zlatý alebo pozlátený liturgický riad... Zlatý základ stredovekých obrazov odkazuje vo všeobecnosti na nadpozemské bytie, večnosť a nekonečnosť nebeského priestoru, nebeské svetlo a dokonalosť (byzantské *ikony). Rovnaký význam má zlato použité na liturgickom rúchu a liturgickom náčiní. Nie je, ako sa dnes niekedy vníma v súvislosti s nádherou a okázalosťou katolíckeho rítu, iba výrazom pýchy, bohatstva a moci cirkvi, ale plní symbolickú funkciu: je odleskom večnej slávy Boha, je nositeľom transcendentálna, výrazom lásky a úcty k Bohu. V tomto zmysle vydal pápež Urban (pontifikát 223-230) prísne nariadenie, aby bohoslužobné nádoby boli iba zo zlata, v najhoršom prípade zo striebra.

Zlaté pozadie obrazov nielen dáva vyniknúť postavám, ale vďaka nemu má obraz nádych zjavenia. Zlato sa presadilo v písme (chrysografia; stredoveké listové knihy s prevažne alebo iba so zlatým písmom na purpurovo sfarbenom pergamene: codex aureus, codex purpureus; už v 9.st.) a v *iluminácii (prvý raz v *otonskej miniatúre; pol. 10.st.), ale tiež v maliarstve, sochárstve, architektúre (zlátenie architektonických článkov, zlaté kupoly chrámov) a v umeleckom remesle. Zlato v európskom umení sa udržalo aj neskoršie, tiež ako dôsledok dovozu zlatého kovu z amerického kontinentu, a zbohatnutia cirkevných a svetských vládcov.

32. NOVÉ NEBO A NOVÁ ZEM. NOVÝ JEZUZALEM

(Zjavenie Jána 21,1-27)

(7.videnie. Nové nebo a nová zem. Nový Jeruzalem)

*

Videl som (Ján) **nové nebo a novú zem, lebo prvé nebo a prvá zem sa minuli a ani mora už niet** (židovská predstava mora ako démonickej sily; odkaz na *Morskú šelmu* z kapitoly 13,1-10; podobne zničenie mora v apokryfoch Závet Leviho 5,1; Nanebovzatie Mojžiša 10,6; odkaz na babylonskú Tiamat: pozri kapitola *Apokalyptický drak*; nové stvorenie sveta a celého vesmíru; odkaz na Izaiáša 65,17; 66,22). **A videl som, ako z neba od Boha zostupuje sväté mesto, nový Jeruzalem** (Jeruzalem už jestvujúci v nebi ako náprotivok starého, hriešneho Jeruzalema; variant starej židovskej predstavy o vyzdvihnutí Jeruzalema do neba; podobne apokryfy 1Henoch 90,28-30; Apokalypsa Ezdrášova 7,26; 10,27-29; 50-52; sýrska Apokalypsa Baruchova 4), **vystrojené ako nevesta** (gr. nýmfe)**, ozdobená pre svojho ženícha** (gr. nymfíos; podobne Ezechiel 16,11-12; nový Jeruzalem ako symbol cirkvi - cirkev ako nevesta Kristova; vrcholné obdobie cirkvi; Nový Jeruzalem ako náprotivok neviestky babylonskej - pohanského Ríma). **A počul som silný hlas od trónu** (anjel; odkaz na *Silného anjela* z kapitoly 10,1-11) **hovoriť: „Hľa, Boží stánok je medzi ľuďmi!** (odkaz na Levitikus 26,11: archa zmluvy ako Boží príbytok; nový vzťah Boha a človeka: podobne Ezechiel 37,27; Zachariáš 8,8). **A bude medzi nimi prebývať; oni budú jeho ľudom a sám Boh, ich Boh, bude s nimi. Zotrie im z očí každú slzu** (odkaz na Izaiáša 25,8; podobne Zjavenie 7,17: *Chválenie Pána mučeníkmi*) **a nebude už smrti** (odkaz na Zjavenie 20,14: *Peklo* > Izaiáš 25,8; 35,10; podobne 1Korintským 15,54) **ani žiaľu** (gr. lénthos)**; ani náreku, ani bolesti viac nebude** (bolesť ako kliatba a následok prvotného hriechu; podobne Zjavenie 7,16-18: *Chválenie Pána mučeníkmi*), **lebo prvé sa pominulo.“**

A ten, čo sedel na tróne (Boh sudca a kráľ), **povedal: „Hľa, všetko urobím nové“** (nové stvorenie sveta; odkaz na Izaiáša 43,18-19; podobne 2Korintským 5,17 > Matúš 19,28 > Skutky 3,21 > 2Petra 3,13 > starokresťanský apokryf Barnabášov list 6,13). **A hovoril: „Tieto slová sú verné a pravdivé“** (vlastnosti Boha; podobne 19,11: *Videnie jazdca Pravý a Verný*; 22,6: Záver zjavenia - Anjelovo svedectvo; 3,14: *Videnie siedmich svietnikov* - List laodicejskému zboru). **A povedal mi: „Stalo sa** (slovo Boh = skutok a splnenie; podobne 16,17: *Sedem pliag* > Žalm 33,9)! **Ja som Alfa a Omega** (podobne Zjavenie 1,8: Listy ázijským cirkvám), **Počiatok a Koniec** (Boh Stvoriteľ a Vševládca). **Smädnému dám zadarmo** (spása ako dar a akt Božej milosti; podobne Rímskym 3,24) **z prameňa živej vody** (odkaz na Žalm 42,1; 36,10 > Jeremiáš 2,13 > Izaiáš 55,1; Boh ako prameň života; prameň živej vody = Ježiš Kristus a nová viera - kresťanstvo: podobne Ján 7,37; 4,10 > Zjavenie 7,17: *Uctievanie Baránka*). **Kto zvíťazí, zdedí toto** (odkaz na Zjavenie 2,7; 3,12; 2,26; 3,21: *Videnie siedmich svietnikov* - List efezskému a sardskému zboru); **a ja budem jeho Bohom a on bude mojím synom** (odkaz na zmluvu Boha s človekom v 2Samuelova 7,14; Genezis 17,7-8; Žalm 89,26; vzťah Boha a pravého kresťana = vzťah otca a syna: podobne Zjavenie 1,6 : Listy ázijským cirkvám - Prológ; 2,28; 3,5-21: *Videnie siedmich svietnikov*; 14,1: *Hora Sion*). **Ale zbabelci, neveriaci, poškvrnení** (gr.sg. ebdelygménos)**, vrahovia, smilníci, traviči** (gr.sg. fármakos)**, modloslužobníci** (gr.sg. eidololátres) **a všetci luhári budú mať podiel v jazere horiacom ohňom a sírou; to je tá druhá smrť“** (pozri kapitola *Peklo*)**.**

NEBESKÝ JERUZALEM

A prišiel jeden zo siedmich anjelov, čo mali sedem čiaš naplnených poslednými siedmimi ranami (odkaz na 15,1-16,21: *Sedem pliag/Vyliatie čiaš*), **a povedal mi: „Poď, ukážem ti nevestu, Baránkovu manželku!“** (paralela posla spasenia k poslovi posledného súdu z 15,1-16,21; paralela Baránkovej nevesty/manželky - kresťanskej obce k *Veľkej neviestke babylonskej* - obci neveriacich). **A v duchu ma preniesol na veľký a vysoký vrch** (staroveká predstava hory ako miesta božích úkazov) **a ukázal mi sväté mesto Jeruzalem** (paralela k Deuteronomium 32,49: Mojžiš sa pozerá z hory Nebo na zasľúbenú zem Kanaán, do ktorej však on ⌈na rozdiel od pravých kresťanov⌉ nikdy nevkročí), **ako zostupuje z neba od Boha, ožiarené Božou slávou** (odkaz na Ezechiela 40,1; 43,2; Izaiáša 60,1). **Jeho jas bol podobný najdrahšiemu kameňu, akoby krištáľovo čistému kameňu jaspisu. Malo veľké a vysoké hradby. Malo dvanásť brán** (podobne Ezechiel 48,30-35) **a na bránach dvanásť anjelov** (podobne Izaiáš 62,6) **a napísané mená dvanástich kmeňov Izraela** (cirkev, vyvolený ľud Boží ako paralela k Ezechielovi 48,30-35). **Tri brány boli od východu, tri brány od severu** (gr. borrás)**, tri brány od juhu a tri brány od západu** (podobne Numeri 2,3 a nasl; Ezechiel 48,31-34). **Hradby mesta mali dvanásť základných kameňov** (gr. akrogóniaús líthús) **a na nich dvanásť mien dvanástich Baránkových apoštolov** (spoločenstvo veriacich pochádza od Krista).

Ten, čo so mnou hovoril, mal mieru zo zlatej trstiny na premeranie mesta, jeho brán a hradieb (podobne Ezechiel 40,3-5; Zjavenie 40,16: Zmeranie jeruzalemského chrámu > Zjavenie 11,1-14: *Zmeranie Božieho chrámu*). **Mesto je postavené do štvorca** (gr. tetrágonos = štvorhranný, kockovitý)**: jeho dĺžka je taká istá ako šírka. Trstinou odmeral mesto a malo dvanásťtisíc stadií. Jeho dĺžka, šírka i výška sú rovnaké. Zmeral aj jeho hradby; mali stoštyridsaťštyri lakťov podľa ľudskej miery, ktorú anjel mal. Jeho hradby boli postavené z jaspisu** (gr. endomésis; vzácny druh opálu) **a mesto samé bolo z rýdzeho zlata podobného čistému sklu** (pozri sklo v kapitole *Sedem pliag*). **Základné kamene hradieb mesta boli zdobené všelijakými drahými kameňmi** (gr. gems)**: prvý základný kameň jaspis, druhý zafír, tretí chalcedón, štvrtý smaragd, piaty sardonyx, šiesty sardion, siedmy chryzolit, ôsmy beryl, deviaty topás** (gr. topáksion)**, desiaty chrysopras, jedenásty hyacint** (gr. hyákintos) **, dvanásty ametyst** (odkaz na Exodus 28,17-20: veľkňazský náprsník; odkaz na Ezechiela 28,13: odev človeka v záhrade Eden). **Dvanásť brán je dvanásť perál; každá brána bola z jednej perly** (pozri kapitola *Nebeská brána*). **A námestie mesta z rýdzeho zlata, takého priezračného ako sklo. Ale chrám som v ňom nevidel, lebo chrámom je Pán, všemohúci Boh, a Baránok. A mesto nepotrebuje ani slnko, ani mesiac, aby mu svietili** (paralela k “prvému“ stvoreniu sveta v Genezis 1,14), **lebo ho ožaruje Božia sláva** (podobne Izaiáš 60,19) **a jeho lampou je Baránok** (zdroj svetla cirkvi = Kristus; podobne 2Korintským 4,6). **V jeho svetle budú kráčať národy a králi zeme doň prinesú svoju slávu** (odkaz na Izaiáša 60,11; 62,10). **Jeho brány sa cez deň nezavrú** (podobne Zachariáš 14,7) **a noci tam nebude. A budú doň prinášať slávu a bohatstvo národov. Ale nič poškvrnené** (gr. ebdelygménos)**, nik, kto sa dopúšťa ohavnosti a lži** (modlárstvo: kult rímskeho cisára; podobne Zjavenie 17,4: *Veľká neviestka babylonská*), **doň nevojde, iba tí, čo sú zapísaní v knihe života** (podobne Izaiáš 35,8; 52,1-11; odkaz na Zjavenie 3,5; 5,1-9; 6,1-7; 13,8; 20,12; pozri kapitola Rozlomenie štyroch pečatí/*Apokalyptickí jazdci*).

*

Jeruzalem. Židovsko-kresťanská tradícia sa do istej miery pozerá na svoje dejiny z pohľadu Jeruzalemu (pozri Christologický cyklus II.: *Vjazd do Jeruzalemu*) a jeruzalemského chrámu (pozri Christologický cyklus II.: *Ježiš medzi zákonníkmi*). Používa termíny ako obdobie prvého (Šalamúnovho) a druhého (Herodesovho, resp. ježišovského) chrámu. Keď stredoveká kresťanská cirkev vymedzovala svoje korene, míľniky svojich dejín a charakterizovala svoje učenie, používala pritom obraz Jeruzalema a hovorila o jeho štyroch podobách. Prvý Jeruzalem znamená mesto, ktoré vybudoval kráľ Dávid. Stelesňuje Starý zákon, hmotné i duchovné korene, z ktorých sa zrodilo kresťanstvo. Druhý Jeruzalem predstavuje Cirkev, ktorá pozostáva z živých duší a ktorej centrom je Sväté mesto Rím. Tretím štádiom je Jeruzalem ako príbytok Boží v človeku - viera. Štvrtým Jeruzalemom je Nebeský Jeruzalem, ideálne mesto Jánovho videnia a vyvrcholenie dejín spásy.

Nový alebo nebeský Jeruzalem (Jerušalajim šel ma'ala) je obrazom *parúzie, druhého príchodu Krista na zem. Prívlastok nebeský, ktorý používa predovšetkým výtvarné umenie, vyjadruje stredovekú predstavu, že Jeruzalem bude spustený z neba na zem a stane sa obdobou rajskej záhrady Eden. Pojem Nový Jeruzalem je viac teologický; vyjadruje skutočnosť, že po víťazstve Božích síl nad silami zla, po poslednom súde a definitívnom odstránení hriešnikov zo spoločenstva spravodlivých, bude obnovené Božie mesto späté so starozákonnými dejinami, prorokmi a Ježišovou misiou. Samotná predstava Jeruzalema zostupujúca z neba sa objavuje už v ranej židovskej apokalyptike (2.st.pr.Kr.-1.st.po Kr.): 1Henoch (90,28-30), Apokalypsa Ezdrášova/4Ezdráš (7,26 10,27-29,52), Apokalypsa Baruchova/ 2Baruch (4).

Nový Jeruzalem v Jánovom Zjavení vystupuje ako náprotivok *Neviestky babylonskej* - Ríma (17,1), preto ho apokalyptik nazýva nevestou vyzdobenou pre svojho ženícha (Krista). Má božský pôvod a je splnením všetkých novozákonných i starozákonných túžob, preto sa v textu opakujú odkazy na Ezechiela.

Nakoľko si antika, aj kresťanská antika 1.storočia, nevedela predstaviť mesto bez hradieb, ktoré boli dôležité pre obranu jeho obyvateľov, má hradby aj nový Jeruzalem. Delia sa na dvanásť častí, každá stojí na drahocennom základnom kameni a má vlastnú bránu (apokalyptikov výraz pylón znamenal v klasickej gréčtine skôr strážny dom pri bráne). Brány sú neustále otvorené. Každú bránu tvorí jedna perla (táto predstava sa síce v Starom zákone neobjavuje, ale v židovstve bola známa) a strážia ju anjeli a pritom nesú mená izraelských kmeňov. Dvanásť základných kameňov nesie mená dvanástich apoštolov. Tým je daná predstava cirkvi ako vyvoleného ľudu.

Za zdôrazňovaním veľkosti a krásy nebeského mesta, zdá sa, bola aj snaha vyrovnať sa večne provokujúcemu obrazu *Babylonu, najväčšiemu a najslávnejšiemu starovekému mestu. Niektorí komentátori v štvoruholníkovom tvare Nového Jeruzalemu vidia babylonské *zikkuraty, ktoré často mávali štvorcový pôdorys. Štvorec, tým skôr jeho priestorová verzia, kocka, platili v antike za ideálne miery a dokonalé priestorové dielo. Rozmery mesta sú nepredstaviteľné a ich čísla majú symbolickú hodnotu. Preto je možné, aby božské mesto Jeruzalem malo veľkosť (text neupresňuje, či ide o dĺžku strany alebo celý obvod) 12 tisíc gréckych stadií (222km) a hradby iba 144 lakťov (70m). Celkom logicky sa niektorí komentátori pokúšali tento rozpor vysvetliť tým, že apokalyptik mal na mysli hrúbku alebo výšku múrov, ktorá mala prekonať veľkosť babylonských hradieb (pozri kapitola *Silný anjel o páde Babylonu*).

Súčasní interpreti uprednostňujú numerologický (staroveký) výklad 12x12. Ten sa opiera o symbolickú hodnotu čísla dvanásť, čísla dokonalosti vo všetkých starých kultúrach (dvanásť oblastí na dráhe slnka > dvanásť znamení zverokruhu > dvanásť mesiacov roka; dvanásť olympských bohov...; dvanásť kmeňov Izraela, dvanásť učeníkov Ježiša..., dvanásť hviezd okolo hlavy *Apokalyptickej ženy,* dvanásť brán Nového Jeruzalema...). Dvanástka znásobená magickou tisíckou (pozri kapitola *Rozviazanie štyroch anjelov, Spútanie draka*) určuje veľkosť mesta, mocnina dvanástky vymedzuje symbolické hradby, ktoré neslúžia na obranu, ale sú heraldickou ozdobou, ktorá a otvorenými bránami víta všetkých vykúpených, ale jednako len sú bránami: oddeľujú Božie mesto od toho, čo je pod ním - ohnivé jazero s nespasenými, s hriešnikmi. Postupnosť brán, smer ich vymenovávania (východ, sever, juh, západ) sa odlišuje od Numeri (2,3 a nasl.) i od Ezechiela (48,31-34).

Podľa bádateľov dvanásť drahokamov v základoch stavby zrejme odkazuje na dvanásť kameňov v náprsníku (chóšen, mišpad) židovského veľkňaza, na ktorých boli vyryté mená kmeňov Izraela (Exodus 28,17-20; 39,10-13; pozri Christologický cyklus III.: *Ježiš pred Pilátom*). Táto asociácia naznačuje teologický význam mesta, rovnako ako výber niektorých kameňov (jaspis a sardion spomína kapitola *Apokalyptické bytosti*; 4,3). Iná interpretácia, rovnako možná, hľadá spojenie Nového Jeruzalema a záhrady Eden v Ezechielovi (28,13). Hebr. výraz chóšen zostáva nejasný, ale výraz mišpad, doslovne súdne rozhodnutie, súd, naznačuje, že náprsník mal svoje uplatnenie v prípadoch, keď bolo treba pýtať sa Boha na jeho rozhodnutie. Náprsník tvorilo štvorcové vrecko so štyrmi radmi drahokamov. Nie je jasné, či bol nejaký vzťah medzi farbami jednotlivých drahokamov a charakteristikou príslušných kmeňov Izraela. Ostatne preklady textu od najstarších čias sa rozchádzajú v údajoch o kameňoch i poradí kmeňov. Isté je, že kamene prinášal veľkňaz pred tvár Jahve vo svätyni a nosenie náprsníka bolo symbolom ustavičnej modlitby za Izrael aj symbolickou istotou, že Jahve svoj národ nikdy neopustí.

Nakoľko dvanásť drahokamov pripomínalo prvým čitateľom Zjavenia aj babylonský zverokruh, ktorého fázy boli spájané s určitými kameňmi, apokalyptik možno úmyselne porušil zoodiakálnu postupnosť a nahradil ju "novým poriadkom". Presná identifikácia jánovských i starozákonných drahokamov s dnešnými bežnými názvami už nie je možná, lebo presné metalurgické názvy starovek nepoznal. Jednako len sa Karol Gábriš pokúša analyzovať druh a farebný dojem drahokamov: 1.zelenkastý jaspis, 2.modrastý zafír, 3.zelený chalcedón (podľa Bousseta išlo o rubín), 4.jasnozelený smaragd, 5.zlatavý alebo žltozelený sardonyx, 6.červený sardion (snáď ide o karneol), 7.priehľadný zlatožltý alebo jasnozelený chryzolit (podľa Luthera ide o tyrkys; podľa biblistov: hebr. taršíš > pozri Christologický cyklus II.: *Klaňanie troch kráľov*), 8.rovnakej farby beryl (zrejme totožný s ónyxom; podľa Plínia St. ide kameň morskej farby; snáď malachit), 9.priehľadný žltý alebo zelený topás, 10.zlatožltý chryzopras (veľmi zriedkavý, tiež pod názvom chryzoberyl), 11. ohnivočervený, žltý alebo diamantovo lesklý hyacint, 12.fialový, purpurovo červený ametyst. Drahokamy vytvárajú nádherný obraz a spolu so zlatým námestím, resp. širokou cestou, sú tiež dokladom nesmiernej ceny Božieho mesta. Okrem toho sú jednýmn z mnohých odkazov na staré židovské korene: pozorovanie drahokamov bolo formou meditácie počas sabatu.

Nakoľko ide o nebeské mesto, niektorí komentátori interpretujú širokú cestu z najčistejšieho zlata a súčasne priezračnú ako sklo ako Mliečnu dráhu. Pri výklade sa inšpirujú gréckymi mýtami a kresťanskou symbolikou. Ich spájanie v Jánových časoch nebolo nezvyčajné (podľa Grékov vznikla Mliečna dráha z mlieka bohyne Héry:

z kvapiek, ktoré dopadli na zem, vyrástli ľalie. Ľalie sú kresťanským symbolom čistoty, bolesti a utrpenia, ktoré sú na večnosti odmenené životom v spoločnosti Krista).

Stromy života a rieky uprostred Nového Jeruzalema navodzujú predstavu záhrady Eden (podľa legendy vody rajských riek priniesli na drahokamy v hradbách nového Jeruzalema)... Obyvatelia nebeského Jeruzalema budú žiť v úplnej zhode a v tesnom spojení s Bohom. Dedičný hriech, neposlušnosť a vzbura, bol vymazaný a spasení nemajú dôvod previnilo sa ukrývať v lístí ako Adam a Eva.

*

Jedno z najranejších vyobrazení Nebeského Jeruzalema sa objavuje na mozaike víťazného oblúka *baziliky S.Prassede (9.st.). Ako mozaika z drahých kameňov zdobí dvorské kaplnky (kaplnka Sv.Kríža na Karlštejne, 14.st.; kaplnka sv.Karola Veľkého v Aachene, 10.-11.st.; St.Chapelle v Paríži, 14.st.).

V ranokresťanskom umení Nebeský Jeruzalem zvyčajne naznačujú iba kvádre a múry. V kompozícii často proti sebe stoja dve mestá alebo dva domy, Jeruzalem a Betlehem, ktoré odkazujú na dva zdroje *Cirkvi: na kresťanov z radov Židov a kresťanov z radov pohanstva.

Už v ranom stredoveku sa stal architektonickým vyjadrením Nebeského Jeruzalema kostoly, najmä románska *bazilika a *gotická *katedrála, ktoré predstavovali most medzi príslušným pozemským a nebeským mestom. Sem patria aj anglické výpravné kaplnky Pearl gates (perlová brána). *Gotická katedrála nielen že symbolizovala Božie mesto, ale pripomínala celé dejiny kresťanskej spásy: bola obrazom náboženskej obce, cirkvi a súčasne symbolizovala nebeský Jeruzalem ako miesto večného života, čiže raj.

Dejiny spásy naznačuje orientácia chrámu: na východe stojí hlavný *oltár s krížom, symboly Kristovej vykupiteľskej obete ako počiatok dejín spásy, na západnom, vstupnom *portáli časté zobrazenie Posledného súdu - zavŕšenie dejín. Alebo západný portál chrámu predstavuje *triumfálny oblúk a mestskú vstupnú bránu, pri ktorej čakajú Ježiš, Panna Mária a svätí a pozývajú veriaceho, aby vstúpil ďalej. V oboch prípadoch symbolizuje hlavný portál medzník medzi časom a večnosťou, medzi slzavým údolím a rajom. Anjeli pri vchodoch a pri oporných pilieroch symbolizovali Božiu stráž a spoločne so svätcami pod baldachýnmi na fasádach tvorili Božie vojsko brániace nebeský Jeruzalem pred silami zla, diablami, démonmi a obludami umiestnenými napríklad na chrličoch, na strechách a fasádach, stĺpoch.

Tieto monštrá mali trojaký význam: symbolizovali ohrozenie Božej obce, nabádali, aby veriaci pred vstupom do chrámu odložili svoje vlastné monštrá (hriechy) a napokon, v magickom význame, chránili katedrálu pred "skutočnými" démonmi, lebo tí sa podľa starej povery báli vlastnej podoby a prchali. Hoci umelecké výtvory monštier veriaci veľmi obľubovali, nielen pre ich apotropajnú funkciu, ale aj pre fantastickosť, cirkevní otcovia ich účelnosť spochybňovali. Tak napríklad opát z Clairvaux, Bernard (✞1153), ktorý neustále bojoval proti okázalej výzdobe chrámov a staval sa proti nadmernému množstvu monštier, lamentuje vo svojej "Apologii ad Guillelmum": „Ó Pane, ak sa nehanbíme pri pohľade na tieto trápnosti, prečo nám nie je aspoň ľúto náklady na ne vynaložené?"

Základy katedrály symbolizovali *Starý zákon, sféra *bazilikových okien *Nový zákon. Ústredný svorník chrámovej klenby symbolizoval Krista, piliere a oblúky apoštolov a svätcov, ktorí cirkev podopierajú. Zložitosť cesty ku spáse symbolizoval labyrint na dlážke chrámu (pozri Christologický cyklus I.: *Jeruzalemská púť*).

V *románskom umení mal nový Jeruzalem často podobu lustra umiestňovaného nad oltárom. Jeruzalemský luster mal tvar koruny alebo kruhu s vežičkami a bránami; niekedy mali vežičky podobu lucerny. Postupom času dostával námet Nebeský Jeruzalem stále viac realistickú podobu skutočného stredovekého mesta (Dürer).

Popri zobrazení Nebeského Jeruzalema, plného zložitej symboliky, sa stredoveké umenie venovalo zobrazovaniu neba ako súčasti širokej témy *Posledný súd*. Oba obrazové typy, Nebo aj Nebeský Jeruzalem, sa v niektorých významoch prekrývajú, ale nie je možné ich zamieňať ani stotožňovať, lebo majú svoj vlastný vývoj, obsah, symboliku a *ikonografiu.

32.1. NEBO, RAJ

(Zjavenie Jána 22,1-4)

(7.videnie. Nové nebo a nová zem. Blaženosť nebeského Jeruzalema)

Potom mi ukázal rieku vody života, čistú ako kryštáľ (odkaz na rajskú záhradu Eden z Genezis 2,10 a Ezechiela 47,8; podobne Joel 3,18 > antický obraz nebeskej oblohy s Mliečnou dráhou ako nebeskou riekou a mostom medzi dvomi bytiami; podobne *gnosticko-mandejská predstava nebeského Jordánu), **vytekajúcu spod Božieho a Baránkovho trónu** (Kristus ako prameň života/dar života: pozri Christologický cyklus I.: *Živá voda*; podobne Ján 7,38; 4,14). **Uprostred námestia, z oboch strán rieky, je strom života** (gr. ksylon = strom aj stromovie), **ktorý prináša dvanásť ráz** (nepretržito) **ovocie a lístie stromu je na uzdravenie** (gr. therapeía) (odkaz na Genezis 2,8-14 > Ezechiela 47,12). **Už nikdy nebude nič prekliate** (náprotivok k plodu stromu života a poznania záhrady Eden, cez ktorý vstúpila na svet smrť). **V ňom bude trón Boha a Baránka** (nebo ako blízkosť Boha) **a jeho služobníci mu budú slúžiť** (najvyššia pocta; odkaz na 7,15: *Uctievanie Baránka*), **budú mu hľadieť na jeho tvár** (rajská blaženosť a najvyšší dar pre spasených) **a na čele budú mať jeho meno** (odkaz na 14,1: *Hora Sion*; 7,3: *Štyria anjeli chránia strom života*). **Noci už nebude a nebudú potrebovať svetlo lampy ani svetlo slnka, lebo im bude žiariť Pán, Boh** (podobne 21,23: *Nebeský Jeruzalem*; odkaz na Numeri 6,25; podobne Izaiáš 60,19; Žalm 80,4; 118,27) **a kraľovať budú na veky vekov** (podobne 1,6: Listy ázijským cirkvám: Pozdrav; 5,10: *Apokalyptický Baránok*; odkaz na Ezechiela 47,1-12; Joela 4,18; Zachariáša 14,8).

*

Nebo. Kresťanské nebo, ktorého neoddeliteľnou súčasťou je Kristus (v symbolickej alebo realistickej rovine), sa prvý raz objavuje v ranom stredoveku na *sarkofágoch. Námet zobrazuje gréckeho boha neba Urana, väčšinou s fúzami, oblečeného alebo nahého, ako dvíha do výšky nebeskú klenbu. Kristus sedí na tróne s baldachýnom, pri ňom stoja dvaja apoštoli v úlohe dvoranov a kráľovských strážcov. Kristus má jednu nohu položenú na podnožke na znak svojho majestátu, druhú opiera o závoj klenby ako prejav svojej zvrchovanej vlády nad celým vesmírom (sarkofág Junia Bassa vo vatikánskych hrobkách, 4.st.). Námet prispel k vzniku obrazového typu *Kristus vševládca* (pozri Christologický cyklus I.).

Figurálne zobrazenie neba používalo aj *gotické sochárstvo 13.-14.storočia. Nebo symbolizuje tzv.*Abrahámovo lono, sediaci praotec *Abrahám, ktorý drží duše spravodlivých (jeho úlohu ochrancu duší môže preberať aj Izák, Jákob, ale i *Henoch a Eliáš) v záhybe odevu alebo šatke rozprestretej na kolenách s koncami šatky ovinutými okolo rúk (evanjeliár Henricha III., Eternach, 1043-46; mozaika dómu v Torcelle, okolo 1100; kniežací *portál v Bambergu, 1320). Motív je prevzatý z *Podobenstva o boháčovi a Lazárovi* (Lukáš 16,19-23; pozri Christologický cyklus II.) a stal sa trvalým motívom neba vo východoeurópskom okruhu (**ikony*; pozri Christologický cyklus I.). V ranorenesančnom maliarstve nebo znázorňuje gotický chrámu alebo zaklenutá chodba. Pri bráne kostola (pozri kapitola *Nebeská brána*), zvyčajne víta prichádzajúcich apoštol Peter, nebeský kľučiar (odkaz na Matúša 16,18-19: *Odovzdanie kľúčov Petrovi*; pozri Christologický cyklus II.).

Bežná verzia, neskoršie obľúbená najmä severským maliarstvom, zobrazuje nebo ako rajskú záhradu. Táto verzia má viacero podôb: Kristus *Dobrý pastier* medzi palmami

(tzv.sarkofág Rinalda v *Ravenne, 5.st.;), Kristus v kruhu apoštolov (mozaiky v kupolách *baptistérií ariánov a ortodoxných v *Ravenne, okolo r.500; pozri Christologický cyklus I.: *Kristus učiteľ*), záhrada, kde vedľa seba spolunažívajú šelmy aj krotké zvieratá (pozri Christologický cyklus II.: *Pokušenie na púšti*). Od neskorého stredoveku sa objavuje ohradená záhrada - *hortus conclusus so *studňou života*, s Pannou Máriou hrajúcou si s Jezuliatkom, niekedy aj so svätcami (podrobnosti hortus conclusus v kapitole *Zvestovanie Panne Márii*; pozri Christologický cyklus II.).

Inokedy má nebo podobu hradu, mesta alebo kruhu, z ktorého sa dolu pozerá anjel. Pomerne rozšírený bol námet (najmä v ľudovom umení), na ktorom spravodliví kráčajú po hradbách mrakov v spoločnosti anjelov, navzájom sa pozdravujú či objímajú s anjelmi (Fra Angelico, 1431).

Architektonickým vyjadrením neba bol chrám, predovšetkým chrámová kupola alebo plochý strop. Na ne maliari umiestňovali nebeské výjavy plné anjelských bytostí, ospevujúcich svätých, svätcov a rôznych vyvolencov, v *baroku sú iluzionistické scény prevedené v technike *trompe l'oil (fr. zrakový klam) v žabej perspektíve.

Stredoveká predstava neba ako zložitej konštrukcie nebeských sfér inšpirovala predovšetkým pravoslávne umenie (Bulharsko, Rumunsko, kláštor Athos v Chilandari). Na Západe 13.storočia sa s námetom nebeských sfér stretávame na mozaike v kupole *baziliky Sv.Marka v Benátkach, v *katedrále Chartres, Orcagnova výzdoba kostola S.Maria Novella vo Florencii a inde.

Blízko s tomuto poňatiu majú zobrazenia anjelského *chóru s anjelmi hrajúcimi na hudobné nástroje (Vyšehradský *kódex, 1085; Gentský oltár bratov van Eyckovcov, 15.st.; pozri kapitola *Anjeli pri Poslednom súde*).

Nebo. V mytológii predstavuje nebo miesto, kde sídli božstvo, prípadne miesto posmrtného pobytu niektorých božstvom obľúbených, zaslúžilých a spravodlivých ľudí. Vo všeobecnosti je nebo konečným cieľom existencie smrteľníkov.

Nebo tvorí protipól pozemskej časti sveta. V starých mýtoch zem väčšinou vystupuje ako ženský princíp a nebo ako mužský princíp. Iba v egyptskej kozmogónii je tomu naopak a bohyňa Nut sa ako nebeská klenba skláňa nad Gebom, stelesňujúcom zem.

Stvoriteľské mýty väčšinou začínajú opisom prapôvodnej jednoty neba a zeme v podobe zmesi - chaosu alebo vo forme pohlavného zjednotenia mužského a ženského princípu, ktoré zastupujú určití bohovia (pozri Christologický cyklus I.: *Mystické zasnúbenie sv.Kataríny/Mystický sobáš*). Nebo má zvyčajne podobu panovníckeho sídla v oblakoch, najčastejšie na vrcholoch vysokých hôr, prípadne v korunách veľkých a mohutných stromov (Olymp v severnom Grécku, kanaánsky Sapfón pri ústí rieky Orontos do Stredozemného mora, germánsky *strom života* - jaseň Yggdrasil; pozri Christologický cyklus I.).

Podľa veľkej časti starovekých predstáv nebo tvorí pevná klenba, *firmament. Na nej sídlia nebeské bytosti, ktoré určujú dráhy hviezd, zhora pozorujú ľudí a podľa ich správania im posielajú blahodarné svetlo a teplo, zúrodňujúci dážď alebo sucho, ničivé blesky, ľadovce, záplavy, zemetrasenia, choroby...

V pohanských germánskych mýtoch existovala sieň gimle, ktorá stála na južnom okraji neba. Bola veľmi skvostná a nezničiteľná, respektíve bola jednou z trojice nebeských klenieb. Sieň gimle mala pretrvať aj po zániku zeme a naveky zostať sídlom spravodlivých a dobrých ľudí tak ako kresťanské *nebo.*

Niektorí mytológovia sa domnievajú, že podobný obraz prinášajú aj prvé kapitoly Genezis: Z ničoty, lebo predstava *fenického alebo *babylonského chaosu chýba (jeho náznak je v hebr. výraze tohu vabohu - "neusporiadaná a prázdna" zem) stvoril (hebr. bara') Jahve svet (slovo „svet" hebrejčina nepozná), nebo a zem (1,1). Zem (ako ostrov alebo prevrátený tanier) leží pevne ukotvená (pozri Žalm 104,5) na hlbočinách (1,2) a prikrýva ju ako pologuľa pevná klenba (1,6). Úlohou klenby je rozdeliť vody. Tak vznikli spodné vody - more (1,7; 1,10), miesto temných mocností, nepriateľských človeku i Bohu, a nebeský oceán (1,8), ktorý dookola obmýva celú zem a v čase dažďov cez otvory v klenbe privádza vodu na zem. Na vnútornej časti oblohy (klenby) neba sa nachádzajú svetelné zdroje, slnko a mesiac (1,14-18). Priestor pod klenbou patrí človeku a rozličným zvieratám (1,11-31). Priestor neba je sídlom Boha a človek doň nemá prístup. Nebo je dejiskom Božej vlády, tu sa nachádza Boží trón (na ktorý po svojom zmŕtvychvstaní zasadne aj Kristus) a Bohom stvorené nebeské bytosti, anjeli (pozri kapitola *Anjeli pri Poslednom súde*).

Biblia prekladá pojem nebo niekoľkými slovami, avšak za najdôležitejšie sa pokladá hebrejské šamajim a grécke uranos. Hebrejský výraz má tvar plurálu a grécky výraz sa v plurálu často vyskytuje. Slovenské preklady používajú tak výraz nebo ako slovo nebesá, ale nezdá sa, že by tým vyjadrovali nejaký rozdielny obsah. Podľa niektorých bádateľov Biblia v súlade s antickou predstavou člení nebo na nebeské sféry. Výraz šamajim hebraisti vykladajú ako zloženinu slov šama a jim (tam, kde je voda, t.j. nebeský oceán), alebo eš a jim (oheň a voda, čiže na dva prvky, z ktorých bola nebeská oblasť stvorená - nebeský oceán, svetlo, blesky...).

Pre nebo ako miesto, kde sídli a odkiaľ vládne Boh, používa Biblia pomenovania **nebeské kráľovstvo** alebo **Božie kráľovstvo**. Nebeské kráľovstvo (gr. hé basilea tón úranion, *aram. malkuta di-šemaja, hebr. malekut ha-šamajim; lat. regnum caelorum) nahrádzalo v judaizme 1.storočia, ale aj predtým a tiež potom, slovo Boh. Ide o typické hebrejské slovné spojenie (v gréčtine sa objavuje v *Septuaginte a v Novom zákone). "Božie kráľovstvo", vo význame kráľovstvo Boha (gr. hé basileia tú theú, lat. regnum Dei), je výraz, ktorý nahradil predošlé typické hebrejské spojenie malekut ha-šamajim (nebeské kráľovstvo), aby vyhovoval mentalite kresťanov pochádzajúcich z *pohanstva. Obsahom vyjadruje Božie kráľovstvo nie miesto, ale vládu, kraľovanie Boha nad stvorením.

Kráľovstvo Božie či nebeské kráľovstvo je kráľovstvom svätých, ktorým bude Boh skutočne kráľom, lebo oni uznajú jeho kráľovstvo svojím poznaním a láskou.Vstúpiť do Božieho kráľovstva znamená vstúpiť do večného života (okrem iného týmto rozborom Tresmontand [Hebrejský Kristus, str. 95] dokazuje, že Matúšovo evanjelium, ktoré používa výraz nebeské kráľovstvo tam, kde paralelné pasáže z Markovho a Lukášovho evanjelia majú (mladší) výraz Božie kráľovstvo, je staršie (pozri Christologický cyklus II.: *Povolanie Matúša; *Osem blahoslavenstiev*). Dar vstúpiť do Božieho kráľovstva je čistou Božou milosťou (Matúš 20,1-16; 22,9-10; Lukáš 12,32). Prijmú ho pokorní (Matúš 5,3; 18,3-4; 19,14; 19,23-24), ale odmietnu ho pyšní a egoisti (Matúš 21,31-32,43; 22,2-8; 23,13).

Vzbura hriechu proti chcela toto kráľovstvo zničiť, preto musí Boh a jeho Mesiáš (pozri Christologický cyklus I.: *Mesiáš*) zasiahnuť a obnoviť ho (Deuteronomium 2,28). Ježiš oznamuje tento obnoviteľný zásah po Jánovi Krstiteľovi ako blízky. Neuskutoční sa vojenským a národným triumfom ako čakali zástupy ľudí (Marek 11,10; Lukáš 19,11; Skutky 1,6), ale duchovným spôsobom (Marek 1,34; Ján 18/,36). Božie kráľovstvo pred svojím *eschatologickým uskutočnením, keď budú vyvolení žiť pri

otcovi, začína ako nenápadná a skutočnosť, ktorá sa rozvíja prostredníctvom cirkvi už teraz na zemi a je plná protirečení.

Nakoľko hebrejská Biblia pozná sedem rôznych označení pre nebo (vilon, Izaiáš 40,22; rakia, Genezis 1,17; šchykim, Žalm 78,23; zevul, 1Kráľov 8,13; Izaiáš 63,15; ma'on, Deuteronomium 26,15; machon, 1Kráľov 8,39; avarot, Žalm 68,5), bádatelia usudzujú, že Židia v istých etapách svojho vývoja prijali predstavu siedmich nebies, nebeských sfér. Židovské *apokryfy a rabínske predstavy sa potom stali jedným zo zdrojov európskeho stredovekého štruktúrovaného neba.

V židovskom apokryfe Etiópsky Henoch (1Henoch, 2.st.pr.Kr.) prvé nebo (šamajim) hraničilo s pozemským svetom a sídlil v ňom Adam a Eva a vládol mu anjel Gabriel. Rabi Šimon ben Lakiš (3.st.) šamajim nazýva oponou, lebo chráni zem a v noci sa zvinie, čím odhalí mesiac a hviezdy. Sú na ňom aj mraky, ľad, vetry a ohnivá rieka. V druhom nebi (rakia) sú podľa niektorých rabínov uväznení padlí anjeli a vládne mu anjel Refáel/Rafael. Sídli tu hriešnici a v úplnej tme čakajú na deň posledného súdu. Podľa inej, kresťanskej legendy v tejto sfére čaká Ján Krstiteľ. Tretiemu nebu (sadun alebo šechaqim) vládne anjel Anael/Aniel/Hanael. V severnom cípe tejto sféry sa nachádza peklo a v južnej raj. Štvrté nebo (zevul alebo machanon) ovláda anjel Michael. Nebeský cestovateľ *Henoch v štvrtom nebi videl nebeský Jeruzalem s rajskou záhradou a stromom poznania. Piatemu nebu (machon) vládne anjel Sandalfon (podľa jednej verzie na anjela premenený prorok Eliáš > pozri Christologický cyklus II.: *Premenenie Pána*). Je sférou Boha, *Árona a anjelov pomsty. V zúfalstve tu žijú obrovití padlí anjeli. Šiestemu nebu vládne v noci Zebul (Zabaoth) a vo dne Sabat (Sabaot). V šiestom nebi prebýva sedem cherubov a sedem fénixov, ktorí spevom oslavujú Boha. Žijú tu aj anjeli študujúci astronómiu, poriadok ročných období a času, zákonitosti prírody. Je tu aj zásobáreň ľadovca, snehu a hmly... V siedmom nebi vládne anjel Kafziel (hebr. Božia rýchlosť), podľa niektorých predstáv anjel osamelosti, smútku a sĺz. Práve v tejto sfére žije Jahve obklopený serafmi, cherubmi a trónami (hebr. aralim/ofanim/galgallin) a odtiaľ sa rinie nesmierne svetlo.

Podľa bádateľov s pojmom nebo a nebeské sféry súvisí pojem nebeský zástup, pre ktorý má hebrejská Biblia niekoľko výrazov. Výraz saba haššamajim sa väčšinou sa objavuje vtedy, keď ide o modloslužbu (Deuteronomium 4,19 atď.). Saba haššmajim v sebe spája významy nebeské telesá a anjelské bytosti. Bádatelia usudzujú, že podľa týchto predstáv mali jednotlivcov i národy na starosti anjeli rôzneho postavenia. Súčasne tento nebeský zástup mal dozor nad planétami, hviezdami a hmlovinou, ktoré v babylonských a gréckych mýtoch zosobňovali určití bohovia.

Hebrejský výraz Zebaoth (1Kráľov 22,19), z ktorého až neskoršie vznikol anjel Sabaot, sa tiež prekladá ako nebeský zástup (pozri kapitola *Anjeli pri Poslednom súde*). Ide o tvar v množnom čísle s pôvodným významom vojsko. V tomto prípade sa nejedná o ľudí - vojakov, ale o prírodné sily, hviezdy na nebi, ktoré sú, podobne ako oblaky a blesky na zemi, podriadené Bohu, čím sa potvrdzuje zvrchovaná vláda Boha v kozme.

Slovné spojenie Hospodin zástupov (hebr. Jahve sabaoth), ktoré sa v Biblii objavuje až 300krát, je podľa bádateľov titul Boha spojený s jeho postavením Pána nad zástupom (národom, kmeňmi) Izraela. Má však súčasne aj vzťah k nebeskému zástupu v jeho anjelskom význame. Titul Sabaoth bol pre Židov ptiamo menom Božím (Izaiáš 6,3).

V podobnom zmysle hovorí o nebi aj *Nový zákon. Objavila sa domnienka, že Nový zákon zodpovedá rabínskej predstave siedmich nebies, nakoľko sa v ňom hovorí o raji (Lukáš 23,43) a o **“treťom nebi“** (2Korintským 12,2). Tiež o Ježišovi sa píše, že **“prešiel nebesami“** (Židom 4,14). Jedná sa však o veľmi slabé základy, než aby sa

na nich dala táto teória postaviť (môže ísť o obrazné vyjadrenie). Na tomto (nebeskom) mieste Ježiš žil u Otca (Ján 17,5) a sem sa pri svojom nanebovstúpení aj vrátil.

Na veriacich čaká v nebi raj, obnovený Eden, kde spravodliví dostanú konečnú odmenu za svoju oddanosť Bohu (Matúš 6,20) a v blízkosti Pána budú bývať naveky (2Korintským 5,1). Podobne o nebi píše v 11.storočí aj teológ Ota z Freisingu: večná blaženosť spočíva vo visio Dei, videní Boha, možnosti vidieť, oslavovať, milovať a chváliť Ho; blažení nepoznajú žiadnu žiadostivosť a telesnú túžbu.

Symbolickým vyjadrením neba a nadpozemských sfér sú kupoly a i ploché stropy kostolov, ktoré umelci vyzdobovali nebeskými scénami. V súlade s týmto poňatím vystupovali chrámové vráta ako nebeské brány a celá sakrálna stavba ako architektonické vyjadrenie Božej trónnej sály. Západoeurópske predstavy o nebi majú väčšinou pozemské znaky (prameň, studňa, lúka, strom, plody, dúha, oblak, hmla, slnečné lúče, hviezda, brána, božská bytosť ľudskej podoby), preto sú zrozumiteľné. Iba výnimočne sa objavujú predstavy posunuté viac do duchovných rovín bez prídavných znakov nebeskej klenby s oblakmi a záhrobnými radosťami.

Raj. Raj (hebr. pardes; aram. paradesa < staroperzsky paraidésa; gr. paradeisos; lat. paradisum). Samotné slovo paraidésa, prijaté do viacerých jazykov, pôvodne značilo ohradenú plochu, staroperzsky zvernicu pre potešenie kráľov.

Svoje predstavy o raji ako ríši pre vyvolencov mali všetky náboženské systémy po celom svete. *Bukolická poézia vytvorila predstavu raja z peloponézskej Arkádie, v ktorej ľudia žili v hojnosti a bez spoločenských rozporov, starí Mexičania, ktorí trpeli nedostatkom sladkej pramenitej vody a rieky na ich území boli iba zriedkavosťou, mali ríšu dažďového boha Tlalocka, prístupnú predovšetkým utopencom, staré čínske budhistické rukopisy opisujú rajskú ríšu Uttarakuru, nachádzajúcu sa horou sveta Meru, kde vyvolených obveseľujú svojím tancom a spevom *fénixovia (feng-luang), mužský „feng“ a biela „luang“.

*Ezoterické chápanie raja odsúva pozemské predstavy a považuje za ideálny stav blízkosť k Bohu v duchovnelej forme. V krajnej miere ju predstavuje *nirvána, ktorá je vzdaním sa vlastnej jedinečnej osobnosti v prospech nadosobna absolútnej existencie (tento vzťah sa nesprávne a zjednodušene označuje ako „nič“). Predstavy o raji utešovali a lákali k poznaniu. Stredoveký sufista Abud Yazid Bistami (✞874) povedal: „Raj je najposlednejší závoj, pretože vyvolení tam už zostanú a ten kto v raji zotrvá, nežije pri Bohu. On je On, Zahalený.“

Rovnako ako iné náboženské systémy, ktoré od seba oddeľujú pojmy nebo a raj, aj kresťanská mytológia chápe nebo ako duchovnú ríšu, zatiaľ čo raj vystupuje ako druhá záhrada Eden, obnovená po poslednom súde a plná pôžitkov, ktoré odmeňujú tých, čo za života strádali.

*Eschatologické chápanie raja, večnej blaženosti na konci vekov, po vzkriesení mŕtvych a Poslednom súde, sa v židovskom myslení objavuje až neskoršie, lebo Starý zákon také poňatie nepoznal. Starovekí Židia verili, že raj jestvuje v ich dobe, ale je skrytý a na tomto utajenom mieste žijú duše praotcov a ďalších vyvolených, spravodlivých (gr. dikaiós = spravodliví v zmysle bohabojní; pozri Christologický cyklus II.: kapitola *Kázeň na hore*). Minulý, súčasný a budúci raj považovali za totožné a v tom ich predstavy zodpovedali mytológii iných starovekých národov. V takomto zmysle o raji ešte hovorí aj Lukáš (23,43), apoštol Pavol v 2Liste Korintským (12,2-4). V eschatologickom zmysle sa hovorí o raji iba v Zjavení (pozri kapitola *Sedem*

svietnikov - List Efezskému zboru; 2,7), keď Kristus sľubuje, že dá raj darom tomu, kto zvíťazí (nad pokušeniami Satana).

Záhrada Eden (hebr. gan ‘eden = rozkošná záhrada) pôvodné texty (Genezis 2,4; redakcia *Pentateuchu bola dokončená okolo polovice 5.st.pr.Kr.) nespájali s predstavou raja a vôbec nie neba. Bola záhradou (hebr. gan), rozkošne krásnou (hebr. ‘eden – rozkoš; gr. tryfé), kdesi na východe Bohom stvorenej zeme. Bola ohradeným a chráneným miestom na zemi (odtiaľ predstava stredovekej zatvorenej záhrady *hortus conclusus) miestom kde rástli rôzne stromy, ktoré dávali úrodu dvanásťkrát do roka (Zjavenie 22,1) a uprostred záhrady stáli strom života a strom poznania dobrého a zlého. Bola to záhrada radosti a rozkoše, pričom ťažko presne vysvetliť obsah slova rozkoš (nevinnosť, bezstarostnosť, nasýtenosť?). Záhrada bola napájaná riekou, ktorá v nej pramenila a rozdeľovala sa do štyroch tokov (pozri kapitola *Uctievanie Baránka/ Chválenie Pána mučeníkmi*). Tu mali večne žiť v blaženom spojení so svojím Stvoriteľom Adam a Eva.

Rajská záhrada Eden. Pojem rajská záhrada Eden sa objavuje až v gréckej *Septuaginte (3.-2.st.pr.Kr.) a latinskej *Vulgáte (5.st.). Oba preklady spájajú pojmy Eden, raj, nebo, blažená zásvetná ríša a vytvárajú celkom nový obraz záhrady Eden - blaženej zásvetnej ríše protikladnej miestu určenému zlým. Stalo sa tak pod vplyvom antických predstáv o elyzejských poliach a ostrovoch blažených (pozri kapitola *Peklo*).

Túto predstavu raja budúcnosti (po príchodu mesiáša) si prisvojili talmudskí učenci 1.-2.storočia (Mišna Avot 5,23). Fantastické obrazy opisovali, ako sa svet premení pod dotykom mesiášovej ruky: „Zázračne sa zväčší plodnosť prírody, na voz alebo loď sa pomestí jediný strapec hrozna a vylisuje sa z neho veľký džbán vína ... Úroda dozreje za jeden mesiac a stromy budú plodiť každé dva mesiace, klasy pšenice budú veľké ako dve ľadviny veľkého bravu, ženy budú rodiť deti každý deň...“

Podobnú predstavu o nebeskom raji má aj Korán; o raji v podobe záhrady al džanna, s fontánami, tienistými údoliami, ovocnými stromami, kde tečú prúdy vody, mlieka a medu (v protiklade k pekelnému stromu zaqqúm s horkými plodmi). Vyvolených tu čakajú príbytky a stoly s vyberanými jedlami a nápojmi v drahocenných nádobách. Od vína, ktoré budú piť, sa neopijú. Budú mať na sebe najkrajší hodvábny odev zelenej (Mohamedovej) farby, vyšívaný zlatom, budú sedieť na pohovkách zdobených zlatom a perlami. Muži sa budú tešiť zo spoločnosti krásnych panien, hurisek. Po čase (zrejme pod vplyvom východokresťanských eschatologických predstáv) hurisky nahradili „čisté manželky“, t. j. pozemské partnerky veriacich. Najväčšou duchovnou radosťou je pohľad na Božiu tvár, mier v duši a odpustenie a tiež to, že v raji nebude počuť prázdne táranie a ohováranie (odraz Mohamedovej situácie v Mekke, kde bol predmetom ohováraní a posmeškov; možno tiež prorokov odpor k veľavravnosti a vystatovaniu, typickým vlastnostiam Arabov). Niektorí vykladači zdôrazňujú zvláštnu obraznosť arabského jazyka, pre ktorý je typické používanie metafor. Islam však žiada chápať opisy raja doslovne, jednako len s vedomím, že opisovaná skutočnosť sa vymyká našej predstave.

V stredovekej symbolike smrti a záhrobia bol raj či rajská záhrada miestom, kam odlietala duša v podobe holubice, aby tam sedela na strome života a pila živú vodu, vodu večného života (pozri Christologický cyklus I.: *Strom života, Živá voda*). V Európe 12.storočia patrí do okruhu rajských predstáv povesť o kresťanskom kráľovstve kňaza Jána, ktoré sa rozkladalo kdesi v Ázii, medzi “tromi Indiami, Babylonskou púšťou a babylonskou vežou“, alebo, podľa novovekých predstáv, v Afrike (v tom prípade stotožňované s kresťanskou - koptskou - Etiópiou a Núbiou). Kráľovstvo bolo

obývané cnostným a bohatým ľudom, ktorý nepoznal neresť, živil sa nebeským pokrmom, mannou, žil päťsto rokov, každých sto rokov omladol a vždy nadobudol silu tým, že sa trikrát napil vody z prameňa, ktorý vyvieral pod koreňmi stromu na "onom mieste"... Legendy o kňazovi Jánovi očarovávali po stáročia cestovateľov a dobrodruhov (Marco Polo), dejepiscov, kronikárov a spisovateľov. Ríša bola vyznačená dokonca na prvých európskych glóbusoch z 15.storočia. Autor predlohy spisu List kňaza Jána (12.st.) bol vzdelaný kňaz, ktorý poznal orientálnu literatúru a vedel o existencii kresťanských (*nestoriánskych) osád v Ázii. Mýtická Jánova ríša mala množstvo bájnych ľudských i zvieracích obyvateľov, ku ktorým patrili aj ľudožrútske národy Gog a Magog (pozri kapitola *Drak odviazaný z reťaze*), používaných v boji s nepriateľmi ríše.

Stredoveká predstava neba mala podobu sfér (zvyčajne deviatich), ktoré obaľovali zem až do výšky Božieho trónu. Namiesto sféra sa častejšie používal výraz *chór (z gr. choros - tanec; miesto, kde sa tancuje; v antike kultový tanec alebo spev na počesť určitého božstva).

V kresťanskej kultúre sa zrodila predstava spoločného účinkovania (spevom a tancom) anjelských bytostí vo vesmíre. Predpokladalo sa, že táto anjelská hudba, ľudským uchom nepostihnuteľná, ale pre človeka blahodarná, spôsobuje pohyb Slnka, Mesiaca, planét a hviezd.

Tieto myšlienky nadväzovali na antickú filozofiu. Podľa pytagorejcov (6.st.pr.Kr.) a platonikov (5.-4.st.pr.Kr.) vesmír znie. Nebesá tým, že krúžia, vytvárajú hudbu. Pomalé planéty ako Saturn a Jupiter vydávajú hlbšie tóny a rýchle planéty ako Merkúr, Venuša vyššie tóny. Božská hudba nemôže byť počutá, pokiaľ je ľudstvo vo svojom materiálnom stave. Grécky filozof a matematik Pytagoras (✞500 pr.Kr.) mal byť jediným zo smrteľníkov, ktorý bol schopný počuť túto hudbu sfér.

Rímsky filozof Anicius Torquatus Severinus Boethius (✞524), kresťan silno ovplyvnený *novoplatonizmom, členil hudbu na svetovú (musica mundana), na hudbu v človeku (musica humana) a hudbu vyludzovanú hudobnými nástrojmi (musica instrumentalis). Veril, že jestvuje tzv.thema mundi, hudobný námet, na ktorý je svet utváraný. Sedem duchov planetárnych sfér, v poradí, akom sú sféry usporiadané, tvorí niečo ako nebeskú lýru so siedmimi strunami (Satur C, Jupiter D, Mars E, Slnko F, Venuša G, Merkúr A, Mesiac H). V Jánovom Zjavení (5,8-9: *Apokalyptický baránok*) majú nebeské bytosti pred Božím trónom v rukách božie harfy a neprestajne hrajú a spievajú.

Na predstavu anjelskej hudby zodpovednej za harmonický pohyb nebeských telies nadviazal vo svojich vo svojich úvahách aj astronóm Ján Kepler (✞1630). Anjelská hudba a anjelské chóry si našli miesto v kresťanskom umení: Anjeli bývajú zobrazovaní nielen ako speváci, ale aj ako hudobníci hrajúci na hudobných nástrojoch (Matthias Grünewald: oltár Narodenie Ježiša, Ishenheim, 1512-1515). Benediktínska mníška a vizionárka Hildegarda z Bingenu (✞1179) dokonca označila Pannu Máriu za dirigentku nebeskej hudby, s čestným titulom kráľovná anjelov (zvláštneho anjela hudby menom Israfil poznal aj ľudový islam; jemu bolo mu zverené trúbenie počas Posledného súdu).

Už v ranom kresťanstve zrodila myšlienka rozdelenia anjelov na chóry a to podľa biblických i mimobiblických kategórií (Ezechiel, 1- 2Henoch, Kolosenským 1,16, Efezským 1,21; 1Tesalonickým 4,16). Texty sú však v tejto otázke nejednotné, najmä pokiaľ ide o počet a hierarchiu chórov, ich povinnosti a úlohy.

Predstavy raných kresťanov o štruktúrovanom nebi obsahujú niektoré *apokryfy: **„...uvideli sme nášho Spasiteľa, ako prenikol všetkými nebesami...zo všetkých nebies. Vtedy nám, apoštolom, tento svet (neba) začal byť ako temnoty pred nami. Vzali sme na seba podobu tých, ktorí sú v *eónoch slávy. Keď naše všetky nebesá, keď...vložiť na nás naše apoštolstvo. I zazreli sme nášho Spasiteľa, keď dosiahol štvrtého neba...“** (***Evanjelium Spasiteľa**, **Videnie na hore**, 3.st.).

O nebeskej hierarchii písal mních a biskup Gregor Naziánsky (✞339) a biskup Cyril Jeruzalemský (✞386). Ale najznámejšiu z raných klasifikácií uviedol anonymný Pseudo-Dionysius Areopagita v grécky písanom spise O nebeskej hierarchii (gr. Peri tés úraniás hierarchiás; lat. De coelesti hierarchia), ktoré podnietilo rozsiahle mystické učenie. Neznámeho autora na základe podvrhnutých listov dlho stotožňovali Dionysiom Areopagitom, členom aténskeho archeopágu, ktorého obrátil na kresťanskú vieru apoštol Pavol (Skutky 17,34). Tento novozákonný Dionysius pokladaného za prvého aténskeho biskupa potom dlho stotožňovali s parížskym biskupom Denisom (✞250), patrónom Francúzska a mučeníkom. Opát kostola St.Denis, Hilduin, biskupa Denisa nesprávne (a zrejme účelovo) stotožnil s autorom spisu O nebeskej hierarchii (v skutočnosti ním bol sýrsky autor, ktorý žil okolo roku 500; údajne ide o gruzínskeho spisovateľa Petra Ibéra, ktorý používal pseudonym D.A.). Pre časnosť vzniku získal spis veľkú popularitu u kresťanských autorít a roku 649 ho ako kanonický odporučil Lateránsky koncil. Popri Biblii a cirkevnom otcovi Augustínovi je Pseudo-Dionysius najčastejšie citovaným kresťanským autorom. Jeho dielo preložil a opatril komentárom v polovine 9.storočia írsky mysliteľ ranej scholastiky, teológ Ioannes Scotus Eriugena (✞877).

Pseudo-Dionysius Areopagita bol stúpencom *novoplatonizmu a v duchu tohto smeru pokúsil spojiť kresťanské a židovské náboženské tradície (novozákonné texty 1Kolosenským, Efezským 1,12; 3,10; Rímskym 8,38 a nasl.). *Novoplatonizmus predstavoval poslednú fázu antickej filozofie a ako prvý sa pokúsil o vedecké, filozoficko-systematické budovanie kresťanského uvažovania v učení kresťanských mysliteľov 2.-8.storočia.

O hierarchickom usporiadaní anjelov do chórov písal aj pápež Gregor Veľký (✞604), ktorý navrhoval iné delenie (I. serafovia a cherubovia, ktorí obkolesujú a velebia Boha; II. päť sfér anjelských bytostí, ktoré pôsobia na zemi a vo vesmíre; III. archanjeli a anjeli, ktorí sú v spojení s ľudstvom). O Gregorovej klasifikácii sa posmešne vyjadril taliansky renesančný básnik Dante Alighieri (✞1321) v diele Raj (28,133); Dante uprednostňoval Pseudo-Dionysiovu klasifikáciu neba.

V stopách pápeža Gregora išla mystička, spisovateľka a prírodovedkyňa Hildegarda z Bingenu (✞1179). Vo svojej knihe Liber Scivitas Domini (Poznaj cesty Pána) píše o dvoch vonkajších a dvoch vnútorných nebeských prstencoch. Avšak na ilustráciách jej diela, ktoré zrejme vznikli po jej smrti, vidieť Pseudo-Dionysiovu klasifikáciu trikrát tri sféry.

Všeobecne prijaté rozdelenie nebeských chórov pochádza od dominikánskeho mnícha a teológa Tomáša Akvinského (✞1274), ktorý vychádzal z Pseudo-Dionysia. V spise Summa Theologica Tomáš Akvinský tvrdí, že medzi anjelmi existujú tri triády, ktoré sa delia do troch tried a tvoria celkom deväť chórov; prvá triáda obklopuje Boha, druhá vládne hviezdam a živlom, tretia je povolaná k ochrane pozemskej ríše. Deväťstupňovú anjelskú hierarchiu uznáva aj zakladateľ antropozofie Rudolf Steiner (✞1925). Niektorí stredovekí teológovia ešte hovoria o desiatom chóre, ku ktorému patria anjeli strážni, ktorí na konci vekov medzi seba prijmú všetkých dobrých ľudí

(pozri kapitola *Anjeli pri Poslednom súde*). Predstavu neba štruktúrovaného do chórov pozná aj islam (španielsky arabský učenec Ibnʿ Arabi, *1165).

*

Rozčlenenie nebeských sfér v spise O nebeskej hierarchii:

I. hierarchia (najvyššia):

1. **Serafovia**/hebr.pl. širufa/hebr.pl. serafim/lat. seraphini. Najvyššie postavený anjelský chór, ktorý neustále obklopuje Boží trón a bez prerušenia spieva hebrejsky hymnus Kadoš, Kadoš, Kadoš (Svätý, svätý, svätý je pán zástupov...; v aram. Kadiš). Serafovia majú šesť krídiel a vyžarujú prenikavé svetlo lásky k Bohu. Sú zodpovední za prvotný pohyb a sféru stálic. Podrobnosti v kapitole *Anjeli pri Poslednom súde.*

2. **Cherubovia**/hebr.pl. cherubim/ lat. cherubini. Majú schopnosť vidieť a rozpoznať Boha a podať svoju múdrosť ďalej. Sú zdrojom poznania. Zatiaľ čo serafovia sú okrídlení, cherubovia sú vidiaci, lebo bezprostredne čelia Bohu, prvotnému princípu poznania. V starozákonnej tradícii (Ezechiel) majú podobu veľkých kolies/hebr. galgallin, alebo bytostí s množstvom očí. Sú zodpovední za prvotný pohyb a sféru stálic. Podrobnosti v kapitole *Anjeli pri Poslednom súde.*

3. **Tróny**/hebr.pl. aralim/ofanim/galgallin (kolesá)/ gr. tronoi/ lat. throni. Ľuďom prinášajú Božiu spravodlivosť. Podľa Pseudo-Dionysia majú podobu židovských cherubov-galgalin. Biblia ich uvádza iba raz v Liste Kolosenským (1,16). Tróny bývajú zobrazované, ako nesú kráľovský trón. Sú zodpovední za planétu Saturn.

II. hierarchia (stredná):

4. **Panstvá**/hebr.pl. hašmallim/ gr. kyriotetes/ lat. dominationes. Dozerajú na povinnosti anjelských chórov v hierarchii pod nimi. Nepatria ku skutočným služobným anjelom. Samostatne preberajú vedenie Božích zámerov. Biblia ich uvádza iba raz v Korintským (1,16). Panstvá bývajú zobrazované ako anjeli s korunami na hlave; v rukách držia ríšske jablká alebo žezlá. Grécky receptár Hermeneia radí zobrazovať ich ako bytosti s palicou v podobe kríža a so sférou s Kristovým monogramom. Sú zodpovední za planétu Jupiter.

5. **Sily**/hebr.pl. malachim/tarshishim/ gr. dynameis/ lat. virtutes. Starajú sa o plnenie Božej prozreteľnosti. Sú prostredníkmi Božieho požehnania a zázrakov. Sú zodpovední za pohyb hviezd a sprostredkovanie energie, ktorá prináleží prírodným silám. Pravdepodobne sem patria anjeli, ktorí stoja nad všetkou telesnosťou. Ich prostredníctvom sa dejú zázraky, sú zdrojom pôvabu a nebojácnosti. Sprevádzajú statočných ľudí a chránia ich. Podľa židovského apokryfu Život Adama a Evy (1.st.) dve takéto bytosti pomáhali pri narodení Kaina; dve z nich tiež sprevádzali Krista pri nanebovstúpení. Sily bývajú zobrazované ako anjeli s ľaliami (symbol čistoty) alebo s ružami (symbol krvi a života). Hermeneia odporúča maľovať ich v nádhernom odeve ako Panstvá, ale bez obuvi. Sú zodpovední za Slnko.

6. **Mocnosti**/hebr.pl. elohim/gr.pl. exousiai/lat.pl. potestates. Údajne boli stvorení ako prví. U ich vzniku stojí bytosť Elohim, čo je podľa niektorých sám boh *Jahve (pozri kapitola *Anjeli pri Poslednom súde*). Mocnosti sú plné dynamickej energie a starajú sa o bezpodmienečné plnenie Božej prozreteľnosti. Prostredníctvom svojej odvahy sú odrazom Boha ako zdroja všetkej sily. Podľa Pseudo-Dionysia bránia svet pred útokmi démonov. Podľa Listu Korinťanom (1,16) sa usilujú o rovnováhu dobra a zla v ľudskej duši. Mocnosti, niekedy aj ostatné nižšie chóry, bývajú zobrazované v brnení.

Hermeneia odporúča zobrazovať ich v bohato zdobenom plášti a *tunike po kolená. Sú zodpovední za planétu Venuša.

III. hierarchia (najnižšia):

7. **Kniežactvá/prvopočiatky**/gr. archai/ lat. principatus. Majú na starosti ochranu veľkých národov a pozemských miest. Pôsobia na vznik a vývoj politických ríš. Sú príkladom vodcovského umenia podľa najvyšších princípov, z tohto dôvodu sú poradcami vládcov vo veciach správy vlád. Sú spomínaní v Liste Kolosenským (1,16). *Zlatá legenda uvádza niektoré mená (Nisroch, Anael, Cervill). Byzantská príručka Hermeneia odporúča maľovať ich v nádhernom odeve a obuvi, s ľaliou v ruke. Sú zodpovední za Mars.

8. **Archanjeli**/gr.pl. archangeloi/ lat.pl. archangeli. Práve oni sú pravými zvestovateľmi a poslami Božích rozhodnutí, najdôležitejšími prostredníkmi medzi Bohom a jedincami. Sú zodpovední za blaho mnohých ľudí. Niektorí komentátori Apokalypsy v nich videli bytosti okolo Božieho trónu v kapitole 1,9-3,11: *Jánovo videnie siedmich svietnikov*. Sú zodpovední za planétu Merkúr. Podrobnosti v kapitole *Anjeli pri Poslednom súde.*

9. **Anjeli**/hebr.pl. malakim/ gr.pl. angeloi/ lat.pl. angeli. Stoja najbližšie človeku a sú prostredníkmi medzi Bohom a ľuďmi. *S*prostredkovávajú každému jedincovi osvietenie a múdrosť. Spolu s archanjelmi bdejú nad všetkým, čo súvisí s telesnosťou. V Biblii sú úzko spojení s pozemským životom Krista. Berú si na starosť zomierajúcich a ich duše. Mávajú najrôznejšiu, predovšetkým ľudskú podobu. Hermeneia odporúča zobrazovať ich v odeve diakona, s palicou zakončenou krížom a so symbolom eucharistie (diskoi) v ruke. Niekedy majú svätožiaru. Sú zodpovední za planétu Mesiac. Podrobnosti v kapitole *Anjeli pri Poslednom súde.*

Pseudo-Dionysius vo svojej konštrukcii neba vychádzal zo starej gnostickej predstavy siedmich nebies. *Gnóza (gr. poznanie nadzmyslovým spôsobom) patrila v neskorej antike k najvýznamnejším myšlienkovým prúdom. Bola ovplyvnená staroiránskymi náboženskými predstavami, mezopotámskou astrológiou a *novoplatonizmom.

Podľa gnostických predstáv do jednotlivých nebeských vrstiev vložil prvotný prarodič - stvoriteľský boh Jaldabaoth - sedem bezpohlavných bytostí. Neskoršie sa zmenil, stal sa z neho tyran obávajúci sa o svoju vládu. Ohrozoval ostatných bohov, dokonca aj svoju matku Pistis Sofiu, prvotnú ženskú silu, praprincíp a stvoriteľskú bytosť. *Pistis - Sofia (gr. Viera - Múdrosť) sa zhrozila, čo spolu s Chaosom stvorila (pozri kapitola *Šelma morská*). Proti otcovi sa vzbúril Sabaoth, postavil sa na čelo siedmich nebeských bytostí a vyhlásil Jaldabaothovi vojnu. Bola to prvá bitka vo vesmíre. Jaldabaoth bol v nej porazený, keď sa zjavila Pistis Sofia v podobe čírehо svetla. Pramene mýtu, zachytené aj literárne v spise Vznik sveta, sú komplikované a protirečivé. Podľa niektorých bádateľov bol Sabaoth (hebr. vojská, zástupy; pozri kapitola *Anjeli pri Poslednom súde*) totožný s izraelským Jahvem. V gnostickom mýte zreteľne doznieva aj grécky príbeh bohov Urana, Krona a Dia.

*

K téme raja a nebeského Jeruzalema sa hlási **Boschov triptych Záhrada** pozemských rozkoší I. Obraz vznikol v rokoch 1503-1504 a je známy aj pod názvom Tisícročné kráľovstvo. Kritika ho považuje za umelcovo najzávažnejšie dielo. Podľa niektorých je triptych dôkazom, že Hieronymus Bosch patril k radikálnej heretickej sekte Bratstvo slobodného ducha, známej ako adamiti. Na svojom obraze údajne

zachytil rituálny ľúbostný obrad, akému sa oddávali muži a ženy, hľadajúci prvotnú nevinnosť.

Výtvarný kritik Fraengel odmietol považovať scény za zmyselné fantázie, lebo dielo bolo určené na výzdobu *oltára a malo povznášať zbožnosť. Podľa Fraengela ide o dôkladne zašifrované prirovnania a alegórie, ktoré majú hodnotu tajomných zjavení. Fraengelova teória mala široký ohlas v 20.storočí. Napriek tomu chýbajú dôkazy, že v Brabantsku, kde Bosch pôsobil, skutočne existovalo Bratstvo slobodného ducha. Logickejšie sa zdá vysvetlenie, ktoré v triptychu Záhrada rozkoší vidí zobrazenie autorových pokušení.

Fray José Siguenza roku 1576 opísal triptych ako "obraz márnivej chvály a chuti jahody alebo granátového jablka, ktorých chuť človek pocíti až vtedy, keď pominie". Zobrazený sex má vyvolať predstavy chuti červeného ovocia, jahôd, moruší, čerešní alebo viničových strapcov, ktoré sa niektoré postavy pokúšajú zjesť a iné sa do nich ukrývajú. Zobrazenie rôznych sexuálnych radovánok opakuje okamih tesne predtým, keď Adam a Eva okúsili zakázané ovocie. Súčasní psychológovia vo výjavoch vidia obrazy tzv.materinskej sexuality (milenci sa uzatvárajú do okrúhlych plodov alebo priezračných bublín, symbolizujúcich život plodu vo vnútri maternice). Jednako si treba pripomenúť stredoveké prostredie, v ktorom obraz vznikal. Podľa historika umenia Dirka Baxa viac ako rôzne vedecké interpretácie by poslúžili na pochopenie diela stredoveké, obľúbené, ale dnes už zabudnuté slovné hry a hádanky.

33. PEKLO

(Zjavenie 20,14-15; 21,8)

(7.videnie. Peklo)

*

...Potom boli smrť a podsvetie (všetci mŕtvi, pochovaní aj bez hrobov, aj tí, čo čakali v podsvetí na posledný súd; smrť sa týka človeka aj zlých mocností, ktoré človeka ovládali; odkaz na 20,12-13: *Vzkriesenie mŕtvych*; *Posledný súd*) **zvrhnuté do ohnivého jazera** (miesto zavrhnutia ako náprotivok Božského planúceho skleného mora z 4,6 a 15,2: *Apokalyptické bytosti*, *Vyliatie čiaš*). **Toto je druhá smrť: ohnivé jazero. A koho nenašli zapísaného v knihe života** (odkaz na Daniela 7,10; Malachiáša 3,16; podobne 1Henoch 4,20; 4Ezdráš 6,20; Nanebovstúpenie Izaiáša 9,22; Baruchova apokalypsa 24,1; 2Henoch 89,69 a nasl.; odkaz na kapitoly 5,6-14 a 6,1-7: *Apokalyptický baránok, Apokalyptickí jazdci*), **bol zvrhnutý do ohnivého jazera.**

...zbabelci (gr.sg. deilos; zbabelosť ako znak nedostatku viery vo všemohúcnosť Boha; odkaz na konkrétnu situáciu v maloázijských zboroch; podobne 2Timoteovi 1,7; Rímskym 1,29-32; 1Korintským 5,10; 6,9-11; Galatským 5,19-21), **neveriaci** (dôsledok zbabelosti), **poškvrnení** (gr.sg. ebdelygménos; dôsledok zbabelosti a bezverectva), **vrahovia, smilníci** (dôsledok bezverectva; dva hlavné mravnostné priestupky: nezabiješ a nescudzoložíš), **traviči, modloslužobníci** (úklady proti životu človeka z náboženských dôvodov) **a všetci luhári** (úklady proti Kristovmu učeniu, stelesneniu pravdy) **budú mať podiel v jazere horiacom ohňom a sírou** (obraz pekla v odkaze na Genezis 19,24: Skaza Sodomy); **to je tá druhá smrť** (definitívne nebytie v odkaze na 20,6: *Vzkriesenie mŕtvych*).

*

Peklo predstavuje jeden zo základných námetov rozsiahlej témy *Posledný súd*. Hoci uvedené verše hovoria iba o horiacom jazere a síre (evanjeliá píšu o ohnivej peci, tme, plači a škrípaní zubov; Matúš 8,12; 13,42; 13,50; 22,13; 24,51; 25,30; Lukáš 13,28), stredoveká predstavivosť infernálne kulisy obohatila o množstvo podrobností, plných zložitej a niekedy už zabudnutej symboliky (holandský maliar a moralista Hieronymus Bosch, ✞1516).

Najstaršie kresťanské zobrazenia pekla pochádzajú z 8.storočia, od 11.storočia má najčastejšie podobu obrovského pažeráka obludy (*tympanóny *katedrál v Paríži, Chartres, Bourges). Peklo sa takto predstavuje ako zverská, dravá mocnosť (rozškľabená tlama, hypnotický pohľad). Približne od 12.storočia vidieť v otvorenom pažeráku veľký kotol (umocnenie opisu: miesto a trest). V renesancii v odkaze na Jóba (41) niekedy z papule šľahá oheň, ale postupne tlamu Leviatana nahrádza pažerák jaskyne.

Ak vstup do pekla tvorí neurčitá priehlbeň, ide o rímsku inšpiráciu. Podľa jednej legendy vstup do podsvetia sa nachádzal pri Avernskom jazere v Kampánii; skutočné jazero vzniklo z kráteru bývalej sopky a z jeho bahnitých vôd vystupovali páchnuce sírne výpary, ktoré údajne zabíjali vtákov. Jazero bolo zasvätené rímskemu vládcovi podsvetia Plutonovi. Neďaleko neho bola jaskyňa, ktorou zostúpil do podsvetia hrdina trójskej vojny Aeneas.

Na Východe 8.-16.storočia má peklo podobu Háda s dieťaťom Luciferom na kolenách (typologický náprotivok Bohorodičky a Dieťaťa Ježiša), obklopených morom plameňov alebo ohnivou riekou.

V pojmoch hore/dole, dobro/zlo, zaujíma peklo miesto v najnižších častiach zeme. V kompozíciách Posledného súdu sa motívy pekla sa zvyčajne nachádzajú v pravej dolnej časti obrazu, čiže po ľavici Krista sudcu, v zóne určenej pre zlo a hriešnikov. Zatratenci sú do neho vlečení za vlasy, hnaní vidlami alebo odnášaní na chrbtoch okrídlených démonov. Menej často, v odkazoch na grécky mýtus o Hádesovej ríši (gr. boh Hádes znamená "neviditeľný"), je peklo zobrazované ako brána budovy strážená trojhlavým psom Kerberom. Ak prístupovú cestu do neba tvorí most alebo rebrík, do pekelných plameňov zatratenci z mosta padajú. Táto predstava odráža staroperzské záhrobné mýty.

Na Západe od 8.storočia (karolínska knižná maľba) sa objavujú scény mučenia hriešnikov vo veľkom kotle. V zmätku šľahajúcich plameňov a hadov sa rozháňajú vidlami a hákmi démoni s telami obludných zvierat. Odsúdenci sa tlačia na seba, alebo sa varia v kotle. V 12. a 13.storočí sa objavuje snaha obmedziť sa na zobrazenie trestu pre lakomcov a smilníkov; postavy kŕčovito zvierajú mešce zavesené okolo krku, ženy majú hadov a ropuchy zavesené na prsiach a lone. Postupne sa muky sa spestrujú: vešanie, amputácia, kastrácia, praženie tela na ražni, sťahovanie z kože; zobrazovanie využíva a prekračuje bohatý arzenál trestov pozemskej justície. Objavuje sa snaha prispôsobiť trest spáchanému hriechu: násilníci sa navzájom prepichujú, lakomcom rozožiera telo tekuté zlato, zvrhlíci sú otáčaní na ražni, sodomiti sú napichovaní na kôl, povýšenci sú drvení kopytami Satana, nemravníci sú spojení v nekonečnej súloži v ohni, pažravci majú pred sebou stôl, z ktorého nemôžu jesť, sú váľaní špine, démoni ich nútia jesť nepožívateľné jedlo, závistlivci sú ponáraní do mrznúcej rieky, namyslenci sa ohýbajú pod ťarchou kameňov, ktoré vláčia na chrbte. Podľa pokrývky poznať postavy kráľov a biskupov (v raji sa však objavujú tiež; pozri kapitola *Nebo*). Satan, "vládca bolesti", dozerá na činnosť pekla a v kútikoch jeho troch úst (ak ide o trojhlavú formu, trikefalos) visia hriešnici, medzi ktorými sa uprostred nachádza Judáš Iškariotský (pozri Christologický cyklus III.: *Judášova ľútosť a samovražda*).

Umelci neskorého stredoveku boli ovplyvnení tvorbou talianskeho básnika Dante Alighieriho (✞1321). Jeho didakticko-alegorický epos Božská komédia (Peklo, Očistec a Raj) myšlienkovo predznamenáva renesanciu. Dante, inšpirovaný rímskym básnikom Vergíliom (epos Eneida o osudoch hrdinu Aenea, jeho úteku z Tróje a zostupu do podsvetia) opisuje jeho púť tromi záhrobnými svetmi, počas ktorej sa rozpráva s dušami zosnulých. Píše o radu pekelných okruhoch, odlíšených podľa druhu trestu. Danteho vyprávanie inšpirovalo umelcov, ktorí zobrazovali diablov bičujúcich chrbty zavrhnutých (Peklo 18,35), podvodníkov ponáraných hákmi a vidlami v žeravom dechte (Peklo 21.51). Satan má tri tváre - náprotivok trojjediného Boha (Peklo 34,38-55). Judáš Iškariotský je hlavou v papuli Satana a lýtkami vonku (Peklo 34,62-63). Maliari (Eugéne Delacroix, ✞1822), inšpirovaní Božskou komédiou, zobrazujú záhrobie s Cháronom, ktorý sa prevážа v bárke spolu s mŕtvym a niekedy udrie svojím veslom bludnú dušu. Alebo sa objavuje sudca Mínos v podobe monštra s ľudským trupom a hadím chvostom. Prstence chvosta naznačujú príslušné číslo pekelného kruhu, ktorý čaká na hriešnika. Danteho motívy ako prvý použil umelec talianskej vrcholnej renesancie, Michelangelo Buonarroti (1536-1541) pri freskovej výzdobe Sixtínskej kaplnky vo Vatikáne.

*

Peklo. V mytológiách a náboženských systémoch predstavuje peklo jednak miesto posmrtného bytia (staršie verzie), jednak miesto zavrhnutých, v ktorom sú vystavení večnému trestu telesného a duševného utrpenia. Už predkresťanské opisy podsvetia

(hebr. šeól, egypt. duatu, gr. hádes, lat. inferi) pôsobia pochmúrne a sú doplnené zoznamom trestov pre bezbožníkov. Žijúci sa do podsvetia nemôžu dostať, mŕtvi ho nemôžu opustiť.

1.Mezopotámia. *Mezopotámske, *sumerské a *akkadské podsvetie charakterizujú peklo jeho názvy (sumer.: kur - horská krajina, cudzia krajina; kigal - veľké miesto; eden - step; irigal, arali, kurnugi - krajina bez návratu. akkad: ersetu - zem; séru - step). O polohe záhrobia neexistovala presná predstava, podľa literárnych prameňov bolo vzdialené 3600 dvojhodín. Prichádzajúci doň zostupoval, čiže nachádzalo sa v spodnej sfére, chránilo ho sedem brán, ohraničovala ho rieka sumersky zvaná Ilurugu, akkadsky Chubur, ktorá človeku tiekla v ústrety. Prichádzajúceho prevážal na lodi prievozník Chumut tabal (akk. rýchlo odnes). Podsvetiu podliehal každý smrteľník a ani bohovia, ktorí sem zostúpili, nemohli odísť bez poskytnutia náhrady (sum. bohyňa Inanna/akk. Ištar po nezdarenom pokuse o nadvládu nad podsvetím obetovala milovaného manžela, boha Dummuziho). V Mezopotámii zosnulí majú v podsvetí vtáčiu podobu, čo odráža predstavu duše ako vtáka.

Obraz podsvetia, podaný v sumerských a akkadských textoch (Ur-Namuova smrť; epos O Gilgamešovi; Nergal a Ereškigal; Zostup Ištar do podsvetia), je pochmúrny. Podsvetie je ríšou temnoty, jej obyvatelia sa živia prachom a hlinou, zásvetná strava je horká a voda skazená. Ľudia sa obliekajú do peria, do hrobového ticha zaznieva ich stonanie. Osud každého je rovnako bezútešný, neexistuje primeranosť trestu podľa miery previnení. Snáď iba uliatia a obety pozostalých mohli mŕtvym zmierniť utrpenie a urobiť ho znesiteľnejším.

Podľa sumerskej tradície slnečný boh Utu počas svojej nočnej púte prinášal mŕtvym svetlo. V podsvetí odpočíval mesačný boh Nanna (keď bol mesiac v nove). Utu mal súčasne funkciu sudcu mŕtvych a Nanna určoval ich osud. Bližšie podrobnosti súdu nie sú známe.

Vládkyňou podsvetia bola bohyňa Ereškigal, poslom jej syn Namtar, vrátnikom v podsvetí sumerský Neti, akkadský Nedu. Pisárkou v podsvetí bola sumerská Geštinanna a akkadská Bélet-séri. Podsvetnými bohmi sa stávali niektorí legendárni panovníci (Etana, Gilgameš, Lugalbanda). Akkadský text z mesta Aššur (7.st.pr.Kr.), známy ako tzv.Podsvetná vízia, opisuje podsvetie, ako ho uvidel v sne asýrsky princ Kummá (pravdepodobne Aššurbanipal): je to ríša boha Nergala a jeho manželky Ereškigaly, ktorí sú obklopení zástupom démonov, príšer a prízrakov. Text o zostupe do podsvetia urského vladára Urnammua (7.st.pr.Kr.) píše o ohni, rieke v blízkosti hory a príkrove temnoty. Podsvetní démoni (sum. Galla; akk. Gallú) sú jednoznačne zlí (okrem nich existujú aj dobrí démoni, strážcovia a ochrancovia životnej sily). Ich sídlom sú hroby a pustatiny. Ich vyobrazenia v podobe ľudských tiel so zvieracími hlavami sa zachovali na amuletoch a reliéfoch prevažne z *asýrskeho obdobia. Najhrozivejším obyvateľom mezopotámskeho podsvetia však boli enkimmu, tiene, ktoré nemali hrob a o ktorých sa živí nestarali. Tí sa vracali ako revenanti, živé mŕtvoly, a strašili pozemšťanov, alebo týrali ostatných mŕtvych v podsvetí. V zásade platí, že tieto najstaršie známe záhrobné obrazy inšpirovali mladšie mýty.

2.India, Irán. Pre staroveké indicko-iránske zásvetie je príznačná všadeprítomnosť ohňa a predovšetkým váhanie medzi rajským a pekelným poňatím pobytu mŕtvych pred posledným súdom. Zásvetie je priepasťou, do ktorej mŕtvi zostupujú strmou cestou. Medzi nebom a zemou existuje most, na ktorý mŕtvy vstupuje, aby preukázal silu a obratnosť, ktoré platia za určité mravné hodnoty. Pre duše, u ktorých dobré skutky prevažujú nad zlými, existuje akési prostredné miesto, ktoré by sa podľa bádateľov

nemalo pokladať za očistec určený na zmenu stavu k lepšiemu prostredníctvom určitých trestov a skúšok.

V starej Indii na konci védskej doby (6.st.pr.Kr.), keď sa objavili prvé *upanišády, staroindické nábožensko-filozofické komentáre k védskym hymnom, mŕtvi mali pred sebou podľa svojich zásluh tri možnosti, tri cesty: Jedna z ciest viedla cez oheň. Mŕtvi spaľovaní na hranici prechádzali cez oheň "do plameňov dňa, z dňa do jasnej štrnásťdennosti (zrejme obdobie lunárneho mesiaca), z jasnej štrnásťdennosti do šiestich mesiacov roku, keď slnko stúpa, z týchto mesiacov do sveta bohov, zo sveta bohov do slnka, zo slnka do sveta blesku. Zo sveta blesku duchovná bytosť, ktorá pre nich prišla, ich odviedla, takto vediacich (osvietených), do svetov bráhman. V svetoch bráhman (svete osvietencov) obývajú mŕtvi bezodné diaľavy a niet pre nich návratu na zem. Tí, ktorí mali nejaké zásluhy, "vchádzali do sveta dymu, z dymu do noci, z noci do temnej štrnásťdennosti, z temnej štrnásťdennosti do šiestich mesiacov, keď slnko klesá, z týchto mesiacov do sveta mánov, zo sveta mánov do luny". Tam boli potravou bohov a vracali sa späť na zem, kde zahájili cyklus prevteľovania a nových, stále dokonalejších zrodení, z ktorých každé je jedným stupňom k raju. Ľudia nenapraviteľne zlí sa za trest rodili vo forme červov, hmyzu, zvierat až po pád do pekiel. Iša Upanišad opisuje pobyt v pekle ako svet bez slnka, pokrytý tmou, kam po smrti vstupujú tí, ktorí zabili svoju dušu. Podľa iných textov sa zdá, že ich osud nebol hneď od začiatku rozhodnutý. Záležalo, či prekročili alebo nie prah strážený dvomi psami. Kto ho prekročil, ocitol sa na celkom príjemnom mieste podobnom antickému Elyzeu alebo germánskej Valhale, na lúke, ktorá im už nebude odňatá. Tu hodovali s Jammom, prvým človekom, akýmsi indo-iránskym Adamom, z ktorého sa stal kráľ podsvetia. Ak boli mŕtvi od prahu odohnaní, odišli do temnôt pekla, alebo sa vracali na zem, aby tu biedne blúdili ako telá bez duší, hrozivé živé mŕtvoly, revenenti.

3.Egypt. Podrobný, hoci niekedy ťažko dešifrovateľný obraz egyptského podsvetia podávajú náboženské texty (Texty pyramíd, *Knihy rakiev, Kniha mŕtvych, Sprievodca podsvetím, Kniha Skrytej komory, ktorá je v podsvetí, Kniha brán, Kniha podsvetných jaskýň, Kniha noci, Kniha o nebeskej krave...). Ide o skutočné návody ako sa pohybovať v podsvetí, ako odpovedať na jednotlivé otázky pred božským súdnym tribunálom. Texty sú veľmi zdrojom poznania, ako sa v priebehu tisícročí vyvíjali záhrobné predstavy starých Egypťanov. Duše mŕtvych opúšťali hroby v podobe vtáka.

Egyptské peklo bolo obzvlášť pôsobivé a rafinované. Kňazi vypracovali imaginárnu geografiu podsvetia a jeho mapy sa dokonca nachádzali na niektorých *sarkofágoch. Podsvetnú ríšu tvorila nesmierne rozľahlá krajina s hradbami a bránami strážených kobrami, ktoré chrlili oheň, s bahnitými močiarmi a ohnivými jazerami okolo tajomných priestorov. Boli to domy, izby, brlohy, ktoré dokopy tvorili zložitý ubytovací systém. V jednotlivých zónach prebývali podsvetné božstvá, démoni, spravodliví mŕtvi i zatratenci.

Tresty boli početné a postihovali telo aj dušu. Boli telesné i mravné. Dôležitý bol pocit zatvorenia a väzenia: potrestaní sa nachádzali v Mieste zničenia, odkiaľ nebolo úniku. Tresty boli krvavé a často sa vyskytovala smrť v ohni, strata zmyslových orgánov a narušenie jednoty osobnosti.

Hriešnikov čakala tzv.druhá smrť, nebytie: prehltla ich veľká požieračka mŕtvych obluda Amemait s hlavou krokodíla, hrivou, s prednými labami leva a zadnou časťou hrocha (pozri kapitola *Váženie duší*). V mladších zásvetných predstavách čakala na hriešnikov posmrtná existencia plná utrpenia a trýznenia. Mŕtvi museli zliezať strmé svahy. Niektorí boli odsúdení na ťažkú prácu v podsvetí (aby ich nepreťažovala, texty

odporúčajú pripraviť si do hrobu sošku weštеb, dvojníka a služobníka, ktorý za hriešnika prácu vykoná a ešte mu poslúži na zvýšenie prestíže v očiach ostatných zosnulých; niektorí majetnejší si pripravili na každý deň roka jednu sošku).

Mŕtvemu na ceste podsvetím pomáhal podsvetný prievozník Mahaf (Pozerajúci dozadu) alebo Herefhaf (Ten, ktorý má tvár vzadu). Mal rovnakú úlohu ako grécky Cháron, snáď navyše ohlasoval zosnulého a privádzal ho pred slnečného boha Re, ktorý hral dôležitú úlohu nielen v oblasti nebies a života, ale aj v zásvetí: pri svojom nočnom putovaní podsvetím premáhal démonov, súdil zosnulých, trestal zatratených a bral pod ochranu spravodlivých, ktorí s ním na úsvite vystúpili na nebesá. Strážcom cesty do podsvetia bol čierny Anupev, boh s hlavou šakala.

Reovým náprotivkom v Knihách podsvetných jaskýň bol Usir/lat. Osiris. Hieroglyf jeho mena obsahuje znak trónu a oka a predstavuje spoluhlásky wsr, čo znamená "jeden všemohúci". Medzi ďalšie Usirove priezviská patrí Unefer (večný boh) a Chontamenti (hlavný medzi západnými, t.j. medzi zomrelými). Nazýva sa aj "Ten, ktorý sídli na Oriónu, jedno obdobie na nebi a jedno na zemi". Tento titul naznačuje súvislosť medzi súhvezdím Orión a transformáciou zomrelého faraóna na boha, sídliaceho medzi hviezdami. Usir je úzko spájaný s faraónom, ktorý sa vo chvíli smrti sám stával Usirom, vládcom zásvetia. Od čias Strednej a Novej ríše (2055-1069 pr.Kr.) bolo Usirovo výlučné spojenie so zomrelými faraónmi nazývané "požehnaná smrť" a Egypťania sa k nemu obracali ako k veľkodušnému kráľovi najrôznejšími pohrebnými modlitbami. Záhrobná Usirova ríša bola iba pre tých, ktorých duše boli hodné do nej vstúpiť (pozri kapitola *Váženie duší*).

Usirove osudy, smrť a vzkriesenie majú podľa niektorých súčasných mytológov priamu súvislosť s kresťanstvom. Niektorí bádatelia (spisovateľ Erik Hornung: Tajomný Egypt – Korene hermetickej múdrosti) tvrdia, že napriek rôznym termínom, ktorými Egypťania označovali ľudské bytosti v zásvetí, existovali iba dve protikladné existencie: blažení a zavrhnutí. Neexistoval očistec, proces očisty, v ktorom trest a utrpenie mali za cieľ dosiahnuť pozitívnu zmenu osudu. Rozdelenie mŕtvych na tri skupiny (mŕtvi s prevahou zlých skutkov, mŕtvi s prevahou dobrých skutkov, mŕtvi s rovnováhou dobrých a zlých skutkov) sa objavuje až na prelome 2.-1.st.pr.Kr. v jednom démonickom príbehu napísanom ľudovým jazykom. Avšak ani tu sa nevyskytuje proces očisty. Jednako len egyptské zásvetie s jeho ohnivými pažerákmi, temnými priepasťami, vražednými nožmi, prúdmi vriacej vody, smradľavými výparmi, zúrivými hadmi, príšernými obludami a tvormi so zvieracími hlavami, kruté a vražedné bytosti najrôznejšieho vzhľadu napomáhali vzniku obrazu európskeho stredovekého pekelného očistca.

4.Antické Grécko a Rím. Antická podoba podsvetia sa vytvárala postupne a rovnako narastal podsvetný panovnícky dvor. V záhrobnej mytológii pozorovať staršie predlohy. Prostredníctvom homérskych mýtov grécke podsvetie inšpirovalo západoeurópsku kultúru. Vládcom podsvetia v gréckych mýtoch bol Hádes, jeho rímskou podobou bol Orcus.

V predhomérovských časoch (do 8.st.pr.Kr.) ľudia verili, že mŕtvi žijú pod zemou spomaleným životom. Približne 11.st.pr.Kr. sa zbavili telesnej schránky a zmenili sa na bezmocné zjavenia, ktoré aspoň na chvíľu zdanlivo ožívali vstrebaním obetnej krvi (aj itacký kráľ a hrdina od trojskej vojny Odyseus vyvolával mŕtvych dierou, ktorú vyhĺbil v zemi a položil k nej krvavú obeť, aby pritiahla tieň známych ľudí).

Platón (☥347 pr.Kr.) prišiel s teóriou reinkarnácie, podľa ktorej sa hriešnici odsúdení do Tartaru sa môžu očistiť úprimným pokáním a po určitej dobe (Pindaros, ☥440 pr.Kr.,

hovorí o dĺžke osem rokov) dosiahnuť spásu duše. Podľa Platóna prehrešky sú jednak dielom rozhodnutí a vôle človeka, jednak výsledkom nevedomosti, ktorú je možné odstrániť zložitým procesom prevteľovania, do ktorého zasahujú bohovia. Páchatelia zlých skutkov podstupujú degradujúce premeny, prechádzajú do tiel ľudí nižšieho postavenia, do tiel odporných zvierat, alebo ich bohovia odsudzujú na tresty v pekle. Rôzne úvahy o úmernosti viny a trestu viedli Platóna k predstave nejakej strednej cesty, známej aj v iných náboženských systémoch: priemerne cnostní pokračujú procesom prevteľovania a v prestávkach prichádzajú hore do čistého prostredia, kde sa im dostáva bližšie neupresnených odmien. Ak pri reinkarnácii dušu tiahne k lepšiemu/božskému, pri ďalšom prevtelení sa ocitá na lepšom mieste; ak duša smeruje k väčšej špatnosti, klesá do zásvetných hlbín, ktoré žijúci majú možnosť poznať prostredníctvom svojich snov. Vo svojich teóriách prevteľovania duší mŕtvych (metempsychóza) a odstupňovaní trestu podľa zásluh a prehrešku bol Platón ovplyvnený starogréckym orfizmom, filozoficko-náboženským hnutím, ktoré vzniklo okolo 6.st.pr.Kr.v Trákii.

Antika neumiestňovala podsvetie vždy do podzemia (hádu); nachádzalo sa v niektorom z kútov zeme, podľa inej verzie v najsevernejšom cípe sveta, za "riekou" Okeán, obopínajúcou zem a oddeľujúcou svet živých a mŕtvych. Podľa ďalšej verzie bolo na západe, v miestach, kam každý večer zostupovalo slnko z oblohy (Homér, 8.st.pr.Kr.). Okrem niekoľkých, ktorí osobitne zhrešili proti bohom, boli v záhrobí dobrí aj zlí spolu, bez odmeny a bez trestu. V rímskych podsvetných predstavách slúžila ako podsvetie hlboká jama na Comitiu v Ríme, zakrytá kameňom, ktorý bol trikrát do roka odvalený a vtedy mohli duše zosnulých voľne vystúpiť medzi smrteľníkov.

V porovnaní s orientálnymi mýtami pôsobilo pôvodné homérovské záhrobie chudobne; chýbal súd na mŕtvymi, mravné sankcie, tresty mučením. To všetko priniesli až neskoršie vsuvky. Jednako len sa objavujú niektoré geografické prvky neskorších očistcov: rieka Styx, ohraničujúca podsvetie, ktorú bolo treba prekročiť; ostrov bohyne Kirké, hora s jaskyňami týčiaca sa nad morom; vstup do podzemia cez pochmúrnu, temnú a zadymenú priepasť v najzápadnejšom kúte zeme. Sudcom v podsvetí bol Mínos, no len preto, lebo také bola aj jeho pozemská funkcia.

Jednoduchý a veľmi stručný opis infernálneho zásvetia poskytuje Hesiodos v Theogonii (8.-7.st.pr.Kr.), najpodrobnejší 4.spev eposu Eneida od rímskeho básnika Publia Vergilia Mara (✞19 pr.Kr.). Postupom času vzniká zložitý mytologický obraz, Hádesova podsvetná ríša: Záhrobie sa skrýva v hlbinách zeme a nikdy doň neprenikne slnečný lúč. Má niekoľko vrstiev, ktoré sa nachádzajú v rôznej hĺbke podľa závažnosti hriechu a druhu trestu. Ako je ríša rozdelená, Gréci presne nevedeli, lebo žiadny smrteľník sa z nej nedostal živý. Podarilo sa to na krátky čas iba zopár hrdinom chráneným bohmi a zasvätencom do určitých *mystérií (Herakles, *Orfeus, Polydeukes, Teseus, Peiritoos, Aeneas a *Sybila Kumská). Nemali však dostatok času, aby si ju dokonale prezreli. Iba Vergíliov hrdina Aeneas spomína predsieň so studňou, pole mŕtvych bez hrobov, rieku Styx, pole plaču, pole posledné s križovatkou doľava do Tartaru a doľava do Elyzia, za ktorým je posvätný háj a rieka zabudnutia Léthe. Aeneas opisuje nárek, rev a desivé zvuky rán, rinčanie železa, spomína pohľad zdola na krásnu žiarivú lúku a upresňuje, že pobyt v podsvetí má pevne stanovenú dobu dvadsaťštyri hodín, výstup hore a návrat medzi živých musí skončiť pred polnocou (tieto detaily použil Dante a objavujú sa aj v stredovekom spise Očistec sv.Patrika).

Napokon sa obraz antického podsvetia vykryštalizoval do podoby známej dnes: V hlbinách sa nachádzal *Tartaros. Mal podobu železnej klietky a odpykávali si v ňom trest veľkí hriešnici. Tartaros sa stal synonymom pekla v stredoveku, používa sa

v prekladoch biblického textu. Ako výraz hrôzy, utrpenia a nešťastia dal meno Tatárom, mongolským kmeňom 6.-9.storočia (neskoršie názov rozšírený na turkické kmene na okraji Ruska), ktorí z Eurázie prenikali na Západ a obyvateľstvo ich pre nezvyčajný vzhľad (nízky vzrast, tmavá pleť, šikmé oči, dlhé čierne vlasy), spôsob života (konzumovanie surového mäsa) a krutosť zaobchádzania s nepriateľom vnímalo ako splodencov pekla, Boží trest.

V úplne najtmavšej časti gréckeho podsvetia sa nachádzal Erebos (pôvodne syn Chaosu, stelesnenie večnej tmy), kde mal svoj palác Hádes. Odtiaľ vládol spolu s manželkou Persefonou podsvetným bohom a tieňom (duchom, dušiam) mŕtvych. Duše zomrelých sa dostávali do podsvetia cez trhliny v zemi a cez temné priepasti. Jedna taká bola pri myse Tainare na juhu Peloponézu, ďalšia pod Etnou na Sicílii...

Hranice podsvetia vymedzovalo päť riek: všetko zmrazujúci Styx, pri ktorom bohovia prisahali na svoju nesmrteľnosť (Styx patrila medzi najstaršie podsvetné božstvá); rieka nárekov Acherón, vlastný vstup do podsvetia; pri jej brehoch plakali duše mŕtvych, lebo cesta späť už nebola možná (skutočný pomaly tečúci a močaristý tok Acherón preteká odľahlými oblasťami Epiru na hranici Grécka s Albánskom a vlieva sa do Adriatického mora; pri svojom toku sa na jednom mieste stráca pod zemou a vynára sa až kus ďalej); rieka zármutku Kokytos, pri ktorej sa lúčili so svojou pozemskou existenciou (skutočný Kokytos tvorí prítok Acherónu); ohnivá rieka Pyriflegetón; temná Léthe, ktorá pramenila v podsvetí a ktorej vody dávali zabudnúť na všetko pozemské, dobré aj zlé (Léthe, dcéra Tartara a bohyne noci Nyx, symbolizovala zabudnutie).

Vstupnú bránu do podsvetia strážil trojhlavý pes Kerberos s hadmi na šiji a chvostom zakončeným dračou hlavou. Ochotne vpúšťal prichádzajúcich, ale nazad už nikoho. Homér sa o ňom ešte nezmieňuje, ale neskoršie nechýbal v žiadnom podsvetnom výjave. Prevzala ho aj kresťanská infernálna *ikonografia. Od podsvetnej brány viedla cesta k vodám Acherónu a Styx. Dostať sa za Acherón mohol iba ten, kto bol pochovaný alebo spálený podľa rítu. Cez vody Acherónu a Styx prevážal mŕtvych pochmúrny a surový starec Cháron. Túto službu poskytoval iba riadne pochovaným, ostatní museli naveky, podľa inej verzie sto rokov, blúdiť na brehoch podsvetných riek a pridržiavať sa stebiel rastúcich na jej brehoch. Za to, že previezol Herakla, odsúdil Hádes Chárona na trest jednoročnej služby v okovách. Podľa inej, menej známej verzie Cháronovu úlohu mohli čiastočne suplovať Harpye, ktoré duše mŕtvych, predovšetkým samovrahov, prinášali k Hádovi.

Mŕtvi museli za prepravu zaplatiť, preto Gréci dávali svojim nebožtíkom pod jazyk drobnú striebornú mincu, obolos. Hoci nikto nevedel, na čo boli Cháronovi tieto peniaze a čo s nimi robil, tradícia vkladania obolu sa udržala v grécko-rímskom svete ešte dlho po víťazstve kresťanstva a prenikla do pohrebných zvykov iných národov.

Z Cháronovej bárky putoval mŕtvy v sprievode boha *Herma pred Hádesov trón, kde sa zodpovedal trojici sudcov. Boli nimi Diovi synovia Mínos, Radamantys a Aiakos alebo Sarpédont. Previnilci dostali podľa viny trest, ktorý pozostával z nejakej nezmyselnej a nikdy nekončiacej práce (Sizyfos vliekol balvan, Danaidy prelievali vodu do deravého suda), alebo z večného utrpenia (Tantala večne mučil hlad a smäd, Ixión bol vpletený do ohnivého kolesa, Tityos bol prikovaný a požieraný dvomi supmi). Tí, ktorí neboli ani dobrí, ani zlí, sa odobrali na asfodelovú lúku porastenú kvetmi divých ľalií a naveky sa pohybovali ako vyblednutí duchovia bez radosti, žiaľu a túžby, ale vyrovnaní s osudom. Rimania verili, že zosnulí, ktorí zomreli násilnou smrťou, sa do podsvetia nedostanú, ak sa na nich bolo spáchané ďalšie strašné príkorie, napr.

nedostalo sa im pohrebu. Premenili sa na zhubných duchov lemurov a pravidelne sa v určitých májových dňoch vracali na zem a škodili svojim blízkym.

Asfodel (lat. asphodelus/gr. asfodel) je rastlina so sivými, trávovitými listami, 1m vysokým stvolom s hviezdicovým bledožltým kvetom na vrchole. Rastie najmä v Stredomorí a v klasickom svete sa často používal počas pohrebných obradov.

Gréckych podsvetných bohov bolo síce menej ako pozemských alebo morských, ale naháňali strach nielen svojou mocou, ale aj výzorom. Thanatos s bezcitným železným srdcom, v čiernom plášti a s čiernymi mrazivými krídlami odrezával mŕtvym vlasy (zdroj životnej sily) a uchvacoval im dušu. Evidoval každého mŕtveho a odovzdával ho Hádesovi. Kery, ktorých počet sa v mýtoch stále zväčšoval, až napokon tvorili celé zástupy, sa pohybovali v krvavočervenom rúchu po bojiskách. Čiernymi rukami sa zmocňovali tiel padlých a ranených a cicali im krv. Príšera Empusa prepadávala a vraždila ľudí na križovatkách. Vychádzala v noci z podsvetia, brala na seba rôzne podoby, cicala krv a jedla aj mäso svojich obetí. Podobnú funkciu mala obluda Lamia, ktorá v noci opúšťala Hádesovu ríšu, kradla matkám deti, zabíjala ich a pila ich krv. Trojhlavá Hekata s tromi telami vládla nad všetkými týmito príšerami. Smela vykonávať svoju moc na nebi, na zemi aj v podsvetí. Za tmavých nocí sa potulovala so svorkou podsvetných psov a oblúd po cestách a pohrebiskách. Obzvlášť obávané boli Erínye, ktoré na svet posielala vládkyňa Persefona. Ich hlavnou úlohou bolo stíhať krvavé zločiny a násilie. Na zem vstupovali zahalené do hustej hmly, ktorá ich robila neviditeľnými, obchádzali mestá, dediny a pustatiny a pátrali po previnilcov, ktorých potom nemilosrdne mučili (taký trest stihol Agamemnónova syna Oresta, vraha matky a jej milenca).

Existovali však aj príjemnejšie zásvetné zóny, ostrovy blažených (gr. makaron nesoi, lat. insulae fortunatorum), na ktoré cestovali mŕtvi na rýchlych delfínoch a kde trávili čas v šťastnej bezstarostnosti a duchaplných rozhovoroch. Išlo o obľúbencov bohov a vznešených mŕtvych. Ich dialógy boli od staroveku (Lukianos zo Samosaty, ✝180: Hovory záhrobné) až do 18.storočia obľúbeným literárnym žánrom. Príjemnou zásvetnou zónou bolo tiež Elyzium/gr. Élysion = jablčná zem. Pôvodne išlo o raj, o čom svedčí pôvodný význam slova, v preklade jablčná zem, neskoršie o časť podsvetia: Élysion pedion - Elyzejské polia. Niektorí mytológovia ich stotožňujú s ostrovmi blažených. Podľa jednej antickej verzie tu žili aj pevkyne Sirény, ktoré súviseli s harmóniou nebeských sfér.

5.*Kelti. Keltské zásvetie (ír. síd) malo niekoľko podôb podľa miesta, kde sa nachádzalo. Mohlo byť pod hladinou jazier a morí, pod prameňmi, na mieste pohrebiska, vo vnútri hory alebo jaskyne... Podľa toho sa do sídu vstupovalo cez štrbiny v skalách alebo v zemi, jaskyňami, prameňmi a jazerami.

Podsvetné ríše síd boli preslávené bohatstvom, ktoré si iba výnimočne mohli odniesť smrteľníci. Jednotlivým podsvetným zónam vládli kniežatá a kňažné, resp. králi a kráľovné, ktorí mali celý svoj dvor a boli veľmi štedrí k smrteľníkom. V iných zónach sídlili démonické bytosti, trpaslíci, elfovia, víly... Keltskí kňazi, druidi, prinášali podsvetným božstvám obety v podobe rituálne zabitého hovedzieho dobytka, ktorého kusy nechávali napospas rozkladu v jamách, aby iho podsvetné božstvá mohli konzumovať.

V podsvetí čas plynul oveľa pomalšie ako na zemi. V počas niektorých mesiacov, keď sa slávili rôzne sviatky, stierala sa hranica medzi zásvetím a svetom živých; smrteľníci mohli vojsť do sídu, mŕtvi sa vydávali na zem navštíviť svoj hrob, svojich

žijúcich príbuzných, ohriať sa pri ich ohňoch a pojesť s nimi. Niektorí mŕtvi však boli nepriateľskí a ohnivým dychom spaľovali všetko, čo im prišlo do cesty...

Do podzemného sídu sa dalo vstúpiť v piatok pred Veľkou nocou; vtedy sa po západe slnka otvárali brány hôr a podzemia. Smrteľníci si mohli nabrať pokladov, koľko vládli odniesť, ale pokiaľ sa nevrátili na zem pred úsvitom, zostali tam navždy. Ak smrteľník navštívil síd a potom ho opustil, nesmel sa dotknúť potravy živých, lebo potom naňho dopadol rozdiel času a on okamžite zostarol a premenil sa na prach.

Podsvetie pod morom obývali podmorskí obri Fomóriovia, jednooké netvory s hlavou capa alebo ovce, s jednou rukou a jednou nohou. V írskych mýtoch vystupovali ako zlé démonické bytosti, ktoré v boji bohov na planine Mag Tuired boli porazené, z veľkej časti pobité a zvyšok bol zahnaný do mora.

Podľa írskych Keltov malo zásvetie podobu zeme či ostrova kdesi na západe Atlantického oceánu. Bolo veľmi blízke gréckym ostrovom blažených. Človek sa tam mohol dostať loďou alebo prostredníctvom mágie, očarovaním alebo zrkadlením. Tieto kraje mali svoje mená, ktoré naznačovali ich charakter: Zem živých, Zem žien, Zem mladých, Zem svetla, Veľká rovina, Rovina rozkoší...

Predstava ostrovov blažených bola blízka aj bretónskym Keltom. Verili, že neviditeľné duše zomrelých volá akýsi tichý hlas na pobreží Atlantického oceánu. Tu čakajú na lode, často sklené, bez vesiel, bez plachiet, patriace niektorým zásvetným bytostiam. Lode dovezú neviditeľných mŕtvych, často v sprievode krásnych panien, na pobrežie Británie (práve jej severné pobrežia a Škótsko spájali pevninskí Kelti s ostrovmi blažených). Potom sa lode vrátia späť čakať na nový náklad. Tento mýtus odráža príbeh umierajúceho kráľa Artuša, ktorého odváža loď s krásnymi pannami, s vílou alebo Jazernou pannou k ostrovu Avalon (velš. ostrov jabloní; podobne gr. Élysion - jablčná zem), kde na neho čaká nesmrteľný život.

6.Etruskovia. Veľmi pesimistické predstavy o záhrobí mali *Etruskovia, staroveký národ osídľujúci územie dnešného Toskánska, ktorého kultúrny rozkvet sa datuje do 6.-5.st.pr.Kr. Etruská záhrobná *ikonografia s diablami a démonmi nahradila staršie predstavy o ostrovoch blažených, ktoré boli poslednou spomienkou na styk etruskej kultúry s gréckou antikou (etruské záhrobie bolo spojené s antickou predstavou kolesa osudu, svojich mŕtvych odvážali na kárach s veľkými kolesami, bez závesov na záprah a bez ojnice). Mladšie mýty boli plné bohov s rohami, špicatými ušami, hadmi na rukách a azda najviac ovplyvnili kresťanský obraz diabla a čertov: Boh Charun bol zvestovateľom a nositeľom smrti a zároveň strážcom brány do podsvetia; svojím kyjakom dával tieňom prichádzajúcim do podsvetia poslednú ranu. Charun bol zobrazovaný ako príšera so sivozeleným telom, orlím nosom a konskými ušami, s pazúrmi a rohami. Z jeho hlavy rástli dva hady a na chrbte mal krídla a v pazúroch kyjak. Sprevádzal ho démon smrti Tuchulcha, čiastočne človek, s orlím zobákom, somárskymi ušami, hadmi vo vlasoch a na ramenách. Bohyňa smrti Vanth, ktorá prichádzala k lôžku zomierajúceho, bola zobrazovaná s krídlami, na ktorých mala všetko vidiace oči, s čiapkou a kľúčom na otváranie hrobov. Jej atribútom bol had a fakľa. Bohyňou podsvetia bola etruská Demeter, odvodená od rovnomennej gréckej bohyne zeme. Bohom podsvetia bol aj Herkle, etruský variant gréckeho Herakla; z podsvetia priviedol psa Kerbera.

7.Germáni. Pohanskí Germáni umiestnili peklo do temnej podsvetnej ríše Hel. Vchod do Helu sa nachádzal v islandskej sopke Hekla, povestnej katastrofálnymi erupciami a jedovatými plynmi. Hel obopínali vysoké železné mreže, cez ktoré pretekala posledná z podsvetných riek, mrazivá Gjöll (hukot, ozvena). Jediný prístup do podsvetia tvoril

zlatom dláždený most Gjalabrú, opatrený zlatou strechou. Strážila ho panna Módgud (bojom unavená), aby do podsvetia nevstúpil nikto cudzí (živý). Cesta do podsvetia trvala deväť nocí (Germáni počítali čas podľa nocí). Vládcom podsvetia bol Wodan, jediný z bohov, ktorému Germáni prinášali ľudské obeti (škandinávski Germáni ho uctievali pod menom Odin) a Freya, obrovitá bohyňa s polovicou tela čiernou a polovicou bielou.

Hoci o ceste duší do Helu mýty veľa nehovoria, presne a s veľkou poetickosťou opisujú podsvetie. Hel sa nachádzal hlboko pod tretím koreňom jaseňa Yggdrasil (pozri Christologický cyklus I.: *Strom života*; Apokalyptický cyklus: *Nebo*), pri ktorom bohovia konali súdy, neďaleko prameňa Hvergelmi (vriaci kotol), z ktorého vyvierali Elivágy - jedenásť riek života, napájaných mohutnými kvapkami, stekajúcimi z parožia jeleňa Eiktyrniho.

V podsvetí sa nachádzal palác Valhala (severogerm. sieň padlých hrdinov). Valhala mala nespočítateľne stĺpov a v nej sa pohybovali padlí hrdinovia, einherovia. Buď sa zaoberali hrami, jedli, prípadne medzi sebou bojovali. Valhala bola obrovská, mala nádvoria, 540 dverí a naraz sa v nej pohybovalo minimálne 432 tisíc bojovníkov. Strecha Valhaly bola pokrytá zlatými štítmi. Na streche stál zázračný jeleň Eiktyrni spolu s kozou Heidrún a spásali vetve Yggrasilu. Heidrún zo strukov vytekala medovina, ktorú einherovia pili (odkaz na kozu Amalteiu, Diovu pestúnku, ktorej vemeno bolo podobným *rohom hojnosti). Obsluhovali ich bájne ženské bytosti - valkýry (severogerm. “tie, ktoré vyberali, kto zomrie“), ktoré mŕtvych bojovníkov zbierali po bojiskách.

Pieseň o Grímmim (Grímnismál; 13.-14.st.) uvádza ich mená. Podľa pôvodnej predstavy končili v Helu zrejme všetky ľudské duše (tiene), neskoršie iba duše tých, ktorí zomreli vekom a na chorobu. Tí (rozumej muži), ktorí mali šťastie a zomreli v boji, potom išli do Odinovej Valhaly, alebo do Folkwangu, hodovnej siene bohyne Frey. Z Piesne o Grímmim nie je jasné, podľa akého kľúča si ich bohovia delili. Aby sa bojovníci vyhli nehostinnému Helu, pravému podsvetiu, nechali si pred smrťou vyraziť tzv.Odinovo znamenie - poranenie hrotom kopije. V kresťanskom období bol Hel v mnohom stotožňovaný s peklom, aj keď v ňom chýbali ohnivé jazero, diabli a čerti.

8.Slovania. V porovnaní so záhrobnými predstavami Germánov sú takmer neznáme záhrobné mýty, a mýty vo všeobecnosti, pohanských Slovanov. Nie je dôvod pochybovať o tom, že ich záhrobné predstavy jestvovali, že existoval slovanský *panteón, či skôr panteóny, vzhľadom na veľkosť a členitosť slovanského etnika. Nič nevieme o usporiadaní slovanského podsvetia, lebo písomné pramene ho zaznamenávajú s veľkým časovým oneskorením, v 10.-12.storočí. Navyše pochádzajú z pera kresťanských kronikárov. Tí skôr ako opisy zanechávali útržkovité poznámky o odsúdeniahodných pohanských zvykoch (dekan pražskej *kapituly a kronikár Kosmas, ✞1125, dánsky analista Saxo Gramaticus, ✞1216).

Zdá sa, že podsvetnej ríši východných Slovanov vládol boh Veles/Vels/Volos, ktorý rovnako ako egyptský Usir, bol súčasne bohom vegetácie. Existujú náznaky, že český neskorostredoveký Veles vystupoval (v podaní kresťanských pisateľov) ako démonická bytosť, ktorá spolu s čertom našepkávala do ucha a zvádzala na hriech. Toto božstvo nahradil u východných Slovanov boh Trojan, ktorý v neskorých povestiach nadobudol podobu trojhlavého nočného démona. Jednou hlavou požieral ľudí, druhou dobytok a treťou ryby. Určitú úlohu v zásvetí mal aj boh ohňa a nebeského svetla Svarog. Bol súčasne božským kováčom, vyrábal kliešte a zbrane (jeho spojenie s kovom ukazuje na záhrobie): podľa jednej ruskej legendy z 12.storočia (Bylina o Michajle Potoke)

mŕtvy dostával do hrobu kliešte, aby jeho telo nezožral podzemný had. To napovedá čosi o podobe a bohoch podsvetia. K zásvetiu mali blízko besovia, víly, rusalky, vlkolaci, vampíry... Besi východných Slovanov boli čierni démoni, menili svoju podobu z ľudskej na zvieraciu, škodili ľuďom. Sídlili v priepastiach a časom celkom splynuli s kresťanskou predstavou diabla. Rusalky východných a južných Slovanov boli démonické bytosti, ktoré spievali divé (besovské) piesne a hrali divé hry. Postupne ich v mýtoch nahradili víly. Víly/samodivy južných Slovanov boli bytosti späté s vodným prostredím. Sídlili v jazerách, prameňoch, ale aj v stromoch. Vystupovali ako krásne dievčatá s dlhými zlatými vlasmi. Dokázali sa meniť na labute, koňa alebo sokola. Boli dobré aj zlé. V noci tancovali "vilino kolo" (rus. choroš = kolo) a kto vstúpil na takto pošliapanú trávu, zomrel. V niektorých verziách vílami boli duše zomrelých nevydatých dievčat a neviest, ktoré blúdili po zemi a hľadali chlapcov pre svoj smrtonosný tanec. U západných Slovanov (Poľsko, Ukrajina) ich obdobou boli boginky/bohunky, dzivožony. Vlkolaci južných a východných Slovanov boli démonické bytosti podobné vlkovi, na ktorého sa menili pri splne mesiaca niektorí ľudia. Narodenie vlkolaka sprevádzali zvláštne okolnosti už pri pôrode (zuby v ústach novorodenca, pôrod nohami dopredu). Na vlkolaka sa mohol človek premeniť spontánne alebo pomocou čar. Do ľudskej podoby sa vracali za úsvitu pri kikiríkaní kohúta alebo pri vyslovení krstného mena. Vlkolaci škodili ľuďom, sali im krv, škodili zvieratám tým, že sali mlieko kravám a ovciam. Spôsobovali zatmenie mesiaca a zrejme i slnka (ďalšie podrobnosti v Christologický cyklus II.: *Uzdravenie posadnutého z Gerasy*).

Dôležité miesto v slovanských podsvetných mýtoch mal vampirizmus, viera v živé mŕtvoly, ktoré v noci opúšťajú svoje hroby a škodia živým i mŕtvym. Živým sali krv a mŕtvych jedli. Vampírmi sa mohli stať samovrahovia, čarodejníci, alebo ľudia, ktorí zomreli násilnou a predčasnou smrťou. Ríše mŕtvych sa nachádzali v posvätných hájoch, zrejme na pohrebiskách a na magicky dôležitých, významných križovatkách ciest.

9.Budhizmus. Peklo poznal aj mierumilovný východoázijský budhizmus. Vládcom v japonskom podsvetí bol strašidelný Emmao/Emma-ó/Emma daió (veľký kráľ Emma). Emmova ríša bola tmavým a nevľúdnym miestom, kde sa duše mŕtvych pohybovali iba po hmatu. Pred príchodom do podsvetia musel každý mŕtvy prekročiť rieku Sanzu, ktorej brehy strážila odporná starena Šozuaka no baba. Tá všetkých prichádzajúcich vyzliekla zo šiat a tie rozvešala na stromy pozdĺž rieky. Podsvetie strážili pekelní strážcovia s kravskými a konskými hlavami, ktorí mŕtvych privádzali pred Emmu. Po jeho bokoch sedeli dvaja pisári, ktorí zaznamenávali všetky skutky nebožtíkov. Ľudské činy a správanie mohol Emma skontrolovať tiež pomocou zrkadla kagami, v ktorom bolo vidieť ohavné činy, ktorých sa hriešnik dopustil počas svojho života.

O zrkadle (bronzovom) sa verilo, že je obrazom duše človeka, preto ho treba držiavať dokonale čisté; zahmlené alebo špinavé zrkadlo bolo to isté ako špinavá duša. Keď zomieral človek, bolo zrkadlo postavené čo najbližšie k tvári, aby doň mohla duša vstúpiť. Potom bolo zabalené a uložené do škatule s menom zomrelého.

Emma bol najvyšším sudcom, ktorý rozhodoval o miere pokleskov a zásluh každého človeka a podľa toho sám stanovil trest. Počas sviatku mŕtvych (6.júl) dával Emma na jeden deň priepustku všetkým mŕtvym a tí sa mohli nakrátko vrátiť ku svojim rodinám. Preto Japonci zametali cestičky od rodinných hrobov až ku svojim domom a rozvešiavali nad vchody lampióny, aby duše mŕtvych predkov nezablúdili. V japonských budhistických chrámoch je kráľ Emma zobrazený ako hrozivo vyzerajúci

sudca s červenou tvárou, ktorý drží nad hriešnikmi sudcovskú palicu. Drevené figúry démonov v životnej veľkosti vlečú a mučia odsúdencov pripevnených na pranieri alebo škripci, sekajú ich mečom a bodajú železnými palicami. Jestvovala však krajina večnej nemennosti Tojoko no kuni, do ktorej odchádzali vznešení zosnulí, mudrci a pustovníci sennin.

10.Aj v čínskej mytológii, podľa „Príbehu o Prameni broskyňových kvetov“ existovala zásvetná či nebeská krajina, iný svet, kde viedli ľudia šťastný život (broskyňový kvet, plod a strom boli symbolmi nesmrteľnosti). Existovali však aj démoni, napr. démon zeme Tchao-tchie. Čínske umenie ho predstavovalo ako masku rohatého netvora s rovným nosom, vypuklými guľatými očami, bez spodnej čeľuste a s otvorenou papuľou.

11.V zoroastrizme prorok *Zarathuštra* varoval ľudí pred posledným súdom na konci časov, keď anjeli prevedú všetkých mužov a ženy cez úzky most, tam, kde ich bude posudzovať Spenth Mainja, Svätý duch njvyššieho boha boha Ahura Mazdu, v podobe krásnej dievčiny. Stúpenci zla a tmy v podob Ahrimna sa dostanú do veľkej priepasti plnej ohňa, volanej „Najhoršia existencia“, ale stúpenci učenia Zarathuštru dosiahnu raj, nazývaný „Dom najlepšieho údelu“

12.Islam. Islamské peklo (arab. nár, džahannam < z hebr. ge hinnom) má niektoré rysy podobné kresťanským: je miestom, kde blčí oheň, šľahajú plamene, valí sa čierny dym a zúri víchrica. Oheň je sedemdesiatkrát horúcejší ako každý pozemský oheň. Do pekla vedie sedem brán (niekde sa spomína sedem úrovní pekla). Všade sa ozýva nárek a kvílenie. Na hlavy zatratencov sa leje vriaca voda. Železné háky sťahujú dole tých, ktorí sa pokúšajú z pekla uniknúť. Telá prekliatych sú zväčšené, aby boli schopné pretrpieť všetky muky. Dozor nad peklom vykonáva anjel Málik a pomáha mu devätnásť anjelov (súra 74,30-31). Málik odpovedá prekliatym, ktorí prosia o záchranu, že budú musieť zotrvať v pekle naveky (súra 43,77). Niektoré rysy islamského pekla prezrádzajú arabské prostredie: strom zaqqúm, ktorý má horké plody, pitie horúcej a hnijúcej vody...

Najväčším hriechom je širk, uctievanie niekoho ako Alaha. Zvláštne postavenie medzi pekelnými mocnosťami majú démoni/džinovia/padlí anjeli - šajtáni (arab. satan). Arabský učenec al-Džáhiz popísal celú hierarchiu zlých džinov, ktorých označuje ako neveriacich duchov. V arabskej ľudovej viere figurujú šajtáni (ženského i mužského rodu) ako mimoriadne špinavé bytosti, ktoré na seba berú ľudskú podobu, ale na nohách im zostávajú kopytá. Vyskytujú sa tam, kde je šero a živia sa výkalmi.

13.Izrael. Podsvetie (hebr. šeól, gr. abyssos) rišu mŕtvych a neskoršie ríšu démonických síl, mali aj Izraeliti. Pôvodne išlo o podzemný oceán, neskoršie o zemskú priepasť, od ktorej, podľa neskorších židovským predstáv (*Targúm k Deuteronomiu 28,12; 2.st.), mal kľúče iba Boh a ktoré nedal nijakému vladárovi. Podsvetie bolo predovšetkým sídlom Jahveho nepriateľov (Amos 3; Jób 41,24) a dočasným miestom padlých anjelov (1Henoch; pozri kapitola *Anjeli pri poslednom súde*). Na rozdiel od kresťanských predstáv, peklo, pekelné muky neboli trestom večným, ale časovo obmedzeným (podľa niektorých verzií 12 mesiacov).

Už v Starom zákone (v náznaku Jeremiáš 31,29-30; Ezechiel 18,2-4; zreteľne v 2Machabejských 7,9; 7,14; 7,22-23) sa objavuje nádej, že spravodliví budú odmenení a dôjdu vzkriesenia (pozri kapitola *Vzkriesenie mŕtvych*). V židovskej *apokryfnej literatúre (1Henoch) sa peklo nachádza v severnom cípe tretieho neba (sagun/šechaqin), ktorému vládne anjel Anael (pozri kapitola *Anjeli pri poslednom súde*), zatiaľ čo raj sa nachádzal v južnom rohu nebeskej sféry.

V židovských *apokryfoch (1Henochova 10,4-12, 2Henochova 42,1 atď.) je podsvetie miestom trestu padlých anjelov. Jeho topografia používa orientálne obrazy: ohnivá rieka, v ktorej oheň tečie ako voda a vlieva sa do veľkého mora, temnota a vysoké hory vyrastajúce z temnoty, priepasti s ohnivými stĺpmi, vysokými i hlbokými, že sa nedajú zmerať... (podrobnosti o šeólu pozri Christologický cyklus III.: *Zostúpenie Krista do podsvetia*, kapitola *Trápenie kobylkami*).

V podsvetnej priepasti sa zosnulí pohybujú ako tiene v šere. Odchod do šeólu je nezvratný, čaká po smrti každú ľudskú bytosť. Nebudil však hrôzu, lebo na tých, ktorí tam odišli, čakalo stretnutie s predkami. Iba pre toho, kto odišiel do šeólu predčasne, ešte pred naplnením svojho poslania na zemi (pre chorobu alebo utrpením), bol život v podsvetí krutý. Rovnako zlý bol pre hriešnikov (prestával akýkoľvek styk s Bohom).

Podľa neskorších rabínskych predstáv bolo podsvetie chainó rozdelené do dvoch častí, v jednej boli spravodliví, v druhej bezbožníci a hriešnici. Neexistovala medzi rôznymi časťami podsvetia spojovacia cesta, ale obyvatelia jednej aj druhej časti sa mohli navzájom vidieť. Chýba však dostatok priamych literárnych dôkazov na také použitie tohto slova a navyše treba brať do úvahy obrazné orientálne vyjadrovanie (pozri Christologický cyklus II.: *Podobenstvo o boháčovi a Lazárovi*).

Rabínska literatúra, nebiblická židovská tvorba od 1.storočia, vymenováva rad dôvodov na to, aby človek podľahol večnému pekelnému trestu. Rozšírené boli predstavy, že utrpenie hriešnych skončí ich skazou, alebo že ohne Gehenny majú v istých prípadoch očistnú funkciu, čo prirodzene navodzuje myšlienku akýchsi autodafé. Avšak tí, ktorí tieto názory zastávali, súčasne učili o reálnej existencii večného trestu pre určité kategórie hriešnikov. Rabínska literatúra aj *apokryfné knihy potvrdzujú vieru vo večnú odplatu (Kniha Judit a Šalamúnove žalmy, obe z 1.st.pr.Kr.). S týmto poňatím pekla *Nový zákon a stredoveké kresťanstvo v podstate súhlasí: Oheň pekla je neuhasiteľný, večný a jeho trest predstavuje opak večného života. Nič nenaznačuje, že by tí, ktorí do pekla vstúpia, mali sa z neho niekedy dostať.

14.Nový zákon. Nový zákon používa pre podsvetie výraz Géennan = Gehenna. Ide o grécky prepis hebrejského ge (ben) Hinnom/Gejhinom = Údolie (syna) Hinnomovho, lokalitu blízko Jeruzalema (pozri Christologický cyklus II.: *Ježiš medzi zákonníkmi; Judášova ľútosť a samovražda*). Tu starí *Kanaánci (a možno aj niektorí z prvých izraelských prisťahovalcov) rituálne obetovávali deti bohu Molekovi. Po víťazstve Jahveho kultu Izraeliti spaľovali v údolí odpad, čím súčasne znesvätili pohanské kultové miesto. Z Gehenny vystupoval večne páchnuci dym a zrejme prispel ku vzniku obrazu kresťanského pekla. V neskorších židovských písomnostiach Gehenna označuje miesto potrestania hriešnikov. Je vnímaná ako protiklad ku gan Eden - záhrade Eden, ktorá bola "nebom na zemi" (gan eden alej adamot). Apokryfná 4Ezdrášova (7,36), datovaná do 1.storočia a natoľko obľúbená, že ju v 7.storočí cirkevný otec Hieronymus zaradil do svojho latinského prekladu biblie, *Vulgáty, charakterizuje Gehennu ako miesto neuhasiteľného ohňa (ďalšie podrobnosti v Christologický cyklus III.: *Zrada/Zatknutie Krista*).

Nový zákon necháva dvere otvorené názoru, že hoci je peklo prejavom nezmieriteľného Božieho hnevu k hriešnikom, nemusí byť Boží hnev a tým aj utrpenie bez konca. Zjavenie (20,10) hovorí o nekonečnom treste pre diabla a jeho pomocníkov a teológovia vyhlasujú, že podobný osud čaká aj ľudí, ktorí s konečnou platnosťou odmietnu činiť pokánie. Ťažko totiž zosúladiť kresťanskú *eschatologickú jednotu sveta s trvalou existenciou tých, ktorí Krista odmietajú. Každopádne slovo večný pre teológov neznamená nikdy nekončiaci, ale má význam dlhej doby až na hranicu predstavivosti človeka.

Novozákonné predstavy o večnom treste nie sú jednotné, popri ohni hovoria o temnote, smrti, skaze, odlúčenosti od Krista a o dlhu, ktorý musí byť zaplatený. 2Petra (2,4) ako jediný používa grécke slovo *tartaros (zvrhnúť do temnej priepasti podsvetia). Kresťanský tartaros s odkazom na antickú tradíciu predstavuje klasický výraz pre miesto večného, najhlbšieho, najtemnejšieho trestu, ale v tejto pasáži označuje prechodnú oblasť trestu pre padlých anjelov. Z evanjelistov iba Matúš bližšie uvádza podobu pekla: pekelné plamene (5,22), večný oheň (25,41), Lukáš (*Podobenstvo o boháčovi a Lazárovi*; Christologický cyklus II.) píše o hroznom utrpení v plameňoch. Apokalyptik je v tejto otázke tiež veľmi stručný a všeobecný; uspokojuje sa s frázou ohnivé jazero a sírový zápach. Je logické, že zakladatelia novej cirkvi sa usilovali získať veriacich predovšetkým nádejami na posmrtnú blaženosť; infernálne fantázie a zastrašovanie by ich skôr odpudzovali.

15. Kresťanský stredovek. Doba šokujúcich pekelných scén nastala až v stredoveku, keď cirkev mala pevné spoločenské postavenie. Bola ovplyvnená najmä apokryfnou *Petrovou apokalypsou, pochádzajúcou z 2.storočia, ktorá podrobne opisuje pekelné tresty a muky, ktoré musia znášať zatratenci za svoje hriechy. Stredoveká kresťanská predstava ohnivého pekla s jeho sírnym zápachom vychádza priamo zo Zjavenia (20; 21), sčasti je zrejme odvodená od kanaánsko-izraelskej Gehenny a z ďalších pohanských predlôh. Svoju úlohu zohralo aj pozorovanie sopečných prejavov. Kresťanskými znakmi pekla sú okrem pekelných plameňov aj hrozivý pažerák draka alebo krokodíla (odkaz na egyptské mýty a na izraelského Livjatána), umrlčia maska (snáď slovanské mýty) a z antiky prevzatý Kerberos. Kresťanský stredovek videl peklo ako Satanovu ríšu, v ktorej po všeobecnom vzkriesení a poslednom súde budú telá zatratencov opäť spojené so svojou dušou a naveky týrané v plameňoch (Origenes,✞245, pokladal pekelný trest iba za očistný, Augustín z Hippo Regia,✞ 430, za večný, čo prijala za vlastné katolícka cirkev).

V stredoveku bola rozšírená predstava, že zavrhnutí boli trýznení horúčavou a zimou. Táto myšlienka sa opierala o Jóba (24,19) a Matúša (8,12; 13,42; 22,13), kde sa píše o zásvetnom treste ako horúčave a úpale vysušenom snehovými vodami, o plači a škrípaní (drkotaní) zubov v ohnivej peci. Teológia vrcholného stredoveku k týmto utrpeniam pridáva aj ďalšie: neznesiteľný zápach, úmornú drinu a choroby (svrab doháňajúci svrbením k šialenstvu) a premyslené tresty založené na nekonečnom opakovaní hriechu (hriešnik je trestaný tým, čím zhrešil).

Problematikou pekelných trestov sa v 9.storočí zabýval predovšetkým nemecký básnik, učenec a posol Ľudovíta II. Nemca, Walahfried Strabo (De Visionibus Wettini) a v 12.-13.storočí pápež Inocent III. (De contemptu mundi). Rozdelili hriechy do troch skupín a pridelili im príslušné tresty.

Ich spismi sa zjavne inšpiroval Dante Alighieri, keď píše, že peklo je usporiadané do deviatich kruhov, odlíšených podľa druhu trestu. Prvý okruh pekla je pridelený

starovekým mudrcom (Sokrates) a deťom, ktoré zomreli nepokrstené. Ich utrpenie spočíva najmä v tom, že nemôžu vidieť Boha, byť v jeho blízkosti. V druhom okruhu trpia smilníci (Kleopatra, Tristan), v treťom pôžitkári stoja v daždi a ľadovci. Štvrtý okruh je vyhradený pre lakomcov, chamtivcov a je medzi nimi veľa kňazov. V piatom okruhu sa nachádzajú zúrivci, v šiestom *kacíri. Posledné tri okruhy tvoria vnútorné peklo: v siedmom okruhu sú násilníci, vrahovia a samovrahovia (blúdia v pochmúrnom lese sami premenení na stromy), v ôsmom okruhu podvodníci, lichotníci, úžerníci, zvodcovia a svätokupci. V najhlbšom, deviatom okruhu sa nachádzajú zradcovia zamrznutí v ľadovom jazere až po krk a drkotajúci zubami ako bociany zobákmi (Peklo, 32,36).

Obraz pekla, protikladný - zrkadlový odraz neba, významne ovplyvnil mních a neskorší mohučsky arcibiskup Bonifác (✞756), ktorý zaznamenal videnia, ktoré mal počas svojej choroby jeden mních z kláštora Wenlock vo Frísku. Mních videl onen svet a v ňom dve miesta, kde trpeli duše previnilcov, ktoré jednako len neboli vylúčené z účasti na večnej blaženosti: v hlbinách sveta boli príšerné ohnivé pažeráky a pekelná rieka, ktoré sa nachádzali pred *nebeským Jeruzalemom*. Meno rieky Tartareus flumen (rieka Tartarus) prezrádza antickú inšpiráciu. V ohnivých pažerákoch nariekali nešťastné duše nad svojím utrpením, niektoré z nich mali nádej, že po určitej vopred vymeranej lehote sa očistia a napokon sa im dostane večnej blaženosti. Tu sa už objavuje predstava očistca.

Myšlienka siedmich pekelných kruhov je blízka predstave siedmich nebeských sfér (pozri kapitola *Nebo*). Obe konštrukcie sú založené vystupňovaní, samozrejme v opačnom zmysle: Zatiaľ čo siedme nebo je vrcholom blaženosti, siedmy pekelný okruh je miestom najväčšieho utrpenia. Niekedy ide viac o básnické formy ako teologické konštrukcie alebo odkazy na starovekú mytológiu.

Ideu *apokatastázy alebo univerzalizmu, podľa ktorej je peklo iba dočasným trestom a všetci ľudia nakoniec dosiahnu večnú spásu, odsúdila stredoveká cirkev ako kacírsku. Predstavu pekla odmietali niektoré sekty neskorého stredoveku: amalrikáni, albigénci, beghardi, pikardi...

Východná cirkev podobu pekla kanonizovala v tzv.Athoskej knihe, kde sa píše, že po ľavici Krista majú byť zobrazovaní hriešnici s diablom a zradcom Judášom, tyranskí králi, modloslužobníci, Antikrist, kacíri, bosoráci, opilci, nečistí, pochabí Židia, pohanskí učitelia a *farizeji, ktorí silno kričia...

Zobrazenie pekla slúžilo v stredoveku ako nástroj politiky: v pekle bývajú zobrazované konkrétne politické osobnosti, za reformácie napríklad pápež a cirkevní hodnostári; Dante tam umiestňuje svojich florentských nepriateľov a politických protivníkov; Michelangelo v jednom z kútov pekla zobrazuje vrchného ceremoniára Biagia da Cesena, ktorý najviac útočil proti umelcovým nahým postavám.

16. Súčasnosť. Dnešná katolícka cirkev sa vracia späť k evanjeliovej prostote: predstavu pekla ako určitého miesta spochybňuje; vníma ho ako stav duše, vylúčenie z blaženého spoločenstva, ako utrpenie spôsobené "neuhasiteľným ohňom" (skôr symbol duševného než telesného strádania). Novosťou je idea trestu hneď po smrti, a nie až v deň posledného súdu. Trest je večný. Rovnako rezervovaný prístup má súčasná teológia k otázke démonov, v ktorých odmieta vidieť strašidelných duchov ponevierajúcich sa svetom; skôr ich interpretuje ako Bohu nepriateľské sily tohto (pozemského) sveta, ktoré nie sú nezávislé na človeku.

Očistec. Výraz očistec (lat. purgatorium) je čisto teologický termín a prvýkrát sa objavuje v 12.storočí. Viera v očistec nemá priamu oporu v Biblii (nepriamo sa objavuje v Starom i Novom zákone (2Machabejcov 12,45-46; Matúš 12,32; 1Korintským 3,12-15), ale podľa niektorých bádateľov odkazuje na staroveké náboženské predstavy. Kresťanské stredoveké učenie o očistci ako o treťom podsvetnom mieste (nebo, peklo, očistec) sa začalo formovať vtedy, keď sa nesplnili *chiliastické očakávania druhého príchodu Krista v dobe, ktorej ľudia žili (pozri kapitola *Spútanie draka*). Bola vytvorená koncepcia dvojitého súdu (pozri kapitola *Posledný súd*): osobného a univerzálneho. Na základe osobného súdu sa ľudia, ktorí mali dobré i zlé vlastnosti, resp. ich duše, dostali do očistca, kde mali skúmať svoje svedomie, aby sa očistili (kajúcnosťou, utrpením, modlitbami a príhovormi žijúcich kresťanov a cirkvi) a dosiahli odpustenie a nebo. Očistec bol preto inštitúciou dočasnou, ktorej úloha končila počiatkom Posledného súdu.

K oficiálnemu uznaniu existencie očistca došlo roku 1274 na Lyonskom koncile, náuka o očistci bola formulovaná na Florentskom a Tridentskom koncile v 15.-16.storočí, v období protireformácie. Cirkev pri tom nadviazala na text evanjelií o právomoci, ktorú Kristus udelil apoštolovi Petrovi (pozri Christologický cyklus II.: *Odovzdanie kľúčov Petrovi*). Postupne zdokonalila systém odpúšťania očistných trestov tak, že ich nahradila rôznymi spôsobmi pokánia živých, počínajúc orodovnou modlitbou (suffragium), prijímaním sviatostí, odpustkami, skutkami milosrdenstva a nadáciami (kostoly, oltáre), kde budú za duše dobrodincov slúžené pravidelné orodovné omše (officia za mŕtvych). Práve vďaka učeniu o očistci v 13.-14.storočí narastal počet nadačných oltárov v chrámoch. Tento finančný prístup k očiste od hriechu mal svoje tienisté stránky, ktoré kritizovali v 14.storočí reformátori cirkvi. Tí spočiatku neodmietali existenciu očistca, ale kritizovali nevhodné cirkevné praktiky, kupovanie si odpustenia namiesto pokánia a skutkov milosrdenstva. Súčasné reformované cirkvi existenciu očistca v zásade odmietajú. Naproti tomu veľkými šíriteľmi viery v očistec sa stali dominikáni a minoriti. Učenie o očistci ešte zdokonalili žobravé rády - mendikanti (z lat. mendicus - žobrák), ktoré aktívne pôsobili medzi mestským obyvateľstvom. Pre neviniatka, nepokrstených z radov novorodencov, sa zrodila predstava špeciálnej podsvetnej zóny limbus puerorum, podsvetie detí (pozri Christologický cyklus II.: *Krst Ježiša*).

V dominikánskych kláštoroch vznikala literatúra, ktorá mala byť návodom ku spaseniu (spis Speculum Humanae Salvationis/Zrkadlo ľudského spasenia, 12.st.). V 14.-15.storočí, v čase sociálnych nepokojov a morových epidémií (pozri kapitola *Posledný súd*) sa spis rozšíril najmä v Nemecku a Nizozemsku a bol rozpracovaný a obohacovaný o nové príklady. Spis rozčleňuje zásvetie do štyroch sfér, kde v najvyššej je podsvetie svätých praotcov (inferus sanctorum), nazývané *Abrahámovo lono (pozri kapitola *Nebo*). Túto sféru zrušil Kristov vstup do predpeklia. Druhou sférou bol očistec, treťou sférou miesto, kde prebývali nepokrstené nemluvniatka. Až štvrtú sféru tvorilo skutočné peklo s dušami zavrhnutých (inferus damnatorum) a ohňom. V súlade s aristotelovským poňatím ohňa bola jednotlivým sféram priraďovaná symbolická farebnosť. Prvá sféra bola akousi predsieňou raja, zvonku ju obklopovala temnota, ale vo vnútri bolo modré svetlo, ktoré poukazovalo na prítomnosť Božej milosti (predsieň raja). Červená farba druhej sféry pripomínala očistný oheň v očistci. Zelená farba tretej sféry bola neutrálna a symbolizovala stav bez bolesti, ale aj bez radosti a blaženosti. V najnižšej sfére, v pekle, vládla temnota vonkajšia aj vnútorná. Boli tu plamene, ktoré vyrážali z rozžeraveného uhlia a neznesiteľne spaľovali duše. Stredoveká a novoveká literatúra často zásvetné predstavy aktualizovala (Dante).

K vytvoreniu podoby očistca prispievali aj legendy: "Visio Wettini" (9.st.); "Visio Tnugdali" (Videnie írskeho rytiera Tnudgala/Tondala) spísané v 12.storočí írskym mníchom Markom (*iluminácia textu od Simona Marmiona z roku 1475 zhotovená pre burgunskú vojvodkyňu Margarétu z Yorku); "Videnie uhorského rytiera Juraja" (v Čechách pod názvom "Jiříkovo videnie"), ktoré vypráva o ceste sv.Patrika; "Videnie Lorinca Tara" (dvorana Zigmunda Lucemburského); "Videnie očistca s postavami sv.Vintíře a sv.Vojtecha zjavené bratovi Izákovi"...

Väčšinou je očistec zobrazovaný ako jama s plameňmi, v ktorých sa zvíjajú pekelné bytosti - symboly hriechu. Očistný oheň európskeho stredovekého purgatoria je historickým dedičstvom Indie a Iránu a ďalších ohňov zapaľovaných v priebehu vekov na rôznych miestach. K očisťovaniu slúžila aj rieka plná vrelého bahna a dechtu, do ktorej padol ten, kto skĺzol na úzkej lávke, ktorá viedla nad priepasťou. Veľkosť viny určovala hĺbku, do ktorej sa norila duša. Brodením v rieke sa duša očisťovala a na protiľahlom brehu vystupovala oveľa čistejšia a krajšia a mohla predstúpiť pred boha Sudcu. Hoci Bonifácov mních výslovne nehovorí o očistci, teológovia i laici nad ním rozmýšľali po celé stáročia (v existenciu očistca veril aj Dante: v jeho pekle tečie Styx, v očistci Léthe).

Od vrcholného stredoveku 12.storočia sa verilo, že veriaci pomôžu dušiam v očistci modlitbami, bohoslužbami, almužnami, pôstom a ďalšími zbožnými skutkami. Zomierajúci a pozostalí prosili o ochranu duše a orodovanie pred Bohom Sudcom samotného Krista, Pannu Máriu (pozri Christologický cyklus I.: *Deésis*), anjelov a svätých (sv.Michael, sv.Ján Krstiteľ), s ktorými mal zomierajúci zvlášť dôverný vzťah. V období baroka boli s obľubou zhotovované očistcové *oltáre so zobrazeniami duší (polopostavy) v pekelných plameňoch, ktoré oslobodzuje Panna Mária pomocou ruženca alebo škapuliara (Panna Mária Karmelská). Očistou a spasením veriacich sa zaoberali flagelanti (pozri kapitola *Premoženie draka*). Na svojich procesiách symbolicky predvádzali zoznam smrteľných hriechov, vrahovia sa váľali na chrbte, cudzoložníci si líhali na bok...

*

Leviatan. Výraz leviatan (starší variant livjátan používaný v biblickom texte) vznikol ako transliterácia hebrejského slova, ktoré sa objavuje iba v piatich oddieloch Starého zákona (Jób 3,8; 40,25; Žalmy 74,14; 104,26; Izaiáš 27,1). Obecne sa má za to, že ide o tvar koreňa láwá (arab. lawa - ohnúť, stočiť). Jeho doslovný význam bol teda "stočený, sťahujúci sa do záhybov". Niektorí bádatelia tvrdia, že by mohlo ísť o prevzaté slovo, možno babylonského pôvodu. Predstavoval tvora pravekého chaosu. Okolnosti, v ktorých ho Starý zákon používa, naznačujú nejakú formu vodnej príšery. Žalm (104,26) zreteľne hovorí, že príšera žije v mori (**"Tam sa lode plavia, tam Leviatan, čo si ho stvoril, aby sa hrával v ňom"**) a znalci sa väčšinou prikláňajú k názoru, že ide o veľrybu, aj keď sa uvažovalo aj o delfínovi.

Dva razy je výraz leviatan použitý symbolicky. V Izaiášovi (27,1) označuje *Asýrsku ríšu (Kralická biblia: "had dlhý", Ekumenický preklad: "had útočný" vo význame rieka Tigris) alebo Babylonskú ríšu ("had stočený" vo význame rieka Eufrat). V Žalme (74,14) sa výraz leviatan vyskytuje v súvislosti s faraónom a exodom Židov ako paralela k hebrejskému tannín - morská alebo riečna obluda. Výraz livjátan sa opäť objavuje v Ezdrášovi (29,3-5) a vtedy stelesňuje faraóna a Egypťanov. Opis šupín a čeľustí obludy ukazuje, že predobrazom mohol byť krokodíl. O livjátanovi sa hovorí dva razy v Jóbovi: Verš 3,8 sa väčšinou interpretuje tak, že ide o draka, ktorý mal podľa staroveke j ľudovej mytológie ovinutím okolo slnka spôsobiť zatmenie (to vedie k zrodu

motívu *apokalyptickej ženy*, ženy slnkom odetej a prenasledovanej drakom). Najdlhšiu charakteristiku Leviatana obsahuje text Jóba 41,1-24: **“vráta tlamy... strach zo zubov... oči planúce ako zornička... ohnivé fakle v papuli... iskry v papuli... dym z nozdier... žeravý dych... ostne odspodu tela ako črepy“**) a väčšina bádateľov sa zhoduje v tom, že aj v tomto prípade ide o obraz krokodíla. Niektorí bádatelia namietali, táto interpretácia je mylná, lebo sa k oblude nedá priblížiť a že v Starom zákone nie je zmienka existencii o krokodíloch v Palestíne. Autor však mal na mysli pravdepodobne krokodíla nílskeho a popis jeho nepremožiteľnosti je čisto rečnícky.

Jediná alternatívna interpretácia, ktorá by mohla mať nejaký zmysel, považuje leviatana za mýtickú obludu, snáď stotožniteľnú s babylonskou Tiamat, stelesnenia chaosu, ktorá v epose O stvorení čaruje a robí kúzla dokonca aj v boji s babylonským stvoriteľským bohom Mardukom (pozri Christologický cyklus III.: *Zostúpenie Krista do pekiel*).

Výraz leviatan je príbuzný s *ugaritským Itn, sedemhlavou obludou, ktorej charakter (vrtký had, stočený had, zabitý Baalom) veľmi pripomína štylistiku Izaiáša (27,1) a priamo vedie k jánovskej predstave sedemhlavého *apokalyptického draka*.

V kresťanskom umení, v apokalyptickom cykle, vo výjavoch Posledného súdu vystupuje leviatan ako diabol a satanov pomocník. (Pozri kapitola *Bitka na nebi/Pád anjelov*).

Pre úplnosť je treba spomenúť zaujímavý príbeh o vodnej príšere, ktorá zhltla proroka Jonáša (Jonáš 2,1-11) a ktorá je nástrojom naplnenia Božej vôle (Jonáš sa podvolí k misii do Ninive). Iba vďaka Matúšovi (12,40) dostáva pasáž vyslovene kladné vyznenie: Kristus prirovnáva trojdenný pobyt Jonáša v bruchu veľryby k svojmu zotrvaniu v hrobe a zmŕtvychvstaniu. Hoci pôvodný hebrejský text Knihy Jonášovej používa slovo dag gadol (veľká ryba), grécky písaná *Septuaginta používa výraz kétos (obluda, monštrum), čím sa skôr blíži k obrazu Leviatana. Napokon samotný Matúšov text navodzuje predstavu brucha jonášovskej veľryby - obludy ako podsvetného miesta.

*

Moloch. O Molekovi/Molochovi (aram.-hebr. kráľ ich) Starý zákon hovorí, keď spomína doby, v ktorých sa Izraeliti spreneverili kultu boha Jahve a “prevádzali svoje deti ohňom“ k pocte Moleka (Levitikus 18,21; 20,2-5; 2Kráľov 23,10; Jeremiáš 32,35). V niektorých pasážach sa jasne hovorí o ľudských obetiach v Údolí synov Hinnómových, na mieste zvanom Tófet (hebr. ohnisko, obetište; pôvodne snáď označenie kameňov, na ktoré sa staví kotol). Z 1Kráľov (11,7) sa dozvedáme, že išlo o modlu *Amončanov, potomkov Lótovho najmladšieho syna.

Tradícia (grécky historik Diodorus Siculus/Sicílsky, ✞30, v súvislosti s víťazstvom syrakúzskeho kráľa Agathoklesa nad kartáginským vojskom počas 1.púnskej vojny v 5.st.pr.Kr.) hovorí, že Molocha zvyčajne predstavovala veľká kovová (medená) socha, ktorú bolo možné vykurovať, s býčou hlavou (odkaz na Baala) a s roztiahnutými rukami na prijatie obetí, predovšetkým ľudských. Dieťa bolo vložené na vztýčené ruky modly, po ktorých skĺzlo do pažeráka sochy a jeho nárek prehlušoval spev a výkriky účastníkov slávnosti.

Etymológovia za domnievajú, že hebrejské spoluhlásky slova melek (kráľ) a samohlásky výrazu bóšet (hanba) boli skombinované do hebrejského tvaru molek, aby vyjadrovali pohŕdanie pohanským bohom.

Existuje však aj možnosť, že v určitých pasážach sa výraz molek nevzťahuje na boha: Niektoré púnske (kartáginsko-*fenické) nápisy z obdobia 400-150 pr.Kr. naznačujú, že slovo mlk (v latinských nápisoch z Kartága z roku 200 sa vyslovuje molk) je obecným výrazom pre obeť alebo obetovať. Rad starozákonných pasáží je možné interpretovať tak, že ľudia prevádzali deti ohňom ako obeť (molek) alebo votívny dar. Tieto pozorovania nepopierajú fakt, že o božstve Molekovi Biblia píše a považuje ho za národného boha Amončanov (1Králov 11,7).

Molek sa môže stotožňovať s bohom Mulukom, ktorého uctievali v Mari, dnešnom ell Haír v juhovýchodnej Sýrii, centre amorejského mestského štátu v 2.tis.pr.Kr. V niektorých starozákonných textoch stojí vedľa slova Molek člen, ktorý výrazu dodáva význam "ten, ktorý vládne" (Levitikus 18,21;20,2-5; 2Králov 23,10; Jeremiáš 32,35).

Z Jeremiáša (32,35) vysvitá isté spojenie Moleka s Baalom, ktorému sa v meste Tyros prinášali ľudské obeti ako Baalovi-Melkartovi ("bohovi mesta ⌈Tyros⌋"), a amonského Milkoma ("kráľa ľudu"). Obete malých detí ako ľudských obetí starý Izrael odsudzoval. Okrem všeobecných poznámok o Molekovi v Jeremiášovi (49,1-3) a snáď Amosovi (1,5), alebo o kulte Moleka v 1Králov (11,7-33), Sofoniášovi (1,5) a niektorých vyššie uvedených pasážach, je jasné, že niektorí starí Izraeliti svoje deti obetovávali. Hoci to mojžišovský zákon odsudzoval a každého, kto ponúkol svoje dieťa Molekovi ako obeť, trestal smrťou (Levitikus 18,21; 20,2-5), jednako len Šalamún (10st.pr.Kr.) jeden z najväčších a najobľúbenejších židovských kráľov, pre tohto boha vystaval posvätné návršie na východ oproti Jeruzalemu, t.j. na Olivovej hore (1Králov 11,7). Aj židovský kráľ Achaz (asi 730 pr.Kr.) spaľoval svojich synov ohňom (2Paralipomena 28,3) a Manasses robil to isté (2Králov 16,3; 21,6), za čo potom stihol trest celú Samáriu (2Králov 17,17). Posvätné návršia v Judei, kde ľudia uctievali Moleka, zničil až sedemnásty judský kráľ Jošijáš, ktorý vládol 640-609 pr.Kr. (2Králov 23,10-13). Avšak je známe, že ešte na začiatku 6.st.pr.Kr. odsudzoval túto prax prorok Ezechiel. Preto sa zdá, že s týmto zvykom skončil až babylonský exil.

*

Démon. Démon (gr.sg. daimonion/pl. daimonia; v preklade "rozdelovateľ" ⌈dobrého i zlého⌋; lat. daemonium) v starovekých náboženských systémoch predstavoval nadprirodzenú bytosť, ducha, dobrého a žičlivého, ale aj zlého. Vládol nad ohraničenou oblasťou sveta. Dobrí démoni/duchovia boli umiestňovaní do horných sfér, zlí démoni do podsvetia, na pustatiny a do hrobov, ktoré boli chápané ako vchody do podsvetia. Na démonov boli degradované niektoré vyššie božstvá.

Prehľad bohatej *mezopotámskej démonológie poskytujú zaklínania. Zlí démoni stelesňovali obávané prírodné javy, nočné preludy a choroby. Boli deťmi boha Ana (sum. nebesá) a Zeme (sum. Ki), prípadne bohyne Antu (v akk. mytológii manželka boha Ana), a poslami Namtara, boha osudu a neúprosnej smrti. Zlí démoni sídlili v pustatinách a na hroboch, mali podobu monštier s ľudským telom a hlavou psa, leva, ovce, hada, kozy atď. Dobrí démoni boli ochrannými strážnymi duchmi, pomáhali ľuďom v ťažkostiach, boli prostredníkmi medzi bohmi a ľuďmi, príhovorcami ľudí pred bohmi a sprievodcami človeka životom. Neutrálnymi, striedavo dobrými i nebezpečnými démonmi boli *sumerský Alad/akkad. Šedu a jeho ženský náprotivok sum. Lamma/akkad. Lamassu/Lamassatu, zobrazovaní v podobe okrídlených býkov či levov s ľudskou hlavou. Do tohto okruhu patrí aj *akkad. Kuríbu (z kuríbu = okrídlený, alebo karábu = modliť sa, zasväcovať)), z ktorého je odvodený hebrejský kerúb > cherub (pozri kapitola *Anjeli pri Poslednom súde*). V indickej mytológii bol démonickým zvieraťom osol (pozri Christologický cyklus II.: *Vjazd do Jeruzalemu*).

V gréckej a rímskej mytológii démon/duch vystupuje ako samostatné božstvo (gr. daimon, lat. génius), ktoré vplýva na osud človeka, prideľuje mu dobrý alebo zlý osud. Pôsobí v pozemskom aj zásvetnom živote. Platón (✞347 pr.Kr.) aj *novoplatonici (3.-6.st. po Kr.) chápali démona ako prostredníka medzi bohmi a ľuďmi. Sokrates (✞339pr.Kr.) pokladal daimoniona za vnútorný božský hlas, hlas svedomia a rozumu. V gréckom, rímskom a etruskom náboženstve boli démoni aj nižšie božské bytosti, ktoré žili v horách, lesoch, roklinách, jaskyniach apod. (podrobnosti pozri Christologický cyklus II.: *Uzdravenie posadnutého z Gerasy*).

V judaizme mali démoni mali rozporuplné postavenie. Kňazi sa neúspešne snažili poprieť ich existenciu a vylúčiť ich z povedomia Izraelitov, lebo boli súčasťou egyptského, babylonského a kanaánskeho *panteónu a boli v rozpore s predstavou jediného Boha. Jednako len starozákonný Izrael s existenciou démonov jednoducho počítal. Podľa rôznych teórií boli démoni duchovia obrov, ktorých podľa Genezis (6,1-4) splodili anjeli pod vedením Semjazáša s ľudskými dcérami. Nakoľko títo anjeli boli na Boží rozkaz zvrhnutí do podsvetia (pozri kapitola *Anjeli pri poslednom súde* – padlí anjeli), kde spútaní očakávajú posledný súd, obri sa údajne sami pobili pred očami svojich otcov. Od tých čias sa ich duchovia túlajú svetom a spôsobujú trápenia a skazu ľuďom. Podľa inej verzie boli démoni duše, ktoré Boh stvoril za súmraku šiesteho dňa a sabat nastal skôr, ako stihol dokončiť ich telá. Tieto duše bez tiel sa stali démonmi. Ďalší verili, že démoni sú tá časť pokolenia, ktorá stavala babylonskú vežu (pozri kapitola *Silný anjel o páde Babylonu*). Podľa *Josepha Flavia sú démoni jednoducho duše zlých ľudí. Tiež existoval názor, že démoni vznikli z pohlavného spojenia Adama s duchmi ženského pohlavia a Evy s duchmi mužského pohlavia. Za démonov boli tiež pokladaní pohanskí bohovia. Je zvláštne, že pokiaľ ide o judaizmus, démoni nemajú vzťah k Satanovi, protivníkovi Boha, ich úlohou nie je zvádzať ľudí na hriech, ale im škodiť.

Podobne ako v judaizmus i kresťanstvo si zachovalo istú vieru v existenciu démonov, ktorí vystupujú ako potrestaní duchovia, ktorí odmietli slúžiť Bohu. V tomto ohľade sa dostávajú do určitého podriadeného vzťahu so Satanom a diablom. *Nový zákon často spomína démonov a pokladal ich za pokušiteľov (pozri Christologický cyklus II.: *Pokušenie na púšti*, *Rozsievateľ kúkoľa*), pôvodcov posadnutosti (*Uzdravenie posadnutého z Gerasy*) a choroby (*Uzdravenie slepých, ochrnutého*...).

Viera v démonov, démonológia, bola typická pre náboženské predstavy najrôznejších a najvzdialenejších starovekých národov, napr. Tibeťanov predbudhistického obdobia, ktorí verili na upírov Sri a Sab-dgab sajúcich krv novorodencov. Rovnako to platilo ostarých Slovanoch. Na Slovensku sa miestami viera v démonov udržala až do 20.storočia. Slovanskí démoni majú tak antropomorfnú (víly, černokňažníci, bosoráci), tak zoomorfnú (had, lasica, zmok - zmoknuté kura odnášajúce peniaze, bohatstvo, šťastie) alebo zmiešanú podobu (čerti, raráškovia, škriatkovia, vodníci, upíry, mory). Katolícka cirkev aj dnes hlása, že démoni spôsobujú rôzne, predovšetkým duševné choroby (tzv.posadnutosť).

V stredoveku démoni vystupujú ako služobníci Satana, ako padlí anjeli, preto sa krídlami, rohami a chvostom podobajú na Satana. Sú ozbrojení zubatými kopijami alebo vidlicami. Démonov vyháňa sv.Bartolomej z Farne (✞1193), sv.Benedikt (✞550), sv.Zenon Veronský (✞372), často pomocou krhly so svätenou vodou. Démoni prchajú pred Kristom pri jeho zostúpení do pekiel, našepkávajú do ucha Judáša Iškariotského, nadnášajú vo vzduchu jeruzalemského kúzelníka *Šimona Mága, ako čierne postavy sa vynárajú z úst posadnutej osoby, ležia pri nohách sv.Norberta (✞1134), sv.Geminiana

(✞397) a sv.Kataríny Sienskej (✞1380), prchajú pred kázňami zakladateľa jezuitského rádu Ignáca z Loyoly (✞1556)...

*

Diabol. Slovo diabol (z gr. diabalein = poprehadzovať, zmiasť > gr. diabolos = ohovárač [Boha], prekrúcač) je prekladom hebrejského slova satan (gr. satanas). V Novom zákone sa výraz diabol nachádza tridsaťdeväťkrát a vždy označuje vodcu padlých anjelov (pozri kapitola *Anjeli pri Poslednom súde*). Pravdepodobne prostredníctvom biskupa Wulfila (4.st.) a gótskeho prekladu Biblie slovo preniklo aj do nemecky hovoriacej jazykovej oblasti.

Slovo diabol vyjadruje jednak zosobnené zlo (zvlášť zákerné zlo), jednak označuje určitú bytosť, satana. Občas dostáva diabol špecifické mená (Belzebub, Baal, Belial, Belgafor, Behemot, Asmodeus, Astarot, Leviatan...), buď pre zvýraznenie rozmanitosti pekelného sveta, alebo (najmä v 15.storočí) na vymedzenie postavenia v hierarchii démonov.

Podľa stredovekej mienky diabli nemajú pohlavie, či skôr nemajú medzi sebou ženy, ale mnísi upresňujú, že diabli nepraktikujú homosexuálne styky. Sú však sexuálne aktívni a ľudové povery im pripisujú schopnosť plodiť potomstvo s ľudskými ženami (synom diabla bol v artušovských legendách čarodej Merlin). Podľa iných predstáv odovzdávali žene semeno, ktoré nebolo ich ale získali ho čarami, alebo bolo odobraté nejakému mužovi, a preto dieťa nebolo ich. Novorodencov, malých diabolských inkubov, kládli ženám do kolísok. Za istých podmienok mohli diabli ovplyvňovať ľudské telá, meniť ich a premiestňovať (Tomáš Akvinský, ✞1247), mohli čítať myšlienky a mať vplyv na ľudského ducha. Od čias Augustína z Hippo Regia (✞430) sa pripúšťalo, že môžu predpovedať budúcnosť a zvestovať ju iným ľuďom, hoci nemajú prorocký dar (od Boha) ako anjeli. Teológovia odsudzovali ako smrteľný hriech akýkoľvek pokus o využitie diabolskej vedy (na konci stredoveku sa ovládnutím diabolských síl zaoberala čierna mágia).

IV. Lateránsky koncil (1215) uvádza, že Boh stvoril týchto padlých anjelov dobrých, ale stali sa zlí svojou vinou, nie svojou prirodzenosťou; tú istú myšlienku hlása celocirkevný Katechizmus katolíckej cirkvi, schválený 1992 pápežom Jánom Pavlom II. Podľa súčasnej katolíckej cirkvi (Pavol VI., Ján Pavol II.) diabol existuje, nie je abstraktným pojmom, ale skutočnou bytosťou, cez ktorú vstúpil do sveta hriech a smrť. Kristus, Syn Boží sa zjavil preto, aby zmaril diablove skutky. Ochranou proti diablovi majú byť konkrétne úkony, gestá a rituály: najdôležitejším je vlastný krst, ktorý bol dlho chápaný ako jedna z foriem exorcizmu, vyháňaní diabla. Ďalšími je žehnanie slovom a gestom (znamenie kríža), posväcovanie predmetov (hostie, relikvie, kríže, amulety), ktoré majú držať diabla v dostatočnej vzdialenosti, *ikonoklasické útoky: ničenie diablových podôb (poškriabané miniatúry, vrhanie kameňov na monumentálne sochy). Ľudia si kompenzovali svoj strach a vyrovnávali svoje účty s diablom jeho zosmiešňovaním (ľudová dráma, *pašiové hry*; pozri Christologický cyklus I.). V nich vystupuje hlúpy a smiešny diabol, ktorého možno prekabátiť, alebo sa diabli trýznia navzájom.

Zobrazenia diabla (výnimkou je slávny Codex Gigas/tzv.Diablova biblia) sa neobjavujú samostatne, ale ako súčasť rôznych scén: najranejšie zobrazenia diabla sú v *Kristovom zostupe do pekiel* (pozri Christologický cyklus III.). Do 9.storočia diabol v kresťanskej ikonografii celkom chýba. Od 9.storočia v odkaze na antické mýty býva diabol zobrazovaný ako svalnatý obor (Hádes), s hrivou leva (Herkules), s hadmi namiesto vlasov (Medúza), niekedy spútaný reťazami (odkaz na Zjavenie: *Spútanie*

draka), s dieťaťom na kolenách (ako Antikrist), alebo ako antický Chronos/Čas (chybná zámena s gr. bohom Kronom) požierajúci zavrhnutých.

Okolo roku 1000 sa naplno rozvinie jeho *ikonografia, zdôrazňujúca jeho obludnosť a zverskosť. Jeho telo si zachováva ľudské rysy, ale táto podoba, ktorú stvoril Boh k "svojmu obrazu", je zvrátená, zdeformovaná (podľa mníšskych zjavení je diabol malý, vyziabnutý, hrbatý, oblečený do škaredých šiat, niekedy "čierny ako Etiop"), kombinovaná pripojením zvieracích rysov (tlama, tesáky, rohy, špicaté uši, od 13.storočia aj netopírie krídla, chvost, srsť, pazúry...). V írskych a anglických zobrazeniach (knižná maľba) má podobu zvierat, ktorým boli pripisované negatívne vlastnosti, capa, vlka, líšky, opice (tzv.figúra diaboli, alegorické zobrazenie diabla v podobe opice). Na stredovekých zobrazeniach má podobu *baziliška (telo hada alebo jašteričky s hlavou kohúta; tapisérie), alebo draka (od 4.st. existuje motív *Krista triumfujúceho* (pozri Christologický cyklus I.) stojaceho na levovi alebo drakovi), alebo capa (odkaz na Matúša 25,32 o oddelení oviec od zavrhnutých capov a na antického bôžika Pana). Podľa ľudovej verzie diabol kríva na jednu nohu, lebo spadol z nebies (aj Goethov Mefisto kríval). Na niektorých stredovekých zobrazeniach *Poslednej večere* býva zobrazený ako malý červený vtáčik (červená farba obecne platí za farbu pekla), ktorý vlietava Judášovi do úst. Alebo ako čierny vták letí do ucha básnikov a spisovateľov (ich činnosť a jej plody boli v stredoveku hodnotené ako jedna zo svetských márnivostí [hriešností], ktoré odvádzali človeka od sústredenia na spasenie vlastnej duše) a heretických kazateľov. Pohlavné rysy diablov sú často zvýraznené, najmä keď svojimi zveličenými pohlavnými údmi útočia na zatratencov (fresky kolegiálneho chrámu v toskánskom San Gimignanu). Rovnako dôležité sú aj análne a orálne partie (vylučovanie alebo požieranie zatratencov). V nemeckom prostredí (16.st.) bol zaužívaný pre diabla eufemistický výraz kukučka (napr. Nech si ťa kukučka odnesie!). Na niektorých vyobrazeniach ako pekelný had nesie na chrbte personifikované smrteľné hriechy (odtiaľ motív červ hriechu v malokarpatských ikonách *Posledného súdu* z 18.st.). V zobrazeniach Posledného súdu zaháňa (niekedy pomocou siete) zatratencov do pekla, prípadne sa snaží prevážiť misku váh (pozri kapitola *Váženie duší*). Na stredovekých grafikách máva diabol druhú zvieraciu alebo ľudskú tvár na zadku, určenú na bozk alebo oblizovanie bosorákmi a bosorkami počas sabatových nocí, na bruchu, na bokoch (zrejme mníšske konštrukcie na základe stredovekých *bestiárov, napr. spis *Physiologus z 2.-4.st., neskoršie prepracovaný v latinčine; brucho a vôbec telo od pása dole je nízkou, živočíšnou, zónou, ktorá je náchylná poddanstvu diabolskej moci), netopierie krídla na znamenie, že kedysi býval anjelom. Renesancia odvodzovala podobu diabla z antického nižšieho boha satyra (rohy, kopyto, chlpy, kozia brada), čím naznačovala, že pohanstvo bolo protivníkom cirkvi. Diabol býval prestrojený za pútnika alebo mnícha (aj v satirických protikatolíckych letákoch), pričom ho prezrádzal pazúr alebo kopyto pod jeho plášťom (pozri Christologický cyklus II.: *Pokušenie Krista*). Diabli spoločne s démonmi pokúšajú pustovníka sv.Antona (Hieronymus Bosch, ✞1516). V neskorom stredoveku diabol na seba berie podobu krásnej ženy (Joachim Patinir, ✞1515), v novoveku vzhľad čierneho muža (pekného čiernovlasého muža) alebo zeleného muža (hájnika). V 15.-16.storočí sa postavy diablov objavujú v moralizujúcich námetoch Ars morendi (Umenie zomrieť), kde zápasia o dušu zomrelého; na zobrazeniach *Ukrižovania* unášajú dušu zlého lotra alebo dušu obeseného Judáša (pozri Christologický cyklus III.: *Judášova smrť*), alebo vyletujú z ich úst. Ochranou proti diablovi boli *apotropajné/ochranné zobrazenia jeho škeriacej sa tváre (verilo sa, že diabol sa naľaká vlastnej ohavnosti a utečie; kovové chrliče chrámov, chrámová plastika; v ranom stredoveku smiech je "špinou úst", diabolskou pascou a vedie k "sprostému", hrubému správaniu

človeka), zobrazenia otvorenej vagíny (pasca hriechu; architektonická plastika) a obnaženého zadku (diabol svoj zadok obnažoval a desil tak ľudí, najmä ženy; obnažený zadok ako stredoveké gesto urážky). Kazateľ Štefan z Bourbonu hovorí o geste ruky so vztýčeným palcom (falický symbol, mužská plodivá sila) ako o ruke diablovej.

*

Satan. Hebr. ha-satan = žalobca, protivník < z hebr. slovesa satan – obviňovať (gr. diaballein = obviňovať); gr. diabolos = odporca, prekrúcač, odlúčený; lat. satanas; arab. as-šajtan/aš-šajtan. Výraz satan sa spočiatku chápal ako svetské slovo, označenie oponenta a v niektorých prípadoch súdneho žalobcu.

Ako protivník, dokonca protivník samého Boha, vystupuje satan v biblickom príbehu pokušenia a pádu Adama a Evy v rajskej záhrade (Genezis 3,1-7). Satan tu má podobu hada a podľa mytológov je v nejakom vzťahu s riečnym bohom a obludným drakom Ladónom z gréckych mýtov, strážcom stromu so zlatými jablkami v záhrade *Hesperidiek. Ladón okrem veľkej sily vynikal schopnosťou nikdy nezažmúriť oči, a preto mohol byť vcelku dobrým vzorom pre obraz večne striehnuceho satana zo záhrady Eden. Na zobrazeniach biblický satan-had ovíja kmeň stromu alebo sa týči popri ňom. Zvyčajne má ženskú hlavu a niekedy aj trup. V tejto vzpriamenej polohe máva ešte štyri jašteričie nohy, lebo po jeho zákernom čine ho Boh preklial: **“Po bruchu sa plaziť budeš!“** Hadia podoba Satana môže odkazovať na mezopotámsku mytológiu: v staroakkadskom období 2300 pr.Kr. sú doložené zobrazenia okrídlených démonov s ľudským telom a hadími nohami.

Menej často slovo satan označovalo duchovnú bytosť, ktorá sa z poverenia Boha, ako Pánov anjel, stavala ľuďom do cesty (Numeri 22-23). V niektorých starozákonných textoch (Jób 6,6-12; Zachariáš 3,1) je členom súdneho dvora (pozri kapitola *Posledný súd, Váženie duší*), ktorý skúša vernosť tých, ktorých si Boh vyvolil. Satanovi ako Pánovmu anjelovi (pozri kapitola *Anjeli pri Poslednom súde*) sa pripisovali funkcie, ktoré v raných biblických textoch boli vlastné iba Bohu: skúšanie a pokúšanie ľudstva (pozri Christologický cyklus II.: *Pokušenie Krista*).

Spočiatku (okrem Genezis 3 a jej údajné pohanské inšpirácie) satan nie je vnímaný ako bytosť vzdialená Bohu a v Jóbovi (1,6-12) vystupuje ako jeden z Božích synov, ktorí sa zhromaždili pred Jahvem. Jeho pôvodnou úlohou zrejme bolo chodiť po zemi a potom v nebi podávať správu o činoch ľudí. Jasný záporný význam dostáva satan až v 1Kronickej (21,1) datovanej do 4.st.pr.Kr., kde sa mení na rebelujúceho anjela, ktorý sa pri stvorení sveta postavil proti Bohu. Jeho vzburu potlačili anjeli verní Bohu a satan z pomsty v podobe hada zviedol ženu... (Genezis 3,1). V apokryfnej Knihe Jubileí (1.st.pr.Kr.) je vodcom démonov. V evanjeliách už satan vystupuje ako stelesnenie zla (Lukáš 10,18; Jánovo Zjavenie), neľútostný protivník Boha a Ježiša Krista.

O satanovi/šajtánovi sa zmieňuje aj Korán. Tu vystupuje ako našepkávač zlých nápadov a myšlienok do ľudských uší a sŕdc: Naviedol kráľovnú zo Sáby, aby uctievala slnko namiesto Alaha (súra 28,23-24). Zdá sa však, že ani v islame nemal šajtán nad ľudstvom skutočnú moc a dokázal ľudí iba zvádzať a prehovárať na špatnosti. Podľa islamskej legendy Alah stvoril Adama a anjelom prikázal, aby sa mu poklonili až k zemi. Všetci anjeli počúvli, až na šajtána Iblíza (as-šajtan/iblis), ktorý vyhlásil, že Alah stvoril Adama iba z hliny, zatiaľ čo jeho z ohnivých plameňov. Preto je on, šajtán, lepší ako Adam. Keď to Alah počul, zavrhol šajtána a poslal ho do pekiel. Neskôr sa nad ním zľutoval a jeho trest odložil na neskoršie. Šajtánovou úlohou sa stalo odvádzať do pekla všetkých, ktorí uverili jeho našepkávaniu. Tak sa stal šajtán zdrojom všetkého

zla na svete. V islamských mýtoch, inspirovaných zrejme židovským folklórom, šajtáni predstavujú jednu kategóriu džinov, čiže démonov. V ľudových vyprávaniach vystupujú šajtáni ako bytosti špinavé, ktoré na seba berú ľudskú podobu, ale na nohách im zostávajú kopytá. Tým sa podobajú na kresťanských čertov. Šajtáni ako démoni/džinovia nemusia byť vždy nutne zlí a niektorí z nich sú aj veľmi múdri.

Stredoveká predstava satana v sebe združuje množstvo démonických duchov ľudového judaizmu a súčasne prispieva k rozkladu dvojakej postavy starozákonného Jahve, Boha hnevu a trestu, ktorý súčasne konal dobro. Satan je iba stvorenie podriadené Bohu, ktoré môže jednať iba s jeho súhlasom. Jednako len skrytých stredovekých kresťanských predstavách sa akosi vymaňuje ako svojbytné, mocné a na Bohu nezávislé Zlo, ktoré má skutočnú právomoc (ius diaboli), ktorú dostal po prvotnom hriechu prarodičov. V náboženských hrách z konca stredoveku sa stáva prvým služobníkom Lucifera, povereným úlohami na zemi. Ide však iba o rozlíšenie, ktoré si vyžadoval dialóg hry, nie o skutočnú charakteristiku.

Kresťanské umenie satana zobrazovalo iba veľmi zriedkavo ako figúru. Najstaršie vyobrazenie pochádza z egyptského - *koptského prostredia 6.storočia. Na ňom satan vyzerá ako človek s pazúrmi a ironickým úškľabkom padlého anjela. *Byzantské umenie zobrazuje satana a jeho družinu ako netvorov alebo (menej často) krásnych zvodcov. K tejto tradícii sa vracajú novovekí umelci (William Blake, ✞1827; Gustave Doré, ✞1885). Naproti tomu stredovekí umelci uprednostňovali satana v typicky modro-čiernom farebnom stvárnení, tak ako iné démonické bytosti. Postupne je čoraz škaredší, tvár mu znetvorujú grimasy a telo dračie alebo netopierie krídla.

Niektoré obrazové svedectvá dokladajú skrytý dualizmus Boha a Satana: Satan tróni uprostred svojej sféry a demonštruje tím rozsah svojej moci a mieru nezávislosti. Podriadenosť je daná iba umiestnením v spodnej časti obrazovej plochy. Od 12.storočia, ale najmä v 15.storočí, sa rozvíja skutočná ikonografia Satanovho majestátu: gigantické rozmery tela, čelné zobrazenie sediaceho, odznaky moci (trón, žezlo, koruna). Vo vzťahu k *Svätej Trojici* sa objavuje typ nazývaný Boží opičiak (simia Dei), v ktorom sa Satan usiluje o vyrovnanie sa Bohu nielen *atribútmi, ale vlastnou podobou (trikefalos - hlava s tromi tvárami).

*

Lucifer. Meno, resp. slovo Lucifer pochádza z latinského lux (svetlo), fero (nesiem, prinášam). Lucifer bol tiež latinský názov planéty Venuše, najjasnejšej zorničky. V hebrejských textoch je luciferos zmieňovaný ako žiariaci, čo tiež súviselo s hviezdou Venušou. Prorok Izaiáš (14,12) prirovnáva k zorničke babylonského kráľa a nazýva ho žiariaci syn Zorničky (hebr. hélél/ell ben šachar): **„Ako to, že si spadla z neba, zornička! Zrazený si k zemi, čo si vládol nad národmi.“** Zdá sa, že Izaiáš použil k zosmiešneniu babylonského kráľa *ugaritský mýtus o nebeskom božstve Šachar a Šalim (zosobnenie Večernice a Zorničky či súmraku a dňa), ktoré chcelo dobyť nebesá. Hypotézu potvrdzujú nálezy pri sýrskom meste *Ugarit, ktoré prekvitalo v 2.tis.pr.Kr. Archeológovia odkryli nálezy, ktoré dokumentujú príbeh o páde božstva s menom Žiariaci, resp. Syn ranej zory. Ide pravdepodobne o sýrsku paralelu ku gréckemu mýtu o Faetónovi (gr. žiariaci). Oba mýty pravdepodobne vznikli za základe pozorovania Zorničky, ktorej jas so silnejúcimi slnečnými lúčmi bledne. Prírodný úkaz si ľudia vysvetľovali ako pokus boha Zorničky zmocniť sa božieho trónu. Tento pokus skončil pádom do temného podsvetia a východom slnka.

Spájanie Lucifera so satanom pochádza s toho, že Biblia na niektorých miestach spája (veľmi neurčite) satana s príchodom svetla: v Lukášovi (10,18) Ježiš vraví: **„Videl**

som ako satan padá z neba ako blesk.“ Apokalyptik Ján (9,1) píše: **„Zatrúbil piaty anjel. A videl som hviezdu padnúť z neba na zem a dostala kľúč od priepasti.“**

Tak sa stalo, že v kresťanskej tradícii latinský výraz luciferos prestal označovať svetlonosa/žiarivú hviezdu/zornička, ale stal sa najvyšším z padlých anjelov (pozri kapitola *Bitka na nebi*), ktorý bol kedysi (pred svojím pádom z neba) jasný ako zornička a najkrajší z Božích anjelov. Ale aj v tejto tradícii pôvodne slovo luciferos nebolo meno padlého anjela/satana, ale iba opisom jeho stavu. Nakoľko čitatelia a komentátori nepochopili Izaiášov verš a spájali si zvrhnutie svetlonosa (pyšného babylonského vladára) so zvrhnutím neposlušného anjela z nebies, spojili sa dve mená satan a lucifer/zornička v jednu bytosť, v Lucifera. Navyše hebrejské znenie Izaiášových veršov používa na označenie lucifera (*babylonského panovníka) slovo eill, čo znamená rev. Pri preklade hebrejského textu do gréčtiny (Septuaginta) pisár zrejme omylom čítal hebrejské eill ako ell a preložil ho do gréčtiny ako eospearos - žiariaci. Cirkevný otec Hieronymus potom v 5.storočí použil Septuagintu pri preklade do latinčiny a na danom mieste pre výraz eospearos použil slovo luciferos. Zmätok s Luciferovým menom sa potom v kresťanskej tradícii usadil natrvalo, napriek tomu, že keď pozorný čitateľ Zjavenia Jána číta verš (22,16), dočíta sa, že Ježiš sám seba nazýva žiarivou hviezdou rannou, čiže zorničkou, luciferom (pozri kapitola *Nebeský Jeruzalem*).

Kresťanská *apokryfná literatúra (2Hechoch/Slovanský Henoch 29,4; 2.-3.st.) píše o Luciferovi, ktorý si chcel postaviť svoj trón v nebi vedľa trónu Božieho a bol zvrhnutý do pekiel. Kresťanská tradícia hovorí o zlosti Lucifera, ktorého nahnevali črty Adamovej tváre, keď v nich poznal predobraz Krista (pozri kapitola *Anjeli pri Poslednom súde*).

V ľudových predstavách Lucifer, zvrhnutý z nebeských výšok, kríval. To, a nielen to, ho spájalo s gréckym božským kováčom Hefaistom (zvrhnutým z Olympu pre svoj vzhľad a krívanie ⌜odlišnosť⌝). Hefaistos spracovával kov, žeravé vnútro zeme, matériu podsvetia. Kováčom bol aj podsvetný vládca Lucifer: podľa legendy vykoval klince (magické predmety ako dosiahnuť definitívny stav), ktorými bol pribitý na kríž Ježiš (pozri Christologický cyklus III.: *Pribíjanie na kríž*).

*

Belzebub/Belzebul. Ďalšie zo satanových mien je Belzebub. Vystupuje ako muší démon. Etymologizácií mena je niekoľko: Ide o znetvoreninu Baal-Zebúb (hebr. Baal múch/Pán múch/Vlastník múch < Baal = Pán, božský vládca). Podľa tohto staršieho výkladu Baal-Zebúb je obdobou gréckeho Zeus Apomyios (Zeus hubiteľ múch, Zeus ochranca pred muchami). Podľa (2Kráľov 1,2-16) Baal-Zebúb bol miestnym božstvom, bohom pelištejského mesta Ekrónu/Akaronu a kráľ Achazjáš k nemu vyslal poslov (hebr. malakim, gr. angelús) so žiadosťou o veštbu, či sa uzdraví. Výraz Baal-Zebúb židovskí prekladatelia Biblie do gréčtiny (*Septuaginta, 3.-2.st.pr.Kr.) preložili doslovne gr. Baal myian = Baal múch a tento tvar si osvojili aj evanjeliá (Matúš 10,25; 12,24; Marek 3,22; Lukáš 11,14-18), ktoré (Lukáš) Baalovi myian dávajú prídomok knieža zlých duchov. Ďalšie grécke preklady použili výraz satan (hebr. satan = obviňovať; ha-satan = obviňovateľ/žalobca, nepriateľ ⌜Boha⌝). Pre *prozelytov z pohanstva na kresťanstvo alebo judaizmus bol pojem Belzebub/Baal-Zebúb nezrozumiteľný.

Podľa mladšieho, lingvistického výkladu ide o kanaánskeho, *ugaritského boha Baal-Zebúla (hebr. Pán, vlastník zebulu; zebul = vyvýšené obydlie, trón alebo titul v zmysle: princ, jeho výsosť). Z toho pochádza variant Belzebul.

*

Beliál. Ďalším zo satanových mien je Beliál (z hebr. belijjá‘al; gr. belial/beliar = neprospešný, zbytočný, bezcenný). V Starom zákone je Beliál stelesnením zla, skazy, ničomnosti a rúhania, čosi ako háveď, zlosyn, čvarga (Deuteronomium 13,14; *Sudcov 19,20; 20,13). V mimobiblických textoch je Beliál vodcom démonov (*Kumránske zvitky, Závet dvanástich patriarchov 12, Závet Rúbenova 2,2, 2Sibyline veštby), predstavuje moc odporujúcu Bohu, démona zla, satana. V Novom zákone slovo beliál použil apoštol Pavol (2Korinťanom 6,15) ako protiklad Krista (výraz Antikrist Pavol nepoužíval).

*

Antikrist. Antikrist (z gr. antichristo = proti Kristovi) je čisto teologický pojem. Označuje Kristovho najväčšieho nepriateľa a stelesňuje tých, ktorí odmietajú vtelenie Syna Božieho (2Jána 7). V najhrozivejšej podobe sa Antikrist objaví na konci sveta (1Jána 2,18; 4,3). Iní ho vidia v apokalyptickej šelme (Zjavenie 11,7: *Zmeranie Božieho chrámu*), alebo v hriešnom človekovi (homo peccati et filius perditionis), ktorý pomocou satana bude konať divy a zvedie mnohých, ale Kristus ho nakoniec premôže (2Kolosenským 2,3-9).

V rámci stredovekého antisemitizmu aj veľkí teológovia počínajúc 3.storočím (vzdoropápež Hippolytes Rímsky, 235†) tvrdili, že Antikrist je židovského pôvodu a je potomkom kmeňa Dan a je Židmi očakávaným mesiášom.

Aktuálne sa stalo učenie o Antikristovi v predhusitských a husitských Čechách 14.-15.storočia. Za Antikrista boli pokladaní niektorí prenasledovatelia kresťanov (Herodes, Nero) a politickí nepriatelia: Počas svojej kázne roku 1365 Milíč z Kroměříže, jeden z prvých hlásateľov reformy cirkvi v Čechách, označil za Antikrista prítomného cisára Karola IV. Husiti pokladali za Antikrista Karolovho syna, cisára Zigmunda Luxemburského, ktorý nechal upáliť Jana Husa a okrem toho založil dvorský rád draka. Podobu pápeža má Antikrist v Jenskom *kódexe (1490-1510, Praha), vytvorený podľa predlohy z doby husitskej, a tiež Antikrist na ilustrácii Lucasa Cranacha St. (1520-1521) v pasionále Christi et Antichristi (Cranach bol priateľom Martina Luthera).

Antikrist v službách Lucifera je zobrazovaný, ako sedí na jeho kolenách v podobe malého dieťaťa (náprotivok Ježiša na kolenách Panny Márie). Často na seba berie podobu krásneho človeka alebo vystupuje ako svetský hodnostár.

V antitézach je život Antikrista prirovnávaný k životu Krista (napr. Kristus je krstený vodou, Antikrist ohňom). Na zobrazovanie Antikrista mali vplyv ľudové náboženské hry. Najstaršie zobrazenie Antikrista sa nachádza v Apokalypse z Bambergu (1000): korunovaná postava s veľkými očami, sediaca na tróne a s drakom. Najstaršie cykly zo života Antikrista sa od 12.storočia objavujú v iluminovaných rukopisoch (*Hortus deliciarum od Herady z Landsberga, 12.st., Velislavova biblia, 13.st., Jenský *kódex, pasionál Christi et Antichristi). Predobrazom boja Cirkvi proti Antikristovi je Judit zabíjajúca asýrskeho vojvodcu Holofernesa (Judit 13,6-7). Ďalšie podrobnosti kapitola *Morská šelma.*

*

Bafomet. Bafomet ako meno satanovej modly sa objavuje predovšetkým v súvislosti s templárskym rádom, zrušeným pápežom Klimentom V. (pontifikát 1305-1314) a po konflikte s kráľom Filipom IV. Nádherným (†1314) na základe vykonštruovaného obvinenia z kacírstva. Jedným z bodov obžaloby bolo, že templári počas svojich tajných

obradov uctievajú akúsi červenú, bradatú tvár či odseknutú ľudskú hlavu a pred jej obrazom konajú satanistické obrady počas prijímania nových členov do rádu (pozri Christologický cyklus I.: *Turínske plátno*). Ak bolo na tomto obvinení štipka pravdy, pravdepodobne išlo o uctievanie relikvie svätca, napr. rytiera rádu; zbieraním relikvií bol stredovek priam posadnutý a templári osobitne.

Podľa okultných kníh bol Bafomet bôžik v podobe capa. Podľa niektorých historikov mohlo ísť o obraz mendeského boha, tzv.Mendeského capa, ktorého uctiecali Egypťania v rámci svojho sexuálneho kultu. Mendeský cap *ikonografiou odkazoval na egyptského boha plodnosti Chnuma s baraňou hlavou. Mendeský cap v odkaze na Chnuma kresťanský stredovek vnímal ako obraz Satana. V kresťanskej symbolike naopak pre hlavu barana bol vnímaný ako predobraz Kristovej obete (pozri Christologický cyklus I.: *Baránok Boží*).

Podľa súčasných bádateľov výraz Bafomet zrejme vznikol prekrútením mena Mahomet/Mohamed. Ďalších výkladov slovo Bafomet mohlo byť zloženinou dvoch gréckych slov, ktoré by potom znamenali "rozplynutie sa v múdrosti".

V moderných okultných vedách sa Bafomet opisuje ako bytosť s hlavou capa a telom človeka, avšak s rozštiepenými kopytami. Býva spájaný s čiernou mágiou a slobodomurárskym satanizmom 19.storočia, ktorý má svoje korene v templárstve 13.-14.storočia .

V satanistickej symbolike hlavu Bafometa predstavuje päťrohá hviezda, *pentagram, obrátená hrotom dole, pričom dva horné hroty tvoria pár rohov, písaná jedným ťahom sprava doľava. Avšak užívanie pentagramu ako satanského symbolu je zrejme mladšieho dáta než údajný templársky kult 13.storočia. V židovskej tradícii sa pentagram, označovaný tiež Dávidov štít alebo Dávidova hviezda, dával do súvislosti s Piatimi knihami Mojžišovými, Tórou.

*

Čert. Čert je slovenský/český, resp. slovanský (rus. čjort) variant slova satan alebo diabol. O pôvode slova čert jazykovedci vedia iba to, že ide o tabuizované slovo za výraz diabol, ktorého sa naši predkovia báli. Domnievali sa, že ak ho vyslovia, diabla privolajú. Pokusy dávať slovo čert do súvislosti s výrazmi čarovať alebo čierny dnešná etymológia odmieta. Vznik slova tak zostáva nevysvetlený.

Zásluhou *apokryfnej literatúry vznikol ustálený obraz čerta: čierny, chlpatý, s rohami, dlhým kravským chvostom a vidlami, s ostrými, lesklými očami, s vyplazeným jazykom (pôvodne mimické gesto krvilačnosti; fašiangové figuríny). Niekedy vystupuje v zoomorfnej podobe ako čierny cap, pes, kohút apod., alebo v antropomorfnej podobe ako pekný čierny pán, lesník apod., pričom jeho *atribútom je kopyto alebo roh, ktoré zabudnuté vyčnievajú spod jeho plášťa alebo čiapky.

Čert zvádza ľudí tak, že im plní rôzne želania, najmä týkajúce sa bohatstva, ak mu niekto vlastnou krvou upísal svoju dušu (podpisom boli tri krížiky, symbol Ukrižovaného a trojičný symbol). Ochranou proti čertovi boli magické gestá: pokrižovanie, odpľutie, obnažovanie zadku (pôvodne gesto urážky), tiež zvuk hrkálky a kovového riadu. Jeho tabuizované meno sa nahrádzalo eufemizmom rohatý, čierny.

Čert vystupuje predovšetkým v ľudovom slovesnom a výtvarnom umení (Mikoláš Aleš, Josef Lada, Ľudovít Fulla) ako komická a ľahkoverná bytosť, ktorá sa dá ľahko oklamať. Je trvalou rekvizitou fašiangových a svätomikulášskych osláv.

*

Hieronymus Bosch (1450-1516), flámsky maliar neskorého stredoveku, vo svojich dielach zobrazoval ľudové povery a predstavy ľudí v snahe vyjadriť ich strach z diabla a pekla. Hoci niektorí kritici pochybujú o umelcovom duševnom zdraví a označujú ho za morálne skazeného, alebo za neurotika postihnutého nutkavými predstavami, v skutočnosti jeho fantázia vychádza z *flámskeho ľudového umenia a stredovekej predstavivosti, plnej bájnych a smiešnych postáv. Bosch však maľuje satiru a svoju umeleckú metódu zakladá na neustálom miešaní vecí obyčajných s nadprirodzenými podľa svojich pravidiel, ktoré je možné bez znalosti stredovekej symboliky iba ťažko rozlúštiť.

Obraz **Sedem smrteľných hriechov** pochádza z raných čias umelcovej tvorby (1475-1480). Bosch moralizuje a ironizuje, keď predstavuje zoznam hriechov, ktoré vedú priamo do pekla. Prvým zobrazeným hriechom je žiadostivosť, ktorú symbolizuje skazený sudca. Závisť stelesňuje elegantný mešťan, ktorému na ruke sedí sokol (protiklad mierumilovnej holubice, zákerne útočiaci na slabších). Zlosť má podobu bitky pod širým nebom. Pýchu predstavuje žena prezerajúca sa v zrkadle, ktoré drží démon. Nemravnosť pripomínajú dva páry milencov, flirtujúce v elegantnom stane, sprevádzané dvoma pomätencami. Lenivosť symbolizuje človek zaháľajúci pred stanom, namiesto aby si plnil náboženské povinnosti. Obžerstvo pripomína scéna s nenažrancom, tučným dieťaťom a pijanom, ktorý do seba prevracia džbán vína, domáca pani s misou hydiny a stolička s otvorom, ktorá pripomína nechutné dôsledky celej hostiny. V pekle budú nenažranci jesť ropuchy a jašterice, milenci skončia v posteli s diablami, zúrivca prebodnú kordom, lakomec sa bude smažiť vo vrelom oleji apod. Boschove ponaučenia sú zrozumiteľné, ilustrujú zásadu Tomáša Kempenského, hlavného predstaviteľa stredovekého náboženského hnutia *Devotio moderna: “Nejestvuje hriech, ktorý by zostal nepotrestaný.“

Vrcholné obdobie Boschovej tvorby začína triptychom **Fúra sena** (1500-1502). Maliar sa vracia k téme šialenstva, ktorej sa venoval predtým v diele Loď bláznov (pozri Christologický cyklus II.: *Búrka na mori*). Vonkajšie strany krídiel triptychu ukazujú pútnika, ktorý kráča po ceste života lemovanej ľudskými kosťami, pripomínajúcimi ľudskú pominuteľnosť. Vo vzdialenom kompozičnom pláne je scéna prepadnutia, ktorá sa končí vraždou, a scéna tanca, ktorý vedie k telesnému hriechu. Tieto výjavy Bosch vybral zo zoznamu hriechov, ktoré na pútnika striehnu v otvorenej časti triptychu. Centrálny obraz otvoreného triptychu predstavuje scénu okolo fúry sena a postáv na nej, sústredených na ľúbostné hry. Dav príšer práve ťahá voz do pekla, lebo milenci budú za svoje chvíľkové telesné rozkoše odsúdení na večné opakovanie prvotného hriechu (túto scénu namaľoval Bosch na ľavé krídlo otvoreného triptychu). Príšera napravo od milencov sediacich na fúre sena predstavuje diabla. Naľavo od nich kľačí anjel, ktorý si ako jediný všíma Spasiteľa na nebi, ukazujúceho svoje rany a obklopeného zlatým oblakom. „Svet je kopa sena, každý si z nej berie to, čo chce“, vraví *flámske stredoveké príslovie. Všetci chcú svoje, pápež aj cisár, jediné postavy zobrazené na koni, svedectve sily a moci. Dav okolo voza ilustruje hriešnu ľudskú povahu: Ľudia sa neustále bijú, ale pritom sa odmietajú odlúčiť od svojich spoločníkov. V popredí stredného panelu sa medzitým odohráva všedný život. Ženy pripravujú jedlo a starajú sa o deti, zubár niekomu trhá zub, mníšky pracujú, zatiaľ čo tučný mních do seba obracia akúsi pálenku. Pravé krídlo otvoreného triptychu (Peklo) zobrazuje oblohu zakrytú oblakmi dymu a plameňmi. Obludy mučia hriešnikov odsúdených na večné zatratenie. Bosch pri maľbe monštier kombinuje prvky ľudí, zvierat a rastlín. Vytvorí napríklad rybu, ktorá požiera odsúdenca, jeleňa s dvoma nohami, potkana

s motýlími krídlami. Jeho predstavivosť vychádza často z podvedomia a je možné pokladať ho za akéhosi prapredka surrealizmu 20.storočia.

Triptych **Posledný súd** (1500-1510) zobrazuje na ľavom krídle prvotný hriech, na dvoch zvyšných posledný súd a peklo. Bosch znázorňuje najhoršie druhy mučenia a inšpiruje sa stredovekými iluminániami a literárnymi opismi. Takou bola tvorba spisovateľa Dionysia Kartuza, zvaného van Rijkel. Žil v 15.storočí a bol autorom rozsiahleho spisu, ovplyvneného asketickým a meditatívnym hnutím *Devotio moderna.

V Kartuzovom diele sa píše: „Vari by sa nemali tí, ktorí sa radujú, ak počujú sprosté a hlúpe popevky alebo prázdne a bezstarostné táraniny, podrobiť tortúram sluchu!? A nemajú byť samopašníci a nenažranci odsúdení na utrpenie hmatu a chuti? Vari ich nebudú draky, ropuchy a hady, strašné pekelné obludy, trápiť, štuchať, kmásať a hrdúsiť? A zo všetkých najviac tých, ktorí sa nakazili hriechom zlej lásky“ (rozumej nepravej/kacírskej lásky k Bohu). Boschova predstavivosť v triptychu Posledný súd nemá hraníc, vytvára zvláštne pekelné obludy, ktoré napodiv pôsobia vierohodne. Autor zostavuje tak, aby ich vzájomné časti boli primerané. Bosch postupuje systematicky a dôsledne, preto jeho výjavy vzbudzujú ešte väčšiu hrôzu, lebo výsledný dojem navodzuje pocit reálnosti. Zoznam druhov trápenia a monštier prenasledujúcich hriešnikov sa zdá byť nekonečný: Vriaci olej sa vylieva na hlavu zatratenca, z tela hriešnika, hodeného na panvicu a skrúteného do všetkých strán, sa pripravuje omeleta, mučeniu vodou prizerá diabol s kaďami na ramenách. Boschovej obraznej reči rozumeli všetci jeho súčasníci, lebo stredovek bol svetom symbolov, náboženských, filozofických aj umeleckých. Sužovaní trvalou biedou, chorobami, predsudkami, obavami, ľudia žili uprostred zázrakov, horiacich hraníc, verejného mučenia a popráv na námestiach.

V **Pekle muzikantov** (1503-1504), ktoré je súčasťou triptychu Záhrada pozemských rozkoší II., Bosch opätovne predvádza širokú paletu druhov mučenia. Hlavnú úlohu na obrazovej ploche majú fantastické bytosti s hlavami vtákov, králikov alebo hlodavcov. Svoje obete požierajú, napichujú na koly, alebo trhajú na kusy. Podľa niektorých vykladačov sa u Boscha prejavuje akási neustála rozdvojenosť, na jednej strane ho ako umelca priťahuje pekelná priepasť, na druhej strane s chladnou hlavou analyzuje dej. To mu umožňuje, aby bol pri maľovaní hrôz veľmi presvedčivý. Latinská poznámka na jednej umelcovej kresbe vraví: „Iba chudobná myseľ si vystačí s vecami, ktoré už boli vymyslené a nehľadá také, aké je treba vymyslieť.“

Triptych **Pokušenie sv.Antona I.** (1505-1506) ilustruje epizódu z *Voraignovej *Zlatej legendy. V príbehu svätý Anton zvádza na Lýbijskej púšti boj s diabolskými pokušeniami, ktorým vzdoruje tak, že si predstavuje pekelné muky a porovnáva ich s hriešnymi radovánkami. Bosch využil túto tému na zobrazenie bohatého zoznamu diabolských úskokov. Na obrazovej ploche sa hmýria celé roje satanových vyslancov, medzi ktorými je v strede obrazu aj čierne oblečený muzikant s prasacím rypákom, symbol záhaľky a požívačnosti. Napravo démoni s posmechom sledujú útek svätej rodiny do Egypta. Akási obluda so šupinami sedí na potkanovi (stredoveký symbol nešťastia, stelesnenie diabla a služobník bosoriek), a drží v náručí nemluvňa. V popredí preváža loď v tvare ryby s mečom (symbol bojujúceho kresťanstva) nešťastných hriešnikov. Akýsi človek je uväznený v tele bezhlavého vtáka (červený a čierny vták - symbol diabla), ktorý tiež slúži ako loď. V hĺbke obrazu vidieť mesto v plameňoch, pripomínajúce apokalyptické pohromy a pekelný oheň. Motív pekelných plameňov, ktorý sa v Boschových dielach často objavuje, je možné čiastočne vysvetliť požiarom,

ktorý umelec zažil vo svojom rodisku s'Hertogenbosch koncom 15.storočia. Ako je to v Boschových dielach zvykom, aj v Pokušení sv.Antona I. si všednosť podáva ruku s hrôzou: Pred horiacou osadou pokojne perie žena bielizeň v rieke. Na ústrednom obraze triptychu kľačí sv.Anton pred ruinami kostola. Vo vnútri polozrúcaného interiéru Kristus ukazuje na *krucifix* (pozri Christologický cyklus I.) a pripomína zmysel svojej obeti. Ale svätý Anton sa naňho nepozerá, hľadí smerom k divákovi a vyzýva ho, aby spolu s ním sledoval celé divadlo, theatrum mundi, súboj dobra so zlom.

SLOVNÍK

*

Abrahám - (Hebr. otec množstva), prvý patriarcha židovského národa. Pochádzal z Chárranu v *Mezopotámii, neskoršie sa udáva *chaldejský Ur (okolo 1800 pr.Kr.).

Abrahámovo lono - (Lat. Sinus Abrahami). Lono Abrahámovo je výraz, ktorému zodpovedá starozákonné slovné spojenie "uložili ho k otcom" a biblický zmysel je "byť pripojený k svojmu ľudu" (Genezis 49,33; Numeri 27,13; Deuteronomium 32,50, *Sudcov 2,10). Metafora vznikla na základe latinskej slovnej hračky: lat. sinus = záhyb látky na prsiach *tógy a súčasne aj lono, náruč. Zobrazenie praotca Abraháma, ktorý drží v záhybe šiat bedára priamo vychádza z Podobenstva o boháčovi a Lazárovi (pozri Christologický cyklus II.). Záhyb plášťa ako prejav milosrdenstva a zľutovania drží Boh v obrazovom type Trón milosti (pozri Christologický cyklus I.: *Svätá Trojica*). Metafora Abrahámovo lono má svoj mystický náprotivok v Eliášovom kresle, používanom Židmi pri obrade obriezky. Tzv.Eliášovo kreslo sa vzťahuje k zvláštnemu výkladu pasáže v 1Kráľov (17,17-24) o Eliášovom lone, prostredníctvom ktorého Jahve názorne ukazuje svoju stvoriteľskú a spasiteľskú moc (pozri Christologický cyklus II.: *Obrezanie Ježiša*).

Advent - (Lat. adventus = príchod). Štvortýždňové obdobie pred Vianocami, ktoré je duchovnou prípravou na príchod Ježiša Krista, *parúziu. Je spojený s pôstom, pokáním a modlitbami.

Acheiropoietos - (Gr. acheiropoietos = nevytvorený ľudskou rukou). Vo východnej tradícii *ikona, Kristova alebo Máriina podoba vytvorená nadprirodzenou silou (napr. *veraikon, turínske plátno*; pozri Christologický cyklus I.). Najznámejšími maľbami tohto druhu sú Slávna tvár Kristova v Carihrade a obraz Panny Márie v Ríme (Scala Santa) a v Guadalupe (Mexiko).

Achímaas - Jeden z dvoch poslov, ktorí priniesli správu o smrti Dávidovho syna Absolóna (2Samuelova 18,19-23). Slúžil ako predobraz námetu *Zbožné ženy pri hrobe* (pozri Christologický cyklus III.).

Akkad - (Genezis 10,10). Historické územie v severnej časti Mezopotámie. V čase vlády Sargona I. Akkadského (okolo 2350 pr.Kr.) a počas vlády akkadskej dynastie predstavoval Akkad prvú centralizovanú ríšu na Prednom východe, ktorá siahala od Stredomoria až k Perzskému zálivu. Tu sa vyvinula starosemitská kultúra s vlastným jazykom a písmom.

Akathistos/Akatis - (Gr. akathistos = nie posediačky). *Byzantský cirkevný hymnus (spievaný postojačky) na počesť Bohorodičky. Hymnus sa skladá z úvodnej slohy (kondak), ktorá končí zvolaním, opakujúcim sa na konci každej slohy hymnu, z 24 strof a z tzv.pozdravov. Dogmatické, epické, dramatické a lyrické prvky skladby tvoria poetický celok. Akatis sa spieva pri grécko-katolíckych a pravoslávnych bohoslužbách na 5.sobotu Veľkého pôstu, počas Veľkej noci.

Akronym - (Z gr. akro = okrajový). Skratkové vlastné meno vzniknuté spojením začiatočných písmen niekoľkých slov (pozri Christologický cyklus I.: *Tetragram*).

Akrostichon - Antická báseň, v ktorej prvé alebo posledné písmeno veršov vytvára nové slovo alebo vetu. Akrostichon bol rozšírený ešte v 14.storočí.

Alba - Biela košeľa, spodný liturgický odev pochádzajúci z krstového odevu raného stredoveku. Široké rúcho z bieleho plátna s rukávmi na spôsob starorímskej *tuniky. Prepásava sa hrubou šnúrou, niekedy má na spodnom okraji a na manžetách čipku alebo výšivku.

Alabaster - Jemná odroda sadrovca, nazvaná podľa náleziska pri staroegyptskom meste Alabastron. Tradične používaná na výrobu drobných ozdobných predmetov.

Amalekovci - Pradávni nepriatelia Izraela odvodzujúci svoj pôvod od Izákovho prvorodeného syna Ezaua. Ich moc zlomil kráľ Dávid (1Samuelova 27,6; 30,1-20).

Ambit – Chórová ochodza ako súčasť kostola alebo chodba s krížovou klenbou obklopujúca nádvorie kláštora.

Amen - (Hebr. amén = naozaj, tak je). V Starom zákone slávnostný súhlas, súhlas so slovami iných, zapájanie sa do modlitby iných. Tiež prívlastok Boha (Izaiáš 65,16). V Novom zákone liturgické zvolanie starých kresťanov a nebešťanov k Bohu, tiež prosba na konci modlitieb, aby Boh vyslyšal a splnil prosbu. Tiež formula pripisovaná Ježišovi (Matúš 10,42). Tiež Ježiš Kristus sám (Skutky 3,14).

Ammončania - Nepriatelia Izraela, ktorých pôvod sa odvodzuje od *Abrahámovho synovca Lóta (Genezis 19,38).

Ampula - antická a stredoveká cestovná a liturgická guľová nádobka zo skla alebo kovu na olej, nápoje, voňavky.

Anagram - Nové slovo, ktoré vzniklo preskupením písmen v základnom slove.

Androgýn - Bytosť so znakmi oboch pohlaví. Hermafrodit.

Anglické panny - Ženská rehoľa anglikánskej cirkvi, v ktorej sa prelínajú prvky katolicizmu a protestantizmu.

Antependium - Ozdobný záves alebo zdobený kryt na oltárnom stole, *menze.

Antifóna - Bohoslužobný spev spievaný striedavo kňazom a zborom alebo striedavo dvoma zbormi. Jej obsahom bol krátky úryvok žalmu. Bola spievaná na začiatku alebo na konci žalmu, alebo sa opakovala ako refrén po každej slohe.

Antiochia (Sýrska) - Hlavné mesto *seleukovskej ríše v juhovýchodnom Turecku, založené 301 pr.Kr. Seleukom I. Nikatorom. Roku 64 pr.Kr. sa Antiochie zmocnili Rimania a spravili z nej hlavné mesto rímskej provincie Sýria. Tu boli stúpenci Kristovho učenia prvýkrát označení ako christianos (Skutky 11,26).

Antropomorfizmus - Prenášanie ľudských vlastností na predmety neživej prírody, prírodné sily, mytologické a božské postavy.

Antropozofia - (Z gr. antropos = človek, sophia = múdrosť). Nábožensko-filozofické učenie, ktoré ponúka mystický pohľad na podstatu človeka, prírody a nadzmyslového, duchovného sveta. Podľa tohto učenia človek má v sebe schopnosť podieľať sa na duchovných procesoch sveta, a to vďaka snovému vedomiu. Zakladateľom antropozofie bol nemecký okultista Rudolf Steiner (pozri Apokalyptický cyklus: *Zemská šelma*).

Apokatastáza - (Gr. apokatastasis = obnovenie). Obnova alebo návrat bývalého ideálneho stavu sveta. Heretická teória, ktorej pôvodcom bol Origenes Adamantius

(✞254), teológ a cirkevný spisovateľ. Podľa apokatastázy budú napokon všetci spasení, aj padlí anjeli, všetci ľudia bez rozdielu, ba i diabli.

Apokryfy - (Gr. apokryfos = skrytý, utajovaný, lživý). Výraz apokryf mal pôvodne kladný význam a v uzatvorených, ezoterických náboženských skupinách označoval cenné texty, obsahujúce utajované náuky. Cirkevné autority utajovanie náuky v zásade odmietali (evanjelium bolo určené všetkým ľuďom) a začali používať výraz apokryf v negatívnom zmysle. Starozákonné a novozákonné knihy boli napísané väčšinou po grécky v období od 200 pr.Kr. do 400 po Kr. Obsahom a formou podobajú *kanonickým knihám, neboli však zahrnuté do biblického *kánonu, ako ho definoval Tridentský koncil roku (1546). V protestantskej terminológii sa za apokryfy pokladajú aj katolícke *deuterokanonické knihy. Spisy, ktoré katolíci označujú ako apokryfy, protestanti označujú ako *pseudoepigrafy.

Apokryfné evanjeliá - *Jakubovo protoevanjelium, *Tomášovo evanjelium, *Tomášovo evanjelium detstva, *Petrovo evanjelium, *Jánov apokryf, *Nikodémovo evanjelium, *Skutky Pilátove, *Evanjelium ebionitov, *Evanjelium Egypťanov, *Evanjelium Hebrejov, *Evanjelium Nazorejov, *Evanjelium pravdy, *Evanjelium Spasiteľa, Judášovo evanjelium

Apologéta - (Z gr. apología = obrana). Starokresťanský spisovateľ z obdobia 120-220, ktorý vystupoval na obranu viery proti pohanom, Židom alebo zblúdilým kresťanom. Apologéti filozofickými argumentmi vysvetľovali a obhajovali oficiálnu kresťanskú náuku.

Apoštolská doba - Obdobie od zoslania Ducha Svätého do smrti apoštola Jána okolo roku 100.

Apoštolské vyznanie viery - (Lat. Apostolicon). Modlitba Verím v Boha (lat. Credo). Delí sa na dvanásť článkov a obsahuje základné články kresťanskej náuky. Od dôb cirkevného otca Ambróza (✞390) sa nazýva apoštolským, lebo je súhrnom učenia apoštolov. V stredoveku bolo apostolicon opradené legendou, že jeho autormi boli dvanásti apoštoli: *Verím v Boha, Otca všemohúceho, Stvoriteľa nebies i zeme* (Peter). *I v Ježiša Krista, Syna jeho jediného, Pána nášho* (Ondrej), *ktorý sa počal z Ducha Svätého, narodil sa z Panny Márie* (Jakub Starší); *trpel pred pontským Pilátom, bol ukrižovaný, zomrel a pochovaný je* (Ján); *zostúpil do pekiel, tretieho dňa vstal z mŕtvych* (Tomáš); *vstúpil na nebesá, sedí po pravici Boha, Otca všemohúceho* (Jakub Mladší); *odtiaľ príde súdiť živých i mŕtvych* (Filip). *Verím v Ducha Svätého* (Bartolomej), *svätú cirkev všeobecnú, spoločenstvo svätých* (Matúš); *odpustenie hriechov* (Šimon); *tela vzkriesenie* (Júda Tadeáš); *a život večný* (Matej).

Apoštolskí otcovia - Titul, ktorým sa od konca 17.storočia označujú nebiblickí cirkevní otcovia, ktorých diela nadväzujú na dobu apoštolov. Prvokresťanskí cirkevní spisovatelia, ktorí boli skutočnými alebo údajnými učeníkmi apoštolov (Klement Rímsky, ✞96; Ignatios Antiochijský, ✞107; Polykarp zo Smyrny, ✞155; Papias z Hierapolisu,✞130).

Apoteóza - (Z gr. apo = cez; theós = boh). Zbožštenie. V pohanskej spoločnosti zaradenie významných osobností, panovníkov a národných hrdinov, medzi bohov. Nadšené oslavovanie, zbožštenie.

Apotropajon - (Z gr. apos = vzďaľujúci, tropos = smer, spôsob; pr.m. apotropajný). Magický prostriedok na odvracanie zlých účinkov spôsobených nadprirodzenými silami.

Apsida - (Lat. oblúk). Polkruhový alebo hranatý výklenok na konci svätyne. V jej osi je umiestnený hlavný *oltár a pozdĺž oblúka sú rozmiestnené sedadlá pre biskupa a jeho sprievod.

Arabské evanjelium Ježišovho detstva - Apokryfný text približne zo 6.storočia, známy v dvoch arabských rukopisoch a troch sýrskych redakciách. Bol veľmi obľúbený pre svoju fantastickosť (zázraky okolo malého Ježiša a Panny Márie) a často sa ním inšpirovali stredovekí výtvarní umelci (pozri Christologický cyklus II.: *Útek do Egypta*).

Aramejci - Skupina *semitských kmeňov, ktoré od 2.tis.pr.Kr. sídlili na území medzi Eufratom a *Palestínou. Od 1 200 pr.Kr. začali prenikať na územie *Babylonie, ktorú celkom arameizovali. Ich štáty boli niekedy spojencami inokedy nepriateľmi Izraelitov (2Samuelova 8,5-12; 2*Paralipomena 8,3-4).

Aramejčina - Západosemitský jazyk veľmi blízky hebrejčine, ktorým hovorili polokočovné kmene 2.tis.pr.Kr. v *Palestíne, Sýrii a *Mezopotámii. Od 8.st.pr.Kr. sa aramejčina stala najrozšírenejšou hovorovou rečou na Blízkom Východe. Keď sa v 3.st.pr.Kr. presadila v Palestíne hovorová gréčtina, aramejčina sa udržala v nárečiach. Západné aramejské nárečie s *galilejskými prvkami bolo hovorovou rečou Ježiša a učeníkov (pozri Christologický cyklus II.: *Povolanie prvých učeníkov*).

Arianizmus - Teologický smer založený v 4.storočí carihradským kňazom Areiom. Ten hlásal, že Kristus bol stvorený Bohom Otcom z ničoho, preto nemôže byť bohom od prirodzenosti a je iba najdokonalejším božím stvorením. I.Nicejský koncil roku 325 zavrhol jeho učenie a vyhlásil, že Kristus je jednej podstaty s Bohom Otcom.

Aristeov list - Grécky apokryf z 3.st.pr.Kr., tzv.List Filaktétovi, pripisovaný úradníkovi Ptolemaia II., Filadelfia, ktorý obsahuje legendu o preklade *Tóry do gréčtiny sedemdesiatdvomi židovskými učencami (pozri *Septuaginta). Spis vznikol v Alexandrii okolo roku 100.

Arkosólium - (Z lat. arcus = oblúk, solium = truhla). Hrob v zaklenutom výklenku starovekých rímskych *katakomb. Druh katakombového hrobu. Arkosólium malo dve časti: V dolnej bol umiestnený *sarkofág, zakrytý mramorovou doskou, horná časť pozostávala z oblúkovej dutiny, ktorá sa klenula po celej dĺžke sarkofágu.

Áron - (Exodus 4,14). Mojžišov starší brat, ktorého mu Boh určil za pomocníka. Neskôr bol Bohom ustanovený za veľkňaza a jeho úrad bol dedičný. Všetci potomkovia boli kňazi a najstarší z nich bol veľkňazom. Spolu s Mojžišom bol poverený vyviesť Židov z egyptského zajatia (Exodus 6,14-27).

Asistenčná figúra - Vedľajšia postava v skupinových výjavoch, ktorá sa deja účastní, ale nezasahuje do neho. Má hierarchicky najnižšie postavenie, vyjadrené kompozíciou a proporciami.

Astrálny - (Z gr. astéri, lat. astrum = hviezda) Hviezdny, nehmotný, nadpozemský.

Asýria - (Z akkad. Aššur - meno božstva). Historické územie v severnej Mezopotámii pri strednom a hornom toku riek Tigris a Eufrat, medzi Babyloniou, Iránskou a Arménskou vysočinou, osídlené z veľkej časti *semitským obyvateľstvom pomiešaným s inými etnickými skupinami. V pol. 3 tis.pr.Kr. Asýrčania vybudovali prvý mestský štát Aššur, neskoršie Ninive, ktoré boli väčšinou závislé od *Akkadu a *Sumeru. Za kráľa Sargona II. (722-721 pr.Kr.) Asýrčania zničili Izraelské kráľovstvo a väčšinu obyvateľstva odvliekli do zajatia, odkiaľ sa už nevrátili (tzv.desať stratených

kmeňov Izraela). 605 pr.Kr. bola Asýrska ríša zničená Médmi, ktorí v tom čase prežívali vrcholné obdobie svojho rozkvetu.

Ašery - (Hebr.pl. ašerot - kmene stromu, koly). Biblický pojem. Posvätný strom, kmeň alebo drevený kôl (falický symbol) postavený do zeme na počesť kanaánskej bohyne Astarot/Aštary/Aštarty, ochrankyne telesnej lásky a plodnosti. V časoch náboženského ašery predmetom modloslužby aj u Izraelitov (2Kráľov 17,10).

Ašókov stĺp - Indická budhistická verzia *stromu života* v tvare lotosu (pozri Christologický cyklus I.). V širšom význame súvisí so symbolikou raja (pozri Apokalyptický cyklus: *Nebo*). Pomenovaný podľa staroindického panovníka Ašóku (270-230 pr.Kr.), ktorý prvýkrát v dejinách zjednotil takmer celú Indiu. Spočiatku bol stúpencov brahmanizmu, neskôr budhizmu. Záznamy o jeho vláde sú vytesané na stĺpoch, ktoré dal rozmiestniť predovšetkým v pohraničných oblastiach. Hlavice Ašókových stĺpoch majú tvar obráteného lotosového kvetu s štvoricou levov na vrchole.

Atribút - Prídavok k zobrazovanému námetu, ktorý napomáha k jeho identifikácii.

Aura - (Gr. aura - neviditeľná žiara; lat. aureolus = pozlátený). Svätožiara kruhového (aurelola) alebo mandľového (mandorla) tvaru.

Autodafé - Verejná poprava *kacírov najčastejšie upálením.

Azazel - (Hebr. Odoslaný cap, cap vyslanec). Pôvodne meno adresáta, démona a protivníka Božieho, ktorému bol určený cap, ktorého v Deň zmierenia vylosovali a poslali do púšte potom, čo naň veľkňaz rituálne zložil hriechy izraelského národa. Hriechy sa takto vracali, odkiaľ prišli, do ríše diabla (Levitikus 16). Až druhotne (sýrsky preklad Biblie/Pešitta, 5.st.) Azazel znamenal capa samotného, jeho meno (pozri Christologický cyklus I.: *Živý kríž*). Pôvodne zrejme išlo o nejakého púštneho démona.

Baal - (*Semit. - Pán). Sýrsko-*kanaánsky boh hromu, úrodnosti polí a stád. Kult začal prenikať aj medzi Izraelitov za vlády kráľa Achaba a kráľa Achaza. Kult Baala v izraelskom prostredí vyhasol po návrate z babylonského zajatia (538 pr.Kr.).

Babylonia – Staroveká ríša v *Mezopotámii na území dnešného Iraku na strednom toku riek Eufrat a Tigris. Nazvaná podľa mesta Babylon. Vznikla na historickom území *Sumerov a *Akkadov. Po páde urskej dynastie vznikla Starobabylonská ríša (1894-1594 pr.Kr.). Jej najvýznamnejším panovníkom bol kráľ Chammurabi/Chammurapi. Pod silnejúcim vplyvom *Asýrie vznikla Novobabylonská ríša, niekedy nazývaná aj *chaldejská (626-538pr.Kr.). Jej najvýznamnejším panovníkom bol kráľ Nebukadnezar/ Nabuchodonozor II., ktorý svoju ríšu rozšíril až po *Palestínu. Roku 597 pr.Kr. dobyl Jeruzalem a Samáriu a odvliekol *Židov do zajatia. Roku 539 pr. Kr. bola ríša pripojená k Perzskej ríši, keď perzský kráľ Kýros II. Veľký dobyl mesto Babylon a povolil *Židom návrat do vlasti. Roku 331 pr.Kr. sa územia zmocnil Alexander Macedonsky.

Balaámova hviezda - Hviezda zvestujúca narodenie kráľa Dávida. Bola zvestovaná veštcom Balaámom (Numeri 24,17). Príbeh sa usiluje dokázať božskú opodstatnenosť izraelského záberu v *Kanaáne. V katakombovom umení je Balaámova hviezda zobrazovaná gréckymi písmenami chí, ró (IX) obopnutými kruhom. Grécky novozákonný variant mena Balaám má starozákonnú podobu Bileám.

Balaámova oslica - Oslica veštca Balaáma, ktorá ustúpila na ceste anjelovi Pána, ktorého Balaám, kým zviera neprehovorilo ľudským hlasom (Numeri 22,22-32). Námet považovaný za predobraz *Neveriaceho Tomáša* (pozri Christologický cyklus III.).

Balzam - Zmes olejnatých živíc rozpustná v organických látkach, nie však vo vode. Používaná v lekárstve, kozmetike, maliarstve a na balzamovanie mŕtvych.

Baptistérium - Zvyčajne samostatná sakrálna stavba na západ od biskupského chrámu, zasvätená Jánovi Krstiteľovi. Centrála okrúhleho pôdorysu, uprostred s vodnou nádržkou na krst.

Baptisti - (Z gr. baptizain = ponoriť). Protestantské cirkvi, ktoré uznávajú iba krst dospelých na základe ich slobodného rozhodnutia. Za jediné zjavenie považujú Bibliu. Volia si svojich kňazov. Prvá baptistická obec bola založená roku 1609 v Amsterdame**.**

Baraita - *****Aramejsky. Texty, ktoré neboli zahrnuté do *Mišny, ale v niektorých rabínskych školách sa používali. *Apokryfná Mišna.

Bar Kochba - Vlastným menom Šimon Bar Kosiba, vodca neúspešného 2.židovského povstania proti Rimanom v rokoch 132-135. Listy adresované Bar Kochbovi boli objavené v *Kumráne. Menom Bar Kochba = Syn hviezdy ho roku 132 pomenoval rabbi Akiba, ktorý v ňom videl mesiáša zvestovaného v Numeri (24,17).

Barnabášovo evanjelium - Stredoveký spis zaoberajúci sa moslimami.

Barok - Umelecký a kultúrny sloh, ktorý vznikol ako reakcia na humanizmus a *renesanciu. Od pol. 16.st. do pol. 18.st. sa barok udomácnil v Európe, najmä v katolíckych oblastiach. Vzhľadom na svoj dosah a uplatnenie vo všetkých umeleckých prejavoch sa považuje za posledný európsky univerzálny sloh. Názov pochádza z portugalského označenia nepravidelnej perly (barucca) a pôvodne mal pejoratívny význam (zvrátený).

Basma a oklad - Zlatý alebo strieborný tepaný kryt chrániaci okraje ruskej *ikony. Oklad pokrýval všetky väčšie plochy (všetky okrem tváre a rúk).

Bazilika - Rozsiahla krytá trojloďová alebo viacloďová stavba obdĺžnikového pôdorysu so strednou loďou širšou ako bočné lode. Vnútorný priestor osvetľujú bočné otvory vyvýšenej strednej lode. Prvé významnejšie stavby z kresťanských čias vznikli už v 4.storočí. Vrcholné obdobie v *románskom období a *gotike.

Bazilišok - Stredoveká predstava draka vysedeného hadom z mýtického vajca. Zobrazovaný ako dráčik s hlavou kohúta a dvoma rohami. Symbolizuje smrť, satana a pri Kristových nohách slúži ako symbol triumfu kresťanstva.

Bedrové rúško - Perizonium. Pás látky okolo pása previazaný na uzol. V kresťanskom umení mal spôsob výtvarného podania Kristovho bedrového rúška vlastný význam a umožňoval datovanie vzniku diela, prípadne identifikáciu autora.

Bel - (*Akkad. “pán“ alebo “boh“). Od pol. 16.st.pr.Kr. titul najvyššieho *babylonského boha Marduka.

Bestiár - Stredoveké literárne dielo opisujúce skutočné alebo domnelé zvieratá žijúce v ďalekých krajoch. Bestiáre patrili medzi najrozšírenejšie ilustrované diela stredoveku.

Biblia moralisée - (Fr.). Vznikla okolo roku 1230 vo francúzskom prostredí na dvore Ľudovíta Svätého, v Paríži. Na každej strane je najčastejšie osem medailónov, vždy dva vedľa seba, orámované starofrancúzskym textom. Hore bývajú medailóny so starozákonnými typmi, dole s christologickými alebo moralizujúcimi výkladmi. Časté sú cirkevné a vieroučné témy: *Cirkev a *Synagóga, sekta albigénskych, svätokupectvo, zlí kresťania, preláti a mnísi, kázeň, žobravé rády, pápežstvo. Celkom chýba mariánska tematika.

Biblia pauperum - (Lat. Biblia chudobných). V stredoveku sa takto označovali skrátené a lacnejšie vydania Biblie, určené pre chudobných kňazov, mníchov a vzdelancov. Neskoršie sa názov používal pre zjednodušené a ilustrované Biblie, ktoré pomocou obrázkov podávali biblické príbehy, najčastejšie z *Nového zákona, alebo iba z *evanjelií. Kniha bola založená na kreslených ilustráciách sprevádzaných krátkym textom, pričom každej novozákonnej scéne zodpovedajú dve udalosti zo Starého zákona. Biblia pauperum bola obľúbená najmä v 15.storočí.

Bibliofágia - (Z gr. biblío = kniha; fágein = žrať). Pôvodne magická praktika odvodená z homofágie (ľudožrútstva). Jedenie spisov bolo prostriedkom na pochopenie pravdy obsiahnutej v spise. V opačnom zmysle jeden z trestov určený pre *kacírskych autorov, ktorých dielo malo byť touto cestou znehodnotené.

Bileám - Starozákonná podoba mena Balaám.

Birmovka - (Z lat. firmare = potvrdiť) Slávnostný obrad nového potvrdenia viery. Jedna zo *siedmich sviatostí katolíckej cirkvi. Vysluhuje ho zvyčajne biskup vkladaním rúk a pomazaním čela birmovaného posvätnou *krizmou. U nás sa birmovanie udeľuje mladistvým osobám, ktoré už prijali sviatosť oltárnu (*eucharistiu). Vo východných cirkvách birmovanie udeľuje kňaz hneď pri krste.

Bloková kniha - Tlač z drevených dosiek pred vynálezom kníhtlače. Jednotlivé potlačené hárky boli lepené nepotlačenými stranami k sebe a potom sa zväzovali. Prvé blokové knihy v Európe pochádzajú zo zač.15.storočia.

Boáz - Hlavná postava Knihy Rút (2,8-9), vznešený betlehemský človek, syn Šalamúna. Príbeh tohto láskavého hospodára, ktorý dbal o blaho svojej rodiny aj robotníkov, tvorí paralelu k *Večeri v Emauzoch* (pozri Christologický cyklus III.).

Brakteát - Vydutý medailón z tenkého kovu, iba s lícnou stranou. Stredoveká strieborná jednostranná minca rozšírená v severnej a strednej Európe.

Breviár – Súbor modlitieb, ktoré sa denne povinne modlia kňazi, klerici a rehoľníci katolíckej cirkvi. Kniha s týmito modlitbami.

Bukolický - (Z gr. bukoli - pastieri v delte Nílu). Vzťahujúci sa k starovekému pastierskemu životu.

Byzantská ríša - Historický štátny útvar vo východnom Stredomorí, ktorý vznikol roku 397 rozdelením Rímskej ríše na východnú a západnú časť. Hranica medzi obidvoma časťami bola na západ od Balkánskeho polostrova. Východorímska ríša pretrvala aj po zániku Západorímskej ríše (476) a premenila sa na *Byzantskú ríšu. Jej pád 1453 sa považuje za pomyseľný medzník medzi stredovekom a novovekom. Byzantské umenie sa formovalo spočiatku pod vplyvom helenistickej tradície. Ovplyvnilo ho aj islamské a perzské umenie. Vlastný charakter nadobudlo v 6.storočí v *ravenskej tvorbe.

Cibórium - (Z lat. cibus = pokrm). Schránka v podobe kalicha s vrchnákom, vyrobená z drahého kovu, určená na posvätené hostie. Tiež strieška nad *oltárom.

Cinárstvo - Výroba cínového riadu a ozdobných predmetov. Predmety zdobené reliéfmi, rytinami, gravírovaním, leptaním, tepaním apod.

Cingulum - Šnúra alebo šerpa, ktorou je previazané kňazské alebo mníšske rúcho.

Cirkev - (Z gr. Kyriaké = Pánova, patriaca Pánovi < Kyrios = Pán). Cirkev predstavuje kresťanské spoločenstvo, nazývané aj spoločenstvo *Nového zákona alebo Boží ľud. Latinským ekvivalentom slova cirkev *ecclesia. Lat. ecclesia = zbor, zhromaždenie ľudu. Ide o *kalk gr. výrazu ekklesia (z gr. ek-kaleó = zavolať, zvolať).

Gr. ekklesia je tiež *kalkom hebr. kahal/kehila = sústredenie, celok, zhromaždenie. V hebrejskej literatúre sa výraz kahal používa na označenie celého ľudu (kehal-amím, kehal-gojim = zhromaždenie národov ⁅Genezis 28,3; 35,11⁆).

Cirkevní otcovia - Pôvodne označenie biskupov ako svedkov kresťanskej tradície. Dnes označenie starokresťanských cirkevných spisovateľov s osobitnou autoritou.

Cnosti a Neresti - V náboženskej literatúre a výtvarnom umení alegorické znázornenie kladných a záporných vlastností kresťana. Najčastejšie sa spomína sedem Cností a sedem Nerestí. Štyri kardinálne Cnosti boli známe už v antike (Spravodlivosť, Odvaha, Múdrosť, Umiernenosť).

Červ hriechu - Motív stuhy vinúcej sa spod trónu Krista sudcu smerom k pažeráku Leviatana. Symbolizuje rieku hriechu a súčasne je alegóriou jednotlivých hriechov aj hriešnych pozemských kráľovstiev. Súčasť námetu *Posledný súd* na pravoslávnych *ikonách (pozri Apokalyptický cyklus).

Dekalóg - (Z gr. deka logos = desať slov). Desať Božích prikázaní zapísaných na doskách zákona, známych ako desatoro. Prvé dosky zákona boli popísané na obidvoch stranách a boli dielom Božím, rovnako ako písmo vyryté na nich (Exodus 32,16). Mojžiš ich roztrieštil, keď sa nahneval na modloslužobníctvo Izraelitov, ktorí sa klaňali zlatému teľaťu. Na druhé, kamenné dosky napísal Mojžiš podľa Božieho návodu slová zmluvy, desatoro prikázaní (34,1; 34,28).

Dalmatika - Obradný odev diakona, voľný odev s krátkymi rukávmi a na prednej časti s dvoma vertikálnymi pásmi spojenými na hrudi rovnako širokým priečnym pásom. Názov odvodený z rímskeho občianskeho odevu - *tunica Dalmatica.

Deň Zmierenia/deň Pokánia - Židovský sviatok *Jom kippur

Deuterokanonický - Druhotne prijatý a uznaný katolíckou a pravoslávnou cirkvou. Katolícky termín pre starozákonné knihy obsiahnuté v gréckej *Septuaginte, ale nie v Hebrejskej biblii.

Devocionálny - (Z lat. devotio = nábožnosť). Slúžiaci na zvýšenie zbožnosti. Devocionálie predstavujú predmety a pomôcky, ako sú krížiky, ruženec, medailóniky, ikony a pod. Cirkevným požehnaním sa tieto predmety stávajú svätinami/ devocionáliami.

Devotio moderna - (Lat. Moderná zbožnosť). Neskorostredoveké asketické náboženské hnutie, ktoré vzniklo v 14.storočí v Holandsku a odtiaľ sa rozšírilo do Francúzska a strednej Európy. Zrodilo sa v čase úpadku zbožnosti a existovalo vo forme kongregácie Bratov spoločného života, z ktorého vyšiel aj autor najvýznamnejšieho diela hnutia Imitatio Christi/Nasledovanie Krista, Tomáš Kempenský (pozri Christologický cyklus I.: *Pašiové nástroje*). Devotio moderna označované aj ako hnutie zbožnosti laikov uvoľnilo jednotlivca z cirkevnej pospolitosti a do popredia stavalo vzťah jednotlivca k Bohu. Uprednostňovalo individuálnu zbožnosť, pričom viera mala byť len aktom intuície a etickým princípom. Hnutie kládlo dôraz na vnútorný život jednotlivca a viedlo veriacich k meditatívnej zbožnosti. Podnietilo zakladanie náboženských komunít kňazov a laikov pod menom Bratia spoločného života. V 2.pol.15.storočia malo komunitu aj v Bratislave.

Diadém - Drahocenná čelenka, pôvodne (v antike) kráľovská.

Diadoch - Pôvodne jeden z vojvodcov Alexandra Macedónskeho (†323pr.Kr.). Diadochovia vládli v rôznych častiach bývalej macedónskej ríše.

Diaspóra - (Z gr. dispersion = rozhodenie, rozptýlenie) Náboženské alebo etnické spoločenstvo žijúce rozptýlene v rámci iného spoločenstva. Najznámejšiu diaspóru tvorili palestínski *Židia v *Asýrii a *Babylonii v 8.-6.st.pr.Kr. a v Malej Ázii v 1.-2.storočí.

Diptych - (Z gr. di = dve, ptychos = násobný). Staroveké dvojité písacie tabuľky (drevené, slonovinové, kovové) s pántmi alebo ohybným spojivom. Ich vnútorné strany boli pokryté tenkou vrstvou vosku, na ktorú sa ryli mená patriarchov, biskupov, veriacich, aby sa čítali pri spomienkovej modlitbe počas slávenia eucharistie. Vyčiarknutie mena z diptychu znamenalo exkomunikáciu. Neskoršie stredoveký dvojdielny skladací oltár alebo tabuľový obraz.

Dóm - (Lat. domus Dei = dom Boží). Pôvodne každý hlavný kostol väčšieho mesta. Biskupský kostol s kapitulou. Tiež *katedrála. Názov používaný predovšetkým v severnej Európe a nemeckých krajinách. V Taliansku je názov dóm (duomo) vyhradený pre diecéznu *katedrálu.

Donátor - Darca umeleckého diela. V stredoveku najčastejšie panovník, šľachtic alebo bohatý mešťan.

Dračia siatba - Grécky mytologický príbeh o kráľovi Kadmovi, ktorý získal svojich vojakov tak, že zasial do zeme zuby Áresovho draka.

Droléria - Drobná žartovná kresbička charakteru ilustrácie. Predchodca karikatúry.

Duálny systém - Nábožensko-filozofický systém založený na princípoch dvoch protikladných síl, dobra a zla, a ich vzájomnom boji. Príznačný pre staroveké východné náboženské predstavy.

Dvadsaťštyri starcov - Motív nebeského sudcovského zboru, zloženého z dvanástich starozákonných prorokov a dvanástich apoštolov (pozri Apokalyptický cyklus).

Ebioniti - Pôvodne jedno z označení kresťanov vo vnútri židovskej skupiny, neskoršie označenie židokresťanov a od 2.storočia označenie židokresťanskej sekty. Jej stúpenci dodržiavali židovské obrady a niektorí spochybňovali Ježišov božský pôvod. Pokladali ho za syna Márie a Jozefa, do ktorých vstúpil Duch Svätý. Základom ich učenia bola viera v príchod Kráľovstva dobra, ktorým sa zavŕši zápas so zlom (pozri Apokalyptický cyklus: *Spútanie draka*).

Ecclesia - (Lat. prepis gr. výrazu ekklésia < herb. kahal/kehila = zhromaždenie). *Cirkev, kresťanské spoločenstvo, nazývané aj spoločenstvo *Nového zákona alebo ľud Boží.

Ecclesia a Synagóga - Vo francúzskom a talianskom *gotickom umení personifikácia víťazného a múdreho kresťanstva v protiklade k porazenému a nepoučiteľnému judaizmu, stelesnená najčastejšie ženskými postavami múdrej Ecclesie/Cirkvi s korunou na hlave, mečom alebo horiacou fakľou a *Synanógou, ktorej koruna z hlavy padá a má oči zakryté šatkou na znamenie duchovnej slepoty.

Edikula - Pôvodne samostatná menšia sakrálna stavba, neskoršie výklenok v stene v tvare drobného chrámu.

Edomčania - Potomkovia *Ezaua, ktorí obývali územie medzi Mŕtvym morom a Elamským zálivom. Pre bohatstvo železnej rudy a výhodnú polohu ich územia, ktorým viedla dôležitá obchodná cesta od Červeného mora na sever, dochádzalo medzi Edomčanmi a Izraelitami k častým vojnám. Edom ako pomenovanie ich krajiny sa čiastočne prekrýva s názvom Idumea.

Egeria/Etheria/Aetheria/Eucheria – V starších vydaniach s doplnkom Silvia. Údajne bola sesternicou cisára Konštantína Veľkého. Bola autorkou správy o putovaní po posvätných miestach (Itinerarium Egeriae), ktoré podnikla pravdepodobne v období 393/394 alebo 381-384. Egeria bola vznešená rehoľníčka a pútnička, ktorá navštívila Jeruzalem, kde strávila tri roky a odtiaľ navštevovala jednotlivé miesta, napr. Kafarnaum (pozri Christologický cyklus II.: *Uzdravenie chromého*), Betlehem (pozri Christologický cyklus II.: *Zvestovanie pastierom*). Z Jeruzalema cestovala potom na *Sinaj a do Egypta, do Edessy, Konštantinopola, kde spracovala svoje zážitky z ciest. Dôležitou súčasťou jej správy je doplnok o liturgii v jeruzalemských chrámoch. Autorka pochádzala snáď z Provensálska, jej meno sa v texte nenachádza, ale pochádza z listu španielskeho opáta Valeria (7.st.).

El - (Hebr. pán). Označenie boha v najširšom zmysle slova. Tiež *kanaánsky, *hebrejský stvoriteľský boh uctievaný od 2500 pr.Kr. až do 700 po Kr. Mal rôzne synonymá: El-Eljón (najvyšší boh), El-Olam (večný boh), El-Bétel (boh búrok) a ďalšie.

Elam - Staroveký štát na území juhozápadného Iránu s hlavným mestom Súzy. Dejiny Elamu sú úzko späté s dejinami *Mezopotámie.

Eleusa - (Gr. Cituplná). Pravoslávny typ Madony láskyplne sa skláňajúcej k dieťatku. Na ruských ikonách typ Umilenije, v talianskom umení typ Mária dell umiltá (pozri Christologický cyklus I.: *Madona*).

Elizeus/Elíša - Izraelský prorok (9.st.pr.Kr.), učeník a nástupca Eliáša, do ktorého prestúpil duch jeho majstra. Život Elizea opradený početnými zázrakmi. Bol svedkom Eliášovho nanebovzatia (2Kráľov 21 a nasl.) a tvorí predobraz príbehu *Zbožné ženy pri hrobe* (pozri Christologický cyklus III.).

Emblém - Vo výtvarnom umení grafický znak spájajúci slovo a obraz do jedného celku.

Empora - Ochodza nad postrannými loďami chrámu; otvorená stĺporadím do hlavnej lode.

En face - (Fr.) Pohľad na tvár spredu, jej zobrazenie.

Enkaustika - Antická technika maľby horúcim farebným voskom na kameň, drevo alebo plátno.

Eóny - (Z gr. aión = epocha). V Biblii (*Septuaginta) eón/aion je prekladom hebrejského výrazu olam, ktorý znamená trvanie, svet, trvanie sveta (v minulosti: me-olam i budúcnosti: ad-olam) a v množnom čísle olamim označuje veľmi dlhú dobu. Najvyššie chronometrické jednotky. Veky ľudstva, ich striedanie a pôsobenie je v moci anjelských bytostí. V niektorých *gnostických náukách ide o anjelov, ktorí sú emanáciami Absolútna a účinkujú ako prostredníci medzi materiálnym svetom a jeho božským pôvodcom. Na ich čele stojí Abraxas, ktorý v sebe spájal a transcendentoval svetlo a tmu.

Epifánia - (Gr. zjavenie, výjav). Zjavenie božstva. Názov sviatku, ktorým si cirkev pripomína tri udalosti, ktoré zjavili Krista svetu: poklona mudrcov z Východu, krst v rieke Jordán a zázrak v Káne.

Epitaf - (Z gr. epi = na, tafos = hrob). Doska s nápisom, alebo nápis na hrobe, na pomníku. Reliéfna náhrobná tabuľa v stene alebo dlažbe kostola.

Eridu - Archeologická lokalita v *Mezopotámii, v oblasti dnešného irackého pobrežia Perzského zálivu (6.-5.tis.pr.Kr.).

Eros - (Gr. eros = láska [predovšetkým duchovná]). V gréckej mytológii bol Eros synom bohyne zmyselnej lásky, Afrodity. Svojimi šípmi spôsoboval lásku smrteľníkov aj bohov. Od neho boli odvodení eroti, poslovia bohov, ktorí tiež sprevádzali človeka životom. Nakoniec splynuli s *géniami rímskeho náboženstva, ktorí chránili dušu človeka počas jeho života, aby ju napokon doviedli do neba.

Esejci/Eséni - (Zo sýr. hasayá = zbožní ľudia). Neskoršia židovská sekta, ktorá prekvitala v *Palestíne medzi 2.st.pr.Kr. a 2.st.po Kr. Jej zakladateľom bol Učiteľ spravodlivosti (jeho pravé meno je neznáme), ktorý okolo 150 pr.Kr. v očakávaní blízkeho konca sveta pobádal *Židov k prísnemu zachovávaniu Zákona. Jeho stúpenci sa združovali do spoločenstiev. Najznámejším z nich bola *kumránska komunita mníšskeho rázu na púšti pri Mŕtvom mori. Niektorí bádatelia predpokladajú, že istú časť svojho života v niektorom z týchto spoločenstiev žil aj Ježiš. Základom učenia esejcov bola dualistická viera, presvedčenie o večnom zápase medzi dobrom a zlom, ktoré bude nakoniec zavŕšené víťazstvom synov svetla nad synmi tmy. Esejci aktualizovali starozákonnú myšlienku mesiášstva, očakávali mesiášov príchod v blízkej dobe a pokladali za svoju úlohu pripraviť pôdu na jeho príchod. Niektorí vedci ich pokladajú za predchodcov kresťanov.

Eschatológia - (Z gr. eschatos = posledný, najkrajnejší, najvzdialenejší, najhorší). Hoci sa výraz eschatos prekladá takmer výhradne ako posledný, v skutočnosti má viac významov. Gr. výraz ta eschata je prekladom hebr. slov achar, achor, acharon, acharit, ktoré znamenajú "to, čo príde": hebr. be-acharit ha-jamim = po sledu dní, t.j. v budúcnosti sa prekladá (*Septuaginta) do gréčtiny výrazom ep eschatón tón hémerón alebo ep escható tón hémerón. Bol by zásadný omyl (C. Tresmontand: Hebrejský Kristus, str. 118) prekladať ho "v posledných dňoch". Eschatológia je učenie o „veciach posledných", tých najvzdialenejších, alebo správnejšie, o tom čo príde: o konečnom ľudstva a jednotlivca, o poslednom súde (ktorý podľa stredovekých očakávaní bude krajne zlý, strašný...).

Etnarcha - (Gr. ethnarchés = vládca ľudu, knieža). Vládca nad určitým vymedzeným územím bez titulu kráľ.

Etruskovia - Staroveký národ žijúci v Taliansku na území dnešného Toskánska. Kultúrny rozkvet v 6.st.pr.Kr. bol podmienený jednak gréckou kultúrou, jednak vlastnou villanovskou kultúrou a orientálnou tradíciou. Etruskovia istú dobu ovládali aj Rím. Veľkú úlohu v ich živote malo náboženstvo úzko späté s kultom mŕtvych. V 1.st.pr.Kr. splynula etruská kultúra a umenie s rímskou antickou kultúrou.

Eucharistia - Sviatosť oltárna. Obrad, počas ktorého kňaz rituálne mení podstatu pozemských atribútov, chleba a vína, na atribúty božské, telo a krv Krista. Eucharistia sa pôvodne slávila formou ďakovnej modlitby, dnes má podobu svätej omše zvanej Večera Pána. Symbolmi eucharistie sú chlieb, víno, kalich alebo miska a ryba. Svoju ustálenú podobu nadobudla v Korintu už dvadsať rokov po Ježišovej smrti. Alegorickú podobu eucharistie predstavuje *mystický lis* a *mystický mlyn* (pozri Christologický cyklus I.).

Evanjelista - Termín evanjelista sa používal pre pisateľov štyroch evanjelií až neskoršie, spočiatku sa ním označovali zvestovatelia učenia v krajoch, ktoré neboli evanjelizované. V tomto poňatí bol evanjelistom aj Pavlov spolupracovník Timoteus, diakon jeruzalemského zboru Filip, apoštol Pavol a ďalší.

Evanjelistár - Výber z textov, zvyčajne z evanjelií, čítaných pri rímskej bohoslužbe.

Evanjelium - (Z lat. evangelium < gr. euangelion < hebr. besora s významom: správa, zvesť, väčšinou, nie však vždy, dobrá zvesť). V kresťanskom teologickom význame je evanjelium novozákonný termín pre zvesť o príchode Božieho kráľova a narodení Ježiša Krista. Od 2.storočia sa slovo evanjelium stalo aj termínom pre označenie spisu o živote a účinkovaní Krista. Celkom sa hovorí o osemdesiatich evanjeliách, z ktorých väčšina vznikla niekoľko storočí po kanonizovaných textoch.

Evanjelium *ebionitov - *Apokryfné evanjelium zachované iba vo fragmentoch, ktoré používala heretická sekta *židokresťanov vo východnom Jordánsku. Spis písaný v gréčtine vznikol v 2.storočí a obsahuje myšlienky adopcianizmu, podľa ktorého Ježiš prišiel na svet ako človek a Boh ho adopciou prijal za svojho Syna.

Evanjelium Egypťanov - *Apokryfné evanjelium z 1.pol.2.storočia napísané kresťanským autorom pohanského pôvodu v Egypte, kde bolo veľmi rozšírené. Charakteristickou črtou spisu sú prepiate asketické názory, ktoré pokladali hmotu a telo za príčinu všetkého zla, a preto sa zriekali všetkých pôžitkov, a *gnostickétendencie. Ježišovi Kristovi pripisujú nepriateľský a odsudzujúci postoj k žene a manželstvu.

Evanjelium Filipovo - *Koptský text objavený v egyptskom *Nag Hammadi, napísané v 2.-3.st. v Sýrii. Je dôležité najmä preto, lebo podáva cenné informácie o *gnostickom chápaní sviatostí.

Evanjelium Hebrejov - *Apokryfné evanjelium, ktoré používali *palestínski kresťania hovoriaci hebrejsky alebo *aramejsky. Vzniklo pravdepodobne v Egypte na začiatku 2.storočia a v 3.storočí bolo pokladané za *hebrejský originál Matúšovho evanjelia. Jeden z najvýznamnejších kresťanských teológov Hieronymus (✞420) ho preložil do gréčtiny a latinčiny (pozri Christologický cyklus II.: *Krst Ježiša*).

Evanjelium Nazorejcov - *Apokryfné evanjelium približne z obdobia r.100-150, písané v *aramejčine. Vzniklo pravdepodobne v židokresťanskej sekte *nazorejcov hovoriacich aramejsky. Nemá jednotné označenie a zrejme nemalo ani zvláštny názov.

Evanjelium pravdy - *Apokryfné evanjelium, či skôr rozsiahla kázeň alebo úvaha o Božom mene, o zmysle Kristovho poslania ako Otcovho slova. Niektorí bádatelia jeho autorstvo pripisujú *gnostikovi Valentiánovi (asi r. 150). Úvahy spisu nemajú výslovný vzťah k Ježišovi, preto niektorí odborníci prišli k záveru, že je predkresťanský.

Evanjelium Spasiteľa - Novozákonný apokryf z 3.storočia písaný v gréčtine a preložený do *koptčiny. Bol objavený spolu s tisíckami ďalších papyrusov v egyptskom Fajjúme. Názov Evanjelium Spasiteľa dostal dodatočne podľa podobnosti s *kanonickými textami. V texte sa nikdy nevyskytuje slovo Ježiš alebo Kristus, najčastejšie používajú titul Spasiteľ alebo Pán, prípadne Syn.

Exegéta - (Z lat. exegéza = výklad). Ten, kto sa zaoberá kritickým výkladom textov, najmä biblických.

Ezau - Prvorodený syn Izáka a Rebeky, Jákobovo dvojča. Svoje prvorodenecké právo predal za misku šošovice. Biblia ho považuje za praotca *Edomčanov. Týmito udalosťami vysvetľuje a posväcuje vzájomný bratský vzťah Izraelitov a Edomčanov, v ktorom sú Edomčania podriadení Izraelu - Ezau sa vzdal otcovského dedičstva (Genezis 25,27-34).

Ezoterický - (Gr.). Známy iba úzkemu okruhu zasvätencov, vyvolencov a odborníkov. Tiež označenie vnúptorných súvislostí.

Farizeji - (Gr. pharisaio; aram. = perišayyá; hebr. peruším/páraš = oddelení, odlúčení). Predstavitelia židovského smeru z čias 2.st.pr.Kr.-1.st. po Kr., v období *Machabejcov. Pôvodne boli spätí s hnutím *chasidov a mali podobné mimoriadne prísne náboženské a politické postoje. Politicky vystupovali proti židovskej dynastii *Hasmoneovcov a herodesovskej vláde, nábožensky zasa proti kňazstvu jeruzalemského chrámu a *saducejom, ktorí naopak herodesovskú politiku podporovali. Farizeji kládli dôraz na rituálnu čistotu, odvádzanie desiatok z potravín a zachovávanie sabatu. Boli obdivovaní a mali značnú politickú moc. V ich učení sa objavujú myšlienky vzkriesenia mŕtvych (Flavius v Židovských starožitnostiach píše, že verili v nesmrteľnosť duše a v to, že sa cnostní po smrti budú môcť vrátiť späť do života).

Fenícia - (Gr. Foiníkia, lat. Phoenicia). Historické územie vo východnom Stredomorí medzi pohorím Libanon na východe a pobrežím Stredozemného mora na západe, široké 15-20km, prevažne územie dnešného Libanonu. Osídlené od 3.tis.pr.Kr. *semitským obyvateľstvom, *Feničanmi. Nie je známe, ako sa vo vlastnom jazyku volali, predpokladá sa, že sami seba nazývali Kenacani (v hebr. slovo kenacani má význam kupec, čo veľmi ich dobre charakterizuje. Grécky názov foiníkia alebo foiniké znamená purpurová, farbivo, ktoré obyvatelia vyrábali. Centrami boli mestá Byblos, Sidón a Tyros. Feničania vytvorili mestské štáty, ale nikdy neboli jednotným štátom.

Fénix - (Gr. foinix = oheň). Bájny vták, ktorý sa ako symbol znovuzrodenia sám spaľuje a z popola sa znova rodí. Symbol zmŕtvychvstania Krista.

Filemon - Kresťanský majiteľ otroka Onezima, ktorý sa jeho prostredníctvom obrátil na apoštola Pavla a stal sa Pavlovým spolupracovníkom (Filemonovi 19).

Filištínci/Pelištejci - Kmeň neobjasneného pôvodu, podľa *Starého zákona Kréťania, ktorých domovina za nazývala hebr. Pelešet. Podľa dnešných bádateľov išlo o druhú utečencov z Dórmi zničených achájskych štátov v egejskej oblasti Grécka. Alebo išlo o migrantov z Balkánu, Ilýrie alebo z Kréty. Niektorí lingvisti odvodzujú meno Pelištejec od gréckeho Pelasgoi, názvu predgréckeho obyvateľstva v oblasti okolo Egejského mora. Koreň slova Pelištejec (pltt) v hebrejčine doložený vo význame "valiť sa" (premiestňovať sa, sťahovať sa), z toho zrejme "váľať sa" (po porážke v prachu a popole), čo bolo pre izraelských čitateľov Biblie určite príťažlivou etymologizáciou (odozva v Ezechielovi 27,30; Micheášovi 1,10). Prvý raz Filištínci/Pelištejci objavili v čase Ramsesse III. (1185 pr.Kr.). Potom, čo utrpeli od Egypta porážku, usadili sa bývalí lúpežnícki útočníci na východnom pobreží Stredozemného mora. Obsadili južnú, prímorskú časť *Palestíny, možno ako egyptskí usadlíci. Ich najväčšími mestami boli Gaza, Aškalón, Ašdót, Ekron. Prenikali na sever a na konci doby sudcov (1000 pr.Kr.) si podmaňovali aj Izraelitov. Zohrali veľkú úlohu pri páde vlády kráľa Saula. Porazil ich kráľ Dávid (1Samuelova 27; 2Samuelova 5,25). Podľa Pelištejcov bola nazvaná krajina Palestína (pozri Christologický cyklus II.: *Anjeli obsluhujú Ježiša na púšti*).

Firmament - (Z lat. firmus = pevný). Pevná nebeská kupola.

Flagelanti - (Z lat. flagellum = bič). Stúpenci stredovekého asketického náboženského hnutia považujúci sebabičovanie za prejav kajúcnosti.

Flámske umenie - Samostatný výtvarný prejav (maliarsky), charakteristický pre južné provincie Flámska. Flámske maliarstvo vytvorilo typický *barokový vzrušený prejav, ktorý vyvrcholil v diele P. P. Rubensa (16.-17.st.).

Flámsko - (Flám. Vlaanderen, fr. Flandre, z toho častý, predovšetkým český, variant Flandry). Historické územie dnešného západného Belgicka a priľahlých oblastí Francúzska a Holandska. Popri Taliansku hospodársky najvýznamnejšia oblasť Európy

(mestá Bruggy, Gent, Ypry boli strediskami remesiel a obchodu, s významnou samosprávou). Počas holandskej buržoáznej revolúcie 16.storočia sa väčšina flámskych miest pridala na stranu stavov proti feudálnej moci predstavovanej španielskym kráľom Filipom II. Po dobytí španielskymi vojskami sa politický vývoj Flámska uberal iným smerom ako vývoj Holandskej republiky.

Fórum - (Miestne meno). V starovekom Ríme námestie, stredisko obchodného, spoločenského a politického života. Malo pravidelný štvoruholníkový pôdorys a bolo obklopené významnými budovami a často sochami a stĺpmi. Najznámejšie bolo Forum Romanum v Ríme, ležiace medzi Kapitolom a Palatinom, z ktorého vychádzali cesty do provincií**.**

Frýgická čiapka - Kužeľovitá čiapka s horným cípom prehnutým dopredu. Pomenovaná podľa kmeňa Frýgov, obyvateľov Frýgie, historického územia v dnešnom severozápadnom Turecku, obývanom predtým *Chetitmi, s hlavným mestom Gordion. Rozmach Frýgie sa datuje do 8.st.pr.Kr.

Funerálny - (Z lat. funerare = pochovávať). Pohrebný.

Galia - (Lat. Gallia) Historické územie obývané prevažne Keltmi, ktorých Rimania nazývali Galmi. Predalpská Galia sa rozprestierala v dnešnom severnom Taliansku, Zaalpská Galia zaberala územie medzi Pyrenejami, Stredozemným morom, Alpami, Rýnom a Atlantickým oceánom.

Galilea – (Z hebr. ha-galil = kruh, okruh, oblasť). Historické územie na severe *Palestíny západne od rieky Jordán a Genezaretského jazera. V 2.tis.pr.Kr. obývaná *Kanaáncami, v 13.st.pr.Kr. Izraelitmi, v čase vlády kráľa Dávida a Šalamúna bola súčasťou Judsko-izraelského kráľovstva. 733-104 pr.Kr. ovládaná *Asýrčanmi. Poloha Galiley sa čas od času menila. Počas babylonského zajatia v 6.st.pr.Kr. časť obyvateľstva, ktorá nebola zavlečená do *Babylonie, sa pomiešala s inými národmi. Obyvateľstvo hovorilo svojráznym dialektom. V čase Ježišovho pôsobenia jedna z rímskych provincií Palestíny. Tu prežil Ježiš detstvo a začal službu, preto ho niekedy nazývali aj Galilejský (pozri Christologický cyklus II.: *Ježiš v dome Marty a Márie*).

Ganymedes - V gréckej mytológii krásny syn dardanského kráľa Troa. *Erosovým šípom zasiahnutý Zeus, premenený na orla, ho odniesol na Olymp a urobil z neho čašníka, ktorý roznášal hodujúcim bohom nektár a ambróziu.

Gedeon - *Sudca, ktorý vyslobodil Izrael z rúk Midjáncov, beduínskeho národa, ovládajúceho v tom čase strednú *Palestínu. Príbeh Gedeona, ktorý žiadal od Boha znamenie súhlasu pred bojom (Izaiáš 9,3), tvorí paralelu k *Neveriacemu Tomášovi* (pozri Christologický cyklus III.).

Gematria - (Hebr. geometria). Staroveká numerológia. V antike obľúbené učenie o číslach, ktoré ich chápe ako písmená alebo číta písmená ako čísla. Hoci ide vlastne o hru, starovekí ľudia ju brali veľmi vážne a gematria mala svoje miesto aj v kresťanstve.

Gemma - Drahokam, prípadne sklo, so zahĺbeným, rezaným alebo rytým reliéfom.

Génius - (Lat.) V rímskej mytológii ochranná sila, strážny duch. Pôvodne personifikácia mužskej plodnosti a stvoriteľskej sily v starorímskom náboženstve. Neskôr označenie pre ochranného ducha jednotlivcov, prípadne miest a národov. Od 17.storočia označenie idealizovaných mužských, ale aj ženských okrídlených bytostí.

Gnosticizmus - (Z gr. gnosis = vedomosť, poznanie). Nábožensko-filozofický prúd v 1.-3.storočí, ktorý vznikol zmiešaním judaisticko-kresťanského náboženstva s rôznymi orientálnymi náboženskými predstavami a mystickými prvkami *helenistickej filozofie. Podľa gnostikov svet je dielom nižšieho boha Demiurga, je zlý, nedokonalý a nepriateľský všetkému duchovnému. Kristus je iba poslom Najvyššieho Boha, nemal ľudské telo, ani nezomrel na kríži, ale priniesol poznanie (gnosis) pre cestu ku spáse. Hnutie malo niekoľko učiteľov, z ktorých každý mal odlišnú interpretáciu gnosticizmu.

Gotika - Umenie vrcholného a neskorého stredoveku, približne od 12.-16.storočia. Gotický sloh vykazoval veľké odlišnosti v jednotlivých západoeurópskych krajinách. Pre architektúru sú typické odľahčené nosné múry, dômyselný oporný systém a veľké chrámy *bazilikového typu - *katedrály.

Graduál - Liturgická kniha s omšovými spevmi.

Graffity - (Z gr. grafein = písať). Špeciálny výtvarný prejav. Staroveké písmenové rytiny na stenách pamätihodných stavieb. Veľa rytých nápisov po sebe zanechali križiaci a stredovekí pútnici v *Palestíne.

Grál - (Starofranc. graal = misa). V kresťanskej mystike miska, z ktorej jedol Kristus pri *Poslednej večeri* a do ktorej Jozef Arimatejský (alebo anjeli) pri ukrižovaní zachytili jeho krv (pozri Christologický cyklus III.).

Gryf - (Z gr. gryps). Mýtické zviera, najčastejšie s telom leva, s hlavou, pazúrmi a krídlami orla, symbolizujúce vládu nad vzduchom (orlia hlava a krídla) a nad zemou (levie telo). V staroveku gryf zosobňoval múdrosť, dôvtip, bdelosť a odvahu. Gryf má svoj pôvod v Egypte a v *Mezopotámii, často sa objavuje v perzskom a indickom umení. Na území Grécka je známy už v minojskej a mykénskej kultúre. V Grécku bol jedným *atribútom boha Apolóna, pokladal sa však aj za stelesnenie bohyne pomsty. V kresťanstve sa gryf stal symbolom božskej (vták) i ľudskej (zviera) podstaty Ježiša Krista a spájal sa s nanebovstúpením. Gryf/grif bol dekoratívnym motívom v architektúre a bol rozšírený aj v heraldike.

Hádes - V gréckej mytológii vládca podsvetia, kde nemilosrdne trestal hriešnikov. V stredoveku zosobňoval peklo a nadobúdal podobu diabla s rohami a vtáčími pazúrmi.

Hagar/Agar - Otrokyňa v domácnosti *Abraháma, ktorá mu porodila syna Izmaela. Keď Abrahámova žena Sára porodila vlastného syna, musela Hagar opustiť dom svojich pánov. Od smrti ju s dieťaťom zachránil archanjel Gabriel, keď pred ňou na púšti otvoril prameň (Genezis 21,15-21).

Hagiografia - (Z gr. hagios = svätý, grafein = písať). Časť teológie zaoberajúca sa životopismi svätých a dejinami ich kultu. Vznikla v pol. 2.storočia. Účelové narábanie cirkevných spisovateľov s faktami vyvolalo kritiku v období humanizmu. Dnes je spolu s *ikonografiou významným prameňom náboženského umenia.

Hasmoneovci - Židovská kňazsko-kráľovská dynastia, ktorá sa k moci dostala počas vzbury *Židov proti vláde helenistickej dynastie *Seleukovcov. Výsledkom ich boja bolo oslobodenie krajiny. Pod menom *Machabejci/Makabejci vládli od roku 165 pr.Kr. do roku 37. Označenie Hasmoneovci používal v svojom diele rímsky historik židovského pôvodu *Josephus Flavius.

Hebreji - Iný názov Izraelitov. Izraeliti sú pôvodne názvom náboženským a nie etnickým. Názov Hebreji používali (s určitým opovržením) pohania. Ani Hebreji neboli pôvodne názvom národa, ale označením cudzincov, kočovníkov a tých, čo sú v službách

cudzincov. Postupne sa však názov Hebreji zaužíval ako názov etnika a stotožňoval s názvom Izraeliti alebo *Židia, ktorý je vnímaný ako výrazne etnický (odvodený od názvu Judovci, t.j. obyvatelia Judského kráľovstva pochádzajúci z kmeňa Jákobovho syna Júdu).

Helenizmus - (Z gr. Hellen - Grék). Kultúrne obdobie staroveku počnúc výpravami Alexandra Veľkého v 2.pol. 4.st.pr.Kr., v ktorom sa šírila grécka antická kultúra do oblastí východného Stredomoria, Blízkeho východu, južného Talianska a inde. Tu dochádzalo k jej prepojeniu s miestnymi tradíciami.

Henoch - Pôvodne človek, ktorý bol povýšený na anjela. V Genezis (5,22-24) vystupuje ako potomok Adamovho syna Seta. V príbehu nezomiera, ale je Bohom vzatý na nebesá. V apokryfe Jubileá (4,17-23) vystupuje ako nebeský zvestovateľ. Údajne bol prvým človekom, ktorý sa naučil písať a oboznámil sa so základmi vedeckého uvažovania (1Henochova 6-16; 17-36; 72-82). Aj po svojom vzatí do neba ďalej plnil úlohu pisára. Dostal brko, aby zapísal všetko, čo mu povedia anjeli (2Henochova 19). Henochovo nanebovzatie zohralo istú rolu pri vzniku židovskej predstavy posmrtného života. Ranokresťanské apokalyptiky vyjadrujú nádej, že sa pred definitívnym koncom sveta spolu s prorokom Eliášom vráti na zem. Kniha Henochova je najcennejším historicko-literárnym zdrojom predstáv o anjeloch. Najstaršie časti pochádzajú zo 4.st.pr.Kr., no niektoré pasáže boli prepracované v 2.storočí. Spis je známy aj pod názvom Kniha múdrosti.

Herold - Stredoveký dvorný a šľachtický obradník, vyhlasujúci správy, rozhodnutia a príchod svojho pána. Zvyčajne znalec šľachtických rodokmeňov a heraldických znamení.

Hermes - V gréckej mytológii boh širokých ľudových vrstiev, ochranca pastierov a stád, pútnikov a poslov, boh obchodu, sprievodca podsvetím. V archaickom umení zobrazovaný ako starý bradatý muž, v klasickom a helenistickom umení ako mladý muž s barlou, s ovcou cez rameno. Od tohto zobrazenia bola odvodená *ikonografia *Dobrého pastiera* (pozri Christologický cyklus I.).

Hermetický - Tajomný, mystický, prístupný len malému okruhu zasvätených.

Héros - Antický poloboh zrodený zo spojenia boha a človeka. Hrdina, ktorému sa po smrti dostalo božskej úcty a mohol zasahovať do ľudského života na mieste, kde sa nachádzal jeho hrob.

Hesperidky - V gréckej mytológii tri dcéry Titana Atlanta a bohyne noci Nyx, ktoré strážili strom so zlatými jabĺčkami, zaisťujúcimi nesmrteľnosť bohov. Motív záhrady Hesperidiek bol od renesancie chápaný ako alegória *Cnosti.

Hieratický - (Z gr. hieros = posvätný). Vo výtvarnom umení spôsob zobrazovania priestorových, významových alebo časových vzťahov (napr. zväčšovanie postáv svätých, umiestňovanie do stredu obrazovej plochy).

Hieros gamos - (Gr. posvätný sobáš). V mytológiách označenie pohlavného zväzku bohov, bohov a pozemšťanov, z ktorého vzniká potomstvo bohov alebo polobohov, héroov. Pozostatky predstáv sa nachádzajú jednak v mýtoch, jednak v *mystériách.

Hipodróm - V starovekom Grécku a Ríme závodisko na preteky v jazde na koňoch a vozoch.

Holandské umenie - Umenie od 16.storočia na území tzv.holandskej republiky (protestantsko-kalvínskej), zatiaľ čo ostatné dŕžavy Nizozemska (Flámsko) zostali

v majetku dynastie španielskych Habsburgovcov. V 17.storočí vznikli amsterdamská, utrechtská, haagská, leydenská a delfská umelecká škola (Jan van Eyck, Lucas Leyden, Rembrandt van Rijn, Frans Hals...).

Homília - (Gr. kázeň). Duchovný príhovor kňaza, v ktorom sa vykladajú biblické texty a podáva sa ich mravné ponaučenie. Sú povinné počas nedeľnej omše a niektorých sviatkov.

Hora sveta - Jeden zo starovekých kozmogonických pojmov. Prapočiatok života, centrum sveta. Hora sveta bola najčastejšie zobrazovaná v podobe veže alebo kopca.

Hortus conclusus - (Lat. uzavretá záhrada). Kresťanská predstava hortus conclusus symbolizuje raj (lat. paradisum) a súvisí so starozákonnou uzavretou záhradou z Veľpiesne (4,13). Samotné latinské paradisus pochádza z perzského paraidesa, ktoré bolo prijaté do viacerých jazykov a pôvodne značilo ohradenú plochu, zvernicu pre potešenie kráľov. V neskorostredovekých zobrazeniach v ňom sedí Panna Mária s jednorožcom, symbolizujúcim nevinnosť a celý výjav je alegóriou nepoškvrneného počatia. Motív sa objavuje samostatne aj ako súčasť *Zvestovania* (pozri Christologický cyklus II.).

Hortus deliciarum - (Lat. záhrada rozkoše). Stredoveký spis z 12.storočia, definujúci rôzne podoby raja.

Hosana - (Hebr. Hoša‘na = Vysloboď, opatruj, pomôž!). Radostný pokrik účastníkov slávnosti stánkov. V kresťanskej liturgii v chybnom preklade velebenie Boha (Sláva!).

Hradbová koruna - V Rímskej ríši udeľovaná prvému vojakovi, ktorý vstúpil na dobývané nepriateľské hradby. V stredoveku symbol nedobytnosti cnosti. Objavuje sa na hlave Panny Márie, *Ecclesie, ale aj *Veľkej neviestky babylonskej* (pozri Apokalyptický cyklus). Personifikovanej *Synagóge koruna z hlavy padá.

Hrivna - Praveký a ranostredoveký kovový polotovar určitej formy a hmotnosti. Obchodná forma kovu užívaná ako platidlo. Tvar hrivny bol ovplyvnený predovšetkým možnosťami transportu (tyče, platne, tehly, kruhy). Hrivna bola známa aj v starovekých civilizáciách na Strednom východe a v Egypte (pozri Christologický cyklus II.: *Peniaz dane*).

Chaldejci/Kaldejci - Polonomádske obyvateľstvo územia v južnej *Mezopotámii. Neskoršie označenie poslednej *babylonskej dynastie (629-539 pr.Kr.). Pred podporovaním chaldejských vzbúrencov varoval Judeu prorok Izaiáš (23,13). Nakoľko mal v tom čase Babylon chaldejského kráľa, prorok používal označenie Chaldejec ako synonymum Babylončana (Izaiáš 13,19; 47,1-5). Výraz chaldejský sa niekedy používa nesprávne namiesto *aramejský.

Chanuka - (hebr. doslovne zasvätenie). Osemdenné sviatky, ktoré pripomínajú úspešné povstanie *Machabejcov proti náboženskému prenasledovaniu za vlády seleukovského panovníka Antiocha IV. Epifana. Znesvätený chrám v Jeruzaleme bol opäť zasvätený Bohu svetlom z jediného

Chasidi - (Hebr. chassidim = zbožní). Od 2.st.pr.Kr. judaistické hnutie v *Palestíne, vyznačujúce sa zvláštnym náboženským oduševnením, blízke hnutiu *farizejov. Od 17.storočia východoeurópske *židovské hnutie, požadujúce úplnú zbožnosť a zrušenie rozdielu medzi prostými veriacimi, učencami a rabínmi.

Cherub - Mytologická okrídlená bytosť, anjel. V starom židovskom náboženstve služobný duch boha Jahve. V biblickom podaní strážny duch raja (Genezis 3,23-24), ohlasovateľ Božej slávy, vykonávateľ jeho vôle.

Chetiti - Indoeurópske obyvateľstvo štátu (1800-1300pr.Kr.) v gréckej Anatólii, ktoré sa usilovalo vytvárať okolo seba vazalské štáty, istú dobu dobylo *Babyloniu, Sýriu, severnú *Feníciu a maloázijské pobrežie. Napokon bola chetitská ríša podmanená *Asýriou a obyvateľstvo *semitizované.

Chetejci - (Z hebr. Chitty – Chetiti). Zvyšky významnej *chetitského obyvateľstva indoeurópskeho pôvodu v Malej Ázii, spriaznená s Churijcami a Jebusejcami.

Chiliazmus - (Z gr. chilioi = tisíc). Stredoveké náboženské hnutie o druhom Kristovom príchode a o jeho tisícročnom kráľovstve na zemi. Súčasť stredovekého ľudového *kacírstva.

Chiméry - V gréckej mytológii obluda, kombinácia leva, divej kozy a hada, ktorá mala obrovskú silu a zo všetkých troch papúľ chrlila oheň. V kresťanskom umení inšpirovala podobu démonov.

Chizkijáš/Ezechiáš - Zbožný kráľ Judey (721-693 pr.Kr.), ktorý prikázal očistiť chrám boha *Jahve a rozbiť bronzového hada, ktorého pôvodne dal vyrobiť Mojžiš počas putovania na púšti a postupne sa z neho stala modla. Chizkijáš sa pripojil k protiasýrskemu povstaniu podnietenému Egyptom a zvýšil obranyschopnosť Jeruzalema tým, že mu zaistil prívod vody vykopaním šíloašského tunelu (2Kráľov 20,20; Izaiáš 22,9).

Chlamyda - Starogrécky vrchný vlnený plášť nosený cez ľavé plece a spätý kovovou sponou (fibulou).

"Chlieb tváre" - Tiež predkladaný chlieb, t.j. taký, ktorý sa ako nekrvavá obeť kládol na oltár „pred tvár boha *Jahve" vo svätyni Chrámu. Išlo o dvanásť bochníkov z predpísaného množstva jemnej múky, zoradených do dvoch radov po šiesti, na ktoré sa položilo kadidlo ako ohnivá obeť (Levitikus 24,7).

Chór - (Lat. chorus - kruhový tanec, spev). Priestranstvo pri hlavnom *oltári pre duchovných a spevákov. Mierne zvýšené, prípadne oddelené zábradlím. Tiež záver chrámu, vyvýšené miesto pre organ, spevákov a hudobníkov. Spevácke chóry jestvovali v cirkvi od 4.storočia, pápež Gregor I. Veľký založil roku 601 školu cirkevného spevu, tzv.Schola cantorum.

Choréb - Názov vrchu, kde *Jahve oznámil Mojžišovi svoj zákon. Jeho zemepisná poloha je neistá, do úvahy prichádza aj vrch *Sinaj v južnej časti Sinajského polostrova.

Chrámová loď - Pozdĺžny chrámový priestor medzi západným priečelím a *chórom. Často vymedzená stĺporadím, piliermi, prípadne jednou bočnou stenou. Prirovnávaná k *cirkvi, ktorá dopraví veriacich ku spáse.

Christologický cyklus - Vo výtvarnom umení námety vzťahujúce sa k postave Ježiša Krista.

Churriti - Kmene neznámeho pôvodu, možno z východnej Malej Ázie. V 2.pol.3.tis.pr.Kr. vytvorili v Sýrii malé mestské štáty, najvýznamnejší z nich Urkiš. Ovplyvnili Malú Áziu a severnú *Mezopotámiu.

Ideogram - Znak pre určitý pojem, ktorý má ustálenú podobu obrázku. Báseň písaná alebo upravená do obrazca. Kaligram.

Idiomatický - Využívajúci osobitné prostriedky jazyka, do ktorého je dielo preložené.

Idumea - Historický názov oblasti južnej *Palestíny. Názov Idumea viac označuje geografickú oblasť ako názov *Edom. *Hasmoneovec Ján Hykarnos si Idumejcov podmanil a prinútil ich prijať obriezku, takže sa formálne stali *Židmi (pozri Christologický cyklus II.: *Vraždenie neviniatok*).

Ídy - V starorímskom kalendári 13. (marec, máj, jún, október) alebo 15.deň v mesiaci. Dni mesačného splnu.

Ikona - (Gr. eikon = obraz). V *byzantskom a východoslovanskom umení väčšinou prenosný obraz Krista alebo svätých maľovaný *enkaustikou, neskôr temperami, obyčajne na drevenej alebo kovovej doske. Často preberá magické funkcie. Tento druh sakrálneho umenia má vo východných cirkvách svoj ustálený štýl.

Ikonografia - (Z gr. eikon = obraz, grafein = písať). Štúdium figurálneho umenia, najmä pokiaľ ide o vyobrazenie Krista, Panny Márie a svätých. Spôsob zobrazovania predstáv, výjavov a postáv, najmä náboženských a mytologických. Náuka o spôsobe tohto zobrazovania, o obsahu a význame symbolických znakov na starých obrazoch.

Ikonoklazmus - (Z gr. klao = lámem). Obrazoborectvo. Odmietanie uctievania obrazov svätých. V rokoch 725-824 sa vo východnej cirkvi viedol spor o úcte k posvätným obrazom. Pod vplyvom islamu sa objavil názor, že úcta k obrazom je modlárstvom a *byzantský cisár uctievanie roku 725 zakázal. Zákaz zrušila až roku 824 kráľovná Teodora.

Ikonopis - Súbor predpisov určujúcich v umeleckú tvorbu, najmä v oblasti maľby *ikón.

Ikonopisec - Maliar *ikon. Pôvodne sa ikony maľovali v kláštoroch podľa predpísaného byzantského kánonu, preto sa hovorilo, že ikony "písali". Neskoršie sa tejto tvorbe venovali aj svetskí umelci.

Ikonostas - (Z gr. eikon = obraz, statos = stojaci). V pravoslávnom a gréckokatolíckom chráme drevená alebo kovová stena zdobená *ikonami v troch radoch, umiestnenými podľa určitého ustáleného poriadku, oddeľujúca oltárny priestor od chrámovej lode s veriacimi.

Iluminácia - Kreslená alebo maľovaná výzdoba stredovekých rukopisov alebo prvotlačí.

Inkarnácia - (Z lat. caro = telo, mäso). Vtelenie boha na človeka. Kresťanská náuka o vtelení Božieho syna, jedna zo základných dogiem cirkvi (Ján 1,14).

In situ - (Lat. na pôvodnom mieste). V archeológii hmotný dôkaz kultúry, predmet nalezený na pôvodnom mieste.

Intertestamentárne obdobie - Obdobie medzi napísaním posledných kníh *Starého zákona a vznikom novozákonných kníh (1.st.pr.Kr.-1.st.po Kr.).

Jahve - (Hebr. Som, ktorý som). Najčastejšie biblické pomenovanie Boha Izraelitov, jeho vlastné meno; v Biblii sa objavuje 6823krát. S týmto menom sa predstavil v podobe horiaceho kra Boh Mojžišovi (Exodus 3,13-15). V biblických textoch sa objavuje ako *tetragram* (slovo zo štyroch písmen – *JHVH; pozri Christologický cyklus I.). Ku koncu *babylonského zajatia ho Izraeliti prestali vyslovovať a nahradili ho slovom Adonaj (hebr. Môj Pán).

Jakín a Boáz - Dva bronzové stĺpy postavené pred vstupom do predsiene Šalamúnovho chrámu (1Kráľov 7,21; 2*Paralipomena 3,15-17; pozri Christologický cyklus II.: *Dvanásťročný Ježiš v chráme*). Boli symbolom stálosti a sily (Jakín - "Upevní"; Boáz - "V ňom je záštita").

Jákobov rebrík - Rebrík, ktorý videl vo svojom prorockom sne patriarcha Jákob. Rebrík siahal do nebies a po ňom zostupovali a hore stúpali anjeli. Boh prehovoril k Jákobovi a sľúbil mu za oddanosť svojmu kultu zem pre jeho potomstvo (Genezis 28,12).

Jánov apokryf - ***Koptský spis z obdobia okolo r. 150. Najdôležitejší text o gnostickej mytológii a *kozmogógii. Bohatými údajmi o židovských tradíciách, ako aj kresťanskými prvkami má význam pre štúdium vzniku *gnosticizmu.

Jebúsejci - Etnické meno národa, ktorý sídlil v horách okolo Jeruzalemu. Ich najdôležitejším mestom bol Jebús, neskorší Jeruzalem.

Jednolodie - Kostol pozdĺžneho pôdorysu, iba s jednou loďou. Dôsledok *gotických snáh o zjednotenie chrámového priestoru, ktoré vychádzalo z potrieb reformných rádov a ich pastoračnej činnosti.

Jechonja/Jechoniáš - Potomok kráľa Dávida v línii jeho syna Šalamúna. Syn Joziáša. Prišiel na svet v čase *babylonského zajatia. Jeho meno uvádza evanjelista Matúš v *Kristovom rodokmeni* (Matúš 1,11; pozri Christologický cyklus I.).

Jeruzalemský kríž - Barlový alebo grécky kríž, medzi ktorého ramenami sú vo voľných poliach umiestnené ďalšie štyri barlové alebo grécke kríže.

Jidiš - Západogermánsky židovský jazyk, ktorým hovorí okolo 4mil. Židov po celom svete. Samotný názov jidiš (nem. jüdisch) znamená židovský. Ide o zmes hebrejčiny, aramejčiny, nemčiny a slovanských jazykov. Jazyk používa hebrejskú abecedu. Rozvíjal sa od raného stredoveku a vznikol v Európe medzi 9.-12.storočím. Prvé kompletné dielo vytlačené v jidiš vyšlo 1534. V štáte Izrael jidiš používajú hlavne ortodoxní Židia, ktorí pokladanú hebrejčinu za posvätný jazyk, nevhodný na bežnú komunikáciu.

Jiftách/Jefte - Jeden z *hebrejských *sudcov (okolo 1100 pr.Kr.). Aby si zaistil víťazstvo v boji proti *Ammončanom, zložil bohu Jahve sľub ľudskej obete. Pravdepodobne chcel obetovať otroka, ale keď sa triumfálne vrátil domov, ako prvého stretol svoju dcéru a musel ju obetovať na zápalnom oltári (Sudcov 11,29-40).

Jin a jang - Základné princípy staročínskej filozofie (jin - ženský, negatívny a temný princíp; jang - mužský, pozitívny a svetlý princíp).

Joas - Dvanásty kráľ Izraela (786-601 pr.Kr.). V čase jeho vlády bol Izrael pod tlakom Egypta, *Aramejcov a Judey. Joasovu politiku podporoval prorok Elizeus. Joas vyplienil v Judei Jeruzalem a poslušnosť porazených si zaistil tým, že so sebou odviedol rukojemníkov (2Kráľov 13,10-14). Príbeh návštevy Joasa u zomierajúceho Elizea je predobrazom motívu *Zbožné ženy pri hrobe* (pozri Christologický cyklus III.).

Jom kipur/Deň zmierenia - Najväčší sviatok židovského kalendára, ktorý pripadal na 10.deň mesiaca tišrí (september - október). Bol stanovený Tórou (Levitikus 16,29-34; 23,27-32; Numeri 29,7) ako deň očisty od hriechu. V ten deň je predošlé správanie každého človeka vážené na váhach a jeho osud je zapísaný a vpečatený do Knihy života Sefer ha-chajim (pozri Apokalyptický cyklus: *Váženie duší*). V tento sviatok starí Izraeliti vyhnali do púšte capa *Azazela, ktorý bol rituálne obťažkaný hriechmi kmeňa.

V časoch jeruzalemského chrámu vstupoval veľkňaz do veľsvätyne debír, aby predložil obetu a v oblaku dymu sa mu zjavil *Jahve (pozri Christologický cyklus II.: *Dvanásťročný Ježiš v chráme*).

Josephus Flavius - (37-100), židovský vojvodca a historik. Pochádzal z kňazskej rodiny a po krátkom období strávenom s *esejcami sa v 19 rokoch stal *farizejom. Za židovskej vojny (66-74) organizoval odboj v *Galilei ako veliteľ pevnosti v Jotapate. Keď bola dobytá, uprchol, ukryl sa so štyridsiatimi ďalšími v jednej jaskyni a potom, čo ostatní spáchali samovraždu, vzdal sa Rimanom. Od smrti ukrižovaním ho zachránila jeho veštba. Rímsky vojvodca Vespasianus, ktorému Flavius prorokoval skvelú budúcnosť, ho po svojom vyhlásení za cisára prepustil. Josephus potom prijal priezvisko cisárovej dynastie. Už na strane Rimanov sa zúčastnil obliehania Jeruzalema a ako člen rímskeho generálneho štábu pôsobil ako tlmočník Vespasianovho syna Tita. Potom sa vrátil do Ríma, kde žil ako cisárov poddaný a rentiér až do svojej smrti. Napísal dve významné diela, Dejiny židovskej vojny a Židovské starožitnosti. Prvé dielo napísal najprv aramejsky pre mezopotámskych *Židov, potom ho vydal v gréčtine. V dvadsaťzväzkovom diele Židovské starožitnosti opísal históriu židovského národa od stvorenia sveta až do svojej doby. Flaviove diela poskytujú bádateľom neoceniteľný materiál o *intertestamentárnej a novozákonnej histórii. Za obzvlášť zaujímavé sa pokladá jeho svedectvo o Jánovi Krstiteľovi a Ježišovom bratovi Jakubovi.

Júda - Štvrtý z dvanástich Jákobových synov, ktorého splodil s prvou manželkou Leou. Z jeho potomstva pochádzal Ježiš. Medzi svojimi bratmi rýchlo zaujal vedúce postavenie (Genezis 49,9). Jákobovo požehnanie Júdu je interpretované ako ubezpečenie, že sa mu dostane kráľovského postavenia a z jeho potomstva vzíde mesiáš. Jákob v požehnaní prirovnáva Júdu k levovi (symbol Krista), a preto sa táto pasáž pokladá za starozákonný predobraz *Vzkriesenia Krista* (pozri Christologický cyklus III.).

Judea - (Lat. príd.m. - judská). Rímsky názov pre Judsko. V širšom zmysle celá *Palestína vrátane *Galiley a *Samárie, v užšom zmysle Palestína bez týchto dvoch častí.

Kabala - (Hebr. dedičstvo, tradícia). Zbierka židovských náboženských spisov z 8.-9.storočia. *Novoplatonizmom ovplyvnená židovská mystika, v stredoveku ústne šírená ako tajná náuka. Tajuplné výpočty umožňujú predvídať rozličné dáta. Bola obľúbená nielen medzi Židmi, ale aj kresťanmi. Veľmi rozšírený bol kabalistický spis Sefer Jesirah (Kniha žiary), známy ako *Zohar (14.storočie).

Kacírstvo/heréza - Kacírstvo, kacír je odvodené zo slova kathar, t.j. príslušník stredovekej sekty albigéncov; synonymum heréza/heretik je odvodené z lat. haeresis = "voľba, výber"; kacír/heretik je ten, kto hlása alebo vyznáva učenie, nezhodujúce sa s oficiálnou cirkevnou náukou; v Ikonológii Cesara Ripu (✝1623) je zobrazený v podobe zbedačenej stareny hrôzostrašného zjavu; z úst šľahá oheň, rozstrapatené vlasy, odhalená hruď a celé telo s ochabnutým svalstvom, najmä prsníkmi. V ľavej ruke drží knihu, z ktorej vyliezajú hady, v pravej drží celý uzlík hadov. Starena je odpudivá, lebo jej chýba "jas Viery", dym z úst predstavuje bohorúhačské slová, neupravené vlasy symbolizujú zmätené myšlienky, nahé telo absenciu cudnosti a cnosti, ochabnuté prsníky znamenajú nedostatok energie, otvorená kniha s hadmi zhmotňuje falošnú doktrínu, klbko hadov v ľavej ruke naznačuje rozosievanie hriešnych téz.

Kadiš - (Aram. svätý). Židovská modlitba v podobe požehnania a chvály. Chválospev, prednášaný pri predpísaných príležitostiach v synagóge, v dome smútku za zomrelých, pri pohrebe ap. Psychologicky slúži kadiš ako istý druh uvoľnenia citov smútiaceho.

Plnú verziu prednáša kantor alebo osoba poverená vedením bohoslužieb. Z *babylonského exilu sú doložené štyri verzie v *aramejčine.

Kaducet - (Gr. kérykéion, lat. caduceus). Palica rôznej dĺžky s krídelkami, symetricky ovinutá dvomi hadmi nesúcimi na hlavách prilbice. Staroveký východný symbol rovnováhy a morálnej spravodlivosti, rozhodnutia a oznámenia. V antike bol kaducet atribútom božských poslov (Hermes).

Kalambúr - Slovná hra založená na zvukovej podobnosti, alebo totožnosti významovo rozličných pomenovaní, alebo na mnohoznačnosti jedného pomenovania.

Kalk - Názov vzniknutý presným prekladom štruktúrnych prvkov cudzieho výrazu a použitý podľa cudzej predlohy, avšak v inom význame a súvislostiach. Čitateľovi pochádzajúcemu z cudzieho prostredia je bez bližšieho vysvetlenia nezrozumiteľný. Kalky, najmä ich väčší počet, prezrádzajú existenciu cudzej predlohy a pomáhajú určiť podobu a vek pôvodného textu (pozri Christologický cyklus II.: *Ježiš v dome farizeja Šimona/Žena hriešnica, Uzdravenie posadnutého z Gerasy, Modlitba na Olivovj hore*).

Kalokagatia - (Gr.). Ideál harmónie telesných a duševných síl, súladu dobra a krásy, mužnej dokonalosti.

Kalota - Malá plochá klenba v kupole ranokresťanského chrámu.

Kanaán/Kenaan - Starší názov *Palestíny (pozri Christologický cyklus II.: *Anjeli obsluhujú Ježiša na púšti*). Pôvodný názov syropalestínskej oblasti, najmä jej pobrežných častí, grécky nazývaných Foiníkia/*Fenícia. Význam slova Kanaán nie je známy, niektorí lingvisti ho odvodzujú z akkad. kinachchu – purpur, čiže krajina, kde sa získava purpur, iní (Landsberger, 1967) to vyvracajú. Podľa Genezis (9,18 a nasl.) krajina pomenovaná podľa potomkov Noemovho vnuka Kenaana, nad ktorým Noe vyslovil kliatbu. Od 3.st,pr.Kr. Kanaán obývali *semitské kmene Kanaáncov/ Kananejcov, ktorí sem priniesli mestskú civilizáciu a vytvorili rad mestských štátov. Približne v rovnakom čase prišli do Kanaánu prevažne semitskí Amorejci, pôvodom zo stepí na západnom brehu Eufratu, a obsadili hornaté oblasti na severe krajiny. Južné oblasti obsadili Pelištejci/*Filištínci. Izraeliti od Kanaáncov, ktorí prišli skôr, prevzali reč (*Starý zákon označuje *hebrejčinu ako kanaánsku reč alebo judskú reč, aby ju odlíšil od *aramejčiny, ktorá v 6.st.pr.Kr. postupne nahradila hovorenú hebrejčinu), písmo a obyčaje, proti ktorým sa neskôr náboženskí predstavitelia, proroci búrili.

Kanonické texty - (Z gr. kanón = trstinová palica, tyč na meranie). Záväzné bohoslužobné texty na rozdiel od textov *apokryfných. Kanonické texty boli zreteľne ustanovené už v 2.polovine 2.storočia. Zoznam kanonických biblických kníh vypracovala cirkev v 4.storočí.

Kappadokia - Hornaté územie vo východnej Malej Ázii s presne neurčenými hranicami (na juhu ohraničená pohorím Taurus). Po roku 17 zmenená na rímsku provinciu. Cez Kappadokiu viedla obchodná cesta, spájajúca Strednú Áziu s čiernomorskými prístavmi. Významná židovská *diaspóra (1Petra 1,1). V jaskynných maľbách sa zachovali zobrazenia *tetramorfu* (pozri Christologický cyklus I.).

Kapitula - (Z lat. caput = hlava). Osobitne vybraná skupina kňazov, ktorí ako poradný zbor pomáhajú biskupovi spravovať diecézu. Zbor kanonikov alebo kláštorných predstavených pri *katedrálnom chráme s právnymi a riadiacimi právomocami.

Kardinálne Cnosti - (Z lat. cardo = pánt). Základné cnosti: Spravodlivosť, Odvaha, Múdrosť, Umiernenosť. Známe už v antike.

Karmelitáni - Jeden z katolíckych žobravých rádov, zdôrazňujúci rozjímanie, duchovnosť a vzdelanosť. Rád vznikol 1154 v *Palestíne, kde spočiatku mnísi žili ako pustovníci na vrchu Karmel. Po vytlačení križiakov zo Svätej zeme prišli do Európy. Rehoľný život pôvodne prebiehal v podmienkach mlčanlivosti, zdržanlivosti a pokory. Podľa tradície bol zakladateľom rádu prorok Eliáš. Roku 1568 vznikla prísnejšia rehoľa, karmelitáni bosonohí, založená Teréziou z Ávily a sv.Jánom z Kríža.

Karnevalový kráľ - Karnevalový kráľ *saturnálií, sviatku na počesť rímskeho boha Saturna. Bol volený z radov ľudu a na niekoľkých dní preberal funkciu skutočného panovníka.

Katakombové maliarstvo - Ranokresťanská maliarska výzdoba pohrebných komôr, ovplyvnená *etruským a *helenistickým umením. Najstaršia výzdoba z prelomu 2.a 3.storočia v Neapoli a Ríme. Technika fresky, typická jednoduchá červená alebo okrová kresba na bielom alebo žltom podklade.

Katakomby - Pôvodne rímske ranokresťanské a židovské podzemné pohrebiská. Siete chodieb vyhĺbené v skale, s výklenkom pre rakvy, kostrové aj žiarové pohreby.

Katari - (Gr. katharí = čistí). V 3.storočí sekta vyznačujúca sa túžbou po dokonalosti cirkvi. Usilovala sa vylúčiť z nej všetkých slabých a hriešnikov. V 12.storočí *kacírske sekty v Nemecku, Taliansku a južnom Francúzsku s centrom v Albe (podľa toho nazývaní albigénski). Ovplyvnené *manicheizmom vychádzali z presvedčenia o dvoch druhoch vôle, dobrej a zlej. Zo zlej vyplývala porucha tela a zlá hmota. Duša žije v smrteľnom tele ako vo väzení a musí zmyť svoju vinu, aby sa očistila. Po represiách zo strany cirkvi v 1209-1229 hnutie zaniklo.

Katedrála - Veľký kresťanský chrám v meste s biskupským sídlom, vyvinutý vo Francúzsku. Pozdĺžny pôdorys, veniec kaplniek v *chóre, architektonicky vyjadrený oporný systém, priečna loď, dvojvežové priečelie so vstupným *portálom. Konštrukčné vyvrcholenie *gotiky.

Katechumen - (Lat. catechumenus = vyučovaný). Nepokrstený, žiadateľ o krst. Plnoletý uchádzač o vstup do cirkvi, ktorý pred prijatím krstu dostáva inštrukcie o kresťanskej viere. V prvotnej cirkvi sa udeľoval krst na vigíliu (deň) pred Veľkou nocou. Ak katechumen položil život za Kristovu vieru skôr, ako bol pokrstený, dostalo sa mu tzv.krstu krvi.

Katolícky Cerberus - V reformácii posmešné označenie zobrazenia Sv.Trojice v podobe tela a hlavy s tromi tvárami. Prirovnávané k antickému podsvetnému monštru Kerberovi v podobe trojhlavého psa.

Kazula – Liturgické vrchné rúcho v predpísanej liturgickej farbe, nosené cez *albu. Pôvodne zvonového strihu, neskoršie z poloviny eliptického, s otvorom pre hlavu a ruky. V *gotike splývalo v záhyboch, v baroku bolo kratšie a hladké.

Kelti - Obyvateľstvo indoeurópskeho pôvodu, ktoré malo svoju pravlasť v oblastiach na sever od Čierneho mora medzi Karpatmi a Kaukazom. V 7.-4.st.pr.Kr. prenikali do severozápadnej oblasti Álp (halštatská kultúra), Talianska, Francúzska, Británie, Írska. Pod náporom Rímskej ríše sa v strednej Európe romanizovali. Svoju kultúrnu svojbytnosť si zachovali iba v dnešnom Írsku a Walese.

Kentaur - V antickej mytológii zmiešaná bytosť človeka (muža) a koňa.

Klauzúra - (Z lat. claudere = zavrieť). Časť rehoľného domu alebo kláštora, mníšska cela odlúčená od ostatných častí kláštora, určená na rozjímanie, neprístupná laikom.

Kleofáš - 1.Jeden z dvoch mužov, ktorých stretol vzkriesený Kristus na *ceste do Emauz* (Lukáš 24,18). 2. Manžel jednej z troch Márií, ktoré stáli pod krížom pri Ježišovom ukrižovaní (Ján 19,25; pozri Christologický cyklus III.).

Kniha múdrosti/Kniha Šalamúnova - *Apokryfný text Starého zákona z 80-30 pr.Kr. Autorom je anonymný helenistický Žid žijúci v Egypte, pravdepodobne v Alexandrii. Najmladší text *Starého zákona, ktorý privádza čitateľa priamo na prah novozákonných spisov. Kniha múdrosti bola určená pre *Židov v *diaspóre, vystavených nežiaducemu vplyvu filozoficko-náboženských prúdov v *helenistickom prostredí.

Knihy rakiev - Staroegyptský spis, ktorý obsahuje súbor rád, ako si majú Egypťania neurodzeného pôvodu a nižšieho postavenia zabezpečiť prechod do zásvetnej existencie. Knihy rakiev vznikli na konci Strednej ríše (1500 pr.Kr.) a boli využívané až do Neskorej doby (8.-4.st.pr.Kr.).

Kódex - (Lat. codex = kniha). Starobylý rukopis väčších rozmerov, písaný na papyruse, pergamene alebo papieri. V najstaršej podobe kódex tvorilo niekoľko drevených tabuliek potiahnutých voskom (diptychon, triptychon, polyptichon), do ktorých sa rylo malým kovovým rydlom. Tabuľky, zväzované šnúrkou alebo remienkom, tvorili klátik. Predchodca stredovekej knihy.

Koleda, koledník - Názov zrejme odvodený od mena slovanského solárneho božstva Lada; slovo koleda je zložené z dvoch častí: ko + leda < ko (obdoba go) znamená vtelenie na zemi toho, čo mu predchádza; Leda znamená priamu Ladu; preto podľa staroslovanského výkladu koleda znamená vtelenie či zostúpenie bohyne Lady na zem. U iných slovanských národov malo slovo koleda širší význam, napr. v Dalmácii pod menom Kolenda bola bohyňou jari, na Ukrajine si zachovala názov Koleda. V Dalmácii kolendvaje = koledovanie prebiehalo nielen na Vianoce, ale aj na Turíce. Slovanské slovo kolendať, koldovať znamenalo tiež čarovať. Bohyňa Lada v staročeštine znamenala dievča, pannu; z toho sa usudzuje že bola Prečistou Pannou, ktorá na Vianoce, v čase rodiaceho sa Slnka, bola nazývaná Koledou. Jej bronzové sošky (Buchlov na Morave) zobrazujú ženskú postavu s vyvinutými prsiami a s dieťatkom na lone.

Kompilácia - Odborné dielo vzniknuté zostavením poznatkov z iných prác bez uvedenia prameňov. Kompilátom je napríklad latinsky písané *apokryfné Matúšovo evanjelium z 8.-9.storočia.

Konfirmácia - (Z lat. firmamen = upevnenie). Slávnostné obnovenie krstného sľubu vo veku dospievania a prijatie za plnohodnotného člena evanjelickej cirkvi. *Birmovka v katolíckej cirkvi.

Konsekrácia - (Z lat. consecrare = zasvätiť). Premieňanie chleba a vína na Kristovo telo a krv pri omši. Vysvätenie biskupa. Posvätenie predmetov alebo chrámu vykonávané biskupom. Vysluhovanie sviatosti.

Konjunkcia - Okamih najväčšieho zdanlivého priblíženia dvoch telies na oblohe.

Koptské umenie - Ranokresťanské umenie Egypta v čase, keď Egypt bol rímskou provinciou. Umenie spojené s vrstvou felahov a remeselníkov, ktorí si podržali svoj jazyk a náboženstvo aj po dobytí Egypta Arabmi (641) až do 16.storočia.

Korintský sloh - Mladší z troch gréckych architektonických slohov. Vyvinutý v 4.st.pr.Kr. Charakteristický štíhlymi, vysokými stĺpmi, dekoratívnymi hlavicami vyvinutými z egyptskej kalichovitej formy.

Kozmogónia - (Gr. kozmos = svet, gonia = rodiaci). Staroveký mýtus aj náuka o vzniku a počiatku vesmíru a sveta. Súčasť prvých mytológií a náboženstiev všetkých kultúrnych okruhov.

Kozmológia - (Gr. kozmos = svet, logos = slovo). Odvetvie metafyziky, náuka o kozme ako celku, jeho vzniku, častiach a vlastnostiach.

Krásny sloh - Niekedy aj termín internacionálny sloh, dvorské umenie. Sochárstvo a maliarstvo neskorej *gotiky. Vychádzal z platónskych filozofických a estetických predstáv, že zmyslami vnímaná krása je odrazom vyššej dokonalosti proporcií a harmónie častí a celku, ktoré je možné vyjadriť matematickou zákonitosťou. Krásny sloh kládol dôraz na riasenie drapérie, polychrómiu sôch, rytmické členenie postavy, os figúry v tvare S. Popri neslávnostnom obrazovom type Márie s dieťaťom (tzv.krásne madonky) aj pôsobivé podoby Krista, *Beau Dieu*/"*Krásny Boh*" (pozri Christologický cyklus I.).

Krizma - (Gr. chrisma = pomazanie). Posvätná masť z olivového oleja s prísadou balzamu a korenia. Posvätená biskupom na Zelený štvrtok. Používaná pri krste, kňazskom svätení, poslednom pomazaní a ďalších ceremóniách.

Krížový nimbus - "Slnko spravodlivosti". Svätožiara s krížom okolo hlavy Krista, alebo okolo *christogramu* a *baránka Božieho* (pozri Christologický cyklus I.).

Kryptogram - Text so skrytým údajom, tvorený niektorými písmenami textu.

Kúfické písmo - Monumentálne hranaté arabské písmo.

Kumránske spoločenstvá - Židovské sekty obyvateľov Kumránu, plošiny na severozápadnom pobreží Mŕtveho mora, na svahoch Judskej púšte.

Vznikli za vlády *Hasmoneovcov (143-37 pr.Kr.) ako reakcia na politické ponímanie kňazského úradu príslušníkmi tejto dynastie. Tvorili opozíciu proti oficiálnemu jeruzalemskému kultu. Rozborom kumránskych textov došli niektorí bádatelia k názoru, že na prelome letopočtu išlo o sektu *esejcov, ktorí sa tu usadili z náboženských dôvodov. Podľa tradície tu žili v rokoch 150pr.Kr.-68po Kr. Ich charakteristickou črtou bolo presvedčenie, že oni sú vyvoleným "spoločenstvom zmluvy" s bohom Jahve. Esejci žili tvrdým životom, prísne zachovávali Zákon, kultovú čistotu, mravnosť, bezženstvo a kláštornú disciplínu. Voči ostatným ľuďom boli nepriateľskí a to aj voči *Židom, ktorých považovali za "synov tmy". Súčasné výskumy kumránskych zvitkov niektoré z týchto tvrdení (bezženstvo, nepriateľstvo, kláštorný život) spochybňujú.

Počas vlády Herodesa Veľkého (4.-6.pr.Kr.) postihlo Kumrán zemetrasenie, počas prvého židovského povstania ho obsadili Rimania, ktorí tu zostali až do druhého povstania *Bar Kochbu. Potom zostalo miesto celkom zabudnuté. Pri úteku pred Rimanmi stihli mnísi v okolitých jaskyniach a skalných dutinách ukryť vzácne rukopisy, známe ako kumránske zvitky, v nádeji, že ich budú vedieť oceniť ich potomkovia. Kumránske rukopisy sú dôležité pri štúdiu našich biblických textov, lebo porovnávaním so zvitkami od Mŕtveho mora, ukazujú mieru ich pravosti a autentickosti.

Roku 1848 nechala izraelská vláda celú oblasť pod vojenskom kontrolou, aby zamedzila nekontrolovanému hľadaniu zvitkov a roku 1969 po šesťdennej vojne bol Kumrán zaradený medzi národné rezervácie Izraela.

Kumránske zvitky/Zvitky od Mŕtveho mora - Rukopisy kumránskej náboženskej sekty, ktoré boli objavené (oficiálne roku 1947, neoficiálne pred aj po tomto dáte) v jedenástich jaskyniach na okolí Chirbet Qumrán. Našlo sa šesťsto fragmentov, desať

úplných zvitkov a tisícky drobných fragmentov. Ide o úryvky starozákonných spisov, komentáre k niektorým knihám *Starého zákona, pozostatky apokryfov a špecifická náboženská literatúra sekty, ktorá má najväčší vedecký význam. Vznikli v 2.st.pr.Kr.-1.storočí. Dodnes nebol dokončený vedecký výskum textov.

Kupido/Amor - (Lat. Cupido; z lat. cupidus = chtivý, vášnivý). Rímska obdoba gréckeho posla lásky *Erosa. V *renesancii dekoratívne okrídlené postavy mládencov, v baroku postavičky detí (kupidovia) splývajúce významovo s kresťanskými anjelikmi.

Kurulské kreslo - (Lat. sella currulis, z lat. currulis = patriaci k vozu). Starorímska stolica s prekríženými nohami na bokoch, vykladaná slonovinou. Odznak vyšších rímskych úradníkov, tiež sudcovská lavica.

Kušita/Kúšijec - Obyvateľ oblasti Kúš (Núbia, Sudán, Etiópia). Etiópčan. Bežec, ktorý priniesol kráľovi Dávidovi správu o jeho víťazstve nad synom Absolónom (2Samuelova 18,21; 23; 31). Príbeh je predobrazom motívu *Zbožné ženy pri hrobe* (pozri Christologický cyklus III.).

Kvadriga - (Z lat. kvadrigae = štvorzáprah). Antický kultový a pretekársky dvojkolesový voz ťahaný štyrmi koňmi, zapriahnutými vejárovito vedľa seba.

Kvetná nedeľa - V cirkevnom kalendári prvý deň veľkonočného týždňa, spomienka na Kristov *príchod do Jeruzalemu* (pozri Christologický cyklus II.).

Kynizmus - Antická filozofická škola radikalizujúca Sokratovu zásadu uprednostňovania duchovných hodnôt pred hmotnými až ku krajnej sebestačnosti, opovrhovanie majetkom, spotrebným blahobytom, spoločenskými konvenciami.

Latinský kríž - Kríž konštantínovský. Jeden zo základných typov kríža, komponovaný do obdĺžnika. Vodorovné rameno sa kríži v hornej časti vertikálneho ramena. Dnešnú podobu získal na *krucifixe*. Tvar latinského kríža určuje pôdorysy väčšiny kresťanských kostolov (pozri Christologický cyklus I.).

Lekcionár - Liturgická kniha s úryvkami z Biblie pre kresťanskú bohoslužbu.

Lettner/Lektórium - Oltárny pult na čítanie *evanjelia. Bohato zdobené zábradlie medzi chrámovou loďou a *chórom, v ktorom stojí pult na čítanie evanjelia.

Leviatan/Livjátan - V židovskej mytológii vodná príšera, morský netvor, tvor z pravekého chaosu (Jób 3,8; 40,25; Izaiáš 27,1). V kresťanstve symbol pekla a smrteľného hriechu (pozri Apokalyptický cyklus: *Peklo*).

Leviti - Príslušníci kmeňa Leviho, tretieho syna patriarchu Jákoba a jeho prvej ženy Ley. Vykonávali nižšie kňazské služby. Túto poctu si zaslúžili tým, že na vrchu *Sinaj zmasakrovali uctievačov zlatého teľaťa (Exodus 33,25-28). Úlohou levitov bolo pomáhať jeruzalemským kňazom pri prinášaní obetí, mať dozor nad chrámom. Boli chrámovými spevákmi a z ich radov vyberali aj členov mestských súdov. Bolo pre nich určených 48 miest, z ktorých v určenom čase dochádzali do služby v Jeruzaleme**.**

Limbus - (Lat. okraj, lem). Podľa katolíckej vierouky miesto, kde duše spravodlivých, zomretých pred Kristom, očakávali svoje vykúpenie. Predpeklie.

Lipsanotéka - Staroveká a stredoveká slonovinová schránka na relikvie.

Logos - (Gr. slovo, myšlienka, rozum). Ústredný pojem gréckej a *helenistickej filozofie. V kresťanstve aj forma stelesnenia Boha (Logos Boží - transcendentné bytie existujúce už pred stvorením sveta), synonymum druhej osoby *Svätej Trojice*, Ježiša Krista (pozri Christologický cyklus I.).

Loreta - Kaplnka postavená v talianskom meste Loreto pri Ancone podľa vzoru svätej chyže, Máriinho domu v Nazarete. Podľa legendy bol dom prenesený anjelom do Loreta. Symbolické sväté chyže (pozri Christologický cyklus II.: *Zvestovanie*).

Lucifer - (Lat. Svetlonos). Pôvodne pomenovanie planéty Venuša, ktorej jagavé svetlo je také silné, že ho niekedy vidieť na oblohe aj za bieleho dňa. Názov metaforicky prenesený na vynikajúce postavy a v Novom zákone aj na Krista (2Petra 1,19; Zjavenie 22,16). Cirkevný otec Hieronymus († 420) použil tento výraz v svojom preklade Biblie pre vodcu odbojných anjelov. Odvtedy sa v kresťanskej tradícii pod menom Lucifer rozumie diabol v stave, v akom bol pred svojím pádom (pozri Apokalyptický cyklus: *Peklo*).

Lýdia - Oblasť strednej Malej Ázie, údolí Kayster a Hermos, najúrodnejšia a najvyspelejšia časť polostrova. Lýdske etnikum mohlo obsahovať *semitské prvky.

Machabejci/Makabejci - (Z hebr. makkaba = kladivo). Grécka forma priezviska Júdu ben Matatiáša, vodcu židovského povstania v 166-160 pr.Kr. proti *Seleukovcom, a zakladateľa dynastie *Hasmoneovcov (*Joseph Flavius sa domnieval, že ich rodové meno bolo Hasmon, preto o nich rabínska literatúra píše ako o Hasmoneovcoch). Názov Machabejec sa objavuje v 1Machabejských (5,32). 37pr.Kr. Rimania dosadili na židovský trón svojho kandidáta Herodesa Veľkého, ktorý dal všetkých Machabejcov vyvraždiť.

Malá apokalypsa - Názov, ktorým sa niekedy označuje Izaiášova apokalypsa (text Izaiáš 24-27), v ktorej sa striedajú veštby, žalospevy, modlitby a vďakyvzdania. Odborníci ju pokladajú za vsuvku a jej vznik datujú do 3.st.pr.Kr.

Mandaizmus - *Gnostická sekta odvodzujúca svoj pôvod od Jána Krstiteľa, ktorá Mojžiša, Abraháma a Krista pokladá za falošných prorokov. Vznikla v 1.st.v *Palestíne. Základom ich učenia je téza o protikladu dobra a zla, ríše svetla a temnoty. Veria v postupné očisťovanie a vzostup duší mŕtvych.

Mandala - (Sanskrt. - kruh). V širšom zmysle meditačná pomôcka vytvorená z kruhov a z nich odvodených foriem. Predstavuje duchovný obraz vesmírneho poriadku, často kombinovaný s prvkami štvornásobnej orientácie (kríž, štvorec).

Mandorla - (Tal. mandľa). Svätožiara mandľového tvaru.

Maniera greca - (Tal. grécky spôsob). *Byzantská tradícia tabuľovej maľby, maľby ikon, rozvíjaná v období macedónskej renesancie (867-1056). Charakteristická typologickou ustálenosťou a technickými postupmi.

Manierizmus - Štýl talianskeho výtvarného umenia v období 1520-1610, obdobie neskorej talianskej *renesancie na prechode k *baroku. Vyznačoval sa tvarovou a farebnou bohatosťou, dynamikou, rafinovanosťou a istou vyumelkovanosťou (Giorgio, Vasari, neskorá tvorba Raffaela, Corregio, Tizian, Michelangelo, Tintoretto).

Mandejci - *Gnostická sekta odvodzujúca svoj pôvod od Jána Krstiteľa. Vznikla v 1.storočí v *Palestíne a jej učenie bolo ovplyvnené *manicheizmom a starovekými východnými náboženstvami. Biblické postavy, Mojžiša, *Abraháma a Krista pokladá za falošných prorokov. Mandejci verili v postupné očisťovanie a vzostup duší zomrelých. Neuznávali Boha ako Stvoriteľa a Vykupiteľa.

Manierizmus - (Z tal. maniera = sloh, štýl).Vo výtvarnom umení v užšom význame vývojové obdobie rokov 1530-1590. Časť kunsthistorikov umenie 16.storočia pokladá za neskorú *renesanciu. Pôvodne a neprávom sa o manierizme súdilo, že bol úpadkom

renesancie, alebo iba prípravnou fázou *baroka. V súčasnosti sa manierizmus pokladá za svojbytné slohové obdobie.

Manichejci - Heretická kresťanská sekta, založená v 3.storočí na území dnešného Iraku prorokom Mání, ktorý sám seba vyhlásil za vtelenie Ježiša Krista. Jeho učenie zavrhovalo *Starý zákon a kládlo dôraz na *apokryfné texty. Mání považoval za svoje poslanie zavŕšiť dielo troch najväčších prorokov, Budhu, perzského Zoroastra a Krista. Mnohé z jeho textov boli nájdené v *koptských prekladoch. Z manicheizmu vyšiel cirkevný otec Augustín z Hippo Regia (☥430), aby sa potom stal jeho úhlavným nepriateľom. Základom manichejského náboženstva je *dualizmus dobra a zla. Jeho stúpenci odmietali požívanie alkoholu, mäsitých jedál, telesnú prácu, majetok a plodenie detí.

Máriino evanjelium - ***Gnosticky ladený *apokryf , ktorý vznikol redakciou dvoch predtým nezávislých kratších častí. Dochovaný v *koptskom preklade z gréčtiny. Zachované zlomky pochádzajú zo začiatku 3.storočia.

Martyrológium - (Z gr. martyros = svedok, logos = slovo). Liturgický zoznam sviatkov v kalendárnej podobe, pôvodne súpis kresťanských mučeníkov s ich krátkym životopisom. Z rozhodnutia *Tridentského koncilu vyšlo 1584 oficiálne Martyrologium Romanum.

Masora - (Hebr. masorah = tradícia). Súhrn diakritických znakov pre samohlásky, prízvuky a interpunkciu a tiež kritické poznámky a vysvetlivky, ktorými v 2.-10.storočí opatrili text hebrejskej Biblie židovskí učenci, tzv.*masoreti.

Meander - Jednoduchý pásový geometrický ornament zo zvislých a vodorovných čiar. Jeho meno a tvar odvodené zo zákrut maloázijskej rieky Meiandros.

Menhir - Prehistorický a ranohistorický hrubo opracovaný, zvislo zapustený balvan, zrejme vo funkcii kultového pamätníka. Najväčší výskyt menhirov je v západnej Európe.

Menológium - Liturgická kniha s kratšími legendami o svätých na každý deň v roku.

Menza – (Lat. mensa = stôl). Oltárny stôl, ktorého súčasťou bol *“oltárny kameň“ so zapečatenými ostatkami svätých. V období *románskom a *gotickom mala menza podobu prostého kamenného kvádra, na ktorom bola položená platňa, ktorej hrany presahovali steny kvádra. Symbolicky tak napodobňovala antický náhrobok (prví kresťania slúžili bohoslužby na náhrobkoch významných kresťanov, zvyčajne mučeníkov). Prednú stranu menzy zakrývalo *antependium. V *baroku sa tvar menzy menil, mala prehnuté steny a zhotovovala sa zo skutočného či umelého mramoru, dreva apod. V *gotike sa k menze pridával plochý nadstavec, *predela, nad ktorý sa neskoršie umiestňovala uzatvárateľná skriňa s tabuľovými obrazmi, *retabulum.

Merkúr - Rímsky boh obchodu a zisku, postupne stotožnený s gréckym Hermom (potom zobrazovaný ako pastier s ovcou na ramene). Obľúbený najmä v rímskych provinciách, kde splýval s miestnymi božstvami. Jeho kult prežíval do kresťanských čias. Zobrazovaný s *kaducetom.

Merovejci - Germánska kresťanská dynastia v rozmedzí 5.-9.storočia. Jej príslušníkom bol Chlodovik, zakladateľ franskej ríše, ktorý roku 497 prijal v Remeši kresťanstvo. Panovnícky dvor, biskupské mestá a kláštory boli centrami merovejského umenia, v ktorom sa odrážal keltský, germánsky a rímsky vplyv. Rozvoj knižnej maľby v kláštorných pisárskych dielňach.

Metafora - Prenášanie významu na základe vonkajšej podobnosti tvaru, farby, umiestnenia, rozsahu a uplatnenia.

Metafyzika - (Gr. meta ta fysika = to, čo nasleduje po fyzike). Náuka o bytí, jeho prvých princípoch a najvyšších príčinách. Vysvetľuje podstatu vecí abstraktnými a empiricky neoveriteľnými argumentmi. Metafyzický = hmlistý, neurčitý, príliš abstraktný.

Metatron - Pôvod mena je nejasný. Zrejme z gr. meta thronou = pri tróne, lebo Metatron slúžil pri tróne. Prekladaný aj ako Boží hlas. V *hebrejskej mytológii bol Metatron pôvodne človekom *Henochom, siedmym potomkom Adama (Genezis 5,21-24). V *Kabale je Metatron najvyšším anjelom s 6x6 krídlami a veľkým počtom ohnivých očí. Namiesto rias má blesky, jeho kosti pozostávajú z páľavy a jeho mäso je oheň. Bývajú mu pripisované rôzne funkcie: je archivárom tajomstiev vesmíru, zapisuje všetky ľudské skutky do knihy života. V niektorých prípadoch je označovaný za najmocnejšieho zo serafov a je zodpovedný za blahobyt a zachovanie ľudstva. V okultických kruhoch býva stotožňovaný so Satanom, kniežaťom temnoty alebo starým drakom.

Mezopotámia - (Gr. Mesopotamía = Medziriečie). Historické územie medzi Eufratom a Tigrisom. Jedno z prvých civilizačných centier staroveku, ktorého vplyv prenikal až do Afriky a Európy. Najstarším známym obyvateľstvom boli *Sumeri (3400-3000 pr.Kr.) v južných oblastiach. Po ich oslabení severnými *Akkadčanmi, vznikla Akkadská ríša (2300 pr.Kr.) a po jej rozpade bola vytvorená Babylonia (Starobabylonská ríša) s najvýznamnejším panovníkom Chammurapim (1792-1750 pr.Kr.). Po jeho smrti Babyloniu dobyli *Asýrčania. Po ovládnutí Asýrskej ríše *Aramejčanmi bola Babylonia obnovená (Novobabylonská ríša). Jej najznámejším panovníkom bol Nebukadnezar II., známy tiež pod menom Nabuchodonozor, ktorý podnikal výboje do Sýrie a *Palestíny. 597 a 587 pr.Kr. dobyl Jeruzalem a odvliekol obyvateľov do zajatia. Počas jeho vlády dosiahla ríša najväčší rozmach. Roku 538 pr.Kr. zanikla pod náporom Peržanov (Kýros II. Veľký) a stala sa trvalou súčasťou Perzskej ríše.

Midraš/Midráš - (Hebr. midraš = výklad, výskum, štúdium). Termín označujúci metódu aj literárny druh židovského výkladu Biblie. Začal sa uplatňovať v období po *babylonskom zajatí. Midrašská literatúra patrí medzi exegetickú literatúru rabínskeho judaizmu. Prekvitala od konca biblického judaizmu (po roku 70) do raného stredoveku.

Mikuláš - (4.st.). Biskup v Myre v juhozápadnom Turecku. Jeho kult je najrozšírenejší, uctievaný vo východnej aj západnej cirkvi. Svätcov životopis je vlastne neznámy, nemožno však pochybovať o starobylosti jeho kultu. Mal povesť divotvorcu a veľa krajín aj profesií ho považuje za svojho patróna. Najobľúbenejším výrazom jeho uctievania je asi svätomikulášska tradícia, ktorá vychádza zo svätcovho patronátu nad deťmi. V umení v námete *Posledného súdu* niekedy preberá úlohu *Krista sudcu* (pozri Christologický cyklus I.; Apokalyptický cyklus).

Milenarizmus - (Z lat. mille = tisíc). Latinské znenie výrazu z gréčtiny odvodeného slova *chiliazmus. Symbolické označenie dĺžky života cirkvi na zemi, ako ho použil apokalyptik Ján (Zjavenie 20,1-7), keď hovoril o tisícročnom kráľovstve Krista na zemi, alebo podľa druhého výkladu obdobie predchádzajúce Kristov druhý príchod, *parúziu.

Misál - Omšová kniha, súbor bohoslužobných textov, modlitieb, spevov, predpisov o omši a bohoslužbách na jednotlivé dni. Predchodcom misálu bol *sakramentár.

Mišna - (Hebr. mišnah = opakovanie [náuky]). Prvá židovská všeobecne uznávaná zbierka 63 nariadení, predpisov a ústnych tradícií Zákona, ktoré sa zachovali «opakovaním» židovských učencov a konečnú písomnú podobu dostali v rokoch 135-200. Mišna tvorí základ *palestínskej a *babylonskej formy Talmudu. Obsahuje autorizovaný výklad Zákona (*Halacha) s odchylnými názormi význačných učiteľov. Neskoršie bola doplnená zbierkou poučných rozhovorov (Gemara = zdokonalenie). Spojením Mišny a Gemary vznikol Talmud (vyučovanie, smernice).

Mitra - (Gr. turban). Vysoká, vyšívaná, do dvoch hrotov vybiehajúca prikrývka hlavy katolíckych hodnostárov. Pôvodne bola kužeľovitého tvaru, deleného spredu dozadu žliabkom. Od 1.štvrtiny 12.storočia s nízkymi hrotitými cípmi nad čelom a zátylkom hlavy. Od 13.storočia doplnená dvoma stuhami (infulami) splývajúcimi na ramená. Zdobená ornamentmi aj výjavmi. Vo východnej cirkvi má podobu *byzantskej cisárskej koruny.

Mitraizmus - Náboženské učenie spojené s kultom perzského boha Mitru, ktorý symbolizoval mužský princíp v božskej trojici Anáhita/Anaita a Ahura-Mazda. Mitraizmus hlásal, že spásu duše je možné dosiahnuť zasvätením do *mystérií. Symbolickým zvieraťom náboženstva bol lev. Mitraizmus preberali rímski legionári a šírili ho v Rímskej ríši. Pre vznikajúce kresťanstvo sa stal nebezpečnou, konkurenčnou vierou a «falošným prorokom».

Mínos - V gréckej mytológii syn Dia a Európy, ktorý dostal svoje kráľovské žezlo priamo od otca. Vládol múdro a spravodlivo na Kréte a po svojej smrti sa stal spolu so svojimi dvoma bratmi sudcom mŕtvych v podsvetí (pozri Apokalyptický cyklus: *Posledný súd, Peklo*).

Misál - Súbor bohoslužobných textov, modlitieb**,** spevov, predpisov o omši a bohoslužbách na jednotlivé dni.

Moabčania - Potomkovia Lótovho syna, ktorého splodil v incestnom vzťahu so svojou staršou dcérou (Genezis 19,33-37). Kmeň Moabčanov obýval oblasti východne od Mŕtveho mora. Medzi ním a Izraelitmi boli vždy rozbroje. Izraeliti zakazovali manželstvo s Moabčanmi; napriek tomu Dávidova pramatka Rút bola Moabčanka (Rút 4,18-21).

Monštrancia - (Z lat. monstrare = ukázať). V rímskokatolíckom ríte ozdobná schránka na vystavovanie posvätenej hostie. Užívanie monštrancie bolo zavedené od roku 1263. Schránka má tvar kalicha, *kríža*, lucerny alebo *oltára, v *baroku bola obľúbená s lúčovitou svätožiarou.

Monumentálne umenie - Umenie veľkých objemov (nástenné maľby a veľké architektonické plastiky) spojené väčšinou s umiestnením v exteriéri. Po obsahovej stránke venované závažným spoločenským témam. Abstrahované od detailu.

Morality - V maliarstve a najmä v grafike podanie príbehu často v karikatúrnom a satirickom tóne. Morality sú sprievodným javom umenia v časoch spoločenských premien, keď sa vyhraňujú morálne zásady.

Morový stĺp - Typický *barokový architektonický pamätník stavaný na verejných priestranstvách v časoch morových epidémií na znak vďaky, pokánia a zmierenia. Má podobu *obelisku obklopeného sochami svätcov, v ktorých zvyčajne nechýba Panna Mária, často umiestnená na vrchole.

Motto - 1.Citát uvádzajúci dielo a vyjadrujúci základnú myšlienku. 2.Jedna z troch častí *emblému vo forme krátkeho nápisu.

Mystérium - (Gr. mystérion < gr. mystes = zasvätená osoba; myó = skrývam). Staroveký tajný kultový obrad, prístupný iba zasvätencom. Účastníci obradu prežívajú extrémne citové zážitky zvyčajne pod vplyvom omamných látok. Grécky výraz mysterion zodpovedá hebrejskému slovu sod alebo aramejskému raz/raza = tajomstvo (zrozumiteľné prorokom, prístupné rozumu prorokov). Presný a správny výklad výrazu "mysterion" je "zrozumiteľné tajomstvo". Neskoršie preklady (latinské, do národných jazykov) dávajú slovu mystérium nesprávny a zavádzajúci význam (rozumom celkom nepochopiteľné tajomstvo), ktorý uvádza v omyl biblický text (Marek 4,11; Lukáš 8,9-10; „tajomstvo" Božieho kráľovstva).

Nadpisová páska - V stredovekom umení kreslená, maľovaná, reliéfna páska, ktorá sprevádza zobrazovaný výjav, postavu alebo aj krajinu. Slúži na identifikáciu, vysvetlenie, prípadne reprodukuje hovorenú reč.

Nag Hammadi - Osada v Hornom Egypte, blízko ktorej egyptský roľník objavil v skalách hlinený džbán s papyrusovými kódexy. Časť použil na kúrenie, časť bola spálená zo strachu pred zlými účinkami, väčšia časť zachovaná. 13 papyrusových kódexov v koženej väzbe sa objavilo v rokoch 1946-49 v starožitníctve. Ide o 52 *koptsky písaných apokryfných textov, z toho 41 doposiaľ neznámych. Sú uložené vo Švajčiarsku a dlho boli spracovávané. Všetky kódexy boli publikované až v rokoch 1972-77.

Naratívny - Rozprávačský. Výtvarný prepis príbehu, ktorý nemá ťažisko vo výtvarných prostriedkoch, ale v literárnej predlohe.

Nardový olej - Olej z niektorých juhoázijských rastlín. Z ich aromatických koreňov a pakoreňov sa pripravovala vonná masť. V antickom mýte z popola nardu, myrty a škorice sa každých 500 rokov znovu rodí vták *Fénix.

Nazaréni - Skupina nemeckých a rakúskych maliarov 1.pol.19.storčia, ktorá sa odvracala od klasicizmu a inšpiráciu hľadala v talianskom umení ranej *renesancie. Vyznačovala sa náboženskou tematikou diel, alegorickými výjavmi, tlmenou farebnosťou, tvrdými obrysmi a statickosťou postáv.

Nazorejci - Podľa svedectiev kresťanských autorov boli nazorejci prvá židovskokresťanská otec, ktorá uprchla z Jeruzalemu pred jeho zničením do ázijskej Pelly. Boli zrejme pokračovateľmi prvotnej jeruzalemskej cirkvi, ktorí uznávali Ježiša Krista ako Syna Božieho a súčasne dodržiavali prikázaní *Tóry.

Nekropola - (Z gr. nekros = mŕtvola, polis = obec). Praveké alebo staroveké pohrebisko umiestňované obyčajne na okraji miest.

Neovulgáta - Lat. Nova Vulgata, skratka NVg. Kriticky zrevidovaný text latinskej *Vulgáty na základe *hebrejskej, *aramejskej s gréckej predlohy biblických spisov. Vydanie pripravila špeciálna Pápežská komisia, ktorá opravila niektoré miesta, kde vedecké bádanie zistilo chyby, nedôslednosti alebo nedokonalý preklad originálov. Prvé vydanie úplného latinského textu vyšlo r. 1979, r. 1986 vyšla Neovulgáta aj v slovenčine vo vydavateľstve Spolok sv.Vojtecha v Trnave (pozri Christologický cyklus II.: *Rybník Bethesda*).

Nestoriáni - Raná kresťanská cirkev, ktorá vznikla v Byzancii 5.storočia. Jej zakladateľom bol konštantinopolský patriarcha Nestorius, ktorý odmietal uznať Pannu Máriu za Bohorodičku (uznával ju iba ako Ježišovu matku). Základom jeho učenia bola viera, že Kristus bol človekom, ktorý sa stal mesiášom prostredníctvom Ducha Svätého potom, čo sa očistil od ľudských slabostí. Koncil v Efeze roku 431 odsúdil

nestorianizmus, ale jeho stúpenci vytvorili svoju vlastnú cirkev, ktorá mala centrum v Perzii a teologickú školu v Edesse. Neskoršie boli prenasledovaní mohamedánmi, takže prežili iba malé zbory v Sýrii, Iraku a Libanone.

Nika - (Fr. nicher = stavať hniezdo). Výklenok v hrúbke steny s okrúhlym alebo pravouhlým zaklenutím. Vo výklenku zvyčajne umiestnená socha alebo váza s kvetmi.

Nikodémovo evanjelium - *Apokryfné *evanjelium zo 4.storočia (lógiá - Ježišove výroky z 2.st.), ktoré opisuje súdny proces s Kristom, jeho ukrižovanie a pohreb, ďalej diskusie židovskej veľrady o Ježišovom zmŕtvychvstaní a zostúpenie do podsvetia (pozri Christologický cyklus II.: *Nikodém poučovaný Kristom*).

Nikolaiti - Skupina v ranej cirkvi zrejme pomenovaná po Mikulášovi z Antiochie (Skutky 6,5), ktorá sa usilovala o kompromis s pohanstvom, aby sa kresťania mohli bez problémov zúčastňovať niektorých spoločenských a náboženských aktivít.

Nimbus - (Lat. obláčik). Svätožiara kruhového tvaru okolo hlavy.

Nimród - Jeden z prvých *babylonských bojovníkov a hrdinov, zakladateľ *asýrskych miest Ninive a Keloch. Legendy, ktoré sa o ňom zachovali v *sumerčine a *asýrčine, a zmienky v Genezis (10,8-10) a 1*Paralipomena (1,10), umožňujú datovať dobu jeho vlády do 2300 pr.Kr. Podľa legendy dal postaviť babylonskú vežu.

Nirvána - (Sanskrt. - vyhasnutie). V budhizme stav najvyššej blaženosti, vnímaný ako vyslobodenie z kolobehu života a poznanie pravdy. Splynutie s božskou prapodstatou. Možno ju dosiahnuť úplným prekonaním všetkej zloby, vášní a nerestí.

Nísan - Prvý mesiac židovského náboženského roka a siedmy mesiac občianskeho roka v židovskom kalendári, zodpovedajúci marcu-aprílu (pozri Apokalyptický cyklus: *Premoženie diabla*).

Noh - *Gryf/grif. V antickej mytológii bájne zviera, kombinácia dravého vtáka so štvornožcom, resp. človekom, napríklad orol a lev. V staroveku démon pomsty. V stredoveku sa stala dominantná vtáčia interpretácia v podobe vtáka Noha.

Novoplatonizmus - Obnovenie platonizmu (5-4.st.pr.Kr.) v epoche úpadku rímskeho impéria (3.-5.st.) s cieľom položiť pevný rozumový základ pre náboženský a morálny život. Novoplatónska škola vznikla v egyptskej Alexandrii. Kladie väčší dôraz na mystickú extázu ako na rozum a skúsenosť. Spočiatku bol smer nepriateľský voči kresťanstvu a obsahoval mnohé prvky východnej mágie a mytológie. Neskôr mal veľký vplyv na *patristiku a stredovekú filozofiu.

Nový zákon - Správne (alebo tiež) Nová zmluva je preklad z lat. Novum Testamentum, čo je preklad gréckeho výrazu "kainé diathéke" (použitého v *Septuaginte); grécky výraz je zasa prekladom starého hebrejského výrazu berit chadaša/hadaša, ktorý sa objavuje v hebrejsky písanom Písme (napr. Jeremiáš 31,31). Dnešný význam slova „testament" neznamená zmluvu, ale závet (notárky overený akt, ktorým človek vyjadruje poslednú vôľu či odkazuje dedičstvo) , a preto zmysel pôvodného gréckeho a *hebrejského výrazu sa stáva nezrozumiteľný (pozri heslo *Starý zákon).

Obelisk - Štíhly kamenný alebo murovaný alebo kovový šikmo zrezaný štvorboký ihlan, často stavaný ako dekorácia alebo na pamiatku nejakej udalosti.

Oltár - Najdôležitejšia časť kostola, pri ktorom kňaz celebruje omšu, spočiatku chrbtom k veriacim, od 20.storočia čelom k nim. Hlavnou a spočiatku jedinou časťou oltára je *menza, na ktorú sa v *gotike 13.storočia pridával oltárny nadstavec -*predela a neskoršie aj uzatvárateľná skriňa - *retabulum. Tak vznikol typ skrinkového oltára,

zvaný gotická archa. Na vrchu skrinkového oltára býval ešte drevorezbou alebo maľbou zdobený štít. V *gotike sa objavujú tiež malé cestovné skrinkové oltáre. Koncom *renesancie a v *baroku nadobúda oltár honosné tvary, zväčšuje sa a dostáva podobu stĺpovej architektúry.

Oltárny kameň - Malý plochý kameň štvorcového tvaru so zapečatenými pozostatkami niektorého mučeníka. Uložený do *menzy bol súčasť každého oltára do II. Vatikánskeho koncilu (1962-65). Dovtedy platilo nariadenie, ktoré vydal pápež Felix I. (269-274), že bohoslužby sa môžu konať iba na oltároch, do ktorých sú vložené relikvie svätých.

Omfalos - (Gr. pupok). Posvätný kameň v Delfách, zasvätený Apolónovi. Podľa mýtu ide o balvan, ktorý Diova matka Rhea zabalila do plienky a podstrčila Kronovi, keď chcel novorodenca prehltnúť. Tiež magický stred sveta na mieste, kde sa stretli orly vypustené Diom na znak víťazstva nad vzbúrenými bohmi.

Ondrejský kríž - Kríž postavený v tvare X, symbol dynamickej a duchovnej aktivity. V antickom kresťanstve splynul s gréckym písmenom chí z *Kristovho monogramu* (pozri Christologický cyklus I.). Chápaný aj ako prekrížené brvná ohňového oltára, na ktorom bol ukrižovaný apoštol Ondrej. Spojením ondrejského a gréckeho kríža vzniká kríž dvojitý.

Orákulum - V starovekom Grécku a Ríme veštba, odpoveď dávaná bohmi prostredníctvom kňažiek. Miesto, kde veštbu vyhlasovali. Obecne proroctvo.

Orant - (Lat. modliaci sa). Postava s rukami zdvihnutými v prosebnom geste. Symbol zbožnosti duše a raja alebo postoj, v ktorom bol zobrazovaný zosnulý.

Orfizmus – Starogrécke náboženské hnutie, ktoré vzniklo pribl. V 6.st.pr.Kr. v Trácii a neskoršie ovplyvnilo i Platóna. Podľa tradície bol jeho zakladateľom mýtický Orfeus, ktorý prišiel z Kréty a priniesol so sebou znalosť egyptských okultných náuk a kult Dionýza, ktorý sa vyznačoval extázou a orgiastickými obradmi. Základom učenia bola mysticko-náboženská doktrína o vzniku a vývoji sveta, ktorej súčasťou bolo učenie o posmrtnom živote a putovaní duší (metempsychóza).

Organový portatív - Malý prenosný organ. Stredoveký hudobný nástroj.

Orgiazmus - Duševné, najmä náboženské vzrušenie, niekedy hraničiace so šialenstvom.

Osem blahoslavenstiev - Osem podmienok blaženosti, ktoré vymenoval a rozobral Ježiš v úvode svojej *Kázne na hore* (pozri Christologický cyklus II.).

Os sveta - Staroveká predstava stavby vesmíru. Podľa tohto výkladu sa vlastná sféra života chápala ako "ríša stredu", centrum zeme. Nebeskú, zemskú a podzemskú sféru spájala krištáľová os, otáčajúca sa ako vreteno, alebo strom života (keltské a germánske mýty; pozri Christologický cyklus I.: *Strom života*).

Otonské umenie - Umenie od pol.10.-pol.11.st. počas vlády Ota I. a jeho nástupcov zo saskej dynastie. Niekedy je považované za počiatok nemeckého románskeho umenia. Umenie malo reprezentatívny a cirkevný charakter.

Pacifikál - Drevená alebo slonovinová platnička spravidla s obrazom Ukrižovaného, alebo priamo v tvare kríža. Podávaná veriacim na pobozkanie.

Padnutí anjeli - Anjeli odsúdení na večný život v podzemí za hriech telesného spojenia s pozemskými ženami (Genezis 6,1-4). Vyjadrujú temné prírodné a pudové sily. Na ich čele stojí *Lucifer a na konci vekov s nimi vedie bitku archanjel Michael.

V stredovekom umení sú zobrazovaní ako draky, hady, ktoré chrlia plamene a dym, alebo v ľudskej podobe s rohami, zvieracími chvostmi, pazúrmi a netopierími krídlami.

Palestína - Iný, mladší názov krajiny *Kanaán (pozri Christologický cyklus II.: *Anjeli obsluhujú Ježiša na púšti*). Výraz pochádza z doby gréckeho historika Hérodota (✞430pr.Kr.) a je gréckym prepisom hebrejského výrazu Pelešet (podľa obyvateľov Pelištim/Pilištim - Pelištejci/Filištínci). Názov Palestína zaviedli Rimania po porážke židovského povstania v 1.-2.storočí nového letopočtu namiesto Judea, ktoré príliš pripomínalo židovskú históriu krajiny. Meno Palestína (krajina Pelištejcov/*Filištíncov) bolo pre *Židov urážlivé a ponižujúce. Názov bol používaný od *byzantského obdobia (4.-15.st.) až do skončenia britského mandátu nad týmto územím v máji 1945. Súčasný arabský názov Falastin/Filistin nemá korene v arabskom jazykovom úzu, lebo Arabi toto územie nazývali južná Sýria. Izraeliti od samého začiatku svojich národných dejín vnímali územie ako Erec Jisra'el, Zem Izraelskú.

Palladium - Soška, ktorú zhotovila bohyňa Pallas Aténa. Predmet, ktorý chráni nositeľa od zlého. Palladiom izraelského národa bola archa zmluvy z čias Jozueho a *Sudcov (obdobie dobývania *Kanaánu 1220 - 1000 pr.Kr.).

Paténa - Miska na hostie.

Pallium - Vlnený pruh so šiestimi čiernymi krížikmi nosený cez ramená a vybiehajúci pásom vpredu a vzadu. *Pontifikálny symbol patriarchov a arcibiskupov. V 6.storočí sa už objavuje na zobrazeniach inotajov vznikajúcej cirkvi. Vlna odkazuje na baránka Božieho, stuha na ramenách symbolizuje *dobrého pastiera*, ktorý odnáša zblúdilú ovcu späť do čriedy (pozri Christologický cyklus I.). V ranom stredoveku bolo arcibiskupské pallium utkané z vlny dvoch barančekov požehnaných počas omše **Agnus Dei*, chovaných mníškami v kláštore. Vyrobené rúcho ležalo pri hrobe sv.Petra cez noc na znamenie toho, že arcibiskupská moc pochádza od sv.Petra. Rúcho je symbolom pastierskeho úradu (pozri Christologický cyklus II.: *Povolanie Petra a Ondreja*).

Panteón - (Gr. chrám všetkých bohov). Antický chrám zasvätený všetkým gréckym božstvám. Sídlo všetkých bohov.

Papyrus Egerton 2 - Zlomok drobnej zbierky príbehov o Ježišovi, ktorý vznikol v židovsko-kresťanskom prostredí v posledných desaťročiach 2.storočia, zrejme v Sýrii, odkiaľ sa rýchlo rozšíril do Egypta. Objavený roku 1934 u priekupníka v Káhire.

Paralipomena - (Gr. vynechaná vec). Grécke pomenovanie Kronických kníh v *Septuaginte. Názov vychádza z chybného predpokladu, že Kronické knihy obsahujú udalosti vynechané v Knihách kráľov.

Partovia - Obyvatelia krajiny na juhovýchod od Kaspického mora. Centrum starovekej Partie sa nachádzalo v severnom Iraku (250 pr.Kr. -224 po Kr.). Bola súčasťou Perzskej ríše, ktorú 336 pr.Kr. dobyl Alexander Veľký. Rozdrobenú ríšu záverečného obdobia dobyli perzskí Sasánovci. Obyvatelia boli vynikajúci bojovníci, o čom sa Rimania presvedčili počas rímsko-partských vojen. V Partii sa usídlili *Židia odvlečení z Izraela. Ich potomkovia stále používali *aramejčinu, uctievali boha *Jahve a posielali príspevky do jeruzalemského chrámu.

Parúzia - (Gr. parusía = príchod, prítomnosť). Termín, ktorým *Nový zákon označuje slávny príchod Ježiša Krista na konci vekov, keď sa zjaví ako sudca a Pán celého vesmíru, vzkriesi mŕtvych, obnoví nebo a zem a ustanoví definitívne Božie kráľovstvo.

Pascha - Grécky výraz odvodený z hebr. *Pesah/Pesach. Tiež pravoslávna Veľká noc (pozri Christologický cyklus II.: *Dvanásťročný Ježiš v chráme*).

Paschal/Paškál - Veľkonočná svieca.

Pašie - (Lat. passio = utrpenie, umučenie). Časti *evanjelií podrobne opisujúce Ježišovo umučenie a smrť na kríži. Tvoria literárny celok (*Vjazd do Jeruzalemu* alebo *Posledná večera – Ukrižovanie*), ktorý je čítaný alebo spievaný počas liturgie Veľkého piatku , na Kvetnú nedeľu a Veľký piatok. Výtvarné spracovanie tém sa nazýva *pašiový cyklus* (pozri Christologický cyklus I.).

Paténa - Miska na hostie zhotovovaná z drahých kovov.

Patriarchovia - (Gr. pater = otec, arche = vládca). Izraelskí praotcovia, najmä *Abrahám, Izák, Jákob a Jozef, o ktorých sa v Genezis zachovali podrobné správy (1800 pr.Kr.). Tiež titul biskupov niektorých dôležitých stredísk východnej a západnej cirkvi.

Patristika - (Z lat. pater = otec). Veda zaoberajúca sa štúdiom teologického, filozofického a politicko-sociálneho učenia kresťanských mysliteľov. Je zakladateľom bol Augustín z Hippo Regia (✞430).

Patronymum - Osobné meno, ktoré má pôvod v mene, zamestnaní otca alebo iného predka.

Pendant - Umelecké dielo vytvárané ako náprotivok k inému dielu na základe obsahovej nadväznosti a protikladov starozákonných a novozákonných tém, alebo na základe časovej postupnosti námetov.

Pentagram - Päťramenná hviezda pôvodne kreslená pre magické účely jedným ťahom sprava doľava.

Pentateuch - (Gr. Päť kníh). Súbor piatich kníh Mojžišových: Genezis, Exodus, Levitikus, Numeri, Deuteronomium. Židia nazývali tieto spisy *Tóra (hebr. učenie, návod). Opisujú prehistóriu a najstaršie dejiny Izraela od stvorenia sveta po Mojžišovu smrť pred záberom *Kanaánu. Okrem toho je do nich vsunutých mnoho textov zákonodarného a liturgického charakteru. Dnešná veda usudzuje, že redakcia Pentateuchu bola ukončená okolo 5.st.pr.Kr.

Perikopa - (Z gr. perikopé = výsek, výňatok). V rímskokatolíckej liturgii výňatok z Písma čítaný počas omše alebo ako téma, námet kázne.

Pesah/pesach - (Hebr. prechod [zrejme zo slovesa pásach = prejsť]; gr. *pascha - Veľká noc). Jeden z troch najväčších židovských sviatkov. Slávil sa na jar na pamiatku vyvedenia Židov z Egypta. Slávenie Pesahu pozostávalo z dvoch obradov: obetovania a jedenia baránka a sviatku nekvasených chlebov (hebr. azyma). Židovský Pesah je niekedy chybne považovaný za židovskú a pravoslávnu Veľkú noc, *paschu (pozri Christologický cyklus II.: *Dvanásťročný Ježiš v chráme*).

Petrova apokalypsa - Novozákonný *apokryf z konca 2.storočia. Podrobne opisuje pekelné tresty a muky, ktoré musia znášať zatratenci za svoje hriechy. Mala veľký vplyv na predstavy o pekle a nebi v prvotnej kresťanskej literatúre.

Petrovo evanjelium - Tzv. Achmínsky zlomok nájdený roku 1886/1887 v egyptskom Achmíne. Zlomok bol súčasťou pergamenového *kódexu z 8.-9.storočia, ktorého predlohy pochádzajú z prelomu 2.-3.storočia. Jeho ďalšie časti tvorili *Apokalypsa Petrova a grécka Kniha Henochova, z ktorej bola preložená 1Henochova/Etiópsky Henoch. Spis sa venuje udalostiam spojeným s Ježišovým súdnym procesom a smrťou. Snaží sa zbaviť viny Piláta Pontského a podáva bizarný opis Ježišovho vzkriesenia.

Physiologus - Prírodopisno-náboženský spis spísaný grécky v 2.-3.storočí, neskoršie preložený do latinčiny, ale aj do rôznych orientálnych jazykov. Uvádza okolo štyridsať živočíchov, stromov a kameňov, ktoré najprv popisuje a potom vysvetľuje, ako a prečo je každý z nich spájaný s určitými mravnými a náboženskými ponaučeniami.

Pikarti - (Fr.). Radikálna odnož husitského hnutia, *chiliastická sekta zo začiatku 15.storočia. Jej stúpenci verili v skorý príchod tisícročného kráľovstva. Hlásali, že neexistuje Boh ani diabol, ktorí sú iba stelesnením dobra v srdci spravodlivých a zla v srdci nehodných. Súčasťou ich programu bola všeobecná rovnosť a spoločné vlastníctvo. Odmietali aj sviatosť oltárnu a väčšinu cirkevných obradov.

Pistis - (Gr. viera). Prvotná ženská sila, uctievaná 2.st.pr.Kr.-4.st.po Kr. Jej synonymum bolo Pistis Sofia (Viera-Múdrosť). Centrami jej kultu boli bližšie neurčené kresťanské centrá. Presný pôvod tejto božskej bytosti nebol uspokojivo vysvetlený. Pistis sa objavuje ako kladný ženský prvok medzi prvotnými "nesmrteľnými", ktorí vládli ešte pred stvorením vesmíru. Bola stvorená z nekonečna skôr ako tieň, ktorý mal splynúť s chaosom, z ktorého potom vznikol vesmír vymedzený ako nekonečné svetlo. Pistis Sofia zohrala svoju úlohu v stredovekej kresťanskej *kozmológii, najmä v predstavách o stavbe nebeských sfér. Pistis/viera ako hebrejský teologický pojem znamená istotu pravdy a istotu rozumu a myslenia: "Viera je rozum, ktorý vidí, že to je pravda, že to je." Viera v kresťanskom poňatí predstavuje subjektívne presvedčenie, oddelené od rozumu, blízke tajomstvu (gr. mystérion).

Pluto a Proserpina - Rímska podsvetná dvojica, obdoba gréckej dvojice Háda a Persefony.

Pluviál - (Z lat. pluvia = dážď). Od 9.storočia široký, voľný plášť s kapucňou. Nosený panovníkmi a duchovnými počas slávnosti.

Pokrov - Pravoslávny obrazový typ Madony milosrdnej.

Pohania - (Hebr. gojim = cudzinci; akum - skratka z výrazu "ovdej kochavim u-mazalot" - uctievači hviezd a súhvezdí; lat. paganos = dedinčania < pagus = okrsok; gr. etne < etnesis = bláznovstvo; gr.sg. eidololatrikós = pohan). Pre starovekých Izraelitov predstavovali pohania nežidovské, polyteizmus vyznávajúce národy, *Kanaáncov, Egypťanov, *Babylončanov, Grékov, Rimanov... Pre mestských kresťanov 2.pol. 4.storočia boli pohanmi nekresťania, ktorí súčasne neboli *Židmi, alebo nevzdelaní dedinčania vyznávajúci prírodné kulty, neskoršie barbarské obyvateľstvo (Kelti, Germáni, Slovania). Grécky výraz etne sa objavuje u apoštola Pavla (1Korintským 5,1; Galaťanom 1,15...).

Polygonálny záver chóru - *Chór s väčším počtom kaplniek. Typický pre *gotické *katedrály.

Pontifikát - Doba trvania úradu pápeža alebo biskupa.

Popolcová streda - Streda, ktorou sa končia fašiangy a začína sa veľkonočný pôst. Toho dňa katolícky kňaz pomaže čelá veriacich popolom, aby im pripomenul svetskú pominuteľnosť (odkaz na Genezis 13,6: „prach si a v prach sa obrátiš"; Genezis 18,27 ústami *Abraháma: „som len prach a popol").

Portál - Architektonicky upravený vchod.

Praxiteles - Grécky sochár klasického obdobia gréckej antiky. Autor prvého ženského aktu - Afrodity z Knidu (4.st.pr.Kr.).

Predela - (Z tal.). Od 13.storočia plochý nadstavec nad *menzou oltára, vybavený maľbou či reliéfom. Neskoršie sa naň stavalo *retabulum, skriňa s uzatvárateľnými tabuľovými maľbami. Táto forma skriňového oltára sa volá gotická archa.

Presbytérium - Priestranstvo pri hlavnom oltári kresťanského chrámu, určené pre duchovných a spevákov, mierne vyvýšené, prípadne oddelené zábradlím.

Prevrátený svet - (Lat. mundus inversus). Vo výtvarnom umení obraz sveta, protikladný prírodným a platným spoločenským zákonitostiam, pravidlám a zvykom. Zdanlivo nezmyselné tvrdenia, ktoré odporujú bežnému úsudku, sú využívané na sociálnu kritiku, ale aj ako príležitosť počas sviatkov a karnevalov prežiť na krátku dobu výmenu životných rolí mocných a bedárov a oslabiť tak sociálne napätie. Ako oficiálne slávnosti doložené už v *Babylonii.

Profánny - (Lat. profanus = pred chrámom). Svetský, nie kultový, nenáboženský.

Proskynéza - (Gr. proskynésis - klaňanie sa, pokorenie sa). Vo východných cirkvách hlboká poklona až na zem na znamenie úcty k Bohu.

Prothesis – Pravoslávna Božská liturgia. Kaplnka v chráme, kde sa koná Božská liturgia.

Protireformácia - Protestantské označenie rekatolizácie (16.-18.st.). Úsilie katolíckej cirkvi o potlačenie reformácie a snaha o opätovné získanie nadvlády v Európe, zvlášť po Tridentskom koncile (1545-63).

Protoevanjelium Jakubovo/Jakubovo evanjelium - Grécky písaný *apokryf, známy aj pod názvom Kniha Jakubova pochádza z 4.storočia, originál už s 2.storočia. Tento obľúbený text podáva podrobné, väčšinou ľudové a legendárne správy o narodení, detstve a mladosti Panny Márie, ako aj jej manželstvo s Jozefom. Opisuje niektoré udalosti súvisiace s Ježišovým detstvom. Spis mal vplyv na rozvoj mariánskeho kultu, podporoval myšlienku Máriinho večného panenstva a významne inšpiroval stredoveké sakrálne umenie.

Protoevanjelium Matúšovo - Hypotetický, nedochovaný dokument obsahujúci prvotnú podobu Matúšovho evanjelia. Písaný v hebrejčine.

Prozelyta - (Z gr. prosélytos = prisťahovalec; hebr. ger). V Biblii (*Septuaginta) väčšinou znamená cudzinec (Exodus 23,9), ale neskoršie je prozelyta vnímaný ako ten, kto prijal novú náboženskú vieru, čiže konvertita.

Prvotina - V prvý diel z obeti určenej Bohu.

Pseudoepigrafy – (Z gr. pseudo - v slovných zloženinách prvá časť s významom nepravý, klamlivý; epi - v zloženinách prvá časť s významom na povrchu; grafein = písať). Židovské a prvokresťanské spisy, ktoré kolovali pod nepravým, najmä starozákonným menom pôvodcu. Prekvitali v 200 pr.Kr. - 100 po Kr. Sú prechodným štádiom medzi starozákonnými a novozákonnými spismi. V protestantskej terminológii sú pseudoepigrafmi všetky starozákonné spisy, ktoré katolíci považujú za apokryfy.

Pseudo-Bonaventura - Autor spisu "Meditationes vitae Christi", zrejme františkánsky teológ a mystik 14.-15.storočia, Giovanni Cauliba (pozri Christologický cyklus II.: *Kristus sa lúči so svojou matkou*). Jeho dielo je istou formou *pseudoepigrafu a niekedy je tiež uvádzané pod názvom Pseudo-Bonaventura. Spis bol veľmi obľúbený predovšetkým výtvarnými umelcami. Cauliba ho zaštítil slávnym menom oveľa staršieho františkánskeho mnícha Bonaventuru, ktorý sa vlastným menom sa volal Giovanni Fidanza (✞1274).

Pseudo-Matúšovo evanjelium - Latinský kompilát dvoch iných apokryfov (Protoevanjelia Jakubovho a Pseudo-Tomášovho evanjelia), datovaný približne do 8.-9.storočia. Dielo nemá žiadny vzťah k evanjelistovi Matúšovi, bolo však obľúbené stredovekou cirkvou, spisovateľmi a výtvarníkmi, ktorí sa ním inšpirovali od 10.-15.storočia.

Pseudo-Tomášovo evanjelium detstva - (Lat. Infantiae evangelium Thomae). Legendárne príhody o dieťati Ježišovi od piateho do dvanásteho roka jeho života, napísané pravdepodobne v gréčtine na konci 2.storočia a neskôr zaradené do iných zbierok legiend o Ježišovom detstve. Rukopisné texty tradične datované do 2.storočia, dochované v opisoch z 11.storočia. Pre dielo je písané ľudovým, až komediálne vulgárnym štýlom, objavujú sa v ňom aj obscénnosti. Niektorý práve v tomto štýle vidia naivný ohlas filozofických (*gnosticizmus) a teologických sporov (doketizmus: Kristus bol v ľudskom tele iba zdanlivo a po ukrižovaní opustil Ježišovo telo). Podľa mienky odborníkov nemá nijaký vzťah k apokryfnému *Tomášovmu evanjeliu. Ježiš je tu vykreslený ako neposlušné, zlostné a pomjstychtivé dieťa, ktoré používa svoje zázračné schopnosti na to, aby sa pomstilo učiteľom, susedom a iným deťom, pričom niektorých zmrzačí alebo dokonca zabije.

Psychomachia - (Lat. Zápas o dušu). Alegorická skladba, ktorej autorom je rímsky kresťanský básnik Aurelius Prudentius Clemens (✞413), opisujúca boj cností, ktoré majú základ vo viere, s necnosťami pochádzajúcimi z pohanstva. Spis inšpiroval stredoveké alegórie (pozri Christologický cyklus II.: *Kázeň na hore/*Osem blahoslavenstiev*).

Pulpit - Stôl so šikmou plochou na písanie alebo čítanie.

Puritanizmus - (Z lat. purus = čistý). 1.V evanjelickej cirkvi snaha po mravnej čistote. Zdôrazňovanie kázne, askézy, svätenia nedele, náboženskej zanietenosti. 2.Kalvinistická frakcia vo vnútri anglikánskej cirkvi, usilujúca sa o jej očistu od katolíckych prvkov (koniec 16.st.).

Purpur - Červenofialové organické farbivo získavané z výlučkov žliaz purpurových ulitníkov. Chovateľstvu týchto ulitníkov sa venovali *Feničania na prelome 2.-1.tis.pr.Kr. Purpurové rúcha boli výsadou panovníkov, vysokých a cirkevných hodnostárov (kardináli).

Putto - *Renesančná a *baroková postavička malého dieťaťa blízka stredovekému anjelikovi. Putti boli umiestňovaní na oltáre, obrazy, organy, stropy a galérie kostolov. Ich činnosť väčšinou symbolicky opakuje hlavnú výtvarnú tému, ku ktorej sú pridružení.

Ráchel - Krásna *aramejská žena, Jákobova obľúbená manželka, matka Jozefa a Benjamína (Genezis 29,17; 29,31).

Rajské rieky - Štyri rieky (Gehon/Ganga, Pison/Indus, Perát/Eufrat, Chidekel/Tigris), ktoré vyvierali z prameňa života v strede záhrady Eden. Obtekali a zavlažovali rajskú záhradu. Podľa legendy rieky priniesli na zem drahokamy, z ktorých bol vystavaný *Nový Jeruzalem* (pozri Apokalyptický cyklus). Symbolizované štyrmi evanjelistami a štyrmi *kardinálnymi Cnosťami. V ranokresťanskom umení zobrazované ako potoky, v stredoveku ako muži s nádobami, z ktorých vyteká voda. Motív rajských riek umiestňovaný najmä na krstiteľnice.

Ravenna - Talianske mesto na brehu Jadranského mora. Od roku 402 sídlo západorímskych cisárov, neskoršie centrum *byzantského panstva v strednom Taliansku. Centrum ranokresťanského a byzantského umenia.

Rebeka - Manželka patriarchu Izáka, matka dvojičiek Ezaua a Jákoba. S jej pomocou získal Jákob od otca požehnanie prvorodenca (Genezis 27).

Refektár - (Z lat. reficere = občerstviť). Spoločná kláštorná jedáleň.

Relikviár - (Z lat. relinquere = zanechať). Ozdobná schránka na ostatky svätých.

Renesancia - (Z tal. renasci = znovu zrodiť). Kultúrne hnutie, ktoré sa zrodilo v Taliansku 14.storočia a vyvrcholilo v 15.-16.storočí. Bolo spojené s rozvojom umenia a vied, opieralo sa o antickú kultúru, usilovalo sa o jej obrodenie a zdôrazňovalo jedinečnosť osobnosti človeka.

Retabulum - Oltárny nadstavec v podobe uzatvárateľnej skrine nad *menzou s výtvarnou výzdobou (tabuľové obrazy). *Renesančné a *barokové retabulum má tvar stĺpovej architektúry so sochami a obrazmi v bohato zdobených rámoch.

Roh hojnosti - **V** gréckej mytológii roh posvätnej kozy Amaltey, Diovej pestúnky, z ktorého tryskalo mlieko. *Atribút božstiev ochraňujúcich úrodu a riečnych božstiev. Ako symbol bohatstva a hojnosti zobrazovaný plný kvetov a ovocia. V stredoveku ako samostatný motív symbol Šťasteny, osudu a mieru. Od klasicizmu obľúbený dekoratívny motív.

Románsky sloh - Raná stredoveká kultúra a umenie v období 11.-pol.13.storočia, ktoré vychádzali z neskororímskeho a *byzantského umenia. Náboženský charakter, ustálené kompozičné a ikonografické schémy, antirealistický charakter, abstrakcia tvaru, plošná farebnosť, symbolickosť.

Rozeta - Jeden z najstarších rastlinných ornamentov s hviezdicovo usporiadanými listami. V *mezopotámskom umení bola rozeta spájaná s astrálnymi symbolmi, v kresťanskom umení prehodnotená ako *christogram, betlehemská hviezda* (pozri Christologický cyklus I.), chlieb večere Pánovej, *tetragram* (rozeta v štvorlístkovej podobe).

Rúben - Jákobov najstarší syn od manželky Ley. Ušľachtilý, lebo nesúhlasil s predajom svojho brata Jozefa do otroctva. Motív Rúbena hľadajúceho Jozefa v cisterne, kam ho bratia hodili (Genezis 37,21-29), je predobrazom *Zbožných žien pri hrobe* (pozri Christologický cyklus III.).

Rybársky prsteň - Pečatný prsteň pápeža s obrazom apoštola Petra. Po pápežovej smrti je rozlomený, aby nemohol byť zneužitý na potvrdzovanie nariadení, kým nebude právoplatne zvolený nový pápež.

Saduceji - Pomenovaní podľa veľkňazskej rodiny Sádokkovcov (1Kráľov 1,26), alebo z hebr. caddíkím = spravedliví. Politicky podfarbené židovské náboženské zoskupenie. Židovská majetná a náboženská elita, z ktorej radov boli vyberaní veľkňazi. Neuznávali zmŕtvychvstanie, posmrtný život, jestvovanie anjelov a duchov. Súperili s *farizejmi o moc a vplyv a všeobecne sa má za to, že prevažovali v chrámovom personále.

Sakramentár - Liturgická kniha s modlitbami používanými pri omši a pri udeľovaní sviatosti. Predchodca *misálu.

Sakristia - Vedľajšia chrámová miestnosť pridružená k *presbytériu, slúžiaca na uchovávanie bohoslužobných predmetov.

Samária - Názov hlavného mesta severného Izraela a jeho okolia, ktoré ležalo na kopci 11km na severozápad od *Šekemu a ovládalo hlavné obchodné cesty v Estradelonskej nížine. Neskoršie rímska provincia. Samaritáni boli miešanci pôvodných Izraelitov a prisťahovalcov, ktorí sa usadili v Severnom kráľovstve po odvlečení časti izraelského obyvateľstva do asýrskeho zajatia.

Samuel - Prorok a vodca v období *Sudcov (1070-970 pr.Kr.). Na Božie vnuknutie pomazal kráľa Saula, a keď sa ten stal nespôsobilý vlády, pomazal Dávida (1Samuelova 9-12; 16). Príbehy o Samuelovi chcú dokázať Boží pôvod inštitúcie izraelského kráľovstva.

Sanhedrin - (*Aramejsky). *Talmudská transkripcia z gréckeho synedrion = rada). Najvyšší správny orgán židovského ľudu, veľrada, ktorá mala 70 členov a predsedu. Členmi boli tzv.*starší, najváženejší ľudia, kňazi a *zákonníci, znalci Písma. Na čele stál *veľkňaz, ktorého činnosť už bola v Ježišových časoch obmedzená, zredukovaná najmä na náboženskú oblasť (pozri Chyristologický cyklus II.: *Klaňanie troch kráľov*), hoci v určitých prípadoch mal aj istú občiansku a policajnú moc, čo sa prejavilo pri zatknutí a súdnom procese s Kristom (pozri Christologický cyklus III.: *Kristus pred veľradou*).

Sanskrt - Staroindický jazyk indoeurópskej jazykovej rodiny. Užíval sa predovšetkým v severnej Indii ako jazyk náboženský, filozofický, náučný a literárny.

Saracéni - (Z arab. kmeňa Sarakov). Stredoveké (*byzantské, kresťanské) označenie arabských moslimov, v čase krížových výprav aj označenie Turkov.

Sarkofág - (Z gr. sarko fago = požierajúci mäso). Uzavretá rakva z trvanlivého materiálu, z kameňa (pôvodne z vápenca), z hlivy, kovu alebo dreva. Obyčajne zdobená reliéfmi.

Saturnálie - Rímske *mystériá, slávnosti zimného slnovratu. Tiež rímske ľudové slávnosti na počesť Saturna, boha roľníkov a žatvy. Počas sviatkov mali otroci a sluhovia rovnaké práva ako ich páni, jedli s nimi u rovnakého stolu a boli svojimi pánmi obsluhovaní (*prevrátený svet/mundus inversus).

Sedem archanjelov - Predstava spoločenstva siedmich anjelských bytostí (Gabriel, Michael, Rafael, Uriel, Raguel, Saríel, Ramíel), ktorá mala svoj pôvod v *babylonskej astronómii a *gnosticizme. Obývajú jednu z deviatich nebeských sfér. Troch prvých spomína po mene Biblia.

Sedem darov Ducha svätého - Zoznam podmienok pre založenie nebeského kráľovstva, vymenovaný v Izaiášovi (11,1-2): múdrosť, rozum, rada, vôľa, poznanie, pokora a zbožnosť.

Sedem kresťanských obcí - Prvé maloázijské kresťanské zbory v Efeze, Smyrne, Pergamone, Tyatire, Sardách, Laodikei a Filadelfii, na ktoré sa obracal apoštol Ján vo svojom Zjavení (pozri Apokalyptický cyklus: *Jánovo videnie siedmich svietnikov*).

Sedem skutkov milosrdenstva - Stredoveké zásady správneho kresťana, sformulované v 12.storočí. Pôvodne ich tvorilo šesť skutkov - hladných nasýtiť, smädných napojiť, nahých obliecť, pocestných sa ujať, chorých navštíviť, väznených navštíviť. V 13.storočí pribudol siedmy skutok - mŕtvych pochovať - zrejme v dôsledku morových epidémií.

Sedem slobodných umení - Sedem náuk tradovaných z antiky, ktoré sa stali základom výučby na stredovekých univerzitách - gramatika, dialektika, rétorika, geometria,

aritmetika, astronómia a muzika. Z nich sa v 16.-17.storočí vyvinul systém vied. Od čias karolínskej renesancie (9.-10.st.) bolo sedem slobodných umení zobrazovaných ako ženské postavy s atribútmi.

Sedem smrteľných hriechov - Sedem veľkých hriechov, ktoré vedú k ďalším nerestiam - pýcha, lakomstvo, obžerstvo, smilstvo, závisť, hnev a lenivosť. Koreňom každého hriechu je vôľa nepočúvať Boha a byť sám sebe pánom, čiže prvotný hriech prarodičov. Sedem smrteľných hriechov symbolizoval babylonský drak a *Veľká neviestka babylonská* (pozri Apokalyptický cyklus).

Sedem sviatostí - Súhrn sviatostí uznávaných v katolíckom ríte - krst, sviatosť oltárna, birmovka, spoveď, posledné pomazanie, kňazské svätenie a stav manželský, pričom posledné dve sa navzájom vylučujú.

Sekularizovať - (Z lat. saecularis = svetský). Zosvetštiť.

Selektívna kompozícia - Súbežné zobrazenie niekoľkých po sebe idúcich výjavov na spoločnom obrazovom priestore. Výjavy sú významovo späté jednou témou, ale na obraze vytvárajú relatívne samostatné celky. Niekedy selektívna kompozícia prechádza do simultánnej a naopak.

Seleukovci - Dynastia založená jedným z nižších veliteľov Alexandra Macedónskeho, ktorý po jeho smrti (323 pr.Kr.) ovládol dobyté perzské oblasti. Moc dynastie sa rozšírila na väčšinu Malej Ázie. V Sýrii Seleukovci vládli 250 rokov, kým ich 64 pr.Kr. nezbavili trónu Rimania. Vládli početnému a národnostne rôznorodému obyvateľstvu, preto presadzovali politiku aktívnej helenizácie. Vytrvalé pokusy Seleukovcov podrobiť si celú *Palestínu skončili 2.st.pr.Kr. za vlády Antiocha IV. povstaním *Machabejcov a vznikom drobných kráľovstiev a kniežactiev.

Semiti - Skupina národov, podľa Biblie potomstvo Noemovho syna Šéma, ktorí vo veľmi ranom období obývali územie Prednej Ázie, podľa inej teórie prišli z Afriky. V Mezopotámii 3.tis.pr.Kr. žili Semiti (*Akkadčania, *Asýrčania, *Aramejčania, *Hebreji...) spoločne so *Sumermi. Ďalšia skupina semitského obyvateľstva (*Kanaánci, *Feničania...) žila v syropalestínskej oblasti.

Septuaginta - (Lat. septuaginta = sedemdesiat/sedemdesiatka; skratka LXX). Názov Sedemdesiatka bol vybraný na základe legendy zaznamenanej v *apokryfnom *Aristeovom liste z r.100 pr.Kr., podľa ktorej hebrejskú Bibliu preložilo do hebrejčiny dvaasedemdesiat židovských vzdelancov niekedy v polovine 3.st.pr.Kr. Septuaginta je najstarší a najdôležitejší preklad *Starého zákona do gréčtiny. Vznikla v egyptskej Alexandrii a bol určený *diasporálnym Židom, ktorí už nerozumeli pôvodným hebrejským textom. Obsahuje aj *deuterokanonické spisy a niektoré state, ktoré sa nenachádzajú v hebrejskej Biblii/*Tóre. Septuaginta je známa aj pod menom Alexandrijský preklad.

Sepulkrum - (Lat. hrob). Variant *Božieho hrobu*, napríklad v podobe výklenku v múre s ostatkami kríža. Nevyhnutná súčasť stredovekého *oltára (pozri Christologický cyklus I.).

Set - Tretí syn Adama a Evy. Narodil sa po Ábelovej smrti, keď bolo otcovi 130 rokov (Genezis 4,25; 5,3). Dožil sa 912 rokov a počas jeho života začal ľud uctievať Hospodina. Podľa legendy napriek Božiemu zákazu zbavil Set svojho brata Kaina života.

Scholastika - (Z lat. schola = škola). Hlavný prúd stredovekej filozofie a teológie, pestovanej najmä na univerzitách a cirkevných školách. Jej zakladateľom bol

v 12.storočí biskup Anzelm Cantenburský. Scholastika vychádzala z Aristotela a usilovala sa o zosúladenie vedeckých poznatkov s vierou. Rozvíjala sa najmä v 13.-14.storočí a jej predstaviteľmi boli napríklad Tomáš Akvinský a Bonaventura.

Schizma - (Gr. schisma = puklina, štrbina, rozkol). Rozštiepenie cirkvi. Rozkol cirkevnej jednoty v 11.storočí. Oddelenie východnej a západnej cirkvi. V 14.-15.storočí tiež obdobie vzdoropápežov. Na rozdiel od herézy sa nezakladá na dogmatických sporoch.

Sibyline veštby - Spisy, ktoré spísal roku 140 pr.Kr. neznámy Žid a napodoboval v nich staré grécke proroctvá pripisované pohanskej veštkyni Sibyle (Helespontskej), ktorú mali v úcte nielen Gréci, ale aj *Židia. Tieto proroctvá boli postupne doplňované a rozširované. Z dvanástich dochovaných kníh má väčšina kresťanský pôvod; zdôrazňujú predpoveď príchodu mesiáša Ježiša a jeho ukrižovania. Približne 3-5 kníh sa pokladá za židovské spisy. Tie sa konkrétne zameriavajú na propagáciu judaizmu a hovoria o súde nad *pohanskými národmi. Dokument obsahuje predovšetkým výzvu ku Grékom, aby upustili od pohanskej modloslužby. Silný apologetický charakter sa prejavuje v tvrdení, že Sibyla bola Noemovým potomkom.

Simeon - Zbožný starec, ktorému bolo zjavené, že nezomrie skôr, kým neuvidí na vlastné oči mesiáša (Lukáš 2,25-35), preto v jeruzalemskom chráme očakával jeho narodenie. Pri pohľade na Ježiša predniesol chválospev, známy dnes ako Nunc dimittius (Teraz prepúšťaš). Simeon predpovedal Márii Ježišovo poslanie v Izraeli a sedem bolestí, ktoré prežije pri pohľade na synov život a smrť. Túto udalosť odráža obrazový typ Mária sedembolestná (pozri Christologický cyklus I.: *Madona*).

Simultánna kompozícia - Zobrazenie deja, ktorý prebieha na rôznom mieste a v rôznom čase. Spojenie do jedného celku vytvára nové, asociačne bohaté vzťahy. Jednotlivé časti sa prelínajú na obrazovej ploche. Princíp simultánnej kompozície využívalo najmä stredoveké výtvarné umenie, neskoršie sa k nemu vrátilo moderné umenie 20.storočia.

Sinaj - Vrch v južnej časti Sinajského polostrova, na púšti medzi Egyptom a *Palestínou, kde sa Mojžišovi zjavil Jahve, aby mu oznámil Zákon a obnovil zmluvu uzavretú s *Abrahámom (Exodus 19). Iná tradícia nazýva vrch, kde sa stretnutie uskutočnilo, *Choréb (Deuteronomium 1,2). Niektorí bádatelia pokladajú obidva názvy za pomenovanie toho istého vrchu, resp. Choréb považujú za jeden zo štítov Sinaja. Iní predpokladajú, že to bol dnešný Jebel Katharina na Sinajskom polostrove.

Sinajský kódex - Rukopis z 2.pol. 4.storočia, obsahujúci takmer celý *Starý a *Nový zákon, ku ktorému je pridaný aj starokresťanský Barnabášov list a *apokryfný Hermov Pastier. *Kódex objavil nemecký protestant Constantin Tischendorf v kláštore sv.Kataríny na vrchu Sinaj r.1844 a 1859.

Sión - Najvyššia hora *Palestíny v Antilibanonskom pohorí v blízkosti Jeruzalema, s dvoma vrchmi Chermon a Senír. Posvätné miesto *Kanaáncov. Pevnosť dobyl v 10.st.pr.Kr. kráľ Dávid. Miesto bolo neskoršie premenované na Jeruzalem (pozri Christologický cyklus II.: *Vjazd do Jeruzalemu*) a stalo sa hlavným mestom dávidovského kráľovstva. Na hore došlo k *Premeneniu Pána* (podľa inej mienky sa uskutočnilo na hore Tábor). *Sión ako Božie miesto tvoril náprotivok k hriešnemu *Babylonu. V kresťanstve je Sión alegóriou *Nebeského Jeruzalema* (pozri Apokalyptický cyklus).

Sírachovec – Tiež Sírachova múdrosť, Ekleziatikus. *Deuterokanonická kniha *Starého zákona, ktorú okolo 180 pr.Kr. napísal v Jeruzaleme po hebrejsky Sírachov vnuk, Jošua.

Jošuov vnuk ju 132 pr.Kr. preložil do gréčtiny pre židovskú *diaspóru v Egypte. Útržky Sírachovca boli objavené aj v *kumránskych zvitkoch. Spis Sírachovec je zaraďovaný medzi didaktické knihy Starého zákona a podobá sa Knihe prísloví.

Sirény - V gréckej mytológii monštrá v podobe vtákov s ženskými hlavami. Spevom lákali moreplavcov na útesy a keď tí vystúpili na breh, vrhali sa na nich a vyciciavali im krv.

Skarabeus - Posvätný chrobák starých Egypťanov, vtelenie Cheprera, boha vychádzajúceho slnka. Symbol nesmrteľnosti. Jeho podoby mali funkciu amuletu alebo pečate.

Skulptúra - Socha, ktorá vznikla uberaním hmoty (kameňosochárstvo, rezbárstvo). Opak plastiky.

Skutky Pilátove - *Apokryfný s úradnou správou o procese, ukrižovaní a pochovaní Krista, ktorú údajne napísal prokurátor Pilát Pontský. Spis je jednou z troch častí *apokryfného *Nikodémovho evanjelia, datovaného do 4.storočia.

Slávnosť stánkov - Židovská slávnosť zberu a slávnosť prvých snopov (prvotín). Trvala sedem dní a neskoršie bola známa pod gréckym názvom pentekostés, lebo sa slávila 50.deň po sobote, ktorá zahajovala paschu. Mala podobu bohoslužobného zhromaždenia a prinášania obetí. Slovenský názov Turíce.

Slepá arkáda - (Lat. arcus = oblúk). Oblúk, ktorý neotvára priestor, ale má iba dekoratívnu funkciu členiť múr. Arkáda je typický architektonický článok *románskej architektúry.

Slnečný rok - Časový úsek, ktorý uplynie, kým Zem obehne po eliptickej dráhe okolo Slnka. Na oblohe sa pravidelných časových úsekoch opakujú súhvezdia.

Sol invictus - (Lat. víťazné Slnko). Rímsky boh Sol zobrazovaný so zlatým štvorzáprahom a hlavou ožiarenou lúčmi. Bol obdobou gréckeho Hélia a východných slnečných kultov, najmä perzského Mitru. Jeho *ikonografia bola prenesená do obrazového typu víťazného Krista (pozri Christologický cyklus I.).

Speculum Humanae Salvationis - (Lat. Zrkadlá ľudského spasenia). Stredoveký moralistický spis, ktorý vznikol v 12.storočí a rozšírený bol v 14.storočí najmä v severnom Nemecku a Nizozemsku. Zachoval sa v 250 exemlároch.

S.P.Q.R. - Skratka nápisu Senatus populusque Romanus - Senát a ľud rímsky. Skratka umiestnená na zástavách rímskych légií, kým ju Konštantín Veľký nenahradil *christogramom* na *krížovej zástave* (pozri Christologický cyklus I.).

Stan stretávania sa - Príbytok boha Jahve, ktorý obsahoval kamenné dosky so Zmluvou. Táto prenosná svätyňa, ktorú Izraeliti putujúci púšťou nosili uprostred zástupu so sebou, bola nakoniec na Šalamúnov príkaz premiestnená do jeruzalemského chrámu. Počas *babylonského zajatia sa stratila. Archa zmluvy (pozri Christologický cyklus II.: *Dvanásťročný Ježiš v chráme*).

Starý zákon - Správny názov Stará zmluva, skrátene Zákon a Proroci (pozri Christologický cyklus II.: *Kázeň na hore*), starším názvom Starý testament. Starý zákon/ Stará zmuva/ Starý testament je zaužívaný názov biblických spisov pochádzajúcich z doby pred príchodom Ježiša Krista. Názov "Zákon" nezodpovedá významu spisu *Tóra/gr. Nomos/lat. Testamentum, ktoré v preklade znamenajú Zmluva (lat. testamentum < gr. diathéke < hebr. berit = zmluva). Výraz zákon nezodpovedá pôvodnému gréckemu a hebrejskému významu slova (pozri heslo *Nový zákon).

Starší z ľudu - (Gr. presbyteroi tu lau). Zbor najváženejších členov, ktorí zastupovali určitý židovský kmeň alebo národ, zúčastnili sa zasadnutí veľrady, *sanhedrinu, a podieľali sa na rozhodovaní, prípadne vynášaní trestov.

Stéla - Kamenný náhrobok v tvare hranola, stĺpika alebo dosky s nápisom, reliéfom apod.

Stoicizmus - Smer starovekej filozofie usilujúci o múdrosť a životnú vyrovnanosť. Založený Zenonom okolo 300 pr.Kr. v Aténach. Bol pomenovaný podľa stĺpovej siene (stoa), v ktorej výučba prebiehala. Stoici za podstatu všetkého jestvovania považovali látku bez akýchkoľvek vlastností, ale s aktívnym spermatickým logom. Boha chápali ako pneuma čili svetovú dušu.

Sudcovia - Vodcovia a rozhodcovia sporov v izraelskej spoločnosti v období 1200-1000 pr.Kr., t.j. od záberu *Kanaánu až do pomazania Saula za kráľa. Biblia uvádza mená 14 sudcov, posledným bol Samuel. Sudcami boli napr. Otniel, Ehúd, Bárak s Deborou, Gedeón, *Jiftách a Samson.

Súfizmus - Mystický smer islamského náboženstva, pôvodne hlásajúci myšlienku úplného zrieknutia sa individuálnej vôle.

Sukot – (Hebr. dosl. stany). Správne Chag-ha-sukot - sviatok stánkov. Slávnosť zberu, ktorá prebieha celý týždeň.

Sumer - Časť *Mezopotámie od dnešného Bagdádu k Perzskému zálivu, ktorú v 4.tis.pr.Kr. ovládli Sumeri a založili tu prvé mestá (Eridu, Ur, Lagaš, Nippur, Kiš). Išlo o poľnohospodárske mestské štáty, ktorých vládcovia boli súčasne veľkňazmi. V mestách sa postupne rozvíjali remeslá (hrnčiarstvo, tkáčstvo, kovolejárstvo).

Sunamitka/Šúnemanka - Zámožná žena z mesta Sunemu/Šúnemu (pravdepodobne dnešný Solem), ktorej prorok Elizeus vzkriesil syna (2Kráľov 4). Jej príbeh tvorí paralelu k *Zbožným ženám pri hrobe* (pozri Christologický cyklus III.).

Svätá zem - Časť biblickej *Palestíny. Nepresné označenie Palestíny ako územia spätého so životom a smrťou Ježiša Krista. V širšom význame územie Levanty, východného Stredomoria, ktoré v 11.storočí dobyli križiaci.

Sychar - Dnešný Askar, mesto v Samárii neďaleko *Sichemu/Šekemu (dnešný Náblus). Miesto, kde sa nachádza Jákobova studňa, pri ktorej sa stretol Ježiš so samaritánskou ženou (pozri Christologický cyklus II.: *Ježiš a Samaritánka*).

Symbol - (Gr. symbolon = znak). Konkrétny predmet na označenie abstraktného pojmu. Dohodnutý grafický alebo zvukový znak, znázorňujúci v skratke nejakú ideu (srdce - symbol lásky, palma - symbol víťazstva). Tým sa líši od *atribútu, ktorý je predmetom pričleneným k námetu pre identifikáciu, a metafory, ktorá je prenosom významu na základe vonkajšej podobnosti.

Synagóga – Gr. výraz synagógé je ekvivalentom hebr. bét kenesset = dom zhromaždenia. Bol miestom, kde sa Židia zhromažďovali na slávenie kultu mimo priestory chrámu v Jeruzaleme. Zničenie jeruzalemského chrámu (586 pr.Kr.) a *babylonské zajatie malo za následok, že sa obetné bohoslužby prakticky nemohli konať. Táto situácia dala podnet k stavbe synagóg a k synagógovej liturgii, ktorá sa obmedzovala na modlitbu a čítanie *Tóry s príslušným výkladom. Aj keď po 515pr.Kr., po návrate zo zajatia, bol chrám opätovne vybudovaný (v literatúre je nazývaný druhý chrám), synagógy (v tom čase označované gr. výrazom proseuché = dom modlitby; ekvivalent hebr. bet tefillá = dom prosby/modliby) sa stavali ďalej nielen v *diaspóre,

ale aj v *Palestíne, ba aj v samotnom Jeruzaleme. Neskoršie sa stali prvými miestami, z ktorých apoštoli hlásali *evanjelium. Bez nich by bolo šírenie kresťanstva na začiatku veľmi ťažké, tým viac, že nové posolstvo bolo určené predovšetkým *Židom. Predpisy o stavbe a zariadení synagógy pochádzajú až z pobiblických čias, po oddelení kresťanstva od judaizmu.

Synkretizmus - (Z gr. synkretizein - zjednotiť do harmonického celku). Mechanické spájanie a miešanie rôznych prvkov, názorov a smerov. Úsilie o zjednotenie rozličných doktrín a praktík. Splývanie rôznych náboženstiev. Príkladom je gnosticizmus.

Synoptické evanjeliá - (Z gr. syn = spolu, opsis = pohľad). Pomenovanie prvých troch kanonických evanjelií (podľa Matúša, Marka, Lukáša), ktoré zaviedol nemecký evanjelický teológ Johannes Jacob Griesbach roku 1776, lebo spisy podávajú podstatne ten istý prehľad Ježišovho života a učenia. Napríklad Matúš má z celkového počtu 1068 veršov 600 spoločných s Markom a 240 s Lukášom.

Syrinx - Starogrécky hudobný nástroj, skladajúci sa z radu spojených píšťal s rozličnou dĺžkou. Tzv.Panova píšťala.

Šarlát - Jeden z početných názvov pre karmín, organické farbivo jasnočervenej farby, získavané z hmyzu - červca nopálového.

Šekem/Sichem - Staroveké *palestínske mesto, ktoré v 2.tis.pr.Kr.ovládala egyptská dynastia Hyksosov, *semitského pôvodu. Po zničení mesta v 1550 pr.Kr. bolo v 10.st.pr.Kr. opäť vybudované prvým izraelským kráľom Jarobeámom I. a stalo sa jeho sídelným mestom. V 8.st.pr.Kr. Šekem zrúcali *Asýrčania a zostalo štyristo rokov neobývané. V 3.st.pr.Kr., v časoch vlády Alexandra Veľkého, sa stalo centrom *Samaritánov. Roku 128 pr.Kr. ho zrúcal Ján Hyrkán z rodu *Hasmoneovcov.

Šeól - Hebrejský výraz pre zem mŕtvych. Nie je ním myslené miesto trápenia, preto nie je správne prekladať ho slovom peklo. Niekde bolo iba označením hrobu. Izraeliti o šeóle ani večnom živote veľmi nerozmýšľali, preto ťažko bližšie charakterizovať ich predstavy. Dá sa povedať iba to, že do šeólu zostupoval človek po skončenom pozemskom živote, nie zaživa. 1Samuelova (28,14) naznačuje, že prebývanie v ňom bolo tieňovým pokračovaním života, človeku zahalené tajomstvom. Etymológia slova nie je uspokojivo vysvetlená.

Šimon Mág - Postava rímskej legendy, kúzelník, ktorý v Jeruzaleme ponúkal apoštolovi Petrovi peniaze, aby mu prezradil tajomstvo jeho moci. Zlatá legenda píše, že v Ríme v Nerónovej prítomnosti neuspel pri kriesení mŕtveho, zatiaľ čo apoštolom sa to podarilo. Aby zakryl svoju porážku, skočil z veže a začal lietať unášaný démonmi. Keď sa Peter pomodlil, démoni ho pustili a Šimon sa zrútil z výšky na zem a zlomil si väzy. Výjav so Šimonom tvorí náprotivok zobrazenia *Odovzdania kľúčov Petrovi* (Matúš 16,18-19; pozri Christologický cyklus II.).

Štefan - (✞35), jeden zo siedmich mužov, ktorých apoštoli poverili opaterou chudobných. Prvý diakon a prvý kresťanský mučeník. *Židia ho krivo obvinili a postavili pred *sanhedrin, kde pri svojej reči obžaloval Židov z vraždy prorokov a Mesiáša. Za to ho ukameňovali za mestskými hradbami Jeruzalema. Príbeh sa usiluje zdôvodniť rozchod kresťanstva so židovstvom, resp. so židokresťanstvom.

Štóla - Dlhé rúcho s vlečkou. Dlhý široký pás látky alebo kožušiny nosili rímske ženy okolo pliec. Dlhý úzky pás látky nosia katolícki kňazi pri niektorých obradoch.

Tabernákulum - Svätostánok. V katolíckych kostoloch ozdobná skrinka na *oltári, od 16.storočia s ním často spojená. Výklenok v *presbytériu stredovekého kostola

s ozdobnou skrinkou. V neskorej *gotike kamenná, bohato zdobená schránka na uschovávanie posvätených hostií, postavená pred stenu. V architektúre ozdobená strieška nad oltárom na štyroch podperách.

Tabu - (Polynéz.). Magicko-náboženský a rituálny zákaz, ktorého porušenie je trestané nadprirodzenými silami. Zákaz a súčasne ochrana tabuizovaného objektu. Tabuizované je to, čo je posvätné alebo nebezpečné, zakázané a nečisté. V mnohých etnikách je posvätné a nedotknuteľné miesto, vec, ale aj živočích, človek alebo slovo.

Talmud - (Hebr. učenie, náuka). Zbierka zákonov a náboženských tradícií postbiblického judaizmu (po roku 70) vydaná v písomnej forme. Skladá sa z *Mišny a komentára k nej, čiže *Gemary. Neskoršie boli pridané aj *Halacha (rabínsky výklad Starého zákona) a *Hagada (poučný výklad s podobenstvami, alegóriami a bájkami). *Babylonský Talmud nadobudol kanonickú platnosť v 5.-6.storočí a nahradil starší, *palestínsky Talmud zo 4.-5.storočia.

Tanec smrti - (Fr. dance macabre). Vo výtvarnom umení alegorický motív typu *vanitas (márnosti), zobrazujúci triumfujúcu smrť v podobe kostlivcov hrajúcich zvyčajne na nejaký nástroj a ľudí oddávajúcich sa márnej každodennej činnosti. V neskorom stredoveku podoba námetov *Posledného súdu* (pozri Apokalyptický cyklus).

Targúm - Voľný preklad, parafráza hebrejských textov *Starého zákona do hovorovej *aramejčiny. Je používaný počas verejného čítania *Tóry a prorokov v synagógovej liturgii. Najznámejší a mimoriadne doslovný je Targúm Onkelos, preklad Piatich kníh Mojžišových, ktorý vyšiel prvýkrát v preklade v Bologni 1482.

Tartaros - V gréckej mytológii najhlbšia časť podsvetia. V personifikovanej podobe boh večnej tmy, s ktorým sa spojila bohyňa zeme Gaia proti Diovi po potlačení vzbury Gigantov**.**

Tau - Písmeno **T** gréckej abecedy a v hebrejskej podobe **tav/**ת posledné písmeno hebrejskej abecedy. **T** bolo symbolom smrti a antonského kríža (pozri Christologický cyklus I.: *Kríž*). Písmeno T bolo spájané tiež so zákonom viery, s ***T**órou. Hebrejské písmeno tav/ ת malo ten istý význam ako grécke písmeno omega Ωω.

Tell - Tepe, hüyuk. Sídlisková mohyla v podobe návršia nad starovekými mestami. Vytvorená dlhodobým osídlením v priebehu tisícročí najmä v oblasti *mezopotámskej kultúry.

Tetramorf - Štyri bytosti z videnia proroka Ezechiela (1,4 a nasl.). Bytosti so štyrmi tvárami, štyrmi krídlami, ktoré sa ponášajú na človeka, leva, býka a orla. Cirkevní otcovia ich stotožnili so štyrmi evanjelistami.V západokresťanskom umení sa objavujú vo výjavoch *Posledného súdu* (pozri Apokalyptický cyklus) a v obrazovom type *Kristus v majestáte* (pozri Christologický cyklus I.).

Tetrarcha - (Gr. tetra = štyri, arche = hlava). Správca alebo vladár jednej štvrtiny krajiny alebo štátu. Kvôli zlepšeniu správy a kontroly Rimania rozdelili *Palestínu na štyri administratívne oblasti, na čele ktorých stáli tetrarchovia. Ich mená v čase Ježišovho verejného pôsobenia uvádza Lukáš (3,1). Boli vladármi bez titulu kráľa, podriadení Rímu.

Tiara - (Perz. kráľovský turban). Zdobená kónická pokrývka hlavy orientálnych panovníkov obkrútená stuhou. Slávnostná pápežská pokrývka hlavy pôvodne s jednou ozdobnou obručou. Pápež Bonifác VIII. pridal na ňu druhú obruč, aby zdôraznil popri duchovnej aj svetskú moc pápežstva. V 16.storočí Július II. zaviedol tvar s tromi

obručami, symbolizujúcimi *Sv.Trojicu*. V tejto podobe bola známa až do *pontifikátu Pavla VI. (1963-78), ktorý tiaru predal a peniaze rozdal chudobným.

Titulus - (Lat.). Tabuľka s nápisom, ktorý oznamoval previnenie odsúdenca. Nadpisová páska určená na identifikáciu a vysvetlenie. Nápis *I.N.R.I.* na Kristovom kríži (pozri Christologický cyklus I.).

Tóga - Starorímsky dlhý mužský odev nosený na verejnosti, navliekaný na *tuniku. Symbol slobodného rímskeho občana. Zakázaný cudzincom, otrokom a vyhnancom.

Tomášovo evanjelium - Objavené po 2.svetovej vojne pri Nag Hammádí v Hornom Egypte. Ide o zbierku 114 údajných Ježišových výrokov, určených iba pre elitu nasledovníkov. Jednotlivé životné zásady a podobenstvá uvádza bez logického poriadku. *Koptsky písaný text zo 4.storočia, ktorého grécky originál siaha až do 2.storočia, prezrádza *gnostické názory. Nemá žiadny vzťah k *Pseudo-Tomášovmu evanjeliu detstva.

Tonzúra - (Z lat. tondere = strihať, holiť). Obrad podstrihnutia vlasov pôvodne pri krste, neskoršie ako súčasť obradu pri vstupe do mníšskeho rádu. Vyholený alebo vystrihaný kruh vlasov na temene katolíckych kňazov a mníchov. Podľa tradície pamiatka na Kristovu tŕňovú korunu. Roku 1972 v katolíckej cirkvi zrušená, v iných kontemplatívnych reholiach dodržiavaná dodnes.

Tóra - (Hebr. Tóra = Zmluva > gr. Nomos > lat. Testamentum). Päť kníh Mojžišových písaných v hebrejčine, ale niekedy aj celý *Starý zákon (apoštol Pavol). V rabínskom judaizme (po roku 70) sa presadila mienka, že Tóra vznikla Božím zásahom ešte pred stvorením sveta a podľa nej bol celý kozmos stvorený a usporiadaný. Neskoršie bola Mojžišovi zjavená a stala sa záväznou pre všetkých ľudí, aj keď ju prijali iba Izraeliti. Potreba prispôsobiť predpisy Tóry požiadavkám meniacich sa čias priviedla k náuke o dvoch Tórach: o písanej Tóre (Päť kníh Mojžišových, prípadne aj ďalšie spisy *Starého zákona) a o Ústnej Tóre (hebr. Tora še-be-al), výklade písaného textu a aplikáciách na konkrétnu situáciu, ktoré sa pokladali za nerozlučiteľné. Obidve boli zjavené Mojžišovi na *Sinaji (Exodus 19-20 a nasl.; Deuteronomium 17,8-11). Cez Tóru sa stal Izrael vyvoleným Božím ľudom a bol povolaný poslúchať jej predpisy. Poslušnosť mala raz zaistiť spásu Izraela a všetkých ostatných národov. Z toho vyplývala istota, že Tóra je v podstate nezmeniteľná a večná. Židia rozdeľujú Tóru na tri hlavné časti, prvá je Tóra (Päť kníh Mojžišových), ďalej Nebiím, zahrnujúci knihy prorocké, a Ketubím, ktoré obsahujú ostatné texty

Totemizmus - V prírodnej spoločnosti jedna z včasných foriem náboženstva založená na predstave, podľa ktorej určitá skupina ľudí (napr. rod) súvisí s určitým spoločným predkom (totemom), ktorým mohol byť človek, ale aj zviera alebo rastlina.

Transliterácia - Prepis litery z jedného jazyka do druhého bez ohľadu na zvukovú podobu.

Transsubstancia - Prepodstatnenie. Premena podstaty chleba a vína na podstatu tela a krvi Krista počas omše.

Tridentský koncil - Cirkevný snem rímskokatolíckej cirkvi, ktorý prebehol v troch zasadaniach od 1545-1563. Začiatok protireformácie.

Triklínium - (Z gr. kliné = lôžko). V starovekom Ríme jedálenský stôl s ležadlami z troch strán. Jedáleň.

Trimúrti - Hinduistické *trinitárne poňatie božstva Išvaru: Brahma - Stvoriteľ, Višnu - Udržiavateľ, Šiva - Ničiteľ (pozri Christologický cyklus I. : *Svätá Trojica*).

Trinakria - V gréckej mytológii rybár s tromi telami a jednou hlavou. Grécky názov Sicílie. Ranokresťanský symbol *Svätej Trojice* (pozri Christologický cyklus I.), tri ryby s jednou spoločnou hlavou.

Trinitárny - V kresťanstve: vzťahujúci sa na Svätú trojicu.

Triptych - Trojdielny umelecký výtvor, v *gotike najmä trojdielny *oltár alebo tabuľový obraz.

Trishagion – (Gr. trikrát svätý). Jedna z prvých kresťanských piesní, ktorá je stále neoddeliteľnou súčasťou *byzantskej liturgie. Hymnus na chválu Boha: Svätý, svätý, svätý je Pán Boh, vládca všetkých stvorenia, bol aj on je on príde... V katolíckom kulte sa objavuje menej, je uvádzaný aj v protestantských spevníkoch.

Tritón - V gréckej mytológii syn Poseidóna, morský boh obrovskej postavy, napoly človek a napoly ryba. Na mori sa vozil na delfínovi alebo zlatom koči, jeho zbraňou bol trojzubec. Mal obrovskú zakrivenú mušľu, na ktorú keď prudko zatrúbil, rozbúril more, keď tíško, utíšil i najsilnejšiu búrku. Jeho podoba v kresťanskom umení slúžila ako predloha pre démonov.

Triumfálny oblúk - V chrámovej architektúre oblúk oddeľujúci strednú loď od *chóru alebo od priečnej lode.

Trompe l'oeil - (Fr. zrakový klam). V maľbe, najmä *renesančnej a *barokovej, spôsob maľby vyvolávajúci ilúziu skutočnosti.

Tumba - Stredoveký, neskôr renesančný náhrobok v tvare položeného hranola.

Tunika - Starorímsky spodný mužský aj ženský odev s krátkymi rukávmi, rovný, opásaný a podkasaný, rôznej farby a dĺžky. V hebrejčine mu odpovedá výraz sadin (pozri Christologický cyklus III.: *Ukladanie do hrobu*).

Turíce - Slovenský názov kresťanského sviatku označeného grécko-latinským menom Pentekostés. Synonymum názvu liturgickej slávnosti *Zoslania Ducha Svätého*. Sviatok pripadá na päťdesiaty deň po Veľkej noci (pozri Christologický cyklus III.).

Tympanón - Vnútorná plocha štítu na priečeliach stavieb vymedzená rímsami. V antických chrámoch zdobená reliéfmi a plastikami. Vnútorné pole *portálu.

Typológia - Spôsob myslenia, ktorý uvažuje v dvojiciach podobných alebo protikladných osôb, udalostí či dejov, z ktorých jedny predchádzajú druhým. Staršia osoba či udalosť, nazývaná typus, figura či prefiguratio, je chápaná ako predobraz osoby či udalosti mladšej. Základom kresťanskej typológie je myšlienka, že rad novozákonných udalostí, správania a osobností (nazývané antitypom) má svoje predobrazy, typy, v *Starom zákone. Oba Zákony nie je možné oddeliť a postaviť proti sebe. V teologickej typológii sa nejedná o tézy a antitézy, ale o postup dejín smerom k spáse (napr. Adam je typus Krista, ktorý zrušil moc smrti; krst je antitypom, t.j. naplnením toho, čo bolo pred potopou). Východiskom pre pochopenie významu udalostí je vždy *Nový zákon. Iný význam má typológia v dejinách umenia, kde znamená sled určitých výtvarných námetov a obrazových typov. Má veľmi blízko k alegórii, s ktorou je niekedy chybne stotožňovaná.

Tyros - Staroveké mesto v južnom Libanone, od 2. tis.pr.Kr. významný *fenický prístav a bohaté obchodné centrum, ktoré časoch vlády Dávida a Šalamúna udržiavalo

priateľské styky s Izraelským kráľovstvom (pozri Christologický cyklus II.: *Dvanásťročný Ježiš v chráme*). Dnešný as-Súr.

Ugarit - Dôležité stredisko obchodu, ktoré prekvitalo v severnej Sýrii po celé 2.tis.pr.Kr. ako metropola mestského štátu. Jeho obyvateľstvo bolo prevažne *semitského pôvodu. Ugarit bol zničený 1200 pr.Kr. vpádom tzv.morských národov (medzi ktorými mohli byť aj predkovia Pelištejcov/*Filištíncov) alebo aj zemetrasením. Obyvatelia používali klinové hláskové písmo písané v rovnakom poradí ako *hebrejčina, ktorej bol ugaritský jazyk blízky. Mal rad spoločných slovných obratov, ktoré sa vyskytujú v hebrejskej poézii. Veda používa tento jazyk pri objasňovaní textu *Starého zákona aj kanaánskeho náboženského myslenia a praxe.

Upanišády - Staroindické literárne diela nábožensko-filozofického charakteru, vznikajúce v rozmedzí 6.-3.st.pr.Kr. do počiatku 15.storočia. Zaoberajú sa vnútorným svetom človeka, morálkou, metódami oslobodzovania sa od závislosti na vonkajších veciach, od vášní a utrpenia, a usilujú sa o identifikáciu duše so svetovým duchom. Myšlienkovo sú späté s hinduizmom.

Urna - V antike nádoba džbánkového tvaru s krátkym, širokým hrdlom, atribút vodných božstiev. Urna s tečúcou vodou bývala používaná aj ako obecné označenie rieky (pozri Christologický cyklus II.: *Krst Ježiša*).

Vanitas - (Lat. márnosť). Úvodné slovo spisu Kazateľ čítané vo sviatok stánkov. Autor spisu predkladá svoje úvahy, skúsenosti a názory so zámerom dať odpoveď na otázku, aký je zmysel a cieľ ľudskej existencie, keď všetko na svete je pominuteľné, márne a končí nevyhnutne smrťou. Autorom spisu Kazateľ je *palestínsky židovský učiteľ múdrosti a svoj spis napísal v Jeruzaleme približne v 3.st.pr.Kr. Svoje slová kladie do úst kráľa Šalamúna. Na základe tohto diela vznikla v stredoveku jedna z najvýznamnejších alegorických moralít. Výtvarne bola prepracovaná najmä v *manierizme (16.st.) v podobe najrôznejších námetov (presýpacie hodiny, listy požierané hmyzom, mydlová bublina, mladá žena pred zrkadlom a starec apod.).

Vasari - Giorgio Vasari (✞1574), taliansky maliar, architekt a prvý životopisec talianskych umelcov. Jeho teoretické diela sa stali základom umelecko-historickej literatúry.

Váženie duše - Jedna zo scén *Posledného súdu*, najmä v pravoslávnom umení: archanjel Michael váži duše zmŕtvychvstalých.

Vavrinec - Tal. Lorenzo. Mučeník španielskeho pôvodu z 3.storočia. Od 4.storočia najuctievanejší svätec. Podľa tradície rozdal sebe zverený cirkevný poklad chudobným. Keď rímsky prefekt žiadal poklad vrátiť, Vavrinec zhromaždil chudobných a chorých a ukázal ich prefektovi ako poklad cirkvi.

Večera Pánova - Omša na pamiatku *Poslednej večere*, spojená s rituálnym pôstom, spoveďou a sv.prijímaním (pozri Christologický cyklus III.).

Veduta - Pohľad na krajinu alebo mesto v širšom zornom uhle a jeho výtvarné podanie, väčšinou topograficky presné a popisné. Veduta bola rozšírená najmä v 17.-1.pol.19.storočia.

Védy - (Sanskrt. - vedomosť, poznanie). Súbor najstarších indických pamiatok náboženského obsahu písaných sanskrtom, staroindickým jazykom patriacim do indoeurópskej jazykovej skupiny. Posvätné texty z 16.- 9.st.pr.Kr.

Veľkňazi - (Gr. archiereís; hebr.sg. kohen gadol). Príslušníci náboženskej aristokracie Jeruzalemu (pozri Christologický cyklus III.: *Ježiš pred Kaifášom*).

Veraikon - (Gr. pravý obraz). Zobrazenie Kristovej tváre v podobe odvodenej od krvavého odtlačku do rúška. Tiež najstaršie zobrazenia svätcov.

Vetus latina - spoločné pomenovanie starolatinských prekladov Biblie, ktoré existovali pred latinskou *Vulgátou alebo súčasne s ňou. Vetus lationa bola preložená z veľmi starej gréckej predlohy a používala sa najmä v severnej Afrike; preto sa volá aj „africký preklad“; v minulosti sa Vetus latina často označovala ako Itala.

Vexillum - Klasická rímska zástava štvorcového tvaru, najčastejšie červená.

Vigília - Večer, noc pred veľkými sviatkami, predvečer sviatku. Tiež v starom Ríme nočná hliadka alebo čas (štvrtina noci), keď konala hliadka službu.

Vimperk - Ozdobný trojuholníkový štít nad *gotickým *portálom alebo oknom.

Víťazný oblúk - V kresťanskej chrámovej architektúre oblúk, ktorý oddeľuje strednú loď od priečnej. Niekedy je zvýraznený víťazným krížom vo vrchole oblúka. Vedľa kríža (na severnej strane) býva Panna Mária, oproti nej sv.Ján.

Vitráž - Pôvodne chrámové okno z farebných skiel spájaných olovenými pásmi.

Votívny - (Z lat. votum = sľub). Venovaný, zvyčajne na základe sľubu, ako prostriedok vďaky, najmä náboženského charakteru, a snahy dovolať sa pomoci zo strany božských síl.

Voragine/Iacobus de Voragine - Taliansky hagiograf a historik (1226-1298), lombardský provinciál dominikánskeho rádu a spisovateľ. Jeho literárna činnosť vyplývala z jeho cirkevného postavenia. Z jeho diela je najčastejšie citovaná *Legenda aurea/Zlatá legenda, zvaná tiež Historia Lombardica. Ide o súbor poviedok o svätých, napísaný podľa najrôznejších prameňov a usporiadaný podľa cirkevného roka. V diele sa prelína beletristická zložka s *hagiografickou. Legenda aurea bola upravovaná v každej diecéze podľa miestnych potrieb a v 13.-15.storočí bola preložená do národných jazykov.

Vulgáta - (Z lat. vulgus = ľud). Počnúc 16.storočím označenie Hieronymovho latinského prekladu Biblie, ktorý sa už od 6.storočia všeobecne presadil v rímskokatolíckej cirkvi. Preklad urobil cirkevný otec Hieronymus na žiadosť pápeža Damaza I. roku 383/384 na základe gréckych rukopisov a nahradil tak staré, nevyhovujúce latinské preklady, akým bol aj Vetus latina (Itala). V 20.storočí vyšla jej revidovaná verzia, *Neovulgáta.

Yzop - Rastlina, ktorú starozákonní Izraeliti pálili s cédrovým drevom a potom používali pri rituálnej očiste napríklad tých, ktorí sa dotkli mŕtveho alebo boli chorí na malomocenstvo. Vedci sa ešte nerozhodli, o akú rastlinu išlo. Mohla byť podobná kaparovníku, ktorý ako strom alebo krík rastie v subtrópoch, alebo chabzde, rastline s chlpatými stonkami a vetvičkami pod rozkvitnutým kalichom, ktorá hojne rastie na presvetlených, skalnatých miestach. Zväzok vetvičiek slúžil ako kropeničky (Exodus 12,22). Dnešný yzop nemá s touto starovekou rastlinou nič spoločné. Novozákonný yzop, spomínaný v scéne *Ukrižovania*, bola pravdepodobne trstina druhu Sorgu vulgare.

Zákonníci - (Hebr. soferim, gr. grammateis, nomodisdaskalos, prípadne [Lukáš] nomikoi). Znalci písma, učitelia, jedna z náboženských skupín v judaizme 1.storočia.

Zarathuštra - (Gr. Zoroaster). Perzský prorok žijúci medzi 8.-7.st.pr.Kr., opradený legendami. Bojoval proti modlárstvu a obetných rituáloch Árjov/Árijcov, ktorí

v 2.tis.pr.Kr. prišli do Iránu a Indie z oblastí medzi Volgou a Kaspickým morom. Zarathuštra zreformoval staroiránske náboženstvo a vypracoval náboženstvo-sociálnu sústavu založenú na *dualizme kozmických princípov dobra a zla. Jeho učenie vychádzalo z kultu perzského boha Ahura Mazdu, v ktorom videl dobrého ducha, Pána múdrosti, ktorí riadi svet a vedie ľudí k dobru.

Zástava vzkriesenia - Zástava nesená Kristom vo výjavoch *Zmŕtvychvstania a Nanebovstúpenia* (pozri Christologický cyklus III.). Červený kríž na bielom pozadí, zriedka obrátene, odvodená z rímskej zástavy vexillum. *Krížová zástava* (pozri Christologický cyklus I.).

Závet patriarchov - Najrozsiahlejší *pseudoepigraf, ktorého grécke znenie zrejme nie je pôvodné. Doba vzniku je neistá, snáď obdobie Jána Hyrkána z rodu *Machabejcov (134-103pr.Kr.). Ťažiskom dvanástich závetí od dvanástich patriarchov sú napomenutia, nadvädzujúce na židovskú *halachu. V popredí je poslušnosť k Bohu i blížnym a etické poňatie rituálnej čistoty, typické pre *esejcov. *Apokalyptických prvkov je v spisoch veľmi málo.

Zéloti - (Gr. horliví). Židovská strana vytvorená v čase Ježišovho narodenia, vedená Judášom Galilejským. Spoločenstvo prísne dodržiavalo Mojžišov zákon, no malo silné politické zafarbenie a na rozdiel od *farizejov hlásalo ozbrojený boj proti rímskej nadvláde. Stúpencom tohto hnutia bol aj Ježišov učeník apoštol Šimon. Zéloti sa zúčastnili židovskej vojny v rokoch 66-70.

Zikkurat - (*Asyr. ziqquratu = veža; *akkad zakáru = vyčnievať). Staroveká *mezopotámska, *babylonská stupňovitá veža s tromi až siedmimi terasami a chrámom na vrchole. *Ikonografická predloha biblickej babylonskej veže.

Zlatá legenda - (Lat. Legenda aurea). Najznámejšia zbierka legiend zostavená Jakubom de *Voragine v rokoch 1263-1272 a krátko potom prekladaná do všetkých národných jazykov. Rozširovaná o životopisy svätcov. Významný *ikonografický zdroj výtvarného umenia.

Zohar - (Hebr. záblesk, žiara). Hebr. Sefer Jesirah (Kniha žiary), najvýznamnejší spis židovskej *Kabaly, ktorý po stáročia ovplyvňoval judaizmus. Spis vznikol v Španielsku v 2.po.13.storočia ako kompilácia starších textov zaoberajúcich sa *kozmogóniou, mágiou čísiel a písmen, mystickými menami anjelov, astrológiou atď. Obsahuje komentár k väčšej časti *Tóry a niektorým ďalším častiam *Starého zákona. Je písaný po *aramejsky a podľa tradície jeho autorom je španielsky mystik a kabalista Moše de Leon (✞1250), stúpenec židovského filozofa Moše ben Maimona, známeho ako Maimonides (✞1204). Moše de Leon svoje autorstvo sám nepotvrdil, a zdá sa, že iba redigoval starší text.

Zoroastrizmus – staroiránsky náboženský systém, ktorý vznikol pod vplyvom perzského proroka *Zarathuštru, gr. Zoroastra, a je založený na dualizme dobra a zla.

Žaltár - Zbierka starozákonných žalmov; stredoveký tiež hudobný strunový, brnkací nástroj, psaltérium.

Žánrové umenie - Umelecký druh, ktorý vznikol v 16.storočí a je zameraný na podanie výjavov bežného života ako výseku skutočnosti. Na pomedzí žánru sú pracovné motívy. V Nemeckou mal žáner *moralistickú tendenciu, v ktorej sa odrážali reformné snahy 15.-16.storočia

Židia - (Z hebr. Jehudim, gr. Iudaioi, lat. Iudaei). Slovanský názov Judejcov, obyvateľov Judského kráľovstva, tvoreného podľa *Starého zákona príslušníkmi kmeňa

Júdu. Stotožnený s názvom Izraeliti, prípadne *Hebreji, vnímaný výrazne etnicky alebo rasovo. Slovo Žid vzniklo transkripciou francúzskej výslovnosti výrazu Jude.

Židokresťania - Kresťania prvotnej cirkvi z radov *palestínskeho alebo *helenistického židovstva. Židovskí konvertiti v *diaspóre sa zriekli predpisov Zákona hneď (Štefan, Barnabáš, Pavol), zatiaľ čo palestínski židokresťania sa aj po obrátení na kresťanstvo istý čas pridŕžali predpisov Zákona, najmä obriezky. Ich predstaviteľom bol Jakub Mladší. Po jeho smrti r.62 jeruzalemský zbor stratil svoje vedúce postavenie v kresťanskej cirkvi (pozri Christologický cyklus II.: *Obrezanie Ježiša*).

LITERATÚRA

*

Apokalypsa, Žák, V.A., 2005, nakl. Evangelická církev metodistická, Praha

Apokryfy, Mimokanonické spisy Starej zmluvy podľa Septuaginty, Gábriš K., 1990, nakl. Vesna

Byzantské ikony Božej Matky, Sendler E., 2006, Vydavateľstvo Oto Németh

Černá smrt v Evropě, Bergdolth K., 2002, nakl. Vyšehrad

Dějiny celibátu, Denzler G., 2000, vyd. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno

Dejiny európskej hudby I. Európsky stredovek, Hrčková N., 2003, nakl. Orman

Dějiny evropské hudby, Černušák G., 1972, vyd. Panton

Dějiny křesťanství, Johnson P., 1999, Barrister & Principal

Dějiny ošklivosti, Eco U., 2007, nakl. ARGO

Dějiny ráje, zahrada rozkoše, Delumeau J., 2003, nakl. ARGO

Dějiny židovského národa, Johnson P., 1995, nakl. Rozmluvy

Dějiny Židů v antice, Schäfer P., 2003, nakl. Vyšehrad

Encyklopedie bohů, Jordan M., 1992, vyd. VOLVOX GLOBATOR

Encyklopedie bohů a mýtů starověkého Říma a Apeninského poloostrova, 2004, Neškuda B., nakl. Libri

Encyklopedie dějin starověku, Marek V., Oliva P., Charvát P., 2008, nakl. Libri

Encyklopedie keltské mytologie, Vlčková J., 2002, nakl. Libri

Encyklopedie mytologie germánských a severských národů, Vlčková J., 1999, nakl. Libri

Encyklopedie mytologie starověkého Předního východu, Prosecký J., Hruška B., Břenová K., 2003, nakl. Libri

Encyklopedie slovanských bohů a mýtů, Profantová N., Profant M., 2000, nakl. Libri

Encyklopedie starověkého Předního východu, Heller J. a kol., 1999, nakl. Libri

Encyklopedie středověku, le Goff J., Schmidtt J.-C., 2008, nakl. Vyšehrad

Encyklopedie světové architektury, Dudák V., Pošva R., Neškuda B., 2000, nakl. Baset

Evropská architektuta, Koch W., 1998, nakl. Ikar

Grécko-slovenský slovník k Novému zákonu, Hudymač P., Pristáš P., 2000, vyd. Verbum

Hebrejský Kristus, jazyk a stáří evanjelií, Tresmontand C., 2004, vyd. Barrister & Principal

Hermeneutika židovské Bible a Starého zákona, Dohmen Ch., Stemberger G., 2007, nakl. Vyšehrad

Ikona Krista, kardinál Schönborn Ch., 2002, Vydavateľstvo Oto Németh

Islam, Amstrongová K., 2002, vyd. Slovart

Judaizmus od A do Z. Newman J. Sivan G., 2004, vyd. SEFER, Praha

Kabala a židovská mystika, Besserman P., 1997, nakl. Pragma Hodkovičky

Kabala - Nové pohledy, Idel M., 2004, nakl. Vyšehrad

Knihy tajemství a moudrosti I., Boušek Z., nakl. Vyšehrad

Knihy tajemství a moudrosti II., Soušek S., nakl. Vyšehrad

Korán, prekl. Hrbek I., 2000, nakl. Academia, Praha

Křížové výpravy, Bridge A., 1995, nakl. Academia, Praha

Lexikon islámu, Drozdíková J., 2005, nakl. Kalligram

Lexikon symbolů, Heinz-Mohr, 1999, vyd. VOLVOX GLOBATOR

Liturgický rok, Historický vývoj a současná praxe, Adam A., 1997, nakl. Vyšehrad

Liturgika, křesťanská bohoslužba a její vývoj, Adam A., 2001, nakl. Vyšehrad

Malá encyklopedie vánoc, Vavřincová V., 2002, nakl. Vyšehrad

Malá encyklopedie velikonoc, Vavřincová V., 2006, nakl. Libri

Malý lexikón anjelov, Krauss H., 2006, vyd. Ikar

Malý stuttgartský komentář, Kniha Zjevení apoštola Jana, Geisen H., 1999, Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří

Mýty a báje starých Slovanů, Bájesloví, bohové, obyčeje, slavnosti, svátky, svatyně, Šindlářová I., Růžička J., 2005, nakl. Fontána

Mýty a legendy středověku, Petoia E., 1992, vyd. VOLVOX GLOBATOR

Mýty kmene Čechů, Třeštík D., 2003, nakl. Lidové noviny

Náboženské poutě ve středověku a novověku, Ohler N., 2002, nakl. Vyšehrad

Neznámá evanjelia, Novozákonní apokryfy I., Dus A., Pokorný P., 2001, nakl. Vyšehrad

Nová zmluva - Malý stuttgartský komentár, 2002, Kamelitánske Nakladatelství Kostelní Vydří

Oxfordský lexikón svätcov, Framer, H.D., 1996, nakl. Kalligram

Padělatelé Ježíše, Dirnbeck J., 2007, vyd. Fontána

Patrológia, Mordel Š., Vyd. Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka, Spišská Kapitula - Spišské Podhradie

Po stopách Ježíšových, Kroll G., 2002, Karmelitánské Nakladatelství Kostelní Vydří

Posvátná svatba, Wehr G., 2005, nakl. Fabula

Pražské židovské pověsti a legendy, Tomek V.V., 2007; vyd. VOLVOX GLOBATOR

Príručný lexikón biblických vied, Heriban J., 1998, vyd. Don Bosco

Pentateuch, Päť kníh Mojžišových s komentármi Jeruzalemskej biblie, preklad Botek A., 2004, vyd. Dobrá kniha

Pražské židovské pověsti a legendy, Tomek, V.V., 2007, vyd. VOLVOX GLOBATOR

Prehľadné cirkevné dejiny, Judák V., Čekovská E., 1996, vyd. Lúč

Príbehy Nového zákona, Rusina I., Zervan M., 2000, SNG Bratislava

Príbehy Starého zákona, ikonografia, Rusina I., Zervan M., 2006, SNG a VŠVU Bratislava

Proroctví a apokalypsy, Novozákonní apokryfy III., Dus. J. A., 2007, nakl. Vyšehrad

Příběhy apoštolů, Novozákonní apokryfy II., Dus J.A., 2003, nakl. Vyšehrad

Románské umění, Toman R., 2006, Nakladatelství Slovart

Skandál století, O neudržitelné kritice evangelií, Sarrach A., 2005, Matice cyrilometodějská

Slovník biblické ikonografie, Royt J., 2006, Nakladatelství Karolinum

Slovník křesťanské kultury, Lemaitrová N., Quinsonová M.T., Sotová V., 1994, vyd. Garamond

Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění, Hall J., 1991, nakl. Mladá fronta

Slovník pojmů sakrálního výtvarného umění, Chodura R., Klimešová V., Křišťan A., 2001, Karmelitánské Nakladatelství Kostelní Vydří

Slovník spirituality, Fiores de S., Goffi T., 1999, Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří

Slovník symbolů, Becker U., 2002, nakl. Portál

Spisy apoštolských otců, Varcl L., Drápal D., Sokol J., 2004, nakl. Kalich

Svetové náboženstvá, preklad z franc. originálu 1993, nakl. Mladé letá

Svět středověkých gest, Schmitt J.-C., 2004, nakl. Vyšehrad

Svitky od Mrtvého moře a židovský původ křesťanství, Thiede C.P., 2000, vyd. VOLVOX GLOBATOR

Tajemný svět čísel, Betz O., 2002, nakl. Vyšehrad, Praha

Tajomstvá Krista - Ikony veľkých Pánových sviatkov, 2008, Vydavateľstvo Oto Németh

Talmud pro každého, Cohen A., 2006, vyd. SEFER Praha ve spolupráci s European Jewish Publication Society

Tělo ve stredověké kultuře, Le Golff J., Truong N., 2006, nakl. Vyšehrad

Umírání a smrt ve středověku, Ohler N., 2001, nakl. H & H

Vlevo a vpravo ve výtvarném umění, Baleka J. 2005, nakl. Academia, Praha

Výkladový slovník biblickým jmen, Heller J., 2003, nakl. Advent-Orion

Výklady ke Starému zákonu, ThDr. Bič M. a kol., 1991, nakl. Kalich

Výtvarné umění, Baleka J., 1997, nakl. Academia, Praha

Vzkříšení a nesmrtelnost v židovském myšlení, Gilmann N., 2007, nakl. Vyšehrad

Zjavenie Jána - komentár, Gábriš K., 1990, Cirkevné vydavateľstvo Bratislava pre Tranoscius Lipt. Mikuláš

Židovské náboženství v proměnách věků, Schubert K., 1999, nakl. Vyšehrad